UNIVERSAL
LIBRARY

OU-234586

UNIVERSAL
LIBRARY

به عون صناع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و آسمان

کتاب لاجواب حل مشکلات ما لا یحل منقح معنعا مجمل و مفصل مزین بامر اهم و اشهر سعد السعود

شرح عافیه

شافیه

من تصنیف جامع علوم منقول و معقول حاوی متون و شروح و اصول ابرهون نهر و املا محمد سعید

در مطبع نامی منشی نول کشور طبع مزین مقبول جهان شد

اطلاع

اس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب موجود ہیں شائقین کو چاہیئے کہ جو کتاب مطلوب ہو اور نہ دستیاب کرسکتا ہو ہمارا مطلع فرماویں ہم کوشش کرینگے کہ قیمت اس کتاب میں نہایت ارزاں مقرر ہو۔ ہم مصنف کتب مذہبی اسلام فارسی و عربی و کتب بینہ اہل اسلام از فقہ حنفیہ و احناف حنفیہ کی کتب ذیل میں درج کرتے ہیں

کتب مذہبی اسلام فارسی و عربی

بدائع منظوم مسائل فقہ میں ہے

تذکرۃ المعاد قاضی ثناء اللہ پانی پتی کی تصنیف بیان معاد

نامہ حق۔ مشہور کتاب مسائل فقہ کے۔

مائۃ مسائل اہمین شرک و بدعت کے مسائل مرقوم ہیں۔

نفوح الحرمین منظوم فارسی مع نفثات از کلام

حضرت عبد القادر جیلانی۔

الیضاً۔ کاغذ عنانی ہے

شرح وقایہ فارسی مع متن الاکبر مشہور ترجمہ مولوی عبد الحی صاحب

القلندری کبیر الاکبر مسلک قلندریہ کے بیان میں

خمیر الاسلام مشہور نظیر الدین اہمین فوائد ات دینیہ بزبان

طرز بیان تحقیق صوفیہ فتح سے ہے میں نادر فائدہ مند کتاب ہے

مدارج النبوۃ تصنیف شاہ عبد الحق دہلوی مشہور کتاب ہے۔

منتہی الکلام مولوی حیدر علی میں آبادی مناظرہ مذہب شیعہ و سنی

مدار الحق فی رد معیار الحق تصنیف مولوی محمد شاہ صاحب

جسکو مولوی صاحب موصوف نے حسب ایمای جناب حاجی

مولوی قطب الدین مرحوم کے باترجمہ اردو دلکھا اور اصل

معیار الحق رد میں تنویر الحق کی ہے جسکا رد مدار الحق لکھا گیا

غرض اس کتاب میں مباحث تقلید و عقائد وغیرہ لکھے ہیں۔

مسلک المتقین منظومہ علماء ولایت نے اہمین مسائل فقہیہ

فقہ کے بسوط مندرج کیے ہیں۔

تفسیر سراج المنیر یہ تفسیر قرآن مجید کی ہے نہایت مستند

چار جلدین نقل چاپہ مصر سے مصنفہ مولانا محمد شربینی

خطیب۔

جامع ترمذی مخشی علم حدیث میں داخل صحاح ستہ

بصحت علمای فرنگی محل چھپی

ہدایہ مع الکفایہ مخشی علم فقہ میں حاشیہ ہدایہ کا ہے

جلدین اولین عبادات میں ہیں کتاب الطہارت سے

کتاب الحج تک پہلی جلد اور دوسری کتاب النکاح سے تا

کتاب الوقف دوسری جلد صحت و مخشی علمای

فرنگی محل سے چھپی

حامی مخشی۔ متن متین اصول فقہ میں نادر

مصنفہ مولانا حسام الحق مرحوم بصحت علمای

فرنگی محل۔ چھپی

کتاب التحقیق شرح حسامی مخشی معروف بہ کفایہ التحقیق

یہ شرح بھی علم فقہ میں مستند از مولانا عبد العزیز بن

احمد فارسی بصحت علمای فرنگی محل بہتمام

سے طبع ہوئی۔

الا بدمنہ۔ مصنفہ قاضی ثناء اللہ پانی پتی

تفسیر حسینی۔ یہ کتاب تفسیر قرآن مجید کی تفسیر حسینی

سے مشہور ہے نہایت خوش خط

الیضاً۔ کاغذ رنگین عمدہ و لاجتی

رد فتنۃ الشہداء تصنیف ملا حسین واعظ

فتاوی برہنہ۔ اہمین مسائل دینیہ فقہیہ مذہب امام ابو حنیفہ

کا صاف صاف بیان ہے مصنفہ محی الدین مرحوم

مفتی لاہور بھا خوش خط اہتمام شیخ سمی مطبع

فتاوی عالمگیری۔ یہ فتاوی الاجواب ہے کہ بخارا لقند

اور افغانستان اور حرمین شریفین کے فتووں کا مدار اس

فتاوی پر ہے اسکی چار جلدین ہیں۔

اصول شاشی مخشی۔ اصول فقہ میں بہت نادر کتاب

ہے صحیح علمای فرنگی محل

حاشیہ ہیر زاہد شرح مواقف یہ حاشیہ نادر درسی تصنیف

مولوی محمد زاہد سے مشہور ہے

شرح عقائد نسفی مخشی۔ علم عقائد میں مشہور درسی

از سعد الدین تفتازانی

حاشیہ نبالی مخشی بر شرح عقائد نسفی۔ نادر و نایاب

شرح عقائد کا درسی ہے فاضل علم عقائد و خوب لکھا

ہے اور حواشی کارآمد جگہ جگہ ہیں۔

حاشیہ عبد الحکیم بر نبالی۔ یہ حاشیہ حاشیہ عقائد

معتبر و مستند ہے مصنفہ مولوی عبد الحکیم سیالکوٹی۔

مجموعہ شرح اور فتحیہ و شرح دعا کے رحاب

خلاصۃ الاذکار یہ شرح حاصل المتن تصنیف ملا محمد محفوظ علی صاحب

اور خلاصۃ الاذکار اور بہت نادر کتاب ہے جسمین کل اوراد

ماہواری اور سالانہ بھی ہیں اور سوا اسکے اور بہت دعائیں

اور احوال ذکر کیا گیا فصل مرقوم ہے

قدوری مخشی۔ فقہ میں بہت نادر کتاب از ملا ابو الحسن

بن احمد متداول درسی نادر ہے

درمختار عربی۔ بہت نادر فتاوی فقہ کا ہے نسخہ کاغذ

کنول جمیع یہ صاف صاف

شرح الوقایہ۔ مصنفہ مولوی عبد الحی مرحوم علی

شرح الوقایہ سے جھپا اور اختلاف نسخ حاشیہ پر لکھا

اسی فتاوی پر نام علمای نامدار کا علی ہذا ہے

سفینۃ الاولیاء۔ تصنیف شاہزادہ دارا شکوہ

رسالہ فرائض۔ مصنفہ فیاض الدین صاحب

حج الحج۔ یہ بھی بہ غایت الشہور تصنیف مولوی محمد شاہ صاحب

الیضاً۔ کاغذ سفید۔

به عون صناع مکین مکان و فضل خلاق زمین و آسمان

کتاب لاجواب حل مشکلات ما لا یحل مقفل مغلقات مجمل و مفصل فرید الایام و وحید الشهور سعد الله المسیحی

غایت الشافیه

شرح

شافیه

من تصنیفات جامع علوم معقول و منقول و مروی متون و شروح و اصول ماهر فنون نحریر و املا محرر

در مطبع نامی منشی نول کشور به طبع مزین مقبول جهان شد

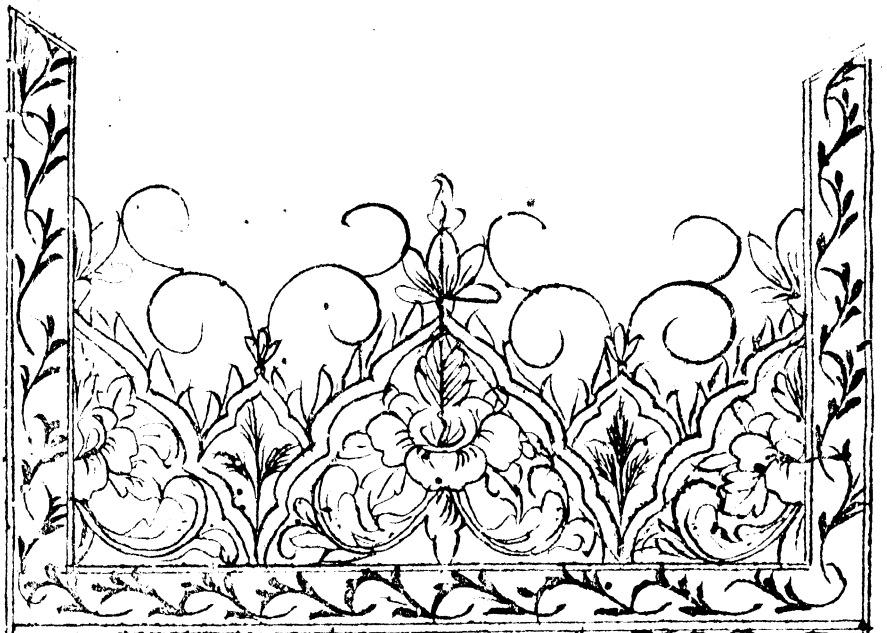

بسم الله الرحمن الرحیم

ستایش و نیایش بسیار سزاوار حضرت کردگار که قوانین و قواعد علم تصریف سبب تعریف و موجب
شناختن احوال و اشکال الفاظ عربیه ساخت و غلغله شوق و ولوله عشق اکتساب فنون فضائل
و تحصیل ملکات جلائل در کاخ دماغ رجال صاحب کمال و مردان فرخنده مآل انداخت نسیم
پرورش آموختگان ازل بشکل این حرف نکرو ند حل ✻ کز ازلش علم چه دریاست این ✻ ذرهٔ ابدش
ملک چه صحراست این ✻ و تحیت محمدت بسپار نثار درگاه پیغمبر مختاری که لوا را انا افصح العرب و العجم
در معرکهٔ دلیران بلاغت انتماء مضاف بهادران دشت براعت پیما برافراخت و عالمان عامل
و ستبصران فاضل، اکه شناوران دریای معانی و نامداران علم سخندانی اند بخلعت خاص، اعلم
شرف الدنیا و الآخرة نواخت بنظم بود درین گنبد فیروزه خشت ✻ تازه تر بنجی ز سر آب
بهشت ✻ رسم تر نخیست که در روزگار ✻ پیش دهد میوه پس آرد بهار ✻ بعد هذا محرر این اجزا
محمد سعید بر دیباچه بیان می نگارد و در خیر تبیان می آرد که کتاب شافیه جامع جمیع بارلش سخن
امائم همام اصحاب این فن کشاف دقائق معانی نقاد حقائق سخندانی پیشوای فضلای متقدمین
و متاخرین و قافله سالار شناسایان علم و یقین واقف غوامض اسرار علوم شگرف بانی مبانی ضوابط نحو
و صرف واضع اساس معقول و منقول جامع شرائف کلمات علمای نحول مشهور و معروف در مشارق و

ومنازب ابو عمر عثمان جمال الدین ابن حاجب رضی الله تعالی عنه وارضاه وجعل الجنة مثواه
نظم وحید زمان شیخ یکتای دهر ✤ سبق برد وفضل زابنای دهر ✤ کلاش فرخ بخش و
شادی فزای ✤ زمرآة دل زنگ غفلت زدای ✤ از وعلم و دانش بلندی گرفت ✤ کمال ارجمندی گرفت ✤ نبز دیک هر یک تصانیف اوست ✤ برون از حد عقل توصیف اوست ✤
چو عقد گهر سفته بر نخ اش ✤ زدل بر شکر ریز مر نسخ اش ✤ پذیرفته از هر فنی روشنی ✤ جداگانه در هر فنی
یک فنی ✤ نگفتند یک نکته اهل عقول ✤ از وخوب در صرف ونحو واصول ✤ باو جازت نظم وصغر حجم مشتمل
بر قواعد لطیفه واسانده کرام وافاضل عظام شروح کثیر از بهر حل آن رساله دلپذیر در سمط تحریر وسلک تقریر
آورده اند وکشف مطالب وشرح مقاصد آن کتاب مستطاب بعبارات عربی کرده وامی از برآنکه
هر قاصی وادانی بر الفاظ ومعانی اطلاع ووقوف یابند عنان بیان بسوی ترجمه فارسی آن متن
رفیع الشان وضیع المکان وبدیع البرهان که معرا از انشا پردازی ومبرا از املاسازی باشد مینماید
امید که بزرگان خورده بین خورده نگیرند واین بضاعت مزجات در پذیرند واگر در بعضی مواضع
ومواقع سهو ونسیان که لازم بشر وانسان ست رفته باشد بر غلط شده خط زنند وانچه صواب وبهتر یابند
بخامه عنبرین شمامه وقلم مسیح دم رقم کنند که اضاعه وبرهم زدن سهل کار ست واصلاح وساختن صعب دشوار
قطعه بشنو این بیت گلستان وچو گل خندان شو ✤ ایکه چون شمع عزیزی تو بهر انجمنی ✤ گرت از دست
برآید دمنی شیرین کن ✤ مردی آن نیست که تلخی ببری بر دهنی ✤ واین ذره احقر وبنده افقر
فخر وسباهات بآن دارد که خود را کمتر از خاکپای وخاشاک راه می شمارد ویکی از شعرا چه خوش گفته است
وگوی حقیقت سفته شعر نرد از رقنا علی الارض قرطاً ✤ وللارض من کاس الکرام نصیب ✤ الحمد لله
رب العالمین حمد بفتح حاء مهمله وسکون میم ستودن وسپاس وستایش ودر اصطلاح تعلیست که دال بر
تعظیم منعم ازان حیثیت که منعم ست خواه انعامش بجا رسیده باشد یا نه وهمین معنی شکر لغوی ست
ودر اصطلاح صرف عبد ست جمیع انچه عطا کرده بو ے خدا تعالی در انچه بجهت آن عطا کرده مثل صرف
نظر در مطالعه مصنوعات از جهت استدلال بر وجود صانع ل بکسر لام مر جمیعین بالفتح مانند له یعنی
مر او را الله بر مذهب اصح اسم ذاتی ست که مستجمع جمیع صفات کمال باشد بعضی گویند معنی وی کلی ست
منحصر ست در یک فرد یعنی معبود بحق ب بفتح رای مهمله وتشدید با موحده پروردگار با دال وقوف
عالم بعین مهمله وفتح لام جهان عالمین جمع یعنی سپاس وستایش مر خدا یرا ست که پروردگار همه
والصلوة علے سیدنا محمد خاتم النبیین صلوة بالفتح صاد مهمله والف مکتوب بصورت واو در رود بضم

وآن از حق تعالی رحمت و از ملائکہ استغفار و از انسان دعا و از بہائم و طیور تسبیح بود و علی بفتح
عین مہملہ و الف و سید بفتح سین مہملہ و تشدید و کسر یا و تحتانیہ مہتر تا بنون ماحمد بضم میم اول
و فتح دوم مشدد و بسیار ستودہ شدہ و نام با احترام رسول علیہ السلام است خاتم بکاف عجمہ و فتح تا و
فوقانی کسانی کہ در دہر یکی از اسامی پیغمبر آخر الزمان قولہ تعالے ولکن رسول اللہ و خاتم النبیین بفتح نون
و کسر یا موحدہ و تشدید یا تحتانی پیغمبر و آن مردیست کہ مبعوث باشد بسوی خلق برای ارشاد نبیین
جمع یعنے در رود دست بر مہتر ما محمد کہ مہتر پیغمبران ست یعنے بعد از وی ہیچ پیغمبرے نباشد در حدیث ست
لا نبی بعدے مضحکہ آوردہ اند کہ زنی در عہد خلافت یکی از خلفا دعوے نبوت کرد گفتند نشنیدہ
کہ رسول خدا فرمودہ است کہ ہیچ نبی بعد من نباشد گفت نبی گفت نہ بتہ و آلہ الطاہرین آل
بالمد پیروان و خویشان در اصل اہل بود بدلیل تصغیرش ہیل ما را ہمزہ بدل کردند بر خلاف قیاس
چنانکہ در ماء کہ اصلش ماہ است بدلیل جمع او بر میاہ و امواہ اول از اجتماع دو ہمزہ و فتح اول و سکون
ثانی بالف بدل کردند و استعمالش در اشراف است بخلاف اہل پس آل رسول و آل داؤد میتوان گفت
نہ آل دبگ و آل کنباس طاہر پاک طاہرین جمع یعنے در رود دست بر خویشان پاک او در بعد فقد
سالتنے من لا یسیغنی مخالفتہ بعد بفتح با موحدہ و سکون عین مہملہ زمان پس از ظروف مقطوع الاضافت
ست بدانکہ ظروف از دو حال بیرون نیستند مضاف الیہ ایشان مذکور میباشد یا محذوف و اگر مذکور باشد
منصوب میباشد بنا بر ظرفیہ یا مجرور بحرف جر مانند بعد الحمد و من بعد الامن و اگر محذوف ست از دو حال
فارغ نیست یا نسیاً منسیاً ست درین صورت معرب اند بسبب عوامل و اگر مراد ست مبنی اند از بہر مشابہت
با حروف در احتیاج بمضاف الیہ یعنی چنانکہ حروف محتاج ضم ضمیمہ اند این ظروف محتاج مضاف الیہ اند
و بر ضم از جہت جبر نقصان مضاف الیہ واؤ نوے الحرکات ست و قد بفتح قاف و سکون
دال اگر بر ماضی داخل شود برای تحقیق ست و اگر بر مضارع در آید گاہی برای تحقیق ست مانند قولہ تعالے
قد یعلم اللہ و گاہی برای تقلیل مانند ان الکذوب قد یصدق سال ماضی معلوم سہموز العین از باب منع
و نون و قایہ و یاء متکلم مفعول من بفتح میم و سکون نون موصول و فاعل سال لا یسع بسین و عین مہملتین
مضارع منفی ملا غائب از نباب علم و در اصل از باب حسب ست کہ وادش بسبب وقوع در میان یا بتحتانی و کسر
لازم افتادہ است و کسر عین الفعل را بواسطہ ثقالت حرف حلق بفتح بدل کردند مخالفت مصدر باب منفاعلہ
و صحیح و فاعل لا یسع یعنے بعد حمد و صلوۃ پس تحقیق سہو ال کرد مرا کسیکہ جائز نمیباشد مرا ناسازگاری کردن
و در بعضے از نسخ شافیہ در محل سالنی الیس مبنی ست التماس خواستن و با الفعل مبنی خواستن از کسیکہ او را

تحقیق کہ بداند خدا تعالی ۱۲ تحقیق در دو جا مے آید سکونہ ۱۲

(فعتی) باشد مثل است و من بکسر میم و سکون نون یعنی خواست از من آه ان اتحق بقد تمنی فی الاعراب
مقدمۃ فی التصریف علمی نحو علم و مقدمۃ مرکبۃ من اعلم (ان) بفتح ہمزہ و سکون نون ناصب مضارع و مصدریہ
(احق) بجاء مہملہ و قاف مضارع معلوم متکلم واحد از باب افعال صحیح الحاق بآخر چیزے پیوستن
(مقدمہ) بقاف و دال و میم و ہاء اسم فاعل مؤنث از باب تفعیل لشکری کہ پیش رو باشد و در عرف علما عبارت
از طائفہ کلام کہ بر مقصود مقدم شدہ باشد یا ایشان را بمقصود ربطی بود و این اہم ست از آنکہ موقوف
علیہ شروع در علم باشد یا نباشد و این مقدمۃ الکتاب ست و مقدمۃ العلم آنست کہ بر شروع در علم موقوف
باشد بالاصالۃ (البصرہ) و در اینجا کنایت از کتاب ست (اعراب) بالکسر اظہار و در اصطلاح حرکات کہ
ضمہ و فتحہ و کسرہ ست و اینہ قائم مقام ایشان باشد کہ واو و الف و یاست (تصریف) نام علم صرف و در
لغت بمعنی تغییر ست و موضوع از بہر کثیرست (نحو) بفتح نون و سکون حاء مہملہ طرز و طریق خط
بفتح خاء معجمہ و تشدید طاء مہملہ نوشتن یعنی آن را کہ لاحق کنم بمقدمہ و کتاب خود کہ در علم اعراب و نحو
و آن کافیہ است مقدمہ دیگر را در فن تصریف بر طرز مقدمہ اعراب و مقدمہ دیگر را در رسم خط
کلمات عرب ہر ارباب الباب پوشیدہ نخواہد بود لفظیہ در لفظ نحویت و آن صفت ایہام ست و ایہام
در فارسی بگمان افتادن ست و در اصطلاح علمای فن بدیع آنست کہ شاعر در بیت لفظ و معنی
الفاظے بکار برد کہ دو معنی داشتہ باشد قریبے غریب و مراد معنی غریب بود و شعرانی را بیت
عجبا۔ فی بلادکم پشیخا و جاریۃ فی البطن عصفورۃ یعنی بدرستیکہ من دیدم چیزے نادر در شہرہای شما
باران خورد قطرہ و کشتی روان در زمین پست بادشاہ معنی قریب شیخ پیرست و معنی بعید باران
خورد قطرہ و معنی قریب جاریہ کنیزک و معنی بعید کشتی روان و معنی قریب بطن شکم ست و معنی بعید
زمین پست و معنی قریب عصفور گنجشک ست و معنی بعید بادشاہ (واجبتہ) ملا متضرعا ان ینفع
بہا کما ینفع باختہا (اجبت) بجیم و باء موحدہ ماضی معلوم متکلم واحد اجوف واوی از باب افعال
(سائل) بسین مہملہ و کسر ہمزہ اسم فاعل از باب منع (متضرع) بضاد معجمہ و راء و عین مہملتین اسم فاعل
از باب تفعل و صحیح (ینفع) مضارع معلوم غائب از باب منع نفع (راحت) بضم ہمزہ و سکون
حاء معجمہ مواہر و در جامع بمعنی مثل و مانند کثیر الدور ست یعنی پس تواں کرد مسئول اورا در حالیکہ
خواہندہ ام از تو بتوسلے وزارے کنندہ ام حضرت حق نفع رسانیدن را بہر دو یعنی مقدمہ تصریف
و مقدمہ خط چنانکہ نفع رسانیدہ ست مثل آن ہر دو کہ مقدمہ نحو ست و در بعضے از نسخ ضمیر ہا و اجتہا
مفرد و رافع شدہ و توحید ضمیر بنا بر آنست کہ مقدمہ صرف و مقدمہ خط یک کتاب ست و اللہ الموفق

بفاد وفاف اسم فاعل از باب تفعیل وہ قال واوی یعنی خدا یتعالی مدد کنندہ در یاری رسیدن است

شعر خداوندا در توفیق بکشای ۔ بتگلہ افروزہ تحقیق بنمای ۔ (التصریف علم بامصولے

یعرف بہا احوال ابنیۃ الکلم التی لیست باعراب (اصول) بضمتین ہمزہ و واو مہملہ بینہما و فاء آخر جمع اصل

بالفتح و در اصطلاح قوانین و قواعد باشد (یعرف) مضارع مجہول از باب ضرب صحیح (احوال) بفتح ہمزہ

جمع حال (ابنیہ) بفتح ہمزہ وسکون باء موحدہ و کسر نون خانہا جمع بنا بالکسر ہر ذات حروف است

(الکلم) بفتح کاف و کسر لام سخنہا جمع کلمہ (التی) بفتح ہمزہ و لام مشدد و یکسر تاء فوقانی اسم موصول مؤنث

(لیست) ماضی معلوم مؤنث غائبہ اجوف یائی از افعال جوامد است یعنے تصریف دانستن احوالہای است

وقاعدہ ہا کہ شناختہ مے شود بآنہا ذوات کلمہا کہ ان احوال نیستند اعراب علم باصول بمنزلہ ضمیر است

(یعرف بہا احوال ابنیۃ الکلم بمنزلہ فصل و بیرون رفتند از ین قید علوفی کہ سبب معرفت احوال ابنیہ

نیستند سوائے نحو و صرف و از قید لیست باعراب علم نحو بیرون رفت و لیست باک بآنانہ مبنیات

در علم نحو مذکور مے شوند زیرا کہ ذکر آنہا استطرادیست و احوال ابنیہ بنابران گفت کہ اصول تعریف

موجب معرفت بنا کلمہ نمی باشند بلکہ مفید معرفت ابنیہ اند بامتبار ہیأت و اشکال مثل صیغہ ماضی و مستقبل

و امر و نہی و غیر ایشان و مانند امالہ و تخفیف ہمزہ و نظائر این ولہذا این فن را تصریف گویند از بہر آنکہ

تصریف در لغت تغییرست و تصریفی میگرداند ابنیہ را از حالی بحالی دانستہ باش کہ علم باصول بنابران

گفت کہ مراد از اصول امور کلی ست کہ منطبق باشد بر جزئیات خود مثلاً واو متحرک ماقبل مفتوح را بالف

بدل کنند و عادت قوم آنست کہ استعمال میکنند اصول علم را در کلیات و بعد ازان تعریف بہا با یزید

لفظ معرفت زیرا کہ مراد از احوال جزئیاتی ست کہ استعمال میکنند اصول را در انہا مثال قال و عادت

ایشان آنست کہ استعمال میکنند معرفت را در جزئیات (ابنیۃ الاسم الاصول ثلاثیۃ و رباعیۃ و خماسیۃ

(ابنیۃ) مبتدا مضاف ست بسوی اسم (اصول) صفت اوست (ثلاثیۃ) باو و معطوف خبر (ثلاثی) بالضم

کلمہ سہ حرفی (رباعی) بالضم کلمہ چہار حرفی (خماسی) بالضم کلمہ پنج حرفی یعنے صیغہای اصلی اسم متمکن سہ قسم

ست ثلاثی و رباعی و خماسی نہ کمتر ست از انہا بہ بیشتر و کمتر از سہ بنابران ست کہ تا برا عتدال بنا ہا

باشد بواسطہ انقسام سہ بر اطراف را انتہا و وسط و اگر کمتر از سہ حرف باشد اسم متمکن نخواہد بود مانند

من و فا از وے چیزے حذف کردہ باشند مثل اب و غد و اقتصار بر پنج از بہر آنست کہ زیادہ بر قدر

احتمال نقصان ست بدانکہ مراد از اسم در قول او ابنیۃ الاسم اسم متمکن ست کہ ممکن التصریف باشد

باشد رجل و فرس نہ مقصود اسم معنی ست مثل من و ما ولہذا استعرض حرف شد (و ابنیۃ الفعل ثلاثیۃ و رباعیۃ)

وسیمہائی اصلی فعل دو قسم ست اقسامی دریا یعنی کہ مسمی ست بزین دو و نہ بیشتر و فعل را مقتصر بر جہار حرف
از بہر آن کردند کہ گران تر ست از اسم بواسطہ آنکہ دلالت میکند بر حدث و زمان و نسبت و نیز
تصرف در و اکثر ست و محتاج تقدیر زائے گوید کہ انحصار اسم در سہ قسم و انحصار فعل در دو نوع
استقرائی ست کہ از تتبع و تفحص معلوم شدہ است نہ عقلی کہ دائر باشد درمیان اثبات و نفی حذف کرد
اصول را از قول خود اینیۃ الفعل زیرا کہ اول ذکر کردہ بود پس احتیاج تکرار نباشد (و الاصول یعبر
عنہا بالفاء و العین و اللام (یعبر) بعین مہملہ و باء موحدہ مضارع مجہول غائب باب تفعیل ست یعنی
حروف اصلی اسم و فعل بیان کردہ شود از انہا بفا و عین و لام پس فا برای اول و عین از برائے ثانی
و لام بواسطہ ثالث ست یعنی ہر حرف کہ مقابل یکی ازین حروف ثلثہ باشد اصلی ست و الا زائد مثلا
رجل کہ میزان او فعل ست و ضرب کہ میزان او فعل ست و ہیچ ضارب کہ میزان او فاعل ست و اصول را
بفا و عین و لام بواسطہ آن تعبیر کردند کہ میزانی در کار ست کہ بوئی حرف زائد از اصلی ممتاز باشد و ممکن نیست
کہ نفس لفظ میزان باشد پس بود پس وضع کردند لفظ فعل را زیرا کہ اعم افعال ست از روی معنی و استعمالش در معنی
فعل جائز ست مثل فعل ضرب و فعل نصر و از بہر آنکہ در فعل حرف مخارج ثلث کہ شفت و حلق و وسط است
واقع شدہ اند پس فا از لب ست و عین از حلق و لام از کنار فعل مستعل ست نہ مہمل و نیست مراد ما ازین
گفتہ کہ بفا و عین و لام ممتاز مے شود زائد از اصلی آنکہ معرفت زائد و اصلی موقوف ست بر مقابلہ
اصول بفا و عین و لام زیرا کہ مقابلہ اصول بفا و عین و لام بر معرفت اصول بی شبہہ موقوف ست
پس اگر معرفت اصول موقوف باشد بر مقابلہ دور لازم آید دور بفتح اول و سکون دوم گردشتن و در
اصطلاح علما عبارت ست از توقف چیزے بر چیزے کہ آن چیز بریں چیز موقوف باشد مانند توقف
الف بر ب و توقف ب بر الف مقابل تسلسل کہ توقف چیزے ست بر اشیاے غیر متناہے **شعر**
بر حاشیہ شمسیہ عارض دیست ۔۔ دور و تسلسل و فیہا نظر ۔۔ بلکہ مراد آنست کہ علم باصول و زواید بطریقی
از طریقہا حاصل شدہ است چنانکہ گوئی حرف اصلی آنست کہ از تصاریف کلمہ لفظ ثابت باشد ہمچو بقا
حروف ضرب در جمیع متصرفاتش یا تقدیر مانند عین قلت و بعث و حرف زائد آنست کہ در بعضے
تصاریف ساقط شود مثل واو وعود کہ در تعد نیست و بعد از ان اراده کردند کہ متعلمان را تعلیم کنند
پس گفتند کہ ہر حرف کہ مقابل فا و عین و لام باشد اصلی ست و ہر حرف کہ مقابل آنہا نباشد
زائد ست (و ما زید لامہ تاء تہ و تالتہ) (زاو) بزنی عجمہ ماضی معلوم ست از باب ضرب و اجوف یائی
یعنی دو نہ زائد ست بر شش حرف اصلی یعنی لفظی کہ ہمہ حروف او دیازدہ حرف اصلی تعبیر کردہ مے شود

بلام دوم وسوم حاصل آنست که اگر در موزون یک حرف بر سه حرف زائد باشد لام در میزان او
یکبار مکرر شود چون جعفر که میزان او فعلل ست و هرگاه که میزان او فعلل ست و اگر دو حرف زائد باشد
در میزان اول لام دو بار مکرر گردد مثل سفرجل که میزان او فعلل ست (الی آخره مبسوط) و بیان
کرده می شود از زائد بر حرفهای اصلی بلفظ او یعنی اگر در موزون حرف زائد باشد در میزان بعینه
آنرا ایراد نمایند چنانکه میزان مضروب مفعول ست ر مضروب بمیم و واو زائد ست در میزان نیز همان
بر دو را بلفظ آرند فرق باشد میان زائد و اصلی بدانکه نیست مراد از زائد چیزی که اگر حذف کنند
دلالت کند بران که همزه زائد بران دلالت میکند زیرا که الف ضارب زائد ست و اگر حذف کنند باقی
بر اسم فاعل دلالت نمیکند بلکه مراد از زائد آنست که مقابل فا و عین و لام نباشد اعم از انکه
زائد باشد برای عوض یا از بهر تکثیر حروف کلمه یا واسطه الحاق بغیر یا افاده معنی زائد در ان لفظ
(الا المبدل من تاء الافتعال فانه بالتاء) مگر حرف زائدی که بدل کرده شده ست از تاء افتعال
پس بر ستیکه مبدل از تاء افتعال تعبیر کرده نمیشود بلفظ مبدل بلکه تعبیر کرده میشود بتاء موقانی
زیرا که مراد میزان اضطراب افتعال میباشد تا بر قرشت نه مطعل بطاء حطی از برای بیان مبدل عنه یا از جهت
دفع نقل مبدل بیاء موحده و دال مهمله اسم مفعول باب افعال صحیح (در الا المدر للالحاق او تغییره فانه
بما تقدمه وان کان من حروف الزیادة) عطف ست بر الا المبدل تقدم بقاف و دال مهمله ماضی معلوم
از باب تفعل یعنی دیگر حرفی که مکرر آورده شده است از برای الحاق یا تغییر الحاق زیرا که غرض از
زیادة بواسطه الحاق گردانیدن کلمه است مانند چیزی که موازن آن کلمه دران چیز اصل ست پس
اراده کردند در وزن تنبیه بران پس بدستیکه مکرر الحاقی تعبیر کرده میشود یا آنکه مقدم شده است
او را اگرچه باشد از حرفهای زیاده و مکرر عام ست از انکه بی فاصله باشد یا با فاصله و ذکر وان کان
من حروف الزیادة برای تاکید و مبالغه است یعنی هر چند مکرر الحاق و غیر الحاقی از حرفهای زائد باشد
در میزان باتقدم تعبیر کنند نه بلفظ بدان که وان کان معطوف ست بر محذوف ای ان لم یکن من حروف
الزیادة وان کان من حروف الزیادة و ده حروف زائده در آخر این بیت جمع اند **اشعر سالت الحروف**
الزائده من همها بفقالت دلائحل ایان و تسهیل یعنی سوال کردم و پرسیدم از عشقیه حروفهای زائده
از نام آنها پس گفت عشقیه و امساک مکر دنیاه است و آسان کردن و نرم ساختن ست و معنی بودن
ایشان حروف زوائد آنست که هرگاه خواهند حروف زیاده کنند یکی ازین حروف ده گانه زائد سازند
مراد آنست که این حروف پیوسته زائد میباشند و بی فصل نمیباشند و الحاق زیاده حرف ست و تغییر

گردد مانند کلمه که نوق است در عدد حروف از جهت تعامل معامله وی مثل قرد که وزنش فعل ست
ملحق بجعفر تعبیر کرد اند از دال دوم چیزے که تعبیر کرده اند بآن چیز دال اول و آن لام ست
مثال مکرر غیر الحاق که زنست وزنش فعل نقل تعبیر کرده اند ازرا ثانی بآنکه تعبیر کرده اند از راء اول
که عین ست از جهت تنبیه بر آنکه اعتبار ثانی مثل اعتبار بادی ست مثال مکرری که از حروف
زائد ست و آن مثل ست که ملحق ست بدحرج و مثال غیر ملحق علم و قرد بفتح قاف و سکون راء دال
مهملات زمین درشت مثل لشبین معجمه ای اسرع یعنی شتاب کرد مکرر اسم مفعول باب تفعیل یعنی بار بار کرده آمد
الحاق بجای مهمله و قاف در رسانیدن در رسیدن و بآخر چیزے پیوستن و پیروی کردن چیزے
پیوستن بچیزے و آمیختن و در رسیدن الحروف بفتحتین جمع حرف بالفتح زیادة بکسر یا سقوط افزونی
و افزون شدن (الا ثبت) بفتحتین ثا و شلشه و با و موحده و تا، فوقانی حجت و دلیل ست مستثنا ست از
قول او الا المکرر یعنی تعبیر کرده میشود از مکرر بجا قبل مگر بر مثالی که دلالت میکند بران بر قصد کرار قصد
نکرده اند بلکه قصد زیادة از ین حرف کرده اند و بسبب اتفاق موافقت حرف با قبل خود بهم رسیده
است پس در ینوقت تعبیر میکنند از مکرر بلفظ و تحقیق کلام آنست که گوئیم تقدیر کلام اینست که الا المکرر
متلبسا بای حال کان من کون الحروف من حروف الزیادة اولا قصد التکرار اولا متلبسا بثبت
ای دلیل دال علی عدم قصد التکرار پس الا ثبت مستثنی مفرغ باشد که منصوب المحل ست بنا بر حال
و حاصل معنی عبارت قدر انست که تعبیر از مکرر بجا قبل واقع میشود بهر حال که باشد از بودن حرف مکرر
از جمله حروف زیادت بآن بودن اوازان حروف قصد کرده شده است تکرار یا قصد کرده نشده است
مگر آنکه متلبس باشد بدلیلی که دلالت کرده است بر عدم قصد تکرار پس درین هنگام تعبیر مکرر نمیکنند بلفظ
خواهد بود نه بجا تقدم و مستثنی مفرغ آنست که مستثنی منه همراه او مذکور نشود مانند ما جاءنی الا زید ای ما جاءنی
القوم الا زید یعنی نیامدند مرا گروه مردان مگر زید مفرغ بنا و را مهمله و عین معجمه بروزن بلغم فارغ ساخته
شده از مستثنی منه و من تم کان حلتیت خلیلا لا فعلیتا و انجا که تکرار تقتضی وزن مکرر ست بجا قبل
هست میزان حلتیت فعلیل نه فعلیت با آنکه فعلیت نیز موجود ست مثل عفریت که بعین مهمله شیطان
پس حلتیت ملحق ست بقندیل بقاف دنون که چراغدان ست و بر طیلسان بازنده و را و طا و مهملتین
که سنگ دراز ست حلتیت بکسر اول مهمله و سکون لام و کسر تا فوقانی و سکون یا و تحتانی چنین ست که
آنرا در فارسی انگوزه و در مندی هینگ خوانند بالفتحتین ثا شلشه و میم مشدد و زای اشارت
بسوے کمکان بعید (و محنون و عنون مفاعیل لا مفعولن) و (محنون) بفتح میم و سکون حا مهملتین و

فتنه نون نام مرد است و اول با دو با زان و معتون بضم عین مهمله و سکون تا مثلثه و ضم نون که
سر ریش ست میزانش فعلول ست نه فعلون لذا آنک و لعدمه از برای آنکه گفتم از قصد
تکرار را جهت عدم وجود فعلون در کلام عرب و وجود فعلول مثل عصفور کعین و صاد مهملتین و فا و قاف و سک
و مانع نرست و معتون بالفتح ان صح فمفعلون محمدون الا آنکه نون بفتح اول اگر صحیح باشد و مشهور بضم ست
پس میزان او فعلون ست همچون حمدون بفتح حا و میم و سکون میم و ضم دال مهمله که نام یکی از مدح و جانان
حکیم انوری ست و قول معتون ان صح الخ شروع ست در بیان قول او که الا بثبت ست و آن چیزیست
که ثبوت مکرر باشد اما دلیل قائمیت بر عدم ارادهٔ تکرار پس و زنش بلفظ باشد و نه مختص بالعلم
جمله معترضه است یعنی و حال آنکه فعلون بالفتح خاص کرده شده است بالعلم مانند زیدون و عیدون
جد سیف الدوله محمود و فعلول نادر بضمتین نون و دال مهمله یعنی گفتم که معتون بالفتح فعلون ست و با آنکه
مکرر ست از جهت غرابت و ندرت فعلول بالفتح در کلام عرب و نادر کالمعدوم ست اگر گویی بتشدید نون
که معرب تنور تخفیف نون است و دبوس که بتشدید با موحده معرب دبوس تخفیف باست یعنی گرز
و تنبول که بواو معروف معرب تنبول بواو مجهول ست در کلام عرب واقع شده است گوئیم این الفاظ
عجمی اند و فعلول بالفتح در لغت عرب نادر ست بدانکه مراد از شاذ نیست که خلاف قیاس باشد اعم
از آنکه قلیل الوجود باشد یا کثیر الوجود و مقصود از نادر آنست که وجودش قلیل بود اگرچه مخالف قیاس
نباشد و قیاس بالک دلیست اندازه گرفتن ست میان دو چیز و مطلوب از ضعیف آنست که بثبوت
او ظن باشد مانند قرطاس بضم و سه صفوق و فعلول صفوق آنست بفتح صاد و سکون عین مهملتین
و ضم فا و قاف و آن خدمتگار و مرد ناجار ست رخرنوب ضعیف و خرنوب بفتح خا معجمه و سکون را مهمله
و ضم نون و با موحده و همچنین خروب بضمتین خا معجمه و را مشدده و سکون واو و آن درختی ست
بیابانی خار دار که میوه اش مانند سیب میشود و در مثنویست که نام گیاهی ست که در هر خانه روید یزدان
شود ۵ سنگ خروب و خراب منزلم ۵ بادم بنیاد این آب و گلم ۵ ضعیف ست زیرا که اصح ضم ست
بدانکه خرنوب بالفتح در اصل خروب بود بالتح و تشدید را بدل کرده اند یکی از دو را را بانون از جهت
کراهیت تضعیف مانند دینار که اصلش دنار بود یکسر دال مهمله و تشدید نون بدل کردند یکی از دو نون را
همراه با تخفیف بدلیل جمعش بر دنانیر و آن اشرفی مهرست و (سمنان) فعلان و (سمنان) بفتح سین
مهمله و سکون میم و نون که نام آب بی ریع است فعلان ست بالفتح نه فعلان زیرا که فعلان نادر ست
و (خوزمال نادر) و (خرجال) کفتح خا و سکون را مجتمعین و عین مهمله نام سگ ست غریب ست بواسطه آنکه

یا نتیجه نشده است در کلام عرب از غیر ذوات تضعیف سوای وی اما بهرام بباء موحده و راء مهمله و
مهرام بسین مهمله و راء مهملتین اسم عجمی ست و قرطبان فعلان و لبطان بضم باء موحده و سکون طاء
مهمله و نون فعلان ست نه فعلان از جهت مذکورات او و قرطاس ضعیف قرطاس بضم قاف و سکون راء و طاء
مهملات که کاغذ ست ضعیف ست و فصیح کسر قاف مع انه نقیض ظهران با آنکه بدین ستی که لبطان صفت ظهران است
بضم ظاء معجمه و سکون هاء و راء مهمله و لبطان (بضم) جانب دراز پر مرغ ست و ظهران پی بسته فعلان است
زیرا که غیر مکرر ست پس همچنین لبطان از جهت حمل بر نقیض بواسطه لازم و نقیض در دول غالباً
حاصل کلام از قول مصنف و غیر عنها تا اینجا آنست که حروفی که اراده کرده اند وزن آنها
یا اصلی اند یا نه و اگر اصلی باشند پس اگر زاید نباشند بر سته پس تعبیر آنها بفا و عین و لام ست و اگر
زاید از سه باشد پس بازاء و بلام دوم و سوم ست و اگر اصلے نباشند یا مکرر اند من حیث الصورة
یا نه و اگر مکرر نیستند من حیث الصورة یا مبدل اند از تا و افتعال یا نه پس اگر مبدل باشند از تا افتعال پس وزن
تباست و الا پس بلفظ ست و اگر باشد مکرر من حیث الصورة یا دلالت میکنند دلیلی بر آنکه قصد تکرار نکرده اند یا نه پس اگر
دلالت نکنند پس بما تقدم ست و اگر دلالت کرد بلفظ ست (لنقیض) بفتح نون و کسر قاف و سکون یاء تحتانی و ضاد معجمه و
بارگونه چیز رتم ان کان تسب فی الموزون قلبت الزنة شلنه) پس اگر باشد قلب در موزون باین طرز که موضع حروف اول
بتقدیم و تاخیر تغییر داده باشند قلب کرده شود وزن مانند موزون از جهت تنبیه بر ترتیب وقوع اصلی (قلبت) ماضی مجهول مؤنث غائب
از باب ضرب زنة بکسر زاء معجمه و فتح نون مصدر ست در اصل وزن بود بکسر اول واو را حذف کردند و زا را کسره دادند و تا در آخر
عوض محذوف آوردند زنة شد (کقولک فی آدر اعفل) مثل او مانند گفتار ست در آدر اعفل پس کقولک
جار و مجرور متعلق مثل حصل یا حاصل شده خبر مبتدا محذوف ست مانند نظیر و مثال و امثال آن دار
بدال و راء مهملتین سرای جمع قیاسی او ادور ست بفتح همزه و سکون دال و ضم واو و زیرا که در اجوف
واو ست پس واو را بهمزه بدل کردند بنا بر آنکه ابدال واو مضموم بهمزه جائز ست پس شد او ور مقلوب
ساختند باین طرز که فا را در محل عین آوردند او ر شد و همزه جمع شدند اول مفتوح و دوم ساکن و دوم را
بالف بدل کردند آدر شد و لهذا میزانش اعفل ست تبدیل عین بر فا زیرا که این آدر بر فا مقدم ست
(و یعرف القلب بصلة کناء مع النای) شروع ست در بیان معرفت قلب یعنی و شناخته میشود
قلب در مزرون باصل مقلوب مانند ناء مع النای آه نای بفتح نون و سکون همزه و یاء تحتانی که اصل ست
زیرا که فعل مشتق از مصدر میباشد و نای دور شدن ست حاصل آنست که ناء مع النای موافق مصدر ست
در آنکه ناقص یائی معوز العین ست نه ناء مع یاء زیرا که اجوف یائی معوز اللام ست پس معلوم شد که

یا و انیا مغلوب نامی یا مجهول پس وزن او فلع بفتح فاء باشد و عین باصله یا نیست بسبوق مقلوب از است
دلالت قلب بر و یا نیست بر لفظ که از یاق کاوه مفهوم میگردد و بر تعیین عین از اجهلیتین و ذوات مضارع
مجهول غائب از باب ضرب صحیح و زان با کسر و سوم و بفتح اول کسر سوم شاهد بین ست قلب بفتح فاء و
سکون لام بازگونه کردن دو با نشانه اشتقاق کاجاه و شناخته میشود قلب در موزون بصیغهای
اشتقاق او مانند جاه بعینه که بعد از رومنزلت ست زیرا که توجه و مواجهه در رجه بوجه دلالت میکند
برانکه اصل جاه وجه است و نقل کرده اند فاء الفعل را بعین الفعل و قیاس آنست که وجه بسکون
واو باشد چون در و تغیر تقدیم میکردند تحریک واو و نیز کردند پس قلب کردند واو را بالف و وزنش عفلت
دو وجه روی ست شعر آخر رمی تزشک بر ما رند ۰ بر تنگ شکر و جنگان راه زند ۰ آئینه
روی و دست زنگار گرفت ۰ از بسکه بر و سوختگان آه زند ۰ شال کبسر میم و ثا و شانه مانند و عرف
علما بعینه لفظ و صیغه است اشلة بفتح اول و سکون دوم کسر سوم جمع الحادی و همچو حاد بفتح حا کسر
دال مهملتین که بمعنی یکم ست زیرا که واحد و توحد و غیر آن هر دو دلالت میکنند بر آنکه اصل وی واحد ست
پس واو را در آخر آوردند و ابتدا بساکن ممکن نیست پس مؤخر کردند الف را از جا پس گشت حاد
بروزن عاف و بعد از ان واو را بواسطه اطراف و وقوع بعد کسره بیا بدل کردند حادی شد و الفی و
همچو قسی بکسر تین قاف و سین مهملتین و تشدید یا تحتانی زیرا که فرد او قوس و نظائرش مانند قوس الشیخ
و اشقوس ای انحنی یعنی کمان زنگ شد پیر و چون کمان خم شد و منحنی گشت و انحنا بدو نون و دو اهملتین
خمیدن ست دلالت میکنند بر انکه اصل شان قوس ست بفتحتین قاف و او و سکون واو و بروزن فعول
پس لام را در محل عین آوردند و بالعکس پس گشت قسو و بروزن فلوع پس قلب کردند واو و متطرفه را بیا
زیرا که در کلام عرب هیچ تمکن نمیباشد که آخرش واو باشد و ماقبلش مضموم مگر آنکه قلب میکنند واو را
بیا و ضمه را بکسره مانند اولک که جمع دلوست اصلش دلو بفتح اول و سکون دوم و ضمه سوم قسوی شد
پس واو و یا جمع شدند و اول ایشان ساکن بود پس بدل کردند واو را بیا و ادغام کردند و ضمه
سین را بحجت مناسبت بکسره بدل ساختند و ضمه قاف را بکسره بحجت ادغام سین قسی شد بروزن
فلیع و قوس کمان ست شعر نزاع مترسد کمان لیک برابر ست تو خال ۰ شوخ زاغی ست
که بر گرد کمان میگردد و بصحته کاپس و شناخته میشود قلب در موزون تصحیح و اشتن بمعلوب همچو
ایس بفتح همزه و کسر یا تحتانی و سین مهمله بروزن عفل زیرا که اگر ایس قلوب میبود نمی بود گفته میشد
آس بالمد بر قیاس آب و ناب زیرا که یا متحرک ماقبل مفتوح قلب بالف میگردد پس هرگاه قلب بالف

نکرده معلوم باشد که مقلوب سه تا ست یا به صاد و تشدید دعا مهملتین سندسی و پاک شدن از عیب
شعر زاهد از پی شست و شو پاک مشکل ست ۴ تا دلت آلوده ست خرقه نمازی مکن ۴ یاس
بفتح یا تحتانی و سکون همزه نومیدی از باب علم و لقله استعمال کارام و آور و شناخته میشود قلب بعلی
استعمال مقلوب همچو آرام بالمد در اراء مهمله آهوان سفید خالص جمع ریم بکسر را و سکون همزه و همچو آدرم جمع
دارو گذشت و اصل این دو کلمه که کثیر الاستعمال آرام ست بفتح همزه و سکون را و مد همزه و ادرم بفتح اول و
سکون دوم و ضم سوم پس قلب کردند هر دو را پس وزن هر دو اعفال افعل ست قلته بکسر قاف و تشدید
لام کمی استعمال طلبگار کردن بدانکه رجوع این اقسام ثلثه که اشتقاق و صحت و قلت استعمال ست
بسوی اول که بیان اصل ست ناچار آنست که ممکن ست بیان در کل باصل و ضرر نمیکند جواز اجتماع دلائل کثیره
بر مدلول واحد و باو اولی ترکه الی همزتین عبد الخلیل نحو جاء این وجه معرفت قلب بر مذهب خلیل ست یعنی
وشناخته میشود قلب سانیدن ترک قلب بسوی اجتماع دو همزه نزد یک خلیل ابن احمد مانند جاء که اسم
فاعل ست از جاء یجیء واجوف یائی مهموز اللام پس اصل جاءئ بود بتقدیم یا تحتانی بر همزه پس اگر
قلب نمیکردند یعنی همزه را در مکان یائی آوردند واجب بود که بدل میکردند یا را واو بعد الف زائد
واقع شده است همزه مثل سائر وسائل که از سار یسیر و سال یسال ست پس جمع میشدند دو همزه در یک
کلمه و این قبیح ست پس ظاهر شد که ترک قلب در مثل جاء مقتضی می باشد بسوی اجتماع همزتین پس واجب
شد تقدیر قلب در مثلش و بعد ازان اعلالش مانند قاض پس در جائی که بقلب جاءی میشود ضمه بر یا
ثقیل بود اند اختند و اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا افتاد جاءٍ شد بروزن قالٍ و سیبویه و اصحاب
او گفته اند که نیست باک باجتماع همزتین پس در جاء که اصلش جایء ست یا را بهمزه بدل کردند جاءء شد و
از جهت اجتماع همزتین و کسر اول همزه دوم را بیا بدل کردند جائی شد و اعلال او مثل قاض ست ترک
بالفتح گذاشتن و ازینجاست ترکیدن خلیل بفتح خا و عجمه و بسر لام نام مردیست استاد سیبویه در نحو بدانکه
تنوین نون ساکنی ست که بعد حرکت آخر کلمه واقع شود و از برای تاکید بنا شد و تنوین صورت کتابت
ندارد بلکه ملفوظ ست نه مکتوب مانند واو له و یا به و نظائر آن ۱۱ و الی منع الصرف لغیر علته علی الاصح
یا شناخته میشود قلب برسانیدن ترک قلب بسوی منع صرف لغیر علت منع صرف بر مذهب صحیح نزد آن
کسائی ست یعنی اگر تقدیر قلب نکنند موری میباشد لفظ بسوی منع صرف بی علت بنا بر رد مذهب آنانکه
ذکر خواهم کرد و صحیح نزد آن و مذهب کسائی ست شعر مذهب خاشع نزد مهیا جداست ۴ شقاوتا
مذهب ولایت خداست ۴ و در شرحی که منسوب ست بسوی مصنف مذکورست که علی الاصح اشارت ست

هیئت اعلال مع صورت
طریق معرفت قلب
بیان تنوین

بسوی مذهب کسائی پس بر این تقدیر علی الاصح متعلق باو باشد و بعضی گفته اند که متعلق ست بمقدر یعنی
عامت بکسر عین مهمله و تشدید لام وجه و سبب چیزی را اصح بعضی همزه و بعضی واو و عامت بمعنی صحیح تر
است تفصیل ست و مضاعف انچه اسمیاء فانها افعال است مانند اشیاء پس بدرستیکه میزان او افعال است
نزدیک خلیل و سیبویه زیرا که اشیاء در کلام عرب غیر منصرف یافته اند بانیکه جر و تنوین در و داخل میشود
و در روی هیچ سببی ازان اسباب منع صرف ظاهر نیست پس در و تقدیر کرده شد قلب تا باشد اصل
اشیاء اشیئا مثل حمراء پس غیر منصرف باشد برای الف ممدوده تانیث اگرچه اسم جمع ست نه جمع شئی
نحو بفتح نون و سکون حاء مهمله مثل رمانند و قال الکسائی انها افعال و گفته است کسائی بدرستیکه
میزان اشیاء افعال ست جمع شئی مانند فرخ و افراخ و فرخ بفتح فا و سکون راء مهمله و خاء معجمه نوزاد مرغ
و در فارسی چوزه خوانند و غیر منصرف ست از جهت کثرت استعمال و ست افعلاء و این سخن محل
بحث ست بواسطه آنکه لازم می آید جمع صرف اسماء و غیر علت موجبه قال بقلب ماضی معلوم
نصر و اجوف واوی همزش قول و واو بحرکه ما و انفتاح ماقبلها الف شد کسائی بکسر کاف و سین مهمله
و بعد همزه نام مردیست که یکی از قراء سبعه بود و قال الفراء انها افعاء و اصلها افعلاء و گفته است و فراء بدرستیکه
میزان اشیاء افعاء ست و اصل او افعلاء ست بفتح همزه و سکون قاف و کسر عین زیرا که اصل شئی
بفتح شین معجمه و سکون یاء تحتانی و همزه شئی بست بفتح شین و تشدید کسر یاء و همزه که اصلش شیئ بود
و همزه است مثل کریم پس جمع او افعلاء ست مانند انبیاء جمع نبی و بعد ازان او را تخفیف کردند بحذف
یکی از دو یاء و گفتند شئی و گفتند اشیاء حذف کردند همزه اولی که لام الفعل بود و این سخن نیز محل نظر
ست برای آنکه اگر باشد اصل شئی مخفف شئی شد و باید که اصل شائع باشد قرا بفتح فا و تشدید راء مهمله
نام مردیست خلاصه مطلب آنست که در اشیاء چند مذهب گفته است سیبویه که اصل او شیاء بروزن
فعلاء چون حمراء مکروه داشتند اجتماع دو همزه که میان ایشان الف باشد و قلب کردند لام الفعل را که
همزه اول ست طرف محل فا الفعل پس گفتند اشیاء بروزن لفعاء و گفته است کسائی وزن او افعال است
زیرا که جمع فعل بر افعال میباشد مانند قول و اقوال و قیل و اقیال قیل بالفتح ست رای و گفته است
فراء وزن او افعاء ست و اصل او شیاء بروزن افعاء بود گفته است که شئی در اصل شیئ ست بروزن فعیل
پس سبک کردند چنانکه سبک کردند بین و میت را جمع کردند بر افعلاء چنانکه گفتند بین و انبیاء پس
حذف کردند همزه که لام الفعل بود از جهت تخفیف از براے کراهیت اجتماع دو همزه که میان ایشان
الف باشد پس وزن او افعاء ست و مذهب سیبویه بهتر ست زیرا که لازم نمی آید بر مذهب او مخالفت ظاهر

لمریک وجه دران قلب ست باانکه قلب ست بر لغت ایشان ثابت شده است و راشاد بسیار آمده
باز مرسد آید بر مذهب کسانی نیز مخالفت از دو وجه اول بمنع صرف بغیر علت دوم آنکه جمیع اشیاء
شاذ ست و امثال را تعلیل نمی کنند و بر مذهب دوم لازم مرسد آید مخالفت ظاهر از چند وجه
یکی آنکه اگر اصل شیخ نمی باید که اصل شاذ باشد دیگر آنکه چون اکثر ست ازین دست بشمار آید
دوم آنکه حذف همزه در مانند او جائز نیست سوم آنکه جمیع ادشاذی سنند و افعال را بر افاعل جمع نمی کنند
گفته است در صحاح اصل شاذی بفتح واو مانند صحاری اشیایی ست قلب کردند همزه را یا یاء شد
پس حذف کردند یاء متوسطه را و یاء اخیر را بالف بدل کردند و یاء را اول را بواو اشاذی شد و کذلک
انحذوف همچنان ست حذف یعنی حذف مانند قلب ست حاصل آنست که وزن میکنند لفظی را که
از ان حرفی حذف کرده اند باعتبار انچه باقی میماند بعد حذف کرده باشند. ازمیزان او نیز حذف کنند
کقولک فی قاض فاع همچو قول تو در میزان قاض فاع بحذف لام از مثل موزون قاضی گذارند
دام وجزان وتوانا وحاکم وزورمند اسم فاعل ست از باب ضرب وناقص یائی **حکمت** دندان
هر کسی تبر شنے کند شود دیگر دندان قاضی که بشیرینی **شعر** قاضی که برشوت بخورد پنج خیار
ثابت کند لزبر توده جزیره را زید واز طرف مذکوره قلب بحذف عدول واقع نمیشود (الا ان یعین
فیهما الاصل) مگر آنکه ظاهر کرده شود در هر دو که مقلوب ومحذوف ست اصل پس در وقت ماضی اصل میگوئی
که میزان اوورد اصل افعل ست و میزان قاض در اصل فاعل ست یعین فعل مضارع مجهول غائب
از باب تفعیل واجوف یائی و تقسیم الی صحیح ومعتل و منقسم می شوند انبیه اصلی اسم وفعل بسوی دو قسم
یکی صحیح دوم معتل بالضد وتشدید لام اسم مفعول باب افتعال ومضاعف اعتلال بیمار شدن وبهانه
آوردن الفاظ بخش کرده شدن و تقسیم مضارع مؤنث غائبه است ازان در صحیح فالمعتل بانیه
حرف علة معتل آنست که در وی حرف علة ست وحرف علة واو والف ویا جمع ست ورواى فی المثنوی
شعر وقت بند دگرانی های های بلویت خود چون زمانی وای وای پس واو الصحیح بخلاف ضد صحیح
ضد معتل ست یعنی صحیح آنست که در وحرف علت نبوده باشد صحیح بفتح صاد وکسر حاء مهملتین تندرست
ویاک از عیب فالمعتل بالفاء مثال پس کلمه که فاء فعلش حرف علت باشد مثال ست بکسر میم وتاء مثلثه
زیرا که مانند صحیح ست در تصاریف خود وقتی که ماضی باشد میگوئی وعد وعدا وعدوا الخ چنانکه میگوئی
ضرب ضربا ضربوا الخ و بالعین اجوف وکلمه که عین فعلش حرف علت باشد اجوف ست بجیم وفاء زیرا که
میانش از حروف صحیح خالی ست یا ازبهر انکه اعلال در وسط اوست که همچو اجوف ست جوف بفتح اول

تعریف اجوف

تعریف ناقص

تعریف صحیح

تعریف معتل

تعریف مضاعف

تعریف مهموز

وسکون ثانی وفا شکم و درون ہر چیز بود و الثلثہ معتل یعنی ذو الثلثہ است بضم ذال معجمہ و دو تا مثلثہ
و الف ملفوظہ بعد لام نہ مکتوب یعنی خداوند سہ حرف سے آید و قتیکہ صیغہ واحد متکلم باشد چون قلت
و بعت (و باللام منقوص) و کلمہ کہ لام فعلش حرف علت باشد منقوص ہست بنون و قاف و صاد مہملہ
و آن را ناقص نیز خوانند زیرا کہ بسبب خازم آخرش نقصان بہم میرساند یا بعضے اعراب قبول نمیکند
و آن رفع ست او ذو الاربعۃ و معتل لام ذو الاربعۃ انست بضم ذال معجمہ و فتح ہمزہ و باء موحدہ و عین
مہملہ یعنی خداوند چہار حرف از جہت بودن ماضی بر چہار حرف و قتیکہ متکلم واحد باشد مثل دعوت و دحرجت
(و بالفاء و العین و باللام لفیف مقرون) و کلمہ فاء و عینش یا عین و لامش حرف علت باشد
لفیف مقرون است بفتح لام و کسر فاء اول و قاف و راء مہملہ از برای التفاف دو حرف علت یا التفاف
التفاف خود را در جامہ پیچیدن، اقتران بقاف و راء مہملہ نزدیک شدن تحقق تقارن را کہ لفیف را
از جہت اجتماع دو حرف علت لفیف گویند و لفیف در لغت قبیلہ ایست از قبائل پراگندہ جمع باشد
و قیل بالفتح قاف و کسر راء موحدہ و سکون یاء تحتانی فرزندان یک پدر باشند دلیل بفتح واو و سکون
یاء تحتانی کہ کلمہ انسوس ست و نام وادیست در جہنم و یوم بفتح یاء تحتانی و سکون واو کہ روز ست
فی المثنوی **نظم** اندک اندک خوی کن یا نور روز ۔۔۔ ورنہ خفاشی بمانی بی فروز و بالفاء و اللام لفیف
مفروق و کلمہ کہ حرف علت فاء و لامش باشد لفیف مفروق ست بہ واو و قاف از جہت افتراق دو
حرف علت و در و افتراق از ہمدگر جدا شدن و مصنف معتل سہ حرفی را مثل واو و یاء کہ اسم دو حرفی
از حروف نبی ذکر کرد بجہت تمامت ایشان (و للاسم الثلاثی المجرد عشرۃ ابنیۃ ہو مر اسم ثلاثی مجرد را
دہ بناست یعنی دہ وزن ست مقدم کردانم ثلاثی مجرد را بنا بر انکہ کثیر الاستعمال ست و اخف ست
از رباعی و خماسی مجرد و بجیم در او دال مہملتین تہنار خالی عشرہ بفتحات عین مہملہ و شین معجمہ و راء مہملہ
مگر عند الترکیب با عدد دیگر کہ بسکون شین ست قولہ تعالی فانفجرت منہ اثنتا عشرۃ عینا یعنی
پس روان شد از ان سنگ دوازدہ چشمہ و اگر بے تا باشد بسکون عین ست مگر عند الترکیب کہ
مفتوح العین ست مانند اثنا عشر و ثلثۃ عشر (الا ثلثۃ عشر اثنا عشر قسما) و قسمت عقلی بعد التزام حرکت
از برای تعذر ابتدا بساکن یا تغیر وے و اقتضای او بسوی کلفت و بعد ترک اعراب لازم میخواہد و او
بخشش را مثال ست کہ چون فاء الفعل متحرک می باشد و لازم الفعل بے اعراب مقتضی آنست کہ وزن
اسم ثلاثی مجرد دوازدہ بنا بود و باشد از جہت ضرب احوال ثلثہ فاکہ ضم و فتح و کسر ست در احوال اربعہ
یعنی کہ تہ حرکت و سکون ست زیرا کہ چون سہ در چہار ضرب کنند سہ را چہار بار گیرند یا چہار را سہ بار

دوازده شد و تقیضی مضارع غائب معلوم و غائبه ز باب انفعال ناقص ساقط منها فعل
ساقط بسین مهمله و قاف و طاء مهمله ماضی معلوم مضروط بالضم اوتاد ون استقال ثبار مثلثه و تا
افتعال یعنی افتعال دازان دوازده یکی فعل بضم اول و کسر ثانی بواسطه گران داشتن نقل از ضمه
وقتیکه هر دو لازم باشند بخلاف عارض مانند ضرب که ماضی مجهول ست و دیگر فعل بکسر اول و ضم
از جهت گران داشتن نقل از کسره بسوی ضمه علی الاطلاق خواه لازم خواه عارض و اما مانند ضرب اگر
در واز کسره نقل بسوی ضمه است اعتبار ندارد از جهت آنکه عارض ضم در محل زوال ست بسبب
وجازم وجعل الدلو کل منقولا جواب سوال مقدرست و تقریرش آنست که شما اوزان ثلاثی مجرد را در دو
حصر کردید یکی از اوزانش دیل ست بضم دال مهمله و کسر همزه و آن دابه ایست خورد و نجیبه چنانکه آنرا
در تازی این عرس بکسر همزه و سکون را و سین مهملات و در هندی بنول بنون و با مجهول و فتح واو
گویند و گرگ و روباه کعب بن مالک گوید جاؤ بجیش یؤنفیس معرسه ما کان الا کعرس الدیل جاؤ بجیش
و همزه حرف سوم جیش بفتح جیم و سکون یا تحتانی و شین معجمه بتوفتح لام و سکون واو و قیس بقاف
و یا تحتانی و سین مهمله ماضی مجهول از باب نصر و ابوت یائی معرس بعین و را و سین مهملات هم بطریق تعبیر
کنزول ساقست آخر شب برای استراحت و اعم است از باب افعال نیز لغت ست سفیت سیکنند
شاعر لشکر ابوسفیان را که در یثرب آمده بود یعنی آمدند سپاه ابوسفیان بیثرب تا کرا
اندازه گرفته شود فعل نزول در آخر شب او را باشد مگر هیچ محل نزول دل و تقریر جواب آنست که دل آمده
شده است دل که ماضی مجهول ست از دمال بدال دو لا از دشتی رو نصب یعنی وقتیکه رفت حاصل
آنست که دل در اصل فعل ست و منقول ست بسوی اسم مانند شمر شین معجمه و را مهمله که ماضی عادم التفعیل ست
از تشمیر بمعنی دامن بر وزن و معنی آستین شده و زیم بضم را و کسر همزه نیز آمده است معنی شیر بزبان اشعراء
گشته فراخ از دهنت و لتنگی وی روز مرا باشب تو یکرنگی مجهول از باب نصر آب سرین تو چرا می از دهن کوه ندیده ام
باین بی سنگی جعل بجیم و عین مهمله ماضی مجهول از باب منع صحیح و از الحباک ان ثبت مغفلة ام النصوح
اخر الکلام و این کلام نیز جواب سوال مقدرست و تقدیرش آنست که سوای ده وزن مذکور همیک بضم
حاء مهمله بضم با موحده نیز آمده است دران جمع حبک با کاف ست یعنی راه ریگ غیر آن و امیر خسرو در خط
در تفسیر خود حبک بفتحتین را بمعنی شدت و استحکام نوشته و تقریر جواب آنست که حبک بکسر فا و ضم عین منقول
بلکه مشهور یکه بر متن ست یا بفتحتین اگر حبک بکسر اول و ضم دوم ثابت باشد یعنی اصل قرات امام عاصم و غیره
درین آیت والسماء ذات الحبک بفتحتین ست یعنی سوگند آسمان را که صاحب راهها ست اگر بکسر اول

وضم ثانی بوده باشد حصول سه مرتبه اخل زدن زبان که در دو حرف کلمه یک مشت و تداخل بهم رسیده است
حاصل آنست که در هر یک از ضمه و کسره و فتحه دیگر دو ضمه پس کسره حاذ لغتی اخذ کرده و ضمه
با فتحه دیگر دو یک کسره اول و ضم و دو فتحه دیگر بهم رسید پس منحصر شد اوزان اسم ثلاثی مجرد در ده
بیت تمام شمله و با موحده و تا و فوقانی ماضی معلوم از باب نصر صحیح تداخل بدال مهمله و خا معجمه صدر باب
تفاعل و فعیل بفتح اول و ضم لام و فتح عین معجمه زبان مردم و تثنیه و لغات جمع حرفی در اصل حرفین بود تثنیه
حرف نون از بهر اضافت افتاده و هی قلیس و فرس و کتف و عضد و جبر و عنب و ابل و قفل صرد و رعد و ق
و اوزان عشره اسم ثلاثی مجرد فلس بفتح فا و سکون لام بسین مهمله پول کم از فرس بفتحتین فا و را و سین
مهملتین اسپ برنا ماده کتف بفتح کاف و کسر تا و فوقانی و فا سنا استخوان پهن ست در پس دوش
عضد بفتح عین و ضاد معجمه و دال مهمله بازو و جبر بکسر جا مهمله و سکون با موحده و را و مهمله مقلوب بحر
دریاست و عنب بر زنا مسیاهی که در روایت زنند غنب بکسر عین مهمله و فتح نون و با موحده انگور ابل
بکسر همزه و با موحده اشتر بضم همزه و تا و قفل بضم قاف و سکون فا معروف صرد بضم صاد مهمله و فتح
را و دال مهمله مرغ ست بزرگ سر گنجشک را صعید میگویند در فارسی و رکاک بفتح واو و سکون را و در هندی
تلیر گویند فلس بفتحتین بعین مهمله و نون و قاف گردن شعر دست بر سرش نهادم مشت زدم بر
گردنم ۞ این مثل را یاد داریم گروران باگردن ست ۞ بدان که مصنف درین دو لفظ اولا کلمات مفتوح الفا
آورده بعد ازان مکسور الفا و پس ازان مضموم الفا و تقدیر دو بعض الی البعض و گاه رو کرده میشود بعضی
ازین اوزان سوی بعضی دیگر بر سبیل تبعیت نه اصالت بر دو مضارع مجهول غائب رو بفتح را و تشدید
دال مهملتین بازگردانیدان و بازآوردن از باب نصر و مضاعف ثلاثی فعل مماثانیه حرف حلق کفخذ بکسر فا و فتح
پس فعل بفتح فا و کسر عین از لفظی که دوم او حرف حلق باشد بجهت فخذ بفا و خا و ذال معجمتین که ران بیست
جائز میباشد در و فخذ بسکون عین بواسطه تخفیف و فخذ بنقل کسر عین بسوی فا بعد سلب حرکت فا از بهر تخفیف
و فخذ بکسر تین فا و عین از جهت اتباع فا عین را نه شاکلته بحصول شنوید و کذلک الفعل و همچنین ست فعل
یعنی چنانکه در هم اگر عین الفعلش یکی از حروف حلق باشد احتمالات ثلثه مذکور جائز ست در فعل نیز اگر
عین الفعلش حرف حلق باشد آن احتمالات جاری میباشد کشهد مانند شهد بشین معجمه و دال مهمله که ماضی
معلوم علم ست یکی شهد بسکون ثانی و دوم شهد بکسر اول و سکون دوم سوم شهد بکسر تین اول و ثانی مدانی
حروف حلق شش اند چنانکه گفته اند ۞ شش بود حرف حلق و هست آن خا و غا و ع عین و غین و همزه و ها
شهادت بفتح شین خبر درست گواهی را ست و شهید شهداء در سینه دم از هوس بوسه شهید ست اما بتو

اظهار بلائیست و نحو کتف بجوز فیه کتف یعنی لفظی که فا و کسر عین باشد و دوم او حرف حلق نبود جائز میباشد در وی فتح و کسر و فرع فقط یکی کتف بسکون عین و دوم کتف بفتح فا و کسر عین بسکون بعد از سلب حرکت ماقبل و در و اتباع جائز نیست و نحو عضد یجوز فیه عضد مانند عضد یعنی لفظی که مفتوح الفاء مضموم ست جائز میباشد در وی عضد بسکون دوم و جائز نیست در ان عضد بضمه فا از جهت نقل از عین چنانکه نقل کرده اند کسره در کتف از بهر نقل ضمه و بعضی تجویز کرده اند و نحو عنق یجوز فیه عنق و مانند عنق یعنی لفظی که فا و عین او مضموم بود جائز می باشد در وی عنق بسکون دوم و نحو ابل و بازیجوز فیه ابل و بازو مانند ابل یک بر تین که در سابق رقم یافت و بازیکسر تین با موحده و لام و زای عجمه که زن فرس ست جائز می باشد در ان ابل و باز بسکون دوم از بهر استثقال دو کسره دو لا ثالث لهما نیست سوم مر هر دو را یعنی نیست در کلام عرب فعل بکسر تین مگر ابل در اسما و بازدر صفات بگواهی استقرا از کلام فصحا و کلمات دیگر که برین وزن نقل کرده اند فصیح نیست ثالث بدو تا و مثلثه اسم لاست و مبنی بر فتح و لهما حار و مجرور رغب. و نحو قفل یجوز فیه قفل و مانند قفل که بسکون عین ست جائز میباشد در وی قفل بضمتین علی رای بر یک اندیشه و خرد و رای بفتح راء مهمله و سکون همزه و اکثری بر خلاف این رفته اند بجهت عسر و یسر از جهت آمدن عسر بضمتین عین و سین و رای مهملات که دشواریست و یسر بضمتین یا تحتانی و سین و راء مهملتین که آسانی ست و کثیر الاستعمال سکون ثانی ست زیرا که فرع واجب ست که اخف از اصل باشد در اینجا اصل اخف از فرع ست و للرباعی تمسته و مراسم رباعی مجرد رابع صیغه است و فسحت عقل مقتضی آنست که چهل و هشت صیغه باشد که چهل میشود از ضرب احوال ثلث فا کسر و فتح و کسر ست در چهار احوال عین که سه حرکت دیگر سکون ست پس در چهار احوال لام اول یکی سه را در چهار ضرب کردیم دوازده شد و دوازده را که در چهار احوال عین که سه حرکت و یک سکون ست پس در چهار احوال لام اول زیرا که سه را که در چهار ضرب کردیم یعنی دوازده را چهار بار گرفتیم یا چهار را دوازده بار چهل و هشت گشت اما با استقرا همین پنج یافته شد و اندکی جعفر بفتح جیم و سکون عین مهمله و فتح فا نام یکی از ائمه اثنا عشر رضوان الله تعالی علیهم اجمعین و جوی خورد و جوی بزرگ و بدر قبیله ایست از بنی عامر و الزمر ماده بسیار شیر و دوم زبرج بکسر زا و عجمه و سکون با موحده و کسر را مهمله و جیم زبور و ابریست که اندک سرخی داشته باشد و سوم برتن بضم با موحده و سکون را مهمله و ضم تا مثلثه چنگال جانور درنده چهارم و هم بکسر اول همله و سکون را مهملتین و فتح ها معرب درم بکسر اول و فتح دوم و آن از سته تا سه و چهار بوزنه سازند و پنجم قمطرة بکسر قاف و فتح میم و سکون طا و را مهملتین صندوقی که در ان

کتاب دارند اشعر آنکه صدنام کرمن سرمید حوالی نیشابور است و اغلب فضلا که در حوالی نیشابور
در بیضی شرح مرقوم است که اختصاص بسیار بحوالی نیشابور ندارد بلکه در اکثر بلاد ایران
یافت میشود و در اکثر فرهنگ ها مسطور است و در فرهنگ رشیدی بفتح خاء معجمه و سکون
نون و فتح دال مهمله آورده است خفش بالشتم نخوحنبذ بفتح حاء مهمله و سکون نون و فتح باء موحده و آن ملخ
سرد زار باشد و روایت کرده اند دیگران بضم دال و همچنین سبزه یه نیز روایت کرده است مثل برغش
اما نزد یک محققان این بنا منقول از خفش مقبول نیست زیرا که میگویند بالاعذر و بضم عین مهمله و سکون
نون و فتح دال مهمله اولی یعنی نیست مر او را چاره و کرنبزی و دال دوم در وبرای الحاق است و الا ادغام
واجب می بود پس حکم ملحق ندارد و خفش بفتح همزه و سکون خاء معجمه و فتح فا و شین معجمه نام نحوی ست
و آن اقلب سه کس ست یکی خفش کبیر استاد سیبویه در علم لغت دوم خفش وسط معاصر سیبویه و هم
روزگار سوم خفش صغیر شاگرد سیبویه در لغت خورد و چشم ضعیف البصر را گویند و تیرگی که در تاریکی
تیر بیند که در روشنائی و اما نخوحنبذ و علبط فتوالی الحرکات حملها علی باب جادل و علابط و اما نحو
جندل بضمتین جیم و نون و کسر دال مهمله که موضع سنگ ست و علیظ بضم عین مهمله و فتح لام و کسر باء موحده
و طاء مهمله که فربه و سطبر ست و رمه گوسپند پس توالی حرکات اربع باعث شده است آن هر دو لفظ را
بر آنکه در اصل جنابذل و علابط باشند و الف از سر هر دو حذف کردند تا چهار حرکت پی در پی نیایند و مثل
این بنا در کلام ایشان مرخص و مهجور ست و نیز باستقرار دانسته شده است که نیافته اند کلمه که در وی چهار
حرکت از پی هم باشند توالی بفتح تا و فوقانی و کسر لام از پی هم آمدن مصدر باب تفاعل در اصل
توالی بود بضم لام از جهت مناسبت یا ضمه را بکسره بدل کردند حرکات بفتحتین حاء و را و همزتین جمع حرکت
مثل بجار همزه باب ضرب و صحیح و للخماسی الرابعة مراسم خماسی مجرد را چهار صیغه ست و قسمت عقل
مقتضی آنست که صد و نود و دو باشد که حاصل ست از ضرب احوال ثلث فاء در احوال اربع عین پس
در احوال اربع لام اول پس در احوال اربع لام دوم زیرا که سه را که در چهار ضرب کنند دوازده شود که
در چهار ضرب کنند چهل و هشت شود و هشت که در چهار ضرب کنند یعنی چهل و هشت را چهار بار گیرند یا چهار را
چهل و هشت بار صد و نود و دو شود اما باستقرا چهار بنا یافته اند یکی سفرجل بفتحتین سین مهمله و فا و سکون
را و مهمله و فتح میمه و ایست که آنرا در فارسی آبی بالند و کسر باء دوم بهتر تین و به گویند دوم قرطعب
بکسر قاف و سکون را و فتح طا و سکون عین مهملات و باء موحده چیز حقیر و سوم جحمرش بفتح جیم و سکون
حا مهمله و فتح میم و کسر را مهمله و شین معجمه زن پیر که در عرب عجوز بالفتح نیز گویند و چهارم قذعمل بضم
قاف و فتح ذال معجمه و سکون عین مهمله و کسر میم اشتر فربه و بعضی شراح گفته اند که سقرط بوا و قاف

و را این چهار بنا از بهر استقبال ست و للمزید فیه اینیه کثیره و کر اسم مزید فیه ثلاثی رباعی را بنا ها بسیار اند و در تحت ضبط نمی آیند مزید بفتح میم و کسر زا منقوط افزون کرده شده اسم مفعول باب ضرب و اجوف یائی اصلش مزید بود مانند مبیع و درلم یجی فی الحماسی الا عضرفوطا و نیامده است در حماسی مزید بگر عضرفوط بفتح عین مهمله و سکون ضاد معجمه و فتح را و حاء مهمله و فتح فا و سکون واو و طاء مهمله و آن کرباس نیز ست و کرباسه نیز ست و کرباسه بفتح کاف تازی و سکون را غیر منقوط و باء موحده و سین غیر منقوط و اخفای ها و تخفین کرباد و کرباس کربس کربسه جانوریست مانند حرباء و ازان کوچک میباشد چون دشمن برند تا دیر بخندد و در خانه میشر باشد و خاک زنگ و کربه الالقاء ست و آنرا کرفش الفاء و شین معجمه و دو زغد و جلباسه نیز گویند و دیگر خندریس بضم خا و فتح را و تشدید و سکون عین مهمله و کسر باء موحده و سکون یا تحتانی باطل و دیگر قرطبوس بکسر قاف و سکون را و فتح طا مهملتین و ضم باء موحده و سکون واو و سین مهمله آفت و بلاست و دیگر قبعثری بکسر قاف و باء موحده و سکون عین مهمله و فتح ثا مثلثه و راء مهمله اشتر فربه و نام شاعری و در اینجا منون باید خواند الف او برای التقاء ساکنین افتاده است و دیگر خندریس بفتح خا معجمه و سکون و فتح دال و کسر را مهملتین و سکون یا تحتانی و سین مهمله شراب انگوری کهنه و در فارسی نی بفتح میم گویند شعر مے کہ بدنام کند مرد خرد را غلط ست بلکه مے مینوش از مردم نادان بدنام ۱۲ علی الاکثر متعلق ست باجزء یعنی خندریس نامی مزید فیه بر بنده اکثر ست زیرا که نون او اصلی ست و باز اید و وزنش فعلیل ست تا مزید فیه خماسی باشد و سنور یک یعنی لوبیش نیز زاید ست و وزنش فعلیل ست پس مزید فیه رباعیست لم یجی بالجیم مجد مضارع مجد نام غاب از باب ضرب و اجوف یائی مهموز اللام اکثر بفتح همزه و سکون کاف و فتح ثا مثلثه بسیار تر اسم تفضیل ست و احوال الاینیه قد تکون للحاجة و حالهای اینیه اسم فعل گاهی میباشد از برای افتقار و احتیاج بغیر از ماضی ضمیر کالماضی و المضارع والامر و اسمی الفاعل و المفعول و الصفة المشبهة و فعل التفضیل و المصدر و اسمی الزمان و المکان و الآلة و اسم المنصوب و الجمع و التقاء الساکنین و الابتداء و الوقف بجمیع ماضی و مضارع الخ مشبه بشین معجمه و باء موحده و هم دل مؤنث از باب تفعیل اسمی همین بود و نون بجهت اضافت افتاده مصغر بعضا و مهمله و عین معجمه بروزن طلع التقاء ساکنین بهر سبد و یک دیگر را دیدن ابتدا نکردن وقف بر قاف و فا ایستادن و قد تکون للتوسع و گاهی میباشد احوال اینیه از برای توسع که بسین و تین ملتین سر بزن تصرف فراخ گستردن کالمقصور و الممدود و المنقوص بقاف و صاد مهمله اسمی که در والف مقصوره باشد مانند بشری و حبلی که اول بالضم خبر خوش ست و دوم بالضم زن آبستن ست و همچو ممدود بدو دال مهمله اسمی که در والف ممدوده باشد مثل صحراء و سداء که دشت و بیابان و ذی الزیادة همچو کلمه او و ذ حرف زائد زیرا که کثرت حروف دلالت میکند بر کثرة معنے و قد تکون للحاجة و گاهی میباشد

احوال ابنیه از برای مجانسه بضم میم وجیم وفتح فاء ونون وسکون همله وشین معجمه بیرون رفتن کلی وضرورت یعنی از برای
مناسبت لفظی با لفظی دیگر کالامالة بمجرد امالة بالکسر وآن تبدیل فتحه است بکسره وقد تکون للاستقال
وگاهی میباشد احوال ابنیه از برای دفع استقال تکون مضارع مؤنث غایبه از باب نصر واجوف واوی
اصلش تکون بضم ضاد واو وبا قبل واو وند واستقال بنا بر شمله وتا فاء گردن باز داشتن ست از تخفیف الهمزة
والاعلال والابدال والادغام والحذف همچو سکون کردن همزه وتغیر حرف علت برای تخفیف وبدل ساختن
حرفی بحرفی وپنهان کردن حرفی در حرفی مشعر ایکه در دیده جان مردمکی ساختش ✤ قدر نشناخت چو
اشک از نظر اندر خیش ✤ بدانکه احوال ابنیه گاهی برای اضافت میباشد وگاهی برای غیر حاجت
ومراد از اول آنست که فهم معنی بر وی موقوف باشد واول احتیاج معنویست وآن از اماضی ست تا جمیع
ودوم احتیاج لفظیست همچو التقاء ساکنین وابتدا بساکن ووقف وغیر اینها از ابواب وچون بدین جهت بود
نبود محتاج الیه نساخت تخفیف بخار معجمه ودو فا تفعیل ست ومضاعف اعلال بعین مهمله در لغت بیمار وعلیل
شدن ست ومصدر باب افعال همچنین ابدال بیاء موحده ودال مهمله اول مضاعف ست وثانی صحیح
ادغام بدال مهمله ادخال وابلاج حرفی در حرفی مصدر باب افعال حذف بفتح حاء مهمله وسکون ذال معجمه
وفا انداختن ودر کردن لماضی للثلاثی المجرد ثلاثه اینیه ماضی مر فعل ثلاثی مجرد را سه بناست فعل اول فعل
بفتح عین ومضارع او چنانکه مذکور میشود یا بفعل بضم عین ست یا بفعل بکسر عین ست متعدی باشد یا لازم
دوم فعل ست بکسر عین ومضارع او یا بفعل ست بفتح عین یا بفعل بکسر عین متعدی باشد یا لازم وسوم فعل
ست بضم عین ومضارع او بفعل بضم عین فقط وجمیع صیغها او لازم میباشد نحو قتله مانند قتله از باب نصر الا
قتل بفتح قاف وسکون تا فوقانی کشتن نحو خبر مبتدا را نحو وفاست مانند شال ونظیر وغیر آن مثاله نحو قتله
وضربه وامثله ضربه بیانش واضح ست ضرب بفتح ضاد معجمه وسکون را زدن آنها متعدی اند وقعد وجلس ومانند
قعد وجلس قعود ونشستن قاف وعین مهمله نشستن از باب نصر وهمچنین جلوس بضم جیم از باب ضرب وامثلها
لازم اند بدانکه فعل دو قسم میباشد لازم ومتعدی لازم آنست که از فاعل نگذرد ومفعول نخواهد همچو فرح زید
یعنی شاد شد زید ومتعدی آنست که از فاعل بگذرد ومفعول به خواهد ومفعول به آنست که بروی فعل فاعل
واقع شود مانند ضرب زید عمرا یعنی زد زید عمرو را وبیت اعتبار نمایند وبسبب که لازمی ومضارع هر دو مفتوح
العین اند زیرا که او فرع فعل بکسر العین با فرع فعل مضموم العین وعین را فتحه بنا بر آن داده اند که حرف
ثقیل ست وکسره وضمه حرکت ثقیل وشربه دو مقه دوم مانند شربه است الخ شرب بهر سه حرکت شین معجمه
وسکون راء مهمله نوشیدن از باب ضرب اول صحیح ست وثانی مثال واوی وهر دو لازم اند وفرح دو تا

فرح تا آخر اول از باب علم و دوم از باب حسب و اول صحیح ست و ثانی مثال واوی و هر دو لازم اند فرح
بضمتین فاورا و وجاء مملتین شاد شدن و وثوق بضمتین او و وثار شامه استوار شدن و کرم سوم مانند
کرم ست کرم بفتحتین جوانمردی و عزیزی و کرم بخل و اما بخیل ز کریم یا بخیل هر گز کس را گدا نمی خواهد
باید دانست که مصنف چهار مثال ماضی مفتوح العین ذکر کرد از بهر آنکه این ماضی متعدی ست یا لازم
و بر هر دو تقدیر عین مضارع او مضموم میباشد یا مکسور و ماضی مکسور العین نیز متعدی ست یا لازم و بر هر دو
تقدیر عین مضارع او مفتوح میباشد یا مکسور مثل رمق و وثق زیرا که مضارع ماضی مکسور العین میباشد
که مثال بود از بهر ای آنکه نادر مضارع او از بهر وقوع آن در میان یاد کرد لازم ساقط میشود تخفیف حاصل
میگردد و انچه آمده است ازین باب سروزن یفعل بکسر عین با صحت فا مانند حسب یحسب نشاذ و کم ست و
این صیغه بیشتر از بابه علم ست قوله تعالی وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا یعنی و ایشان می پندارند آنرا
که ایشان نکو میکنند کار را و از برای مضموم العین یک مثال آورده بواسطه آنکه این ماضی همیشه لازم ست
و مضارع از مضموم العین بدانکه مصنف ابنیه ثلاثی مجرد را ستاگفته از برای آنکه او البته مفتوح می باشد
از جهت خفت و امتناع ابتدا ساکن و عین سه حال دارد فتح و ضم و کسره و ساکن نخواهد بود تا اجتماع
ساکنین لازم نیاید نزدیک اتصال ضمیر مرفوع زیرا که لام درین هنگام ساکن میگردد تا توالی اربع حرکات
لازم نیاید در لفظی که کالکلمه واحد ست از جهت شدة احتیاج فعل بفاعل مانند ضرب و اشکال الصیغه
مجهول مانند ضرب و مکسور اول مانند شهد که ماضی معلوم ست و مذکور شد و اردنی شود از بهر آنکه عروض
ضم و کسر در هر دو ست و لکن زیدیه خمسته و عشرون بنا و ثلاثی مزید فیه را بیست و پنج بنا اند عشرون بکسر عین ملحق
بدحرج و بعضی اینها ملحق اند بدحرج که رباعی مجرد ست و آن شش بنا ست فعلل و فوعل و فیعل و فعول و
فعیل و فعلی و دحرج بفتح دال و سکون حا و فتح را مهملات و جیم گردانیدن ملحق بجاء مهمله و قاف اسم
مفعول باب افعال صحیح نحو شملل مانند شملل بشین معجمه و قتیکه شتاب کند و این به تکرار لام ست و مانند
حوقل بجاء مهمله و قاف و قتیکه پیر فرتوت شود و جلع نتوان کرد و این بزیادت واو ست بعد فا و بسبطر
و مانند بیطرست بباء موحده و یاء تحتانی و طاء مهمله قتیکه علاج چهارپایان کند و این بزیادة یا ست بعد ط
و جهور مانند جهور بجیم و راء مهمله بانگ کردن و این بزیادة واو ست بعد عین و قلنس و مانند قلنس بقاف
و نون و شین مهمله قلنسوه پوشیدن و قلنس بفتحتین قاف و لام و سکون نون و ضم سین مهمله کلاه است و این
بزیادت نون ست بعد عین و قلسی و مانند قلسی بضم قاف و سین مهمله و الف همان قلنس ست و این
بزیادة الف ست بعد لام و صاحب مفتاح العلوم ابو یعقوب سکاکی فعیل بنا آورده است و بدل الفعیل

مثل شریف ایراد کرده و ان شین معجمه و سکون راز حلد و تاف یعنی قطع شریافت است و شریاف
الکسر بزرگ زراعت ست که در از و بسیار شده باشند و از خوف فساد او را قطع کنند شعر گر شود برق
کرم بلمع ره کرم روان ۴ پیشی قطع توان کرد بیابانی را ۴ و ملحق بتدحرج و بهما الحق اند بند حرج
و مزید فیه رباعیست و آن هفت بناست تقلل و تفوعل و تفیعل و تفاعل تفعل تدحرج تفعنلی تا و توقافی
زدال بسکون حا و ضم میم را و مهملات و ضم کردگشتن نحو تجلبب مانند تجلبب بجیم رد و یا موحده و قتیکه
پوشید جلباب بکسر جیم و در با موحده چادر و قمیص و معجر و بالا پوشش زنان جلابیب جمع و این
تکرار لام ست و تجورب و مانند تجوربب بجیم در را مهمله و با موحده و قتیکه پوشید جورب بفتح جیم و را
چیزے که بپای پوشند و آن را جورب نیز گویند و این بزیاده واو ست بعد فا و شیطن و مانند شیطن
بشین معجمه و طا مهمله و قتی که شیطنت و سرکشی کند و این بزیاده یا ست بعد فا و ترهوک و مانند
ترهوک برای مهمله و قتیکه راه رود گویا موج میزند و این واو ست بعد عین و تمسکن و مانند تمسکن
بسین مهمله بمعنی مسکن یعنی آرام گرفت و این بزیاده میم ست بعد تا و تغافل و تکلم و مانند تغافل
بنین معجمه و فا خود را نادان ساخت و تکلم یعنی حرف زد اول بزیاده الف ست بعد فا و دوم بعین
مهمله و بعضے در الحاق واو و یا خلاف کرده اند زیرا که الف برای الحاق وقتی میباشد که بدل یا بود
و نیز الف الحاق در میان فعل واقع نمیشود بلکه در آخری باشد چنانکه در اسلنقی و تفعل نیز ملحق بتدحرج
نمیتواند بود زیرا که تفعل مطاوع فعل ست بتشدید عین ملحق و فعل بدحرج نیست از جهت اختلاف هر دو در مد
پس همچنین مطاوع او نیز تضعیف عین برای الحاق نمی باشد و بعضے گفته که مصنف در اطلاق لفظ الحاق
درینجا سهو کرده است و ملحق باهرنجم و بعضها ملحق اند باحرنجم که رباعی مزید فیه است احرنجام بجا و را
مهملتین و جیم ابنوهی کردن نحو قعنسس مانند قعنسس بقاف و عین و دو سین مهملات و زن او فعنلل است
بزیاده همزه و نون و سین آخر مشتق از قعس که بمعنے خرج صدر و خل ظهره است ضد حدب بجا و دال
مهملتین و با موحده یعنی برآمد سینه او در آمد پشت او ضد حدب یعنی کوژپشت شد و اسلنقی و دیگر
اسلنقی ست از نام علی تفاه یعنے و قتیکه بخوابد بر پهلو سر که در فارسی راشتان بکسر شین منقوطه و تا ر
نوقانی خوانند بمقابل نگون بکسر نون و ضم کاف پارسی که بر شکم خوابیده است و زن او افعنلی ست بزیاده
همزه و نون و الف و غیر ملحق و سوای این ابنیه از مزید ثلاثی غیر ملحق اند و آن ده بناست افعل و فعل و فاعل
و انفعل و افتعل و استفعل و افعال و فعیل و افعول و افعوعل نحو اخرج و ضرب و قاتل و انطلق و اقتدر
و استخرج و اشهاب و اشهیب و اقعدد و اعلوط و مانند اخرج الخ اخرج بخا معجمه و را و جیم بر آورد

وجرب بجیم وراء مهمله و باء موحده از مشعر هر چند تازمودم ازوی نبود ندیدم ✤ من جرب المرء جربته بالکسر اذا اختبرته یعنی هر که بیازماید آزموده را فرود آید بوی پشیمانی قاتل بقاف و تاء فوقانی با کید یگر کاز ا کرد انطلاق بطاء مهمله و قاف روان شد اقتدر بقاف و دال و راء مهملتین توانا شد استخرج بسا آورد و اشهاب بشین معجمه و باء موحده غالب شد سفیدی اسپ بر سیاهی او همچنین ست اشهب بشین معجمه و باء موحده اغدودن بغین معجمه و دالین مهملتین دراز شدن موی و تمام شد اعلوط بعین مهمله و طاء مهمله او بخیت بگردن اشتر دبالای او رفت و جمیع این که مذکور ست ملحق بدخرج برای آن نیستند که مصادر اینها و مصدر وهرج مختلف اند و استکان قیل فعل بسکون فالمد شاذ و استکان بالف گفته شده است که بروزن فعلل ست مشتق از سکون بضمتین سین مهمله و کاف که آرام گرفتن ست پس مد یعنی الف روشاذ ست و باشباع فتحه کاف ناشی شده و بهمز سیده و استکان بمعنی خضع ست یعنی فروتنی و قیل استفعل من الکون و گفته شده است که استکان بروزن استفعل ست مشتق از کون بالفتح که بودن ست گویا که نسبت خضوع خود متغیر شد از کونی بسوی کون دیگر چنانکه الحاق وفتی که از حالی بسوی حالی بگردد پس اصل استکان استکون باشد فتحه و او بما قبل دادند و او را بالف بدل کردند استکان شد و نی گفته مشتق ست از سکین بالفتح و سکون یاء تحتانی که گوشت زائد فرج زنان ست زیرا که خاضع در سفل و پستی سکین مشبه است پس اصل استکان استکین باشد فتحه یای ما قبل داده و بدل بالف کردند استکان شد فالمد قیاسی مد یعنی الف او موافق قیاس ست چنانکه در استقام و استجاب ست و این مذهب ابو علی فارسی ست و مدد مده حرف علته ساکنی که حرکت ما قبلش موافق باشد یعنی واو ساکن ما قبل مضموم و یاء ساکن ما قبل مکسور و الف پیوسته ساکن ما قبلش مفتوح ست مثل ما و لا فعلل لمعان کثیرة پس فعل بفتح عین از برای معنیهای بسیار ست که تحت ضبط نمی آیند زیرا که مفتوح العین خفیف ست و لهذا مستعمل میشود و در انواع کثیر از معانی معان بفتح میم و عین مهمله در اصل معانی بود جمع معنی و آن چیزیست که از نطق قصد کرده شود و یای او از برای التقای ساکنین افتاده است چنانکه در قاض و باب المغالبة بمعنی علی فعلته افعاله و باب مغالبه بنا کرده میشود بر فعلته بفتح عین در ماضی و افعاله بضم عین در مضارع مغالبه بضم میم و باء موحده مفاعله ست و مراد از باب مغالبه فعلی ست که بعد صیغه مفاعله واقع شود و سند باشد بسوی غالب اگر چه از باب نصر باشد از جهت بسیار آمدن فعل بر بعضی مغالبه ازین باب مانند کسر بالکسر و کسر بالفتح که بمعنی غلبه در پرسه و بسیار ست مغالبة غلبه جستن بر چیزی و غلبه بفتحتین چیره شدن ست حاصل آنست که مقصود بیان غلبه است در فعلی که آمده است بعد مفاعل

بر دیگرے پس ہرگاہ گفتی کار منی اقتضا کردن آن را کہ خیر تو بسوی تو روی ست با میدان ارم کہ از تو بسوی خیر ست پس اگر تو در کرم بر و غلبہ کنی و ارادہ بیان آن را شبہ باشی بنا کنے فعل مفتوح العین از جہت کثرت بمعانے او و خاص کردہ اند او را بواب فعل مفتوح العین بسوی آنکہ بمضارع او مضموم العین باشد اگرچہ از ین باب نباشد مانند کرم کہ از باب شرف ست و مثل ضرب چنانکہ بعضا بی فضریتہ اجر بہ از برای وجہی گویند کہ رشد نحو کار منی فکر منہ اکرمہ مانند کار منی تا آخر پس غلبہ کردم مرا پس غلبہ کردم در کرم بر د و غلبہ میکنم در کرم و کرم بفتحتین جوانمردی ست الا باب وعدت و بعت و سیت مگر ایہ وعدت و بعت و سیت یعنی مثال خواہ او وی باشد خواہ یائی و اجوف یائی و ناقص یائی نادر اند لغۃ بالکسر پس بدرستیکہ شان انیست کہ بنا کردہ میشود از انہا فعلہ بالفتح عین در ماضی و افعلہ بکسر عین در غابر زیرا کہ این صفات بالفعل بضم عین واقع شدہ اند پس میگویند اعدہ فہو معدہ و اعدہ یعنے وعدہ کرد پس غلبہ کردم در وعدہ او و غلبہ میکنم او را در وعدہ و بالیعنی مبعتہ و ابیعہ و فروخت مرا پس غلبہ کردم او را در فروختن و غلبہ میکنم ورا بائی فرمیتہ و ارمیتہ و نیز اند اخت مرا پس غلبہ کردم او را در تیر انداختن و غلبہ میکنم او را در تیر انداختن بدانکہ مصنف استثنا کرد از قاعدہ مذکور مثل فاوادی و یائی را مانند وعد و سیر از بہر آنکہ او نقل نمیکنند بسوی یفعل بضم عین تا لازم نیاید خلاف لغت ایشان زیرا کہ مثال مضموم العین نیامدہ ست و استثنا کرد مثل عین و لام یائی را زیرا کہ نقل نمیکنند او را بسوی یفعل بضم عین بلکہ نگاہ میدارند از بہر آنکہ احوف و ناقص یائی از یفعل بضم عین نیامدہ است از برای آنکہ اگر ضمہ دہی عین را بدل شود بالو او پس ملتبس شود بذوات واو عین الکشائی فی نحو شاعر فی قشعرۃ اشعرہ بالفتح شعر بفتح شین معجمہ و سکون عین مہملہ چیرہ شدن بشعر دیگری بغیر در روایت کردہ شدہ است از کسائی آنکہ بنا کردہ میشود در مانند شاعر فی قشعرۃ شعرہ بفتح عین در غابر یعنی در لفظے کہ عین الفعل بالام الفعلش حرف حلق نست از جہت اشتمال حرف حلق یعنی در شعر شبردکرد با من پس نبردکردم من در شعر او را نبرد میکنم او را **اشعر** راہی بزن کہ آہی بر سار آن توان زد شعری نحو ان کہ با آن مثل کردن توان زد و فعل بکسر قبیہ العلل و الاخران و اصدادہا در مضارع غائب شرف غلل بکسر عین مہملہ و فتح بیاز بہا جمع علت بکسر عین و تشدید لام اخران بفتح ہمزہ و سکون حاء مہملہ و زاء معجمہ جمع حزن بالضم و تحتین اتحداد بفتح ہمزہ و سکون ضاد معجمہ جمع ضد بکسر ضاد معجمہ و تشدید دال یعنی بکسر عین بسیار میباشد در بہا یاز اندوہ ہا و ضدہا را مذوہ ہا کہ شادیہا ست یعنے صیغہ ماضی بکسر العین اکثر برای علت غم و فرح میباشد و گاہی از برای غیر اینہا نیز باشد کسقم و مرض

وحزن وفرح همچو سهم تا آخر بسین مهمله وقاف بیا شد همچنین هرض به رای مهمله وضاد معجمه مکسورین شدن
مبنا وراء وحاء مهملتین شادشدا شاله مراض واحزان وافراح اندو مثال غیر ایشان مشرب بشین معجمه
وراء مهمله نوشیدو علم بعین مهمله دانست ونظائر آن وتکرار امثال چندان فائده نیست وفی الاوا
والعیوب والحلی کلها علیه یکسر بروزن بیع اجوف یائی معروف اللام از باب ضرب الوان بالفتح رنگها جمع
لون بالفتح عیوب جمع عیب بعین مهمله ویاء تحتانی وباء موحده جمع عیب بالفتح وآن ضد هنر است ودر قاموس
آمده گویند حلی بضم حاء مهمله وکسر لام وتشدید یاء تحتانی زیورها جمع حلی بفتح حاء وسکون لام مانند رنگها وعیبها
وزیورها نیز برفعل بکسر عین ومراد از عیب ها عیوب ابدان ونفوس ست شعر آدمی از عیب دور است
نیست ۞ آب روان بی خس وخاشاک نیست ۞ وقوله جاء ادم وسمر وعجف وحمق وخرق وعجم وزعن بالتحریک
والضم وتحقیق آمده است از آنها ادم بدال مهمله گندم رنگ ست وهمچنین سمر بسین وراء مهملتین
واز عیبها عجف بعین مهمله وجیم وفا لاغر ست واین عیب بدن ست وحمق بحاء مهمله وقاف نادانی ست
واین عیب نفس ست وخرق بخاء معجمه وراء مهمله وقاف شرمنده وعجم بعین مهمله وجیم گنگ ست وزعن بزا
وعین مهملتین خودآرا ست یا احمق ست بکسر وضم یعنی جمیع این الفاظ مکسور العین اند هم مضموم العین
وفعل لافعال الطبائع وفعل وضم عین از برای کارهای سرشتهاست طبائع بفتح طاء مهمله وکسر همزه جمع
طبیعت وآن قوتیست که موجود باشد در چیزی واو را شعور نباشد بلکه صادر می شود از وی وبخود او برگشته
مانند افعال طبایع بدانکه مراد از افعال طبایع افعالی اند که فاعل برانها مخلوق ومجبول باشد مانند کرم
وجوانمردی ومقصود از مانند افعال طبائع آنست که فاعل برانها مفطور باشد اما بسبب تکرار وتکلف
او را ملکه شده باشد در حکمت نظری مقرر شده است که از کیفیات نفسانی انچه سریع الزوال باشد از اعمال
خوانند وانچه بطی الزوال بود آنرا ملکه بفتحتین میم ولام خوانند حسن وقبح وکبر وصغر همچو حسن ابی اخره بحاء
مهملتین نیک ست ومراد از حسن تناسب اعضاست برانکه سزاوار باشد وزینت عرض از حسن انچه از
اکتساب بحصول پیوندد ومانند صفای بدن بالند وزیب وزینت کردن قبح بقاف وباء موحده وحاء
مهمله زشت ست کبر بباء موحده وراء مهمله بزرگ است صغر بصاد مهمله وغین وراء مهمله خورد ست وکبر وصغر
را مثال نحو افعال طبائع بنابران آورده است که صغر وکبر باختلاف احوال واقوات مختلف می شوند
ومراد از اینان تغایر ظاهریست که عارض میشود شی را در حالیکه صادر ست از طبیعت بسبب نما وزیادتی
فتن تمکان لازم پس از انجا که فعل بضم عین از افعال طبائع ومانند آن میباشد ست فعل مذکور لازم شد
از جهت عدم توقف ذهن بر متعلقی بعد علم آنکه فلان طبیعت حاصل ست صاحب وی را شد زبنگ الدار

جواب سوال مقدر ست وتقریرش آنست کہ شما گفتند کہ فعل مضموم العین لازم میباشد وجہتک الدال بضم العین متعدیست زیرا کہ رجب برای مفاعلہ وحامد مہلہ وباذ موجدہ ماضی معلوم مؤنث ست ودال فاعل آنہا ونکاف مفعولش یعنے فرانج ست سر جواب آنست کہ این مثال شاذست باآنکہ محمول ست بر حذف یاء جارہ ای رجبت بک پس رجبت نیز لازم باشد ای بفتح ہمزہ وسکون یاء تحتانے حرف تفسیر در تفسیر پیدا کردن یعنی سخن وآنگاہ راساختن چیزے پوشیدہ است شد بشین وذال معجمتین ماضی معلوم از باب نصر وضرب ومضاعف واما باب سدتہ فالصحیح ان الضم لبیان بنات الواو لا للنقل وانا باب سدتہ صیغہ ایست کہ ناظر خیال کند کہ بمضموم العین متعدیست زیرا کہ میگوئی ساد القوم یسود بہم وسودت وسیادت بالکسر سیریست پس قول صحیح آنست کہ بہر دستی کہ ضم فاء الفعل از برای اظہار بنیاد اوست نہ از برای نقل بنات بکسر باء موحدہ ونون وتاء فوقانی بنیاد نقل بفتح نون وسکون قاف بردن از جائے بجائی شعر مے زدل بنگ زدائیست کہ من میدانم ۔ گوشہ میکدہ جائے ست کہ من میدانم ۔ واولی آنست کہ تقریر کلام چنین باشد واما باب سدتہ جواب اعتراض دیگرست واعتراض آنست کہ اصل سدتہ وقلتہ سودتہ وقولتہ است بضم عین الفعل چنانکہ مذہب کسائیست پس نقل کردند ضم عین بسوے فا وحذف کردند عین از جہت التقاء دو ساکنین وتحقیق آمدہ است فعل بضم عین متعدی وجواب آنست کہ اصل سدتہ وقلتہ بضم عین نیست وممنوع ست کہ چنین باشد از بہر آنکہ ہرگاہ کہ امر معتل العین مشکل شود حمل کنند او را بر صحیح ونیامدہ است در صحیح فعل بضم عین متعدی پس سدتہ وقلتہ در اصل مفتوح العین ست وکذلک باب بلعتہ وہمچنین ست باب بلعتہ یعنی صیغہ کہ فاء الفعلش مکسور باشد کسرہ در وا زبرای بیان بنیاد یاست حاصل آنست کہ ضمہ در سدتہ وکسرہ در بلعتہ اصلی نیست کہ منقول شدہ باشد از عین الفعل بلکہ عارضی ست کہ برای دلالت بر واد محذوف ویاء محذوف ست اصل سدت ولغت سودت وبیعت بود بفتح واو ویا التحرکہا وانفتاح ماقبلہا الف شد والف برای التقاء ساکنین افتاد وسدت وبیعت شد بفتح فا پس ضمہ دادند فا را در اول تا دلالت کند بر انکہ واویست وکسرہ دادند فا را در ثانی تا دلالت کند بر انکہ یائی ست وراء خفت باب خفت وہبت بیان البنیۃ بر او عین ہملتین ماضی مجہول جمع مذکر غائب ست از مراعات بالضم کہ نگاہ داشتن ست وف بفتح فاء معجمہ وسکون واو وفاء بر سیدن وہمچنین ست ہبت بفتح ہا وسکون یاء تحتانی بنیۃ بضم باء موحدہ وکسر آن وسکون نون ویاء تحتانی وتاء فوقانی بنیاد یعنی رعایت کردہ اند در باب خفت وہبت بیان بنیاد واصل را مراد از باب خفت اجوف واوی مکسور العین ست ومطلوب از باب ہبت اجوف یائی مکسور العین ست حاصل آنست کہ در خفت فاء الضمہ مذاوند تا دلالت کند بر واو محذوف

وبہ کسرہ دادند فار ادر ہبت تا دلالت کند بر یای محذوف بلکہ کسرہ رادند فار ادر اول دشاں تا دلالت
کند بر آنکہ این صیغہ مکسور العین ست بواسطہ آنکہ بیان بنیۃ اہم ست از بیان واو ویا زیرا کہ اول
تعلق بسیکر دمعنی دوم بلفظ ومکمن مقود دلالت بر بنیۃ ز قلب وبعت اگر فتحہ بیدادند فار ابواسطہ آنکہ
دلالت نمیکنند بر حرکت عین پس ناگزیر کردند بیان نباود او ویا نیز از بہر حذر کردن از انکہ مطلوب
بالکل فوت نشود بدانکہ قول غیر صحیح آنست کہ سدت در اصل سودت بود نقل کردند از سودت بفتح
عین بسوی سودت بضم العین پس نقل کردند ضمہ را بسوی سین وحذف کردند عین را از جہت
التقاء ساکنین وہمچنین ست بعت اصلش بیعت نقل کردند از بیعت بفتح عین بسوی بیعت بکسر عین الخ وہمہ
صحت این قول آنست کہ لازم می آید ایشان را نقل وزن اصلی بسوی وزنی کہ مخالف اوست ولفظ
شعر زبانگ مخالف جہان پر صدا ست ۔ دم صور شد دم کش گر نباشد وافعل للتعدیۃ غالبا وافعل
یعنے باب افعال از برای تعدیہ ست اکثر تعدیہ بفتح تا وسکون عین وکسر دال مہملتین ویا تحتانی
متعدی ساختن فعل لازم نحو اجلستہ مانند اجلستہ بکسیم وسین مہملہ نشاندم او را جلست نشستم من لازم
چون ہمزہ افعال آوردند متعدی شد وللتعریض وباب افعال از برای تعریض ست بعین وراء مہملتین
وضاد معجمہ وآن عرضہ افتن چیزی ست عرضہ بضم عین وسکون راء مہملتین وضاد معجمہ چیزی کہ در میان
انداختہ شدہ است وہر کہ متعرض ومزاحم او نشود نحو اعبتہ مانند البعتہ یعنے گردانیدم عرضہ از برای
بیع ومثل آنست کہ گاہی باب افعال برای تعریض میباشد وتعریض گردانیدن مفعول ست بعرض
مثل فعل چنانکہ گوئی البعتہ ای عرضتہ للبیع وجعلتہ منتسبا الیہ یعنی عرض کردم او را از برای بیع وگردانیدم
او را منسوب دارندہ بسوی بیع وبصیرورۃ ذا کذا اصیورۃ بفتح صاد مہملہ وسکون یا تحتانی وضم راء مہملہ گردانیدن
وذا بذال معجمہ وہمچنین کذا یعنے وباب افعال از برای گردیدن چیز یست خداوند وہمچنین حاصل آنست کہ گاہی
باب افعال میباشد بمعنی گردانیدن چیزے منسوب بسبب فعلے کہ مشتق ست باب افعال از ان فعل
نحو اعذا بعیر مانند این ترکیب اعذ بغین معجمہ ودال مہملہ اصلش اعذد بفتحہ دال اول بمثل واو ند
ودر دوم ادغام کردند عذ شد بعیر بفتح باء موحدہ وکسر عین وسکون یا تحتانی وراء مہملہ آخر یعنی عذہ ہم
رسانید شتر غذہ بضم غین معجمہ وتشدید دال گوشت پارہ مانند سرہ کہ در گوشت میباشد وسنۃ احصد الزرع
واز افعل بمعنے صیرورۃ ست این ترکیب احصد بحا وصاد ودال مہملات مشتق از حصاد بالفتح کہ دریدن
ست زرع بفتح زاء معجمہ وسکون عین مہملتین غلہ کہ از تخم افشاندہ روید یعنی لائق حصاد گردید کشت و
قریب بحصاد رسید واحصد الزرع را از اول بنا بران میبایست فصل کرد کہ ہمزہ اول در حصول وتحقیق آن ست

ومنظور آنست که نزدیک رسیدن وقت حصاد زرع پس بمقارنه وهنگام جعول را نازل ساختند
منزل حصول نمی بینی که میگویند احصد الزرع وهنوز حصادش نکرده اند بخلاف اول که بر حصول بالفعل
دلالت میکند ولهذا بعضی این فعل را بصیغه حنیف (بفتح حاء مهمله وسکون نون وکسر یاء تحتانی وفتح فاء وقاف)
آن رسیدن هنگام چیزیست وهو جوده علی صفته ۵ باب افعال از برای یافتن چیزیست بر صفتی که با
افعال مشتق ست ازوی یعنی میباشد باب افعال یعنی آنکه فاعل یافته است مفعول را موصوف بر صفتی
که مشتق ست از اصل آن فعل وآن صفت در جمیع معنی فاعل ست اگر اصل فعل لازم باشد مانند انجلته
ای وجدته منجلیا وآن صفت در معنی مفعول ست اگر باشد اصل فعل متعدی مثل احمدته ای وجدته محمودا
چنانکه در صفت میگویند نحو احمدته مانند احمدته یعنی یافتم او را محمود در ستوده شده حمله بجای ودال مهملتین بعد از
را نجلته ویافتم او را منجل وزنت بضم زاء منقوط وسکون فا نجل بضم باء موحده وسکون جیم
بعده الفتح وفتحتین وضمتین اساک مضحکه از بخیلی پرسیدند که شجاع ترین مردمان کیست گفت آنکس
که آب از دهان جمع بگوش او رسد که چیزی میخورند وزهره اش آب نشود حکیم انوری در مذمت بخیل گوید
بیت ای کاسهٔ تو سیاه ودیگ تو سفید ۵ از آتش وآب هر دو بی بهره امید ۵ این شسته نمی شود مگر از باران
وآن گریان نمی شود مگر از خورشید وجود بضمتین واو وجیم یعنی ضد عدم بفتحتین نعت یکسر صاد مهمله وفا
نشان وعلامت وللسلب سلب بفتح سین مهمله وسکون لام وباء موحده یعنی وباب افعال گاهی
از برای ربودن باشد یعنی فاعل اصل فعل از مفعول دور کرده است نحو اشکیته مانند اشکیته بشین معجمه و
یاء تحتانی یعنی دور کردم کاه را از وی ومعنی تفعل باشد بفتح عین نحو قلته واقلته ای قلت البیع وقلت
ایاه یعنی برانداختم بیع را فقلته در اصل قیلته بود یاء را بتحرکها وانفتاح ماقبلها بالف بدل کردند والف را
بجهت التقاء ساکنین انداختند وفتحه قاف را بکسره بدل کردند تا دلالت کند بر یاء محذوف وفی الباب
التفعل بالفتح اقال کردن بیع را وقلیل در مقابله قلیس والاکثر الافاله وتفعل للتکثیر غالبا نحو تکیته تا
وشاته بسیار
کردن یعنی وباب تفعیل برای بسیار کردن ست بیشتر وتکثیر گاهی در مفعول میباشد نحو غلقت مانند غلقت
الابواب بتعدیه وتضعیف یعنی بستم درها را الابواب بالفتح جمع باب شعر از ردوست دیگر جمع بجیم بجیوب
رفتم به همه شوق آمده لودم همه سرمان رفتم ۵ وقطعت وقطعت بقاف وطا وتاء مثناتین
ای قطعت الاثواب یعنی بریدم جامها را الثواب بالفتح وسکون ثا نشلثه جمع ثوب بالضم وگاه میباشد تکثیر
در فعل مانند جولت بجیم ای کثرت الجولان بفتحتین جیم وواو آن گردیدن ست در کار زار
ووقوفت یعنی بسیار کردم طواف را گاه وتکثیر در افعال باشد مانند موت المال یعنی بسیار مرد مال خواسته

وللتعدیه و باب تفعیل برای متعدی ساختن فعل لازم باشد نحو فرحته مانند این ترکیب یعنی شاد
کردم او را فرحت بالفتحتین فاو راء وحا مهملتین شادشدن از باب علم فرحت شادشدم چون عین او را
مضاعف کردند متعدی شد ومنه فسقته و از تعدیه است فسقته بفاء وسین مهمله وقاف یعنی فاسق گفتم
یا منسوب بسوی فسق کردم او را فسق بکسر فاء وسکون سین مهمله وقاف نسبت نافرمانی کردن وفسقته را از
سابق بنیه از بهر آن فعل کرد که او مخالف فرحته است دران که متکلم نگردانیده است مفعول را فاعل
فعلے که مشتق ست تفعیل از و بلکه او را منسوب بسوے اصل فعل ساخته است بواسطه آنکه معنے فسقته آنست
که او را فاسق گفتم یا نسبت بسوی فسق کردم و مراد آن نیست که او را فاسق ساختم و فاسق گردانیدم
وللسلب و برای ربودن ست نحو جلدت البعیر مانند این مثال جلدت بجیم ودال مهمله یعنے پوست
کندم اشتر را جلد بکسر جیم وسکون لام پوست و قردته بقاف و راء مهملتین یعنے دور کردم قرد را از
اشتر قراد بفتح قاف و راء ودال مهملتین جانوریست که خون حیوانات را بمکد دران را در فارسی کنه گویند
کاف تازی ونون وها مختفی در هندی کاتی بکسر کاف وسکون لام وکسر نون خوانند ومعنی فعل ومعنی
فعل بفتح عین، باشد نحو زلته وزلته مانند این ترکیب یعنی دور کردم او را از زلل بفتح زاء معجمه وسکون
یاء تحتانی دور کردن از باب ضرب وکسر زاء وزلته از برای دلالت بر هیأت مخصوص ست وبجهت تمثیل
وفاعل لبنته اهمله الی احد الامرین متعلقا بالآخر احد بفتحتین همزه وحا مهمله ودال آخر
بالمد وفتح خاء معجمه للمشارکة شین معجمه وراء مهمله صریحا یعنے بالعکس ضمنا بفتح صاد وکسر
راء مهملتین پیدا بالعکس بالفتح باز گونه ضمن بکسر ضاد معجمه وسکون میم تو بردوشکن یعنی باب مفاعله
از برای نسبت اصل خود ست که مصدر ثلاثی مجرد ست بسوی یکی از دو امر در حالیکه متعلق یکی آن دو امر
بدیگر از برای شریک ساختن او در آن صحیح باشد پس می آید یعنی حاصل میشود عکس در ضمن حاصل آنست
که اصل این باب آنست که در میان دو کس باشد اما در صورت یکی فاعل بود و دوم مفعول و در معنی
مفعول، فاعل ست و فاعل مفعول نحو ضاربته وشارکته مانند این دو فعل ضاربته بضاد معجمه و راء
مهمله و باء موحده یعنے زدم او را و زدم مرا شارکته بشین معجمه و راء مهمله یعنی شریک شدم او را و او شریک شد
مرا در فارسی اینها گویند پس هر واحد از دو مفاعل ست من وجه ومفعول ست من وجه انصیاف
آنست که گاه گفتی ضارب زید عمرا دلالت کرد این ترکیب صریحا بر نسبت ضرب بسوی زید وتعلق او
بعمر ضمنا دلالت کرد بر نسبت ضرب بسوی عمرو تعلق او بزید همچنین شارک بکر خالدا و سمن ثم باء غیر
المتعدے متعدے باد از انجا که تعلق میکرد مفاعله بدیگر آمده است فعل غیر متعدی از باب مفاعله متعدے

بسوی یک مفعول و آن متعلقی ست که منسوب ست بسوی وی اعنی فعل نحو کارمته و شاعرته مانند این دو فعل حاصل آنست که اصل کارم کرم ست و آن لازم ست و در باب مفاعله متعدی بسوی یک مفعول شده است همچنین شاعرته که اصلش شعر مثل کرم از مشرف ست و صراح ست شعر بالکسر دانستن و از باب نصر آمده است شعر بضم عین ماضی و مضارع و شعر بالفتح چیره شدن در شعر بر غیر خود و از باب منع میگویند شاعرنی فشعرته ای غلبته بالشعر و المتعدی الی واحد مغائر للفاعل متعد بالی اثنین بغایر بعین معجمه و یاء تحتانی بعد الف اسم فاعل باب مفاعله مغائرة غیر بلید گردیدن اثنین بکسر همزه و سکون ثاء مثلثه و فتح نون و الف در اینجا ملفوظ نیست یعنی آمده است فعل متعدی بسوی یک مفعول که مغائر ست مر فاعل را در آن که مشارک در فعل نیست متعدی بسوی یک دو مفعول بزیادة مفعول دیگری که از مغائر فاعل نیست و صلاحیت مشارکة دارد نحو جاذبته الثوب یعنی کشیدم جامه او را و او کشید جامه مرا زیرا که جذب الثوب متعدیست بسوی مفعول واحد که صالح مشارکة فاعل نیست در جذب زیرا که جامه جاذب کسی نمیباشد پس واجب شد از زیاد مفعول دیگر که صالح مشارکة بوده باشد مجاذبة بابکید یکدیگر چیزی را کشیدن و بابکید یکدیگر نزاع کردن در کشیدن چیزی بخلاف شاتمته بشین معجمه و تاء فوقانی یعنی دشنام دادم او را و او دشنام داد مرا از بهر آنکه ثلاثی در و متعدی بسوی واحد ست که صالح شرکت ست یعنی شتم بالفتح که دشنام دادن ست پس احتیاج از زیاد مفعول دیگر نباشد همچنین ضاربته که مذکور شد و شنام بالضم معروف نظم و شنام تلخ جان دگر میدهد مرا ۞ این زهر پرورش بشکر میدهد مرا ۞ و بمعنی فعل و بمعنی فعل ست بتشدید عین الفعل یعنی از بهر تکثیر ست نحو ضاعفت مانند ضاعفت بضاد معجمه و عین مهمله و فا بمعنی مضعفت ست یعنی دو چندان کردم و بمعنی فعل و تمعنی فعل ست بتخفیف عین الفعل یعنی از برای نسبت فعل ست بسوی فاعل نه غیر فاعل نحو سافرت مانند سافرت بسین مهمله و فا و راء مهمله بمعنی سفرست یعنی راهگذری شعر صوفی نشود صافی تا دنبکشد جامی ۞ بسیار سفر باید تا پخته شود خامی ۞ حاصل آنست که سافرت بمعنی نسبت سفرست بسوی مسافر و نیست آنجا فعل ثلاثی از لفظ سافرت بمعنی او تا نسبت کرده شود بآن چنانکه در شغلته و شغلته شغل بضم شین و سکون غین معجمتین و بالفتح و فتحتین و ضمتین بکاری و بشدن و تفاعل لمشارکة اثرین فصاعدا فی اصله صریحا صاعدا بالصاد و دال و عین مهملات بالا رونده و منصوب ست بنابر حالیتی باب تفاعل از برای شریک ساختن دو امرست پس بیشتر از دو امر در اصل فعل از روی صریح نه از روی ضمن و تبعیت صریح برای احترازست از فاعل نحو تشاتما بانند تفاعل کاشین معجمه دو راء مهمله شریک شدند دو کس همچنین تضاربا

وتشارکوا در تضاربوا ومن ثم نقص مسعولا عن فاعل واز انجا که تفاعل از برای مشارکت است در اصل
فعل صریحاً لم کرده است یک مفعول را از فاعل که مفاعله است زیرا که قصد کرده نشده است تعلق حد
الامرین بدیگری از حیثیت صدور بلکه مقصود مجرد تشارک است هر دو امر در اصل فعل پس میگوئی تشارک
زید وعمر و بخلاف باب مفاعله که در ان باب میگوئی شارک زیدا عمرا القص نون وقاف وصاد مهمله
ماضی معلوم از باب نصر وضرب ونقص بالفتح لازم کردن است شعر مشاق ترا حیرت دیدار بلا یست
کم حوصله را سافر سرشار بلا یست ۴ بدانکه در باب تفاعل آنکه متعدی لبسوی یک مفعول بود لازم شد
وآنکه متعدی لبسوی دو مفعول بود متعدی لبسوی یک مفعول گشت ولیدل علی ان الفاعل اظهر ان
اصله حاصل وهو فتحتین عنه بدل کسر لام منصوب است بتقدیر ان بعد لام کی آخر بطار مجرد ماضی معلوم
افعال متکلم بنون وتاء فوقانی وفاعل اسم فاعل افتعال اصلش وتقفی یاء برای التقای ساکنین افتاده
یعنی وی می آید باب تفاعل تا دلالت کند بر آنکه بدست که فاعل پیدا کرده است از ابد بدست که اصل حاصل است
مراورا وحال آنکه اصل معنی متفی از دو نیست حاصل باو نحو تجاهلت وتغافلت مانند این دو لفظ تجاهل
بجیم وهمچنین تغافلت بغین معجمه وفا ناوان ساختم خود را با آنکه نادان نبودم ودر بعضی از نسخ شافیه بجای
وتغافل واقع شده بغیر یا فوقانی متکلم وحده معنی فعل یعنی وفعل ست بفتح عین نحو توانست بنون ویاء تحتانی
مشتق از دونی بفتح واو وسکون نون یعنی دنیت یعنی سستی کردم ونحنی مطاوع فاعل مطاوع بطاء و
عین مهملتین یعنی وی آید تفاعل قبول کننده فاعل که ماضی معلوم باب مفاعله است نحو باعدته فتباعد
مانند این ترکیب یعنی دور کردم او را پس دور شد باعدت وتباعدت بعین ودال مهملتین ومعنی مطاوعه
آنست که فعل دال باشد بر معنی که حاصل شده است از تعلق فعل دیگر که متعدی ست وشیخ عبدالقاهر رحمه الله علیه
گفته است که معنی مطاوعه آنست که قبول میکند فعل او ممتنع نمی شود ومطاوعه در لغت فرمان برداری
کردن وسازگاری کردن نقیض تکبی ست واضاع زشت مردم عالم ندیدنی ست امروز حرفه نیست که نباشد دستی
وتفعل لمطاوعة فعل وباب تفعل از برای مطاوعه وفرمان برداری فعل ست بفتح عین نحو کسرته فتکسر مانند
این ترکیب کسر بفتح کاف وسکون سین مهمله شکستن تکسر آنست که شدت یعنی شکستم او را پس شکسته شد
وللتکلف وی آید از برای تکلف یعنی رنج چیزی کشیدن ونمودن چیزی که آن نباشد نحو تشجع وتحلم مانند
این دو لفظ بتشجع بشین معجمه وجیم وعین مهمله ودیگری بتحلم نمود وتحلم بجای مهمله بروباری نمود وبا آنکه بردبار نبود
چون این معنی ملتبس شود بتفاعل ازین حیثیت که هر یک از احد از ان هر دو ثابت نیست که نسبت کرده شده
لبسوی او فرق کرده اند میان هر دو با نکه تفعل مأخوذ ست از فعل ست تا مکمل شود وتفاعل از مفاعلة ست

برخلاف اونه برای تحصیل بلکه اظهار میکند آنرا که بفعل ست زیرا که فاعل در تحلم زید طلب میکند آن را
کرحلیم و بردبار آهسته کار باشد و فاعل در تجاهل زید طلب میکند آنرا که جاهل و نادان و کول باشد
و للاتخاذ اتخاذ بخاء و ذال معجمتین یعنی و از برای گرفتن ست مراد از اتخاذ آنست که فاعل اهل فعل را مفعول
گرداند نحو توسد مانند توسد بسین و دال مهملتین ای توسد ابحجر یعنی نکیه ساخت بسنگ و وساده گردانید
و سین و دال مهملتین بآخر حجر لفتحتین حاء مهمله و جیم و راء مهمله را بفتحتین بحمر و نون و باء موحده یعنی از برای
شدن ست نحو تائم و تخرج مانند این دو لفظ اتم بتاء مثناة فوقانی و میم مشدده و سکون ثاء مثناة فوقانی و تاء
مثناة فوقانی از کنا دکیسو شد
صح لفتحتین و راء مهملتین و جیم از تنگی کناره گرفت و للعمل المنکر فی معلج بالضم در تنگ کردن یعنی و از برای
کار و بارست در رنگ کردن حاصل آنست که تفعل گاهی برای مجرد فعل میباشد بتکرر هم فاعل ست
از باب تفعل و مضاعف نحو تجرعته جرعه بضم جیم و سکون راء مهملتین یعنی آشامیدم آب را جرعه جرعه
یعنی نوشیدم او را جرعه جرعه و منه تفهم و از عمل تکرر مهلت ست تفهم بفاء و تاء و هم المسئله بالتدریج یعنی فهمید
مسئله را آهسته آهسته گویا فاعل شده است آنرا که فهمیده است مسئله را چیزی بعد چیزی مراد از ناتوانی
یار را از نازکی باشد و سوال آهسته آهسته جواب آهسته آهسته و بمعنی استفعل و بمعنی استفعل ست یعنی و از
برای طلب ست نحو تکبر و تعظم مانند این دو لفظ کبر بکسر کاف و سکون باء موحده و راء مهمله گردن کشی عظم
بالضم و کسر عین مهمله و فتح طاء مهمله بزرگی تکبر خود را بزرگ گرفت و همچنین تعظم خود را بزرگ گرفت و افتعل لازم باب
انفعال لازم ست زیرا که معنی او حصول اثرست و مطاوع فعل و باب انفعال مطاوع فعل بفتح عین بعد
ست غالبا مطاوع جز دوم افعل نحو کسرته فانکسر مانند این ترکیب یعنی شکستم او را پس شکسته شد و جا
مطاوع افتعل بتحقیق آمده است انفعال مطاوع افعل ضمیر مستتر در جار فاعل ست و مطاوع مفعول با فعل
نحو اسقفته فانسقف مانند این ترکیب سقف بفتح سین مهمله و سکون قاف آسمان خانه ای اسقف الباب
فانسقف یعنی سقف ساختم در را پس قبول سقف کرد و صواب آنست که اسقفته فاسقف بتقدیم فا بر قاف
چنانکه در اکثر نسخ واقع ست سقوف بالفتح و اسقاف بالکسر در باز کردن اسقفت الباب فانسقف یعنی
باز کردم در را پس باز شد و از عجبه نانسخ قلیلا از عجمه و عین مهمله و جیم یعنی برکندم او را از جای پس
برکنده شد قلیلا مفعول مطلق جار ست بتقدیر مجیئی ای جار مطاوع فعل مجیئا قلیلا یعنی افعال مطاوع
افعال آمده است آمدن کم و مقدر قید جار برای تقلیل ست و برین تقدیر قلیلا غیث می شود و بعضی
از نسخ قدیمست و مخیص بالعلاج والتاثیر و خاص کرده میشود انفعال بافعال جوارح و اعضا و تاثیر غیر در
گویا که هر گاه خاص کردند باب انفعال را بطاوعه لازم گرفتند که از افعال جوارح باشد تا مطاوعت او نزدیک

ظاهر گردد بخلاف آنکه از معانی باشد که مطاوعه آن کاهی مخفی میباشد ولهذا نمیگویند علمته فالعلم تحصیل مضارع
غائب مجهول از باب افتعال بمضاعف علاج بکسر عین مهمله وجیم تاثیر شافیه اثر کردن ونشان گذاشتن
در چیزے وسن ثقیل انعدام خفا بفتحتین خاء معجمه وهمزه ومد همزه نیز لغت ست یعنی از انجا که باب انفعال مخصوص
بعلاج وتاثیر ست گفته شده است که انعدام خفا راست ونیست صواب زیرا که عدم استیصال موجود یکبارگی
پس محل علاج وتاثیر نماند یا از برای آنکه سرگاه شئی معدوم شد ازوی اثری باقی نماند پس چه قسم غیر را در تو
تاثیر بوده باشد در شرح مفصل مذکور ست که انعدام چند نیست وافتعل للمطاوعة غالبا وباب انفعال از برای
مطاوعه است اکثر نحو عممته فانعم مانند این ترکیب عممته فاعتم تلفین معممه یعنے پیدا کردم اندوه را در او پس
اندوهگین شد عمم بالفتح وتشدید اندوهگین کردن وفرو پوشیدن از باب نصر پس کسے که غم از بلا ودردش نرسیده
از گردش چرخ هیچ گردش نرسید + وللاتخاذ وازبرای اتخاذ ست نحو اشتوی مانند اشتوی بکسر شین معجمه والف
بریان یعنے از برای خود انداخته اکرد اتخاذ بکسر تین همزه وتار فوقانی مشدده وخاء دال مهمله فراگرفتن
وبمعنے تفاعل وبمعنے تفاعل ست نحو اعشوروا مانند این لفظ جوار بکسر جیم وضم آن وکسر او انصح ست همسایگی
کردن یعنے باکدیگر همسایگی کردن واختصموا فهم بفتح خاء معجمه وسکون صاد مهمله دشمن یعنی باکدیگر دشمن شدن
وللمتصرف بعضا دون الکل تین وناداست در چیزے کردن ودر اصطلاح مبالغه وحیله است در تحصیل چیزی یعنے
واز برای تصرف ست نحو اکتسب مانند کسب بسین مهمله وباء موحده وفرق درمیان کسب واکتساب
انست که کسب تحصیل شئی ست بهر وجه که باشد بخلاف اکتساب که تحصیل شئی ست بجهت واغراق فکر لهذا الله تعالی
فرمود لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت یعنی نفع ست مر نفس را در چیزے که کسب کرده است وضرر ست مر نفس را در چیزے
که اکتساب کرده است لازم از برای نفع میباشد وعلی از بهر ضرر حاصل آنست که صواب بر هر فعل حسن بحصول
می پیوندد وعقاب بر هر فعل بدی که در ارتکابش مبالغه کند مرتب میگردد وللسئوال فعل السئوال غالبا وباب
استفعال اکثر برای خواستن ست ومعنی سوال نسبت فعل ست بسوی او واز برای اراده تحصیل فعلی که
ست اشتقاق از ان سوال بضم سین مهمله وبعد همزه وبالضم وسکون همزه نیز لغت ست اما مصریحا یا سوال
صریح اما بکسر همزه وتشدید یاء تحتیه حرف تردید همچنین او بالفتح وسکون دوم نحو اسکتبه مانند اسکتبه یعنے
طلب نوشتن کردم اورا او تقدیرا یا سوال تقدیری نحو استخرجته مانند استخرجته ای استخرجت الدین من الظلمة
وقد تفتحتین واو وتار فوقانی ودال مهمله تیخ حانط بجاء مهمله وکسر همزه وطاء مهمله دیوار یعنے پیوسته میکردم
وحیله میساختم تا برآورد دم تیخ را از دیوار بلطف واحتیال نازل ست منزل طلب والتحول بجاء مهمله یعنی
از برای گردیدن از حالی بحالی یعنے گردیدن فاعل بسوی محل فعل نحو استخرجت الدین مانند این مثال

حجر بفتحتین حاء مہملہ وجیم گذشت طین بکسر طاء مہملہ وسکون یاء تحتانی گل یعنی سنگ شد گل وان
البعاث بارمضاف تستند بمضاف سعکوک باء موحدہ وغین معجمہ وثاء مثلثہ مرغیست سبزہ رنگ کہ مردار میخورد
ارص بفتح ہمزہ وسکون رای مہملہ وضاد معجمہ بفتح نون وسکون سین وراء مہملتین گرگ وی آن جانوریست
مردار میخورد کہ پیرامون وتیر بکار برند یعنی مدبر سیکہ بغات در زمین باگرس میشود مثل ست کہ مستعمل میشود
در قوی گشتن ضعیف وظالم شدن مظلوم یعنی گرگس را شکار میکند او را پس حال منقلب شد بسبب
آنکہ ضعیف قوی شد وقوی ضعیف شعر از ضعف غبار دل زما ہم نگریزد چو گرد باد شوم گر بزور راہم
نگذریزد وبمعنے فعل وبمعنی فعل ست بفتح عین نحو فرد استقر مانند این مثال فرقاف وتشدید راء مہملہ
یعنے آرام گرفت وآرام بسوای این نشست باب کرید کور شد ہیچ باب سوائے مبالغہ دو
اغراض معانی زائدہ بر اصل خود مدارند لہذا باینہا را ذکر نکرد واین تمام کلام ست در ماضی ثلاثی مجرد
مزید فیہ وللرباعی المجرد بناء واحد وفعل رباعی مجرد از حروف زائد را یک بناست زیرا کہ لازم گرفتہ اند
در ان فتحات را از جہت وقف وبرگاہ چہار حرکت متوالی در کلمہ واحد بیا شد ساکن کردند
حرف دوم را از بہر آن کہ سکان او بمنزلہ ست از سکنان اول وچہارم از جہت امتناع ابتداء بسکون وجوب
فتح آخر ماضی وقتیکہ متصل نشود باو ضمیر مرفوع واز اسکان سوم نیز زیرا کہ بتابع وقت اتصال ضمیر ساکن
میگردد پس لازم آید التقاء دو ساکن در مثال آوردیکی برای متعدی ودوم از بہر لازم نحو وخرجتہ مانند
ودحرجتہ بدال ودراء دحا مہملات کردغلطانیدم اورا ودحرجتہ بالفتح ودحراج بالکسر گردانیدن چیزی را ودرج
بدال ودراء دحا مہملتین وبارموحدہ وخاء معجمہ یعنی ساکن کردمنزل خود را درش کردیشت خود للمزید فیہ ثلاثہ در فعل
مزید فیہ رباعی رابہ بناست فقط تفعلل وافعیلل بسکون فا بعد از ہمزہ مکسورہ وصل وفتح حروف باقی باشد
آخر وہمل افعلل وافعلال بود بسکون لام اول وفتح لام باقی فتح لام دوم بلام اول دادند ودر لام سوم
ادغام کردند فعلل شد نحو تدحرج مانند تدخرج او مطاوع دحرج ست میگوئی ودحرجتہ فتدحرج تدحرج
گردانیدن واحرنجم بحاء ورای مہملتین وبجیم وجوم وانبوہی کرد واقشعر بقاف وشین معجمہ وعین را مہملتین
ای اقشعر جلد الرجل یعنی جناست موئے بر تن مرد قشر در اصل اقشعر بود اقشعرار موی بر اندام برخاستن ودانہا
بر پوست اعضا بر آمدن از سرما یا از ترس شعر فرد زدلہا چنان مرد را کینہ خواست کہ تنہ بر بدن
موی چون تیر راست وہی للازمتہ وابواب سہ گانہ فعل رباعی مزید فیہ لازم اند باستغرقہ تتبع
المضاجع بزیادۃ حرف المضارعۃ علی الماضی مضارعہ بضاد معجمہ وراء وعین مہملتین یعنے مضارع حاصل میشود
ارکان او بزیادۃ یک حرف مضارعہ بر ماضی کہ چہار اند وجمع در اتین فانکان مجردا علی فعل کسرت عینہ

او فتحت پس اگر باشد ماضی ثلاثی مجرد بر وزن فعل بفتح عین کسره داده شود عین او در مضارع باضم داده شود مانند ضرب یضرب و نصر ینصر مگر سه ماضی مجهول مؤنث غائبه از باب ضرب و صحیح و همچنین ضمت از باب نصر و مضاعف او فتحت انکان العین او اللام حروف حلق غیر الف یا فتح داده شود عین او اگر باشد عین الفعل و یا لام الفعل او حرف حلق و رای الف زیرا که نیست اعتبار بوی اگرچه است از حروف حلق از بهر آنکه البته بدل و او یا بدل یا میباشد و معتبر شش نام دیگر اند که جمع اند در اعجمه مانند یسال و جهر یجهر و منع یمنع و فتح یفتح و شغل یشغل فخر یفخر جهر بفتح جیم و سکون ها و را مهمله آشکارا کردن و آواز بلند کردن در خواندن منع بفتح میم و سکون نون و حا مهمله دادن و بخشیدن و فخر با فتح زدن فتحت مانند کسرت و باش واضح ست بدانکه بسوی فتح بودن عین یا لام حرف حلق نبا بران شرط کرده اند که متحرک در مضارع عین ست و ایخا لازم ست غالبا و حرف حلق چون ثقیل میباشد مناسب ست که حرکت خفیف بوی دهند و اگر حرف حلق فاء الفعل باشد اعتبار ندارد از برای آنکه پیوسته ساکن ست قوله غیر الف فیه نظر از بهر آنکه الف اصلی در فعل نمی باشد پس احتیاج احتراز از و نباشد مگر آنکه احتیار الف منقلبه نیز کنند و این وقت کلام مصنف صحیح می شود باین طرز که گوئیم ماضی مجرد مفتوح العین اگر عین یا لام او حرف حلق باشد مضارع او مفتوح العین ست این تمام ست از انکه حرف حلق و را و اصلی بود یا منقلب پس اگر قید کنند بقول خود غیر الف وارد شود بحث مانند قال زیرا که جائز نیست فتح عین مضارع او دانسته باش که لازم نمی آید از وجود شرط وجود مشروط پس لازم نیست که هر فعلی که عین یا لام او حروف حلق باشد او را رد باید کرد بسوی فتح مانند دخل یدخل و رجع یرجع اما هر جا که رو میکند بسوی فتح واجب ست که عین یا لام او حرف حلق باشد خلاصه مدعا آنست که ماضی مجرد مفتوح العین مضارع او مکسور العین ست مانند ضرب یضرب یا مضموم العین مثل نصر ینصر از بهر آنکه هر گاه ماضی و مضارع در معنی مختلف اند قصد کردند اختلاف در لفظ با اختلاف حرکت عین که میزان ست و مخالفت ماضی مفتوح العین و در غایر مکسور العین بیشتر ست از مخالفت در ماضی مفتوح العین و غایر مضموم العین از بهر آنکه مخالفت در فتح و کسر اعظم ست از مخالفتی که میان فتح و ضم ست زیرا که فتح علویه است و کسره سفلیه و ضمه میان هر دو مشاید مصنف از برای همین ذکر مضارع مذکور را لعین مقدم کرد و گاهی مضارع ماضی مفتوح العین بفتح نیز میباشد مثل یعین یا عین بالام حرف حلق باشد و شذ الی بالی جواب سوال مقدر ست و تقریرش آنست که شما گفتید اگر عین یا لام ماضی حرف حلق باشد لازم ست رد او بسوی فتح و در الی بالی حرف حلق نیست و عین مفتوح ست تقریر جواب آنست که الی بالی شاذ ست و خلاف قیاس و میتوان گفت که الف در و حرف حلق ست و میتوان گفت که مجهول ست بر منع جمع از بهر آنکه

[illegible] است ابا بالک سر باز زدن اگر گوئی ابی یابی چگونہ تشاذ یابد گویم کہ ذصحف مجید واقع شدہ است
مانند بان اگہ یم شدہ و ضمانی و قوع در کلام فصحا نیست از جہت آنکہ شاذ سہ قسم است یکی مخالف قیاس
نحوی لغت استعمال دوم مخالف استعمال نہ مخالف قیاس و این دو قسم مردود است و اما قلی یقلی اعمار تیحت قلی
بفتح قاف و سکون لام دشمن داشتن عامریہ بعین و راء مہملتین منسوب بعامر کہ پدر قبیلہ است یعنی و اما قلی
یقلی کہ با عدم حرف حلق مفتوح العین است پس لغت قبیلہ عامر است و ان لغت فصیح نیست یقلی بکسر عین فعل
مضارع ست اما بفتح ہمزہ و تشدید میم کلمہ است کہ در ذہنی شرط میباشد و لہذا [illegible] و فا داخل میشود و در فارسی
دخل لیکن از برای استدراک مستعمل ست مثلاً بعہ یکبار اگر خندہ و [illegible] ار ہم ۔ اما چہ تا ار ہم
گریہ ار گر خندہ ۔ و گر بہ یکبار گر من اللہ اصل رکون بضمتین را رمہ و کا [illegible] بکسر سے و ساکن و
آرمیدہ شدن یعنی اما رکن یرکن کہ با عدم حرف حلق مفتوح العین ست از [illegible] و لغت ست زیرا کہ
آمدہ است رکن یرکن از باب نصر و از باب علم پس از اول ماضی گرفتند [illegible] مضارع پس رکن یرکن بفتح
عین ماضی و مضارع بہم رسیدہ و الزموا الضم فی الاجوف بالواو و الم [illegible] ضم و واو مجہولہ لازم
شدن و پیوستہ بودن از باب علم ست یعنی لازم گرفتند ضم عین [illegible] واو در مضارع ناقص
بالواو مانند یقول و یدعو و الکسرہ منہا بالیاء و لازم گرفتند کسر عین را [illegible] و ناقص بیان
مانند بیع و یری از برای مناسبت ضمہ با واو و کسرہ با یا حاصل آنست [illegible] و منقوص واوی
البتہ از باب نصر میباشند نہ از باب دیگر و اجوف یائی و منقوص یائی [illegible] ضرب میباشند نہ از باب دیگر
بنا بر آنکہ ضمہ را با واو و مناسبت ست و کسرہ را با یا دوار [illegible] خاف یخاف و معنی بعمے
زیرا کہ کلام در اینجا ست کہ ماضی مفتوح العین باشد من قال طوحت [illegible] و انتوہ فطاح یطیح و تاہ
بتیہ شاذ عندہ و کسیا گفتہ ست طوحت بطاء و حاء مہملتین از باب تفعیل [illegible] مشتق از طاح کہ بمعنی ہلاکت
ست و الطوح من کذا در اسم تفضیل دو تہمت و انو، مانند طوحت الحوج پس طاح یطیح و تاہ بتیہ شاذ ست
نزدیک او تیہ بکسر تا و فوقانی و سکون یاء تحتانی لاف زدن و حیران شدن و تہمت از باب تفعیل ست
حاصل سخن آنست کہ قول من قال طوحت اشارت ست بسوی اعتراض و تقریرش آنست کہ ثابت شدہ
طوحت و تہمت بواو با آنکہ گفتہ طاح یطیح و تاہ بتیہ پس کسر دادند عین مضارع را حروف واوی را جواب دہ با آنکہ
شاذ ست و قیاس طاح یطوح و تاہ یتوہ است او من اللہ اصل یا از [illegible] اصل لفتین ست زیرا کہ ماضی
از اول کہ نصر ست و مضارع از دوم کہ ضرب ست حاصل شدہ و این سخن ضعیف ست زیرا کہ اگر یائی باشد
پس ماضی و مضارع ہر دو یائی خواہد بود و الا ثابت نمی شود و تہ اصل و اگر ثابت شود طوحت بکسر فا در ماضی

واوو در مضارع [illegible] واطیح در مضارع تداخل ثابت گردد بدانکه طوحت واطوح وتوحت
واتوه واوی اند پس باید که گویند یطوح وتاه یتوه مضارع یطیح وتاه یتیه وکسیکه گفته است طیحت وتیحت اطیح واتیه
طاح یطیح وتاه یتیه [illegible] برقیاس ست وبعضے گفته اند که سیبویه از خلیل نقل کرده است که طاح
یطیح وتاه یتیه [illegible] اند مانند ان بان پس برین تقدیر شاذ نباشد ان بفتح همزه وتشدید نون
بودن وناله کردن [illegible] ام سنگین زبان را دیده تردار دبسی بنالد که گر روی در وآید اثر دارد پس
ولم یضموا فی امثال [illegible] مجمه وشد پیم از باب نصر یعنی ضم ندادند عین را در مثال از جهت استثقال
از بهر آنکه بر تقدیر ضم [illegible] مضارع مثقل الفا لازم می آید اثبات واو از جهت ارتفاع علت موجبه حذف
کردن وقوع واو [illegible] یا وکسر پیش باشد او بعد او ضمه واین ثقیل ست ووجد یجد ضعیف وجود
بضم واو [illegible] ی ووجد یجد بضم عین با آنکه مثال ست ضعیف ست ومنفرد اند بسوے
بنی عامر واین لغت [illegible] ست وکسر عین دران فصیح ست ولزموا الضم فی المضاعف المتعدے
ولازم گرفته اند [illegible] مضارع مضاعف متعدی نه لازم مضاعف بضاد معجمه وعین مهمله وفاء ام
مفعول باب مفاعلة [illegible] وچندان شده را گویند ودر اصطلاح لفظے که دو حرف او متجانس باشد
متعدی بعین ودال [illegible] اسم فاعل باب تفاعل وناقص واوی نخویشه مانند شیشین معجمه ودال
مهمله مشتق [illegible] شدید دال که استوار کردن ست والزام ضم عین در مضاعف بنابر انست
که [illegible] یا لازم می شود مثل لیسده پس اگر کسر دهند ثقیل گردد ودیده که بفتح میم
وتشدید دال [illegible] رقد جاد الکسر فی یشد ویمیه ویعله وتحقیق آمده است کسر در شد مکه مذکور شد ودر میم
سنون مشتق از [illegible] ن وکسر میم که سخن چینی ست ویعله از علل نفحتین عین مهمله ولام که دوباره
خوردن آبست [illegible] این عبارت واقع نشده ولزموا الکسر فی جبه یجبه ولازم گرفته اند کسر عین را در
یجبه بجاء مهمله [illegible] از حب بالضم وتشدید ثانی که دوست داشتن ست وهو قلیل ولزوم کسر
در مضاعف [illegible] ست معنی [illegible] تا قلیل واقع نشده وامکان علی فعل فتحت عینه واگر باشد ماضی بروزن فعل بکسر
عین فتح [illegible] شود [illegible] وآن قیاس ست مانند علم یعلم از جهت تحقیق مخالفت عین ماضی ومضارع اگر باشد
مثال واوی [illegible] از جهت استلزام کسر تخفیف را بحذف واو از برای وقوع او در میان یا ولازم آمدن کسر بضم
وسکون [illegible] وآن بالکسر مالم رده ست وآنکه آمده است از فعل مکسور العین صحت نداشتن ست مانند
نعم یعیم [illegible] با آنکه [illegible] وجه ست وباید وبجویز نکرند ضم از برای استثقال وحق القول فی باب بقی
یبقی بقاء [illegible] طے [illegible] طاء مهمله وتشدید یاء تحتانی نام مرد یست پدر قبیله مراد بنی طی یعنی بنی طی میگویند

و بقی بقی که از باب علم ست و از باب نصر بمعنی لغت ست بقی یبقی بقاء بالضم و الفتح و ماضی بالف
بعد مفتوح ساختن ما قبلش همچنین و مجهول که دعی و فنی ست بیکمو بدعاء و بنا حاصل آنست
که بنی مثل یای را که مفتوح باشد و ما قبلش مکسور قلب بالف بعد تقلب بکسر و بفتحه بواسطه حقیقه
و اما فضل بفضل و نعم بنعم فمن استواذا و من الله اجل فضل بفتح فا و سکون ضاد معجمه افزون آمدن
نعمت بفتح نون و سکون عین بناز و نعمت بنین یعنی و اما افضل بفضل بکسر عین در ماضی و ضم او
در غابر و همچنین نعم بنعم پس از نعتهای شاذه ست و یا از تداخل نعتین ست زیرا که اول آمده است
بروزن دخل بدخل و علم بعلم پس از یکی ماضی گرفتند و از دیگر مضارع و اگر فضل بمعنی فضیلت باشد
که مرد در رجله بلندیست ضد بقیه پس البته از باب نصر ست و ثانی آمده ست بروزن کرم بکرم و علم
بعلم و در فضل و نعم کسر عین ماضی و مستقبل نیز لغت ست شواذ بفتح شین و تشدید ذال معجمتین جمع شاذ
و در بعضی از نسخ من الله اجل ست و من استواذ نیست و امکان بمعنی فعل مغت و اگر باشد ماضی
بروزن فعل بضم عین ضم داده شود عین مضارع نه غیر آن مثل شرف بشرف شرافه بفتح شین معجمه و راء
مهمله و شرف بفتحتین بزرگ شدن **شعر** رنج راحت دان چو مطلب شد بزرگ ✤ کرد گار تو تمامی
چشم گرگ ✤ بدانکه ضم عین مضارع درین باب بنا بران اختیار کرده اند که این باب موضوع ست از برای
صفات لازمه پس اختیار کردند در ماضی و مضارع حرکتی که با انضمام دولت بحصول می پیوندد و از جهت
تناسب درمیان الفاظ و معانی زیرا که معنی انضمام وارد با صاحب خود و ان کان غیر ذلک کسر
ما قبل الآخره مالم یکن اول ماضیه تا و زائده و اگر باشد ماضی در ای آن که ثلاثی مجرد ست بآن که باشد
ثلاثی مزیدفیه و رباعی مجرد و رباعی مزیدفیه کسر داده شود در مضارع حرفی که بالای آخرست تا دلیل
نباشد در اول ماضی آن مضارع تا و زائده مانند دحرج یدحرج و کرم یکرم و دحرج تدحرج و اجرنجم یجرنجم
نحو تعلم و تجاهل و تدحرج مانند تعلم تا آخر امثله ماضی ست که در اول او تا و زائده ست فلا یغیر مضارع
مجهول غائب مذکر تفعیل یعنی پس تغیر کرده نمی شود ما قبل آخر از فتحه که در ماضی بود مانند تعلم و تجاهل
و تدحرج اول مکسور باشد لام مکررة مادامی که باشد لام الفعل در ماضی مکرر یعنی در صورت تکرار لام نیز
ما قبل اخر در مضارع مکسور نمی باشد نحو احمر و احمار مانند احمر و احمار که لام الفعل ماضی مکرر ست و آن
راء مهمله ست تقدیم پس نهان کرده می شود و ما قبل آخر در حرف آخر ادغام بدال مهمله و عین معجمه
نهان کردن یقال ادغمت اللجام فی فم الفرس یعنی گفته می شود که بهمنان کردم لگام را در دهان
اسپ لجام بکسر لام لگام معرب لگام پس میگوئی یحمر و یحمار با دغام اما ما قبل آخر در تقدیر مکسورست

مستثنا کرد از سه ما قبل آخر مضارع غیر ثلاثی مجرد و چیز را اول آنکه نخستین او تا ما زائد باشد و آن سه باب ست افتعل مانند تعلم و میگویند در مضارع او یتعلم بفتح لام زیرا که اگر کسره دهند ملتبس شود بمخاطب او مضارع علم یعلم از بهر آنکه مضارعه در آن هر دو بحرکت تاء است و حرکت تاء التباس می کند از جهت امکان وجود معنی ثانی تفاعل مثل تجاهل بالفتح نیز نباید کسره تا ملتبس نشود او مخاطب بمضارع جاهل ثالث تفعلل همچو تدحرج و فتح میدهند در مضارع او تا ملتبس نگردد او مخاطب او بمضارع دحرج و تجوز نکردند ضمه از برای استثقال ضمه یاء و فتحه از برای فرق میان مضارعهای ایشان و مصادر ایشان دوم مکسور اللام ست چون احمر و احمار زیرا که میگویند در مضارع او یحمر و یحمار با و غام اما در اصل مکسور ست او غام از برای اجتماع دو مثل ست و من قم کان اصل مضارع افعل یقعل و از انجا که مضارع بزیادة حرف مضارعة بر اول ماضی میباشد هشت اصل مضارع افعل مانند اکرم یفعل مثل یاکرم از جهت اطراد اصل مذکور و آن زیادة مضارعة ست بر اول ماضی الا انه نقض لما لزم من توالی الهمزتین فی المتکلم مخففت جمیع مگر آنکه بدرستیکه آن اصل ترک کرده شده است بحذف همزه ماضی از برای چیزی که لازم آمده است از بی در بی آمدن دو همزه در متکلم واحد پس سبک کرده شدند جمیع کلمات مضارع نقض بفتح را و مهمله و سکون فا و ضاد معجمه و فتحتین ترک کردن و از اینجاست رافضی بکسر فا منسوب برافضه که جمعش روافض ست و روافض لشکریست که سر از خود در انگیخته اند در رافضه گروهی ازان و فرقه شیعه که بزیدان علی بن حسین بیعت کردند بعد ازان گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو همراهی کنم حضرت زید ابا نمود و گفت چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر و معاون جد من بودند پس ایشان او را نقض کردند و گذاشتند تا آنکه عم خجاج او را شهید کرد و عوام رافضی فاعل غیر محل فعل را دانند متکلم سخن گفتن مصدر ست از باب تفعل صحیح و متکلم اسم فاعل و ست مخففت جمیع مخفف بحذف همزه دوم و فای ماضی مجهول از باب تفعیل و مضاعف تخفیف سبک کردن جمیع بفتح جیم و کسر میم همه حاصل آنست که اصل بکرم میباید که باکرم باشد زیرا که ماضی او اکرم ست اما همزه ازین کلمه و از سائر اخوات او مرفوض و متروک ست از جهت موافقت متکلم واحد این باب که اکرم ست اصلش اکرم بود دو همزه یکی همزه ماضی و دوم همزه علامت استقبال و اجتماع همزتین قبیح ست پس همزه دوم را انداختند و همچنین از صیغهای دیگر طرد اللباب ساقطه گردانیدند تا جمیع صیغه هر یک وتیره باشد چنانکه در لعیه که اصلش یوعدست و او را از جهت وقوع در میان یاء مفتوح و کسره لازم که موجب ثقل و گرانی ست حذف کردند از الفاظ دیگر مثل تعد و اعد و تعد بواسطه اطراد باب نیز حذف کردند و بعضی شارحان نوشته اند که اصل متکلم واحد اکرم ست بفتح همزه اول ضمه او از جهت دفع التباس ست بمضارع ثلاثی بعد حذف همزه دوم و قوله صفا از اهل لان یوکر ملیشاد و قول شاعر که مصرعه ست و در مضارع غائب اتصال با همزه مذکور شده

شاذست اوش انیست تاج علی کرسیع ما شتع بفتح شین معجمه وسکون تحتانی وعین معجمه مردی نزاربیجا سال متجاوز و
وبسیار علم خبر مبتدا محذوف ست یعنی هذه الصفة کاست وسکون را و کسر سین مهملتین وشین معجمه تحتانی
تحت کراسی جمع معم بعین مهمله واسم فاعل من باب تفعیل مرادف اهل بالفتح والهاء بود کرباشباع منحه میم
یعنی اونحی ست برتخت خود درحالیکه بسته است عمامه زردستار لین بدرستیکه او سمراء ست مراد
داشته شود الامر واسم الفاعل واسم المفعول وافعل التفضیل تقدمت امر واسم فاعل وسه
بیش شده است درکافیه پس احتیاج اعاده نیست شعر هرموی خط سبزتر احسن بحاء
حرف درین صفحه مکرر بتوان یافت وبیان صفت مشبهه درکافیه ازجهت اعراب گذاشته است
هیئة نصر لهذا گفت الصفة المشبهة من فرح علی فرح غالبا صفة مشبهه ازمانند فرح بکسر عین ست
بکسر عین اکثر وآن لغتی ست که شارح مقدم کرد وبیان ماضی بکسور العین ازبهرآنکه مغیر صفة مشبهه
ماضی مکسور العین می باشد ونیز اکثر صفة مشبهه بکسور العین ست وقد جاء معه فی بعضها الفتح تحقیق آنکه
بکسر عین ماضی در بعضی صفات ضم عین نحو مدس بفتح نون وضم دال وسین مهملتین ای
نیدس بالفتح مذسا وحدز بفتح حا مهمله وضم زا معجمه وراء مهمله مرد بیدار وخبردار وبکسر عین نیز لغت
عجل بعین مهمله وجیم مرد شتاب کار وجاء علی سلم وآمده است صفة مشبهه ازان علیم
لام ساده ولی کرید ومارگزنده بکسور وبرروزن شکس بفتح شین معجمه وسکون کاف وسین مهمله
برروزن فعل بضم وسکون عین مجهول بجای وتشدید راء مهملتین مرد آزاد وبرروزن صفر بکسر ما
فاوراء مهمله خاوتهی وبجد برروزن عنب بفتح عین معجمه وضم یاء تحتانی وسکون واو وشکنا که
ومن الالوان والعیوب الحلی علی فعل وی آید صفة مشبهه ازرنگها وعیبها وبرروزن فعل
سیاه است واحول که دوبین ست وحول کرمه درچشم کشیده است شعر
سرمه دران چشم گرانی کند ومن نخورم علی کریم غالبا وصفة مشبهه ازمانند کرم بضم عین
برروزن فعیل ست بیشتر وتقدیم بیان ماضی مضموم العین برماضی مفتوح العین بنابرانست که صفة مشبهه
ح العین کم ست وجارت علی حسن وسبن وصعب وصلب وجبان وشجاع وفوره وحامض آمده است
صفة مشبهه از فعل بضم عین برروزن حسن تا آخر خشن بفتح خاء وکسر شین معجمتین وشث مانند فعل ست
وسین مهملتین نیک فعل ست صعب بفتح صاد وسکون عین مهملتین سخت فعل ست صلب بفتح صاد وسکون
لام سخت فعل ست جبان بفتح جیم وباء موحده بدل فعال ست شجاع بضم شین معجمه وجیم بروزن فعال ست
وضم قاف وسکون واو جلیم فرگران بارخصول ست جنب بضمتین جیم ونون وباء موحده وحداد نیابت فعل ست

[illegible] وزان مذکوره از فتح بفتح عین کم اندازه [illegible] وزان اسم فاعل وجاءت
[illegible] بفتح وشعب وضیق آورده است صفت مشبهه از فعل بفتح عین مانند مریض الخ بفتح حا وکسر را
[illegible] وسکون یا تحتانی مر وصاحب آزبالمه وزن مفتوحا وشیخ گوشت فعل ست بفتح فا وسکون فا وعین
[illegible] بفتح همزه وسکون شین معجمه وفتح یا تحتانی وباء [illegible] فعل ست ضیق بفتح ضاد معجمه وتشدید
[illegible] تحتانی وقاف نیک در اصل بیوبا بود بروزن فعیل یا را ادغام کردند وجمیع این صفتهای از
[illegible] ومانند فعل بسر فاد وسکون ثانی این مثل خلا سنی نجا وفهو خلو صفت مشبهه است یعنی تهی میشود پس او تهی
[illegible] یعنی الجوع واعطش وبند بما علی فعلان وفعلی آید صفت مشبهه از همه که فعل بفتح وکسر نیم عین
[illegible] ست شکلی وضد بزرگ سیری وسیرابی ست بروزن فعلان بفتح فا وسکون عین عرج
[illegible] وسکون [illegible] بفتحتین همین وما همانین وشین معجمه تجمی بجیم ویا تحتانی وهمزه مضارع
[illegible] را للام نخوجوعان مانند جوعان بفتح جیم وسکون واو مرد گرسنه عشق
[illegible] بفتح شین [illegible] باء موحده وعین مهمله سیر وسیرشق از شبع بفتحتین شعر
[illegible] سیر همه کار زدل برد [illegible] شکمی گرفت ست که شکل برود وعطشان بفتح عین وسکون
[illegible] مرد تشنه وریان بریح راء مهمله وتشدید یا تحتانی سیراب وشاداب بدانکه اول از باب نصر است
[illegible] باقی از باب علم المصدر این بیان مصدر است ابنیة الثلاثی المجرد کثیرة بنا مصادر فعل ثلاثی مجرد
[illegible] ابنیه مسموعه بعضی سماعی اند وبعضی قیاس ومقدم کرد سماعی را از بهر آنکه اکثر ست وبیشتر
[illegible] فعل مانند فعل بفتح قاف وسکون تا رفوقانی کشتن فعل ست واز باب نصر وضرب بکسر فا وسکون
[illegible] مهمله وقاف گذشت فعل ست واز باب نصر وشغل بضم شین وسکون عین معجمتین بکاری درشدن
[illegible] ست واز باب منع ورحمة بالفتح مهربانی کردن فعلة است واز باب علم ونشدة بکسر نون وسکون شین
[illegible] معجمه ودال مهمله گم شده راجستن فعلة است واز باب ضرب ولدرة بضم کاف وسکون دال وراء مهملتین تیرگی
[illegible] وتیره شدن فعلة است واز باب علم ودعوی بفتح دال وسکون عین مهملتین یاد کردن وخواستن از باب
[illegible] وذکری بکسر ذال معجمه وکاف وراء مهمله والف یاد آوردن ویاد کردن وپند دادن وپند از باب نصر
فی المثنوی شعر سخت ترشد پند من از پند تو * عشق را نشناخت دانشمند تو وبشری بضم باء موحده
[illegible] وسکون شین معجمه وراء مهمله والف خبر خوش ومژده دادن واز باب ضرب ولیان بفتح لام وتشدید یای
[illegible] تحتانی رفع الوقت کردن دام از باب ضرب وحرمان بکسر حا وسکون راء مهملتین نومید شدن واز باب
[illegible] ضرب وغفران بفتح غین معجمه وسکون فا آمرزیدن واز باب ضرب ونزوان بفتحتین نوعی از معجمه جستن

بالفتح وازباب نصر وطلب بفتحتین حسبتن بالضم وازباب نصر وضرب بفتح خاء معجمہ وکسر تون وقاف خفہ کردن
وافشردن گلو وازباب ضرب وصغر بکسر صاد مہملہ وفتح ین معجمہ خوردہ شدن وازباب کرم وہدی بضم ہا ودال
مہملہ براہ راست نمودن وازباب ضرب اصلش ہدی یا متحرک بود وقبلش مفتوح بالف بدل گردید
ہدی شد وغلبۃ بفتحتین عین معجمہ ولام وبای موحدہ چیرہ شدن وازباب ضرب وسرقۃ بفتح سین وکسر
رای مہملتین وقاف وزیدن وازباب ضرب ودہاب بفتح ذال رفتن وازباب منع وصراف بکسر صاد
وراء مہملتین وفاء آرزومند ترشدن سگ مادہ وازباب ضرب ودال بالضم ومد ہمزہ گذشتہ وازباب
منع وزیادۃ بفتح زای معجمہ ودال مہملہ نخواستن چیزے وپرہیز گار شدن وعبادت کردن وازباب علم وورع
بکسر دال وراء مہملتین ویا تحتانی راہ نشستن ودریافتن وازباب ضرب وبغایۃ بضم باء موحدہ وغین معجمہ
ویا تحتانی طلبیدن وازباب ضرب ودخول بضمتین دال مہملہ وخاء معجمہ درآمدن وازباب نصر وقبول
بفتح قاف وضم باء موحدہ وسکون واو پذیرفتن وازباب علم در تلویح شرح توضیح بشرح تنقیح بسکون
کہ مصدر مفتوح الاول برین وزن ہمین یک لفظ است نہ بلفظ دیگر بخلاف مصادری کہ غیر او ہستند کہ
الفاظ ایشان بسیار ست ودحیف بفتح واو وکسر جیم وسکون یا تحتانی طلبیدن ولرزان شدن
باب ضرب وصہوبۃ بفتحتین صاد مہملہ وسکون واو وباء موحدہ سرخ موی شدن وازباب
بفتح میم وسکون دال مہملہ وفتح خاء معجمہ درآمدن وازباب نصر مرجع بفتح میم وسکون راء مہملہ
وازباب ضرب ومسعاۃ بفتح میم وسکون سین وعین مہملتین دویدن اصلش سعۃ بالتحریک کہا
الف شد وازباب منع ومحمدۃ بفتح میم اول وکسر دوم وسکون حا وازباب علم پس جمیع این ابنیہ سی وچہار اند
سماعی اند وقیاس را دران دخل نیست وعندلیب بوستان آزادی زید الدین ناسادی سماعی ہندکورہ
را در قید نظم آوردہ است **نظم** منظم باتو نگویم بتا مصدر را ۔ کہ چند وچیست ذہاب وصہوبت وسان
مراح ومدخل ودوکری صفر بشری ۔ بغایۃ وسرقہ فسق وکدرۃ وحرمان ۔ سوال ونشدۃ ودعوۃ
درایۃ ومسعاۃ ۔ دخول ومحمدۃ وشغل ورجعۃ وحفزان ۔ ہدی ومرجع وقتل زہادۃ وغلبہ ۔ طلب قبول
وحیف وکراہتہ وتروان ۔ الا ان الغالب فی فعل اللازم نحو رکع علی رکوع مگر آنکہ بدرستیکہ اکثر فعل
بفتح عین لازم ہا نہ رکع می آید مصدر بر وزن رکوع بضمتین وراو مہملہ وکاف کہ خم شدن ست در معنی
مستثناست از قول او کہ کثیرست گویا کہ عین گفتہ است مصدر از ثلاثی المجرد سماعی را ضبط الا ان اخ
از فی المتعدی نحو ضرب علی ضرب ودر فعل بفتح عین متعدی مانند ضرب می آید مصدر بر وزن ضرب
بفتح اول وسکون ثانی وفی الصنائع ونحو ہا می آید مصدر در کارہا مانند آن مثل عبر الرویا یعنی تعبیر کرد

خواب را بعین مهمله و باء موحده و ریا بضم راء مهمله و سکون یاء همزه و او مبدله از همزه و یاء تحتانی صناع
بفتح صاد مهمله و نون و کسر همزه بر وزن حیفه بخو کتب مانند کتب که ماضی معادم نصرت علی کتابة
بر وزن کتابت بکسر اول و شتن ست و عبارت بالکسر که بیا حقیقت خواب ست و فی الاضطراب بخو خوف
علی فرقان وی آید مصدر اضطراب که بضاد معجمه و طاء و راء مهملتین جنبیدن و پریشان شدن ست مانند خوف
بخاء معجمه و فاء و قاف بر وزن غفران بفتحتین منبعین علم و سراب از باب نصر بواسطه تنبیه بر حرکت که در سماء
او ست و بمد راء اعلال نکرده اند مانند جولان بجیم و مو تان تبای فوقانی را از برای اهل شهی بر نقیض کرهیا
و فاء و صوات بخو صرخ علی صراخ وی آید مصدر در آواز با مانند صرخ بصاد و راء مهملتین و خاء معجمه بر وزن صراخ
با ضم آواز کردن و همچنین بکاء و بکار زیرا که عادة او از لازم گریه است **شعر** مدش غنم تغافل کرد
خواری را بعین مهمله اگر بگریه و خنده زدلی اعتباری را بعین ✻ و قال الفراء اذا جاء ک فعل عالم التسع مصدره
و جاء فعل الجهل و منعه الحجاز و نعه الخ و گفته است فراء وقتیکه بیاید ترا فعل بفتح عین از چیزی که نشنیده مصدر او را
پس اگر دان مصدر او را بر وزن فعل بفتح فاء و سکون عین مر اهل حجاز را بکسر حاء مهمله و جیم و زاء معجمه مکه و مدینه
و طائف و شهر ها و گیرکه میان نجد و غور واقع شده اند و فعول بضمتین فاء و عین مر اهل نجد را بفتح نون و سکون
جیم و دال مهمله بین بلند خلاف غور بفتح غین معجمه و سکون واو و زاء معجمه تهامه و اراضی یعنی نزدیک جده میان
مصدر فعل بفتح عین فعل بفتح فاء و سکون عین میباشد و نزد یک اهل نجد مصدر فعل بفتح عین فعول با ضم
میباشد فراء بفتح و تشدید راء مهمله و همزه نام مردیست لم یسمع بحذ خاطب از باب علم و صحیح اهل بجیم بعین مهمله
امر حاضر معادم مذکور واحد او از باب منع و صحیح و نحو هدی قری مانند هدی بضم فاء و عین و قری بکسر قاف و فتح راء مهمله
مهمانی کردن مختص بالنقرص نباشد کرده شده بنقوص و نحو طلب تخصیص بفعل و مانند طلب بفتحتین فاء و عین
خاص کرده شده است بفعل که مضارع مضموم العین ست و فعل سخن آنست که بر وزن فعل بفتحتین مصدر مضارع
مکسور العین یا مفتوح العین نیامده است مگر دو لفظ همانا که میگوید الا جلب الجرح و النغلب مگر دو مصدر
یکی جلب الجرح بفتحتین جیم و لام و باء موحده و ضم جیم و سکون راء و حاء مهملتین که پوست بر آوردن زخم ست
مصدر مضاف بسوی فاعل ست و دوم غلب بفتحتین که مضارع هر دو مکسور العین ست قال الاجر هری
جلب الجرح تجلب و جلبته با ضم چیزی که زخم بپوشاند بر آن بلند شده باشند **بیت** تا دست در تنم نزند
بت مغ و رشد بلند ✻ مصدر گردن نظائر گی از دور شد بلند ✻ و فعل اللازم نحو فرح یفرح عطف بیان بر قول
مصنف فعل بفتح عین و فرق کرده اند میان فعل بفتح عین را و میان لازم متعدی بزیادت و او و فرق
کرده اند اینجا بحرکت عین وی آید اکثر مصدر فعل بکسر عین لازم فعل فرح بکسر عین بر وزن فرح بفتح

والمتعدی نحو جهل یجهل وفی آید بمشیر مصدر فعل بکسر عین متعدی مانند جهل بکسر جیم وکسر ها بروزن جهل بکسر اوّلین
واین ندانستن ست مرد بیام گوید بیت علمی که در و نقصت سهل بود ۞ آموختنش ز غایت جهل بود ۞ چنانچه
سخن از بهر چه میکردی یاد یک حرف بس ست اگر کسی اهل بود ۞ وفی الالوان والعیوب والحلی نحو سمر ادوم
علی سمره وادمته وهی آید مصدر بیشتر در رنگها وعیبها وزیورها مانند سمر بضمین مهمله وکسر سیم وادوم بکسر دال مهمله
بروزن سمره وادمته بالضم گندم رنگ شدن وفعل خوکرفم علی کرامة غالبا ومصدر فعل بضم عین مانند کرم بروزن
کرامة بالفتح ست اکثر یعنی بزرگوار شدن وخوکرفم بروزن عظم بکسر عین مهمله وفتح ظا معجمه بزرگ شدن وکرم بروزن
کرم بفتحتین نادر وعین جوانمردی وبزرگواری آید وقت بسیار واین وجه ضبط مصادر ثلاثی مجرد ست
بدانکه اشیائی که واقع می شود برسه مرتبه اند غالب وکثیر ونادر وکثیر مرتبه متوسط ست میان غالب ونادر
مثال این سه بصحت ومرض وجذام آورده اند زیرا که صحت غالب ست ومرض نفتحتین میم وراء مهمله
وضاد معجمه کمتر ازو ست وطلق کثیر ست وجذام بضم جیم ودال مهمله که آنرا در فارسی خوزه بضم خا ونقطه زدن او
معدله وراء غیر منقوطه واخفار ها خوانند بیماریست که از وعضاے ریزد ناپدید ست والمزید فیه والرباعی
قیاسی مختلف ست بر نزال او الثلاثی المجرد یعنی وابنیه مصدر مزید فیه ثلاثی ورباعی مجرد ومزید فیه تمام قیاسی
ست نه سماعی واین بیست وپنج بناست نحو اکرم علی اکرام مانند اکرم ماضی افعال مصدرش بروزن اکرام
بالکسر ست معنی او گرامی داشتن ونحو کرّم علی تکرم ومانند کرّم ماضی معلوم تفعیل مصدرش بروزن تکریم ست
معنی او بزرگ داشتن وتکرمة است بالفتح تا وسکون کاف ودیگر راء ودانسته باشی که اکثر مصادر ناقص وتقصیر
باب تفعیل بروزن می باشد مانند نصفیة که بصاد مهمله وفا روشن کردن ست وتوفیه بقاف که نگاه داشتن ست
وتسویه بسین مهمله که برابر کردن ست شعب مرکب غیب کسی را ای برادر بده که غیبت نیست جز نادریدن
وغیبت نمیکنند تا آخر او را از برای ضرورت شعر وجاذکذاب ونیز آمده است کذاب بکسر کاف وتشدید دال
مهمله وکذب بکسر کاف وتخفیف ذال معجمه دروغ داشتن ومصدر این باب بروزن فعال بفتح فا نیز آمده است
مانند کلام که سخن گفتن ست وهمچنین سلام ودود لن که سلامت داشتن وبدرود کردن ست والتزموا
الحذف والتعویض فی نحو تعزیة واجارة واستجارة ولازم گرفته است عرب حذف حرف علت وعوض آوردن
تباء فوقانی ودر امثله تعزیة تا آخر حاصل آنست که عرب التزام کرده اند که از مصدر ناقص باب تفعیل بروزن
تفعله باشد واز مصدر اجوف باب افعال وباب استفعال حرف علت حذف کنند از جهت تخفیف وعوض
محذوف در آخر تا آرند مثالش تعزیة بعین مهمله وزا معجمه ویا تحتانی قبل صاحش تعزی یکی از دو یا بجهت تخفیف
حذف کردند تا عوض محذوف آورند ومعتبر آنست که تعزیة بروزن تفعلة بر اصل خود باشد ودر لغت صبر فرمودن

پرسش نمودن نویسان رده را گویند اجازه کبر هزیره و میم را معجمه و دال و شین مهملش را بجوار فتحه و او و نقل
کرده با قبل داده اند و او در موضع حرکت بود و ما قبلش الحال مفتوح گشت بالف بدل کردند و الف از برای التقا
ساکنین افتاد و تا نحو صش آورند و همچنین هست اجارة پس وزن هر دو اقعالة و اصلش اجوار بود باکه جایز
ست ترک تعویض در باب افعال نزد یک اضافت مانند قول الله تعالی اقام الصلوة اصلش اقوام بود
مضاف الیه مقام شد و در باب استفعال این تعویض جایز نه داشته اند بدلیل استحوذ کلام در شکام گردانیدن مضاف
عوض تا که تا در آخر بعد از اضافت الیه بجهت عوض نمی آرند و ما اجابه یعنی تغییر نمی کنند و ما اجابه
مانند قول الله تعالی استحوذ علیهم الشیطان استحواذ غالب و مصدر او استحواذ است و ابو زید گوید که تکلم در
مانند استصحاب و استصواب و استجواب بصواب و مهملة و با موحده صواب شمردن استجابه بجیم و با موحده
نحو ضارب علی مضاربة و ضراب و مانند ضارب یعنی باب مفاعلة مصدر او بروزن مفاعلة بضم میم و فتح عین
است بر وزن ضراب بالکسر با کسی شمشیر زدن و جستن بر زبر ماده بیت قتل این خسته بشمشیر تو نیست بیرون نمود ما
بر حم تو تقصیر نبود بدو و مراد شاذ بالکسر میم و تشدید را مهمله و در آخره مصدر باب مفاعلة است یعنی عدل
و ستیزه کردن و جار قتیال و از بنجا گفته اند که قتال فرع قتیال ست با کید یکدیگر کارزار کردن و کارزار خشم
و پرخاش باشد شعر رگوش بریده دران کارزار بدو فراوان مصادف ای شجر
علی تکرم و مانند تکریم یعنی باب تفعیل مصدر او بروزن تکرم ست بفتحتین تا و کاف و تشدید و فتح راء مهمله
بزرگ شدن اراده کرده است آنرا که مصدر معلی که اول او تا ست بر طرز ماضی باشد مگر آنکه ضم میم
حرف بالای آخر را مانند تکرم و تدحرج تدحرجا و تقابل تقابلا و اگر بنا کنی تفعل و تفاعل از ناقص عین هر دو را
کسره دهی اگر یائی باشد از جهت مناسبت او با کسره مثل تمنی تمنیا و تخاف و تخافیا و اگر ناقص واوی باشد
قلب کنی واو را یا و ضمه را بکسر زیرا که هرگاه باشد آخر اسم ممکن واو واجب میباشد قلب او بیا و قلب ضمه
بکسره از بهر آنکه واو منطوف ماقبل مضموم دیگر کلام ایشان مرفوض و متروک ست مگر جهوکه اسم ممکن نیست
و جار تملاق آمده است مصدر باب تفعل بروزن تملاق بکسر تین تا و میم و تشدید لام و قاف آمده شد
کردن و نرمی کردن و از تضارب که باب تفاعل ست بروزن تضارب با تشدید تا و فتحه ضاد معجمه و فتح راء مهمله حاصل
مصدر است که در مصدر ناقص تفعل و تفاعل بخفیف مفروق ضمه را بکسره بدل کنند مانند تمنی تمنیا و تخاشی و تخاشیا
و نزدای تو الیا تمنی آرزو کردن تخاشا بجا مهمله و شین معجمه بکسیو شدن توالی از پی آمدن و الباقی واضح و انه
بست و پنج باب باقی در و مصادر روشن ست پس ملحق شد بخرج همه بضمه ماقبل آخر باشد مثل تجلبب و تجدید
و تشیطن و تر هوک و تمسکن ملحق بتدحرج بروزن ماضی باشند بازدیاد تا مانند شمالة و حوقلة و هیصرة و جهورة

وفلنسته وشرنبیضه وفلساة ودرمصدر الحق یاء تحتی بآخر کلمه وهمچنین باقی غیر ملحق قبل آخر ماضی الف زیاده کنند ومابعد اول ساکن راکسره دهند بی تغیر مگر در افتعله الف همزه میکردد ودر افعوعل وافعیعل انقلاب میشود مانند اعشوشب واستغفار واطلاق واتئد ارد استخراج واشهاب واشهیاب واعذبذاب واغلوطاء آبا بروزن تفعال وبروزن فعیلی بکسر تین فاوعین مشدد وسکون یاوالف نحو التردادوالتحوال واخشیشی والرتیاالتکثیر مانند این الفاظ برای بسیار کردن مبالغه است ودرمصدر اصلی وی مزدادوبرادوالین مهملات بسیار کردن وبازدادن تحوال بجیم بسیار گردیدن وجولان کردن حثیثی بکسر تین حاء مهمله وثاء مثلثه مشدد ویاء تحتانی مشدد والف بسیار بزیر ساختن وپر غلاینیدن وحث نمودن رتیا بکسر تین راء مهمله ومیم مشدد وتشدید یاء تحتانی بسیار تیز اندختن وهی نمودن وتفعال بکسر شاذ ست وسبب آنبیان کردن ست وتلقار بقاف کردن آوردن ست نیامده ویجئ المصدر من الثلاثی المجرد وایضا علی مفعل وهی آید مصدر میمی از ثلاثی مجرد نیز بروزن مفعل بفتح میم وسکون فا اگرچه مسموع نیست ایضا بفتح همزه وسکون یاء تحتانی وضاد معجمه مفعول مطلق فعل محذوف ست یعنی امض ایضا ای رجع رجوعا برگشت برگشتی کمقتل ومضرب ومشرب قیاسا مطرد اهجو مقتل بقاف وتاء فوقانی ومضرب بضاد معجمه وراء مهمله ومشرب بشین معجمه وراء مهمله آمدن قیاسی بسیار مطرد بضم میم وتشدید وفتح طاء وکسر راء مهملتین مانند مرجع بکسر عین شاذ ست مگر دشمان اوهی مثل موضع که بکسر عین ست در اکثر وفتح لغتی ست که اورا فراگرفته است ومصدر میمی بروزن مفعل بضم عین نیامده است اما مکرم معون ولاغیر هما قنادران واما مکرم بفتح میم وسکون کاف وضم راء ومعون بفتح میم وضم عین مهمله وسکون واو نه غیر این دو لفظ بس نادر اما اول بمعنی کرم ست وثانی بمعنی اعانت وامداد لاغیر هما مستثنی محذوف الخبر ست ای لاغیر هما جائز حتی جعلهما انقرار جمعا لمکرمة ومعونة تا آنکه گردانیده است هر دو را جمع مکرمة راء معونة را مکرمة بفتح میم اول وسکون کاف وضم راء معونة بفتح وضم عین مهمله وسکون واو باید دانست که در لغت صحیح بفتح مکرم وملعون دیگر نیامده است ولهذا فراحکم کرده است که جمع او بر طریق تمرة وتمرات جهت استیفاء مصدر برین وزن وقد فصیح بنابران کرده شده که مهالک بضم لام بمعنی هلاک آمده پسیر بیاء تحتانی بضم سین در اصل بمعنی فرخ وتونگری آمده است وگاه دانیده اند معون از قسم مصدر مکرم بروزن مفعول آمده اند از برای لزوم کثرة تغییر وآن حذف واو دست ونقل حرکت او بما قبل زیرا که اصلش برین تقدیر مقول خواهد بود ودر تقدیر مفعل بضم عین نمی باشد مگر نقل حرکت واو بما قبل فی صحاح ست که معونة بمعنی اعانت ست ومکرمة واحد مکارم ومن غیره علی ازنة مفعولة کمخرج ومستخرج وهی آید مصدر میمی از غیر ثلاثی مجرد خواه ثلاثی مجرد خواه ثلاثی مزید فیه باشد خواه رباعی مجرد ومزید فیه بروزن اسم مفعول آن باب مانند مخرج بمعنی

اخراج و مستخرج بمعنی استخراج یعنی بر اوزان ہمچنین مدحرج بمعنی دحرجة و محرنجم بمعنی احرنجام پس اسم
مفعول و مصدر میمی و اسم زمان و مکان مشترک باشند و کذلک الباقی ہمچنین ست باز مانده و اما ما جاء علی
مفعول کالمیسور و المعسور و المجلود و المفتون فقلیل و اما چیزے کہ آمده است از مصادر میمیه در ثلاثی مجرد بر وزن
مفعول مانند میسور بتاء تحتانی و سین و راء مہملتین بمعنی آسانی و معسور بعین مہمله و سین و راء مہملات بمعنی دشواری و مجلود
بجیم و دال مہمله بمعنی جلادت و دلیری و مفتون بنا و تاء فوقانی بمعنی فتنه مصدر ست پس کم ست قوله تعالی
باییکم المفتون مصدر ست بر تقدیر یه بار جاره باییکم زائد بود پس مفتون اسم مفعول بود نه مصدر در تفسیر میسر و معسر
ست کہ فستبصر ویبصرون باییکم المفتون پس باشد کہ معنی ای محمد و ببیند ہماندان تو از اہل مکه یعنی بآن وقت
کہ عذاب نازل شود بر ایشان معلوم گردد کہ بکدام ست از شما فتنه و بلا یا کدام ست از شما دیوانه یعنی بدانند کہ
دیوانه تویی یا ایشان و فاعلکه العافیة و العاقبة و الباقیة ذکر نه کرد اقل و بعضی مصادر ثلاثی مجرد کہ آمده است
بر وزن فاعلة بکسر عین ہمچو عافیة بعین مہمله و فاء و یاء تحتانی بمعنی معافاة از عافاه الله یعنی بخشید او را خدا یتعالی
و در فارسی بمعنی پارسائی و صحت و تندرستی ست و عاقبة بعین مہمله و قاف و باء موحده بمعنی پس باز گذاشتن
و باقیة بباء موحده و قاف و یاء تحتانی بمعنی بقا و دوام و کاذبة بذال معجمه و باء موحده بمعنی دروغ کمتر اند از ان
مصادر میمیه کہ بر وزن مفعول اند اقل بفتحتین بمزه و قاف و تشدید لام اسم تفضیل و مضاعف و نحو دحرج علی
دحرجة و دحراج بالکسر و مانند دحراج یعنی رباعی مجرد می آید مصدر او قیاسا بر وزن دحرجة بفتح اول و
سکون دوم و فتح سوم و دحراج بالکسر و نحو زلزل علی زلزال بالکسر و مانند زلزال بر ائین معجمتین کہ مضاعف
رباعی مجرد ست می آید مصدر او بعد فعللة بر وزن فعلال بکسر فا و فتح آن و سکون عین قیاسا و بکسر افصح زیرا کہ
اصل ست و جواز فتح از بهر گرانی مضاعف ست و در غیر مضاعف ہمان کسر فاست فقط مانند زلزال کہ
بلرزانیدن و جنبانیدن ست اول از جهت تخفیف ست و در بعضے از نسخ بالفتح و الکسر واقع شده تقدیم
فتح بر کسر دانسته باش کہ مضاعف ثلاثی آنست کہ عین و لامش یکسان باشد مثل سد کہ در اصل سدد بود
و مضاعف رباعی آنست کہ فا و لام اول و عین و لام ثانی در ان یکسان باشد چون صرصر کہ بفتح دو صاد
و سکون راء اول مہملات با دسخت و سرد ست و المرة من الفعلة المجرد مما لا زیادة فیه علی فعلة دو مرة بفتح میم
و تشدید راء مہمله کہ یکبار ست از مصدر ثلاثی مجرد از چیزی کہ نیست تاء در و بر وزن فعلة است بفتحتین یا بسکون
عین نحو ضربة مانند ضربة کہ یک زدن ست و قتلة کہ یک کشتن ست و بکسر کفاء للنوع و بکسر فا از برائے
ہیات و شکلی ست کہ میباشد. فاعل بران از ان حیثیت کہ فاعل ست حاصل آنست کہ مراد از فعل حاصل
ست کہ فاعل بران در وقت فعل میباشد نحو ضربة و قتلة مانند ضربه و قتله و در قول تو ضربة ضربة

یعنی زدم او را سنگ زدن زید و قتلت قتلة عمرو یعنی کشتن همچو کشتن عمر و شمع را بدین خانه بردن
بردن و کشتن پنهان که همسایه نداند که تو در خانه مائی مهمانان چنان که گوئی زید حسن الرکبة وقتیکه سوار شود و باشد
سواری او نیک و عمرو حسن الطعمة هرگاه باشد خوردنی او خوب و پاکیزه و ماعداه علی المصدر مستعمل و انچه
وراء ثلاثی مجرد ست مرة و نوع از جمیع آنها بروزن مصدر مستعمل ست خلاصه تقریر آنست که مرة و نوع از جمیع
آنها بروزن مصدر ثلاثی که باتا ست و ثلاثی مزید فیه و رباعی مجرد اصلی و ملحق بوی و رباعی مزید فیه بروزن
مصدران باب ست و فرق در مره و نوع آنست که مرة را وصف میکنند بواحد و نوع را بصفتی از صفات
نحو اناخة بکسر همزه و نون و خاء معجمه خوابانیدن شتر انخت اناخة واحدة و دحرجة واحدة و لطرة واحدة
و انخة اناخة شدیدة و دحرجة دحرجة لطیفة و لطرة لطرة عجیبة نوع و مثال ثلاثی مجرد باتا رحمة رحمة واحدة
و رحمة رحمة حسنة فان لم تکن تاء زدنها پس اگر نباشد تاء مصدر و قصد کرده مرة را زیاده کنی تا رائم شود
حجد مخاطب معلوم از باب نصر و اجوف واوی که اصلش لم یکون بود واو را بعد نقل ضمه او ما قبل از برای التقاء
ساکنین حذف کردند زدت بکسر زاء معجمه و سکون دال مهمله ماضی معلوم مخاطب ست از باب ضرب و دال را
باتا برای قرب مخرج بدل کردند و تا را در تا ادغام کردند و اتیة اتیانة بقیقة لقاة شاذ و اتیان نخ شاذ ست یعنی
مصدر ثلاثی مجرد رابائی که از باب ضرب ست اتی ست پس قیاس مرة و نوع در اتیة بالفتح و کسر ست و
همچنین مصدر لقی بالفی که از باب علم ست لقی ست پس قیاس مرة و نوع در لقیة بفتح لام و کسر آن ست
و اتیانة بزیادة الف و نون و لقاءة بقاف و زیادة الف و همزه شاذ ست اتی آمدن لقی ملاقات کردن

اسماء الزمان والمکان مما مضارعة مفتوح العین او مضمومها و من المنقوص علی مفعل آسمهای زمان
که وقت ست و مکان که جاست باعتبار وقوع فعل و رواز غیر تقیید بشخصی یا زمانی یعنی اسمای ظروف از فعل
مضارعی که مفتوح العین ست یا مضموم العین مانند یشرب و یقیل و از منقوص مطلقا یعنی عین المضارعش
بهر حرکتی که باشد بروزن مفعل ست بفتح میم و عین بدانکه در اسم ظرف مضارع مفتوح العین بفتح برای
موافقت مضارع ست و همچنین در اسم ظرف مضارع که مکسور العین ست کسره از برای موافقت مضارع ست
و در مضارع مضموم العین موافقت ممکن نیست زیرا که فعل بضم عین در کلام ایشان مرفوض و متروک ست مگر
در مضارع معتل العین مضموم العین نخنه اسم ظرف از جهت خفت اختیار کردند و فتح دادند عین را در ظرف منقوص
مانند مرمی از جهت خفت بکسره دادند و در مثال از برای آن که کسره با واو خفت ست از فتح با واو مانند موعد
و اسم ثلاثی مزید فیه و رباعی مجرد مزید فیه بروزن اسم مفعول آن باب باشد که این اسم ظرف ازان باب ست
مانند مخرج و مدحرج از اخراج و دحرجة گویا که قصد کرده اند مشابهت ظرف بافعل مضارع در وزن بنا بهر آن که

اسماء الزمان والمکان

اسم مفعول اخف است از اسم فاعل زیرا که اسم فاعل با کسر است و اسم مفعول با فتح و فتح اخف است از کسر
نحو شرب و شتل و مرمی مانند این الفاظ مثل عدی و مرضی و من مکسور باد المثال علی مفعل و اسماء ظروف
از فعلی که مضارعش مکسور العین ست مانند یضرب از مثال مطلق مثل یعد و زین از مثل ست بکسر عین نحو مضرب
و موعد مانند این دو لفظ و عده بالفتح معروف و آن نوید دادن ست شعر صبر بر یار و انتظاری نکرفته ۲ صحیح
وانی بدکر خلاف وعده امنیست چه بروزگار باکرده بوا حد من الفضلاء و هم اسم زمان و هم مکان الیعاقل ۳ از مفعل
و از مثال آید مفعل از ناقص و از جمیع دیکر سید ان مفعل نشنوی ازین دو بیت غافل مباد انکه دوازده اسم حرف از مضارع
مفهوم مفتوح و مکسور العین آمده اند و فراکفته است که فتح در کل اکرچه مسموع نیست جائز ست
چنانکه مصنف میکوید و جاء المسک و آمده است مسک بنون و سین مهمله مکان عبادت و دل کلوبرین قیاس
عامل حج و الحجر بجیم و راء مهمله محل سر کشتن و المنبت بنون و باء موحده و تاء فوقانی محل رستن کیاه
و المطلع بطاء و عین مهملتین محل برآمدن چیزی و المشرق بشین معجمه و راء مهمله و قاف محل تابیدن شدن
و المغرب بغین معجمه جای فرو رفتن چیزی و المسقط محل افتادن سر و غیر آن و المسکن بسین مهمله محل قرار و المرفق برای
مهمله و فاء و قاف ارنج ظاهر آنست که بمعنی محل رفق باشد که بکسر اول و سکون ثانی بمعنی نرمی ست ضد عنف
بالضم و معنی آرنج بکسر اول و فتح آنست کذا فی بعض الشروح و المسجد بسین مهمله و جیم سر بزمین نهادن و بعضی
شارحان کفته اند که مسجد بکسر جیم خانه که آنرا برای عبادت بنا کرده باشند خواه دران سجده کنند یا نکنند
و سیبویه کفته است که بفتح جیم موضع سجده ست و فتح میم و کسر جیم معروف فی المثنوی شعر
تا نیاری سجده نرمی ای حزون ۴ کر بپیمائی تو مسجد را بکون و المنخر بنون و خاء معجمه و راء مهمله سوراخ بینی از
از نخر تخیر بالخص آنست که اسماء زمان و مکان یا مفعل ست بفتح میم و سکون فا و فتح عین و یا بکسر عین بدانکه
قیاس در جمیع این الفاظ فتح عین ست از بهر آنکه منخر از نخیر بفتح عین ست و بواقی از مضموم العین اند
و اما منخر فرع کمنتن و اما منخر بکسر میم و سکون نون و خاء معجمه پس فرع ست از منخر بفتح میم و کسر خا مانتن
بکسر میم و سکون نون و کسر تاء فوقانی از غیر این باب که فرع منتن بضم میم و کسر تاء ست و مشتق از منتن الشیء
انتن فهو منتن و نتن بالفتح و انتان بالکسر کفتند بین و بدبو شدن ست و لا تخبرها و نیست ثابت و برای آن
هر دو لفظ مذکور زآن هر دو را فرع دیکر بنا بران کردانیده شد که مفعل بکسر اول و سوم در کلام عرب نیست و
نحو المطمئنة و المقبرة فتحا و ضما لیس بقیاس و مانند مطمئنة بفتح میم و کسر طاء معجمه و تشدید نون و مقبرة بقاف
و فتح باء موحده و ضم ان و راء مهمله نیست قیاس بلکه مقصور ست بر سماع مطمئنة محل کمان بردن مقبره کورستان
ست و خلاف قیاس درین دو لفظ از دیاد تاء ست و کسر طاء و ضم باء زیرا که مضارع آنها مضموم العین ست

وفتحا وضما قید مقبره است ومقبره از باب ضرب ونصر است ومظنه از باب نصر ومصنف در شرح مفصل گفته است
که در بعضی اسماء ظروف تاء تانیث داخل میشود وبا آن جریان ایشان بر قیاس مثل مزرعه که برای موضع
ست ومقبره بر غیر قیاس چون مظنه وبعضی گفته اند که لفظی که بروزن مفعله بفتح عین آمده است مراد از و مکان
فعل ست مانند مقبره که جای گور را گویند ولفظی که بروزن مفعله بضم عین آمده است مقصود از و محلی ست
که از شان او باشد که فعل در و واقع شود وچنانکه مراد از مقبره گورستان ست ویقعه گور که آنجا قبر مردم باشد
وما عداه علی لفظ المفعول واگر چه در ابواب ثلاثی مجرد ست اسم ظرف آن بروزن اسم مفعول آن باب ست چنانکه
مصدر میمی او نیز بر همین وزن ست **الآلة علی مفعل ومفعال ومفعلة** واسم آله ست یعنی چیزی که سبب حصول
چیزی میشود بروزن مفعل ست بکسر میم وسکون فا وفتح عین ومفعال بکسر میم وسکون فا ومفعلة بکسر
میم وسکون فا وفتح عین ست کمحلب ومحجر ومحلب بجا مهمله وبا موحده اسم ست چیزی را که بوی دوشیده شود
ودر حقیقت اسم ست چیزی را که در وی دوشند اما برای استعانة واز بهر سببیت اطلاق اسم آله بر و کرده آمد
ومفتاح بفا وتا وقوقانی وحا مهمله کلید بکسر تین وکسحة بسین وحا مهملتین جاروب ونحو المسعط وما نند
مسعط بضم میم وسکون سین وضم عین وطا مهملات آن ظرفی ست که در و سعوط میریزند وسعوط بافتح
دارو ئیست که در بینی اندازند والمنخل بضم وسکون نون وضم خا معجمه انچه بوی آرد بیزند ودر فارسی پرویزن
بفتح با فارسی وسکون را غیر منقوط ویا مجهول وفتح را منقوط گویند حافظ شیرازی راست **شعر**
سپهر بیرشده پرویزن است خون افشان ۞ که زیره اش سر کسری وتاج پرویزست ۞ والمدق بضم
میم ودال مهمله وتشدید قاف انچه بوی کوبند والمدهن بضم میم وسکون دال وضم حا مهمله سرمه دان است
والمحرفة بجا ورا مهملتین وضاد معجمه ظرف اشنان بضم همزه وسکون شین منقوط ونون که نام گیاهی است
درصحاح ست المحرفة بکسر المیم وفتح الراء وهمین مشهور ست چنانکه در بعضی شروح مذکور ست پس بقیاس
نیست موافق قیاس زیرا که الفاظ مذکور اسماء الآلة مخصوصه اند بی اعتبار استعانة بانها دران فعل چنانکه
فصل کرد مصنف مسعط را والفاظ بعد او را که بضمتین اند بفظ نحو از سه اسم سابق با آنکه همه سماعی اند از بهر آنکه
نحو آخر ست بقول خود پس بقیاس که آن صیغهای سماعی اند بلکه اراده کرده اند که مضموم المیم والعین میست
مانند اخوت خود که سه کلمه اند در جواز اطلاق بر هر آله و آنها اسماء آلة مخصوصه اند **مصغر المزید فیه**
لیدل علی آلة التقلیل مصغر لفظی ست که زیاده کرده شده است در و چیزی تا دلالت کند بر کم کردن از روی
تحقیق نزد تامل مانند جعیل که مصغر جعل ست یا از روی استهزا وتهکم پس مفید تعظیم ست مثل دویهیة
ودلیتا بفتحتین ولام وتا وقوقانی وتشدید یا وتحتانی بلار بزرگ **شعر** خوشا بدل سرو چمن کرده خرامش

ما بجمع وشونحی نقار بلا میست * بدانکه مراد از مزید فیه لفظ است نه اسم چنانکه در شروح ست زیرا که اسم
شامل ما حیسه نم که تصغیر باشد فعل تعجب ست نمیباشد واز قسم مصغرست از بهر آنکه اگر از مصغرات نمی بود
شاذ جرا گفته می شود و بر تقدیر شاذ بودن بر تقدیر بودن او مصغر اعتراض کرده اند که جامع نیست
زیرا که این شامل نمی شود تصغیر سه را که از برای تعظیم ست مانند دهیته تصغیر داهیه که بمعنی بلاست و شامل
می شود تصغیر سه را که از برای شفقت و مهربانی ست چنانکه گویند یا بنی بضم باء موحده و فتح نون و تشدید
یاء تحتانی تصغیر ابن بمعنی ای پسرک من جواب داده اند از اول باآنکه داهیه وقتیکه عظیم باشد سریعة الوصول
ست پس تصغیر او بر تقلیل دلالت ست واز دوم بآنکه داخل ست در حد و سلامت نمیدانم آنرا که در و تقلیل نیست
زیرا که شفقت با تقلیل فائده ندارد فالتمکن بضم اول و فتح ثانیه و بعد ها یاء ساکنه آخر تمکن که قابل اعراب بیاشد
در وقت تصغیر ضم داده میشود حرف اول او فتح داده میشود حرف دوم او و بعد او ثانی او یاء ساکنه
است بضم و فتح مضارع مجهول غائب از باب نصر و منع و مضاعف و صحیح و کسر ما بعد ها فی الاربعة و کسر داده میشود
حرف بعد یاء او کلمه چهار حرفی اصلی و غیر اصلی از جهت مناسبت یا ما بعد او مثل دریهم دیکرم تصغیر درهم و مکرم
یکسر مانند فتح و از باب ضرب بدانکه در مصغر حرف اول را نیابران ضمه داده اند که فرع مکسرست و دال ست
بر مکسر چنانکه دال ست فعل مبنی للمفعول بر مبنی للفاعل پس مثل او ضمه داده اند و جائز ست که اول بر مکسر مضموم
باشد پس نمیباشد فرق در مصغر و مکسر پس فتحه داده اند حرف دوم را زیرا که اخف ست از کسر و تالازم نماید فعل
بضم اول و کسر دوم که ثقیل ست و زیاده کرده اند یاء را زیرا که گاهی نمیباشد فرق بیان مصغر و مکسر بضم اول
و فتح دوم مثل صرد که ظاهرست که خاص کرده اند یاء را از برای تصغیر زیرا که خفیف ست از واو و الف زیاده نکرده اند بآنکه
اخف ست از یاء از بهر آنکه از برای جمع زیاده کرده اند مثل دراهم جمع درهم و مکسر نکرده اند بواسطه آنکه الف
اخف ست از یاء جمع اثقل از مصغر و یاء را سوم نیابران کرده اند که حرف سوم و فعل مجهول بدل بیا میشود در هر گاه
باشد واو مانند دعی پس مناسب ست که یا حرف سوم باشد از جهت مشاکله میان هر دو که ساکن ست تا بالف
بدل نشود الافی تاء التانیث و الفیه و الالف و النون المشبهتین بهما و الف افعال جمعا مگر در تاء تانیث
و نیز الف تانیث که مقصوره و ممدوده است الف و نون که تشبیه کرده شد بدو الف تانیث در عدم قبول
تا وقتیکه هر کدام حرف رابع واقع شوند و الف افعال در حال که جمع باشد مجموعه طلحه که نام مرد ست و حبلی بالضم
زن آبستن و حمراء بالفتح زن سرخ فام و سکران بالفتح مرد ست و احمال بالفتح جمع جمل بالفتحتین جمیم و میم اشتر نر ست
پس ما بعد یاء در این کلمات مکسور نمی باشد بلکه بر فتح باقی می باشد مثل طلیحه و حبیلی و حمیراء و سکیران و احمال بواسطه
ادای حق تاء تانیث که وجوب فتحه ما قبل اوست و محافظت انها و اگر تاء خاص واقع شود ما بعد یاء را مکسور

مے سازند همچو دجیرجة در تصغیر دحرحة و همچنین کمسور میباشد مانعبد یا اگر دو الف تانیث نباشد و اگر دو الف تانیث باشد و غیر رابع دال واقع شوند و اگر الف و نون مشبه نباشد و اگر الف افعال جمع نباشد تانیث بنون و تاء مثلثة تفعیل ست و همزة الفا القفیه در اصل الفین بود نون از برای اضافت بسوے ضمیر غائب افتاده مشبه بشین معجمه و باء موحده اسم مفعول مؤنث از باب تفعیل و صحیح و گذشت افعال بالفتح فعل بهر سه حرکت فاد لاتزاد علی اربعة و زیاده کرده نمیشود حروف مصغر بر چهار حرف اصلی یعنی تصغیر نمیکنند مگر ثلاثی و رباعی را بر افصح لغات یا معنی آنست که زیاده کرده نمیشوند حرفهای مصغر سوے یا تصغیر و یای که حاصل میشود از مده چهارم اگر آمده باشد در غیر چهار صورت مستثنی چهار حرف اصلی یا غیر اصلی لانیز در مضارع مجهول غائب فلدلک لم یجیء فی غیر ها الافعیل پس از برای آنکه گفتم از عدم زیادت نیامده است در غیر چهار صورت مستثنی مگر سه صیغه یکی فعیل بضم فا و فتح عین و سکون یا از برای ثلاثی و دیگر فعیعل بضم فا و فتح عین و سکون یا و کسر عین بواسطه رباعی و دیگر فعیعیل بضم فا و فتح عین و سکون یا و کسر عین و سکون یا از بهر کلمه که رابع آن مده است و اگر خواهی گوی فعیل و فعیعیل از بهر آنکه نظر در اینجا بر شمار حرف ست نه نظر بر حرف اصلی و حرف زائد ست مثل رجیل و دریهم و دکیرم و مفتیح در مفتاح حاصل آنست که چون نظر در اینجا بر عدد حروف ست نه اصلی و زاید و لهذا گفته اند که مخیرج بروزن فعیل ست و اذا صغر الخماسی علی ضعفه فالاولی حذف الخامس و گاه تصغیر کرده شود اسم خماسی با ضعیف بودن تصغیرش زیرا که در افصح لغات نیامده است پس بهتر ست که دور کرده شود حرف پنجم از بهر آنکه ثقیل از و بهر سیده است پس تصغیر سفرجل سفیرج باشد ضعف بفتح ضاد معجمه و ضم آن و سکون عین مهمله سستی و ناتوانی صنقوت صنیر صبا دمهله و غین معجمه و راء مهمله ماضی مجهول تفعیل اولی بالفتح و الف آخر اسم تفضیل خامس بخاء معجمه و کسر میم و قیل ما اشبه الزائد اشبه بشین معجمه و باء موحده ماضی معلوم افعال یعنی و بعضی گفته اند که بهتر حذف حرفی ست که باشد از حروف زوائد در جنس ها در مشبه پس تصغیر جمهرش جمیهر باشد زیرا که میم در واز حروف زوائد ست و در فرزدق فرزیق از بهر آنکه دال تشبیه تاست و تا از حروف زوائد ست و جه تشبیه قرب مخرج ست و سمع الاخفش سفیرجل و شنیده است اخفش از عرب تصغیر سفرجل سفیرجل بکسر جیم سفرجل سمع ماضی معلوم و صحیح و پرد نخواب و ناب و میزان و موقیظ الی اصله لذ ناب استقضی دور کرده میشود مانند باب که واویست و ناب که یائیست و میزان که باء او بدل واو ست موقظ که واو او بدل یا ست بسوی اصل هر کدام از جهت رفتن تقاضا کننده خاصه تقریر آنست که باب را چون تصغیر کنند گویند بویب باز زیاده واو زیرا که بعد تصغیر مقتضی قلب واو بالف که تحرک او و انفتاح ماقبل بود بر طرف شد و همچنین تصغیرش ناب نیست از جهت زائل شدن مقتضی مالف که تحرک او و انفتاح ماقبل است و تصغیر میزان موزین ست که

موجب قلب واو بیاکسرهٔ ماقبل ست و بعد تصغیر موقوف میفتد نسبت از بر رفتن باعث قلب یا بواو کسرهٔ ماقبل
اوست بعد تصغیر باب بد و با موحده ابواب جمع ثاب بثون و با موحده دندان انیاب جمع میزان بالکسر ترازو
و موازین جمع سوقوط بقاف وطاء مهمله بیدا کننده اسم فاعل باب افعال مشتق از یقظة بروزن رحمة یرد مضارع
غائب مجهول از باب نصر و مضاعف در اصل یردد بود ضمهٔ دال ماقبل را دادند و در دوم ادغام کردند مقتضی
بقاف وضاد معجمه اسم فاعل باب افتعال و ناقص یائی بخلاف قائم و تراث واو و بخلاف مثل این سه لفظ یعنی
هرگاه قائم را تصغیر کنند گویند قویئم با بقاء همزه نه برد بسوی واو زیرا که علت قلب او همزه بودن این کلمه است
اسم فاعل معتل عین و همچنین بعد تصغیر هم باقی ست و چون تراث را تصغیر کنند تریث با بقاء تا نه برد او بسوی
واو بواسطهٔ آنکه باعث بر ابدال واو وارث بیا ضمه او ست و او بعد تصغیر هم ست و همچنین تصغیر اود که اصلش
ودد ست او ید ست با بقاء همزه نه برد او بسوی واو از بهر آنکه باعث بر ابدال او بهمزه ضمه او ست و آن بعد تصغیر
هم ست تراث بضم تا بر فوقانی و راء مهمله و ثاء مثلثه میراث و آن مال مرده است شعر فرزند نخواهد
زپی مال پدر را ✽ خواهد که نماند پدر و مال بماند ✽ خوش نیست ز مرگ پدر و بردن میراث ✽ خواهد که کشند پش
کردیت هم بتماند ✽ او و بضم همزه و فتح دال مهمله اولی و ضمتین پدر قبیله است در یمن و قالوا عبید لقولهم
اعیاد جواب اعتراض ست و تقریر آنست که اصل عید عیود ست و او را بسکون ها و انکسار ما قبلها بیا بدل
کردند و رفت مقتضی قلب او بیا در تصغیر و گفتند عوید و تقریر جواب آنست که گفتند در تصغیر عید بکسر عین مهمله
و سکون یاء تحتانی که روز جشن مسلمانان ست که اصلش عود عبید بالقاء یا نه برد بسوی واو با آنکه مثل میزان
ست در ذهاب مقتضی بعد تصغیر از جهت گفتن ایشان عیاد بالفتح در جمیع تکسیر یعنی هرگاه در جمع تکسیر
او رد بسوی اصل نکردند در تصغیر نیز نکردند زیرا که تصغیر و تکسیر از باب واحد اند و در ایشان غالبا
بسوی اصول آنها و در اعیاد واو عاده نکرده اند تا شبهه نشود با عواد که جمع عود ست بالضم و آن
چوب خوشبوست که در هندوی اگر گویند بفتحتین همزه وکاف فارسی فانکانت مدة ثانیة فالواو ولیس اگر
باشد در حرف که اراده تصغیرش کرده ایم مده که حرف دوم ست مده بفتح میم و تشدید دال حرف علة ساکنی
که حرکت ماقبلش موافق باشد یعنی واو ساکن ماقبل مضموم و یا ساکن ماقبلش مکسور و الف همیشه مده است
از جهت انفتاح ماقبلش پیوسته بحذف واو و یا پس آن مده اگر واو بنا شد وقت تصغیر بدل میگردد بواو
و نحو ضویرب فی ضارب و ضویریب فی ضیراب مانند ضویرب در تصغیر ضارب که اسم فاعل ضرب ست
بقلب مده که الف ست بواو و بواسطه ضمه ماقبلش و ضویریب در تصغیر ضیراب بالکسر که مصدر مفاعلة است
بقلب یا بواو و قلب الف بیا از جهت انکسار ماقبل تا اسم علی حرفین پدید نیاید و اسم علی که بر دو حرف ست

وقت تصغیر رد کرده میشود بسوی آنکه حذف کرده شده است از او در بی قیاس یا غیر قیاس مقتول فی عدة وکل
اسما رعیدة واکیل میگوئی در تصغیر عدة بکسر عین و فتح دال مهملتین که وعده است با کسر یعنی وعده کردن و در تصغیر
کل بالضم در حالیکه نام مرد است و اصلش اکل ست بالفتح بمعنی خوردن و عید و اکیل بر وزن فاعل و فعل تا بر وزن فعیل
باشد و کل را نبا بران باسم مقید کرد که تصغیر از خواص اسم ست نه فعل و فی سه و مد اسما ستینة و نبیتة و میگوئی
در تصغیر سه بفتح سین مهمله و ها و ند بضم میم و سکون ذال معجمه در حالیکه اسم ست نه حرف مصغر نمیباشد ستینة
بر وعین الفعل که تاست زیرا که اصل او وسنة است بدلیل جمع او بر ستاه و تا اخیر نبا برانست که این لفظ
مؤنث سماعی ست که تا در و مقدر میباشد و وقت تصغیر ظاهر میشود و سته بالفتح و فتحتین مقعد و در بر شمردن مقعدین
گمگور ست که همه زور با عصا باشد و نبیذ بر دو نون نه را که مذکر نبیذ ست و معنی هر دو ابتدا از زمان ست و
دلیل بر انکه اصل مذ سند ست گفتن قوم ست مذ القوم بضم دال نزد یک ملاقات ساکن نه کمه به مذ نبی بر سکون
ست و منیة بمعنی بر ضم و فی دم و حرد می و حریج و میگوئی در تصغیر دم که بفتح دال مهمله و تخفیف میم خون ست
می بالضم و فتح دوم و تشدید سوم در لام الفعلش زیرا که اصل او دموست بفتحتین یا دمی بسکون میم یا حرکت
آن بنا بر اختلاف اقوال پس اصلش دمیو بود یا دمی میبا شد و او یا جمع شدند و اول ایشان ساکن بود
و او را یا کردند و یا را در یا ادغام کردند و میگوئی در خر بکسر و تخفیف را مهملتین که کس ست و آنرا در فارسی
جوز بکیم عجمی دوا و معروف و زا و منقوطه نیز خوانند و بالغت هندی بسیار نزدیک ست و اصلش حرح بود بدلیل
جمع او بر احراح صریح بر لام الفعلش و محذوف و عدة قیاسی ست و در او قیاسی نیست و کذلک
باب ابن و اسم و اخت و بنت همینست و همچنین ست باب الفاظ معنی و تصغیر انها نیز محذوف را رد میکنند مراد
از باب ابن و اسم کلمه ایست که آخرش حذف کرده باشند و عوض محذوف در اولش آورده پس اصل این
بنو است بفتحتین و اصل اسم سمو ست بکسر سین مهمله بالضم و فتح آن و سکون میم پس حرف آخر هر دو را حذف
کردند و عوض محذوف همزه وصل آوردند بعد از کین فا الفعل بواسطه تخفیف پس اگر این را تصغیر کنند
بی رد محذوف گویند ابین و نزد یک وصل همزه می افتد پس وزن بعیل نمی باشد و اگر نگاهدارند مخالفت
وضع لازم آید با انکه در وصل و ابتدا بسبب حرکت یا وقت تصغیر احتیاج بهمزه نیست لهذا ابن را در تصغیر
رد بسوی اصل کرده سمی گویند که اصلش بنیو بود یا و او جمع شدند و اول ایشان ساکن بود و او را بیا بدل
کردند پس را در یا ادغام و همچنین در تصغیر اسم سمی که اصلش سمیو بود و مراد از باب اخت و نت و بنت کلمه ایست
که و اوش حذف کرده باشند تا عوضش گردانیده پس اگر مثل اخت را بی رد محذوف تصغیر کنند و فعیل
بمعنی بر و سازند اعتبار کرده باشند بتا از انیث در آن و در حکم کلمه دیگر ست پس واجب نشد رد محذوف پس

میگوئی در تصغیر اخت که خواهر ست اخیة تبشدید یا تحتانی اصلش اخیوة و همچنین در تصغیر بنت بکسر با و سکون نون که دختر ست بنیة تبشدید یا اصلش بنیوة و در تصغیر منت بفتح ما و سکون نون که انعام نهانی مرد و زن ست منیة تبشدید یا اصلش منیوة بخلاف باب میت و یار و ناس بخلاف باب میت انهی یعنی کلماتی که عرفی از انها حذف کرده اند و بنا و فعیل ممکن ست در انها رد نمیکنند پس میگوئی در تصغیر میت بفتح میم و سکون یا تحتانی که در اصل میتة بود بر وزن فعیل بتخفیف یا بی رد محذوف و نمیگوئی میت تبشدید یا بر د محذوف از جهت بنا فعیل از میت و میگوئی در تصغیر طار برای مهمله که ظرف شکسته است و اصلش طاور بود هویر رد محذوف و نه هویر تبشدید یا رد محذوف که اصلش هویر باشد و میگوئی در تصغیر ناس بنون و سین مهمله که مردم ست و اصلش اناس بضم همزه نویس بی رد محذوف نه انیس بر د محذوف زیرا که ناس مشتق ست از انس بالضم که خوگر شدن ست **شعر** بمردم در آمیز گر مردمے ۔ که با آدمی خوگرست آدمی ۔ و اذا دلی یا را تصغیر واو و الف منقلبة او زائدة قلبتا یا را و هرگاه متصل شود یا تصغیر را او یا الفی که بدل از واو و یا از یا مانند عصا در مے یا زائد ست همچو رسالة بدل کرده شوند آن واو و الف با یا او ادغام کرده شود یا تصغیر دران یا و لی ماضی معلوم از باب حسب و لفیف مفروق و یا مفعول او ست و واو فاعل و الف معطوف ست بر واو و منقلبة بقاف و یا ر موحده اسم فاعل مؤنث باب انفعال و صحیح و همچنین زائده که اجوف یائی ست قلبتا بقاف و یا ر موحده ماضی مجهول مؤنث غائبة تثنیه و از باب ضرب صحیح و کذلک الهمزة المنقلبة بعد ها و همچنین قلب کرده میشود و یا همزه منقلبه که بعد الف ست مانند عطاء نحو عزیة و عصیبة و رسالة مانند این الفاظ عروة بضم عین و سکون را مهملتین و ستة و دلو و کوزه و جز آن تصغیرش عریه تبشدید یا د را صل عریوة بود واو و یا مجتمع شدند و اول ایشان ساکن ست واو را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام کردند عصا بفتح عین و صاد مهملتین چوبدستی تصغیرش عصیة تبشدید یا را صلش عصیوة بود تا ء او تا تانیث معنوی ست که در و مقدر بود رسالة بکسر را و سین مهملتین پیغام گذارے و کتاب خورد تصغیرش رسا تبشدید یا الف زائده را بیا بدل کردند و یا در یا ادغام کردند و تصحیحها فی باب اسید و جدیل قلیل جواب سوال ست و تقریرش آنست که اصل مذکور منقوص ست با سود و جدل و متصل شده است بیا ر تصغیر او و در هر کلمه و تقریر جواب آنست که صحیح داشتن او در باب اسید که تبشدید یا تصغیر اسود ست که چیزے سیاه را گویند و جدیل که تبشدید یا ر تصغیر جدول ست که بفتح جیم و کسر ان و سکون دال مهمله جوی خرد ست همچو اسیود و جدیول کم ست و در نثر فصیح نمی آید گویا که شخصے که تصحیح او تجویز کرده رعایت تکبیر او کرد که اسود ست و عدم تبدیل واو اسود بالف از جهت رفع التباس بفعل ست و در جدول رعایت الحاق بدانکه بکسر با موحده و را مهمله بر وزن علم ای بیا گویند

کہ او را تصغیر نکردہ باشند مقابل مصغر بروزن مرمی فان اتفق اجتماع ثلث یا آت حذفت الاخیرۃ
نسیایارات بیاء تحتانی وہمزہ والف جمع یا یعنی پس اگر اتفاق افتد بعد قلب ندکور ہم آمدن سہ یا حذف
کردہ شود یا آخر نسیا منسیا بالفتح نون وسکون سین مہملہ وبا تحتانی یعنی چیزے گذاشتہ فراموش شدہ
واین عبارت در مصحف مجید واقع شدہ علی الاصح گردانیدن یا از نسیا منسیا بر لغت فصیح ترست اتفق ماضی
معلوم باب افتعال ومثال واوی اصلش اوتفق واو را از جہت قرب تا در افتعال تا بدل کردند وتا در تا ادغام
کردند اجتماع عجم وسین مہملہ بعد در باب افتعال وصحیح وحذفت بجا مہملہ وذال معجمہ وغا ماضی مجہول از باب ضرب
وصحیح اخیر بالفتح ہمزہ وکسر خا معجمہ وسکون یا تحتانی پسین کقولک فی عطا ردادادۃ وغاویۃ ومعادیۃ عطے
واویۃ وعویۃ ومعیۃ بچو گفتن تو در عطاء عطے الخ عطا بالفتح عین وطا وحا تعین تخشیش
واصل عطاء عطاو است واو را بہمزہ بدل کردند از جہت وقوع او در طرف بعد الف زائد چون تصغیر کردند بدل
کردند الف را بیا واز اکمل شد موجب قلب واو بہمزہ پس رد کردند بسوی اصل وگفتند عطیو وبعد ازان قلب
کردند واو را بیا از جہت تطرف وانکسار ما قبل پس جمع شد سہ یا اول یا تصغیر ودوم بدل از الف عطا
چنانکہ در عصا گفتیم وسوم منقلب از واو پس حذف کردند یا آخر را بواسطہ استثقال کہ از جمع یا ات
بہم رسیدہ بود وگردانیدند اعراب بر ما قبل او پس گفتند با دغام یا در یا واگر حذف را اعتبار ننمایند عطے
گویند بکسر در حال رفع مانند قاض اداوۃ بکسر ہمزہ ودال مہملہ آفتابہ الف اداوۃ را کہ بعد یا تصغیر واقع ست
بیا بدل کردند وگشت ادیۃ بعد ازان واو را از جہت انکسار ما قبل بیا بدل کردند وگشت ادیۃ بیا رات
اول یا تصغیر دوم بدل الف سوم بدل واو پس حذف کردند یا آخر را وگفتند ادیۃ با دغام یا در یا غاویۃ
بغین معجمہ یعنی گمراہی در اصل در تصغیرش غویۃ از جہت انقلاب الف غاویۃ در تصغیر نو او وبعد ازان قلب
واو دوم از غویۃ بیا پس گشت غویۃ بتہ یا اول یا تصغیر دوم بدل بواو کہ عین الفعل ست وسوم لام
الفعل پس حذف کردند یا آخر را وگفتند غویۃ با دغام یا در یا معاویۃ بالضم نام مردیست اصل در تصغیرش
معیویۃ زیرا کہ حذف کردند از معاویہ الف تا ممکن باشد بنا تصغیر وبعد ازان قلب کردند واو را بیا پس
شد معیۃ بیارات ودر جمیع این کلمات بعد حذف یا وآخر یا ثانی را فتح میدہی از جہت تا نانیث یا بدانکہ
کہ لف بفتح لام وتشدید فا پیچیدنست ونشر بفتح نون وسکون شین پراگندہ کردن در اصطلاح عربیت عبارت
از ایراد لفظ چند وبعد ازان بیان ایشان بالفاظ دیگر اول را لف گویند وثانی را نشر واگر نشر موافق لف
ترتیب باشد لف ونشر مرتب گویند واگر نشر موافق ترتیب لف نباشد لف ونشر غیر مرتب گویند واز الف ونشر
مشوش نیز گویند مثال اول ☜ بروز نبرد آن یل ارجمند ☜ بشمشیر وتیر وگرز وکمند ☜ بریدہ بریدہ بشکست و

بہ بست ۔ بیلان اسر و سینہ و پا و دست ۔ مثال ثانی شعر یاقوت ناب و آب طرب بہ بست جامی ۔ و آب طرب بہ ان کن و یاقوت ناب خواہ ۔ و قیاس احوی اسمے غیر منصرف و قیاس احوی بفتح ہمزہ و سکون حا و مہملہ و الف کہ حیوان سیاہ موست احمی غیر متصرف ست زیرا کہ اصلش در تصغیر احیوی ست و او را مانند عروۃ بیا بدل کردند احمی گردید بسہ یا و بار آخر را نسیا منسیا حذف کردند بنا بر لغت فصیح پس گشت احمی با دغام یا در یا و بقاء اعراب غیر منصرف بر یا دوم و بقاء زیادہ در اول وی ہمچو زیادۃ فعل کہ فیست در منع صرف از برای وزن فعل اگرچہ بر صیغۂ فعل باقی نماندہ است چنانکہ میگوئی افضل منک و منع میکنی از صرف بدو سبب وراحمی دو وزن فعل و وصف و عیسی بصیرفہ در عیسے ابن عمر استاد خلیل منصرف میسازد احمی را از جہت عدم بقاء او بر وزن افعل چنانکہ خبر و شر اند و این سخن ضعیف ست بواسطہ آنکہ معتبر بقاء زیادہ است در اول وی و درین دو کلمہ باقی نماندہ ست و در حمے باقی ماندہ است عیسی بکسر عین و سکون یاء تحتانی و سین مہملہ و الف غیر منصرف ست بواسطہ علمیت و عجمیہ بصرف مضارع غائب معلوم از باب ضرب صحیح و قال ابو عمرو احمی و گفتہ است ابو عمر احمی و تنوین در حال رفع و جر در رنک قاض پس او مخروف را نسیا و منسیا نمیداند و تنوین در و مانند تنوین جوار ست در رفع و جر ابو عمر بفتح عین و سکون میم و علی قیاس احیوا و احیوا اما بر قیاس احیوذ صحیح واجب ست کہ گویند احیوذ بکسر و تنوین در رفع و جر احیوی بفتح یاء آخر در حال نصب باتفاق زیرا کہ بریں تقدیر یاءات جمع نشدہ اند تا یاء آخر حذف کردہ شود بلکہ او صحیح ست پس اصل احیوا احیوی میباشد پس اعلال رفعا و جرا مثل قاض بود و در حال نصب متحرک و یرا دفعی المونث الثلاثی بغیر تا کہ عینیۃ و ذنیۃ و زیادہ کردہ میشود در مونث ثلاثے کہ تغیر تا ہست و در تصغیر تا ہر مقدر ہمچو عینیۃ در تصغیر عین کہ بفتح عین مہملہ و سکون یاء تحتانی چشم و چشمہ آفتاب و زر و ابر و غیر آنرا گویند و ذنیۃ در تصغیر اذن بالضم و بضمتین و ہمزہ و ذال معجمہ کہ گوش را خوانند بواسطہ آنکہ در تصغیر رد سکینہ بتقدیر ارا بسوی اصل خود و عریب و عریس شاذ و عرب تصغیر عرب بفتحتین عین و را و مہملتین کہ مونث ست بتاویل قبیلہ بی رد تا شاذ ست ہمچنین عریس تصغیر عرس بکسر عین و سکون را و سین مہملہ کہ زنی باشوی ست بی رد تا شاذ ست و عروس بالضم و یمہ عروسی ست مذکر و مونث میباشد و یمہ بفتح و او و کسر لام و سکون یاء تحتانی مہمانی عروس بخلاف الرباعی بخلاف مونث رباعی کہ مصغر او بی تا می باشد کعقیرب ہمچو عقیرب در تصغیر عقرب بفتح عین مہملہ و سکون قاف و فتح را مہملہ کہ کژدم ست زیرا کہ حرف رابع قائم مقام تا ثانیہ ست و نیز اگر با یاء تصغیر تا زیادہ کنند کلمہ ثقیل گردد و قدیمۃ و وریتہ شاذ و قدیمۃ تصغیر قدام بضم قاف و تشدید دال مہملہ کہ پیش روے چیزی ست و وریتہ تبشدید یاء تحتانی مکسور و ہمزہ بعد وے تصغیر ورا بفتح و او و را مہملہ و الف ممدودہ ہمزہ کہ پیش پس ست و از لغات الاضداد شاذ ست زیرا کہ این ہر دو

مؤنث غیر ثلاثی مزید اند و قیاس در مصغرات ایشان حذف تاست و تقدیر حذف الف التانیث المقصورة غیر
الرابعة وگاهی حذف کرده میشود در تصغیر الف تانیث مقصوره که غیر حرف چهارم نیست کجعبی و حولایا
مانند جحجب در کجعبی بفتح جیم و سکون حا مهمله و جیم دیگر و بای موحده که نام مردیست بهتر قبیله ایست از انصار و چون
حویلی بتشدید یای دوم در حولا بالفتح حای مهمله و سکون واو و یای تحتانی که علم موضعی ست و در مثل این دو کلمه
حرف چهارم حذف نکردند بنابر آنکه حرف پنجم زاید را تقلیل دهشته اند نه رابع را حویلی تصغیر حولا یا بواسطه آنست
که بعد حذف الف تانیث مده که بعد کسره تصغیر واقع شده بود قلب کردند بیا چنانکه مذکور شد و یا را در یا
ادغام نمودند و تشبیث الممدودة مثلا و ثابت داشته میشود الف ممدوده تانیث در مصغر مطلقا اعم از آنکه
رابع باشد یا خامس یا زاید و از ان مانند جمیرا و حنیفسا و حمیرا بفتح حا و خنفسا و حمیرا لقب حضرت
عائشه است رضی الله عنها و گویند جمیره بالضم یعنی سفید نیز آمده و او را حمیرا بواسطه و خوانند که سفید رنگ بود و خنفسا
بالضم خا معجمه و سکون نون و فتح فا و سین مهمله کرمی ست گنده بوی خوش سازی شود و آنرا جعل بالضم جیم و
فتح عین مهمله نیز خوانند و در فارسی سرگین گردانک شعر گر جعل در دسر زند آنچه گل یابد بعبیر از بهر مداوش بباید
صندل بد ثبوت الثانی فی بعلبک ثبوت مفعول مطلق ست یعنی همچو ثابت بودن کاف دوم در بعلبک تصغیر
بعلبک بفتح با موحده و سکون بین مهمله و فتحتین لام و با موحده و کاف مشدد نام شهریست در شام لقوم الیاس
پیغمبر بعل نام بت را در اینجا می شنیدند گویا که الف و همزه کلمه ایست اسم ممدود را کالمرکب ساختند و او را
نگاهداشتند و همچنین خمسة عشرون و عبید الله و المدة الواقعة بعد کسرة تصغیر تقلب یا ان لم یکن اصلیا و مده
که واقع ست بعد کسر و تصغیر یعنی کسره که از تصغیر بهم رسیده ست بدل میشود بیا اگر نباشد مده یا یعنی واو و الف
باشد و اگر مده یا باشد باقی ماند و تقلب نگردد نحو فتیح در مفتاح تقلب الف بیا و کریدیس و همچو کریدس در کردوس
تقلب واو بیا و آن بضم کاف و سکون را و ضم دال مهملتین و سکون واو و سین مهمله گاو بزرگ اهلی ست شمال
یا مده است قندیل در قندیل بالک چراغدان شیشه ست و مندیل در مندیل که با لکه دستار ست و ذوالزائد
غیر یا سمن الثلاثی یحذف و قد یما فائدة و در آنچه صاحب دو حرف زائد ست را مده که بعد کسر تصغیر میباشد
از ثلاثی حذف میکنی حرفی را از ان دو حرف زائد که کمتر بهر دو ست از روی فائده یعنی حرفی که فائده اش
کمتر باشد او را حذف میکنی نحو عتیق و مغیلم و مضیرب و مقیدم فی منطلق و معتلم و ضارب و مقدم مانند
مضیق و منطلق که بطا و مهمله و قاف اسم فاعل باب انفعال ست و بمعنی رونده پس درین لفظ میم و نون
زائد ست تا و میم مفید معنی فاعلیت و نون مفید معنی مطاوعه است اما اگر میم نباشد معنی فاعلیت میرود پس
او با بقا ماند ولی ست از نون و مغیلم در مغتلم که بغین معجمه و تا و قوقانی اسم فاعل باب افتعال ست و بمعنی

کما شنیدہ اشتر و دیگر حیوانات و حکم تا مثل حکم ذبن ست و ہمچنین میم و الف در مضیرب کہ تصغیر مضارب
اسم فاعل باب مفاعلہ است ابنا دعجمہ و را مہملہ و در مصیدم کہ تصغیر مقدم ست اسم فاعل تفعیل لقاف
و دال مہملہ کہ در ان میم و دال زائد ست مضاربہ شمشیر زدن و دال بکسی دادن از بری تجارت کہ نفع آن
مشترک باشد تقدیم پیش کردن و اگر یکی از دو زائدہ باشد حذف کردہ شود فان تساوتا فتخیر تساوتا
در اصل تساویتا بود یا متحرک بود و ما قبلش مفتوح یا مفتوح یا مفتوح بود یا ساکن ما قبل الف بالتقاء ساکنین
و فتحہ تا در رو عارضی ست کہ بسبب اتصال الف تثنیہ بہم رسیدہ و در اصل ساکن ست یعنی پس اگر برابر باشد
دو حرف ست در مدہ پس تو مختاری و اختیار داری در حذف یکی از ان دو زائد کہ خواستہ باشی
مخیر نجا دعجمہ و یا و نجا نی و را مہملہ اسم مفعول باب تفعیل و اجوف یائی و خبر مبتدا محذوف ایی فانت
مخیر نگاہ ایستادہ و قلیستہ تصغیر قلسوۃ بفتحتین قاف و لام و سکون نون و ضم سین مہملہ کہ معنی
کلاہ ست پس نون و واو در زائدہ است و ہر یکی را بر دیگرے افزونی نیست اگر واو را حذف کنی
کوی قلیستہ و اگر نون را حذف کنی کوی قلیستہ بعد قلب واو منقلبہ پس کسرہ بیا دہد جیبط و جیبط مانند جیبط
تصغیر جبط بفتحتین حا مہملہ و با موحدہ و سکون نون و طا مہملہ و الف کہ مرد و بزرگ شکم ست پس در نون
و الف زائد ست و ہیچ یکی را بر دیگرے فضیلت نیست اگر الف را حذف کنی کوی جیبط و اگر نون را حذف
کوی جیبط بعد قلب الف بیا زیرا کہ مدہ است کہ واقع ست بعد کسر تصغیر و برای تانیث نیست بلکہ
از بہر الحاق سفرجل ست و اعلالش مثل قاص و ذو الثلاثۃ غیر ہا بتقی الفضلی تبقی مضارع معلوم
مخاطب افعال و تفعیل ہر دو تواند بود و فضلی ابنا دعجمہ اسم تفضیل مونث افضل یعنی در اسمی کہ صاحب
سہ حرف زائد ست غیر مدہ کہ قبل آخر بیاشد باقی میداری حرف بہتر را از ان حروف ثلثہ یعنی در سہ
حرف زائد ہر کدام کہ بہتر بود باشد نگاہ داری و باقی را حذف میکنی کمقیعس فی مقعنسس ہمچو مقیعس
و مقعنسس کہ اسم فاعل فیعال ست زیرا کہ میم و نون و یی از و سین زائد ست و بہتر میم ست چنانکہ
گذشت پس از مصغر نون و سین افتادہ است تعاسس کسر قاف و عین و دو سین معلات و پس شدن
و سخت شدن و قید غیر مدہ بنا بران کردہ کہ اگر مدہ باشد واجب نیست حذف او مانند سقیدیم در
مقادیم بفتح اول و کسر چہارم جمع مقدام بالکسر آن بغایت دلیر ست و بحذف زیادت الربا سے
کلہا مطلقا و ہمزہ حذف کردہ میشود و حرفہای زائد ربا عی تمام آنہا مطلقا اعم از انکہ بعضے را بر بعضے فضلے
یا نباشد و ممکن باشد بنا بر تفعیل از و مطلقا مفعول مطلق ست بتقدیر موصوف محذوف ای حذفا مطلقا
لا مقیدا بحال من الاحوال **بیت** جانان ترا کہ گفت کہ احوال ما مپرس ✽ بیگانہ گرد و قصہ ما ہیچ

آشنا بپرس ✽ غیر المدة کہ آن از زیادات سلوی بدہ باشد زیرا کہ ثبوت او مخالف تصغیر نمیشود از بہر آنکہ
ممکن ست بنا بر تفعیل از دقلب بدہ یا غیر منصوب بنا بر استثنا کقشیعری فی مقشعر ہمچو قشیعر در مقشعر کہ
بقاف و شین معجمہ و ین و راء مہملتین اسم فاعل افعلال ست و حریجیم فی اجرنجام و مانند حریجیم در احرنجام و
یجوز التعویض عن حذف الزائدہ بدۃ بعد الکسرۃ فیما لیست فیہ وجائز میباشد عوض آوردن از حذف
حرف زائد و بدہ بعد کسر تصغیر در اسمی کہ نہایت مد دوان اسم زیرا کہ اگر یا باشد بدہ مدہ و مگر زیادہ نکنند
یجوز مضارع غائب معلوم از باب نصر و اجوف واوی اصلش یخور ضمہ واو بکسر دادند تعویض بین مہملہ و ضاد
معجمہ تفعیل ست و اجوف واوی کمقیلیم بقیلیم بزیادت یا بعد کسرہ فی مقتلم در مقتلم و اگر خواہی گوئی مقیلیم
بغیر بدہ چنانکہ گفتیم و نگوئی و قشعیر بدہ و برد جمع الکثرۃ لا اسمہ الی جمع قلۃ بدانکہ جمع کثرت آنست کہ
دلالت کند بر سہ تا دہ محرر اوراق ✽ وزن جمع قلۃ را بشنو زمن ✽ گر تو دارے خواہش این مشغلہ ✽
ہست آن جز جمع سالم بیگمان ✽ افعل و افعال و فعلۃ افعلۃ ✽ جمع آنست کہ واحد داشتہ باشد مثل
رجال با لک جمع رجل بفتح راء مہملہ و ضم جیم و اسم جمع آنست کہ واحد نداشتہ باشد مثل قوم و رہط یعنے
رد کردہ میشود جمع کسرۃ نہ اسم او بسوی جمع قلۃ پس تصغیر کردہ میشود حاصل آنست کہ جمع کسرۃ را
جمع قلۃ ساختہ تصغیر میکنند نحو غلیمۃ فی غلمان مانند غلیمہ در تصغیر غلمان بکسر غین معجمہ و سکون لام
جمع غلام بالضم و کودک و امرد ست چون خواستند غلمان را کہ جمع کثرت ست تصغیر کنند رد کردند
بسوی جمع قلۃ کہ غلمہ است و بعد ازان تصغیر کردند و اگر جمع کثرت را جمع قلت نباشد معین میشود
رد او بسوی واحد و بعد ازان تصغیر ش کنند و حکم اسم جمع ہمچو حکم واحد ست میگوئی در تصغیر قوم قویم و در رہط
رہیط و ہر دو بمعنے گروہ اند شعر بادشاہان و گدایان دو گروہ عجب اند ✽ کہ نبودند و نباشند
بفرمان کسی ✽ اوالی واحدۃ فیصغر ثم یجمع جمع السلامۃ یا رد کردہ میشود جمع کثرۃ بسوی واحد خود پس
تصغیر کردہ میشود واحد پس جمع کردہ میشود مصغر واحد جمع سلامت موافق مقتضاء آن واحد از واو
و نون و الف و تاء بضم ثا و ثلثہ و تشدید و فتح میم حرف عطف ست از بہر تراخی نحو غلیمون و دویرات
مانند این دو لفظ رد کردند غلمان را بسوی غلام و او را تصغیر کردند بغلیم بتشدید یا مکسورہ بعد ازان
او را جمع مذکر سالم ساختند اگر خواہند غلیمون و ہمچنین رد کردند دور بالضم را کہ جمع دارست یعنی سرائے
بسوی دار و تصغیر کردند بر دویرۃ پس ازان او را جمع مونث سالم ساختند و گفتند دویرات پس
اگر او از جمع قلت نباشد رد میکنند بسوی واحد و تصغیر میکنند واحد را جمع میکنند واحد را جمع سلامت
موافق مقتضاے واحد و اگر او را واحد نباشد از جمعہائے کہ سلامت اند نیز

باشند طلبیده شود و است جمع که شبیه لفظ واحد است در اغلب پس اگر از ین
مذکوره هیچ کدام بهر سید متعذر است تغییر از بهر جمع ذو تنافی بواسطه آنکه تصغیر دلالت میکند بر تقلیل
و جمع کثرة بر تکثیر مصغر و بجمع مضارع غائب اول از باب تفعیل دوم از باب منع و هر دو صحیح اند و ما جاء
علی غیر ما ذکر کانیسان عشیشیة و اغیلمة و اصیبیة شاذ و انچه آمده است بعد تصغیر بر غیر چیزی که یاد کردیم
همچو انیسیان بضم همزه و فتح نون و سکون یاء تحتانی در انسان الخ شاذ است زیرا که قیاس انیسین است
انسان بکسر همزه در صحیح و سکون نون و سین مهمله مردم و مردمک چشم و همچو عشیشیة بفتح عین مهمله و
شین معجمه و تشدید یاء تحتانی نماز آخر روز و قیاس عشیة است بتشدید یا بواسطه آنکه هرگاه تصغیر کردند
جمع شدند یاءات و قیاس حذف یاء آخر است چنانکه در عطیة و اگر چنین کنند ملتبس شود بتصغیر عشوة
بانفتح که تاریکی میان اول شب ست تا چارم حصهٔ شب پس بدل کردند یاء میانه را بشین معجمه زیرا که
از دو یاء حرف از جنس عین ایشان است چنانکه در باب تفعیل و اغیلمة در غلمة و قیاس غلیمة است
صیبیة تصغیر صبیة بکسر صاد مهمله و سکون باء موحده و یاء تحتانی جمع صبی که کودک ست و قیاس صبیة است
بتشدید یاء تحتانی و همزه در اول این دو لفظ آخر زائد قیاسی ست و قولهم اصیغر مشک ردوین
هذا و فویق ذلک لتقلیل ما بینهما و قول ایشان صیغر که تصغیر صغر ست بصاد مهمله و عین معجمه که معنی او خورد تر
و دوین که تصغیر دون بضم دال مهمله و سکون واو که بمعنی زیر و زبر ست و فویق که تصغیر فوق ست بضم
فاء و سکون واو و قاف که بمعنی زیر و بالا ست از برای کمی ست که میان هر دو ست که منسوب و منسوب الیه اند
چون در میان خورد تر و درشت زیر و زبر و زیر تر و بالا تر تفاوتی هست پس از ان تصغیرات صحیح باشد و
اصل در حد تصغیر ندا برای اشارت ست بسوی قریب و ذالک برای متوسط و ذاک برای بعید لتقلیل تقلیل
کم کردن تفعیل ست و مضاعف نحو ما اصیسنه شاذ مانند این لفظ مصغر شاذ ست احسن بجاء و سین مهملتین
ماضی معلوم افعال زیرا که تصغیر خاصهٔ اسم ست و گویا که هرگاه که اصل تعجب غیر منصرف ست تصغیر او
بنا بر تشبیه باسم واقع شده و المراد المتعجب منه و تاویلش انست که مراد از احسن شخصی ست که تعجب
کرده شده است از و و متعجب بعین مهمله و جیم اسم مفعول باب تفعل صحیح و نحو جمیل و کمیت لطائر ین و کمیت
للفرس و عنوع علی التصغیر و مانند جمیل و کمیت بعین مهمله و تاء فوقانی که نام دو مرغ اند اول مرغیست
در صورت کبک سوم بلبل را گویند و آنرا در فارسی هزار دستان خوانند و عاشق گل ست فی الشنوی

بیت چونکه گل رفت و گلستان در گذشت ✣ نشنوی زان پس ز بلبل سر گذشت ✣ و کمیت که اسم
هر اسپ سرخ رنگ او ضع کرده شده است بر صیغه تصغیر نیستند بر وجه تصغیر ظائر الطاء مهمله بکسر همزه

پرسیده گفته است سبب آنکه پرسیدم از خلیل تصغیر کمیت پس گفت شبه کمیت بنابران تصغیر کردند که در میان سواد و حمرة است تا دلالت کند بر این معنی و هرگاه جمع کردند جمیل و کمیت را در کردند بسوی یکبار از بهر آنکه مصغر را جمع ملحوظ است و گفتند در جمع جمیل و کمیت جملان و کمتان بالکسر پس دلالت کرد جمع بر آنکه یکبار تصغیر جمل و کمت ست زیرا که فعلان بالکسر جمع فعل میباشد و در جمع کمیت بضم اول و سکون دوم و تصغیر اترخیم ان یحذف منه کل الزوائد ثم یصغر و تصغیر ترخیم آنست که حذف کرده شود از اسم مصغر تمام حرف زائد پس تصغیر کرده شود ترخیم برای مهمله و خا معجمه نرم گردانیدن و انداختن حرف کحمید فی احمد یعنی حمید در احمد و باک بالکسر بالتباس از جهت اعتماد بر قرائن و خواهد بالاشارة و الموصول و مخالفت کرده شده در اشاره تصغیر باسم اشاره و موصول یعنی اسم اشاره و موصول بر خلاف نصا عرگذشت آورده اند از جهت اختیار در اول امر بآنها که ایشان غیر متمکن اند بخلاف بجار مبهمه و فاما ماضی مجهول از باب مفاعلة و صحیح مخالفت نا سازگاری کردن فا لحقت قبل اخرها یاء و زیدت بعد آخرها الف پس لاحق کرده شده است پیش حرف آخر اسم اشارت و موصول یا و زیاده کرده شده است بعد حرف آخر آنها الف بواسطه عوض از ضم اول و فتح ثانی که در اسم متمکن میباشد الحقت ماضی مجهول مؤنث از باب افعال و صحیح و مجنس زیدت بر او منقوط از باب ضرب فعیل ذیا و تیا پس گفته شد ذیا و تیا تشدید یا رد و او تا زیرا که هرگاه زیاده کردند قبل آخر او یا را بود در آخرش الف بدل کردند الف را بیا چنانکه در عطا پس ادغام کردند یا و تصغیر دران واجب شد فتح از جهت زیادت الف بعد یا و تصغیر نکردند ذی و تی را از برای استغنا بلفظ تا از ان هر دو ذا آن مر تا این زن و قیل ماضی مجهول غایت از باب نصر اصلش قول و اور ا بعد نقل کسرهٔ او بما قبل و سلب حرکت ما قبل بیابدل کردند و اللذیا و اللتیا گفته شد اللذیا و اللتیا در تصغیر الذی و التی با ادغام یا مزید در یا آخر کلمه و فتح یا ثانی از برای زیادت الف و فتحه ما قبل یا و تصغیر بنا بران داده اند که شبه ذیا و تیا باشد و باب مبهمات مطرد گردد و اللذیان و اللتیان در حال رفع و اللذین و اللتیات در حال نصب و جر و اللذیون در جمع مذکر بفتح دال و تشدید ضم با در حال رفع و اللذین بکسر یا در نصب و جر خواهش فتح سیدهد با را در هر سه حال و فرق نزدیک او در تثنیه و جمع بکسر نون و فتح او است بدانکه هرگاه اراده تصغیر آلذین کردند اول در دند قبل یا یا را و پس نون الف برگشته اللذیان و بعد ازان بدل کردند فتحه را و الف را بواو تا ملتبس بتثنیه نگردد و اللتیات در جمع مونث و گفته است سبب آنکه لاتی را تصغیر نمیکنند برلفظ او بواسطه استغنا بتصغیر واحد او و برالتباس جمع او بر اللتیات در تصغیر اللتیا و ترک کردند تصغیر ضمیرها را از برای آنکه موضوع اند موضوع الفاظ دیگر

ویا بعضے از انہا اقل از سہ حروف اند کہ ممکن نیست تصغیر او بواسطہ آنکہ تصغیر کا صفت ست وضمائر
را صفت نمیباشد ویا بنا بران کہ شابہ حروف اند فرض الفتحتین را اسمہ وفا وضاد معجمہ وسکون آخر
گذاشتن چیزے را ارباب نحو وصرف مرفوض متروک نحوا این وستی نحو بجر معطوف ست بر ضمائر یعنی
وترک کردند تصغیر مانند این وستی از برای توغل ہر دو در شابہت حرف زیرا کہ یعنی ہمزہ استفہام اند
این بفتح ہمزہ وسکون یا تحتانی وفتح نون کی متی بضم فوقانی والف کی دمن وما وہمچنین من بفتح
میم وسکون نون وما از برای بودن آنہا ن ہر دو حرف وحیث عطف ست بر ضمائر یعنی بفتح
سا مہملہ وسکون یا تحتانی وسہ تا مثلثہ کہ یعنی سکان ست متروک التصغیر ست از بہر استغنا از تصغیر او
بتصغیر سکان رستند وشذ بضم میم وسکون نون بضم ذال معجمہ متروک التصغیر از جہت توغل معنی حرفیت و
استغنا از تصغیر او بتصغیر مذ وعکس نکردند زیرا کہ مذ چون نون او حذف کردند وتصرف در و واقع شد
باسم مشابہ شد وہم ولفظ مع را کہ بفتح میم وعین مہملہ یعنی ہمزہ است نیز تصغیر نمیکنند از برای تعذر
بنا فعیل از دغیر وہمچنین غیر اگرچہ متمکن ست از جہت توغل او در معنی حرفیت کہ استثنا ست یا بمعنی لا نافیہ
وہمچنین حبک بجا وسین مہملتین وبا موحدہ بر ای معنی فاعلہ در دستگیری حسبی وحسبک درہم اے
کفانی واکفاک یعنی بس ست مرا وبس ست ترا یک درم ؎ زدل گرداب خون وگرد وباد از آہ بس مارا
کہ سرگردان کند در بحر وبر چون خار خس ما را ؎ والاسم عاملا عمل الفعل وہمچنین متروک ست تصغیر اسم در حالیکہ
عامل ست ہمچو عمل فعل وان رفع ونصب ست ولفظ فمن ثم جاز ضویرب زید پس از انجا کہ اسم عامل
عمل فعل متروک التصغیر ست جائز ست ضویرب زید با ضافت ومتنع ضویرب زیدا بنصب معمول
از جہت فوت معنی فعلیت در حال عمل وجائز ست تصغیر او در وقت عمل مانند ضویرب از جہت عدم فوت
معنی فعل درین ہنگام گفتہ است ابو علی فارسی کہ تصغیر اسم بمنزلہ وصف اوست پس قول ما کہ حجر ست در
حجر صغیر ست وچنانکہ اسمائی کہ بمعنی افعال اند وقتیکہ موصوف باشند عمل میکنند مانند ہذا ضارب
ظریف زیدا وہمچنین وقتیکہ تصغیر میکنی ہم را اشتغ ماضی معلوم باب افتعال وصحیح والف او در نجا
ملفوظ ست امتناع باز ایستادن داشتہ باش کہ در فارسی زبان تصغیرات بالحاق کاف در آخر باشد
مثل این رباعی ؎ گفتم اسیر وشیفتہ خود وسالکی ؎ قدیش نہالکی وچہ نازک نہالکی ؎ شیر شکری شکر لبکی
شوخ چشمکی ؎ بدوی بچو ماہ شب چارہ خالکی ؎ وبا تصال جیم بفتح جیم عجمی مثل غلامچہ وبا وامچہ چنانکہ در
بیت دریا بچہ نمودیم سر دمیمن ارائی ؎ گر عشق ترش گشتم چون بسبل شیدائے ؎ وبا نون او وواو ومجہولہ
چنانکہ درین بیت بیت بین نظری نمیکنی ای پسر وچشمان خوشت کہ آفرین ! بر بر وبالش حج

ملحق آخرہ یا مشددہ لیدل علی نسبتہ الی المجرد عنہا منسوب در اصطلاح اہل ست کہ لاحق کردہ شدہ
در آخر او یا مشددہ تا دلالت کند الحاق یا نسبت بہ شخصے کہ موصوف ست منسوب بسوی آنکہ مجرد ست
ازان ایا بدانست کہ احتیاج بعمومی علامت در منسوب تنبہ بران شدہ کہ غرض از نسبت گردانیدن
منسوب ست بطرف منسوب الیہ یا اہل آن و این معنی عارض ست پس او را علامتی باید و برای آن علامت یا اختیار
کردہ مذکر زیرا کہ اخف ست از او و اگر الف مقصورہ آورند باعراب تقدیری میشد پس یا مشدد آوردند تا بیا
متکلم ملتبس نشود مانند رجل ہاشمی کہ بکسر شین منسوب بجد نام یکی از اجداد رسول علیہ السلام ست یا بسوے
شہر چون رجل بصری کہ منسوب ست بشہر بصرہ و قول او لیدل الخ احتراز ست از مانند
کرسے بدانکہ اگر لیدل بیا تحتانی باشد ضمیر مستتر لیدل راجع ست بسوے الحاق کہ او ملحق
مستفاد میگردد و اگر لیدل بتا بر فوقانے باشد ضمیر مستتر عاید ست بسوی یا مشددہ و قیاسیہ
حذف تا ء التانیث مطلقا و قیاس منسوب حذف تا ء تانیث ست از منسوب الیہ
مطلق اعم زیرا کہ صاحب تا علم باشد یا نباشد موصوف حقیقے باشد یا نباشد و خواہ
تا عوض چیزے باشد یا نباشد تا واقع نشود تا ء تانیث در میان
کلمہ بخلاف الف تانیث کہ واجب ست حذفش از بہر انقلاب او بواو از بہر آنکہ تا علم تانیث ست
و الف چنین نیست و اگر حذف کنند تا ء تانیث و در او بیا و نسبت و واقع شود ہم صفت مونث
واجب باشد او خال تا و فوقانی بعد یا نسبت مانند امرأۃ بصریۃ و زیادۃ التثنیۃ و الجمع عطف ست بر تا ء
تانیث یعنی و نیز قیاس منسوب حذف زیادۃ تثنیہ و جمع ست آن الف و یا و واو و نون ست
مانند زیدی بفتح دال و زیدیان و زیدی بکسر دال و در زیدون بواسطہ آنکہ علامت تثنیہ و جمع حروف
اعراب اند و حروف اعراب او آخر میباشند و نون چون نون تنوین ست پس اگر در نسبت محذوف
نگردد متوسط واقع شود تو سط او جائز نیست الا علما قد اعرب بالحرکات بکسر علمی کہ بتحقیق اعراب
داده شده است بحرکتہا یعنی ہر گاہ تثنیہ و جمع علم مخصے باشند اعراب ایشان بحرکات بود و نون محل
اعراب گردد درین صورت تثنیہ و جمع بر می آیند از حال خود و زیادت کالجزء میشود پس محذوف نمیگردد
و اعراب ماضی مجہول باب افعال و تفعیل فلذلک عامر قنسری پس او را برای آنکہ زیادت و جمع محذوف
میباشند جائز ست قنسری در نسبت بسوی قنسرین بکسر تین قاف و نون مشدد و سکون سین و کسر را
مہملتین کہ نام شہر ست در ولایت شام و قیاسش گویند در رفع قنسرون مانند مسلمون و در نصب و جر
قنسرین مثل مسلمین جائز نیست و زاد بعجمۃ ماضی معلوم از باب نصر اصلش جوز وا و الف شد و قنسر نامی

وجائز ست وقتیکہ گویند در رفع قنسرین بضم نون و در نصب وجر قنسرین بفتح نون ازبہر بودن او
غیر منصرف برای علمیۃ وتانیث بدانکہ اسماء اماکن گاہی التزام تانیث آنہا میکنند بتاویل بلدہ وقریہ
وامثال آن پس غیر منصرف میشوند وگاہی التزام تذکیر آنہا میکنند بتاویل مکان ومحل ونظائر آن
وگاہی اعتبار تانیث وتذکیر ہر دو مینمایند وبفتح الثانی من نحو مررت بحضرموت شروعست در تغییرات قیاسی
یعنے وفتح داده میشود در نسبت حرف دوم از نامہائے نہ بفتح نون وکسر میم وراء مہملہ وآلف جانوریست دشمن
دشمن شیر ودر فارسی پلنگ خوانند ودر کلام شیخ نظامی گنجوی استفادگردد کہ پلنگ از شیر بزرگ بہم میرسد
چنانکہ اشتر از اسب وخر از گل کہ مذکور شد ومراد از مانند نمرود گل اسم ثلاثی ست کہ حرف دوم او
مکسور باشد پس میگویند نمرّی وبَلَدی از جہت اراہت توالی کسرتین ویائین بآخر کہ قابل کسر ست بخلاف
تغلبی علی الافصح بخلاف تغلبی کہ منسوب بسوی تغلب بفتح تا ولام وفوقانی وسکون عین مہملہ وکسر لام پس قیاس
بر افصح لغات زیرا کہ سکون ماقبل کسرتین آسان کردہ است کار را پس گذاشتند بر اصل خود وبعضی
فتح میدہند لام را زیرا کہ ثانی ساکن ست پس کالعدم باشد وگشتہ مانند نمر از بیخ ظاہر شد فساد چیزے
کہ بعض فضلاء در خیر تحریر آوردہ اند کہ چون کسی را نسبت بسوی تغلب کنند تغلبی گویند بفتح لام
ونکتہ آن غایتش آنست کہ این تغلب فصیح باشد افصح بفاء وصاد وحاء مہملتین اسم تفضیل فصیح
وصحیح یعنی سخن آشکارا تر وبیدار تر **بیت** زجنگ خلق وارستم چو شد عشقم بجان پیدا ✽ رم آہوست
گر گا نرا بہر جا باشد شبان پیدا ✽ ویحذف الیاء والواو من فعیلۃ وفعولۃ لشرط صحۃ العین وحذف
کردہ میشود یا واو وفتح داده میشود عین ازبہر فعیلۃ بفتح فا وکسر عین وفعولۃ بفتح فا وضم عین بشرط
حرف صحیح بودن عین الفعل ونفی التضعیف وشرط نبودن کلمہ مضاعف کحنفی وشنی کہ حنفی در حنیفہ
بحاء مہملہ ونون وحا کہ پدر قبیلہ ست از عرب وشنی منسوب در شنوءہ بشین معجمہ ونون وہمزہ کہ نام قبیلہ است
ازیمن از جہت فرق میان ہر دو مونث یا از بہر استثقال ومن فعیلۃ غیر مضاعف وحذف کردہ میشود
یا از فعیلہ بضم فا وفتح عین کہ غیر مضاعف ست فقط بی شرط صحت عین کجہنی کہ جہینی در جہینہ بجیم وہا و
یا تحتانے ونون علم شخصے بخلاف شدیدے وطویلے بخلاف شدیدے در شدیدہ بشین
معجمہ ودالین کہ زن سخت ست از شدد بفتح وتشدید دوم کہ سخت کردن ست وطویلے
در طویلہ بطاء مہملہ کہ زن دراز ست از طول بالضم کہ درازے ودراز شدن ست
زیرا کہ نمیگویند تا نہا عمل کہ در نحو جہینہ کردے ازبہر آنکہ اگر گوئی شدنی وطولی ودو حرف تجانس را بہم
خود بگذاری ہمچنین واو را ثقل گرانی لازم آید واگر ادغام کنی واو را بتحرکہا وانفتاح ماقبلہا بالف

بدل سازی لازم آید کثرت تغیر دو دیگر ملتبس شود بر نسبت بشدد طال که هر دو علم شخصی باشد همچنین
ست کلام در مثل شدیده بضم شین معجمه و فتح دال مهمله بخلاف عینه. در تصغیر عین بعین مهمله زیرا که
حذف یاء دواو از فعیله و فعوله موجب تغیر دیگر ست از جهت عدم الفتاح ماقبل حرف علت پس
میگوئی عینی بحذف یاء دوم و قویمی در تقویمیه تصغیر قائمه بخلاف طویلی چنانکه گفتم امثلت قاعده نسبت
فعیله و فعولة بالفتح بشرط یعنی تصغیف وصحت عین و نسبت فعیله بالضم نفی تصغیف فقط و سلیقی در
نسبت بسوی سلیقه بفتح سین مهمله و کسر لام و سکون یاء تحتانی و قاف که طبیعت و سرشت ست همچنین
سلیمی فی الازدو در نسبت بسوی سلمی بفتح سین مهمله و کسر لام که بطنی ست از ازد بفتح همزه و سکون زاء
معجمه و دال مهمله که پدر قبیله ایست از یمن و عمیری بمنسوب و عمیره بفتح عین مهمله و کسره میم و راء مهمله
فی کلب شاذ در کلب بالفتح و سکون لام که گروهی از فضاعه اند وان بضم قاف و ضاد معجمه و سین مهمله
پدر گروهی اند از یمن شاذ ست از جهت آمدن او بر خلاف قانون زیرا که حذف نکرده اند یاء را در انها
و عین الفعل او را فتح نداده سلیقی با معطوفات مبتداست و شاذ خبر ست **شعر** من بودم و کبخی و حریفی و کبابی ✽ غم را که نشان داد و بلا را که خبر کرد ✽ و عبدی و جذمی فی بنی عبسیة و جذمیة
اشاذ و عبدی بضم عین مهمله و فتح یاء موحده در عبد بفتح عین مهمله و کسر یاء موحده که علم شخصی ست
و جذمی بضم جیم و فتح ذال معجمه در جذیمه بفتح جیم و کسر ذال معجمه که قبیله ایست از عبد القیس شاذ ترست از
شاذ اول زیرا که در اول رجوع ست بسوی اصل و امام عین و جیم اینجا بعید ست بدانکه ضم عین و عبد
از جهت فرق ست میان نسبت عبدة و میان نسبت عبده که نام مردیست و همچنین ضم جیم در جذمی از برای
فرق ست زیرا که در جذیمه اند در نسبت بسوی جذیمة القیس بالفتح سیکوئی بر اصل و در نسبت بسوی
جذیمه بنی اسد بالضم و خزیمی شاذ و خزیمی در نسبت بسوی خزیمه بضم خاء معجمه و فتح زاء مهمله و سکون یاء تحتانی
و یاء موحده که نام موضعی ست شاذ ست از بهر آنکه قیاس خزیمی بالفتح بفتح راست مانند جهنی و ثقفی و قرشی
و ثقفی فی کنانة و ملکی فی خزاعة شاذ و ثقفی بفتحتین در ثقیف بفتح ثاء مثلثه و کسر قاف و سکون
یاء تحتانی و فاء که نام پدر قبیله ایست و قرشی بضم قاف و فتح راء مهمله در قریش بضم قاف و فتح راء و سکون
یاء تحتانی و شین معجمه که نام پدر قبیله ایست ثقفی بضم ثاء و فتح قاف در مقیم بضم خاء و فتح قاف و سکون یاء
تحتانی گروهی اند از قبیله کنانة بالکسر و نونین قبیله از مضر بالضم و فتح ضاد معجمه و ملکی بضم میم و فتح
لام و سکون یاء تحتانی و حاء مهمله که گروهی اند از قبیله خزاعه بضم خاء و زاء معجمتین و عین مهمله قبیله
ایست از بنی ازد که از قوم خود جدا شده در مکه اقامت نمودند شاذ ست همه مذکورات از بهر آنکه اول

فعیل ست بالفتح وباقی فعیل اند بالضم وقیاس در انها فعیل وفعیل بیاء حذف یا فتحه ماقبل است
ومالعد عطف ست هرروشاذ قریش وقرشی از جهت فرق در نسبت قریش کنام دابه دریای ست گفتند
ودر نسبت این جانور قرشی گویند ۵ فهم را ریش چه کنم او عربی من عجمی ۵ لاف مهرش چه زنم او قرشی
من حبشی ۵ در تقسیم بنی تمیم فقعسی ودر ملیح ملیحی وتحذف الیاء ان المعتل اللام من المذکر والمونث وتقلب
الیاء والاخیرة واوا وتحذف کردمیشود یا زائد از معتل لام در مذکر ومونث وبدل کرده میشود یا وسین را
از یاء شد که در معنی دویاست بواو بواسطه کراهت اجتماع چهار یا یا سه یا وفتح داده میشود عین الفعل
در فعیل وفعیله چنانکه در نمر کغنوی وقصوی واموی همچو غنوی بفتح غین معجمه گروهی ست از
قبیله قیس بفتح قاف وسکون یا تحتانی وسین مهمله وقصوی بضم قاف وفتح صاد مهمله
در قصی وقصیه بالضم وفتح صاد مهمله وتشدید یا تحتانی نام یکی از جد اور رسول علیه السلام پسر کلاب یا لکسر
واموی بضم همزه وفتح میم ورامیه بالضم وفتح میم وتشدید یا تحتانی که قبیله ایست از قریش
وجاء امیی ۵ وآمده است در فعیل بالضم امیی بجمع یأت اربع بر اصل خلاف قیاس بخلاف غنوی
بخلاف فعیل بالفتح مانند غنوی که او بر اصل نیامده است از جهت کثرت قبل یاءات واموی شاذ واو
بفتح همزه شاذست گویا که نسبت کردند او را بسوی اصل خود که امیة ست بفتحتین همزه وسیم که کنیز ست
واجری تحوی فی تحیة مجری غنوی وجاری کرده شده است تحوی بفتحتین تا وحاء مهمله در تحیة بفتح اول
وکسر دوم وتشدید یا تحتانی که در رودست ودر اصل بروزن تفعلة ست نه فعیلة محل جاری شدن
غنوی در حذف یا واول وابدال یا آخر یا واو از برای دلیلی که در غنوی گذشت واجری بجیم در راء مهمله
ماضی مجهول از باب افعال مجری اسم ظرف ست از باب افعال وضرب تحیه در اهل تحیه ست کسره یا اول
بماقبل دادند ودر دوم ادغام کردند وهرگاه فارغ شد از فعیل بالفتح وفعیل بالضم معتل اللام شروع کرد
در فعول بالفتح معتل لام واما نحو عدوی نسبة بعدو واما مانند عدی بفتح عین وضم دال مهملتین وتشدید
واو در عدو یعنی دشمن ۵ اتفاق بینهم پس اتفاق ست میان ایشان الذاق بکسر تین همزه وتاء فوقانی
مشدد وسازگاری کردن مصدر انتعال وقال المبردنی نحو عدوة مثله گفته است مبرد در مانند عدوة
که صوت ست مانند او یعنی عدوی بفتح اول وضم دوم مبرد بباء موحده وراء وداء مهملتین اسم مفعول از
تفعیل وصحیح وآن نام نحوی ست وقال سیبویه عدی گفته است سیبویه عدی بفتحتین وتخفیف
واو در عدوة چنانکه در صحیح اللام مثل مشنی در شذوذ از برای فرق میان اسم وصفت سلا برفت که
وراز بت سیمین تن خویش ست ۵ تا قد بود در پس مردن خویش ست ۵ ای همه

نگریزید ✤ هر کس که من دوست شود دشمن خویش ست ✤ بدانکه سیبویه معرب سیبویه است زیرا که
رفسارش چون سیب سرخ بود همچنین مشکویه معرب مشکویه زیرا که خوش خلق بود و همچنین راهوی معرب
راهویه زیرا که در راه زائیده بود و بدانکه فارسیان واو ساکن و یای مفتوح ـ ها مختفی در آخر کلمات زائد
میکنند برای نسبت چون ماهویه بشرویه مالهویه و چون این قسم کلمات را معرب کنند
واو را مفتوح سازند و یا را ساکن و ها را ظاهر چون سیبویه در راهویه و نفتویه و مشکویه و یابویه و عمرویه
و تحذف ایاالثانیه من نحو سیدی و میتی و همی من هیم و حذف کرده میشود یای دوم از یای مشدد در نسبت
سیدی بفتح اول و سکون ثانی و سین بفتح سین مهمله و تشدید و کسر یای تحتانی که مهمست تا لازم نیاید جمع
و کسره و یای ما قبل یا و همچنین میتی بفتح میم و سکون یای تحتانی در میت بر وزن سید مذکور که مرده است و همی
بضم میم و فتح ها و سکون یای تحتانی منسوب بهم بیاید تحتانی اهم فاعل تفعیل مشتق از هیم که ماضی آن باب
سیکون کی هم الرجل یعنی حیران کرد و دستی مردی را ✤ محبت ست که دل را نمیدهد آرام ✤ وگرنه کیست
که آسودگی نخواهد ✤ بدانکه در مثل سیدی و میتی یای اول حذف نکردند تا رافع نشود و بسوی تحرک حرف علت
و انفتاح ما قبل پس لازم آید ثقل و گرانی اگر قلب کنند بالف و لازم آید زیادتی تغیر بالتباس اگر قلب
کنند و طائی شاذ و طای بالف شاذست از بهر آنکه قیاس طی بسکون یا و اول و حذف دوم و کسر
همزه است مثل سیدی زیرا که منسوب ست بسوی طی بتشدید یای که پدر قبیله است حاتم سخی مشهور بدانکه
طائی همزه بعد الف و تشدید در اصل طوی بود و او را بجهت اجتماع واو و یا با هم و سکون اول بیا بدل کردند
و یا را در یا ادغام کرده مدغم فیه را حذف کردند شد و چون یا را نسبت با متصل شد یا اول مدغم اخلاف
قیاس بالف بدل کردند و یای دوم مدغم فیه را حذف کردند و همچنین وجه شاذ و ست و همزه که بعد الف
واقع ست همزه اصل لفظست از بهر آنکه طی همزه آخرست و در عرف عام بی همزه مستعمل میشود مانند جزء
بضم جیم و سکون زا منقوطه و همزه یعنی پاره است جز بحذف همزه میگویند و لهذا اصراح طی در باب همزه
آورده است و درین کتاب حرف آخر یاست و حرف اول فصل بدانکه هرگاه قلب یا و اول بالف
مختص می باشد بحال نسبت ذکر کرده شد و او در بحث نسبت و قلب فی نفسه نیز شاذست ذکر کرده در بحث
اعلال فانکان مهیم تصغیر مهوم فتیل مهیمی بالتعویض پس اگر باشد مانند مبهم تصغیر مهوم اهم فاعل تفعیل
مشتق از تهویم که سر فرود افگندن ست از جواب گفته نشود مبهمی بضم میم و فتح ها و تشدید و کسر یا و تحتانی
و سکون یا و تحتانی بعوض آوردن از محذوف در تصغیر توضیح این مطلب آنست که هرگاه اراده تصغیر
مبهم کردند واجب شد حذف یکی از دو واو چنانکه در مقدم بدال شد گذشت و بعد از دو یا در تصغیر گریند

میموم وبعدا علال کرا بدال واو یا ست گفت مهیم یکسر از میم مثل اسم فاعل یکسر پس اگر نسبت کنند بسوی
اصل ندکور معلوم نشود که منسوب بمیم ست یا مهوم پس در نسبت میم یکسر یا مهیمی گفتند و در نسبت مهیم مفتوح
مهوم مهیمی گفتند بزیادة یا بعد یا مشدد بواسطه عوض از واو محذوف و در تصغیر واو را زیاد یا یا دو کسره و
چهار یا بنا بر انست که سکون بی ادغام کالاستراحت ست ﴿ مهیمة صیح ونیا سوده چشیدن راحت یا
سپیده دم نمکی بود بر جراحت یا بدانکه فاصل کردند مصغر مهوم را باین زیادت تا بمهیم اسم فاعل از هیم
زیرا که حذف کردند از میم مصغر یکی از دو میم را پس او متعین لائق نبود اجدر باشد و قلب الف الف
الف فیره اثنا ثالثة والرابعة المنقلبة واو او بدل کرده میشود الف پسین که موم کلمات دیگر ست بدل ست
از واو بواو از بهر آنکه اصلی ست نه از برای تانیث و نه از برای الحاق کسوی تحو عضوی و رحمی
راحاش واوست از برای عصوت یعنی بچوب زدستی زدم و رجوی تحو رجوی بفتحتین راد حاملتین در
رحمی که اسباب ست و حلش یاست از برای رحیان دلهوی بفتح میم بسکون لام و فتح هاء و در طی آرمیدن
مرموی از رمی بالفتح که تیر انداختن ست و هر دو اسم ظرف اما قلب از جوت و جوب که بمعنی قبول یا در
و امتناع الف از قبول حرکت و اما قلب بواو بنا بران ست که هرگاه الف را قلب بمکنیم پس رجوع
بسوی اصل بهتر ست اگر در اصل واو باشد و ما قلب الف بیا از بهر استثقال اجتماع یاءات جائز
نیست و بحذف غیر هما و حذف کرده میشود الف غیر ثالث و رابع که منقلب ست از حرف اصلی از
بهت حول اسم پس قول عامه مصطفوی خطاست و صواب مصطفی ست اما در شعر حافظ شیرازی وارد شده است
﴿ درین چمن گل بیخار کس نچید آری ✤ چراغ مصطفوی باشرار بولهبی ست ✤ محلی مهجنین صلی با لضم
که زن باردار ست و در بیجا الف رابع ست برای تانیث همچو معزی بعین مهمله و زای معجمه در معزی که
بفتح اول و سکون ثانی سرست و در بیجا الف رابع ست برای الحاق و جمزی در جمیزی بفتح جیم و میم و
زای معجمه اشتر ماده سریع السیر و این الف رابع ست برای تانیث و حرف دوم او متحرک ست و حرف اول
ساکن ست و حرامی در مرمی اسم مفعول از مرامات که بفتح با کید گیرنده انداختن ست پس این الف جانب
اصلی ست و قبعثری در قبعثری و این الف مستحق زایده ست و ندبا دانی نحو جعلی صلوی و جلاوی و تحقیق آن مرو مثل
جعلی یعنی در آنهمی که الف او رابع غیر اصلی ست و ثانی او ساکن و وجه دیگر سوای حذف یکی صلوی ست
بقلب الف یا و او از دیا و الف بالای واو و همچنین مودی و معزاوی بخلاف نحو جمزی جلاف مانند
جمزی یعنی هرگاه ثانی ساکن نباشد در وی دو وجه دیگر جایز نیست و نسبت حرکت ملحق بحبلی مستثنی ست
و تقلب ایا و الاخیرة والثالثة المکسورة ما قبلها واوا و یفتح ما قبلها و تقلب کرده میشود یا و پسین موم که مکسورت

ماقبل او بواو مفتوح داده میشود و ماقبل یا بکسری بمجهول عمومی و نسبت عم بفتح عین مهمله که در عمی بود بفتح
اول و کسر دوم که کور دل و جاهل ست و منین بنجوی بفتح میم و سین مهمله و نون و یای مشدد و میم در شیخ که در اصل شیخی بود بروزن
عمی مذکور که حزین و غمگین ست بود یای محذوف قلب او بواو و فتح ماقبل یا تا سه یا و دو کسره جمع
نشوند و تحذف الرابعة علی الاصح و حذف کرده میشود حرف چهارم نزد اصح لغات یعنی بر اسم رباعی
که آخر او یا باشد و ماقبلش مکسور ست در اثبات یا و ادراد اصح لغات ی اندازند از بهر گرانی کثرت
حروف بهم رسیده است کقاضی بمجهول قاضی و جائز ست قاضوی مضحکه شخصی کوزه پر از سرگین کرده
و بار روغنی بیاورد آن ریخته بخانه قاضی برد قاضی کوزه را پر از روغن پنداشته سجلی مطابق مدعای آن
شخص نوشته داد و بعد از چند روز که قاضی دهن کوزه میکشاد و بر حقیقت کار مطلع میگردد از دادن
سجل پشیمان نشود روزی قاضی بجائی میرفت آن شخص در نظرش افتاد گفت آن سجل را بیار که در و
سهوی واقع شده آن شخص گفت در سجل هیچ سهو نیست اگر سهوی واقع شده در کوزه روغن ست
قاضی در لغت یعنی توانا و حاکم زور مند ست و بحذف ما سوا هما و حذف کرده میشود بآن که سوای
ثالث و رابع ست کمشتری بمجهول مشتری که بشین معجمه و را مهمله است اسم فاعل افتعال ست یعنی
خریدار و نام ستاره ایست مانند مشتقی اسم فاعل استسقا بسین مهمله و قاف صاحب مرض استسقا که
هندش جانند هری گویند از بهت کثرت حروف خماسی و سداسی و باب مجی جاء علی مجیء یعنی هر اسمی که
یا در وسط و آخر واقع شده باشد و بالای او یا مشدد مکسوره بود زیرا که مجی اسم فاعل تفعیل ست از
حی یحیی آمده است بروزن مجیء بی از دو یا و محذوف و بحذف یکی از دو یای مشدد و قلب یای ثانی
بواو و مجی بی رد یای محذوف ست و بنسبت ثانی کاموی و امیی بمجوامیی الخ و نحو ظبیة و ضبیة
و عروة و رشوة علی القیاس عند سیبویه و مانند ظبیة بفتح ظا معجمه و سکون باء موحده و یای تحتانی
آهوی ماده و قنیة بکسر قاف و سکون نون و یای تحتانی سرمایه و ذخیره و رقیة بضم راء مهمله و سکون
قاف و یای تحتانی افسون و عروة بفتح عین و سکون راء مهمله تین جنگ و تاراج و عروة بضم عین و سکون
مهملتین گذشت و رشوة بکسر اول بر قیاس ست نزد سیبویه زیرا که معتل لام یائی دادی و قتیکه
ماقبلش ساکن باشد در حکم صحیح ست پس نسبت درین کتاب اسماء در رنگ نسبت لبنوی تمرة و ثمرة
تجربه ست اول بفتح خرمات و دوم بکسر نون و سکون شین معجمه گذشت و سوم بضم حاء مهمله و سکون
جیم خانه خورد و سگوی طفلی و عزوی مانند تمری و ثمری بحذف تا مذکر و مونث در و برابر ست رشوة
بکسر راء مهمله و ضم و فتح آن و سکون شین معجمه مالی که از برای مهم سازی باجنبی دهند و آنرا در فارسی

پایه ببای عجمی و یای مخففه خواننده فی المثنوی ؎ چون دهد قاضی بدل رشوه قرار ۔ کی شناسد ظالم از مظلوم زار ۔ و زنوی و قروی شاذ عنده و وزنزی بفتح زای معجمه و نون و قلب با بالف بعد تحریک نون بفتح و قلب الف برا و در نسبت بسوی بنی زینه بفتح اول و سکون و یای تحتانی که قبیله ایست از عرب و قروی بفتح قاف و راء مهمله در نسبت بسوی قریه بالفتح که ده شهرست شاذ عنده شاذ است نزدیک سیبویه و قیاسی زینی و قرستی ست و قال یونس ظبوی رغزوی و گفته است یونس در نسبت ظبیه و غزوة ظبوی بفتح عین و قلب یا بوا و از جهت حمل ظبی بر عم تا یای جمع نشود که مستکره است و از برای آمدن مثل دران یا بواسطه آنکه گفته اند زنوی در نسبت بسوی بنی زنه و فروی در نسبت بسوی قریه یونس بضم یای تحتانی و سکون و او و نون و فتح کسره آن و سین مهمله غیر منصرف ست از جهت علمیه و عجمیه و اتفاقی باب ظبی و غزه و اتفاق کرده اند سیبویه و یونس در ناقصی که هست یا در او برانکه حکم در هر دو حکم صحیح ست اتفاقا بفا و قاف تثنیه ماضی معلوم مذکر غائب از باب افتعال و بدوی شاذ بدوی بفتح دال شاذ است زیرا که سکون دال ست از جهت نسبت او بسوی بدو بفتح با موحده و سکون دال مهمله بمعنی بیابان اما تحریک دال برای حمل بر خضریست بفتحتین حا مهمله و ضاد معجمه منسوب بحضر و ان بسکون و قریب بآن ست و تقیض بر نقیض محمول میشود و باب طی و حی تر دالا و لی الی اصلها و تفتح و تقلب و باب طی و حی یعنی اسمی که آخر او یا مشدد و با شد بعد یک حرف رد کرده میشود حرف نخستین از دو حرف مشدد بسوی اصل خود و فتح داده میشود و بر لے کرده میشود آخر بوا و منقول طوی پس میگوئی طوی زیرا که از طویت ست و حیوی و میگوئی حیوی بر آنکه از حیت ست از جهت کراهیت اجتماع کسره و یا مشدد و طی و حے نام مردے پدر قبیله بخلاف روے در نسبت بسوے و دو بفتح دال مهمله و تشدید و او بیابان ست ؎ در هوای محملی من هم بیابانی شدم ۔ چون کنم بیچاره مجنون سخت طاق افتاده بود ۔ و تقول بقاف مضارع مخاطب معلوم از باب نصر و اجوف و او ی اصلش تقول ضمه و او بقاف دادند و کوی در نسبت کوه بفتح کاف و تشدید و او سوراخ خانه زیرا که کار در اجتماع و او مشدد و یا مشدد آسان ست در صحاح مذکورست که در نسبت یمن بفتحتین یای تحتانی و میم یکی از بلاد عرب ست یمنی گویند و یمانی بتعویض الف از یای نسبت پس یا و الف باهم جمع شدند و گفته است سیبویه که یمنی یمانی بتشدید یا میگویند و زرین ست این بیت شیخ نظامی ؎ ولد الزنا ست حاسد بنم آنکه طالع من ۔ ولد الزنا کس آمد چو ستاره یمانی ۔ و آخره یا مشدد و بعد ثلثة انکان اصلیته نحو مرمی قیل مرموی و اسمی که آخر یا مشدد و است بعد سه حرف تا برون رود یا مانند طی که بعد یک حرف ست و بیرون رود مثل غنی که بعد دو حرف ست اگر باشد اصلی

همچو مرمی گفته شود در نسبت مرموی بحذف یکی از دو یا بقلب دیگر بوا و فتح ماقبل واو همچو غبوی مرمی
و بحذف یا و شد واو جهت استثقال و این فصیح ست و الکانت زائده حذفت و اگر باشد یا زائد دور
کرده شود مگر سی همچو کرسی بالضم در نسبت کرسی بحذف یا و شد و زائد و بخاتی فی بخاتی انهم رجل و مانند
بخاتی بفتح باء موحده و خاء معجمه و یاء تحتانی در نسبت بسوی بخاتی که نام مردیست و قید کرد بخاتی را باینکه
رجل زیرا که اگر بخاتی جمع بختی بالضم باشد و آن شتر خراسانی ست در نسبت رد کرده میشود بسوی
واحد و بخاتی منسوب منصرف ست خواه جمع باشد خواه علم زیرا که علمیت در او موثر نیست و بخاتی
منسوب منصرف ست از بهر آنکه یاء نسبت از بناء کلمه نیست پس برابر یاقی از صیغه منتهی الجموع
و ما آخره همزة بعد الف انکانت للتانیث قلبت واوا و کحمراوی و صحراوی اسمی که آخر او همزه است
بعد الف یعنی اسمی که آخر او الف ممدوده است اگر باشد همزه برای تانیث بدل کرده شود بواو همچو حمراوی
در حمراء و صحراوی در صحراء از جهت آنکه همزه گران ترست از واو و بیابدل نکردند تا سه یا باکسره جمع نشوند
و صنعانی و بحرانی و روحانی و جابلی و حروری شاذ و صنعانی منسوب بصنعاء بفتح صاد و سکون نون و عین
مهمله و الف ممدوده که قصبه ایست در یمن بسیار اب و بسیار درخت بارزیاد نون و همچنین بحرانی منسوب
به بحراء بفتح باء موحده و سکون حاء مهمله و الف ممدوده قبیله ایست انخضاعه و روحانی بفتح راء مهمله
و سکون واو و حاء مهمله منسوب بروحاء بالف ممدوده که نام شهر ست و ابدال همزه بانون از برای مشابهت
الف و نون ست با دو الف تانیث دران که هر دو یکبارگی زیاده کرده شده اند و جلولی در جلولاء که بفتح
میم و لام و سکون واو و الف ممدوده قریه ایست در نواحی فارس و حروری در حروراء بالفتح حاء و ضم راء
مهملتین و سکون واو و راء مهمله و الف ممدوده و قصوره قریه ایست که مجمع اول خوارج ست شاذ ست
و قیاس صنعوی و بحراوی در حاوی و جلولاوی و حروراوی بود بدانکه روحانی بالضم جربست که منسوب
بروح باشد و از منقوله روح بود در لطافت و بعضے گفته اند که بضم راء در نسبت بسوی ملائکه و جن گویند
از جهت پاکیزگی ایشان و زیاده کردند الف و نون از برای فرق میان او و میان نسبت بسوی روح
انسان و ابو عبیده گوید که عرب روحانی گویند همه چیز را که در او روح باشد از ناس و جن و دواب و انکانت
اصلیته منتفیة علی الاکثر و اگر باشد همزه اصلی ثابت باشد بر مذهب اکثر ثبت ماضی معلوم مؤنث
نصر کقرانی همچو قرائی قرائی بضم قاف و تشدید راء مهمله قران خوان جمع قاری و عابد و یا رسا و باین معنے
مفرد ست و جائیست قرادی بقلب همزه باو و الا فانوجهان و اگر بنا باشد الف تانیث و همزه اصلی بلکه
باشد همزه بدل از او و الف برالحاق پس دو وجه ست یکی قلب دوم اثبات و انسته باشد که الا اینجا در اصل

ان الابوست بکسر همزه وسکون نون یعنی اگر نون برای تقرب مخرج بلام بدل کردند ولام را در لام او غام
و الا استثنا نیست کساوی وعلباوی همچو کساوی در کساوگر گذشت وعلباوی در علبا بکسر عین مهمله و
سکون لام وبا موحده که رگ گردن ست ۵ دوش ضحاک کشید ازرگ گردن آزار ۴ قصهٔ مار کر مشهور
شد افسانه شمار ۴ وسیگوی کسائی وعلیائی بدانکه همزهٔ علبا برای الحاق ست بسین قرطاس وباب
شقایة سقائی بالهمزة وباب سقایة یعنی آنهی که واقع ست دران یا بعد الف زائد وحال خود ست از بهر
لزوم تا نیث سقا را بهمزه زیرا که هرگاه تا را تا نیث حذف کردند مانعی از قلب یا بیا و همزه نماند و تجویز نکردند
قلب همزه بوا و مثل کسائی تا لازم نیاید تغایر سقابه بکسر سین مهمله وقاف آب دادن وظرف
که در و آب خورند ۵ ای چرخ مگر پیچ تو در عالم خواب ست ۴ هر خانه که در شهر تو دیدم خراب ست ۴
وباب شقاوة شقاوی بالواو وباب شقاوة یعنی آنهیکه دران وا و بعد الف زائد باشد شقاوی ست
بی قلب واو بهمزه اگرچه زائل شده است ما تلبس نشود بباب سقایه وعکس نکردند فرق را بایں طرز
که در سقایه یانگاهدارند و در شقاوة واو را بهمزه بدل کنند بواسطه آنکه استعمال واو بیا بر نسبت نیست
همچو استعمال یا بر نسبت شقاوت بفتح شین معجمه وقاف بدبخت شدن ۵ تا چند بینم تن پاک تو
برهنه ۴ آن بخت ندارم که در آغوش من آئی ۴ وباب درائی در رایة وباب رای در رایة یعنی آنهیکه
دران واقع باشد یا بعد الف مقلوب از حرف اصلی وفارق در واحد وجنس در تا وعدم تا بودسته
وجه است وهمزه ویا وواو وسیگوئی رائی ورایی وراوی در واحد وجنس زیرا که نیست فرق میان
هر دو بعد حذف یا اول از جهت تشبیه شقائی دوم از جهت تشبیه بظبی زیرا که ماقبل یا هر دو ساکن ست
وسوم برای آنکه ساکن در ظبی حرف صحیح ست ودر رای حرف علت پس اجتماع یا ئات در ینجا اثقل ست
پس مناسب ست قلب بالف او رای درایة علم ونزه است وما کان علی حرفین الثانی متحرک الاوسط
اصلا او المحذوف اللام ولم یعوض همزة وصل وکان المحذوف فاء وهو معتل اللام وجب الرد اسم
ثلاثی که باشد هر دو حرف بعد حذف حرف آخر از د وحال بر دن نیست اگر باشد متحرک الاوسط
در اصل احتراز ست از عدة بفتح عین مهمله وتخفیف دال مهمله یعنی فردکه اصلش عدوست بسکون دال تا
ان اسم محذوف اللام یعنی لام الفعل او محذوف بود احتراز ست از عدة بکسر عین وفتح دال
مهملتین زیرا که محذوف الفاست واصلش وعدة بالکسر وعوض آورده شده است از
محذوف همزه وصل از بهر آنکه همزه وصل او عوض او آخر محذوف ست ۴
حال آنکه آن اسم معتل اللام ست واجب ست درچنین اسم رد محذوف

بواسطہ آنکہ لام قابل تغیرست ومحل حوادث درصورتہا کہ شروط مذکورہ یافتہ نشود رد واجب نیست
کابوی ہمچو ابوی دراب بفتح ہمزہ وتخفیف باء موحدہ کہ پدرست بررد محذوف واخوی برد محذوف دراخ
بفتح ہمزہ وتخفیف خاء معجمہ کہ برادرست وستہی فی ست وستی بفتح سین مہملہ وتاء فوقانی درست
بالفتح کہ اصلش ستہ بالفتح وفتحتین ست بمعنی امرین وگذاشت ے سرین صاف اوابی ست روشن
کہ می آید بموج ازباد دامن ٭ بدان کہ اصل این اسماء ابو واخو وستہ است بحرکت اوسط وحذف آخر
بے عوض محذوف بہمزہ وصل متحرک بجاء وراء مہملتین اسم فاعل باب تفعیل وصحیح وآن لفظی ست کہ
حرکت داشتہ باشد وحرکت ضم وفتح وکسرست لم یعوض بعین مہملہ وضاد معجمہ مجہول غائب از
باب تفعیل مع الواو واوی اوسط بفتح ہمزہ وسین مہملہ وسکون واو میانہ منقل بالضم وتشدید لام از
اعتلال وجب بجیم ماضی معلوم از باب ضرب زدن بفتح راء وتشدید دال مہملتین بازآوردن ووشوی فی شیشہ
ودشوی بکسر واو وفتح شین معجمہ درشیشہ بکسر شین منقوطہ وفتح یاء تحتانی نشان ورنگ غیر از رنگ اصلی
چیزی اصلش وشیہ بکسر واو وسکون شین معجمہ حذف کردند واوراکہ فاء الفعل ست ولام الفعل حرف علت
پس واجب شد رد محذوف زیراکہ عوض محذوف سے افتد درنسبت وغیست دراسماء معربہ ہم مستقبل
برد وحرف کہ دوم او حرف لین باشد بحذف واو کہ اولی اضافت مستعمل نمیشود پس مستقبل نباشد وعلت
رد محذوف ہمچو غنوی ست درفتح ثانی وقلب لام بواو ازجہت کراہیت اجتماع سہ یاء وقال الاخفش
وشیبی علی الاصل وگفتہ است اخفش وشیبی براصل برد محذوف والبقاء یاء وچنانکہ درو حنینی وفرق
آنست کہ واو در رحی مفتوح ست بخلاف درمانحن فیہ کہ مکسورست انکانت لامہ صحیحۃ والمحذوف غیر یاء
کہ پیدا گر باشد لام الفعل آن اسم حرف صحیح ومحذوف غیر لام الفعل ست یعنی فاء الفعل یا عین الفعل رد
کردہ میشود محذوف کعدۃ وزنے وستی فی سہ واگر باشد لام الفعل آن حرف
اسم نہ صحیح ومحذوف غیر لام الفعل یعنے لام الفعل یا عین الفعل رد کردہ میشود محذوف ہمچو
بکسر عین ودال مہملتین درعدۃ کہ بکسر اولی وفتح ثانی مصدرست اصلش وعد بالکسر وزنا بکسر زای
معجمہ ونون وزنہ کہ بکسر اول وفتح ثانی مصدرست اصلش وزن بالکسر وسہی بفتح وسہ بفتح سین
مہملہ ویاکہ در اصل سہ بالفتح وفتحتین بود وجاء عدوی ولیس ہر رد آمدہ است درعدۃ عدوی بجر
اول وفتح دوم باو وحال آنکہ نیست این واو کہ محذوف بود رد کردہ اند زیراکہ درصورت رد وعد
میگفتند بلکہ این واو جبر نقصان محذوف ست وحرف اعراب بہترست بجبر از بہر آن کہ
غیر میشود بتغیر عامل وماسوا ہا بجز فیہ الامران وانچہ ورای دو صورت مست یکی وجوب رد دیگر

وجوب عدم رد جائز میباشد دران دو امر یکی جواز و دیگر عدم جواز و نخوندی و مدودی باشد
این دو لفظ در تعدیکی از شرائط رد که تحرک اوسط است مفقود است زیرا که اصلش عدودت بسکون
دال گذشت و ابنی و بنوی اول بکسر همزه و سکون (با) با دوم بفتحتین با و نون از بهر فقدان شرط دیگر
وجوب رد دران تعویض همزه وصل است و گاهی هر دو مفقود میگردد مثل اسمی و سموی و جائز نیست
ابنوی تا لازم نیاید اجتماع عوض و معوض عنه و ترمی و حرخ منسوب بسبوی حریخ فرخ زن ست با کسر
در اول و با کسر و فتح ثانی در دوم در هر دو لفظ از برای فقدان شرط دیگر وجوب رد دران بودن مخفف بود
ست غیر لام الفعل و ابو الحسن یسکن ما اصله السکون یسکن مضارع غائب افعال با تفعیل یعنی ابو الحسن
ساکن میکند حرفی را که اصل او سکون ست ابو الحسن بفتحتین حا و سین مهملتین کنیه آنحضرت ست فیقول
عدوی و حرخی پس میگوید ابو الحسن عدوی بسکون دال و همچنین حرخی بسکون را از جهت تثنیه بر اصل
و نیت دور سه لازمهٔ عاشقی ست رفتن و دیدن دو دیدن و ورنه نزدیک هم رخصت و دیدار است
راخت و نیت کالخ و ابن عند سیبویه راخت بضم و نیت بالکسر همچو اخ و ابن ست نزد یک سیبویه
از بهر گردیدن هر دو بعد حذف با شکل اخ و ابن و علیه کلوی و بر قیاس اخت و نیت ست کلوی
بالکسر در کلتا بکسر کاف که بمعنی روزن ست اختلاف کرده اند در نسبت اخت و نیت سیبویه میگوید
که اخت و نیت در نسبت مانند اخ و ابن ست زیرا که تا نیثش در نسبت محذوف میباشد پس میگوید
در اخت اخوی در نسبت بسوی چنانکه ابن را بحذف همزه نسبت میکنند و برین قیاس کلوی
در کلتا زیرا که اصل کلتا بر مذهب مختار کلوی ست بروزن فعلی و او را تا بدل کردند از جهت اشعار
بتانیث و نه نوشتند بالف در نسبت از بهر آنکه در نصب و جر منقلب میشود چنانکه در اخت و نیت عوض
محذوف تا آوردند برای دلالت بر تانیث و حذف کردند الف را بواسطه کراهیت اجتماع دو واو اگر
قلب میکردند بواو و برای کراهیت اجتماع یا یات اگر بدل میکردند بیا و یونس قایل ست بوجوب القای تا
در اخت و نیت قال یونس اختی و بنتی گفته است یونس اختی و بنتی از برای اعتبار تانیث زیرا که
عوض محذوف ست و علیه کلتی و کلتوی و کلتاوی و بر این قیاس ست کلتی با القای تا و کلتوی
بواو و کلتاوی با القای تا و ابدال الف بواو و از دیاد الف بعد واو زیرا که کلتا مثل ذکری است
در وزن فیعال الف را که علامت تانیث ست حذف نکردند باقی ماند بر فعلی و در وسه وجه است
را مرکب مزجی الی صدره و لفظ مرکب نسبت کرده میشود بسبوی جزو اول خود صدر با فتح نخستین و
بالای هر چیز کعلی و تا بلی و خمسی همچو علی بفتح با موحده و سکون عین مهمله و بعلبک که نام شهرست و با بلی

وخمسی در تابط شرا تابط بباء موحده وطاء مهمله ماضی معلوم ست از تفعل وضمیر در و فاعل ست
وشر بشین معجمه وتشدید راء مهمله بدی و مفعول به یعنی در زیر بغل گرفت آن مرد بیرا و این مرکب نام
مرد بدنهاد ست ☜ گفتمت که مکن بد بجائی وصلت من ☜ که هر کسیکه کند بدبدی کشد آخر ✤ وخمسی
بفتح خاء معجمه وسکون میم فی خمسة عشر علما در خمسه عشر بفتح خاء معجمه وسکون در حالیکه علم کسی باشد وخمسة عشر
پانزده است ولا ینسب الیه عددا ونسبت کرده نمیشود بسوی خمسة در حالیکه عدد وشمار ست از برای آنکه
هر دو جزو درین وقت مقصود اند واگر یکی را حذف کنند خلل در معنی واقع شود ودر صورت علمیت از
مرکب بنابران جزء ثانی حذف میکنند که نسبت بسوی دو کلمه ثقیل ست وممکن ست که بجزء اول استدلال
باشد بر جزء ثانی ینسب مضارع مجهول عدد بفتحتین عین ودال مهملتین والمضاف انکان الثانی مقصودا
اصلا کابن الزبیر وابی عمر وقیل زبیری وعمری ومضاف اگر باشد دوم که مضاف الیه است مقصود
از وی اصل وضع یعنی تنها او را دلالت بر مسمای باشد همچو ابن زبیر بضم زاء معجمه وفتح باء موحده وسکون
یاء تحتانی وراء مهمله که اسم یکی اصحاب ست کسی را که پدرش زبیر نام دارد وابی عمر بفتح عین مهمله وسکون
میم کسی را که پسرش عمر نام بود گفته شود زبیری وعمری بر نسبت طرف جزء دوم وقید اصل وضع بنابر انست
که شامل باشد مثل ابی عمر ورا که کنیت طفلی باشد زیرا که درین وقت اگرچه مقصود بر نسبت آن شخص
نیست آنرا باعتبار وضع مقصود تفاولا هیت فی المثنوی ☜ کودکی نوزاده را حاجی لقب ✤ یا لقب
غازی نهی بهر نسب ✤ باید دانست که عمرو مقابل زید را بواو نویسند در حال رفع تا فرق شود میان
عمر بالفتح وعمر که بضم اول وفتح ثانی ست ودر حال نصب بنویسند چه بواسطه زیادت الف که علامت
تنوین ست ودر غیر منصرف نباید فرق حاصل آنست وآخر کتاب مفصلا ومشروحا بیاید وانکان کعبد
مناف وامرء القیس مثل عبدی وامرئی واگر باشد مضاف همچو عبد مناف بفتح میم ونون وفا که اسم
یکی از اجداد حضرت رسالت پناه است وامرء القیس کمبر همزه وسکون میم وراء مهمله وهمزه وفتح قاف
وسکون یاء تحتانی وسین مهمله که نام یکی از سلاطین شاعر پیشه ودر فاضل کامل ست یعنی مضاف الیه را
منفی علیحده باعتبار وضع بنا شده واصلا مقصود نباشند گفته شود عبدی به نسبت جانب جزء اول واین
قیاس ست ودر بعضی مواضع مناف آمده است وخلیل گوید که مناف از بهر خوف التباس گویند وثانی
مقصد ست از بهر آنکه مناف نام بت مشهور ست وگفته نمیشود مری بفتح میم وسکون راء از جهت حذف
همزه ودر کلمه بسوی اصل مرء بالفتح وسکون راء مرد ☜ چه فرمش گفت آن سخندان جهان گرد ✤ که دیدی
در ست آئی جوان مرد ✤ وا لجمع یرد الی الواحد وجمع رد کرده میشود بسوی واحد وبعد ازان نسبت میکنند

بطرف واحد از بهر تخفیف و حصول غرض فیقال فی کتب وصحف و مساجد وفرائض کتابی وصحفی ومسجد
وفرضی پس گفته میشود در کتب بضمتین کاف وتاء فوقانی وسکون تا جمع کتاب که بالکسر نوشته و نامه
وحکم واندازه است کتابی، ودر صحف بضمتین صاد وحاء مهملتین وسکون حا وفا که جمع صحیفه بر وزن
خلیفه است وآن نامه وکاغذ نوشته است صحفی بفتحتین ودر مساجد که جمع مسجد ست مسجدی ودر فرائض
بفتح فا وراء مهمله وکسر همزه وضاد معجمه جمع فریضه که بر وزن بریسه فرموده خدا یتعالی ست از نماز وروزه
وغیر آن فرضی بفتحتین واما مساجد علما فمساجدی کانصاری وکلابی واما ساجد در حالیکه علم ست پس
در نسبت ساجدی ست بهچو انصاری در انصار بالفتح وصاد وراء مهملتین یعنی یاری کنندگان جمع ناصر از بهر
از اعلام عالیه است پس در حکم اعلام باشد وایشان گروهی از صحابه بودند که حضرت پیغمبر امداد واعانت
کردند وکلابی بالکسر وباء موحده ورکلاب جمع کلب نام پدر قبیله است از قریش ودر جمعی که علم ست
رد بسوی اصل بواسطه آن نمیکنند که غرض بدون او حاصل میشود ونیز اعلام متغیر نمیکردند بقدر امکان
اما قول ایشان اعرابی بالفتح از جهت جریان مجری قبیله ایست واز بهر آنکه اعراب جمع عرب نیست زیرا که
اعراب عربها ساکنان بادیه اند وعرب غیر عجم ست اعم از آنکه ساکن مصر باشد یا متوطن بادیه پس اگر
اعراب جمع عرب باشد مفرد عام باشد از جمع واین محال ست وچون این جمع واحد نداشت بسوی او
نسبت کردند وهمچنین رد نمیکنند جمع را که بر لفظ مفرد نیست بسوی واحد مانند محاسنی در نسبت بسوی
محاسن وآن بفتح میم وعاء وکسر سین مهملتین جمع حسن بالضم ست ودر فارسی زبان یعنی زشی میباشد
شیخ فیضی راست ؎ اگر بمحاسن شدی کار بهدایت تمام * کوس ولایت زدی کیش طویل اللحا و
ما جاء من غیر ما ذکر فشاذ وانچه آمده است بر غیر چیزی که یاد کرده شده است از قاعده پس شاذ ست
مانند رازی منسوب بری بالفتح که شهری ست در ایران وبدوی منسوب به بادی ومروزی منسوب بمرو
بالفتح که بلده ایست وهندوانی در نسبت بسوی هند که بالکسر کشوریست معروف وکثر مجیء نحاة فی
الحرف کثیر شباهه بمثلثه ماضی معلوم مشرف مجیء بفتح میم وکسر جیم وسکون یاء تحتانی وهمزه وحرف بکسر حاء و
فتح راء مهملتین وفا پیشهها وهنرها جمع حرفه بکسر اول وسکون ثانی یعنی بسیار شده است آمدن صیاقل
منسوب بر وزن فعال بفتح فا وتشدید عین در نسبت بسوی حرفها وصنعتها زیرا که تضعیف برای
تکثیر ست کبتات همچو تبات بیامی موحده ودو تاء فوقانی کسی را که عمل بت میکند وبت وتبات بالفتح
طیلسان بفتح طاء مهمله وسکون یاء تحتانی ولام مشهور بفتح ست وسین مهمله خانه
که بر دوش می اندازند طالسان وطیلسان بحذف نون والف غیر آمده است طیالسه جمع

بعین مهمله و جیم منسوب بعاج کردندان فیل ست یعنی صاحب عاج و کسیکه از دندان فیل چیزها میسازد
یا خرید و فروخت عاج میکند و ثواب تمام شانه و مانند آن منسوب بثوب که بالفتح جامه است و جمال
بجیم منسوب بجمل بالفتح شتر که از شتر نر ست و جاء فاعل ایضاً و آمده است در تعبیات منسوب
فاعل نیز بمعنی ذی گذاشته یعنی خداوند چنین چیز برای نسبت مذکر باشد یعنی ذو ست
که مضاف واقع شده بسوی اصل فاعل اگر برای نسبت مونث باشد یعنی ذات ست که مضاف واقع
شده بسوی اصل فاعل کتامر همچو تامر بتاء فوقانی و رای مهمله صاحب تمر که بالفتح خرما باشد و لابن بیاء موحده صاحب
لبن بفتح که شیر ست و درع بدال و راء عین مهملات خداوند درع بالکسر که زره ست بکسر تین و سیر انهین
و نابل بنون و باء موحده خداوند نبل بالفتح که تیر ست یعنی تیر گیر ست باید نشین و باش بیگانه آرد
و دردام افتی اگر خوری دانه اندر تیر از سر رستی کمان رابح دیده نیگر که چگونه جست از خانه او و منه
عیشة راضیة ازین قبیل ست قوله تعالی فهو فی عیشة راضیة عیشة بکسر عین مهمله و سکون یاء
تحتانی و شین معجمه راضیه برای مهمله و ضاد معجمه یعنی پس بهشتی در زندگانی ذات رضاست و رضا بالکسر
خوشنودی ست مجازیست مانند نهاره صائم یعنی روز او روزه دار ست و طاعم بطاء و عین مهملتین در ست
بسوی طعام یعنی کسیکه پیوسته میخورد و کاس بسین مهمله صاحب کسوة بالکسر که لباس و
پوشش ست در اصل کاسو بود و او از جهت طرف و انکسار ما قبل یا افتاد و کاسی شد ضمه بر یاء ثقیل بود
انداختند و یا را بهر التقاء ساکنین میان یا و تنوین افتاد و قال الخطبة که بضم خاء و فتح طاء و ملتین و
سکون یاء تحتانی و فتح هزه آمده از فوقانی نام شاعر ست و درع المکارم لا ترحل یعنی بها و اقعد فانک انت
الطاعم الکاسی درع بدال و حاء مهملتین امر حاضر معلوم مکارم جمع مکرمة بفتح اول و سکون دوم و ضم
سوم لا ترحل بر او حاء مهملتین نهی حاضر از منع و در بعضی از نسخ نهیض بنون و ضاد معجمه
واقع شده از نهضت بالضم که برخاستن ست بعینه بفتح یاء موحده و سکون عین مهمله و یاء تحتانی
اقعد بقاف و عین و دال مهملتین امر حاضر از نصر یعنی بگذار بزرگیها را و خود فرو نشین بها را و کوچ مکن بر ای طلب
بزرگیها و بنشین بسر بردن که تو طاعمی و در اکل و شرب مشغول داریی و در لباس و پوشش حیران
دانستی باید دانست که در علم بخوث ایط جمع صحیح مذکور ست و مقصود از بیان جمع مکسر ست و اگر واقع
نشود بینا انچه تعلق بجمع مکسر دارد پس بطریق طبیعت و عرض ست مطلوب بالذات و مقدم کرد
تلاتی را بر رباعی و خماسی از جهت خفت او و کثرت آنجا پس گفت الجمع التلاتی الغالب فی نحو
فلس علی انه ناقص جمع تلاتی مجرد اکثر در مانند فلس بفتح فا و سکون عین می آید بر وزن افلس

بفتح اول وسکون دوم وضم سوم در جمع قلت و نلوس بضمتین در جمع کثرت و باب ثوب علی الثواب در جمع
باب ثوب یعنی مقتل عین واوی و یائی که بر وزن فعل بفتح فا وسکون عین باشد غالب بر اثواب بالفتح
ست و همچو طیر بالفتح که مرغیست بر اطیار و جاء معنی زفاد و فی غیر باب سیل و آمده است جمع فعل بفتح اول
وسکون ثانی بر وزن زناد بکسر زا و عجمه و نون و دال مهمله که فعال ست جمع رند در غیر باب سبل بفتح سین
مهمله وسکون یا و تحتانی یعنی جمع مفرد اجوف یائی فعل بالفتح وسکون ثانی بر وزن فعال بالکسر نیامده ست
واز صحیح و اجوف واوی آمده است مثل بحار جمع بحر بالفتح که دریاست و ثیاب جمع ثوب بفتح ثا مثلثه
وسکون واو و باء موحده که جامه ست رند بالفتح آهن آتش زن با چوب زیرین سنگ چقماق سیل آب
بسیار که روان شود از اضطراب کار همیانی شود و سیل از دویدن ست که در یا نمیشود و سیال
بالکسر جمع سیل نیامده است از برای استثقال کسره قبل یا و متحرک و شاذ ست ضیاف بضاد و عجمه جمع
ضیف بالفتح که مهمان ست و در ثیاب با آنکه کسره ماقبل یا واقع شده است بنا بران تجویز کرده اند
که واو بدل میشود و یا واو صیل میشود و گفته میشود و در جمع سیل سیول بضمتین نیز و مثال رند را بنا بران آورده اند
که تو هم نشود اختصاص فعال بالکسر بسبل عین از بهر آنکه جمع فعل بالفتح خواه اجوف واوی و یائی باشد
خواه صحیح بر وزن فعال می آید رنمان و بطنان و عزوة و سقف بحر عطف ست بر فلوس یا فلس
یعنی و آمده است غالب جمع فعل بر وزن رنمان بکسر را و مهمله وسکون همزه جمع رئل بالفتح که بچه
شتر مرغ ست و بطنان بالضم جمع بطن بفتح با موحده وسکون طا مهمله زمین مغاک و شکم و قبیله و عزوة
بکسر عین مهمله و فتح زا و واو و دال مهملتین جمع عزا بالفتح و الکسر و آن نوعی از سمار و غ ست بفتح سین و ضم را
مهملتین و واو و فارسی بعین مهمله رستنی ست که از زمینهای شور ناک روید شکل آن شبیه بچغندر و سقف
بضمتین سین مهمله و قاف و فا جمع سقف و انجدة شاذ یعنی انجده بفتح اول وسکون ثانی و کسر جیم و فتح
دال مهمله جمع نجد بالفتح که زمین بلند ست شاذ ست زیرا که این جمع مخصوص ست بمنظ کرتال آنچه
حرف ماده باشد مثل حمار و احمرة و کساد و اکسبة و نحو حمل علی احمال و حمول عطف ست بر نخوا دال یعنی
جمع است مثل حمل بکسر حا مهمله وسکون میم که فعل ست غالب بر وزن احمال بالفتح ست در جمع قلت و حمول
بالضم ست در جمع کثرت مثل بار که بار یکه بر سر یا بر پشت کسی و بفتحه باری که در شکم یا بر درخت باشد ست
روز و شب مشتمل بر زمین سهل خون بار آورد ۞ یارب این نخلی که من دارم بمکه بار آورد و بر کنار فارغ
شد از مفتوح الفا شروع کرد در مکسور الفا و جاء معنی قداح و آمده است جمع فعل بالکسر بر وزن قداح
بکسر قاف و دال و حاء مهملتین جمع قدح بالکسر تیر بی پر و پیکان و تیر قمار که آن دوازده تیست که بر

بآن بازی کنند وار جل بروزن ارجل بفتح ہمزہ وسکون راء مہملہ وضم جیم جمع رجل بالکسر کہ پای ست وصنوان
وبروزن صنوان بکسر صاد مہملہ وسکون نون ودرختہائے خرما کہ از یک بیخ باہم برآمدہ باشد
جمع صنو بالکسر والضم وذوبان بضم ذال معجمہ وسکون ہمزہ وباء موحدہ گرگان جمع
ذیب بالکسر وقردۃ بکسر قاف وفتح راء ودال مہملتین کپیہا بالفتح کاف وکسرہ باء فارسی
وباء معروف جمع قرد بالکسر وآن جانوریست بسیار شبیہ بمردم وخندہ میکنند در ہند می بندند
وبیمون خوانند وبوزنہ کنیت اوست ونحو قرد علی اقراد وقردد شروع ست در بیان
مضموم الفا یعنے در مانند قرد بضم قاف وسکون راء مہملہ کہ فعل ست آمدہ است بروزن قرأ بالفتح
در جمع قلت وقروء بالضم در جمع کثرت قرء بالضم والفتح پاکی از حیض وحیض ست از لغات الاضداد وجاء
علی قرطۃ وخفاف وفلک وآمدہ است جمع فعل بالضم بروزن قرطۃ بکسر قاف وفتح راء وطاء مہملتین گوشوارہ
جمع قرط بالضم وگوشوارہ حلقہ ایست کہ خوبان در گوش کنند حلقۂ گوش ترا ہر کہ باین لطف بدید
حلقۂ بندگی عشق تو در گوش کشید وخفاف بکسر خاء ودو فاء موزہا جمع خف بالضم وتشدید دوم موزہ کہ
مے پوشند وباموزہ کہ در پای اشتر میکنند جمع خفاف بالفتح ست وفلک بضم فاء وسکون لام کشتیہا جمع
فلک بالضم رعم کردہ اند نجاۃ ضمہ در فلک جمع ضمہ سید بضم ست کہ جمع اسد بفتحتین ست وآن شیرست وضمہ
فلک ہمزہ ضمہ نخل ست وآن مشہورست پس واحد باین اعتبار غیر جمع باشد وباب عود علی عیدان وجمع
باب عود بضم عین مہملہ وسکون واو یعنے اجوف آمدہ است بروزن عیدان بکسر عین وسکون یاء تحتانی
عود چوب ست ونحو حمل علی جمال واجمال چون فارغ شد از سالم العین شروع کرد آنرا کہ عین او متحرک ست
یعنے در مانند جمل بفتح جیم وسیم کہ فعل ست بمعنی اشتر آمدہ است جمع بروزن جمال بکسر جیم در جمع کثرت
واجمال بالفتح در جمع قلت وباب تاج علی تیجان وباب تاج تبار فوقانی وجیم کہ صلش توج ست بفتحتین یعنے
اجوف بروزن تیجان بکسر اول وسکون یاء تحتانی وتاج را در فارسی افسر گویند وجاء علی ذکور وازمن وخربان
وآمدہ است جمع فعل بفتحتین بروزن ذکور بالضم جمع ذکر بفتحتین ذال معجمہ وکاف کہ نر ست ضد مادہ وازمن
بفتح ہمزہ وسکون زاء معجمہ وضم میم وتشہا جمع زمن بفتحتین وخربان بکسر خاء معجمہ وسکون راء مہملہ وباء موحدہ
جمع خرب بفتحتین سرفاب جانوریست آبی کہ آنرا در فارسی شوات بضم شین منقوطہ وتاء فوقانی نیز خوانند
وحملان بضم حاء مہملہ وسکون میم مثنیہا وبزہا جمع حمل بفتحتین وبعیرۃ بکسر جیم وسکون یاء تحتانی شتر گان
جمع جاریہ شتر جوان بفتحتین ست وحجلی بکسر حاء مہملہ وسکون جیم والف مقصورہ کبکہا جمع حجل بفتحتین
وکبک بالفتح جانوریست خوش رفتار ونازک خرام گاہ گاہی جانب عاشق خرام ای زرفتار تو حجل

درکوه کبک * ونحو فخر علی افخاذ فیهما این لفظ مفتوح الفا ومکسور العین ست یعنی ودرمانند فخذ بفتح فا وکسر
خا ودال معجمتین که فعل آمده است جمع بروزن افخاذ بالفتح درهردو یعنی جمع قلت وکثرت بدانکه ضمیر فیهما راجع
ست بسوی جمع کثرت وقلت وذکر این هردو اگرچه صریحا درکتاب واقع نشده است اما درضمن امثله مذکور ست
پس درحکم مذکور ست واوزان جمع ست ودرین قطعه راقم سطور مذکور ساخته * وزن قلت جملگی الشنو ز من * اے
نگار چابک مشکین کله * هست آن جز جمع سالم بیگمان * افعل و افعال وفعلا افعله * وجاء علی نمور ونمر آمده ست
جمع فعل بفتح اول وکسره ثانی سرنمود ونمر بضمتین جمع نمر بفتح نون وکسر میم که پلنگ ست ونحو عجز علی اعجاز فیها
وآمده است درمانند عجز بفتح عین مهمله وضم جیم وزاء معجمه کهسرین ست وپایان چیزے براعجاز بالفتح
درجمع قلت وکثرت این لفظ مضموم العین ست ومفتوح الفا * چوزین آرامگاه آن سرین شد * ضمیر
قرص مه لبریز زین شد * وجاء سباع وآمده است سباع بکسر سین مهمله وباء موحده وعین مهمله جمع
سبع بفتح اول وضم ثانی که درندهست مانند شیر وگرگ وباز وبحری واشال آن ولیس لرجله تکسیر ونیست
رجله بفتح راء مهمله وسکون جیم جمع تکسیر زیراکه فعله بفتح فا وسکون عین ازاوزان جمع نیست بلکه اسم جمع ست
یعنے پیادگان بدانکه جمع تکسیر آنست که بناء واحد او درجمع سلامت نباشد مثل رجل درجال وجبل وجبال
وجمع سالم آنست که بناء واحد او درجمع سلامت باشد مثل زید وزیدون جمع زید ومسلمان جمع مسلمه وآنرا جمع
صحیح نیز گویند بکسر سین ومهملتین درلغت شکستن ست وسالم بسین مهمله وکسر لام بی آفت وگزند صحیح پاک
ازعیب هرگاه فارغ شد ازمفتوح الفا شروع کرد بمکسور الفا پس گفت ونحو عنب علی اعناب وجمع درمانند
عنب بکسر عین مهمله وفتح نون که فعل ست آمده است براعناب بالفتح وعنب انگور ست وجاء علی اضلع
وضلوع وآمده است جمع فعل براضلع بفتح همزه وسکون ضاد معجمه وضم لام وعین مهمله وضلوع بالضم شنیده نهاد
پهلو جمع ضلع بکسر اول وفتح ثانی نیز لغت ست ونحو ابل علی ابال شروع ست درمکسور العین یعنی وجمع درمانند
ابل بکسر تین که فعل ست آمده است برابال بالمد که افعال ست فیهما درجمع قلت وکثرت ونحو صرد علی صردان
شروع ست درمضموم الفا یعنی وآمده است جمع مانند صرد بضم اول وفتح دوم که فعل ست برصردان بالکسر
فیهما درجمع قلت وکثرت وجاء ارطاب وآمده است جمع فعل بضم اول وفتح دوم ارطاب بفتح طاء مهمله
خربازتر * ماخود زندانست سرانگشت گزیدیم * تا روزے دندان نباشد رطب تر * درباع وآمده است
رباع بکسر راء مهمله وباء موحده وعین مهمله جمع ربع بضم اول وفتح ثانی شتر بچه که دربهار زاید وآن اول
نتاج ست ونحو عنق وجمع مانند عنق بضمتین که فعل ست علی اعناق براعناق بالفتح که بمعنے گردنها
فیهما درجمع قلت وکثرت واستغوا من افعل فی المثل العین استغناء بازالیستادن یعنی ممتنع شده اند

عرب از افعل در مثل اعین یعنی عرب جمع مفرد واجوف واوی یا یائی از هر باب که باشد بر وزن افعل بالفتح ونم عین استعمال نکردند زیرا که ضمه ثقیل ست وفرق علت نیز ثقیل بدانکه این قاعده متعلق ست بابحاث متقدم پس جمع میکنند مثل اعین ابواب ندکور را بر افعل واوی باشد یا یائی ولهذا نمیگویند اسیاف واعود وعجواز بروجهی که گفتم وانچه بروزن آن آمده ست شاذ ست چنانکه مصنف علیه الرحمه میگوید واقوس واثوب واعین وانیب شاذ واقوس جمع قوس بفتح قاف وسکون واو وسین مهمله کمان ست واثوب جمع ثوب واعین جمع عین وانیب جمع ناب شاذ ست وامتنعوا من فعال سنی الیاء دون الواو وفعول سنی الواو دون الیاء ومتنع شدند از فعال بکسر فا در یائی یعنی در اجوف یائی از هر باب که باشد نه در واوی یعنی در اجوف واوی چنانکه ممتنع شده اند از فعول بالضم در واوی یعنی در اجوف واوی خلاصه تقریر آنست که وقتیکه مفرد اجوف یائی باشد جمع او بر وزن فعال نمی آید مانند سیال وسیل اگر مفرد اجوف واوی باشد جمع او بر وزن فعال می آرند مثل ثیاب جمع ثوب اما فعول ایراد نمیکنند مانند ثوب از جهت ثقل واو بضمه فانخلاف شیوخ جمع شیخ که در مفرد اجوف یائی فعول واقع میشود وفوج وسوق شاذ وفوج بضمتین فا واو وضم جیم جمع فوج بالفتح که گروه مردم ست وسوق بضمتین وسین مهمله وواو اول وقاف جمع ساق که هلش سوق بضمتین ست شاذ ست وجمع قیاسی او افواج وسوق ست بالضم مانند اساد بالضم ساق تنه درخت وشتا لنک تا از انواع ساق سیمین تو بلورین ست ☆ گر غلط گفته ام بگیر دون من ☆ وهر گاه مصنف از بحث مذکور فارغ شد شروع کرد در بحث مونث پس گفت المونث نحو قصعة علی قصاع وبدور وبدر ولوب جمع تلائی مجردی که مونث ست یعنی تا ندارد وهست مانند قصعة بفتح قاف وسکون صاد وعین مهملتین ست که کاسه بزرگ ست وبعضی کاسه چوبین گفته اند وزنش فعلة بروزن فعال بالکسر ست وبدر بالفتح بار موحده وسکون دال ومهملتین کرده هزار درم ست بروزن بدور وبدر بکسر اول وفتح دوم وثوب بضم ثاء وفتح واو ورتبه بالفتح که وقت چیزیست اشاره مفتوح الفاست ونحو لقحة علی لقح غالبا وجمع اند لقحة بکسر لام وسکون قاف وحاء مهمله که فعله است یعنی ناقه شیردار بروزن لقح بکسر اول وفتح دوم اکثر وبیشتر مثال مکسر الفاست وجاء علی فلاح والنعم وآمده است جمع فعلا بالکسر بفلاح وانعم بفتح همزه وسکون نون وضم عین جمع نعمت بالکسر نازوا سا شیوع عطا ونحو برد علی برد غالبا وجمع اند برقه بضم باء موحده وسکون راء مهمله وقاف که فعلة ست یعنی زمینی که در وسنگ ریزه وگل باشد بروزن برق ست بضم اول وفتح ثانی غالب وبسیار مثال مضموم الفاست وجاء علی حجور ودبرام وآمده است جمع فعلة

بالضم بروزن حجوز بالضم حا مهمله وجیم وزای معجمه جمع حجز و بالضم وآن شلوار ازار بندست ☆ خواست تا اندرن
شلوارش ☆ درزبر دستر تا بسوفارش ☆ وبرآم جمع برمه بکسر باء موحده وراء مهمله وقاف وباء موحده که فعالست
وبمعنی گردن بروزن رقاب بالکسر ست غالبًا شروع ست دربیان متحرک العین وحاء علی انیق وآمده
جمع فعله بفتحتین بروزن انیق وآن دیگ سنگ ست وبخور رقبه علی رقاب وجمع مانند رقبه بفتحتین راء
مهمله انیق بفتح همزه وسکون یاء تحتانی وضم نون جمع ناقه که اصلش نوقه بفتحتین ست صاحب صحاح
گوید اصل انیق انوق ست چون ضمه برواو ثقیل بود برنون مقدم کردند وگفتند اونق واورا بیاء بدل
کردند پس وزنش اعفل باشد ونافه بنون وقاف مشترماده است وبعضی گفته اند که اصل او انوق ست
چنانکه مذکور شد ولیکن حذف کردند واورا که عین الفعل ست وبعد ازان یاء تحتانی زاید عوض آوردند
پس میزان او فعل باشد ودلیل برانکه الف ناقه بدل واوست این مثل ست استنوق الجمل ای صار ناقة
وضرب این مثل ازبرای مردیست که باشد درسختی باصفت چیزی وبعد ازان حرف دیگر بزند ومخلوط کند
حدیث خود را بحدیث دیگر واصل این مثل آنست که طرفه شاعر درصفت حمل شعری گفت وپیش یکی ازملوک
خواند واو امر بصفت ناقه کرد طرفه گفت وقد استنوق الجمل یعنی تحقیق ناقه شد جمل ودرنگ این جمل ست
مثل مشهور اهل فرس کل دیگر شگفت واین مثل عرب زاد فی الطنبور نغمة اخری یعنی افزود طنبور سرود دیگر طرفه
بفتح طاء وسکون راء مهملتین وفاء وتاء فوقانی نام چند شاعرست چنانکه درشعر فارسی کمال ودوحافظ حلوا
وشیرازی تره تیز آمده است تیز بکسر تاء فوقانی وفتح یاء تحتانی جمع تاره که اصلش توره بفتحتین ست واو حرف
واوی ست میگویند فعل ذلک تازه بعد تاره یعنی کرد آن مرد آن را یکبار بعد بار دیگر پس اصل تیز توز باشد
واورا بیاء بدل کردند وصاحب صحاح گوید اصل تیز تیاراست وحذف کردند الف را واو البقا گفته است
که الف تاره بدل از واو است ومشتق ست از تور که بمعنی رسول وپیغام گذار ست وبدین آمده است بر بدن
بضم باء موحده وسکون دال مهمله جمع بدنه بفتحتین وآن ماده گاو ست که ورمکه کشته شود ونحو معدة علی
معد وجمع معدة بفتح میم وکسر عین ودال مهملتین آمده است بروزن معد بحذف تاء تانیث مانند کلمة وکلم ونغمة
ونغم که کینه وکینهاست شمال بکسر العین ست معده بالکسر وبفتح اول وکسر دوم عضوی که طعام دران
قرار میگیرد وهضم شود ودرفارسی روده گویند ونحو تخمة علی تخم وجمع مانند تخمه بضم تاء فوقانی وفتح خاء معجمه که
فعله است بروزن تخم ست بحذف تاء فقط تخمه ناگوار شدن طعام مثال مضموم الفاست واذا صح باب
ثمرة قبل ثمرات بالفتح والاسکان فیه ضرورة وقتی که جمع صحیح کرده شود باب ثمرة یعنی ثلاثی مجردی که باء حلقی
وفتح فاء وسکون عین گفته شود ثمرات بفتح عین ساکن کردن عین ازجهت ضرورة شعر ومانند اوست

ناقص همچو زکوة و زکوات و طلبه و طلبیات بدانکه هرگاه فارغ شد مصنف از بیان جمع تکسیر اسم ثلاثی مجرد غیر
صفت خواه مذکر باشد خواه مؤنث و بود ند بعضی از آنها که وقتی صحیح میشوند و ذکر کرد آنها را در اینجا از بهر نزدیک
شدن ایشان بسبب تغیر با جمع تکسیر و آن دو قسم است یکی الف و یا دیگر بواو و نون مقدم کرد نه جمع بالف
و با را از جهت کثرت ابحاث او و المثقل العین ساکن و مثقل العین مفرد در جمع ساکن العین ست البته مثل
جوزه بفتح جیم و سکون واو و وزای معجمه که چار مغز ست جوزات و بیضه بفتح با موحده و سکون یا تحتانی و ضاد
معجمه که تخم مرغ ست و بیضات بواسطه استثقال حرکت بر واو و یا بغیر ابنیه اگر بدل کنند واو و یا را بالف
و بدیل تسوی بدیل بضم با و فتح دال معجمه و سکون یا تحتانی گروهی از بنی تمیم تسوی بسین مهمله مضارع غائب
معلوم مؤنث از تفعیل یعنی بدیل برابر میکنند صحیح و اجوف را در تحریک و ملتفت نمیشوند بسوی نقلی که از حرکت
عین هم میرسد از بهر آنکه عارضی ست و باب کسرة علی کسرات بالفتح و الکسر هرگاه که فارغ شد مصنف
از مفتوح العین شروع کرد بمکسور العین یعنی و باب کسرة بکسر کاف و سکون سین مهمله و را که پاره از شکسته
ست بر کسرات بکسر فا و فتح عین و بسر آن واو ل از برای فرق در اسم و صفت و خفت فتح و ثانی از بهر
اتباع حرف بالا که کاف ست پس و پیش هر سه همی گوئی گزیده و تاکرد بسیار بالا و برز و ضمه میتواند
از جهت عدم مقتضی او تا لازم نیاید فعل بکسر فا و ضم عین که بنا ثقیل ست و سکون جائز ست چنانکه
مذکور شود و المثقل العین و المثقل اللام با واو و یکسان و بفتح و مثقل عین مطلق واوی باشد یا یائی و مثقل
لام واوی ساکن کرده میشود عین و فتح داده میشود در هر دو مانند دیمة بکسر دال و سکون یا تحتانی بمعنی
همیشه و بارانی که پی در پی بارد و دیمان و همچو بیعة بکسر با موحده و سکون یا تحتانی و عین مهمله که معنی بیعات
ست و بیعات جمع و مانند رشوة و رشوات اما مثقل لام یائی بکسر عین نیز آمده مثل قنیة و قنیات از بهر آنکه
یا وقتی که مفتوح باشد و ما قبلش مکسور در آخر کلمه بود در حکم صحیح و قنیة بالکسر مایه است و نحو حجرة علی
حجرات و جمع مانند حجرة بضم اول و سکون دوم بر حجرات و این بضموم الفاست حجرة خانه کوچک بالضم
و الفتح بضم عین و فتح عین و المثقل العین و المثقل اللام بالیا یکسان و بفتح و مثقل عین البته واوی خواهد بود از جهت
ضمه ما قبل و مثقل لام یائی ساکن کرده میشود عین در هر دو و فتح داده میشود مانند دولة بضم دال مهمله و سکون
واو نوبت و غلبه و غلبت و غلبه در جنگ و بعضی گفته اند که دولت بضم دال در مال و امر آخرت و بالفتح در جنگ کار دنیا
و جمعی بعکس فرموده اند و دولات و دِرَدة و عرودت و درین ضم نیز جائز ست زیرا که وقوع واو بعد ضمتین
قلیل غیست مثل ثقل یا بعد دو ضمه ☜ آنکه تاشش نهاد دولت ✽ چند روزی دوات آنرا لت ✽ و
قد یکون فی تمیم فی حجرات و کسرات و گاه ساکن کرده میشود عین الفعل در محاوره بنی تمیم که بفتح تا و کسر میم

پدر قبیلہ است در مانند حجرات و کسرات از برای ہشتمقال حرکت عین بعد ضمہ در اول و بعد کسرہ در ثانی فا
باآنکہ دران رجوع ست بسوی اصل کہ مفرد ست و اما ضاعف ساکن فی الجمع و مضاعف حرف اوسط او ساکن
ست در ہمہ حواء فاء او مفتوح باشد یا مکسور یا مضموم مانند شدۃ بفتح شین معجمہ و تشدید دال مہملہ یکبار حملہ کہ
و شدات و عدۃ بکسر عین و تشدید دال مہملتین شمار و عدات و عدۃ بضم عین مہملہ و تشدید دال مہملہ گذشت
و عدات زیرا کہ تحریک عین مودی میباشد بسوی زوال ادغام یا وجوب ادغام بہر آئے اجتماع دو مثل
سر آن دو چشم گردم کہ چون ہندوان رہزن ہمہ را زنوک مژگان زدہ بر جگر کناره واما الصفات فبالاسکان
واما صفتہا مطلقا خواہ مفتوح الفا باشد یا مکسور الفا یا مضموم الفا پس ساکن کردن عین افعل ست مانند
صعبۃ بفتح صاد و سکون عین مہملتین و باء موحدہ دشواری و صعبات و صعبۃ بضم صاد مہملہ و سکون لام و باء موحدہ
سختی و صلبات و صفرۃ بکسر صاد مہملہ و سکون فاء خالی و صفرات صفت بکسر صاد مہملہ و فتح فا علامت و نشان
صفات جمع صفت در اصطلاح نحاۃ لفظی ست کہ دلالت کند بر ذاتی مبہما او بعضی اوصاف ماخوذ باشد مثل
ضارب کہ زنندہ است و حسن فتحتین کہ یعنی نیک ست و اسم آنست کہ دلالت کند بر ذات فقط ہمچو زید و عمر
اسکان بکسر ہمزہ و سکون سین مہملہ ساکن کردن مصدر افعال ست و صحیح و قالوا الحیاۃ در ربعات ملحق اسمیۃ
اصلیۃ جواب سوال مقدر ست و تقریر سوال آنست کہ قاعدہ شما کہ صفات باسکان عین ست منقوض ست
بمانند بجعات بحرکات ثلثہ لام و فتح جیم در بجعۃ کہ بہر حرکت اول و سکون ثانی ست و یعنی گوسپندی کہ کم ست
شیر او و ربعات بفتحتین را مہملہ و باء موحدہ و عین مہملہ جمع ربعۃ بفتح اول و سکون ثانی مرد و زنی کہ در باز کوتاہ
نباشد بر غیر قیاس از برای دیدن اسمیۃ اصلیۃ یعنی این ہر دو در اصل اسم اند نہ صفت بنابران عین ایشان
متحرک شدہ گفتہ است جوہری کہ حق این دو لفظ تسکین عین ست مگر آنکہ ایشان در اصل اسم اند کہ بنا
صفت کردہ میشود چیزے مانند امرأۃ بجعۃ و رجل ربعات و نسوۃ ربعات قالوا صیغہ مانعی معلوم جمع مذکر غائب
از باب نصر و اجوف واوی اصلش قولوا او الفتحہا و انفتاح ماقبلہا الف شد بحرکت بفتح لام و سکون میم و حاء
مہملہ دیدن بنظر دنگریستن و حکم نحوارض و اہل و مرس و غیر کذالک و حکم مانند ارض بفتح ہمزہ و سکون را
مہملہ و ضاد معجمہ کہ زمین ست و اہل بفتح ہمزہ و سکون ہا کسان و مردم خانہ است و عرس بکسر عین و سکون را
و سین مہملات کہ زن مرد ست و غیر بکسر عین مہملہ و سکون یا تحتانی و راء مہملہ کہ قافلہ و کاروان ست و
اشترانی کہ بران بار کنند و مراد انا مانند ارض الخ اسمی ست کہ در وقت مقدر باشد ہمچنین ست کہ گفتم در اسمیکہ
نادران ظاہر ست پس میگوئی در جمع آنہا کہ صحیح ست از صفات بفتح عین مثل تمرات و اہلات بفتحہا و
سکون آن فتح از برای اسمیۃ و سکون باعتبار وصفیۃ و غیر سلیب بکسر اول و فتح ثانی و کسر اول و سکون ثانی

مانند کسرات و در بعضی شروح عرس بالضم طعام عروسی ست پس عرسات بالفتح راوضم آن ست مثل حجرات
وغیرات باسکان عین وفتح آن مثل دیمات و ناب بسنة جاریه مسنون وقلون وبثون و باب
سنة بالفتح سین مهمله ونون و تاء فوقانی که سال بست واصلش سنوة بدلیل سنوات ومراد از باب سنة اسمی
ست که آخر او محذوف ست و در و تانیث آمده است و سنون بالکسر وقلون بکسر قاف جمع قالة بالضم
وجوب دراز و خورد که کودکان بآن بازی کنند و بفارسی جالیک بجیم مجمی و یاء معروف و در هندوی
گلی ڈنڈا بقلار بکسر میم وسکون قاف بروزن مفعال چوبی که بآن میزنند وقله بقاف وتخفیف لام چوب خرد
که ایستاده میکنند اصلش قلوة و سرگاه حذف کردند لام الفعل او جمع کردند بواو ونون از جهت عوض
نقصان و در اصل قلو بالفتح ست و فراگوید که اول آنرا بنابران ضمه دادند که دلالت کند بر واو محذوف
وکسر قاف نیز آمده است چنانکه کسره سین در سنون از جهت تنبیه برای آنکه اصل جمع در مثل او بکسر ست
بثون بالضم جمع بثة بضم ثاء مثلثه و باء موحده گرده فروم اصلش بثی بود بضم اول وفتح ثانی و آمده است
قلون بضم قاف جمع قالة موحاء سنوات و آمده است از باب سنة سنوات بفتحتین و عضوات بکسر عین
مهمله وفتح ضاد معجمه جمع عضة بکسر اول و اصلش عضوة و آن درخت بزرگیست و خاردار و ثبات بضم
ثاء مثلثه و باء موحده جمع ثبة که گذشت و نبات بفتح ها و نون جمع نبة که اصلش نبوة یعنی
قضیب مرد و اندام نهانی زن ۵ مرد باید که بدنیا نکند میل دو چیز ✤ تا وجودش
زلالت بسلامت باشد ✤ زن نخواهد اگر شش دختر قیصر باشد ✤ وام نستاند اگر شش عده
قیامت باشد ✤ وجاء ام کالم و آمده است جمع تکسیر امة بفتحتین که اصلش اموة بود تحریک
ام بالمد و اصل ام هو مثل افلس همزه دوم را بالف بدل کردند و جوبا چنانکه در راوم اموشل
و در اطرف ضمه ما قبل انداختند و واو ستطرف ما قبل مضموم مرفوض ست در اسماء
متمکنه پس واجب شد کسر ما قبل واو متطرف ابدال و اذ بیاگشت اسے بعد از ان
اعلال قاض کردند و گفتند در رفع هذه ام و در جر مررت بام و در نصب رایت اما امة کنیزک کالم بهمزه
وضم کاف جمع اکمة الصفة نحو صعب علی صعاب غالبا جمع صفة مے آید مانند صعب
بالفتح صاد وسکون عین مهملتین که دشوار و تند و سرکش و شیر درنده است و فعل بر وزن صعاب بالکسر و
با شیخ علی الشیاخ و باب شیخ یعنی اجوف ۵ آید بر وزن اشیاخ بالفتح ۵ اسلام زاطراف فرنگ در دین
آئینه چین زسوی زنگ آوردن ✤ از باد برخ شیخ بزنگ آوردن ✤ بتوان نتوان ترا بچنگ آوردن ✤
وجاء ضیفان و آمده است از معتل عین و غیر آن ضیفان بکسر ضاد معجمه وسکون یاء تحتانی جمع ضیف

بالفتح و وغدان بضم واو وسکون ضاد معجمه و دال مهمله ناکسان و فرومایگان جمع لوغد بالفتح و کهول
بضمتین مردان میانه سال جمع مهل بالفتح و رطلة بکسر را و سکون طاء مهملتین مردان سست و جبانان
ضعیف جمع رطل بالفتح و وو بضم واو و ساکن را و دال مهملتین جمع ورو بالفتح و آن آبی ست که در شکم
میان سیاهی و سرخی باشد و سجل بضمتین سین و حاء مهملتین جامهای سفید و سبلة جمع سهل بالفتح و سجاح
بضم سین مهمله و فتح میم و حاء مهمله جمع امرد ان جمع سمح بالفتح و نحو حلف علی احلاف کثیرا و جمع مانند حلف
بکسر جیم و سکون لام و فاکه فعل ست بمعنی ظالم و خم تهی و هر چه خالی باشد می آید براجلاف بالفتح بسیار
بد بخر حلف بیخر و نکند ۴ هر چه نیک ست هیچ بد نکند ۴ اجلف نادر و اجلف بفتح اول و ضم سوم جمع حلف
بادرست ندر بالفتح افتادن و تنها غریب شدن و نحو حرعلی احرار و جمع مانند حر بضم حاء و تشدید راء
مهملتین که فعل ست بضم فا و سکون عین می آید براحرار بالفتح و حر مرد آزاد ست و نحو بطل جمع مانند بطل
بفتحتین با و موحده و طاء مهمله که فعل ست می آید علی ابطال برو زن ابطال بفتح با و موحده و بطل دلیر
و جادو حسان آمده است حسان بکسر و سین مهملتین جمع حسن بفتحتین که نیک ست و اخوان بر و زن اخوان
بکسر همزه و سکون خاء معجمه برادران جمع اخ که در اصل اخو بفتحتین ست و ذکران بر و زن ذکران
بفتح ذال معجمه و سکون کاف و نران جمع ذکر بفتحتین و نحو نکد علی انکاد و جمع مانند نکد بفتح نون و کسر کاف
و دال مهمله که فعل ست می آید بر و زن انکاد بالفتح نکد دشوار و کم و وجاع و بر و زن وجاع بکسر واو و جیم
و عین مهمله دردها و رنجوریها بمعنی جمع بفتح اول و کسر دوم و خشن و بر و زن خشن بفتحتین خاء و شین
معجمتین و زشتها و سختیها جمع خشن بفتح اول و کسر دوم و جاء علی وجاعی آمده است جمع و بفتح اول
و کسر دوم بر و زن وجاعی بالفتح و الف اخیر و حباطی بفتح حاء مهمله و باء موحده و طاء مهمله و الف حبط
بفتح اول و کسر ثانی و آن شخصی ست که شکمش آماس و ورم داشته باشد و حذاری بفتح حاء مهمله و ذال معجمه
و راء مهمله و الف جمع حذر بفتح اول و کسر دوم بمعنی ترسان و نحو یقظة علی الیقاظ و می آید جمع مانند یقظ بفتح
یاء تحتانی و ضم قاف و طاء معجمه که فعل ست بر و زن الیقاظ بالفتح و یقظ بفتح اول و ضم دوم بیدار ست ۵
فلک را دیدها بر هم نمی آید شب از کینم ۴ چنان هشیار می خواند که بیداریست پنداری ۴ و ما به التصحیح و باب نفعل
بفتح اول و ضم ثانی صحیح دانستن ست یعنی اکثر از و جمع تصحیح می آید و تکسیر قلیل ست مانند یقظون و عجلون
جمع عجل بفتح اول و ضم دوم شتابنده و نحو جنب علی اجناب و جمع مانند جنب بضمتین جیم و نون و باء
موحده که فعل ست می آید براجناب بالفتح جنب بضمتین مرد غریب دور و بیگانه و آنکه جنابت داشته باشد
و یجمع الجمیع جمع السلامة للعقلاء و الذکور و همه صفتها جمع کرده میشود و جمع سلامت مر عاقلان و مذکر را

مانند معبون وخشنون وحضرون ندسیبویه زیرکان راگوید واما مونثه فبالالف والتاء لاغیر واما مونث
جمیع صفات پس بالف وتاست نه غیر ودرای آن غیر چون مقطوع الاضافت باشد مبنی برضم ست
نحو عیلات مانند عبلات بفتح عین مهمله وسکون باء موحده جمع عبله بالفتح وآن زن تمام خلقت ست
وحدرات بفتح حاء مهمله وکسره ذال معجمه درحدرة بفتح اول وکسر دوم ورقیطات بفتح یاء تحتانی وضم قاف
درقیط بفتح اول وضم دوم الاتحو عبلة وکمشة مگرباب فعله بفتح فاوسکون عین مانند عبلة وکمشة بشین
معجمه ناقه خورد پستان فانه جاء علی عیال وکماش پس بدرستیکه جمع آن فعله آمده است بروزن
عیال وکماش بکسر فاکه جمع تکسیرست وقالوا ان علج فی جمع علجة گفته اند نیز علج بکسر عین وسکون لام
وجیم درجمع علجة بکسر اول وسکون ثانی مونث علج علجة گبر آتش پرست وخرکوهی ومردزفت خلقت
ومانند یاد ته مدة ثالثة الاسم نحو زمان علی ازمنة غالبا ونکاتی ثه حرف زائده مده وسوم ست جمع اسم
مانند زمان بفتح زاء معجمه که فعال ست ومده او الف بر ازمنه بفتح اول وسکون دوم وکسر سوم بیشتر وزمان
وقت سنگام ست وقد جاء قذل وغزلان وعنوق وتحقیق آمده است قذل بضمتین قاف وذال
معجمه جمع تذال بفتح پس از دوطرف سردنباکوش ست وغزلان بکسر غین وسکون زاء معجمتین آهو بزها
جمع غزال بالفتح ۵ واشم زان شوخ آهو چشم امیدنگاه ۵ گوشه ابرو بجنبانید وگفت آهو گذشت
عنوق بضمتین عین مهمله ونون وقاف بزغالها ماده جمع عناق بالفتح ونحو حمار علی احمرة وحمر غالبا
وجمع مانند حمار بکسر حاء مهملتین که خرست وبعضی خربنر راگفته اند وفعال آمده است بروزن احمرة بفتح
اول وکسر سوم وحمر بضمتین اکثر وحاء صیران بکسر صاد مهمله وسکون یاء تحتانی وراء مهمله جمع صیراء
بالکسر وآن رمه گاو وحشی ست وشمائل بفتح شین معجمه کسر همزه جمع شمال بالکسر آن دست چپ
ضد عین وخود عادت ونحو غراب علی اغربة وجمع مانند غراب بضم غین معجمه وراء مهمله که زاغ ست
وفعال بروزن اغربة است بفتح اول وکسر سوم اکثر وجاء قرود غربان وآمده است جمع فعال بضم
فا بروزن قرود بضمتین قاف وراء ودال مهملتین جمع قراد بالضم وگذشت وغربان بالکسر جمع غراب
تذکور وزقان بکسر زاء معجمه وتشدید قاف کوچهای بازار ومحله وزقاق بالضم وزقاق بالکسر خنکها
ومشکها برین تقدیر جمع زق ست بکسر اول وتشدید قاف ونون در زقان بدل قاف ست مانند
خلان بضم خاء معجمه وتشدید لام جمع خلیل که دوست ودرلغتش ست اصلش خلال بضم وغلمة قلیل و
غلمه بکسر غین معجمه وسکون لام جمع غلام بضم کمست وذئب نادر ذئب بضم ذال معجمه وتشدید یاء
موحده جمع ذئاب بالضم که کمست نادرست ۵ بازدر کوشش هجوم بوالهوس بسیار شد ۵ بر سر تنگ شکر

چوش بکس بسیار شد ۞ وجاء فی المونث بذه الثلاثة اعنق واذرع واعقب وآمده است در مونث
این سه لفظ که فعال بهر سه حرکت ست اعنق بالفتح که بز غاله است واذرع بفتح اول وضم سوم جمع ذراع
بکسر ذال معجمه وراء وعین مهملتین که گز است واعقب بفتح اول وضم سوم جمع عقاب بضم عین مهمله و
قاف وباء موحده که مرغی ست سیاه شکاری معروف جمیع این مفردات مونث معنوی اند واکمن
شاذ واکمن بفتح اول وضم سوم جمع مکان بالفتح که جاست شاذ ست زیرا که مکان مذکر ست ومکان
در حقیقت مفعل ست از کون ماضی ومعنی آن موضع ست اما چون میم لازم شده است توهم کردند
که اصلی ست وگردانیدند فعال وازوی برآوردند مثل تمکن وغیر آن ونحو رغیف علی ارغفة ورغف
ورغفان غالبا وجمع مانند رغیف بفتح راء مهمله وکسر عین معجمه وسکون یاء تحتانی وفا که فعیل ست بمعنی
گردهٔ نان برارغفة آست بالفتح وکسر سوم ورغف بضمتین ورغفان بالضم فالکسر شروع ست در بیان
اسمی که مده او یاست وفا او البته مفتوح ست ازجهت عدم نعیل مضموم الفا وفعیل بکسور الفا وجمع
انضباء وآمده است بروزن انضباء بفتح همزه وسکون نون وکسره صاد مهمله ویاء موحده مهما وجمع
نصب وفصال بکسر فا وصاد مهمله جمع مفصیل وآن بچهٔ ناقه است وقتیکه جدا شود از ما ورخود وافاعل
بفتح همزه وفا وکسر همزه جمع افیل که شتر خورد ست وظلمان قلیل وظلمان بکسر ظاء معجمه وسکون لام
ظلم که شتر مرغ نر ست کم ست ظلمان مبتدا ست وقلیل خبر در بجا جاء مضاعفه علی سرر یا بضم راء مهمله
وتشدید وفتح باء موحده فلما یعنی وآمده است بروجه قلت جمع مضاعف فعیل مثل سریر که بسین ورا
مهملات تخت ست بروزن سرر بضمتین مضاعف بضاد معجمه وعین مهمله وفا ودو چندان کرده شده است
مفعول باب مفاعلة وصحیح ودر اصطلاح لفظی ست که دو حرف اصلی او متجانس باشد حاصل آنست که مضاعف
ازین قسم جمع کرده نمیشود بر نعل بضمتین از بهر آنکه اگر او غام کنند ملتبس شود واگر ادغام نکنند ثقل وگرانی
لازم آید وبروجه قلت بفک ادغام آمده است مانند سرر در سریر ونحو عمود علی اعمدة وعمد وآمده است
جمع مانند عمود بفتح عین مهمله وضم میم که فعول ست بروزن اعمدة بفتح اول وکسر سوم وعمد بضمتین فتحتین
وعمود ستون وپیشوای قوم ودر فارسی بمعنی گرزست ۞ عمودی که خواند همو مان بود ۞ تو آن مخوان
که سوم آن بود ۞ شروع ست در انکه مده او واد ست البته فا مفتوح خواهد بود زیرا که کسر فا مانند این
لفظ از انبیهٔ ایشان نیست وضم فا از انبیه جمعهاست مثل امور بالضم جمع امر بالفتح مگر آنکه شاذ باشد
همچو سدوس که طیلسان سبز را گویند واصمعی او را بفتح روایت کرده است وجاء تعدان وآمده است
قعدان بکسر قاف وسکون عین ودال مهملتین جمع قعود بالفتح وآن شتریست که چوپان او را مرکب خود

سازد در هر کار و افلاء بفتح همزه و سکون فا و الف ممدوده جمع ألو بفتح و ضم لام و تشدید واو و آن مهرست بضم میم و سکون ها بمعنی اسپ کره و ذئائب بفتح ذال معجمه و نون و کسره همزه و با موحده جمع ذئوب بالفتح و آن دلو پر آب ست الصفة نحو جبان علی جبناء و صنع و جیاد جمع صفت مانند جبان بفتح جیم و با موحده که فعال ست و بمعنی غزول و نامردمی آید بروزن جبناء بضم اول و فتح دوم و الف ممدوده و صنع بضمتین صاد و نون جمع صناع بالفتح و آن زنی ست که در عمل درست ماهر باشد و جیاد بکسر جیم و یاء تحتانی و دال مهمله جمع جواد بالفتح و آن اسپ بسیار دونده است ☜ پیلتن شاهی و لبسیارست بارت بر سر یه ☆ زین مرنج ای ابر دباغ ار گویمت بسیار بار ☆ و ازین بیت امیر خسرو هیچ معنی صریح بر می آید و لا یخفی علی من له ادنی تامل فی اسالیب الکلام الفارسی ایضا حش آنست که تو بادشاهی ازین مرنج که گویمت بسیار بار یعنی گرانی تو بسیار گویم تو بادشاهی ازین مرنج که گویمت بسیار بار یعنی مار و اودن تو بسیار گویم ای ابر ازین مرنج که گویمت بسیار بار یعنی گویم بسیار بار ای باغ ازین مرنج که گویمت بسیار بار معنی بسیار بار میوه ازین مرنج که ترا بسیار گویم یعنی بسیار نکو کار گویم ازین مرنج که ترا پیلتن و بادشاه بسیار گویم یعنی بارها و نحو کناز علی کنز و جمع مانند کناز بکسر کاف و نون و زاء معجمه که فعال ست و بمعنی ناقه پر گوشت بروزن کنز ست بضمتین و هجان بکسر ها و جیم اشتران سفید جمع هجان و نحو شجاع علی شجعان و جمع مانند شجاع بالضم که فعال ست بروزن شجعان ست بالکسر و شجعان بالضم و شجعاء بضم شین و فتح جیم و الف ممدوده و دو الفاظ مذکوره مده الف ست و فاء مفتوح و مکسور و مضموم و نحو کریم علی کرماء و کرام و جمع مانند کریم بفتح کاف و کسر راء که فعیل ست بروزن کرماء بضم کاف و فتح راء و الف ممدوده و کرام بالکسر شروع ست در انکه مده او یاست و البته مفتوح الفاست از جهت عدم کسره و ضمه و ندد بضمتین نون و دال معجمه و راء مهمله ترسانندگان جمع تدبر و ثمنیان بضم ثاء مثلثه و سکون نون و یاء تحتانی جمع ثنی بالفتح و کسر نون و تشدید یاء گاو و گوسفندان دو ساله که در سال سوم در آمده و اسبی که در سال چهارم در آمده باشد و اشتری که در سال ششم در آمده باشد و خصیان بکسر خاء معجمه و سکون صاد مهمله و یاء تحتانی جمع خصی خایه بریده ست و اشراف بفتح همزه و سکون شین معجمه بزرگان جمع شریف و اصدقاء بفتح همزه و سکون صاد و کسر دال مهملتین و قاف و الف ممدوده دوستان جمع صدیق و اشحته بفتح همزه و کسر شین معجمه و تشدید حاء مهمله بخیلان جمع شحیح و ظروف بضمتین ظاء معجمه و راء مهمله و فاء ترکان خوش طبعان جمع ظریف و نحو صبور علی صبر غالبا و جمع مانند صبور بفتح صاد مهمله و ضم ها که فعول ست بمعنی شکیبا بکسر تین بروزن صبر بضمتین ست اکثر شروع ست در انکه مده او واو ست

ونمی باشد فاگر مفتوح از بہر دلیلی کہ بکرر مرقوم شد وعلی ہذا واو بروزن دو واو بضم واو وفتح واو اولین مہملتین والف ممدودہ جمع دود بالفتح وآن دوست است ۵ برخیزم وگرد دوست گردم ✽ چندان کہ رضای او ست گردم ✽ اعداء بفتح ہمزہ وسکون عین ودال مہملتین والف ممدودہ جمع عدد بفعیل بمعنے مفعول یا بمعنی فعیل کہ بمعنی مفعول ست وقتیکہ در ونوعی از آفت رود ویا شد باب او یعنی حکم او آنست کہ بروزن فعلی بضم فا وسکون عین والف مقصورہ باشد نحو جرحی ممانند جرحی بجیم وراء وحا مہملتین جمع جریح بمعنے مجروح وآن زخمی ست واسری بسین وراء مہملتین جمع اسیر وآن بندیست وقتلے باتاء فوقانی جمع قتیل وآن کشتہ شدہ است وجاء اسارے وآمدہ است اساری بالضم وراء مہملتین والف مقصورہ جمع اسیر وشذ قتلاء وناورست قتلا بضم قاف وفتح تاء فوقانی والف ممدودہ جمع قتیل وہمچنین اسراء جمع اسیر ولایجمع جمع السلامۃ وجمع کردہ نمیشود بفعیل بمعنے مفعول جمع سلامت کہ بواو ونون والف وتا میباشد فلا یقال جریحون پس گفتہ نمی شود جریحون در رفع کرد ولا جریحات ونہ جریحات در منصوب لتمیز عن فعیل الاصل تا جدا شود از فعیل اصل کہ بمعنے فاعل ست واو راجمع سلامت بواو ونون والف وتای میباشد مثل کریمون وظریفون وعلیمون در تفرقہ نکردند از بہر آنکہ اصل باب تصحیح لائق تر ست واجدر ونحو مرضی محمول علی حرجی جواب سوال مقدر ست وتقریر سوال آنست کہ مریض فعیل ست بمعنی فاعل وبمعنی مفعول وبا این جمع کردہ شدہ است بفعلی بالفتح والف مقصورہ وکلام شما دلالت میکند بر آنکہ فعلی باشد کہ بمعنی مفعول بود نہ بمعنے فاعل وتقریر جواب آنست کہ مانند مرضی در جمع مریض باآنکہ او بمعنے فاعل ست معنی بیمار حمل کردہ شدہ است بر حرحی از جہت اشتراک ہر دو در رسانیدن چہ زخم وبیماری ہر دو در رومیرسانند ۵ گوش تو شنیدہ ام کہ دردی وارد ✽ درد دامن من مگر بگوش تو رسید ✽ واذا احملوا نحو ہلکی وموتی وجرحی علیہ فہذا اجدر بالحمل کردند قوم مانند ہلکی را کہ جمع ہالک ست بمعنی نیست شونده وموتی را کہ جمع میت بمعنی مردہ وجرحی کہ بجیم وراء مہملتین وباء موحدہ جمع اجرب ست بمعنی کریمن بر جرحے بانخالفت در وزن مفرد ومعنی رسانیدن مفرد پس این معنی حمل مرضی بر جرحی سزاوار ست از بہر حمل از جہت موافقت در اصل معنے ووزن مفرد اجدر بجیم ودال وراء مہملتین اسم تفضیل ست کما مر والیامی ویتامی علی وجاعلی وجباطی چنانکہ حمل کردہ اند ایامی ویتامی را بر وجاعی وجباطی از جہت توافق ہر دو در ایصال آفت باختلاف مفرد اول ایامی بفتح ہمزہ ویاء تحتانی جمع ایم بفتح ہمزہ وتشدید میم وسہ یاء تحتانی مرد بے زن وزن او مرد ایلش ایم بروزن فعیل ویتامی بفتح یاء تحتانی وتاء فوقانی والف جمع یتیم بروزن فعیل طفل بے پدر از آدمی بچہ بے پدر

از چار پایان نیس و یگانہ از مرواید و جاعل و حیاطی جمیع و جمع و ضبط بفتح اول و کسر دوم ست و نوانا بود کہ
حملوا الخ متعلق باول باشد ای بخو مرض محمول علی حرجی کما حملوا اماثل علی وجاعی الخ مونث نحو صبیحۃ علی
صبائح و صباح و جمع صفت مؤنث مانند صبیحہ بفتح صاد مہملہ و کسر باء موحدہ و جاء مہملہ کہ فعیلہ است و معنی
زن خوب صورت بر وزن صبائح ست بافتح و کسر ہمزہ و بر وزن مصباح بالکسر شروع ست در انکہ مدہ او
یاست و فاء او نمیباشد مگر مفتوح و جاء خلفاء آمدہ است جمع فعیلہ خلفاء بضم خاء معجمہ و فتح لام و فا
و الف ممدودہ جمع خلیفہ و آن قایم مقام ست و جملہ جمع خلیف ادنی گردانیدن خلفا جمع خلیف بر وزن
کریم بہتر ست از انکہ جمع خلیفہ گردانند بواسطہ کثرت آمدن فعلاء جمع فعیل مانند کبراء جمع کریم و نجلاء
جمع نجیل حمل کثر بہتر و اجدر ست و نحو عجوز علی عجائز مانند عجوز بفتح عین مہملہ و ضم جیم و زاء معجمہ کہ فعول
و مدہ ثالثہ او واو و معنی زن پیر بر وزن عجائز ست بافتح و کسر ہمزہ نواحی من الشعراء فی وصف العجوز
دو دندان پیشین بجدی دراز بدہ کہ بالا کند بند شلوار بازہ فاعل الاہم نحو کاہل علی کواہل و جمع فاعل
اہم مانند کاہل کہ بمعنی ما بین دو شانہ است بر وزن کواہل بافتح و کسر جہارم می آید و جاء حجران و حجان
و آمدہ است جمع فاعل اہم بر وزن حجران بضم حاء مہملہ و سکون جیم و راء مہملہ جمع حاجر وان زمین بلند
ست کہ میان او پست باشد و کنار وادی کہ آب را نگاہدارد و بر وزن حجان بکسر جیم و تشدید نون جمع
جان بتشدید نون و اصلش جاین کہ پدر جن ست مانند آدم کہ ابو البشر ست المؤنث نحو کاثبۃ علی کواثب
و جمع فاعلہ مونث اہم مانند کاثبۃ بثاء مثلثہ و باء موحدہ و آن اسپ مجلی ست کہ پیش زین در انجا
دو نفع سفود و در فارسی یال سپ گویند و بر وزن کواثب بفتح اول و کسر جہارم و قد تروا فاعلاء بکسر عین
ترووا بنون و زاء معجمہ ماضی معلوم از تفعیل یعنی و تحقیق نازل کردہ اند فاعلاء بکسر عین مہملہ و الف ممدودہ
را در منزل و محل فاعلاء از جہت اشتراک ہر دو در زیادۃ علامت تانیث کہ در یکی تا و در دیگر الف ممدودہ است
حاصل آنکہ چنانکہ جمع فاعل و فواعل میباشد ہمچنین جمع فاعلاء فواعل نقالوا قواصع پس گفتند قواصع
بفتح قاف و کسر صاد و عین مہملتین جمع قاصعاء و آن سوراخی ست کہ موش دشتی در و داخل میشود و نوافق
بنون و فا و قاف در نافقاء یکی از دو سوراخ موش دشتی کہ دران پنہان شود و پیدا گردد از سوراخ دیگر
و دوام بتشدید میم اصلش دوام میم را در میم ادغام کردند جمع دامۃ بتشدید میم و آن سوراخی ست کہ موش دشتی
ازان خاک برآورد و جمع کند و سواب بسین مہملہ و کسر باء موحدہ جمع سائبۃ و آن پوستی ست کہ بچہ دران
میباشد اصلش سوابی بیاء تحتانی افتاده بمثل قاض الصفۃ نحو جاہل علی جہل و جمع فاعل صفت مانند جاہل
کہ بجیم نادان ست می آید بر وزن جہل بالضم و تشدید و فتح دوم و جہال بالضم و تشدید [illegible]

و نسبقه بروزن فسقه بفتحتین فا وسین مهمله و قاف و رفاسق و آن بدکردار و زنا بکار ست کثیر اور وقت
بسیار و علی قفاقع فی المثل اللام و بروزن قضاة بضم قاف و فضاد معجمه جمع قاضی در مثل لام و همچنین دعاة
جمع داعی اصل هر دو قضیة و دعوة است بضم فا و فتح عین یا و واو و بالتحرکها و الفتاح ماقبلها الف بدل کردند
و علی بزل بروزن بزل بضم باء موحده و سکون زا و آخر مهمله جمع بازل و آن شتر یکه در سال نهم در آید نر باشد
یا ماده و دندانش شق و شکافته شود و شعراء بضم شین معجمه و فتح عین مهمله و الف ممدوده و آخر همزه جمع
شعر جمع شاعر و صحبان بضم صاد و سکون حاء مهملتین و باء موحده یاران جمع صاحب و تجار جمع تاجر یکسر تا و فتح
و جیم و راء مهمله سوداگران و قعود بفتحتین قاف و عین و دال مهملتین نشینندگان جمع قاعد بکوشش رفتم
و فجاءنی بیایی من شکست آنجا بحمد الله که تقریبی شد از بهر نشست آنجا و اما فوارس فشاذ و اما مانند فوارس
بفتح فا و کسر راء و سین مهملتین که جمع فارس ست و آن سوار ست پس شاذ ست زیرا که فواعل جمع فاعله
صفة است مانند ضارب و ضوارب یا جمع فواعل ست و قتیکه صفت مؤنث باشد مثل حائض و حوائض
و از بهر آن که عاقل جز فوارس و هوالک جمع هالک که نمیست شونده است و نوائس بنون و
سین مهمله جمع ناکس که مرد افگنده و سرست هیچ نیامده است بدانکه فوارس جمع فارس ست
که مؤنث او بتا نمی باشد زیرا که نمیگویند امراة فارسة پس باین نسبت از صفت بعید شد از بهر آنکه فرق
در بند کرد میان مؤنث بتا از خواص صفات ست پس فارس کالاتم شد و اما هوالک در مثل ست مانند هالک
فی الهوالک و در امثال خلاف قیاس بسیار میباشد و فوارس از جهت ضرورة شعر آمده است پس اعتبار
ندارد و الموت نخوانمه علی نوائم جمع موتة صفت مانند نائمة بنون و کسر همزه که فاعله است می آید بروزن
نوائم بفتح اول و کسر چهارم نوم بفتح نون و سکون واو خواب کردن و نوم بضم نون و تشدید فتح واو در قیاس
الاعیان بن خلکان ست و نائمة قبلتها فنبهت فقالت تعالوا اذا طلبوا اللص با لجد فقلت انی خذتیک
غاصبة و لیس علی الغاصب شئی سوی الرد بتقبیل یقاوه و باء موحده بوسه دادن مصدر باب تفعیل و نبهت
ماضی معلوم مؤنث غائبه از صحیح قالت مانند نبهت مهلش قولت و او بالتحرکها و الفتاح ماقبلها الف شد
اجوف واوی از باب نصر تعالوا بعین مهمله و فتح لام جمع امر حاضر باب تفاعل و ناقص واوی
اصلش تعالیوا یا الف شد و بالتقاء ساکنین افتاد همچنین طلبوا بطاء مهمله و باء موحده از باب نصر و صحیح
لص بکسر لام و تشدید صاد مهمله مفعول طلبوا و ضمیر مستتر در و فاعل ست های مکسوره جاره حدیکسر جیم و
تشدید دال مهمله مجرور و حرکت دال روی این لفظ در دراکه در بیت ثانی خواهد آمد بنوعی اشباع باید کرد که
یا معروف ملفوظ شود و قلت ماضی متکلم واحد از باب نصر اصلش قولیت واو و الف شد و الف از جهت التقاء

دو ساکن افتاد قلت شش بفتح قاف و فتح را بضم بدل کردند تا دلالت کند بر واو محذوف ان بکسر همزه
و تشدید و فتح نون مشبه بفعل و نون وقایه و یای ساکن متصل با ابرام اسم او غاصب بغین معجمه و کسر صاد مهمله
و بار موحده بسم گرفته و خر آن فدبت بفا و دال مهمله و یار تحتانی مانند قلت جمله معترضه که بکمر کاف لیس فعل انا
و شئی اسم او ست علی جار و غاصب مجرور خبر سوی بکسر سین مهمله و ضم آن ظرف و مضاف و بفتح را و تشدید
دال مهملتین مضاف الیه پس معنی هر دو بیت آنست که در خواب رفته بوسیدم او را پس بیدار شد پس گفت
بیائید و بجوئید دزد را بکوشش پس گفتم بدرستیکه من قربان تو گردم غاصب و ربانیده بزور من چیزیست بر غاصب
چیزی مگر بازپس دادن در علم فقه مقرر شده است اگر کسی چیزی را از شخصی بزور و تعدی غصب کند بر غاصب
اگر مغصوب سلامته بشد کوشش واجب ست و درین صورت انچه غاصب ربوده است ممکن ست که جهة ان
بوسه گیرنده یک دو بوسه عوض بوسه گرفته بگیرد و رد کند. راقم حرف گوید لبهای شکربار تو ای دلبر
شیرین ✤ بوسیدن و آهسته گزیدن مزه دارد ✤ و کذلک حوائض و همچنین ست حوائض حیض یعنی
هر لفظ فاعل که فارق در تذکر و تانیث او تبا نباشد جمعش برین دو وزن می آید مثل حامل و حوامل
و حوائض حائضة که بوزن حیض آید و حیض خونیست که در هر ماه از محل مخصوص زن روان
گردد و حامل زن آبستن باید دانست که در مانند حامل و طالق و عاقر و عقیم تا در تانیث
تر و کست بواسطه آنکه تا از برای تفرقه است درمیان مذکر و مونث و الفاظ مذکوره مخصوص بزنان نیستند
المونث بالالف را بقیه نخوانثی علی اناث مونث بالف در حالیکه چهارم ست مانند انثی می آید جمع او بروزن
اناث با کسر انثی بضم همزه و سکون نون و ثاء مثلثه ماده ضد ذکر که نرست و نخو صحاری علی صحاری و جمع مانند
صحرا که دشت ست می آید بروزن صحاری بالفتح و الف مقصوره مقصود از نخوانثی اسمی ست که آخر او الف
مقصوره باشد و مراد از نخو صحاری آنی ست که آخر او الف ممدوده شبیه الصفة نخو عطشی علی عطاش جمع مونث
مانند عطشی بفتح عین و سکون طاء مهملتین و شین معجمه که زن تشنه است می آید بروزن عطاش با کسر
و نخو حرمی علی حرامی و جمع مانند حرمی بروزن حرامی بالفتح و الف مقصوره است حرمی بفتح حاء و سکون
راء مهملتین هر حیوان ماده است و سم شگافته دارد مانند آهو و گاو و غیر آن و فرق در عطشی و حرمی باتحاد
لفظ و صفت آنست که عطشی مذکر بالف و نون دارد مثل عطشان و حرمی ندارد و لیکن نازل کرده شده است
منزل چیزی که مذکر بالف و نون دارد مانند عجلان و عجلی و عجالی شتاب کار و نخو بطحاء علی بطاح
جمع مانند بطحاء بالفتح با موحده بسکون طاء و حاء مهملتین و الف ممدوده فتنگاه
دران آب سیل که دران سنگریزه باشد می آید بروزن بطاح بالکسر و نخو عشراء و جمع مانند عشراء

بضم عین مہملہ و فتح شین معجمہ و راء مہملہ و الف ممدودہ نامۂ دو مابہ آبستن علی عشار سے آید
بروزن عشار بالکسر و فعلی فعل نحو اصغر سے علی اصغر و فعلی بضم فا و سکون عین و الف
مقصورہ مونث افعل مذکر تفصیل جمعش بروزن سفر بضم اول و فتح ثانی ست صغر بکسر اول و
فتح دوم خوردے خلاف کبر صغری زن خوردتر اصغر مرد خوردتر فعلی مبتداست و علی بصغر
خبر و اگر بالف ممدودہ باشد مانند حمراء جمع او بر فعل بضم فا و سکون عین میباشد مانند حمر و مصنف ذکر
نکردہ است اگر گوئی جمع احمر نیز چنین میباشد چنانکہ خواہد آمد پس سبب اتحاد جمع حمراء و احمر
چہ چیز ست گویم سبب اتحاد آنست کہ ہر گاہ درین نوع صیغہ مذکر و مونث علیحدہ وضع کردند
مانند احمر و حمراء و نگفتند احمرہ چنانکہ گفتند کریم و کریمہ مقدار بتہ اختیار کردند اتحاد در صیغہ جمع
تا این موافقت برابر آن مخالفت باشد **شعر** زد بر ہمن بغضب کرد و انگاہ اشارتی
بلب کرد و با الف خامستہ نحو حباریٰ علی حباریات و مونث بالف در حالیکہ پنجم ست مانند
حباری جمعش بروزن حباریات بضم اول و فتح ہمزہ و با و تحتانی حاصل آنست کہ جمع اشل حباریٰ
بالف و تا می باشد زیرا کہ تکسیر او بر پنج حرف ست مثل میست پس ناچار ست از حذف پس اگر
حذف کنی الف تانیث و گوئی حبائر بروزن مساجد شبہ نشود بر مسائل کہ بر او سہ مماثلتین
جمع رسیلہ بروزن خلیفہ است و آن نامہ است و اگر حذف کنی الف اول و گوئی حباری ملتبس
شود بحبالی جمع حبلی و صاحب صحاح گفتہ است کہ الف او نہ از برائے تانیث ست و نہ از بہر
الحاق و حباریٰ منصرف نمیشود خواہ معرفہ باشد و خواہ نکرہ و ظاہر آنست کہ الف تانیث
اگر بواسطہ تانیث نباشد منصرف گردد و حباری بضم حاء مہملہ و باء موحدہ و راء مہملہ مرغی ست
آبی کہ آنرا گردان بفتحتین و کرایا بالفتح نیز گویند و در فارسے شوات بضم شین منقوطہ و تا و فوقانے
و سرخاب خوانند و معنی شواط در بعضے فرنگہا چیز نوشتہ اند و برخے بوقلمون کہ آفتاب پرست
افعل الاسم کیف یصرف نحو اجدل و اصبع و احوص علی جادل و اصابع و احاوص افعل اسم بہر جا کہ
تصرف کردہ شود و در حرکات اول خود خواہ مفتوح باشد خواہ مکسور خواہ مضموم مانند اجدل
بفتح ہمزہ و سکون جیم و فتح دال مہملہ اسم جرغ بفتح جیم فارسے و آن مرغیست شکاری و اصبع بکسر ہمزہ
و سکون صاد مہملہ و فتح با موحدہ و عین مہملہ انگشت و احوص بالفتح بجا و صاد مہملتین کہ علامت مردمی ست
و غیر منصرف از بہر علمیۃ و وزن فعل جمع کردہ میشود بر فاعل بفتح اول و کسر چہارم مثل اجادل
و اصابع و احاوص صاحب قاموس گوید اصبع بہر سہ حرکت ہمزہ و بہر سہ حرکت با ست بنابریں

اصبع را بسبہ روش توان خواند اما مشہور ازین مذکور نست کہ اوا مسعود شد شعر مزن بحلقہ
آن زلف تا بدار انگشت ۞ کہ بیچ پس نکند در دہان مار انگشت ۞ تصرف مضاع غائب مجہول
تفعیل وقولہم حوص للمح الوصفیۃ اشارت ست بسوی اعتراضی کہ وارد میشود تقریرش آنست
کہ شما گفتید کہ جمع افعل بروزن افاعل میباشد وحالانکہ جمع احوص حوص بالضم آمدہ است
وجواب آنست کہ قول ایشان حوص در جمع احوص از برای دیدن وصفیہ اصلیہ ست یعنی در اصل
احوص صفت ست وبآن اعتبار جمعش فعل بالضم وسکون دوم مے آید احمر وحمرا وحوص آنکہ
گوشہ چشمش تنگ باشد وحوصاء مونث اوست الصفۃ نحو احمر علے حمران وحمر وجمع افعل صفت
باشند احمر یعنے چیز یکہ از رنگ وعیب باشد جمع او بروزن حمران وحمرست بضم اول وسکون دوم
احمر چیزے سرخ ودر فارسی آل بالمد نیز گویند شعر شود چہرہ وزرد خورشید آل ۞ وہندش
اگر خود بر دیان اُگال ۞ ولا یقال احمرون بواو ونون لتمیزہ عن افعل التفضیل از برائے
جدا شدن افعل صفت از افعل تفضیل باین طرز کہ جمع افعل تفضیل اصل ست پس او بہ تصحیح لایق
واولے ست ولاحمراوات لانہ فرعہ وگفتہ نمیشود در جمع حمراء حمراوات بالف وتا زیرا کہ مذکر ستلک
مؤنث فرع مذکرست ومذکر وصل ست در ہر گاہ اہل جمع سالم نکردند فرع را بطریق اولی نخواہند کرد وحمراوات
بالف لغلبتہا سماعاً آمدہ است خضروات در جمع خضراء بفتح خاء وسکون ضاد معجمتین وراء مہملہ و
الف ممدودہ باستناع اخضرون از برائے غلبہ اسمیتہ خلاصہ مطلب آنست کہ جمع فعلاء صفت
بالف وتا نمیباشد وخضراوات جمع خضراء بنابران آمدہ است کہ خضراء کالاسم شدہ یعنی بقل
بفتح باء وسکون قاف کہ بمعنی سبزی ست پس خضراوات یعنی بقول باشد در حدیث ست
لیس فی الخضراوات صدقۃ یعنے نیست در بقول صدقہ بفتحتین وآن مالی ست کہ حق فقرا
باشد غلبہ بفتحتین فین معجمہ ولام چیرہ شدن ونحو الافضل علی الافاضل والافضلین وجمع
مانند افضل کہ بفاء وضاد معجمہ افعل تفضیل ست می آید بروزن افاضل در تکسیر وافضلین در تصحیح
افضل افزون تر ولقب خاقانی مشہور شعر آزادانرا نہ بینی افضل آنآزادے ۞ دو حرف اول
آزا دانرا دو حرف اول آزادی ۞ کہ از ست وبمعنے حرص وہوس نمی باشد یعنی جمیعکہ آنا دو محردا
در راہ خدا یتعالے مفرد وحرص ودنیا ولذت گرفتن از اسباب آن ندارند وفعلان الاسم نحو
شیطان وسرحان وسلطان علی شیاطین وسراحین وسلاطین وفعلان اسم بہر طرزے کہ
صرف کردہ شود یعنی بہر حرکت اول کہ باشد مانند شیطان بالفتح دیو سرکش ومتمرد از جن وانس

وچہار پایا سرحان بکسر سین وسکون راء ومہملتین گرگ سلطان بضم سین مہملہ بمعنے پادشاہی آید جمع او بروزن شیاطین بفتح اول وکسر چہارم وسراحین وسلاطین وجاء سرح وآمدہ است جمع سرحان سراح بالکسر بصفۃ نحو غضبان وسکران علی غضاب وسکاری وجمع صفت مانند غضبان بفتح غین وسکون ضاد معجمتین وباء موحدہ کہ خشمناک ست می آید بروزن غضاب بالکسر وجمع سکران کہ مرد مست ست بروزن سکاری بالفتح والف اخیر سکر بضم سین مہملہ وسکون کاف وراء مہملہ مست شدن ومستی وقد ضمت اربعتہ وتحقیق ضم دادہ شدہ اند چہار لفظ کہ جمع فعلان بالفتح واقع اند وآن چہار نحو کسالی وسکاری وعجالی وعیارے وفتح اول نیز در ایشان جائز ست اما بہتر ضم ست کسلان سست جمعش کسالی بالضم وہمچنین سکران جمعش سکاری وعجلان بمعنے شتابندہ جمعش عجالی وغیر آن بغین معجمہ وباء تحتانی وراء مہملہ صاحب غیرت ورشک جمعش غیاری شعر رفتی بزم غیر برآشفت غیرتم ۔ گشتم ہزار بار سفید وسیاہ سرخ ۔ وفعیل نحو میت علی اموات کہ اصلش میوت ست می آید بروزن اموات بالفتح وجیاد جمع جید بفتح جیم وتشدید وکسر باء تحتانی کہ بمعنے خوب وسرہ است واصلش جیود ست وابیار بفتح ہمزہ وسکون باء موحدہ وکسر یاء تحتانی بمعنے واضح وروشن واصلش بیین بروزن فعیل ونحو شرابون وحسابون وسیقون ومضروبون ومکرمون استغنی فیہا بالتصحیح ومانند شرابون وغیر او تا مکرمون استغنا کردہ شدہ است دران ہر یک از جمع تکسیر بہ جمع سالم یعنی ہرگاہ این الفاظ جمع صحیح دارند احتیاج جمع تکسیر ایشان نیست شراب بفتح شین معجمہ وتشدید راء مہملہ وباء موحدہ بسیار نوشندہ حسان بضم حا وتشدید سین مہملہ مرد حسن ونیکو تر وزن را حسانۃ گویند فسیق بکسر تین فا وسین مہملہ ومشددہ وسکون یاء تحتانی وقاف مرد پیوستہ فسق ونافرمانی مضروب زدہ شدہ مکرم بالضم وکسر فتح را بسیار گرامی دارندہ وبسیار گرامی داشتہ شدہ استغنا بغین معجمہ ونون بے نیاز شدن مصدر استفعال واستغنی مجہول ست ازان وناقص یائی وجاء عواویر در آمدہ است جمع عوار بضم عین مہملہ وتشدید واو بمعنی بد دل ونامرد وعواویر بفتح اول وکسر چہارم وملاعین بفتح میم وکسر عین مہملہ جمع ملعون یعنے رانده شده ومیامین جمع میمون بیاء تحتانی مجنسہ بابرکت وافزونی ومشائیم بشین معجمہ وکسر ہمزہ جمع مشئوم ضد میمون کہ نابارک ومجنسہ است ومیاسیر بیاء تحتانی وسین مہملہ جمع میسور یعنے آسان ولو اند بود کہ جمع موسر بالضم وکسر سوم بود کہ بمعنی تونگر ست ومنا کیر

بفا وطاء وراء مهملتین جمع مفطر بالضم وکسر سوم که روزه کشاینده است ومناکیر بنون جمع منکر بالضم وکسر سوم نشاسنده وتواند بود که جمع منکر بالضم وفتح کاف باشد که بمعنی زشت است ومطافل بفتح سیم وطاء مهمله وکسر فا جمع مطفل بالضم وکسر سوم ماده آهوئے که با او طفلش باشد وشادن بشین معجمه ودال مهمله جمع شدن بالضم وکسر سوم ماده آهوئے که بچه او قوے شده باشد وشاخ برآورده شعر زفیض بهره نیابد ضمیر فرخ طبعان ✤ کجا بهار کند سبز شاخ آهو را ✤ والرباعی نحو جعفر وغیره علی جعافر قیاسا وما رباعی پس جمع کرده میشود مانند جعفر وغیر او از صیغها مثل درهم ودرهم وبرج وبرثن بروزن جعافر بفتح اول وکسر چهارم که فعالل ست از روے قیاس ونحو قرطاس علے قراطیس وجمع مانند قرطاس یعنے لفظیکه زائد او مده رابع باشد بروزن قراطیس ست بالفتح وکسر چهارم وما کان علی زنته ملحقا او غیر ملحق بمده او غیر مده مجری مجراه واسمیکه باشد بروزن رباعی یا نزدیک بوزنش ملحق برباعی یا غیر ملحق با ومیده یا غیر مده جاری مجرا شده محل جریان رباعی در انکه جمع هریک بروزن مفاعل ست بحری بجیم وراء مهمله مصانع غائب معلوم وناقص یائی از باب ضرب مجری بالفتح اسم ظرف جریان بفتحتین روان شدن نحو کوکب مانند کوکب بروزن جعفر اختر وستاره کواکب بفتح اول وکسر چهارم جمع وجدول برجداول بفتح اول وکسر چهارم وعثیر بکسر عین مهمله وسکون ثاء مثلثه وفتح یاء تحتانی وراء مهمله غبار وگرد بروزن عثاثر بفتح اول وکسر چهارم وتنضب بفتح باء موحده وقاف ونون وضم ضاد معجمه وباء موحده درختی ست که از چوب وے تیر سازند برتناصیب بفتح اول وکسر چهارم ودمخس بکسر میم وسکون دال وفتح عین وسین مهملات نیزه بردعائش بفتح اول وکسر چهارم والفاظ مذکوره ملحق بهر باعی اند وقرواح وقرطاط ومانند قرواح بکسر قاف وسکون راء وحاء مهملتین زمینی که در وے آفتاب افتد وناقه دراز پا ودست قرطاط بضم قاف وکسر آن وسکون طاء مهملتین مهلات زین وجل شتر که بالان بر وے نهند واین دو لفظ ملحق اند بامده مذکوره ومصباح بکسر میم وسکون صاد وحاء مهملتین چراغ وغیر ملحق ست بامده پس جمع این سه لفظ فعالیل ست بفتح اول وکسر چهارم وسکون یاء تحتانی مانند قراویح وقراطیط ومصابیح وحکم صاحب تاتیر چنین ست مانند مجمعه بضم جیمین که سرست برجاجم مثل مساجد شعر سهل کاریست بفتراک سر بالستن ✤ صید بے دام گرفتن هنر صیاد یست ✤ بکرمه بالفتح وضم سوم یعنی بزرگی بر مکارم وبمجد سر والته

بکسر سین وسکون راء مہملتین بر اوبل ست وآن شلوار ازار ست وبخو جوار بہ واشاعبۃ فی الاعجمی والمنسوب
الف ونشر مرتب ست یعنی مانند جوار بہ جمع باز دیا وتاست بر فعالل دراعجمی از بہر دلالت بر فرعیۃ واشاعبۃ جمع باز دیا
تاست بر فعالل از جہت دلالت بر نسبت ورباعی عربی جوارب جمع جورب ست ودر فارسی موزہ خوانند وگذشت
اشاعبۃ نسبت دارندگان بسوے اشعب بفتح ہمزہ وسکون شین معجمہ وفتح عین وباء موحدہ کہ نام مردیست ضرب المثل
در طمع لہذا اورا اشعب طماع خوانند ومثل ست لاکن اشعب فشعب یعنی اشعب طمع مباش تا در تعب ورنج نیفتی
ودر بعضے کتب لغت بتاء مثلثہ بجاے باء موحدہ تصحیح یافتہ وآن غلط ست کذا قال بعض الفضلای فی رصراح
در باب فاء مثلثہ وفصل شین منقوطہ مسطور ست شعب بفتحتین پراگندگے کار وزلیدہ موے
شدن اشعب لغت منہ ونام مردے ومنہ الاشاعبۃ والہاء للنسبۃ وہم در صراح در باب باء
موحدہ وفصل شین معجمہ اشعب مردی طماع ودر اکثر نسخ ثین بتاء مثلثہ واقع شدہ وہمچنین ست
اشاعرہ منسوب بشیخ حسن اشعری والکاسرۃ منسوب بکسریٰ بالکسر والفتح لقب ملوک فارس
ست ومعرب خسرو والعجم بعین مہملہ وجیم بروزن اکمل آنکہ سخن فصیح نگوید اگرچہ از عرب باشد
وآنکہ بر سخن قادر نباشد اعجمی منسوب بوے مراد اینجا در اے عربی ست مانند فارسی وترکے
وہندی وجز آن کہ معرب کردہ باشند وتکسیر الخماسی مستکرہ کتصغیرہ وایراد جمع تکسیر خماسی
ناخوش شمردہ است ہمچو تصغیر کہ آن نیز ناخوش ست از جہت ثقل وگرانی مستکرہ اسم مفعول
استفعال بحذف خامسہ جار ومجرور متعلق تکسیر ست یعنی حاصل میشود تکسیر خماسی اگر ارادہ
کردہ باشد بحذف حرف پنجم او چنانکہ گفتیم در تصغیر خماسی زیرا کہ ثقالت از وبہم رسیدہ است
یا بحذف حرفی کہ باحرف زائدہ مانند تر باشد وقتیکہ نزدیک طرف بود چنانکہ گوئی در فرزدق
کہ بفتحتین فاء وراء مہملہ وسکون زاء معجمہ وفتح دال مہملہ اسم ابو فراس شاعرست فرازیر توجیہ اول
وفرازق بر توجیہ ثانی زیرا کہ شابہ است در قرب مخرج وآن یکی از حروف زائدہ است
وہمگویند جمارش در جمرش بحذف میم اگرچہ حرف زائدہ است بواسطہ دوری میم از طرف
ونحو تمر وحنطل وبطیخ مما تمیز واحدہ بالتاء لیس بجمع علی الاصح اشارت ست بسوے
الفاظی کہ توہم جمعیت آنہا کردہ میشود ودر واقع جمع نیستند: آن دو قسم ست یکی آنکہ فارق
در واحد او تا باشد ودوم آنکہ فارق در واحد او تا نباشد یعنی مانند تمر بفتح تاء وقانی
وسکون میم وحنظل بفتح حاء مہملہ وسکون نون وفتح ظاء معجمہ کہ میوہ گیاہی ست مانند خربوزہ
خورد کہ بغایت تلخ بود آنرا خربوزہ ابوجہل گویند وکدوے تلخ وبعضے بار درخت اند راین را

خوانند شعر لذت تلخی در وتو اگر شرح دهم ✤ نوش دارو بفریسیم سلام حنظل ✤ و بطبیخ
بکسر تین بار موحده وطاء مهمله مشدده وسکون یاء تحتانی وخاء معجمه خربزه از جنس چیزیکه
جدا کرده میشود واسداو بسبب تا یعنی در واحد جنس او فارق تاست باین معنی که اگر
با تاست واحد بست واگر بی تاست جنس ست نیست جمع بر مذهب اصح بلکه اسمی ست که موضوع
ست از برسے ہیئتی که خالیست از مشخصات واند اصلاحیت ادراکه بر قلیل وکثیر واقع شود ملخص
تقریر آنست که تمرة واحد ست وهمچنین حنظلة وبطیخة ودر تمر وحنظل وبطیخ اختلاف ست بعضے
گفته جمع ست مانند بنان بفتح بار موحده ونون که سر انگشتان را گویند جمع بنانه وکلم جمع کامة قومی
برانند که مفرد ست وموضوع برای جنس ست واین اصح مذاهب ست برای وجهی که مذکور شد
شعر قومی بجد وجدنها وند وصل دوست ✤ قومے دگر حواله بتقدیر میکنند ✤ وهو غالب
فی غیر الموضوع وانچه واحدش بمتاز بتاست اکثر ست در اشیای که غیر معمول البشر اند یعنی در چیزهای
که مخلوق ومجعول اند بے تصرف آدمی مانند تمر ومثل آن صنع بضم صاد مهمله وسکون نون وبعین
مهمله کار نیک وبدمراد از مصنوع ساخته وپرداخته است ونخو سفین ولین وقلنس لیس
بقیاس ومانند سفین بفتح سین مهمله وکسر فا وسکون یاء تحتانی جمع سفینه بروزن کمینه وآن
کشتی ست ولبن بکسر لام وسکون بار موحده که خشتهاے خام جمع لبنه بالکسر وقلنس بفتحتین
قاف ولام وسکون نون جمع قلنسوة که کلاه است نیست قیاس زیرا که اینها مصنوعات
مردم اند وکماة وکماء وجباة وجباء عکس تمرة وتمر وکماة بفتح کاف وسکون میم وهمزه سماروغ
وکماء بالفتح وجباة بفتح جیم وسکون باء موحده وهمزه وجباء بفتح جیم وسکون بار موحده وهمزه
سماروغ سرخ عکس تمرة وتمر ست زیرا که واحد او بغیر تاست وجنس همراه تاست عکس بالفتح
بازگونه کردن ودر اینجا بمعنی بازگونه است ونخو رکب ومانند رکب بضم راء مهمله وسکون کاف وباء
موحده شتر سواران ورا کب وجامل بجیم وکسر میم کله شتر باخداوندان وشتربانان وارباب
آن ورحل وسرأة بفتح سین وراء مهملتین بهتران در سری بروزن صفه وفرهة بضم فا وسکون راء مهمله که اسپ واشتر وخر تیز رواست وغزی بضم اول وتشدید دوم وتنوین
چنانکه درین آیه ولو کانوا غزی وفتح غین وکسر زای معجمتین وتشدید یاء غازے که بجنگ
کافران برانیده است وتوام بضم تا وفوقانی بروزن غلام در توام بروزن جعفر لیس بجمع
علی الاصح نیست جمع بر مذهب صحیح ولیکن آن هر کدام اسم جنس اند والا تصغیرات آنها جائز

نباشد و نیز عود ضمیر مذکر بسوے ایشان جائز نباشد و از جہت صلاحیت آنکہ تمیز مثل خمسة عشر دارند و از بناہاے جمع قلت نیستند تو آم دو بچہ کہ یکبار از شکم مادر زایند و نخوار اہیط بر اوزان مہملتین بروزن مساجد و رہط بالفتح گروہ مردان کم از ده یا از سہ تا ده و قوم و قبیلہ و کش بفتحتین نیز آمده و باطل بباء موحده و طار مہملہ بروزن مشاہر و رباطل کہ ناچیز و ناحق و احادیث بحاء و دال مہملتین و ثاء مثلثہ مانند اباطیل در حدیث کہ سخن ست و ہمچنین اغاریض بعین و راء مہملتین و ضاد معجمہ در عروض بالضم کہ جزء اخیر مصراع اول بیت ست و اسامی اجزاء بیت در اصطلاح عروضیان درین بیت جمع اند شعر صدر ست و عروض و ابتدا آنگہ ضرب ✽ آن چیز کہ در میانہ باشد حشو ست ✽ صدر جزء اول مصراع نخستین و عروض آخر او و ابتدا جزء اول مصراع ثانی و ضرب جزء دوم و ہمچنین اقاطیع بقاف و طاء و عین مہملتین جمع قطیع بروزن کریم کہ رمہ گاؤ و گوسفند و غیر آن ست و اہال بالفتح بخذف یا مثل قاض در اہل بالفتح کہ باشندگان و شالستہ و سزاوار را گویند و ہمچنین لیال بیاء تحتانی مثل قاض نیز در لیل بالفتح کہ شب ست و حمیر بحاء و راء مہملتین بروزن امیر غران جمع حمار بالکسر و اکمن بفتح اول و سکون دوم و ضم سوم و رکان علے غیر الواحد منہا آمده است بر غیر واحد از انہا و موافق قیاس مذکور نیست و مرجع او بسوے سماع ست خلاصہ تقریر این مطلب آنست کہ قواعد متقدمہ مقتضاے آن میکنند کہ جمع ربط و باطل و حدیث و عروض و قطیع و اہل و لیل و حمار و رکان بر طریقہ مذکور نباشد اما آن الفاظ را بران اوزان جمع کرده اند پس آن جمع بر غیر نفظ مفرد بود مثل نساء بکسر نون و سین مہملہ و الف ممدودہ جمع امرأة بکسر ہمزہ و سکون میم و فتح راء مہملہ و ہمزہ کہ زن ست و قد یجمع الجمع و گاہ جمع کرده میشود جمع جمع بکسیر و جمع تصحیح بالف و تا بنا بر تاویل جماعة از جمع اول و لہذا اطلاق نمیکنند بر کمتر از نہ تا چہار چنانکہ اطلاق اول صحیح نیست مگر بر سہ تا ده و بنا بر اختلاف قولین در اقل جمع و بعد ازان تقدیر میکنند جمع را مفرد و جمع میکنند مطابق مقتضاء اصل و قاعده نحو اکالب مانند اکالب بفتح اول و کسر چہارم جمع اکلب بفتح اول و ضم سوم جمع کلب بالفتح کہ سگ ست و انا عیم بنون و عین مہملہ جمع انعام بالفتح جمع نعم بفتحتین و آن چہار پاست شعر ای مقیمان خرابات خدایار شما ست ✽ چشم انعام ندارید ز الغامی چند ✽ و جمائل بفتح جیم و کسر ہمزہ جمع جمال بکسر جیم جمع جمل بفتحتین و جمالات بکسر جیم جمع جمل بفتحتین و کلابات بالکسر جمع کلاب بالکسر جمع کلب بالفتح و بیوتات بضم

دیار تحتانی دو دتار فوقانی جمع بیوت بضمتین جمع بیت بالفتح و آن خانہ است و حمرات بضمتین جمع
مہملہ میم و راء مہملہ جمع حمر بضمتین جمع حمار بروزن قمار و جزرات بضمتین جیم و زاء معجمہ و راء مہملہ جمع
جزر بالفتح و آن اشتریست کہ صالح جزر باشد و جزر بالفتح شتر کشتن و ہمچنین جزور بالضم
بدانکہ گفتہ است مصنف بلفظ قد کہ مقید جزئیہ است تا دانستہ شود کہ این جمع قیاسا مطرد نیست
اما در جمع قلت بسیار و در جمع کثرت اندک مگر جمع کثرتی کہ بالف و تاست التقاء الساکنین یعتفر
فی الوقف مطلقا ملاقات کردن دو حرف سکون و ارجائز میباشد در وقف مطلق اعم ازان کہ
یکی از دو ساکن حرف مد و لین باشد و یا نباشد مانند زید و عمرو زیرا کہ وقف محل تخفیف و قطع است
التقاء بقاون بہمرسیدن و یکدیگر را دیدن وقف بفتح واو و سکون قاف و فا ایستادن و در اصطلاح
قطع کلمہ است از مابعد استغفار بغین معجمہ و فا و راء مہملہ افتعال ست از غفر بالفتح و غفران بالضم
و مغفرت بفتح اول و سکون ثانی و کسر سوم کہ پوشیدن و آمرزیدن ست یغتفر مضارع
مجہول غائب از باب افتعال و صحیح و فی المدغم قبلہ لین فی کلمۃ و التقاء ساکنین جائز
می باشد در حرف مدغم وقتیکہ باشد بالاے مدغم حرف لین در یک کلمہ و لین بکسر لام و سکون
یاء تحتانی حرف علۃ ساکن ست اعم ازان کہ مدہ باشد یا نباشد و در لغت نرمی ست ضد
خشونت بضمتین خاء و شین منقوطین مدغم بدال مہملہ و عین معجمہ اسم مفعول باب افعال و
صحیح بدانکہ حروف علت ہرگاہ ساکن باشد آن حرف را لین گویند و بعد ازان اگر حرکت ماقبل او
مجانس او باشد مدگویند پس حرف مد حرف لین ست بغیر عکس و الف پیوستہ مدی باشد و واو و یا
گاہی حرف لین اند چنانکہ در قول و بیع و اگر واو و یا متحرک باشد حرف مد و لین نمیباشد بلکہ
بمنزلہ حرف صحیح اند مانند وعد و یسر و ہمچنین ست در بعضی شروح مفصل و گاہی اطلاق میکنند بر مد و لین مطلقا پس این
اطلاق یا بحمول ست بر تفصیل مذکور یا بطریق مجاز ست از قبیل تسمیۃ شی ء بالمیل یعنی نام کردن چیزی بنام آنکہ میگرد و بسوی او
نحو خریصۃ بضم خاء منقوطہ و فتح واو و سکون یاء تحتانی و تشدید صاد مہملہ تصغیر خاصۃ بتشدید صاد
پس درین لفظ بای تصغیر و صاد دو ساکن اند و خاصہ چیزیکہ مخصوص و وابستہ بیکی باشد
و ہلا ایضا لین درین لفظ الف و لام دو ساکن اند ضال بفتح ضاد معجمہ و تشدید لام گمراہ ضالین
جمع لا برای نفی اوست در ینجا از بہر تاکید واقع شدہ و تمتد بدال مہملہ ماضی مجہول و اصل تفاعل
معلومش تماوکہ در اصل تماد بود و در مجہول الف را بواسطہ ضمہ ماقبل بواو بدل کردند تمتود
بضمتین تا و میم و سکون واو و تشدید دال شد دو واو و دال مدغم دو ساکن اند می گویند

تمود الثوب یعنے دراز کردہ شد جامہ والتقاء ساکنین دریں جا بنا بر ان جائز ست کہ ساکن
اول ہم غم و مدغم فیہ بمنزلہ حرف واحد اند با آنکہ در یک کلمہ واقع اند پس متمزج میشود لین با مد و اگر این
دو ساکن در کلمتین باشند واجب ست حذف حرف لین مانند اذ قالوا اللھم ربنا اتبا النبی وما علیکم
فی الدین من حرج یعنے وقتیکہ گفتند اے خدائے ما اے پیغمبر و نیست بر شما بر کیش و مذہب
تنگی و فی نحو قاف و میم و عین مما بنی لعدم التر کیب و جائز میباشد التقاء ساکنین در مثل
میم و قاف و عین از چیزے کہ بنا کردہ شدہ است از برائے عدم ترکیب و قبل آخر او حرف
لین ست بنی ہبا و موحدہ و نون ماضی مجہول از باب ضرب و ترکیب تفعیل ست و قفا در حال
وقف و وصلا در حال وصل و آن بفتح واو و سکون صاد مہملہ پوستن ست ضد وقف تا فرق
باشد میان انچہ مبنی است از برائے عدم مقتضی اعراب آن ترکیب ست و میان انچہ مبنی ست از بہر وجود مانع آن شبہ
مبنی حال آوردہ و عکس نکردند از بہر قلت از جہت عدم مقتضی اعراب و کثرت مبنی از جہت وجود مانع شعر از ادب دور ست
رفتن بے طلب در بزم دوست ✽ ورنہ پائے شوق را مانع در و دیوار نیست ✽ و نحو الحسن
عندک دجائز ست باشد التقاء ساکنین در مانند الحسن عندک یعنی در جائیکہ داخل شدہ است
ہمزہ استفہام بر حرف تعریف پس الحسن در اصل الحسن بود ہمزہ دوم را بالف بدل کردند
الحسن شد بالف ممدودہ و حسن بفتحتین و سین مہملتین نام مردی ست عند بہر سہ حرکت
عین مہملہ و سکون نون نزدیک یعنے آیا حسن نزدیک ست و نیز حسن نام جگر گوشہ حضرت
رسالت پناہ و فرزند ارجمند حضرت مرتضے علے و ابو الحسن کنیت علی ست رضی اللہ عنہ
ہمچنین ابو تراب و حیدر کرار و اسد اللہ لقب شریف او شعر پس کہ تابہ مہر حیدر
ہر دم از سیمائے من ✽ آسمان را سر فرازی باشد از بالائے من ✽ وایمن اللہ یمینک
یعنے در محلے کہ ہمزہ استفہام بر ہمزہ وصل مفتوح در آمدہ است ایمن اللہ بفتح ہمزہ و سکون
یاء تحتانی و کسر میم یعنی آیا سوگند خدا سوگند تست و در کنز اللغت ست ایمن بضم میم سوگند است
للالتباس از برائے رفع التباس استفہام بجز اگر حذف کنند ہمزہ وصل حاصل آنست کہ در کنجا اگر
ہمزہ وصل حذف کنند معلوم نشود کہ جملہ خبریہ است یا استفہام لتباس بالکسر و باء موحدہ و نون
مہملہ جامہ پوشیدن ست و در نجا مراد اشتباہ و مانند نکردن و فی نحو لاہا اللہ و جائز میباشد التقاء ساکنین
در مانند لاہا اللہ در اصل لاہا واللہ ذا بود ہا حرف تنبیہ یعنے نیست سوگند خدا آن کار نکردہ ام
پس حذف کردند الف را بواسطہ کثرت استعمال حذف کردند و ہمچنین است اللہ بکسر ہمزہ و سکون یائے

حرف ایجاب ست یعنے بلے در آرے و بالا بقسم واقع می شود و بجواے وربی و اے و اللہ کذا
فی الصراح بدانکہ ظاہر ست کہ ترکیب لاہا اللہ التقاء ساکنین در وقف کلمہ است پس جائز نباشد
اما جائز ست زیرا کہ ہا نازل ست منزل جزاز بہر آنکہ عوض ست از حرف قسم محذوف کہ واو ست و
ہمچنین اے اللہ بواسطہ کراہیت بودن اسم اللہ بکسور الہمزہ معلوم نمی شود یعنی واما جائز ست
مثلہا مانند لاہا اللہ حذف الف و درای اللہ حذف با و فتح ہمزہ و ترا در لاہا اللہ و ای اللہ اختیار ست
اگر خواہی جمع کنی و ساکن را و اگر خواہی جمع نکنی و لہذا منصف این صورت را
از صورتہاے متقدمہ منفصل کرد و جدا آورد شعر جدائی گرچہ آید جان گدازے ✽ شود دشوار تر
در عشقبازے ✽ دانستہ باش کہ افصح در اے اللہ نصب ست از برای آنکہ اصلش اے و اللہ بود
و چون حروف جر حذف کردند منصوب ساختند و این را منصوب بنزع خافض گویند مانند واختار موسی قومہ
سبعین رجلا اے من قومہ یعنے برگزید موسی از گروہ خود ہفتاد مرد را از احبار و علما و در بالا
ہمین جر جائز ست و لیس نبا بر آنکہ ہا عوض حرف قسم ست از جہت تناسب میان ہا و واو
در طرف بودن در مخرج پس حرف قسم باقی ست و لہذا با ما جمع نمیشود بخلاف اے کہ در اینجا عوض
نیست بلکہ او جواب سوال مقدر ست و حلقتا البطان شاذ و حلقتا بفتحات تثنیہ حلقہ بفتحتین
در اصل حلقتان بود نون برای اضافہ افتادہ بطان بکسر باء موحدہ و طاء مہملہ تنگ پالان اشتر
و دران دو حلقہ میباشد و التفات ہر دو دلالت میکند بر نہایت ہزال و لاغری اشتر میگویند
التفت حلقتا البطان اتفت بتشدید فا ماضی مؤنث غائبہ یعنی پیچید دو حلقہ تنگ شتر
و ضرب این مثل در ان وقت ست کہ شتر ہیچ رم کند و کار سخت شود و حلقتا البطان مبتدا ست
و شاد خبر یعنے در ین مثل با آنکہ الف و لام و ساکن اند عدم حذف الف عادت و قیاس حذف
الف ست مانند فلا ما الاصبر ثوبا انبک و با لتقاء دو ساکن در ین مثل الف حلقتا حذف
نکردند از برای تعظیم حادثہ و تقطع شان او بتحقیق تثنیہ در لفظ فانکان غیر ذلک و او لہذا قد
حذفت پس اگر باشد التقاء ساکنین در اے آنکہ مذکور شد و حال آنکہ اول دو ساکن مد ست
حذف کردہ شود مدہ نحو خف بخاء معجمہ و فا کہ امر حاضر واحد مذکر ست از باب علم اصلش اخوف
بود بعد نقل فتحہ واو بما قبل و ابدال او بالف دو ساکن بہم رسیدہ یکی الف و دیگر فا الف افتاد اخف
شد خوف بالفتح ترسیدن شعر چہ ترسائی مرا از کشتن و مستن نمی ترسم ✽ کہ سر بازی
تماشا نیست رندا بالی را ✽ و قل امر حاضر ست از باب نصر اصلش قول چون ضمہ و او را بجہت

نقل نقل کرده یا قبل داده و ساکن بهم رسیده واو و لام واو افتاده قل شد قول بالفتح گفتن
و بع امر حاضر است از باب ضرب اصلش بیع چون کسره با را بجهت ثقل یا قبل داده و ساکن بهم رسید
یا و عین بار انداختند ابع شد و همزه ها از اوائل بواسطه عدم احتیاج ساقط گشتند خف ثقل
و بع شد بیع بالفتح خریدن و فروختن از لغات الاضداد است دو اول اجوف واوی اند و سوم
اجوف یائی و در اول مده الف ست و در دوم واو و در سوم یا تخشین یا امر اناتخشین مضارع مؤنث
مخاطبه واحده است از باب علم و ناقص یائی اصلش تخشیین مانند تعلمین بالتحرکها و انفتاح
ماقبلها الف شد و الف سرا التقاء ساکنین افتاد و یکی الف ست و دوم یا خشیة بفتح خا و سکون
شین منقوطتین ترسیدن می ترسی ای زن و اغزو اصلش اغزوو مثل اطلبوا ضمه بر واو ثقیل
بود انداختند و التقاء ساکنین شد میان دو واو واو اول را حذف کردند و ارمی اصلش ارمیی
مثل اضربی کسره بر یا ثقیل بود حذف کردند و یا برای التقاء ساکنین افتاد و شله ناقص انداغزن
یا رجال اصلش اغزون ضمه بر واو ثقیل بود انداختند التقاء ساکنین شد میان واو و نون
واو را حذف کردند یعنی غزا کنید ای مردان وارمین یا امراة اصلش ارمیین کسره بر یا ثقیل بود
انداختند و یا بواسطه التقاء ساکنین در دو کلمه است زیرا که واو و یا ضمیر کلمه ماقبل ست نون تاکید
کلمه دیگر و یخشی القوم اصلش یخشیی یا الف شد و افتاد یعنی می ترسند گروه و یغزو الجیش اصلش
یغزوو ضمه بر واو ثقیل بود انداختند و واو را برای التقاء ساکنین جیش بفتح جیم و سکون یا تحتانی
و شین معجمه سپاه و لشکر یعنی غزا میکند لشکر **شعر** نه بر عذار بلورین خط مغنبرش ست ✤
که شاه حسن گذشت ست و گرد لشکر من ست ✤ و یری الغرض اصلش یریی ضمه بر یا ثقیل بود
انداختند و یا را از بهر التقاء ساکنین عرض بفتح عین معجمه و را مهمله و ضاد معجمه بدف و نشانه میزنی یعنی تیر می اندازد
بر نشانه بدانکه در مثالهای مذکور الف و واو و یای مخذوف ست در خواندن نه در نوشتن و الحرکة
فی نحو خف اصدر و اخشو اصدر و اخشی اصدر و اخشون و اخشین غیر معتد بها جواب سوال مقدر ست و تقریرش
آنست که حذف عین الفعل از خف و آن الف منقلبه از واو ست از برای التقاء ساکنین بود و در خف
الله تا آخر این جمله منتفی شد از بهر حرکت ساکن ثانی پس باید که ساکن اول عود کند و برگردد جواب
آنست که حرکت فا در خف اصدر الخ عارضی ست اعتبار کرده نشده است پا خلاصه مدعا آنست
که در خف و الفاظ دیگر ساکن اول الف ست و ساکن دیگر حرف آخر و در خف گذشت اما اخشوا
اصلش اخشیوا بود یا بتحرکها و انفتاح ماقبلها الف شد و برای التقاء ساکنین افتاد و صل اخشی اصلش اخشیی بود

با الف شد و افتاد و حرکت عارضی این لفظ اعتبار نکردند برای آنکه این عارضی حرکت را بواسطهٔ آن آوردند که بعد او ساکن ست و کلمهٔ دیگر و ساکن دیگر از کلمه دیگر در خفد الله و اخشوا الله و اخشی الله ظاهر ست اما در اخشون و اخشین از برای آنکه نون تاکید با ضمیر بارز کالمنفصل ست معتد بعین دوال ایملتین اسم مفعول اعتداد ست یعنی در شمار آوردن و شمرده شدن و در اکثر نسخ شافیه اخشی الله نیست بخلاف نحو خافا و خافن بخلاف مانند این دو لفظ که یکی تثنیه و دوم مفرد امر حاضر ست همراه نون تاکید با وجود عروض حرکت الف را حذف نکردند از بهر آنکه الف که ضمیر مرفوع ست و نون تاکید شدید بالاتصال و کالجزء شده پس خافا و خافن گویا یک کلمه است و لهذا حرکت در آنها معتد ست پس التقاء ساکنین نباشد حاصل سخن آنست که نون تاکید با ضمیر بارز کالمنفصل ست بخلاف خافا و خافن از بهر آنکه حرکت درین دو کلمه همچو اصلی ست از برای اتصال ما بعد ایشان با کلمه مثل اتصال جزء اما در خافا ظاهر ست و اما در خافن تقدیر آنکه نون با ضمیر یکی مستتر ست و وکا کالمتصل ست فان لم یکن مدة حرک پس اگر نباشد یکی از دو ساکن مده حرکت داده شود ساکن اول حرک ماضی مجهول از تفعیل نحو اذهب اذهب مانند اذهب اذهب دو ساکن دران باو دال ست و این دو کلمه امر حاضر اند از باب منع صحیح یعنی رو بر و شعر مدعی

گفت بلبلی را طفلی ✤ رو که چنان نازکی موزون نه ✤ پیلی ازین حروف نخندید و گفت ✤

با تو چگویم که تو مجنون نه ✤ و لم ابله در اصل ابالی بود مضارع متکلم واحد مفاعلته و بعد دخول جازم لم ابال شد و فرض کردند که گویا از وی چیزی حذف نکرده اند پس حرکت لام ساقط گردانیدند و دو ساکن بهم آمدند الف و لام الف را حذف کردند بر قیاس مذکور و این استشهاد نیست پس باقی ماند لم ابل پس بهم ساکن از برای وقف لاحق کردند پس دو ساکن بهم رسیدند یکی لام دیگر بار پس حرکت دادند لام را و آن کسره است و همین محل استشهاد ست یعنی باک ندارشتم مبالات با ضم و با و موحده باک و اندیشه داشتن از چیزی و لم الله دو ساکن درین ترکیب قرآنی میم آخر میم ست و لام الله و ساکن اول که میم ست فتحه دادند و تواند بود که فتحه همزه الله نقل کرده بمیم داده باشند همزه را حذف کرده پس برین تقدیر از ما نحن فیه نمی باشد و اخشوا الله و اخشی الله دو ساکن درینها حرف لین و لام ست و من ثم قبل اخشون اخشین و از انجا که تحریک اول از دو ساکن در غیر صورتین مذکوره وقتی که اول هر دو مدة نباشد واجب ست گفته شده است اخشون یا رجل و اخشین یا امراة بتحریک واو و یا در اخشوکه مثل اخشوا الله

یا الف شد و افتاد وقت اتصال نون تاکید واو را برائے التقائے ساکنین ضمہ دادند کہ مناسب
اوست و در اخشین کہ اصلش اخشیی بود یا الف شد و افتاد وقت اتصال نون تاکید یا را برائے
التقائے ساکنین کسرہ دادند کہ مناسب اوست لانہ کالمنفصل زیرا کہ بدرستیکہ نون تاکید
ہمچو منفصل و احد ست پس ثابت شد وجوب تحریک اول دو ساکن در غیر صورتہائے کہ مختصہ
مذکور شدند ہرگاہ ساکن اول مدہ نباشد انفصال بفا و صاد مہملہ جدا شدن شعر جفا مکن کہ
جفا رسم دلربائی نیست ✤ جدا مشو کہ مرا طاقت جدائی نیست ✤ الا فی نحو انطلق ولم یلدہ
مگر در مانند انطلق بسکون لام و فتح قاف و در لم یلدہ بسکون لام و فتح دال در اصل انطلق بود
بکسر لام و سکون قاف امر حاضر انفعال و لم یلدہ بکسر لام و بسکون دال شبیہ کردند طلق و یلد را بکتف
پس ہر دو ساکن کردند پس دو ساکن بہم آمدند لام و قاف و لام و دال پس حرکت دادند دوم را
زیرا کہ اگر اول را حرکت می دادند غرض از اسکان اول کہ تخفیف ست فوت میشد و فتح از برائے
اتباع فتح ما قبل کہ طا و یا ست و حرف ساکن اعتبار ندارد زیرا کہ حرف ساکن نزدیک ایشان ہمچو
مردہ است اختیار کردند ہا ساکن لم یلدہ برائے وقف ست چنانکہ در ین آیہ است فبہدیہم
اقتدہ یعنے پس براہ راست ایشان پیروی کن انطلاق ابطا ہملہ و قاف روان شدن
و لادت بالکسر زادن لم یلد مجد غائب معلوم از باب ضرب و مثال واوی اصلش لم یولد و او
افتاد چنانکہ در یعد از بہر آنکہ واوے کہ در میان یا تحتانی و کسر لام واقع شود واجب الحذف ست
و فی نحو ردولم یرد فی تمیم مما فرمن تحریکہ للتخفیف فتحرک الثانی مما بیان نحو ست ر بفا و را ہملہ
ماضی مجہول باب ضرب و منتفاعف از فرار بالکسر کہ گریختن ست یعنے در مانند ردولم یرد نزد بنی
تمیم از چیزیکہ گریختہ شدہ است از حرکت دادن اول برائے تخفیف پس حرکت دادہ شد
دوم و اصل ردولم یرد ردولم یرد دست چون ضمہ دال اول با قبل را دند التقائے ساکنین شد
میان دو دال پس بعد ادغام دال دوم را حرکت دادند تا غرض از ادغام کہ تخفیف ست فوت
نشود و حجازیان ارد دولم یرد دمیگویند بفک الادغام زیرا کہ شرط ادغام آنست کہ حرف دوم ساکن نباشد تمیم بفتح فا
و تشدید کاف جدا کردن دو چیز از یکدیگر بدانکہ در ردولم یرد کہ اول امر حاضر واحد ست و دوم
مجد مذکر غائب از باب نصر نزدیک بنی تمیم دال آخر مفتوح ست زیرا کہ فتح اخف الحرکات ست
و مکسور ست از بہر آنکہ حرکت ساکن کسرہ است و مضموم ست از جہت تبعیت عین الفعل
تمیم بفتح تا و فوقانی و کسر میم نام مرد یست پدر قبیلہ شعر مرا پادل شود دل شود ہمہ درد ہا مردی

اگر مردمی اگر مرد ہ و قراءۃ حفص وتیقہ باسکان القاف لیست منہ علی الاصح وقراءۃ حفص
وتیقہ بسکون قاف دریں آیہ ومن یطع اللہ ورسولہ ویخشی اللہ وتیقہ فاولئک ہم الفائزون نیست
از باب تحریک ثانی از برائے التقاء ساکنین بر مذہب اصح بعضے گمان بردہ اند در تیق چوں ہاء
وقف زیادہ کردند تبقہ شد مثل کتف وبعد اسکان قاف دو ساکن بہم آمدند قاف وہا پس
حرکت دادند دوم را وآں کسرہ است چنانکہ در انطلق اما اصح آنست کہ تبقہ ازیں باب نیست
از بہر آنکہ ہاء وقف در وصل نمیباشد واو را متحرک نمیسازند بلکہ وجہ در تصحیح ابن قراءت چنانکہ
در تصحیح رائے شیخ عبد القاہر علیہ الرحمۃ والغفران ست ومختار مصنف نیز ہمچنانست کہ ہا ضمیر مفعول
ست عائد بسوئے اللہ واسکان قاف تیقہ بعد حذف ہا از برائے جزم بواسطہ تخفیف بتنزیل
کتف ست پس التقاء ساکنین نیست ونہ تحریک برائے وے قراءت بکسر قاف والف و
ہمزہ خواندن حفص بفتح حاء مہملہ وسکون فاء وصاد مہملہ نام یکی از دو راوی امام عاصم کہ یکے از
قراء سبعہ ست تبق در اصل یوتقی بودہ است واو برائے قرب تاء افتعال تا شدہ وتا در تاء مدغم
وہا برائے سکت افتادہ است کہ شرطیہ است وجازم شرطیہ است ومراد مفرد جمع آمدہ معنی
آیہ آنست جمعی کہ فرمان بردند خدا را وپیغمبر او را وترسیدند از خدا وپرہیز کردند از خدا پس آن
گروہ رستگار از عذاب وظفر یافتگان اند بر مطالب ومآرب والاصل فیہ الکسر واصل در حرفیکہ متحرک
میشود از بہر التقاء ساکنین کسرست زیرا کہ جزم در افعال عوض جرست در اسماء واصل جزم سکون
ست پس ہر گاہ در ہر دو تعارض واقع شد وممتنع شد سکون در بعضے مواضع پس محتاج شد
بسوئے عوض سکون وکسر تبعیض بہترست فان خولف فلتعارض کوجوب الضم فی میم الجمع وقد
پس اگر مخالفت کردہ شود ازیں اصل پس از برائے مزاحمی ومانعی ست ہمچو وجوب ضم در میم جمع
ہر گاہ نباشد بعد ہا کہ واقع ست بعد یا وثبانی یا کسر مانند لہم المنصورون وشل علیکم الیوم از بہر
اعادہ میم طرف اصل او زیرا کہ اصل این میم آنست کہ مضموم باشد ودر اصل ہموا وعلیکموا الواو واگر
باشد میم بعد ہا نیکہ واقع ست بعد یا ہمچو علیہم الیوم یا بعد کسرہ چون لہم الیوم پس بعضے بضم وبعضے
بکسر میخوانند از جہت اتباع کسرہ ہا وہمچو وجوب ضم دال در ہذا الیوم از بہر تنبیہ بر آنکہ در اصلش
ضم بود بواسطہ آنکہ مذ مخفف مند مبنی بر ضم ست خولف ماضی مجہول ست از مخالفۃ کنا سازگاری
کردنست عارض انچہ لاحق چیزے باشد وکاختیار الفتح فی الم اللہ وہمچو در اختیار فتح در مانند میم
از الم اللہ از جہت محافظہ نفخم در اصل اسم اللہ شعر دادہ خویش چرخ بستاند بنقش اللہ جاودانہ

اگر مردی اگر مرد ۔ وقراءۃ حفص وتیقہ بانسکان القاف لیست منہ علی الاصح وقراءۃ حفص وتیقہ بسکون قاف درین آیہ ومن یطع اللہ ورسولہ ویخشی اللہ وتیقہ فاولئک ہم الفائزون نیست از باب تحریک ثانی از برائے التقاء ساکنین برمذہب اصح بعضے گمان برده اند در تیق چون ہاء وقف زیاده کردند تبقہ شد مثل کتف وبعد اسکان قاف دوساکن بہم آمدند قاف وہا پس حرکت دادند دوم را وآن کسره است چنانکہ در انطلق اما اصح آنست کہ تبقہ ازین باب نیست از بہر آنکہ ہاء وقف در وصل نمیباشد واو را متحرک نمیسازند بلکہ وجہ در تصحیح این قرارت چنانکہ در تصحیح رائے شیخ عبد القاہر علیہ الرحمۃ والغفران ست ومختار مصنف نیز ہمچنانست کہ ہا ضمیر مفعول ست عائد بسوئے اللہ واسکان قاف تیقہ بعد حذف ہا از برائے جزم بواسطہ تخفیف بر منوال کتف ست پس التقاء ساکنین نیست ونہ تحریک برائے وے قرأت بکسر قاف والف و ہمزہ خواندن حفص بفتح حاء مہملہ وسکون فا وصاد مہملہ نام یکی از دو راوی امام عاصم کہ یکے از قراء سبعہ است تبق در اصل یوتقی بوده است واو برائے قرب تاء افتعال تا شد وتا در تاء مدغم وہا برائے سکت افتاده است کہ شرطیہ است وجازم شرطیہ است ومراد مفرد جمع آمدند ومعنی آیہ آنست جہتی کہ فرمان برند خدا را وپیغمبر او را وترسیدند از خدا وپرہیز کردند از خدا پس آن گروہ رستگار از عذاب وظفر یافتگان اند بر مطالب ومآرب والاصل فیہ الکسر واصل در حرفیکہ متحرک میشود از بہر التقاء ساکنین کسرست زیرا کہ جزم در افعال عوض جرست در اسماء واصل جزم سکون ست پس ہرگاہ در ہر دو تعارض واقع شد ومتمنع شد سکون در بعضے مواضع پس احتیاج شد بسوئے عوض سکون وکسر تبعویض بہترست فان خولف فلعارض کوجوب الضم فی میم الجمع وقد پس اگر مخالفت کرده شود ازین اصل پس از برائے مزاحمی ومانعی ست ہمچو وجوب ضم در میم جمع ہرگاہ نباشد بعد ہا کہ واقع ست بعد یا وتحتانی یا کسر مانند لہم المنصورون وعلیکم الیوم از بہر اعاده میم بطرف اصل او زیرا کہ اصل این میم آنست کہ مضموم باشد ودر اصل ہموا وعلیکموا الواو واگر باشد میم بعد ہائیکہ واقع ست بعد یا ہمچو علیہم الیوم یا بعد کسره چون لہم الیوم پس بعضے بضم وبعضے بکسر میخوانند از جہت اتباع کسره ہا وہمچو وجوب ضم دال در مد الیوم از بہر تنبیہ بر آنکہ در اصلش ضم بود بواسطہ آنکہ مد مخفف مند مبنی بر ضم ست خولف ماضی مجہول ست از مخالفۃ کہ ناسازگاری کردنست عارض آنچہ لاحق چیزے باشد وکا مختیار الفتح فی الم اللہ وہمچو در اختیار فتح در مانند بہم از الم اللہ از جہت محافظہ نفخم در اصل ہم اللہ شعر دادہ خویش چرخ بستاند ۔ نقش اللہ جاودان ماند

دانسته باش که وقتیکه بالاے لفظ الله در قرآن مجید فتحه یا ضمه واقع شود الله را تفخیم باید خواند
نه ترقیق پس براے تفخیم الله الرحمن اما آنکه ساکن بود و وقف و دیگر فتحه خوانند که از ضمه سبک ست
و در کسره ترقیق ست تفخیم لفاو خاء معجمه بزرگ داشتن ترقیق براء مهمله و دو قاف تنگ کردن
بدانکه مصنف کافتیار الفتح نبا بران گفته که اخفش دران بجز پر کسره بر قیاس التقاء ساکنین کرده است
و عمرو بن عبید حوانده است اما قرا قبول نکرده اند و بجواز الضم اذا کان بعد الثانی مهما ضمة اصلیة
فی کلمة و همچو جواز ضم در اول وقتیکه باشد بعد دوم ازان دو ساکن ضمه اصلیه در کلمه ساکن دوم
یعنی کلمه که حرف ساکن دو در و واقع شده است نحو قالت اخرج مانند آیه قالت الخ یعنی گفت
زلیخا از یوسف که بدر رو پس راء مضموم بعد خاست که ساکن دوم ست در دو ساکن و ضمه راو
بعد خاست و در کلمه خود اصلی ست پس جائز ست که نارا مضموم خوانند از براے اتباع کسره
موافق قاعده مشهور ست حاصل آنست در ترکیب مذکوره ساکن اول تاست و ساکن دوم
خاست و بعد ساکن دوم ضمه بر راست و آن ضمه اصلی ست نه عارضی و واقع ست ضمه اصلیه
در کلمه ساکن دوم دران کلمه است که اخرج ست و اخرج امر حاضر واحد مذکر معلوم از باب
نصر و صحیح قالت ماضی معلوم مونث غائبه صلش قولت واو الف شد همچنین قالت اغرق بضم
تاء زیرا که راء در اصل مضموم ست بنا بر انکه از باب نصرت و اعتبار کسره عارضیه نیست بخلاف
ان امر و بخلاف این عبارت مصحف مجید زیرا که ضمه راء اصلی نیست بلکه بتبعیت همزه است و لهذا
میکوئی رایت امرءا بفتح راء و مررت بامرء و بکسر راء امرء بالا و سکون میم و راء مهمله مرد شعر
عشق اگر مرد ست مرد تاب دیدار آورد ۞ ورنه چون موسے بسی آورد و بسیار آورد ۞ ان بکسر
همزه و سکون نون حرف شرط ست از بهر استقبال اگرچه بر ماضی در آید و قالت ارءوا
و همچنین این ترکیب زیرا که ضم میم منقول ست از یاء محذوف و اصلش ارءیوست دان الحکم
و همچنین این ترکیب قرآن از بهر آنکه لام تعریف کلمه بر اسهاست ان بکسر همزه و سکون نون
نافیه ست یعنی ما حکم بضم حاء مهمله و سکون کاف و آخرش الا ست یعنی نیست فرمان مگر مر خدا یرا
و اختیاره فی نحو اخشوا القوم عکس لو استطعنا عطف ست بر جواز یعنی همچو اختیار ضم در مانند
اخشوا القوم از جهت اشعار آنکه واو جمع عکس لو استطعنا ست زیرا که ضم در و مختار نیست بلکه
مختار کسره است از بهر آنکه واو در و مضمر نیست و کسر واو اخشوا القوم یعنی بترسید گروه مردان
را ضم واو لو استطعنا بر وجه قلت جائز ست لو بفتح لام و سکون واو حرف شرط ست برا

ماضی اگرچہ بر مضارع داخل شود استطعنا ماضی متکلم مع الغیر استفعال در اصل استطوعنا بود فتحہ واو
بماقبل دادند و بالف بدل کردند واز جہت التقاء ساکنین انداختند استطاعۃ اطاعۃ و عین
مہملتین توانستن و طاقت داشتن و نو استطعنا الخر خبا معکم عبارت مصحف مجید ست یعنی
اگر طاقت داشتن میدانستیم ہر آئینہ بر شما بر مے آمدیم حکایت ست از قول منافقان بدانکہ
بر تقدیر بر خبر اختیار عکس خبر مبتدا محذوف باشد ای ہو و اگر اختیار مرفوع باشد عکس خبر او ست
و مجوز از الضم و الفتح فی نحو ردولم یرد و ہمچو جواز ضم و فتح در مانند ردولم یرد بدانکہ در مثل این ہر دو
کلمہ حرف مشدد را کہ دو دال ست و ہر دو ساکن اول برائے نقل ضمہ او و ماقبل دوم برائے
وقف در اول و از بہر جزم در دوم کسر ست از جہت اصل در تحریک ساکن و فتح بواسطہ
خفت و ضم برای اتباع و این در صورتے ست کہ عین مضاعف مضموم باشد و اگر مفتوح باشد مکسور
بود پس کسر بر اصل ست و فتح از جہت خفت یا برای اتباع در مفتوح بخلاف نحو ردالقوم
علی الاکثر بخلاف مانند ردالقوم یعنے مضاعفی کہ بعد او ساکن واقع شود پس ضمہ او در دو مثل
اکثر کسر ست بر اصل از بہر آنکہ اگر ادغام نکنند و گویند از ردو القوم لازم باشد کہ پس ہر گاہ ادغام کردند
ہمان حرکت کسر را دادند و بعضے فتحہ میدہند و جمعی ضم و آن قلیل ست بنا بران کہ ضمہ ثقیل
ست و کو جوب الفتح فی نحو ردها و الضم فی نحو رده علی الافصح و ہمچو وجوب فتح مشدد
در مانند ردها از بر ای آنست کہ ہا از اسماء کنایہ ست پس گویا کہ بعد الف و دال واقع شدہ
پس فتحہ برائے مناسبت الف واجب باشد و ہمچو وجوب ضم در مانند رده چون ہا از برائے
غیبت کا بعد ست پس گویا بعد دال واو ملفوظ ست پس ضمہ برای تناسب واو واجب باشد
بر افصح لغات و قید افصح بنا بران کردہ کہ واجب نیست کہ حرکت ماقبل واو از جنس او باشد
و الکسر لغۃ و رد لغۃ ضعیفۃ ست و شنیدہ است او را اخفش از بنی عقیل بضم
عین مہملہ و فتح قاف و آن نام مردیست پدر قبیلہ و نیست ناخوش زیرا کہ واو بیا منقلب
میشود اگر یا مکسور باشد پس باقی نمیماند استکراہ لغتیہ بضم لام و فتح غین منقوطہ و تشدید
و فتح با و تصغیر لغت برای تحقیر و غلط لغلب فی جواز الفتح غلط بغین معجمہ و با مہملہ ماضی مجہول
تفعیل ثغلب بفتح ثا مثلثہ و سکون عین مہملہ و فتح لام و با موحدہ نام مردیست یعنی در غلط
انداختہ شدہ است ثغلب در جواز فتح در ردہ بر قیاس ردہا زیرا کہ واو بعد ضمہ موجود ست
در ملفوظ و ہا مانع استوا نیست غلط تقجعتین خطا کردن در سخن شعر آدمی زاد و نادان بیچہ ماند دانی

نسخۂ معتبر و خوش خط و سبا بغلط ÷ و الفتح فی نون مِن مع اللام نحو مِن الرجل و هیچو وجوب فتح در نون من بکسر میم و سکون نون با لام مانند من الرجل از جهت طلب خفت برائے کثرت استعمال من با لام تعریف و الکسر ضعیف و کسر نون من در من الرجل ضعیف ست برائے اجتماع کسرتین میم و نون در انکہ قلیل الوقوع ست عکس من ابنک یعنے من الرجل عکس من ابنک مرزا آنست کہ کسر دارند قوم نون من را نزدیک ملاقات او با ہر ساکن سوائے لام تعریف پس نون من با لام تعریف مفتوح ست زیرا کہ من با لام تعریف کثیر الاستعمال ست و مثل من ابنک کثیر الاستعمال نیست پس ملائم نمی باشد عدول از اصل برائے تخفیف این بکسر ہمزہ و سکون با موحدہ پسر و عن علی الاصل و عن بر اصل ست با لام تعریف و آن کسرہ است زیرا کہ عن کثرت مِن با لام تعریف ندارد حاصل آنست کہ اصل در تحریک ساکن کسرہ است و عدول از اصل بے ضرورت نمیتوان کرد شعر من ساختگی نمیتوانم کردن یعنے کہ تنگی نمیتوانم کرد و نیز در عن دو کسر جمع نمیشود و عن الرجل بالضم ضعیف و عن الرجل بضم نون ضعیف ست از برائے خروج از اصل و تخفیف گویا کہ حرکت داده اند نون را بضم از جهت اتباع ضم جیم چنانکہ در قول اللہ تعالے قل انظروا ما ذا فی السموات و الارض ساکن ست زیرا کہ مدغم در حکم ساکن میباشد و جائز نیست عن الرجل بالفتح از بہر آنکہ اتباع فتح را الرجل اصل نیست و اخذ یا در جائی جائز ست کہ وارد شده است و جاء نی المعتفر النقر و من النقر و اضربہ و دابۃ و شابۃ و آمده است در التقاء ساکنین کہ جائز ست و لام آمده است از روی قیاس با آنکہ ساکن اول الف ست و ثانی مدغم در النقر در ہندا النقر ست الخ نقر بفتح نون و سکون قاف و راء مہملہ دانہ چیدن مرغ پس در ین ترکیب جائز ست کہ بر نقر وقف کنند بنقل ضم را بسوے قاف و در من النقر بنقل کسرہ را بقاف و در اضربہ بنقل ضمہ ہا بسا کہ ساکن اول بحرکت موقوف علیہا کہ ہاست و این حکم علے الاطلاق نیست بلکہ ہر گاہ حرکت ضم و کسر بودہ باشد و رایت النقر بروجہ شذوذ آمده است و نقل حرکت در رد و صورت اول از بہر فرار ست از التقاء ساکنین با آنکہ جائز ست و در دابۃ بدال مہملہ و تشدید با موحدہ کہ جنبنده است و غالب شده است استعمال او در حیوانی کہ بر ان سوار شوند اقلب الف بہمزہ از جهت گریختن از التقاء ساکنین و شابۃ بشین معجمہ و تشدید با موحدہ کہ زن جوان است حاشی مانند دابۃ است و در بعض از نسخ جان بجیم و تشدید نون نیز واقع شده بہ تبدیل الف بہمزہ و گذشت بخلاف نحو تا مرونی بخلاف مانند ما مرولی بتشدید نون جمع

یعنی اسمیکه مده او غیر الف باشد زیرا که تحریک واو ویا بضم یا آنکه ما قبلش مضموم ست ثقیل ست و این لفظ قرآن مجید ست یعنی حکم میکنند مراد انسته باش که انتقار ساکنین بلکه ساکنان در کلام اهل فارس علی الاطلاق شائع ست و بسیار واقع چنانکه گوید در بن بیت شعر گاهی به پرسش دل میتوان کرد ✤ رنگ شکسته را تعمیر میتوان کرد ✤ و چنانکه ریخت در بن بیت شعر رنگ رخسارش مگو از آه این دیوانه ریخت ✤ پس که پرسد باده حسن از لب پیمانه ریخت ✤ الابتدا از این بحث ابتدا ست لا یبتدا الا بمتحرک کما لا یوقف الا علی ساکن ابتدا کرده نمیشود مگر بر حرف بطریق وجوب باشهادت حس سلیم مگر بحرف متحرک چنانکه وقف کرده نمیشود مگر بر حرف ساکن ایضا حش آنست که ابتدای حرف متحرک نباید آن نتوان کرد که حرف منطوق و ملفوظ اعتماد دارد بر حرکت خود مانند یا یکه یا اعتماد دارد بر حرکت مجاور خود مثل میم عمر یا بر حرف مجانس ماقبل خود که بالا راوست و جاری مجری حرکت همچو یا دابة و صاد خویصة پس هر گاه نباشند این اعتماد ها متعذر شود حرف زدن و لبیش تجربه و امتحان ست و هر که این را انکار کند پس سنگر محسوس و عیان ست و سکاکی بر مطلب واضح البیان ست متحرک حرکت دارنده و حرکت سه ست ضم و فتح و کسر و گذشت را قم سطور گوید شعر رفع و ضم پیش و نصب و فتح زبر ✤ جر و کسر ست زیر و حفض ای پسر ✤ ساکن سکون دارنده ابتدا آغاز کردن بعضی شراح گفته اند که ساکن آنست که سوای صورت خود احتمال سه حرکت دارد و متحرک آنست که سوای صورت خود احتمال دو حرکت کند اول میم عمر و ثانی مثل عین عمر و فاتحکان الاول ساکنا و ذلک فی عشرة اسماء یحفظ پس اگر باشد حرف اول ساکن و آن در ده اسم ست که ضبط آن کرده شده و نگاه داشته شده است و وی این و ده اسم ابن ست الخ و هی مبتدا ست و ابن با جمیع مصطرفات خبر و این در اصل بنو بود بفتحتین بدلیل جمع تکسیر ابناء زیرا که افعال جمع فعل ست پس حذف کردند لام را که واو ست و ساکن کردند حرف اول و داخل کردند بر وی همزه وصل تا در یابند و در اصل منوة بر وزن شجرة زیرا که مؤنث این ست پس حکم او مانند حکم او ست و ابنم و میم در روز اند ست بجهت تاکید مانند زرقم بالضم بمعنی ازرق که تقدیم را و معجمة بمعنی چیزی سبود ست و در ابنم نون در سه حرکت ✤ میم ست و ابنم مرادف ابن ست و اسم بکسر همزه و سکون سین مهمله بمعنی نام اصلش سمو بالک حذف کردند لام را که واو ست از جهت استثقال ایشان حرکات اعرابیه را بر و و نقل کردند سکون میم بسین تا حرکات ثلث بر و جاری کنند و آوردند همزه وصل این را بسبب بسیاری ست و نزدیک کوفیان اصل اسم وسم ست بالک سر سین و گذشت و اثنان بکسر همزه و سکون ثا و مثلثه و نون دو مرد و اثنتان با زیادتا و نون و امرو گذشت و هر انچه در حرکات ثلث واقع آخر

مثل انہم وانہراۃ بزیادت تاء مذکور شد و ایمن اللہ گذشت وفی کل مصدر بعد الف فعلہ الماضی اربعۃ فصاعدا
کالاقتدار والاستخراج و در ہر مصدر یکہ بعد الف فعل ماضی او چہار حرف ست پس بالا از چہار حرف تا شش ہمچو
اقتدار کہ ماضی او اقتدر ست و بعد الف او چہار حروف ست اقتدار بقاف و دال مہملتین توانا شد
و ہمچو استخراج کہ ماضی او استخرج ست و بعد الف پنج حرف ست و ہمزہ او قطعی ست نہ وصلی بدانکہ
ہمزہ قطعی آنست کہ بہیچ وجہ ساقط نشود و ہمزہ وصلی آنست کہ در ابتدا باشد و در درج کلام نیفتد
مانند اکرم و فاکرم و اطلب و فاطلب قطع بفتح قاف و سکون طاء مہملہ بریدن ست و وصل بالفتح پیوستن
وفی افعال تلک المصادر من الماضی وامر و در فعلہائے آن مصدرہا از ماضی و امر ماض در اصل
ماضی بود یا برای التقاء ساکنین افتاد تلک بکسر تاء فوقانی و سکون لام و فتح کاف آن نون اسم
اشارت ست وفی صیغۃ امر الثلاثی و در صیغہ امر ثلاثی مجرد وفی لام التعریف و در لام تعریف مانند
الرجل و میمہ و در میم تعریف کہ در لغت بنی مطے واقع شدہ است چنانکہ در حدیث ست لیس من
امبر امصیام فی امسفر یعنی نیست از نکو کاری روزہ گرفتن در سفر در جواب سوال مردی از بنی مطے کہ
امن امبر امصیام فی امسفر یعنی آیا از کار نیک ست روزہ گرفتن در سفر
الحق فی الابتداء خاصۃ ہمزہ وصل بکسورۃ الحق ماضی مجہول افعال وجزاء ان کان الاول ست
یعنی لاحق کردہ شود در مصادر مذکورہ و افعال مسطورہ و حروف مرقومہ در ابتدا خصوصا نہ در درج
ہمزہ وصل مکسور از جہت رفع ابتدا بساکن پس مناسب ست کسر ہمزہ از برای آنکہ در میان کسرہ
و سکون تعارض ست شعر درمیان عاشق و معشوق نتوان گفت ہیچ ❊ خاطر بلبل عزیز و
جانب گل نازک ست ❊ و ہمزہ از بہر آن متعین شدہ است کہ اقوی الحروف ست و ابتدا
باقوی انسب و اولی ست و نام سکینہ ہمزہا را التقاء قطع و التقاء وصل نیز از بہر آنکہ
وقتی کہ باشد ہمزہ در اول کلمہ نوشتہ میشود بر صورت الف بنا بر آنکہ قریب المخرج اند و لہذا ہر گاہ
حرکت و ماقبل او ہمزہ گردد الا فیما بعد ساکنۃ ضمہ اصلیۃ فانہا تضم مگر در چیزے کہ بعد ساکن او
ضمہ اصلیہ است پس بدرستیکہ ہمزہ وصل ضم داده میشود از جہت اتباع نحو اقتل در صحیح قتل بالفتح
کشتن و اغزبنین و ذراء معتلتین در ناقص واوی اصلش اغزو اغزی بکسر زاء منقوط اصلش
اغزوی ذراء در اصل مضموم ست و کسرہ عارضی او اعتبار نمودہ بخلاف ارمواکہ ضمہ میم عارضی ست
و اصلش ارمیو و الا فی لام التعریف میمہ و ایمن اللہ فانہا تفتح و دگر در لام تعریف و میم تعریف و لفظ
ایمن پس بدرستیکہ ہمزہ وصل در نہا فتح داده میشود از جہت کثرت استعمال و تشبیہ کردہ میشود تعریف

ومیم امین بلام تعریف زیرا کہ مستعمل نمیشود مگر در قسم پس مشابہ حرف باشد در عدم تصرف پس
فتح دادند ہمزۂ امین را از جہت تشبیہ آن بہمزہ کہ داخل است بر لام تعریف واین ہمزہ را ہمزۂ وصل
نامیدند کہ ما قبل نمی یابد ما بعد متصل میشود بخلاف ہمزۂ قطع کہ ما قبلش می یابد ما بعد منقطع ست
وتحقیق تفتازانی گوید این ہمزہ را نامیدند ہمزۂ وصل گویند کہ بسبب او نطق حرف ساکن ممتنع میشود
وموجب پیوستن و رسیدن ست بساکن و اتیان تہا وصلا بحسن و برقرار داشتن ہمزہ وصل در حال
وصل خطاست زیرا کہ او را برائے ضرورت ابتدا بساکن آوردہ بودند در حال وصل ہیچ ضرورت
نیست پس آوردنش عیب باشد لحن بالفتح لام وسکون حاء مہملہ و شذوذ الضرورۃ وناذرست
اتیان او در ضرورت شعر چنانکہ در بین بیت شعر کل ہر جا ذر الاثنین شاع ✤ وکل علم لیس
فی القرطاس ضاع ✤ یعنی ہر راز کہ گذشت از دو نیس پراگندہ شد و ہر دانش کہ نیست در کاغذ
تباہ شد والتر سوا جعلہا الفا لابین بین علی الافصح فی نحو الحسن عندک وامین اللہ یمینک للبس
حبل بفتح جیم وسکون عین مہملہ مصدر ست بمفعول التر سو یعنی لازم گرفتند قوم گردانیدن ہمزہ
وصل را الف نابین بین یعنی میان الف بر ست افصح در مانند الحسن عندک امین اللہ یمینک
یعنی جائیکہ ہمزۂ وصل مفتوح ست برائے التباس استفہام بخبر پس بفتح لام وسکون باء موحدہ
وسین مہملہ آمیختن کار کسی و آمیختن تاریکی با روشنائی امین بفتح باء موحدہ وسکون یاء تحتانی
بدانکہ آمدہ است ہمزہ مذکور بین بین یعنی میان ہمزہ وبیان الفہ از جہت گرگتین از التقاء ساکنین
واضح آنست کہ ہمزہ را الف کنند زیرا کہ التقاء ساکنین درین صورت جائز ست واگر ہمزۂ وصل
مکسور باشد یا مضموم ساقط شود در استفہام برائے عدم التباس مانند ابنک بار یعنی آیا پسر تو
نیکوکار ست ومثل استخرج المال یعنی آیا برمے آرے مال را اللہیس بکسر اول وتشدید فتح دوم
معرف بلام ست ودر اصل سہ لام یکی جارہ ودوم لام تعریف وسوم لام کلمہ پس لام ثانی در ثالث
مدغم شدہ واین لفظ در نسخہ مکرر واقع شدہ وما سکون ہا در ہو دوبی وفہو وہی ولہو ولہی فعارض صحیح
جواب سوال مقدر ست وتقریر سوال آنست کہ اول این کلمات ساکن ست چنانکہ قول اللہ تعالے
وہو خیر لکم فہی لا تحارہ لہو خیر الرازقین لہی الحیوان وبنا بر آنکہ شما ذکر کردید کہ واجب ست آوردن ہمزہ
وصل حال آنکہ نیاوردہ اند وتقریر جواب آنست کہ واما سکون ہائے ہو وہی تا آخر عارضی ست
بدلیل قول تو ہو وہی وصحیح ست گویا تشبیہ کردہ اند آن ہر یکی را باچیزیکہ متصل شدہ است با ہا از
واو وفا ولام بعضد وکتف پس با ہا کردہ اند معاملہ ہر دو کہ تسکین دوم ست بواسطہ تخفیف جہت

کثرت استعمال وکالجز شده است تا عارض بعین دراو مهملتین وضاد معجمه فصیح بفاد وصاد وهای مهملتین سخن آشکارا و پیدا و کذلک لام الامر و یجیئین بست لام امر نحو ولیوفوا مانند قول الله تعالی ولیوفوا نذورهم که عارض شده است لام را سکون وقت اتصال واو عطف یا و یا فاء عطف مانند فلینظر یعنی باید که نگاه دارند نذور بضمتین و ذال منقوطه بمانا جمع نذر بالفتح یعنی باید که نگه دارند مسامانان پیمانها و وعدهای خود را فی المثنوی شعر وعدهٔ اهل کرم گنج روان ✤ وعدهٔ نااهل شد رنج زیان ✤ وعده ها باید وفا کردن تمام ✤ گر نخواهی که دباشی سرد وخام ✤ ولیوفوا بلام مکسور وفا مر حاضر معلوم جمع مذکر غائب ست از باب افعال اصلش لیوفون نون برای جزم افتاد و یا ردوم را بعد نقل ضمه او با قبل و سلب حرکت ما قبل بهت التقاء ساکنین ساقط کردند تخفیف مفروق ست و شبه به اهو واهی و تشبیه کرده شده است بو بهو و وهی اهوهی واگر چه نرسیده اند این هر دو در کثرت استعمال و محل و بهو و وهی و امثال هر دو اما بر زبان آنها واقع شد شبه تبین معجمه و یا موحده ماضی مجهول تفعیل و نم یقضوا بسکون لام یعنی و تشبیه کرده شده است ثم لیقضوا اما مثل ولیوفوا از برای اشتراک هر دو در اتصال حرف عطف که دال ست بر جمعیت و حرف عطف در یکی واو و در دیگر ثم ست واو برای مطلق جمع ست و ثم از بهر تراخی لیقضوا التفاف رضاء معجمه مانند لیوفوا اصلش لیقضوا ناقص یائی ست از باب ضرب و نحوان یعل هو تعلیل و مانند این ترکیب قرانی یعنی سکون هاکم ست از برای فوت شدن هر دو چیز مذکور که یکی مشابهت در وزن ست و دوم اتصال با حرف عطف یعمل مضارع معلوم غائب افعال و مضاعف اعلال بر چیزی نوشتن مرادف املا بالکسر و طول کردن واقر اکردن الوقف قطع الکلمة عما بعدها وقف بریدن کلمه است از چیزیکه پس اوست بر تقدیر یکه بعد او چیزی باشد و کلمه خواه اسم باشد خواه فعل خواه حرف و در لغت مصدر ست از وقفت الدابة وقفا ای حبستها فوقفت ماهی حبس بفتح ها مهمله و سکون باء موحده باز داشتن یعنی باز داشتم چهار پایا را پس باز ماند و فیه وجوه مختلفة فی الحسن والمحل و در وقف طرزهای مختلف ست در خوبی و در جای زیرا که بعضی وقفها نیک تر اند از بعضی و مواضع وقف متفاوت اند و بحسب آن اختلاف مختلف میشوند احکام و بشهادت استقرا منحصر شده است وقف در یازده اول اسکان دوم روم سوم اشمام چهارم ابدال الف میم تبدیل تا و تانیث بهاء ششم زیادة الف هفتم الحاق هاء سکته هشتم اثبات واو و یا و حذف هر دو نهم ابدال همزه دهم تضعیف یازدهم نقل حرکت وجوه بالضم جمع وجه بالفتح و آن طرز و روش ست مختلفه بجا و معجمه و فا متفاوت و گونه گونه اسم فاعل من

باب افتعال وصحیح وصفت وجوہ وچار ومجرور کہ فی الحسن ست متعلق ست بقول او مختلفہ محل بفتحتین میم وحار مہملہ وتشدید لام جائے فرود آمدن وجای گزیدن فالاسکان المجرد فی المتحرک کسر ساکن کردن تنہا از روم واز اشمام در حروف متحرک ست اعم از انکہ قبل آخر ساکن باشد یا نباشد واعم از انکہ اسم مبنی باشد یا نباشد واین اصل ست در وقف بواسطہ آنکہ سبب حرکت بلغ ست در سبیل غرض استراحت اسکان مبتدا ست وفی المتحرک خبر والروم فی المتحرک ورد وم نیز در متحرک ست وہمچنان تانی بالحرکۃ خفیفہ وروم آنست کہ می آری حرکت را پنہان گویا کہ میخواہی حرکت را واپس نگیری بلکہ بے ربائی اورا از برای تنبیہ بر حرکت وصل بتحصیل غرض وقف روم مبتدا ست وفی المتحرک خبر تانی مضارع مخاطب معلوم از باب ضرب ومہموز الفا وناقص یائی نفقین بفتح خا معجمہ وکسر فا وتشدید یا تحتانی صفت مشبہ مؤنث وفی المفتوح قلیل وروم در حرف مفتوح کم ست از بجہ خفت فتحہ دشوار آوردن او پنہان روم بفتح را مہملہ وسکون واو در لغت جستن وطلبیدن ست والاشمام فی المضموم اشمام در مضموم ست اشمام مبتدا ست وفی المضموم خبر وہمچنان بضم الشفتین بعد الاسکان واشمام جمع کردن دو لب ست بعد ساکن کردن متحرک ونیست آواز ولہذا اورا مے یابد بینا وے یا بد کور وروم بینا دکور سر دومے یابند زیرا کہ در وباحرکت لب آواز نیست گویا کہ پوشیدہ اند حرف را بو حرکت از جہت تنبیہ بر حرکت وصل واشمام مخصوص بضم ست زیرا کہ این قسم ادا در وے باشد اشمام شین معجمہ در لغت بوئیدن ست بضم بفتح فضاد معجمہ وتشدید میم وراسم آوردن چیزے بچیزے از باب نصر وبضم مضارع مخاطب مذکر ست از ان شمت بفتحتین شین معجمہ وفاے وتاء وقافے

شعر سخن ماند پرسند لب بستہ دار ❊ گہر نشکنی تیشۂ آہستہ دار

والا اکثر علی ان لا روم ولا اشمام فی ہاء التانیث ومیم الجمع والحرکۃ العارضۃ وبیشتر است کہ شان این ست کہ نیست روم ونہ اشمام در ہاء تانیث مانند جملہ از بہر آنکہ ہر دو از براے بیان حرکت حرف موقوف علیہ اند وہاء تانیث خود حرکت ندارد زیرا کہ بدل تاء تانیث ست وحرکت تا اے باشد مثل اخت وبنت ولہذا گفت ہاء تانیث ونہ گفت تاء تانیث ونہ در میم جمع مثل الیکم زیرا کہ نیست حرکت اورا در اصل ونہ در حرکت عارض شوند ہمچو قال وعوا نمد از بہر آنکہ لام فعل را در اینجا حرکت بنفسہ نیست بلکہ براے التقاء ساکنین ست عبارت حضرت مصحف ست یعنے بگوی ای محمد بخوانند خدا را اللہ یا رحمان زیرا کہ اورا نامہای نیک اند اکثر مبت. است وآن بفتح ہمزہ وسکون نون مخفف ست از مشدد وضمیر شان بعد او مقدر ست اسم او دلا روم الخ جملہ اسمیہ خبر وان با اسم وخبر خود خبر

وابدال الالف فی المنصوب التنوین وبدل کردن الف در حرف منصوب صاحب تنوین ست چون
رایت فرسا یعنی دیدم اسپی را شعر وے از سر سپ ای قمر زہر جنین * گر زانکہ فتادے
نبودی عیب برین تو مرگ گلی و اسپ تو باد صبا * از باد صبا برگ گل افتد زمین * ابدال بباء
موحدہ مصدر باب افعال وصحیح منون اسم مفعول تنوین ست وتنوین نون ساکنی ست کہ بعد
حرکت آخر کلمہ واقع شود وبرای تاکید فعل نبود ابدال مبتدا است وفی المنصوب خبر وفی اذن وبدل
کردن الف در لفظ اذن ست بکسر ہمزہ وذال معجمہ زیرا کہ صورت منصوب منون ست ونحو اضربن
وبدل کردن الف در مانند اضربا در اضربن بقلب نون خفیفہ بالف یعنے مفرد مذکری لاحق شدہ است
با نون خفیفہ از جہت تشبیہ آن بتنوین تا نباشد فعل را مزیتی بر اسم بخلاف المرفوع والمجرور
فی الواو والیاء علی الافصح بخلاف مرفوع ومجرور منون در ابدال واو ویا از تنوین ہر دو از بہر آنکہ
رخصت ندادہ اند دران بر افصح لغات بلکہ وقف آنہا باسکان ست مثل ہذا فرس ومررت
بفرس از برائے ثقل وگرانی ضمہ وکسرہ با واو ویا خفت الف بافتحہ وبعضے بدل میکنند تنوین
مرفوع ومجرور بواو ویا ومیگویند فرسو وفرسی حاصل آنست کہ در منون سہ مذہب ست جمعے
قلب نمیکنند تنوین را با حرف مد در احوال ثلث کہ رفع ونصب وجر است ومیگویند جاءنی
زیدو رایت زیدا ومررت بزیدا از بہر آنکہ تنوین زائد ست وحاری مجری حرکت اعرابی زیرا کہ
تابع حرکت اعرابی ست پس چنانکہ وقف کردہ نمیشود بر اعراب وقف کردہ نمیشود بر تنوین
وگروہی ساکن نمیسازند منون را در احوال ثلث مانند غیر منون ومیگویند زیدو فرقہ بدل
میکنند تنوین را در منصوب بالف بنا بران کہ الف خرفیست کہ ازند اورا از جہت دلالت بر تمکن
ودر ابدال تنوین بالف گرانی وثقل کہ در واوی باشد نیست ونہ التباسی کہ در یائی باشد
بدل نمیکنند در مرفوع ومجرور بواسطۂ دلیل کہ الحال گفتیم واین افصح ست پس میگوئی جاءنی زیدو ورأیت
بزیدا باسکان دال از سر وقف وکسب ورایت زیدا بابدال تنوین بالف ویوقف علی الالف
فی باب عصا ورحی بالاتفاق ووقف کردہ میشود بر الف در باب عصا ورحی یعنی در کلمہ کہ
آخر او الف مقصورہ است باتفاق قوم وقلبہا وقلب کل الف ہمزۃ ضعیف وقلب الف
مبدل از تنوین مانند رابت جلا وقلب ہر الف سوائے او اعم از انکہ از برائے تانیث باشد
مثل حبلی یا نباشد مانند عصا مانند ہویقربہا با ہمزہ در وقف ضعیف ست از جہت قلت استعمال
وکذلک قلب نحو الف حبلی ہمزۃ او واو او یاء وہمچنین ضعیف ست قلب الف مانند حبلی یعنے

الف تانیث باہمزہ یا باواو یا بایا در وقف و وصل ہمچو حبلی و حبلو و حبلی و این ابدال بنا بران واقع شدہ است کہ الف خفی بود و نسبت وقف بیشتر خفی ہستند بدل کردند او را بحرفی کہ اصلش او بود و ظاہر تر از وے و بمثال تا و الف تانیث الف سمیتہ ہا را فی نحو رحمۃ علی الاکثر و بدل کردن تا را تانیث اسمی نہ فعلی ہا را در مانند رحمۃ ست بر اکثر و بیشتر از جہت فرق میان تا را تانیث و میان تا تانیث کہ از نفس کلمہ است مانند وقت و وقت و از برائے فرق در میان تا را تانیث اسم مفرد و تا را تانیث فعل و عکس نکردند از بہر آنکہ اگر گویند فرتہ در ضربت ملتبس شود بضمیر مفعول و گاہے تبا نیز وقف کنند و ازین قبیل ست این مصراع و علیہ السلام والرحمۃ یعنے بر و سے بادا درود و مہربانی ست ابدال ہمتدا ست و فی نحو رحمۃ خبر و شبیہ تا ہا ہیہات بہ فلیل و مانند کردن تا ہیہات تبا و تانیث و در وقف بہا کم ست و بسیار وقف بر و تبا ست و وجہ قلیل آنست کہ ہیہات در اصل ہیہۃ بود یا بتحریکہا و انفتاح ما قبلہا الف شد پس تا زائدہ ست و وجہ کثیر آنست کہ اصلش ہیہات بود جمع ہیہۃ و یا ہیہات الف شد و الف برائے التقاء ساکنین فتادیس یا اصلی باشد ہیہات بفتح ہا و سکون یا و تحتانی اسم فعل یعنی بعدست ماضی معلوم شرف یعنی دور ست دور فارسی بمعنی افتاد و در نفع شایع ست و تا نیز بہر سہ حرکت ست اما بفتح فتح ست قولہ تعالے ہیہات ہیہات لما توعدون یعنے چہ دور ست مر چیز را کہ وعدہ کردہ اید از قائم شدن قیامت قول کفرہ مخبرہ ست فی المثنوی ؎ انبیا در کار عقبی اخبر اند ؎ کافران در کار دنیا خبر اند ؎ خلاصہ تقریر مطلب آنست کہ اگر ہیہات جمع باشد و تقدیر کنند کہ اصلش ہیہیات ست بیا بتحتانی دوم و چہارم و حذف کردہ باشند لام ادرا و قف کردہ شود بر و بنا پس وزن او فیعات باشد بتوسیط یا تحتانی در میان فا و عین و اصلش فعلات و اگر ہیہات مفرد باشد و تقدیر کنند کہ اصلش ہیہۃ بود بر وزن فعلۃ و اگر مضاعف مثل قلقلۃ وقف کردہ شود بر و بہا و فی الضاربات ضعیف و در ضاربات تشبیہ تا را جمع تا را تانیث ہمی ضعیف ست و وقف قوی بر و تبا ست نہ بہا از برائے دلالت او بر جمعیت و تانیث پس خوش نکردند ابطال صورت او در وقف و عرفات ان فتحت تاہ فی النصب فبالہا و عرفات اگر فتح دادہ شود در حال نصب گفتہ شود استاصل دابر عرفاتہم یعنے بر کند خدا بیخ ہای ایشان را ایبا شد مفرد مثل عرفۃ پس بہا وقف کردہ شود از بہر آنکہ ہمچو سمعلات ست و آن بکسر سین و سکون عین مہملتین فعول و دیو ست والا فبالتاء و اگر فتح داد نشود در نصب بلکہ کسرہ دادہ شود

بے باشد جمع چنانکہ درین قول اصل اللہم عرفا تہم ای حصولہم یعنے بر کند خدا بینہای ایشان را
پس وقف او تباست مثل کسرات عرفات بکسرتین وسکون وکسر را مہملتین و قاف جمع عرف
بالکسر و آن بینے درخت ست و اما مثلثہ اربعہ فیمن حرک فلانہ نقل حرکۃ ہمزۃ القطع لما وصل
و اما مثلثہ اربعہ در نزد یک کسی کہ حرکت دادہ است ہا را کہ بدل تاء فوقانی ست از ہبر وقف در مثلثہ
اربعہ ست بسوے ہا پس زیرا کہ بدرستیکہ انکس نقل کردہ است حرکت ہمزہ قطع را کہ ہمزہ
اربع ست بسوے تا ہرگاہ کہ وصل کردہ است مثلثہ را باربعہ وجاری کردہ است وصل را
مجرے وقف از جہت حمل ضد بر ضد دیگر و نیست تحریک تا بلکہ نقل حرکت ما بعد اوست بسوے
او مثلثہ اربع یعنے سہ ازان چہار ترکیب اضافی ست حاصل آنست کہ قلب کردہ اند تاء مثلثہ
را در وصل با ہا باآنکہ این قلب از احکام وقف ست از برای جاری کردن وصل مجرے وقف
بواسطہ آنکہ ضد بر ضد مجہول میباشد و بعد ازان نقل کردند حرکت ہمزہ قطع کہ ہمزہ اربعہ است
بسوے مثلثہ بدو تاء مثلثہ والف ملفوظ بعد لام سہ مرد و مثلث بی تاء سہ زن اربعہ بفتح ہمزہ
وسکون را مہملہ و فتح باء موحدہ و عین مہملہ چہار مرد اربع چہار زن حرک بجا و را مہملتین ماضی
معلوم تفعیل و صحیح و ہمچنین نقل نون و قاف از باب نصر لما بالفتح لام و تشدید میم حرف شرط
وصل بصاد مہملہ ماضی معلوم باب ضرب و مثال واوی بخلاف الم اللہ فانہ لما وصل اتقی التقاء
بخلاف الم اللہ پس بدرستیکہ شان انیست ہرگاہ کہ وصل کردند فاعل اللہ را با الم اللہ ملاقات
کردند دو ساکن میم آخر و میم لام اللہ ساقط شد ہمزہ در درج پس واجب شد تحریک اول
و اصل کسرہ بود و فتحہ برائے تفخیم ست و گذشت بتلخیص سخن آنست کہ در الم اللہ حرکت ہمزہ
نقل بمیم نکردہ اند بلکہ ہمزہ را در درج حذف کردہ اند و بجہت التقاء ساکنین میم را فتحہ دادند
از برای محافظت تفخیم التقی بقاف ماضی معلوم باب افتعال ذو ناقص یائی مہلش النفی بود
یا را از جہت تحرک و انفتاح ماقبل بالف بدل کردند و ہمزہ والف در وقف او ہر دو درینجا ملفوظ
نیستند و زیادۃ الالف فی اما و زیادۃ الف در وقف وقتیاۃ وقف کنند برانا بالف از برائے
بیان حرکت و اما فتحتین ہمزہ و نون و ہمزہ کتبوہ ملفوظ را کہ یعنی من ست بر حرکت برائے آن
بنا کردند کہ فرق باشد میان او و میان ان ناصبہ زیادۃ الالف مبتدا است و فی انا خبر
بیت از دل من دلت خبر دارد ✦ دوستی اینقدر اثر دارد ✦ و من نحم وقف علے لکتابوہ
ربی با الف و از انجا کہ زیادۃ الف در مثل انامی باشد وقف کردہ شدہ است لکنانافی قول اللہ تعالے

لکنا ہواللہ ربی ست بالف بدانکہ اصل کلام لکن انا ہواللہ ربی ست ای لکن انا انسان ہواللہ ربی
نقل کردند حرکت ہمزہ را از انا بسوے نون لکن مخفف از مشدد حذف کردند پس ادغام کردند
نون را در نون پس شد لکنا بغیر اشباع فتحہ نون نزد یک اکثر قرا و قابل برین تقدیر بنا بران
شدند کہ ممکن نیست کہ لکن مشدد باشد بر اصل خود زیرا کہ ضمیر شان بعد او در وقت باید کہ بصورت
منصوب متصل باشد مانند لکنہ نہ بر صورت مرفوع منفصل و نیز مستقیم نمیشود تقدیر ضمیر شان
تا اسم لکن باشد و قول اللہ تعالی کہ ہواللہ ربی ست خبر او بود زیرا کہ ضمیر شان منصوب محذوف نمیشود
مگر از جہت ضرورت شعر بہ دانستہ باش کہ درین آیہ بعد لکنا اقوال محذوف ست حذف قول اکثر
مواضع قران مجید واقع شدہ است یعنی لکن من میگویم کہ شان نیست کہ خدای پروردگار
منست و مہ وانہ قلیل و آمدہ است مہ بابدال الف ہا استفہامیہ بہا رانہ بابدال الف انا بہا
در وقف و آن کم ست قلیل بفتح قاف و کسرہ لام صفت مشبہ و مفرد و جمع آمدہ است جایز ست
کہ ہا بدل الف باشد از جہت قرب مخرج زیرا کہ اکثر وقف بر انا بالف ست و جایز ست
کہ از برای بیان حرکت نون انا بود و الحاق ہاء اسکت لازم فی نحورہ وقفہ سکت بفتح سین مہملہ
و سکون کاف خاموش شدن از بہر بیان حرکت رہ بفتح را ی مہملہ امر حاضر ست از رای یرے
اصلش رءی فتحہ ہمزہ نقل کردہ ما قبل دادند و حذف کردند ای شد ہمزہ را برای عدم احتیاج
و یا را بواسطہ وقف انداختند شد بر یک حرف و قفہ بکسر قاف امر حاضر ست از وقی یقی اصلش
اوقی واو انقلاب برای موافقت مضارع اقی شد و ہمزہ از بہر عدم احتیاج و یا بجہت وقف انداختند
ق شد بر یک حرف و چون ہا ء وقف لاحق شدہ وقہ گفتند الحاق بہا مہملہ و قاف پیوستن چیزی
با چیز و گذشت و مجی مہ و مثل مہ فی مجی م جئت و مثل م انت و آمدہ است مجی مہ و مثل مہ در مجی م
جئت و مثل م انت از جنس چیزے کہ آن چیز در حال وقف بر یک حرف ست و نیست بالائے
او چیزے کہ بجز او باشد مانند مجی مہ مثل مہ درین دو ترکیب و اصل کلام جئت مجی ما دانت
مثل ما ست ای جئت مجی ای شے سوال ست از صفہ مجی یعنی آمدی بر کدام وصف سوارہ یا پیادہ
و انت مثل ای شی یعنی تو مانند کدام چیزے استفہام ست فعل و مبتدا را آخر آورد ند زیرا کہ استفہام
را صدارت کلام ست و تاخیر مضاف از مضاف الیہ ممکن نیست پس مضاف مقدم ماند بر یا و حذف
کردند الف ما از بہر آنکہ ما استفہامیہ محذوف میباشد وقتیکہ مضاف الیہ واقع شود از جہت فرق
میان استفہام و خبر و الحاق ہا ء سکت در صورتہای مذکور برای آنست کہ ابتدا بسکون لازم نیاید بر وقف

برمتحرک وہر دو ممتنع ست وجائز فی نحو لم یخشہ ولم یرمہ ولم یغزہ وجائز ست الحاق ہا در مانند
لم یخشہ کہ بحد معلوم ست از باب علم ولم یرمہ از باب ضرب ولم یغزہ از باب نصر وغلامیہ وضربتہ نزیدک
کسیکہ حرکت میدہد یا متکلم را وعلامہ وحتامہ والامہ مما حرکتہ غیر اعرابیۃ ولا شبیہ بہا ودر مانند علامہ
کہ صاحش علی مابود علی جار ومامجرور ودر حتامہ کہ صاحش حتی ماحنی بالفتح وتشدید نا جارست
ومامجرور ودالامہ بالکسر کہ اے مابود الی جار ومامجرور از چیزیکہ حرکت او غیر اعرابی ست و
نہ تشبیہ کردہ شدہ است بحرکت اعرابی وبا این بر یک حرف نیست مانند لم یخشہ ولم یغز ولم یرم
یا بر یک حرف ست اما خبر ماقبل خود شدہ بحرف جرا ما جواز الحاق از برائے آنکہ حرکت آنہا
نہ اعرابی ست ونہ بمشبہ بوی پس لائق ست کہ بمقتضائے خود ش کہ عدم تغیر ست واگزارند واما جواز
عدم الحاق بواسطہ آنہا بر حرف واحد نیستند پس محذور مذکور کہ ابتدا بساکن ست لازم
نیاید مشبہ بشین وبارہ موحدہ اسم مفعول مؤنث از باب تفعیل وصحیح مشبہ مانند کردن چیزی باچیز
بیت خواب آن نرگس فتان تو بی چیزے نیست ✤ تاب آن زلف پریشان تو بی چیزی
نیست ✤ کالماضی ہمچو ماضی نظیر ست کہ حرکت او مشبہ ست بحرکت اعرابی بواسطہ آنکہ ماضی
مشابہ مضارع ست در وقوع ہر واحد صفت نکرہ مانند مررت برجل ضرب ومررت برجل یضرب
پس حرکت او مشبہ بحرکت مضارع باشد ولہذا ماضی مبنی بر فتح ست نہ بر سکون کہ اصل نباشد
وباب یازید ولارجل وہمچو باب یازید ولارجل زیرا کہ حرکت این ترکیب شبیہ حرکت اعرابی ست
از برائے عوض در ندا ونفی والحاق ہا ساکت درین صور تہا از برائے آن جائز ست کہ
او اخر آنہا مطان تغیر پس جائز نیست از رو یاد حرفی برائے القاء حرکتی کہ اہتمام بوجودش
نیست از برآنکہ عارضی ست ونی شبیہ زیادہ بر یک حرف بلکہ بر دو حرف اندیس ابتدا بساکن
لازم نمی آید ونی ہیہناہ وہئولاء عطف ست بر قول او فی نحو لم یخشہ جائز فی نحو لم یخشہ
ونی نحو ہیہناہ یعنے وجائز می باشد الحاق ہا ساکت در مانند ہیہناہ وہئولاء بالف مقصورہ
از برائے بیان الف ومانند اوست وار بداہ وشبیہ او بگر وقتیکہ التباس بضمیر ضافت الیہ لازم آید مانند عصاہ
ورحلاہ پس این وقت الحاق ہا جائز نمیباشد ہیہنا بالف ملفوظ بعد ہاء اول ونون بعد ہاء دوم مضموم برائے اشارت ست
بسوئے جائے نزدیک ومکان قریب ونی کتاب النصاب مصراع ثم انجا وہیہنا انجا
ہئولاء بالف ملفوظ بعد ہا وضم ہمزہ برائے اشارت ست بسوی جمع مذکر ومؤنث یعنی آن
گردہ اند بدانکہ این ہا مختص ست بحال وقف ووقت وصل احتیاج او نمی باشد وحذف الیہا

فی نحو القاضی وغلامی حرکت او سکنت وحذف یا و وقف یا وصل یا می باشد در مانند
القاضی یعنی کلمه معرف بلامی که آخر او یا ما قبل مکسورست و در مانند غلامی کلمه که یا ضمیر متکلم
با و متصل شده وحرکت داده میشود یا متکلم در وصل یا ساکن کرده میشود پس گفته شود
جاءنی القاضی وغلامی و در مفصل و مصباح مذکورست که وقت تحریک یا متکلم در وصل حذف او
عند الوقف جائز نیست زیرا که مقصود از حذف فرق ست در وصل و وقف و نزدیک تحریک
یا فرق باسکان حاصل میشود پس حاجت حذف نیست حرکت و سکنت ماضی مجهول مؤنث
تفعیل و هرگاه منقوص منادی واقع شود وجه اثبات یاست مانند یا قاضی و این قول خلیل ست از بهر آنکه
یا می افتد از برای تنوین و در منادی مفرد معرفه تنوین داخل نمیشود و یونس و سیبویه اختیار
کرده اند با قاضی بحذف یا و سکون ضاد زیرا که ندا باب حذف و راخرست و لهذا در تنوین
نمی باشد و ترخیم میکنند و حذف در غیر ندا جائز نیست پس در ند البطریق اولی جائز باشد و اثبات
اکثر و اثبات یا باین طرز که گویند جاءنی القاضی و غلامی بیشترست زیرا که نیست موجب حذف
و وقف مقتضی سکون ست و آن حاصل ست عکس قاضی القاضی عکس قاض ست یعنی
هرگاه یا او قطع شد بسبب تنوین پس ابقاء او بر حذف یا در وقف بی تنوین اکثرست از
اثبات یا از بهر آنکه تنوین در تقدیر نیست و اثبات تا می نحو یامرے القاق و اثبات یا در مانند
یامری القاق ست با اختلاف در جائے مرد قاض و مراد از نحو یامری کلمه ایست که بعد حذف بر حرف
واحد اصلی باشد بدانکه یامری در اصل یامرئی بود اسم فاعل ست از ارائة که نمودن ست حرکت
همزه نقل کرده با قبل دادند و حذف کردند و ضمه یا را بجهت ثقل نیز حذف کردند یامری شد پس
در وقف حذف با لغیر موجب اعلال نکرده داشتند و در قاض حذف با جائزست زیرا که
بر یک حرف نمی باشد و بخلاف هذا مرکه بر یک حرف ست اعلال قیاسی ست و وقف موجب
اعلال نیست پس تو قف اجحاف کلمه جائز نباشد و اجحاف بتقدیم جیم بر حاء
مهمله و نا نقصان کردن و بردن چیزیست **بیت** زلفت زسر دوجانب
خونریز عاشقان ست ✤ عیبے نمیتوان گفت روئے تو در میان ست ✤ و اثبات الواو
والیاء وحدتها فی الفواصل والقوافی فصیح و اثبات واو و یا در مانند زید یغزو و یرمی و حذف
هر دو مثل زید یغز و یرم وقتیکه واقع شوند در فواصل و قوافی فصیح ست بخلاف وقوع احدهما در اثنا
کلام که فصیح نیست از بهر آنکه احتیاج در فواصل و قوافی بسبب تغیر این هر دو بسیارست

فواصل بفتح فا وکسر صاد مہملہ جمع فاصلہ بکسر صاد وآن تمام آیات ست وآخر رؤس الآی نیز گویند رؤس بضم تین را وہمزہ وبسکون سین بالفتح ست کہ معنی او سر ست وآی بالمد جمع آیۃ و مقاطع الکلام بفتح میم وقاف وکسر طا وعین مہملتین نیز خوانند قوافی بفتح قاف وکسر فا جمع قافیہ وآن در شعر میباشد مشتق از تقفوت ای تبعت یعنی پس رو کردم گویا کہ آواخر ابیات بعضے از انہا تابع بعضے میباشد ونیز سجع گویند وفقرہ بکسر فا وسکون قاف نیز خوانند فی المثنوی بشعر قافیہ اندیشیم ودلدار من ✤ گویدم مندیش جز دیدار من ✤ کیف یاتی السجع لی والقافیہ ✤ بعد ما ضاعت اصول العافیہ ✤ یعنی چگونہ مے آید سجع مرا وقافیہ بعد تباہ شدن بنہائے سلامت وحجت واطلاق سجع بر فاصلہ قرآنی نکنند کہ در لغت آواز طبرست ونیز کلمات آلہی را لفظ نگویند بنابران کہ در لغت بمعنی انداختن ست ونظم اطلاق کنند اگرچہ بمعنی شعر ست بواسطہ آنکہ نظم بمعنے دُر در رشتہ کشیدن نیز آمدہ پس باین اعتبار عبارت مصحف مجید را نظم توان گفت ودر کلام الٰہی در بعضی آیات موزون واقع شدہ باشد والنازعات غرقا والناشطات نشطا وکذبوا بالحق لما جاءہم وانما اللہ واحد شعر نگویند بلکہ نثر مرجز را مہملہ وجیم وزا وعجمہ بروزن مرصع کہ بمعنے موزون ست خوانند معنی آیہ اول سوگند بکشندگان بقوت وشدت یعنے ملائکہ کہ جانہای کافران بسختی نزع کنند وقسم فرشتگان بروں برندہ روح مومنان بروں بزرمی ومعنی آیہ دوم وروغ داشتند راستی راہرگاہ آمد ایشان را ومعنی آیہ سوم جز این نیست کہ خدای برحق یک خداست وحد فہمانی تحلم لغزد وحلم ترمی وصنعوا قلیل و حذف واو ویا در فواصل وقوافی در مانند لم یلغز ویا جہل وحلم ترمی یا امراۃ وصنعوا بصاد مہملہ ونون وعین مہملہ در قول شاعر شعر لا یبعد اللہ قوما ترکتہم ✤ لم ادر بعد غداۃ البین ما صنعوا کم ست از بہر آنکہ واو ویا در مثل این صورت ضمیر ست وحذف ضمیر بواسطہ تناسب فواصل وقوافی جائز میباشد زیرا کہ رعایت تناسب لفظ بعد وفا کردن عہد معنی ست بخلاف حذف واو زید یلغز ویاد القاضی بنابر آنکہ خبر وکلمہ ایست پس بقیہ کلمہ بر آنہا دلالت میکند لا یبعد بیاء موحدہ وعین ودال مہملتین مضارع غائب معلوم از فعال وصحیح اقوام بالفتح وسکون قاف جمع قوم ترک بفتح تا وفوقانی وسکون راء مہملہ گذاشتن وترک متکلم واحد ماضی معلوم از باب نصر لم ادر بدال ورا مہملتین مجزوم متکلم از باب ضرب یا برای جزم افتادہ صلہ شین ادری بعد فتح ظرف زمان وہمچنین غداۃ بفتح تین معجمہ ودال مہملہ بین بفتح باء موحدہ وسکون یاء تحتانی

جدا شدن ما موصوله یا موصوفه و موصوله بمعنی الذی ست و موصوفه بمعنی شئ و با عائد مخذوف ست
ای ما صنعوه صنع بضم صاد مهمله و سکون نون نیکی کردن و بدی کردن از باب منع معنی بیت
آنست که دور نه اندازد خدای تعالی گروهای که گذاشتم ایشان را نه انستم که پس یاد داد ذرق
آنرا چه کردند گروهها و حذف الواو فی نحو ضربه وضربهم فیمن الحق والیاء فی نحو ته وذه وهذه وانه
جمله وجوه وقف حذف واو و اسکان ما قبل او در مانند ضربه و مضربهم و نزدیک کسیکه
لاحق کرده است واو دران هر دو در حال وصل پس گفته است ضربهو و مضربهو بطریق وجوب
در حال وقف پس میگویند ضربه و ضربهم چنانکه نگوید کسیکه لاحق نکرده است و از جمله وجوه وقف
حذف باست در مانند ته بکسر تاء فوقانی و ذه بکسر ذال معجمه و هذه نزدیک کسی که گفته است
هر سه بها در وصل همچو تهی و ذهی و هذی بطریق وجوب در وقف پس میگوید ته و ذه و هذه
بسکون ها الحق ماضی معلوم افعال بدانکه قید فیمن الحق بنابران کرده که کسیکه واو و یا در اصل
لاحق نمیکند حذف واو و یا از در وقف مقصور نمیشود و ته و ذه و هذه از اسمای اشارات مؤنث
و در اکثر نسخ هذه نیست و ابدال الهمزة حرفا من جنس حرکتها عند قوم و از جمله وجوه وقف
ابدال همزه است با حرفیکه از جنس حرکت همزه است نزدیک گروهی یعنی اگر همزه مضموم
باشد بواو ابدال کنند و اگر مفتوح باشد بالف و اگر مکسور باشد بیا و آسته باش که اگر
ما قبل همزه مفتوح باشد فتحه بر حال خود گذارند و اگر ساکن باشد اعم از انکه قبل این ساکن
فتحه باشد یا ضمه یا کسره نقل کنند حرکت همزه بسوی این ساکن ابدال الهمزة متبدا ست و عند قوم
خبر نحو ذا الکلو مانند ذا الکلو یعنی این گیاه ست کلو بفتح لام و سکون واو ست در وقف
در اصل کلاء بود بفتحتین کاف و لام و همزه و الخیو بفتح خاء معجمه و ضم باء موحده باران و گیاه
یعنی هذا الخیو در اصل خیوء السکون یا و همزه است یعنی این باران و گیاه است و البطو بضمتین
باء موحده و طاء مهمله ای هذا البطو یعنی این درنگ کردن و آهستگی ست و در اصل بطوء السکون
طاء و همزه بود بمطلب بسر سد جویای کام آهسته آهسته ٭ زود دریابد صیاد
دام آهسته آهسته ٭ والرد بکسر راء و ضم دال مهملتین اسم هذا الرد در اصل ردء بکسر
اول و سکون دوم و همزه بود یعنی یار و مصاحب و در ایت الکلا و بدم گیاه را و در ایت الخبا
و رایت البطا و رایت الردا بفتح ما قبل همزه و در همه ها در اول بر اصل خود است و در باقی
از جهت نقل و مررت بالکلی گذشتم بگیاه بفتح لام و مررت بالخبی و البطی و الردی بنقل کسره همزه

بما قبل ومنهم من یقول هذا الوجه من الضبط فیتبع وازبعضی مردم کس ست که میگوید هذا الرد
بکسر اول وابدال واو یا ومن الضبط بضم با وابدال یا بواو پس تابع میسازد کسره را بکسره وضمه را
بضم از جهت فرار از نهایت ثقیل که مهجورست در کلام ایشان یعنی نزدیکی کسر وضم وتواتر ضم و
کسر ویقول وتتبع مضارع معلوم غائب اول از باب نصر وثانی از باب افعال اتباع دربی
فرستادن ورسانیدن ومنه الاتباع فی الکلام والتضعیف فی التحرک الصحیح غیر الهمزة المتحرک
ماقبله واز بعضی وجوه وقف تضعیف ست در حرف متحرک صحیح غیر همزه که متحرک ست ماقبل آن متحرک
صحیح پس اگر حرف صحیح یعنی حرفیکه حرف علت نیست متحرک باشد مانند ضربت در وتضعیف جائز نیست زیرا که سکون
کالعوض از حرکت ست واگر متحرک صحیح نباشد مانند رایت القاضی تضعیف جائز نیست بجهت
ثقالت حرف علة واگر حرف صحیح همزه باشد مانند کلا وتضعیف جائز نیست از برای حذر از اجتماع
دو همزه واگر نباشد ماقبل متحرک صحیح که همزه است متحرک تضعیف جائز نیست از بهر احتراز از
اجتماع سه ساکن نحو جعفر بتشدید آخر وهو قلیل واین قسم وقف کم ست از جهت وقوع تضعیف
در محل تخفیف ونحو القصبا شاذة مانند القصبا بفتحتین قاف وصاد مهمله وتشدید یا که در اصل
بتخفیف یاست شاذ ست زیرا که آورده ست قائل حکم وقف را که تضعیف ست در حال وصل
وعلامت وصل تحریک یاست ضرورة واین قسم وقف جائز نمی باشد مگر بجهت ضرورت شعر
چنانکه درین مصرع مصرع کالحریق وافق القصبا ✤ حریق بجا وراء مهملتین وقاف فعیل ست
وافق تقدیم فا بر قاف ماضی معلوم مفاعلة قصب نی وهر گیاهی که میان خالی وگره دار
باشد یعنی سوخته که بلاقات کرده است گیاه را ودر نسخه ی ست مثل مشهور الحریق یثبث بالحریق
خشیش یعنی غرق شونده دست میزند بهر گیاه والف القصبا از اشباع بهم رسیده ونقل الحرکة
فیما قبله ساکن صحیح ونقل حرکت در وقف جز این نیست که می باشد در لفظی که قبل او ساکن
صحیح ست زیرا که متحرک قبول حرکت دیگر نمیکند ودر حرف علت بسبب نقل حرکت ثقل زیاده
میشود ونقل حرکت شامل جمیع حرکات ست الا الفتحة مگر فتحه زیرا که قوم حذف ضمه وکسره
از برای ثقالت مکروه داشته اند پس نقل کرده اند بنا بران که من وجه باقی می باشد
وفتحه چون خفیف ست حذف او جائز ست **بیت** برابهر که هزاران مدرآید ✤ بران که
افتاده باشد روزآید ✤ الا فی الهمزة مگر در همزه که نقل فتح او بسوی ماقبل او که صحیح
ساکن باشد جائز ست چنانکه در ضم وکسره جائز ست وقف بر همزه باسکون ماقبل مطلقا

تقیل ست بدانکه فی الهمزة مستثنی مفرغ ست ای لا تنقل الفتحة فی اسم حرف کائت الا فی الهمزة
پس او منصوب المحل ست بنابر حال وهو ایضا قلیل واین نوع وقف نیز کم ست خوند اکبر
مانند این ترکیب مو هذا اجبو بنقل ضمه از را در اول واز همزه در ثانی اسبوء ما قبل یکون بفتح
با موحده وسکون کاف نام مرویست وعمرت بکر وخبی بنقل کسره از را و همزه طرف ما قبل
ورایت الخبا بنقل فتحه از همزه اسبوء ما قبل ولا یقال رایت البکر وگفته نمی شود رایت البکر
بنقل فتحه از غیر همزه ولا بد اجبر ولا من نقل وگفته نمی شود هذا جبر بنقل ضمه را جبا دنه من نقل
بنقل کسره لام بقیا و ما لازم نباید بنقل ضمه وکسره لام الفعل اسبوء عین الفعل نبا و مرفوض
وهجور زیرا که فا و الفعل در اول کلمه ست ودر ثانی مضموم جبر بجا و مهمله وبا موحده دانشمند
وقفل بقاف وفا گذشت ویقال هذا الرد وگفته میشود هذا الرد ومن البطی بنقل حرکت
همزه با ما قبل اگرچه لازم آید بنقل ضمه وکسره با ما قبل دو نبا و متروک از برای تخفیف بنقل در آخر
ومبهم من یفر فتبع وبعضی از ایشان کسی ست که میگریزد از لزوم دو نبا و متروک ومرفوض
پس تابع میکند ضمه منقوله را بکسر فا و الفعل پس فا و عین هر دو را کسره میدهد هکذا هذا الرد
وتابع میکند کسره منقوله را بضم فا و الفعل پس فا و عین هر دو را ضم میدهد مانند من البطو د
جایز نیست اتباع در جبر ونفل زیرا که اجتماع دو ساکن در مثل انیا نقل ندارد مانند آن
دو ساکن که ثانی ایشان همزه باشد بغیر مضارع نائب معلوم از باب ضرب ومضاعف
مشتق از فرز بکسر فا و دو را گذشت بیت را و جیم کرد حریفانه بهار از میم پر غنچه
اندم من ایام تگفتن گذشت ه المقصور ما آخره الف مفردة فقط مقصور آنست که
آخر او الف تنها ست نه همزه با او دست داشته باشد که مراد از کلمه ما اسم متمکن ست پس مقصور
اسم متمکن باشد که آخر او الف مفرد ست وارد نمیشود مانند زیدا در وقف زیرا که الف او
بدل از تنوین ست پس نیست از بنا و کلمه نه وارد میشود مثل لی واذا از بهر آنکه اول منیست
ثانی متمکن نیست پس هر دو از قول ما که اسم متمکن ست برآمدند وقول او مفردة احتراز ست
از ممدوده کاعصاء الترحی بمعنی اسم در معرفه ومثل حبلی بالضم ومغزی بالکسر ونکره والممدود
ما کان بعد ما فیه همزة وممدود آنست که باشد بعد الف در آخر او همزه ومقصور را بنا بر آن مقصور
گویند که آخر او از اعراب محبوس ومنوع ست وقصر بفتح قاف وسکون صاد در اصل مهملتین بمعنی
وممدود را بواسطه آن ممدود گویند که آخر او دراز کرده شده است بسبب همزه ومد بفتح میم وتشدید

دال مهمله کشیدن ست کالکسار والردا همچو کسار بکسر کاف وسین مهمله ورد بمهمزه کلیم رداء بکسر راء ودال
مهملتین چادرے که بردوش گیرند وصحرا رو مقصور ومد رو قیاسی ست که شناخته میشود وبقاعده وضابطه
وسماعی ست که موقوف ست بر سماع از عرب فصیح والقیاسی من المقصور ان یکون ماقبل آخره من الصحیح
فتحة ومن الممدود ان یکون ماقبله الفاً وحال قیاسی از مقصور بودن ماقبل آخر مثل اوست از صحیح
پس قلب کرده میشود لام الفعلش بالف از جهت تحرک او وانفتاح ماقبل وحال قیاسی از ممدود بودن
ماقبل آخر اوست از صحیح الف فالمعتل اللام من اسماء المفاعیل من غیر الثلاثی المجرد مقصور پس معتل
اللام از اسمهای مفعول از غیر ثلاثی مجرد مقصور ست مفاعیل بفتح اول وکسر چهارم جمع مفعول دانسته باش
که اضافت چنانکه در علم نحو مذکور ست دو قسم ست لفظی ومعنوی اضافه لفظی اضافت صفة است بسوے
معمول مانند ضارب زید که در معنے زید مفعول ضارب ست ای ضارب زیداً ومثل حسن الوجه که در معنی وجه
فاعل حسن ست ای حسن وجهه پس این اضافت در تقدیر انفصال ست از اضافت واضافت معنوی
آنست که اضافه بسوے معمول نکرده باشند همچو غلام زید بسکون میم زیرا که در زید عامل جر غلام ست
وغلام عامل ندارد پس مبنی بر سکون باشد واضافه معتل بسوی لام لفظی ست بواسطه آنکه مقصود
معتل لام ست ودر واقع لام مجرور در صورت مرفوع ست در معنی بنا بر آنکه معمولی معتل ست که صفت ست
کمعطی ومشتری همچو معطی بعین وطاء مهملتین بخشنده است اصلش معطو ومشتری بشین معجمه وراء
مهمله خریدنده شده اصلش مشترو لان نظائرها مکرم ومشترک زیرا که بدرستیکه امثال هر دو از صحیح
مکرم ومشترک اند بشین معجمه وراء مهمله بنا کرده شده نظائر بفتح نون وظاء معجمه وکسر همزه جمع
نظیره بروزن وتیره واسماء الزمان والمصدر ما قیاسه مفعل ومفعل کمغزی ومعطی ومعتل لام از
اسماء زمان ومکان ومصدر میمی از چیزیکه قیاس او مفعل ست بفتح میم وعین یا مفعل بضم میم وفتح
عین مراد مصدر میمی غیر ثلاثی مجرد ست همچو مغزی بفتح میم وغین وزاء معجمتین از غزو بالفتح که باد همنان
دبن خبک کردن ست وملهی بضم میم وسکون لام از الهاء بالکسر مشغول کردن وگندم وجز آن در دهن
آسیا کردن بدانکه قول ناقیاسه متعلق قول اوست والمصدر بقول او واسماء الزمان والمکان
زیرا که در معتل لام فرق نیست در آنکه فعل بفعل بکسر عین باشد یا غیر آن بنا بر آنکه اسم زمان
ومکان البته از وزن مفعل بفتح عین ست اما مصدر از معتل لام معین نیست ولهذا بما قیاسه وقول
اسماء الزمان عطف ست بر قول اسماء المفاعیل ای معتل اللام من اسماء الزمان ومصدر عطف ست
بر اسماء نه بر زمان وهین تاویل مؤید بر معدوم نشود دلان نظائر بها مقتل ومخرج زیرا که بدرستیکه

مانند ہای ہر دو کہ مغزی و ماہی است صحیح مقتل و مخرج اند بدانکہ فامعتل اللام مبتدا است مقصور خبر او
وہمچنین مقصور مقدر مثل مغزی و کالعشی کہ مے آید والمصادر من فعل فہو افعل او فعلان او فعل
کالعشی مصادر جمع مصدر است و بجر عطف است بر اسماء الفاعیل یعنی مصادر معتل اللام وقتیکہ ماضی
مکسور العین باشد وصفۃ مشبہ بر وزن افعل بفتح ہمزہ و عین و یا فعلان بفتح فا و سکون عین یا فعل
بفتح فا و کسر عین مقصور است ہمچو عشی و الصدی و ہمچنین صدے بہ صاد و دال مہملتین و الطوی بطاء
مہملہ لان نظائرہا الحول و العطش و الفرق زیرا کہ ہمثال ایشان حول بفتحتین حاء مہملہ و واو ست
بمعنے احول و دو بین شدن و عطش بفتحتین عین و طاء مہملتین و شین معجمہ بمعنے تشنہ شدن بیت
ازان طرف تو خود قطرہ رود یا کم + ازین طرف بر سہا تشنہ بہر دریائی + و فرق بفتحتین فاء و راء مہملہ
و قاف بمعنی تر سیدن میگوئی عشی بکسر دوم فہو اعشی چنانکہ میگوئی حول بکسر ثانی فہو احول
و صدی فہو صدیان چنانکہ میگوئی عطش بکسر دوم فہو عطشان و طوی الرجل بکسر دوم فہو طیان
طوی اصلش طوی بفتح اول و کسر ثانی مثل فرق بکسر ثانی وقتیکہ بتر سد فہو فرق بفتح اول بکسر دوم
کذا فی الشرح پس ولف و نشر مرتب ست و عشی بفتح عین مہملہ و شین معجمہ و الف شبہ [illegible]
بصاد و دال مہملتین تشنہ شدن طوی بطاء مہملہ تر سیدن بیت این نفس تو مار دشمنان
صفت ست + در گرسنہ بود نشش تر امنفعت ست + چون گرسنہ شد ز معصیت باشد سیر +
چون سیر شود گرسنہ معصیت ست + و سہ مثال معتل لام آوردہ از جہت اختلاف در صفت کہ فعل
و فعلان و فعل ست و سہ مثال صحیح نیز از برائے ہمین ایراد کردہ پس نظیر عشی از صحیح حول ست
و این را صحیح بنابران گویند کہ آخر حرف علۃ نیست و نظیر صدی از صحیح فرق ست و نظیر طوی از صحیح عطش
ست پس عشی ماخوذ ست از عشی فہو اعشی چنانکہ حول از حول فہو احول و صدی ماخوذ ست از
صدے فہو صدیان اصل صدی چنانکہ فرق از فرق فہو فرق و طوی از طوی فہو طیان بفتح الاول
و تشدید الثانی چنانکہ عطش از عطش فہو عطشان پس لف و نشر یکہ در کتاب ست مرتب
نباشد انچہ در بعضی شروح واقع شدہ کہ لف و نشر مرتب ست چنانکہ در ماسبق تحریر یافت سہو ست
از بہر آنکہ صفت از طوی طاء طیان ست نہ طو و از فرق بکسر عین ماضی فرق بکسر عین پس
ہر دو نظیر یکدیگر نباشند و الغراء من غری فہو غرشا جواب سوال مقدر ست و تقریرش
آنست کہ شما گفتید کہ مصدر ماضی فعل بکسر عین ہرگاہ صفت مشبہ او فعل بفتح اول و کسر دوم
مقصور میباشد و غرا ممدود ست و از فعل مکسور العین و جواب آنست کہ غرا بغین معجمہ و راء مہملہ

والف ممدوده شیفته شدن از غری بکسر ثانی فهو غر بفتح اول و کسر ثانی اصلش غری شاذست
والاصمعی تقصره اصمعی مقصور میداند غرارا اما بمسموع مدست لیقصر مضارع غالب معلوم از باب
نصر اصمعی بفتح اول وسکون صاد وعین مهملتین تیز خاطر ودل آگاه ولقب عبد ابوسعید عبدالملک
مشهور باصمعی وجمع فعالة وفعلة کعری وجزی یعنی جمع معتل اللام که بروزن فعلة بضم فا باشد وجمع فعلة
بکسر فا همچو عری ست بضم عین وفتح را مهملتین بتنوین جمع عروة بالضم وجزی بکسر جیم وفتح
زا معجمه وتنوین جمع جزیه بالکسر وآن مالی ست که مقرر ساخته از کافران گیرند لان نظائرهما قرب
وقرب زیرا که بدرستیکه امثال هر دو اسم صحیح قرب ست بضم قاف وفتح را مهملتین جمع قربه بالضم
که نزدیکی ست وقرب بکسر قاف وفتح را مهملتین جمع قربه بالکسر که مشک وخیک ست **بیت**
زبازو رونوازین تاب رفته ✤ دو پستانش چو خیک آب رفته ✤ ونحو الاعطاء والرماء
واز مصادر معتل اللام مانند اعطاء بعین وطاء مهملتین از باب افعال یعنی بخشیدن ورماء بکسر
را ومهمله باکیدگیر تیر انداختن از باب مفاعلة والاشتراء بشین منقوطه وراء غیر منقوطه
واز باب افتعال یعنی خریدن والاصطباء بصاد مهمله وباء موحده ونون وطاء مهمله یکی از ملحقات
رباعی مزیدست بزرگ شکم شدن ممدود ومد ودست نحو الاعطاء متبدا است ممدود خبر
لان نظائرها الاکرام والاطلاب والافتتاح والاحرنجام زیرا که بدرستیکه امثال آنها در صحیح اکرام
وطلاب بکسر طاء مهمله وباء موحده جستن وطلبیدن وافتتاح بفاء وتاء فوقانی وحاء مهمله آغاز
کردن واحرنجام گذشت واسماء الاصوات المضموم اولها کالعواء والثغاء واسماء آوازها که
مضموم ست حرف نخستین آنها ومعتل لام اند ممدود اند همچو عواء بضم عین مهمله آواز گرگ وثغاء
بضم ثاء مثلثه وغین معجمه آواز گوسپند ونحو مثل آن اسما مبتداست وممدوده مقدر خبر
لان نظائرهما النباح والصراخ زیرا که بدرستیکه امثال هر دو نباح ست بضم نون وباء موحده
وحاء مهمله صحیح وآن آواز سگ ست وآهوست وصراخ بضم صاد وراء مهملتین وخاء معجمه آواز
بآواز سخت ومفرد اما فعله نحو کساء وقباء ومفرد جمعی که بروزن افعله بفتح اول وکسر سوم ست
ومعتل اللام ممدوده است همچو کساء جمعش اکسیه وقباء بفتح قاف وباء موحده جامه دولائی معروف
جمعش اقبیه **بیت** شهید حسرت آغوش آن سمین بدنم ✤ بجای موی سر ورما تم
ببند قبا بکمشا ✤ لان نظائرهما حمار وقذال زیرا که بدرستیکه امثال آن هر دو در صحیح حمار ست
بالکسر وقذال بفتح قاف وذال معجمه وهر دو هذکور شده اند وجمع اینان احمره واقذله است وانده

واندیه بفتح همزه وسکون نون وکسره دال مهمله جمع ندی بالفتح والف مقصوره که باران بسیار شاذ است وبعضی گفته اند که جمع ندی بالفتح وکسر دوم وتشدید سوم ست یعنی مجلس پس شاذ نباشد
والسماعی نحو العصا واسم مقصور وممدوده سماعی مانند عصاست والرحی ورحی ست واین هر دو مقصور اند والخفاء بفتح خاء معجمه وفا پنهان شدن والاباء بفتح همزه وباء موحده قصب وغیر این هر دو ممدوده اند مماثلیس لہ نظیر یحمل علیہ نظیر بفتح نون وکسر ظاء معجمه مانند یحمل منفاعیل مجهول وجمله صفت نظیر ست یعنی صیغهای مذکور از چیزیے هستند که نیست مر آن چیز را مثلی ومانند که حمل کرده شود آن صیغهای را بر آن ذوالزیادة این بحث صاحب حروف زائد ست هروفها الیوم تنساه اوسالتمونیها اوالسمان هویت حروف زیادة ده اند جمع درین تراکیب ثلثه حکایت کرده اند ودر روایت آورده اند که یکی از شاگردان از استاد خود استفسار حرف ا کرد استاد گفت سالتمونیها یعنی پرسیدید مرا حرفهای زائد را شاگرد گمان برد که استاد حواله کرد بجواب سابق وگفت من از تو همین یکبار پرسیدم استاد گفت الیوم تنساه یعنی امروز فراموش کردی پس گفت شاگرد سوگند خدا فراموش نکردم پس گفت استادی اجمق ترا دو بار جواب دادم نفهمیدی دیگر کار نرسیدی از بسکه غبی وبلیدی **شعر** من آن حرفیکه عاشق را بگشتن میدهد گفتم ✤ چه سازم ای پسر ترکی زبانی من نمیدانی ✤ نقل کرده اند که مبرد حرف زوائد از مازنی پرسید مازنی این بیت خواند **بیت** هویت السمان فشیعنی ✤ وقد کنت قدما هویت السمانا ✤ هویت متکلم واحد ماضی از باب علم ولفیف مقرون سمان بکسر فرهان جمع سمین بر وزن کمین شیعنی بشین معجمه وباء تحتانی وباء موحده ماضی معلوم تفعیل واجوف یائی ونون وقایه وباء متکلم قدما بفتح قاف وکسر دال مهمله بسیار اقدام کننده وخبر کنت ودامش ضمیر متصل وی هویت السمانا جمله خبر دیگر والف سمانا اشباعی ست یعنی دوست داشتم فرهانرا یعنی عشقهای پر گوشت را پس پیروی کردم هوای ایشان وتحقیق بودم بسیار وپیش آینده ایشان ودوست میداشت سمانرا ✤ عاشقی راهِ جوان چه پیر مرد ✤ عشق بر هر دل که زد تاثیر کرد ✤ وتواند بود که قدم بکسر قاف وفتح دال باشد هویت السمان جمله خبر کنت وی کنت فی الزمان القدیم تحب السمان پس گفت مبرد من با تو سوال از حروف زوائد میکنم وتو شعر میخوانی مازنی گفت ترا دو بار جواب دادم ودر اکثر نسخ شیعنی بصیغه جمع مونث غائبه معلوم عاء بسمان باشند یعنی پیروی کردند مرا سمان ای التی لاتکون الزیادة الا غیر الالحاق

والتضعیف

والتضعیف الامنها ای بالفتح تفسیرست یعنی حروف زائد آنست که نمی باشد زیادت از برای
غیر الحاق و تضعیف مگر ازان حروف حاصل آنست که زائدی که برای غیر تضعیف ست نمیباشد مگر ازین
حرفها و امانائدی که برای تضعیف ست خواه از بهر الحاق خواه غیر الحاق گاهی ازان حروف میباشد
وگاهی از غیر آن حروف ومعنی الالحاق انها انما زیدت لغرض جعل مثال علی امثال ازیدمنه ومعنی
زیادت حروف از برای الحاق آنست که بدرستیکه حروف جزین نیست که زیاده کرده شده است
از جهت غرض گردانیدن لفظی برطرز لفظی که زائد ست ازوی باین وجه که گردانیده شود حرف زائد
در مزید فیه مقابل حرف اصلی که در ملحق به است لیعامل معاملته تا عمل کرده شود ملحق همچو عمل ملحق به در
وتصغیر وغیر آن زیدت ماضی مجهول مونث غائبه از باب ضرب یضرب واجوف یائی غرض بفتحتین
عین مهمله وراء مهمله وضاد معجمه خواست قصد ازید بزای منقوطه ویاء تحتانی اسم تفصیل یعامل مضارع
از باب مفاعلة معاملة مصدر ست ومفعول مطلق برای تشبیه واقع شده فتحوقرود ملحق پس
مانند قرود بقاف وراء ودال مهملات ملحق ست بجعفر ولهذا میگویند قراد ودرقرید ومانند جعافر
وجعیفر در تکسیر وتصغیر ونحو مقتل غیر ملحق لما ثبت من قیاسها الغیره ومانند مقتل بفتح میم وتاغیر
ملحق ست بجعفر از برای چیزیکه ثابت شده است از قیاس زیادت میم از برای غیر الحاق از بهر آنکه
میم دلالت میکند بر مصدر وظرف بیت بیستون کندن فرهاد زبی هنری بود * کوه ماسنه ناخنی
تیشه ما * ونحو افعل وفعل وفاعل کذلک لذلک ومانند افعل وفعل وفاعل همچنین ست یعنی غیر ملحق
بجعفر از بهر همان که گفتیم که زوائد در نها از برای معانی دیگر ست وبرای الحاق نیست ومجیئ
مصادر ها مخالفة مخالفة اسم فاعل مونث مفاعلة یعنی واز جهت آمدن مصدر های آنها مخالف
مصدر وجرجر زیرا که افعال وتفعیل ومفاعلة ورای فعللة ست باآنکه مصدر فعل ملحق واجب ست که باشد
بروزن مصدر ملحق به ولا یقع الالف للالحاق فی الاسم حشواً وواقع نمیشود الف اصالة از برای
الحاق در اسم در وسط ومیان لا یقع در اصل لا یوقع بود بکسر قاف واورا انداختند چنانکه
در یعد وکسرهٔ قاف را از جهت ثقالت حرف حلق که عین ست بفتحه بدل کردند مثال واوی
ست وقوع بفتحتین افتادن لما یلزم من تحریکها از برای چیزیکه لازم می آید از حرکت دادن
الف پیش یای تصغیر اگر باشد الف دوم بعد یای تصغیر اگر باشد الف سوم اگر الف چهارم باشد
واجب ست وقوع او در آخر در تصغیر وجمع از بهر آنکه الف وقتیکه چهارم حشو واقع شود از برای
الحاق بخماسی خواهد بود پس واجب می باشد حذف آخر تا ممکن باشد تصغیر او وتکسیر او

درین هنگام الف مزاحم اعراب لفظی میشود از بهر آنکه جائز نیست که اعراب او تقدیری گردانند بواسطه آنکه
واقع شده است الف محل حرف اصلی که قابل لوقوع حرکات نست بالقوة واگر اعراب او لفظی
کردند حقیقت الف باطل شود والف در آخر اسم از برای لحاق واقع میشود زیرا که آخر محل تغیر ست
از ملحق به والف واقع ست موقع او پس پاک نیست که او را بحال خود نگاه دارند والف الحاق در جمع
فعل واقع میشود از جهت آنکه ارکان افعال مضطرب اند مانند تغافل و باصالة بنا بر آن گفتیم
که هرگاه الف در تغافل برای الحاق باشد در مصدر و اسم فاعل و اسم مفعول او نیز الف برای الحاق
خواهد بود و میتوان گفت که الف برای الحاق نمی باشد زیرا که اصل در بناها واقع نمیشود از بهر آنکه
حرفهای اصلی قابل حرکات اند و الف قابل حرکات نیست و چنانکه واقع نمیشود اصل برای او نیز
که واقع نشود در محل اصل حسنوه بفتح حا مهمله و سکون شین معجمه چیزیکه بآن باش و جز آن آگنده
کنند و در اینجا بطریق مجاز عبارت از وسط و میان ست **بیت** میانش برتر از حد بیان ست
که اینجا نازکیها در میان ست * و ما موصوله ست یا موصوفه و من بیانیه است و یعرف الزائد لالاشتقاق
و شناخته میشود حرف زائد باشتقاق و او آنست که بیان کنی میان دو لفظ تناسب در معنی
و ترکیب پس رد میکنی یکی ازان دو لفظ را بسوی لفظ دیگر و چون رد کردی کلمه مشتقه را و در بعضی
حروف زائد ست بودن آن زائد غیر موجود در اصل مشتق منه حکم کردی بزیادت آن بعض چنانکه
بزیادت الف در ناصر و میم و او در منصور از جهت فقدان این حروف در آخر اشتقاق شین معجمه
و قاف گرفتن کلمه از کلمه دیگر راست رفتن و عدم انتظر و شناخته میشود حرف زائد بعدم اصل
و مانند باین طرز که لازم می آید از حکم باصالت او بنائیکه موجود نباشد در کلام ایشان و غلبة الزیادة
فیه و شناخته میشود حرف زائد بغالب شدن زیادت و روبا این وجه که آن حرف اکثر زائد میباشد
و الترجیح عند التعارض ترجیح بر اء مهمله افزونی دادن و افزون کردن تعارض بعین و راء
مهملتین و ضاد معجمه یکدیگر را پیش آمدن و الاشتقاق المحقق مقدم و اشتقاقیکه تحقیق کرده شده ست
مقدم ست بر سائر اسباب معرفت زائد از اصلی تحقیق بجا بمهمله و دو قاف درست و راست کردن
تقدیم بقاف و دال مهمله پیش کردن فاندک حکم شد لاثیه غنسل پس از برای آنکه اشتقاق محقق مقدم
ست حکم کرده شد بثلاثی بودن لفظ غنسل بفتح غین مهمله و سکون نون و فتح سین مهمله که ناقه
سریعة السیر ست و گفته شد که نونش زائد ست و ثلاثی ست از جهت موافقت حروف او با عسل که
بالفتح سخت و ویدن ست و گفته شد که از غنس ست که بالفتح ناقه سخت ست و نون اصلی ست و لام

پس وزنش فعل باشد و در اینجا اشتقاق مقدم است بر عدم نظیر زیرا که فعیل از ابنیهٔ ایشان نیست
و در بعضی از نسخ شافیه بحکم در محل حکم واقع شده و شامل و حکم کرده شده بنابراین شامل بفتح شین معجمه
و سکون همزه و فتح میم و زنش فاعل و شمال بفتح شین معجمه و سکون میم و فتح همزه و زنش فعال هر دو
بمعنی باد یست که از طرف قطب شمال می وزد و زیرا که از ریاحات او شمل بسکون میم است و شمل بفتح میم و
شمال بفتح دالف و ندل بکسر نون و سکون همزه و کسر دال مهمله و ان دیویست که آدمی را در خواب فرو آید
و در فارسی فرنجک بفتحتین فا و را و سکون نون و فتح جیم و سکاکی بالضم و جیم عجمی گوید خاقانی در
نکوهش اعدای خود گوید بیت فرنجک وارشان بگرفته آن دیو * که مریانی ست نامش حور عیون
زیرا که از ریاحات او ندیدلان بفتح نون و سکون یا تحتانی و فتح ضم دال مهمله است و حروف اصلی او
ندل و وزنش فعیل و از برای اشتقاق آواز ندل میگویند ندلت الشیء ای اخذته بسرعة یعنی گرفتم
او را شتاب و رعشن بفتح را و سکون عین مهملتین و فتح شین معجمه بر وزن فعلن شخصی که میلرزد
از رعشه و از برای اشتقاق او از رعش بفتحتین که لرزیدن اعضاست و فرسن بکسر فا و سکون
را و سین مهملتین بر وزن فعلن سم شتر زیرا که از فرس ست میگویند یفرس ای یدق و یکسر
کل ما وقع علیه یعنی میگویند و میکنند هر چیز را که واقع شده است بر و فرس بالفتح کوفتن از باب ضرب
و بلغن بکسر با موحده و فتح لام و سکون غین معجمه بر وزن فعلن اسم بلاغت ست و آن بفتح با موحده
و غین معجمه تیز زبانی ست و رسیدن بمرتبهٔ کمال در ایراد کلام از هر ظهور اشتقاق او از بلوغ که بفتحتین
رسیدگی ست و رسیدن و نزدیک شدن برسیدگی و بجد مرد فی رسیدن ست کودک من نازنداند
هنوز * دست چپ از راست نداند هنوز * و مطائط بضم طا و فتح طاء مهملات و کسر همزه مرد کوتاه قد
زیرا که از حط ست بالفتح و تشدید طا و که کم کردن ست و زنش فعائل و دلامص بضم دال مهمله و کسر میم و
صاد مهمله رده روشن از دلص الدرع ست یعنی درخشید زره و زنش فعائل و قماریص بضم قاف
و کسر را و صاد مهملتین شیر بر سخت ترش ست از قرصا بالفتح که گرفتن بچنگ شان ست و زنش قماعل و هر کا
بکسر ها و سکون را و سین مهملتین شیر درنده از هرس بالفتح که کوفتن ست و زنش فعال و زرقم
بضم زا و معجمه و سکون را و مهمله و ضم قاف بسیار کبود چشم از زرق بفتحتین که کبود چشم شدن و کبود
چشم ست و زنش فعلم و قنعاس بکسر قاف و سکون نون و عین و سین مهملتین اشتر بزرگ از
قعس بفتحتین که برآمدن سینه و درآمدن پشت ست ضد حدب بفتحتین و زنش فعال بیت
یلان بر شتر ترکش اندر کمر * شتر چون شتر مرغ در زیر پر * و فرناس بکسر فا و سکون را مهمله

ونون وسین مهمله شیر درنده ومرد سخت ودلیر از فرس بالفتح که فرو کوفتن وشکستن ست ونقش فعال
وتر نموت بفتح تاء فوقانی وسکون راء مهمله وفتح نون وضم میم سنرد گفتن از ترنم بفتحتین که آواز ست وزنش
تفعلوت ودر جمیع ضروب مذکوره اشتقاق محقق مقدم ست برعدم نظیر وکان الندو افتعلا عطف ست
برحکم یعنی از برای تقدیم اشتقاق واضح ست الندد بفتحات الف ولام ودال اول مهمله وسکون
نون افتعل یعنی الدفتحتین وتشدید دال که شدید الخصومت ست وخرخشه است ومعدفعلا بفتحتین
میم وعین وتشدید دال مهملتین کنام یکی از اجداد حضرت رسالت پناه است پسر عدنان بالفتح و
ابوالعرب فعل ست بزیادت دال ثانی نه مفعل بزیادت میم لمجی تمعدد الرجل از تشبه بنفس معد از
برای آمدن تمعدد وتنکیه مانند باشد بر دبرندگانی معد وبوند اهل معد سخت در زندگانی وغلظت در
معاش ونیست شک در ازدیاد تا اگر باز دیاد میم گوئیم لازم آید بناء تمفعل در کلام وآن نظیر ندارد
بلکه مفقود ست پس مقدم کرده شده اشتقاق بر عدم نظیر وبر غلبه زیادت نیز زیرا که میم در اول
بسیار زائد مے باشد ولا یعبت بمکن الرجل واعتبار کرده نمیشود باین مثال ودر بعضے
از نسخ محل لام واقع شده وتمدرع از درع که بالکسر زره است وتمندل از مندیل بالکسر دستار
توضیح شد ودوده از برای روشن بودن شد وذهر یک وآن بضمتین شین وذال معجمتین
تنها شدن وبرآمدن از میان قوم ست وضوح بضمتین واو وضاد معجمتین روشن
شدن **بیت** عالم لبان پرده فانوس روشن ست * ورشب ربیع ماه مگر گل گرفته اند *
هندعوص بالضم گویا توهم کرده اند که سکین فعلیل ست پس بناکردند از تمسکن وفعیل تسکن
وتدرع وتندل ست مانند تشجع وتعلم ومراجل فعالل لمجی ثوب ممرجل ومراجل بفتح راء مهمله وسر
جیم بروزن فعالل ست از برای آمدن ثوب ممرجل بضم میم اول فتح دوم وسکون راء فتح جیم وآن
نوعی ست از جامهای وشی مراجل جلهای وشی ست وآن بفتح واو وشین منقوطه نام شهریست
منسوب بخوبان وبجامه که آنرا اطلس وش ودیبای وشی ووشی نیز گویند ونیست شک که میم دوم
ممرجل اصل ست والا لازم آید بناء تمفعل وآن عدیم النظیر ست پس مقدم کرده شد اشتقاق
محقق برغلبه زیادت چه میم در اول که بعد او سه حرف اصلی باشد بسیار واقع میشود وضهیاء
فعلاء وضهیا بضاد معجمه وبیاء تحتانی وهمزه بروزن جعفر وآن زنی ست شبیه مردان که پستانش
نیامده باشد وحائض نگردد ووزنش فعلاء ست بزیادت همزه واصالت یا نه وزنش فعلیل ست
بزیادت یا واصالت همزه لمجی ضهیاء از برای آمدن ضهیاء بالف ممدوده مانند حمراء یعنی ضهیاء

وهرگاه بنابر آنکه همزه در ضهیا زائد ست مقدم کرده شد اشتقاق بر عدم نظیر و اصالت بنابر
آنست که اشتقاق دلالت کرد بر زیادت همزه و عدم نظیر بر اصالت همزه زیرا که نیست فعیل در کلام
از بهر آنکه همزه وقتیکه اول واقع نشود اصلی میباشد از جهت قلت زیادت او در غیر اول با آنکه اصل
عدم زیادت ست وسیگوییم ضاهت ای شابهت وضهیا موافق اوست در حروف و معنی پس واجب شد
که از ان فعیل باشد وهمزه زائد بود وقنیان فعالا قنیان بفتح قاف وسکون یا بتحتانی ونون فعال ست
نه فعلان لمجئ قنن از براے آمدن قنن بفتحتین که شاخ ست وافنان بافنان جمع الجمع
پس بهتر ست که ازوی باشد نه از قنیه بالفتح وسکون یا که بمعنی ساعت و وقت ست با آنکه نون کثیر
الزیادت ست بعد الف در آخر پس مقدم کردند اشتقاق را بر غلبه زائد وگفتند که یا او زائد ست
نه نون آخر قنیان درختی باشد که شاخش درهم بود و سایه اش سیاه بیت خم نکرد دلی ثمر شاخی
واز بیخ اصلی * خلقی بسیار ازین قدر دوتا داریم ما * وجر الفض فعالا لمجئ جرواض وجر الفض بضم
جیم وراء مهمله وکسره همزه وضاد معجمه مفعال ست نه فعالل بکثرت فعالل همچو غذافر بعین مهمله وذال معجمه و
فاور اء مهمله که عضیم وشدید ست وعدم فعائل وآن از بهر آمدن جرواض وجریاض بزرگ شکم ست
از جرض بفتحتین که فرو بردن آب دهان ست اصمعی گوید از اعرابی پرسیدند که چیست جریاض گفت الدنے
بطنه کالحیاض یعنی آنکه شکم او در کلانی همچو حوضهاست حیاض بالکسر جمع حوض بالفتح ومعنی فعلی
بقولهم معز وهست مغزی بفتح اول وسکون دوم فعلی نه مفعل با آنکه میم کثیر الزیادت ست در اول
کلمه مانند حرف اصلی وآن از بهر آمدن مغرست یعنی او پس سقوط الف وثبوت میم دلالت کرد بر زیادت
الف والا باقی ماند اسم متمکن بر دو حرف پس مقدم کردند اشتقاق را بر غلبه زیادت مغز بفتح میم وسکون
عین مهمله وفتح آن وبراء معجمه برخلاف ضان وبفتح ضاد معجمه وسکون همزه که میش ست وسنبته فعلته
بقولهم سنب وسنبته بفتح سین مهمله وسکون نون وفتح باء موحده ودو تاء فوقانی فعلته است نه فعللة
باعدم فعللة از بهر قول ایشان سنب بالفتح که پاره از روز گاریست پس مقدم داشتند اشتقاق را
بر عدم نظیر وسنبته وسنب مرادف اند وبلهنیه فعلیته من قولهم عیش ابله وبلهنیه بضم باء موحده و
فتح لام وسکون هاء وکسر نون ویاء تحتانی فعلیته است نه فعللیه باکثرت فعللیه مثل ساختیکه بسین وجیم
مهملتین وذ استنگ پشت وباخه وکشت ست نه فعلیته از جهت تقدم اشتقاق بر عدم نظیر وبلهنیه از قول
ایشان ست عیش ابله عیش بفتح عین مهمله وسکون یا تحتانی وشین معجمه زندگانی کردن ابله بیاء
موحده بروزن اکمل فراخ ودرست وکم غم یعنی زیست خوشی وراحت بیت عمر اگر خوش گذرد زندگی

کم ست ✤ در بنا خوش گذردیم نفس بسیار ست ✤ میگویند فلان بلهنیة العیش اے فی سعة یعنی
فلان در فراخی ست از زندگانی پس نون و یا و او زائد ست از بهلحاق بقد علمه و عرضنته فعلنة
لانه من الاعتراض و هست عرضنة بکسر عین و فتح راء مهملتین و سکون ضاد معجمه و نون فعلنة
نه فعللة مانند رحلة بر او حاء مهملتین و باء موحده زن فربه زیرا که بدرستیکه عرضنة از اعتراض ست
بعین و راء مهملتین و ضاد معجمه بمعنے پیش آمدن و مانع شدن عرضه ناقه ایست که عادت او راه رفتن
بعرض دهنها باشد از برای نشاط و شادی و در بعضے نسخ العرضنة محلی بلام تعریف است و اول الفعل
لمجیء الاولی و الاولی و هست اول بفتحتین همزه و واو و شد و اول فعل نه فعول از برای آمدن اولی بضم همزه و سکون
واو و الف در واحده مؤنث و اول بضم همزه و فتح واو و جمعش و الیشان فعلی و فعل اند باتفاق در اصل
وولی و وول بودند و او را بهمزه بدل کردند مانند احد که اصلش وحد ست پس همچنین واحد مذکر و الصحیح
انه من ودل و صحیح بر تقدیر بودن اول آنست که بدرستیکه او مشتق از ودل بدو و او که بعد هر دو لام
ست ادغام کردند و او را در و او بعد زیادت همزه لامن و ال مشتق ست از و ال همزه عین الفعل
حاصل سخن آنست که اختلاف کرده اند در وزن اول بعضی گفته اند که وزنش افعل ست و فرقه فرموده اند که
وزنش فوعل ست و اصلش اوول ادغام کردند و او فوعل را در و او ی که عین الفعل ست و گردید اول
و بسوے این بهر آن رفته اند که و او زائد دوم بسیار آمده است مثل جوهر و کوثر که جوهست در شت
اما مختار آنست که وزنش افعل باشد لمجیء الاولی الخ پس حکم کردند بران باشتقاق نه بغلبه زیادت
و باز اختلاف کرده اند پس جمعی گفته اند که اول از وول ست یعنی حروف اصلی او دو و او و لام ست
پس اصل او بر ین تقدیر اوول باشد ادغام کردند فارا در عین و گروهی بیان کرده اند که اول از
وُول ست بواو و همزه و قومے فرموده اند که از اُول ست بهمزه و او و بر ین دو تقدیر همزه منقلب بواو
شده است و مدغم گشته و همزه از برای ابتدا بسکون ست صحیح مذهب اول ست زیرا که بر دو مذهب دیگر مخالفت
قیاس لازم می آید که تبدیل همزه بواو ست و در بعضی از نسخ بعد لامن دال و قبل العکس واقع شده
و شرحش مذکور شد بیت شرح خسا تو بر هر ورق گل باشد ✤ نکهت زلف تو پیرایه سنبل باشد
و التحل انفعلا من تحل ای یبس و هست التحل بکسر همزه و سکون نون و فتح قاف و سکون حاء
مهمله انفعل و فعلل مشتق از تحل که از ارباب منع ست ای یبس بنا و تحتانی و باء موحده و سین مهمله
از باب حسب و علم یعنے خشک شد و التحل پیر سال خورد ست و وزنش انفعل بنا بر انست که اشتقاق
مقدم ست بر عدم نظیر و الا فعل بسیار ست مانند قرطعب و عدم افعل زیرا که دو حرف زائد در اول اسم شاذ

پس ہمزہ ونون در وزائد باشد از جہت اشتقاق از فعل بفتحتین کہ خشک اندام و بدحال شدن ست
افعوان افعلان الجمی افعی ست و افعوان بضم ہمزہ وسکون فا وضم عین مہملہ وآن مار بزرگ ست افعلان
نہ فعلوان مانند عنفوان کہ بعین مہملہ و فا آغاز جوانی است از برای آمدن افعی بتنوین و افعی افعل ست
از برائے قول ایشان نعوۃ پس مقدم کردند اشتقاق را بر غلبہ زیادت زیرا کہ او ہرگاہ اول واقع نشود
و باشد باسہ حرف زیادہ از سہ اکثر زائد میباشد و انحیان افعلان من الضحی وہست انحیان بکسر ہمزہ
وسکون ضاد معجمہ و کسر حا مہملہ و یا تحتانی وآن روز بی ابر ست افعلان نہ فعلیان مثل صلبان بصاد
مہملہ و تشدید یا تحتانی کہ گیاہی ست از برای وضوح اشتقاق او از ضحی بالضم کہ چاشت ست پس اشتقاق را مقدم کردند
بر غلبہ زیادت زیرا کہ یا با سہ حروف و زیادہ اکثر زائد میباشد و خفیفیق فنعلیلا من خفق وہست
خفیفیق بفتح خا معجمہ وسکون نون و فتح فا و کسر قاف اول کہ بمعنے بلا و واہیہ است فنعلیل فعلیل از
جہت اشتقاق او از خفق کہ از باب ضرب ست وقتیکہ مضطرب شود و بجنبد پس اشتقاق بر عدم نظیر
مقدم ست زیرا کہ نون ثانی ساکن اکثر اصلی میباشد و عفرنی فعلنی من العفر و عفرنی بفتحتین عین مہملہ
و فا وسکون را مہملہ و نون و تحتانی کہ شیر سرخ فعلنی ست از عفر بالفتح وسکون فا کہ خاک آلودہ کردن
دو رخاک غلطانیدن ست بیت بجائش راہ برابر شدم ندانستی ۔ کہ خاک راہ کدام ست و خاکسار
کدام ۔ نہ فعللی و نون و الف او از برائے الحاق بسفرجل ست زیرا کہ میگویند ناقۃ عفرناۃ ای قویۃ
اگر الف تانیث باشد تا تانیث در رود داخل نگردد و تواند بود کہ مشتق باشد از عفر بفتحتین کہ خاک ست
و تا اینجا سخن در اشتقاق واحد بود الحال دو اشتقاق ذکر میکند فان رجع الی اشتقاقین و انحیین کالرطی
و اولق حیث قیل بعیر ارطی و راط و ادیم مارط و مرطی و جمل مأوق و مئوق جاز الامران پس اگر رجوع کند بسوے
دو اشتقاق واضح بجواز طے بفتح ہمزہ وسکون را و طا مہملتین و الف کہ درختی ست از اشجار ریگ
و میخورد او را اشتر و با و چرم خوشبو کردہ میشود و اولق بفتح ہمزہ و لام و قاف کہ دیوانگی ست زیرا کہ
گفتہ اند بعیر ارط بغیر نقیع با موحدہ و کسر عین مہملہ وسکون یا تحتانی و را مہملہ اشتر آرط بالمد و کسر را
و طا مہملتین و گردانیدن ہمزہ فا الفعل و راط بگردانیدن فا لام الفعل و اعلالش مثل اعلال قاض ست
بعیر راطی اشتری کہ درخت ارطی بخورد و ادیم بفتح ہمزہ و کسر دال مہملہ وسکون یا تحتانی پوست باشد
بہ را و طا مہملتین یعنے پوست دباغت دادہ شدہ و مارطی و مرطی اصلش مرطوی و او یا شد و یا در یا
مثل مرمی بمعنی مارط اول باعتبار اول و ثانی باعتبار ثانی و مأوق بہمزہ فا الفعل و قاف و مئوق بواو
فا الفعل جائز نمیباشد و وامرکی آنکہ وزنش فعلی باشد زیرا کہ عرب میگوید بعیر ارط و ادیم مارط

پس بقاء همزه دلالت میکند برآنکه اصلی باشد والف اوبرای الحاق بجعفر بود نه ازبهر تانیث زیرا که
مؤنث او ارطاه است واگر الف تانیث میبود تانیث دیگر باو لاحق نمیشد ودوم آنکه وزنش افعل
باشد ازبرای قول ایشان بعیر راط وادیم مرطی پس سقوط همزه دلالت میکند بر زیادت او وهمچنین او ق
جائزست که وزنش فوعل باشد بواسطه قول ایشان رجل مالوق وجائزست که وزنش افعل باشد
ازبهر قول ایشان موبوق رجوع بفتحتین را مهمله وجیم وعین مهمله گرفتن از باب ضرب وصحیح بیت
بخت برگشت دیار برگشته است + کار من زین بتر چه خواهد شد + وحسان وحمار قبان
حیث صرف ومنع وهمچو حسان بفتح حا وتشدید سین مهملتین که نام یکی از فصحاء شعرا
ست پسر ثابت ومداح حضرت رسالت پناه علیه الصلوة والسلام وحمار قبان
بکسر حاء وراء مهملتین وفتح قاف وتشدید باء موحده که جانوریست خورد وصاحب
صراح گوید بلنج سبز فعال وفعلان ست زیرا که منصرف کرده شده است ومنع
کرده شده است از صرف توضیحش آنست که اگر حسان وقبان را منصرف گوئیم
وزنش فعال باشد حسان از حسن بود بالضم که خوبی ست وقبان از قبن
که بالفتح بر زمین راه رفتن ست واگر غیر منصرف گوئیم والف ونون ایشان زائده باشد
خواهد بود از حس بالکسر وتشدید سین که دانستن ودریافتن ست بالفتح وتشدید باکه خشکی ست والا فالترجیح
اگر اشتقاق واضح نباشد پس طلبیده شود ترجیح وگرفته شود راجح دانسته باش که الا در بنجا حرف
استثنا نیست بلکه ان شرطیه است که بدل کرده شده است نون او را بلام وادغام کرده شده است
لام را در لام لا نافیه واین قسم سوم اشتقاق ست کملاک قیل معفل من الالوکة وقال ابن کیسان
فعال من الملاک وابو عبیدة مفعل من لاک اذا ارسل همچو ملاک بفتح میم وسکون لام وفتح
همزه که فرشته است گفته شده است که وزنش معفل بتقدیم عین بر فا مشتق از الوکه بضمتین
که رسالت وپیغام گذاری ست واین کیسان گفته است که وزنش فعال ست بفتح فا وهمزه از
ملک بالضم که عالم احسام وپادشاه شدن ست وابو عبیده گفته است که وزنش مفعل ست از
لاک یعنی معلوم باب مفاعلة قتی که بفریستند ایضا حش آنست که متفق اند بر آنکه ملک مخفف
ملاک ست باین طرز که فتحه همزه ما قبل را دادند وحذف کردند زیرا که جمیع اولاک وملاک میباشد
پس اختلاف کرده اند وکسانی گفته اند که اصلش ملاک ست از الوکه یعنی رسالت پس لام را بجای همزه
مقدم کرده وگفتند ملاک وبعد ازان همزه را بواسطه کثرت استعمال حذف کردند ملک شد واین

مختار ست از بهر آنکه در ملک معنی رسالة است قوله تعالی جاعل الملائکة رسلا یعنی الله تعالی گرداننده فرشتگان ست پیغمبران و نیست درین توجیه خلاف ظاهر مگر قلب و آن بسیار ست و این کیسان بفتح کاف و سکون یا و تحتانی و سین گفته است که ملاک فعال ست و مفعل کثیر و حمل بر کثیر بهتر ست و ابو عبیده بضم میم مهمله و فتح باء موحده و سکون یا و تحتانی گفته است که ملاک مفعل ست و از لاک و حق آنست که اگر ثابت شود که لاک بمعنی ارسل ست گردانیدن ملاک از لاک بهتر ست از بهر سلامت از قلب و مثال نادر و در صحاح و مغرب لاک بمعنی ارسل مذکور نشده است و موسی مفعل من اوسنیت الی الخلقت و موسی بروزن مفعل ست و از اوسنیت بسین مهمله و یا تحتانی بمعنی حلقت بجاء مهمله و قاف ماضی معلوم متکلم واحد از باب ضرب و صحیح یعنی سر تراشیدم و موسی استره است شیخ حدی گوید بیت

موسی کهن عمر کوته اسید * سرش کرد چون دست موسی سفید * و الکوفیون فعلی من ماس اتی بخنثر گفتند کوفیان موسی بروزن فعلی ست از ماس بسین مهمله بمعنی تبختر بتاء فوقانی و باء موحده و خاء معجمه و تاء فوقانی و راء مهمله ماضی معلوم باب تفعل و صحیح یعنی خراسید و بناء زراه رفتن بسین بالفتح خراسیدن و اول اولی ست زیرا که نسبت او بسوی حلق بیشتر ست از تبختر و از بهر آنکه مفعل اکثر ست از فعلی زیرا که مبنی ست از بهر افعال و اما موسی نام پیغمبر علیه السلام مفعل ست از جهت منصرف کردن او در نکره زیرا که هر غیر منصرف که در ان علمیة موثره باشد وقت تنکیر منصرف میشود و فعلی هرگز منصرف نمیشود و کوفه بالضم و فا نام شهریست مشهور و کوفی منسوب بوی بیت پیش مشتاق تو ویرانه و آباد یکیست * هر طرف راه فتد کوفه و بغداد یکیست * و انسان فعلان من الانس و قیل افعان من نسی یعنی انسیان و انسان بکسر همزه که ضد گرفتن و آرام گرفتن بچیزی ست از برای موافقت او با انس بالکسر و سکون نون و انس بفتحتین و انیس بفتح همزه و کسر نون زائد و تصغیرش انیسیان بروزن فعیلیان گفته شده است یعنی گفته اند کوفیان که وزن انسان افعان ست از نسی که ماضی معلوم باب علم است بزیادت همزه و اصالت یا از برای آمدن تصغیر او انیسان بضم همزه و فتح نون و سکون یا تحتانی و کسر سین مهمله و یا تحتانی و خطا اول ست زیرا که توجیه کوفیان موافق نسی لفظا نیست از بهر آنکه یا در انسان معنی نیست بواسطه آنکه نیست در انسان دلالت بر نسیان بالکلیه که فراموش کردن او ست باعث شده است ایشان را بر آن تصغیر انسان انیسیان و استدلال کردند بتصغیر بر انکه اصل انسان انسیان ست بروزن افعلان حذف کردند یا را بخلاف قیاس پس وزنش افعان ست و قول کوفیان فاسد ست زیرا که لازم می آید

از قول ایشان رد لام در تصغیر بی حاجت از بهر آنکه بنای تصغیر بی رد لام حاصل میشود آیا نمی بینی هرگاه تصغیر کردی شاک را که اصل او شاکک ست میگوئی شویک بی رد عین الفعل شاک بشین معجمه وکسر همزه درخت خاردار و شاکک السلاح تیز سلاح وقوی سلاح ست بیت ای بدور ماه روئت خوارتر از خار گل ✽ کرده از خوبی به پیش عارضت انکار گل ✽ در اخلاق ناصری مذکور ست که سیمیه گفته است که سمیت انسانا لانک ناس یعنی نام کرده شدی تو انسان زیرا که بدرستیکه تو فراموشکاری گمان برده اند انسان مشتق از نسیان ست و درین گمان مخطی بوده است وچون انس طبعی از خواص مردم ست وگمان بر چیزی در اظهار خاصیت خود پس گمان این نوع نیز در اظهار این خاصیت بود با اینکه نوع خود چه خاصیت همدانیتی ست که مستدعی تمدن و مخالفت باشد با آنکه حکمت حقیقی اقتضا شرف این خاصیت میکند شرائع و آداب محمود نیز بآن دعوت کرده اند و ازین سبب اجتماع مردم در عبادات وجنایات تحریص و تحریض فرموده اند بجمعیت ان انس از قوه بفعل آید ممکن که شریعت اسلام نماز جماعت را بر نماز تنها تفضیل باین علت نهاده باشد که تا چون در روزی پنج بار مردمان در یک موضع جمع شدند با یکدیگر ستایش کردند و اشتراک ایشان در عبادات و دیگر معاملات سبب تا کید آن استیناس شود و بدانند که از درجه انس بدرجه محبت رسد و تربوت فعلوت من التراب عند سیبویه لانه الذلول و تربوت بفتحتین تا دو قانی و راء مهمله وضم باء موحده و زنش فعلوت ست از تراب بالضم که خاک ست نزدیک سیبویه زیرا که بدرستیکه تربوت ذلول ست بفتح ذال معجمه وضم لام یعنی رام میگویند جمل تربوت اے ذلول اشتر رام شده است نرسه وسکینی مناسب فاک ست وقولهم تربت اوسکینا ذا مترتبه یعنی یا گدای را که صاحب درویشی ست وسیبویه بنا بران باین حکم کرده که تا بعد او برای مبالغه بسیار زائد واقع میشود مانند جبروت برای تکثر تجبر که گردنکشی ست وملکوت برای ملک عظیم ورغبوت مرد بسیار راغب وخواهان واشتقاقش از ارتبت البعیر ترتیبة یعنی بردم کودک را پروردنی بعید ست لفظا ومعنی وقال فی سبروت فعلوت وقیل من السبر وگفته است سیبویه در سبوت بضم سین مهمله وسکون باء موحده وضم راء مهمله وآن زمین بی آب وگیاه است وآدمی بی خبر که فعلول ست نه فعلوت از جهت بعد اشتقاق او از سبر که بالفتح فرو بردن میل بجراحت ست وخبر آن وآزمودن واز برای ندور فعلوت نه فعلوا مانند خرنوب وگفته شده است که سبروت از سبر وسبروت راهبر حاذق ست در خبر راهها واین در صحاح نیست وقال فی تنبالة فعلالة وگفته است سیبویه در تنبالة تکبستار فوقانی وسکون نون وباء موحده که وزنش فعلالة از جهت ندرة فعالة وتنبالة

یعنی کوتاہ است وقیل من النبل الصغار لانہ قصیر وگفتہ شدہ است کہ از نبل ست بفتحتین نون و
با موحدہ کہ میگویند مرغوران را نہ از نبلی کہ بمعنی بارست زیرا کہ بدرستیکہ تنبالۃ بمعنی خورد ست
حاصل آنست کہ چون تنبالۃ بمعنی قصیرست باید کہ مشتق باشد از نبل بفتحتین کہ بمعنی صغارست
بکسر صاد مہملہ وعین معجمہ جمع صغیر بفتح صاد مہملہ وکسر غین معجمہ وسیبویہ چون دید کہ تفعالۃ بعید ست
از اوزان وفعلالۃ کثیر گفت کہ تنبالۃ فعلالۃ است تنبالۃ با فتح آگاہ شدن نبیل لغت ست ازو
نبل بفتحتین جمع مثل کریم وکرم ونیز نبل کبار قوم وصغار ایشانست بیت القوم لحج رفتہ
کجائید کجائید ✽ معشوق ہمین جاست بیائید بیائید ✽ وسریۃ قیل من السر وقیل من السراۃ و
سریۃ بضم سین وتشدید یاء تحتانی کنیزکیہ برائے او خانہ بسازند وازو تمتع گیرند گفتہ شدہ است
کہ مشتق ست از سر وگفتہ شدہ است از سراۃ وضم سین از تغیرات نسبت ست بدانکہ اختلاف
کردہ اند در سریۃ بعضی گفتہ اند کہ مشتق از سر بالکسر وتشدید راکہ خفیہ کردن وپنہان ساختن
زیراکہ بسیارست کہ آدمی کنیز مدخولہ را از خرہ پنہان میکند وبرخی برین رفتہ اند کہ مشتق ست
از سراۃ بفتح سین مہملہ کہ بمعنی خیار وبہترست زیراکہ مختار مرد ست جمعی کہ گفتہ اند کہ از سرست
اختلاف کردہ اند پس رفتہ اند فرقہ بسوی آنکہ فعالیۃ است منسوب بسوئے سر وسین اورا
باآنکہ قیاس کسرست ضم دادند از برائے چیزیکہ گفتہ اند دہریّ ورمنسوب بدہر کہ بالفتح روزگارست
ودرسہل بالفتح کہ زمین نرم ست سہلی بالضم وگروہی فرمودہ اند کہ سریۃ در اصل سرورۃ است بروزن
فعولۃ از سریر راء آخر را بیا بدل کردند از بہر تضعیف وواو را بیا قلب کردند ویارا در یا ادغام
وماقبل یا را برائے مناسبت یا کسر دادند پس برین تقدیر وزنش نزدیک ایشان فعیلۃ مغیر
از فعولۃ وقومے کہ قائل اند از سراۃ ست وزنش نزدیک ایشان فُعَیلۃ ست پس یکی از دو یکی
زائد ست ومختار مذہب اول ست از جہت قوت او ومعنے لفظا ودریں جا مذہب دیگرست کہ مصنف
بیان نکردہ واخفش بسوے او رفتہ است وآنچنان ست کہ سریۃ از سرور بالضم باشد کہ
بمعنے شادیست زیراکہ مرد از و مبتہج ومسرور میشود پس راء اخیر را بیا وواو را بیا بدل کردند
وادغام کردند چنانکہ گذشت ومُؤنۃ قیل من مان یمون وقیل من الاون لانہا تثقل وقال الفراء
من الایْن ومونۃ بفتح میم وضم ہمزہ وسکون واو ونون گفتہ شدہ است کہ مشتق ست از مان
یمون بغیر ہمزہ یا از مان بہمزہ وگفتہ شدہ است کہ از اون ست بالفتح زیراکہ بدرستیکہ مُؤنۃ گرانی
وگفتہ است فراکہ از ایْن بالفتح ست تنقیح این مقصد آنست کہ جائزست کہ مُؤنۃ از مان یمون باشد

زیرا که مان بمعنی قائم شد میونة است پس بنا بر این مؤونة بوده بدده او بروزن فعلولة پس
واو اول را بهمزه بدل کردند از بهر آنکه واو مضمومه متوسطه مقلوب بهمزه میگردد مانند او در برابر
یعون اجوف واوی ست و جائز ست که همزه باشد از مانت اقوم وقتیکه بردارند بار خود را
و بعضے گفته اند که از اون ست بواسطه آنکه مؤونة مستلزم ثقل ست واون ثقیل ست
در اصل مأونة بود ضمه واو بهمزه دادند مونه شد وزنش مفعلة و فراگفته است که از ین ست
وان تعب و شدت ست و اصلش مانیة بحرکت یا ما قبل دادند مانیة شد و یا ساکون با و انضمام
ما قبلها بواو بدل کردند مؤونة شد پس وزن او مفعلة باشد و مختار اول ست زیرا که مؤونة بمعنی
مان یعون از برای مباشرت و ارتکاب گرانی که درین هر دو ست دلالت میکنند بخلاف ثقل
و تعب زیرا که این هر دو گاهی می باشند و اما منجنیق فان اعتد بحقوقا فمنفعیل و اما منجنیق
بفتح میم و سکون نون و فتح جیم و کسر نون و سکون یا تحتانی معرب منجنیک و بعضے گویند
من جنیک و آن فلاخن بزرگ ست و فلاخن بفتح فا و خاے منقوطه آلکه بآن سنگ اندازند
پس اگر اعتبار کرده شود بحقوقا بفتحتین دو حرف اول و ضم قاف اے رمونا بالمنجنیق یعنی
انداختند ما را بمنجنیق حقوقا ماضی معلوم جمع مذکر غائب و نا مفعول و همچنین رموا بفتحتین را و میم
پس وزنش منفعیل ست از بهر آنکه حروف اصلی او جیم و نون و قاف اند و نقل کرده اند از ابو عبیده
از بعضے عرب ما زلنا منجنیق یعنی پیوسته منجنیق میزنیم اعتد بعین و دال مهملتین ماضی مجهول
باب افتعال و مضاعف اعتدادا بشمار آوردن و شمرده شدن بیت سنان چون شمار
از سران برگرفت * مکرر غلط کرد از سر گرفت * والا فان اعتد بجانیق ففنعلیل و اگر اعتبار
بحقوقا نکنیم از بهر قلت استعمال فصحاء و قول آنکه حقوقا متولد ست از لفظ منجنیق نه موضوع ست
در لغت عرب پس اگر اعتبار کرده شود بجانیق جمع منجنیق که تصغیر ست پس وزنش فنعلیل ست
زیرا که حذف نون دلالت کرد بر زیادت او هر گاه نون زائد باشد. جائز نیست که میم نیز زائد
باشد زیرا که دو حرف زائد با هم جمع نمیشوند مگر آنکه جاری باشد بر فعل و این مذهب سیبویه ست
والا فان اعتد بسلسبیل علی الاکثر ففعلیل و اگر اعتبار کرده نشود بجانیق پس اگر اعتبار
کرده شود بسلسبیل که بود سین مهمله و باء موحده و یا تحتانی چشمه ایست در بهشت بنا بر مذهب
اکثر پس وزنش فعلیل ست و تقدیر آنست که اعتبار بحقوقا و جانیق نیست پس میم و نون
زائد نباشد و حال آنکه اصل عدم زیادت ست و مقرر ست که فعلیل هم در کلام ایشان ثابت ست

پس از بودن منجنیق فعالیل هیچ مخلص لازم نیامد و الا فعلنیل و اگر اعتبار کرده نشود بسلسبیل
برا کثر پس وزن منجنیق مفاعیل ست زیرا که نمی باشد فعالیل و دلالت نکرده است و لیلی بار دادیم
و نون اول و پس نون دوم زائد ست از بهر آنکه زیادت بنون چیزی که نزدیک تر باشد انسب ست
و مختار در میان اقوال قول بصریه است بواسطه آنکه بحقونا معتبر نیست و عدم اعتبار مجانیق
وجه ندارد زیرا که عامه عرب مجانیق بحث منجنیق میگویند بیت زمنجنیق فلک سنگ فتنه می بارد
ببین الهانه گر نیستم در آبگینه خصار و مجانیق یحتمل الثلاثة و مجانیق احتمال دارد هر سه وزن را
که مذکور شد بواسطه آنکه باعتبار حقونا وزنش مفاعیل ست و باعتبار سلسبیل وزنش فلالیل
و الا وزنش فلانیل و بعد ازان نظر کن بسوی ذات مجانیق که تقاضا میکند از اکه وزنش فعالیل
باشد لهذا اول ذکر کرده شد که ان اعتد بجانیق فعالیل پس ظاهر شد که مراد از سه چیز احتمالی
ست که باعتبار نظر بذات او بهر سد و منجنون مثله لجی منجنین الا انه منفعیل و منجنون بفتح میم
و سکون نون و فتح جیم و ضم نون که دولاب ست مثل منجنیق ست در اوزان ثلث مگر در منفعیل زیرا که
اعتبار بمجانیق منجنین منفعیل ست و منجنون فعلول و الا پس منجنین از برای آمدن منجنیق فعلنیل
ست و منجنون فعلنول و منجنون در سه وزن مذکور مثل منجنیق از برای آمدن منجنیق ست یعنی
منجنیق مگر در منفعیل زیرا که بنا بر ده است انچه دلالت کند مثل جنونا بر اصالت جیم و نون و قاف
در منجنیق و لولا منجنین لکان فعلولا اگر نمی آمد منجنین هر آئنه می بود منجنین فعلول از برای
آنکه این وزن در کلام ایشان آمده است کعضرفوط همچو عضرفوط بفتح عین و سکون ضاد
معجمه و فتح راء مهمله و ضم فا و سکون واو و طاء مهمله سام ابرص و انرا گر باسه و گر باسو خوانند
شیخ اوزنی گوید بیت میکشد هم نهنگ را باسو * دشمن عقربست گر باسو * و گذشت
و کسیکه گردانیده است نون اول منجنون و منجنین را اصلی نزدیک او جمعش بر مناجین ست و عامه عرب
او را جمع میکنند و کسیکه نون را زائد گردانیده است نزدیک او جمعش بر مجانین ست بدانکه مصنف فصل کرد
بحث منجنیق را با آنرا از ما تقدم برای آنکه منجنیق معرب ست و الفاظ متقدم عربی اند و منجنون و خندریس
بادی بیان کرد از بهر مقارنه در عدد حروف و حرکات و سکنات و خندریس کمنجنین و خندریس همچو منجنین
در وجه مشهور یعنی فنعالیل و فعالیل نه در قول آخر که فعلنیل ست زیرا که در خندریس نون دوم
مقابل نون ثانی منجنیق تواند بود نیست فان فقد الاشتقاق فنجر وجها عن الاصول پس
اگر گم کرده شود اشتقاق در کلمه شناخته نشود زائد بخارج شدن کلمه از ابنیه اصلیه

کتابا تنفل و ترتب ہمچو تاتنفل بفتح تا ر فوقانی اول وسکون ثانی وضم فا کہ بچہ روباہ است و ترتب
بفتح تا ر فوقانی وسکون را ر مہملہ وضم تا ر فوقانی وبا ر موحدہ کہ چیز ثابت را گویند پس تا درین دو لفظ
زائد ست از بہر آنکہ اگر اصلی باشد لازم آید بنا ر فعلل بفتح فا وسکون عین وضمہ لام اول و آن
خارج ست از اصول پس واجب باشد کہ گوئیم وزنش تفعل ست ونون کنتال و نہبل ونون بجر معطوف
ست بر تا یعنی ہمچو نون کنتال بضم وسکون نون وفتح تا ر فوقانی وسکون ہمزہ و آن تصغیر و کوتاہ
است و بر تقدیر اصالت وزنش فعللل یا فعلال باشد و ہر دو منصرف اند پس وزن او فعللل یا
فعلال بود و کنہبل بفتحتین کاف و نون وسکون با ر موحدہ کہ درختی ست از اشجار بادیہ وزنش فعللل فعلل فعلل دوم
زیرا کہ نیست سفرجل بضم جیم فقط بفتح فا وسکون قاف و گرگرون فقط با وجہول ست از باب ضرب بخلاف کنہور بفتحتین کاف و نون وسکون ہا و فتح واو و ر ا ر مہملہ و آن سحاب عظیم و بزرگ ست زیرا کہ حکم
کردہ نشدہ است زیادۃ نون او از جہت وجود فعلل در اصول سفرجل و واو در اصل سفرجل و الحاق
بسفرجل ست و وزنش فعلول و نون خنفسا عطف ست بر نون کنتال خنفسا بضم خا معجمہ وسکون
نون و فتح فا حکم کردہ اند بزیادت نون از برای عدم فعلا بفتح لام اول و ہمچنین قنفخر بضم قاف
وسکون نون از برائے او و فتح فا وسکون خا معجمہ و ر ا ر مہملہ کہ عظیم الجثہ و قوی ہیکل را گویند
نونش زائد ست از بہر عدم فعلل او بخروج زنتہ اخری لہا عطف ست بر خروجہا یعنی و یا شاختہ
میشود حرف زائد بخارج شدن وزن دیگر مردان کلمہ را آخری بضم ہمزہ وسکون معجمہ و ر ا ر مہملہ
و الف مؤنث آخر بالمد و فتح دوم کہ اسم تفضیل ست بمعنے اشد تا خر و مستعل ست بمعنی غیر
و آنرا در فارسے دیگر و دگر گویند بیت گفتی کہ فلان جہد نکرد از پے وصلم ہ خون کرد دل
سوختہ دیگر چند کس بود کتا و تنفل و ترتب مع تنفل و ترتب ہمچو تا تنفل و ترتب بضم اول و سوم تو اطہ
آنکہ حکم کردہ میشود بزیادت تا و این دو لفظ اگرچہ فعلل بالضم موجود ست مانند برثن از برائے
از و یادتا در تنفل و ترتب بفتح اول و ضم سوم پس ہر گاہ لفظ و معنی ہر دو متحد باشد پس چہ قسم
نادر یکی اصلی باشد و دیگر زائد و نون قنفخر و ہمچنین نون قنفخر بکسر قاف مع قنفخر بضم
قاف و خنفسا بضم فا مع خنفسا بفتح فا و ہمزۃ الہنجج مع الہنجوج و ہمچو ہمزہ الہنج بفتحتین ہمزہ و لام و
سکون نون و فتح جیم اول چوب درختی ست کہ از و بخور حاصل میشود و بخور بفتح با ر موحدہ و ضم خا معجمہ
الخ بوئے بوی دہند با الہنجوج بفتحتین دو حرف اول و سکون نون و ضم جیم اول حکم کردہ میشود بزیادت
ہمزہ اگرچہ فعللل موجود ست شرنبث بشین معجمہ و ر ا ر مہملہ و نون و با ر موحدہ مثلہ منطرد او ست

و یا شیر درنده و مردنادان از برای زیادت هزه در انجوج زیرا که فعلول نیامده است و هر دو در معنی
و اصول متحد اند پس وزن هر دو افنعل و افنعول باشند فان خرجتا معا فزائد ایضا کنون نرجس و
حنطاو پس اگر بر آیند دو وزن از ادزان اصول و از انکه ایشان را نظری باشد باهم و مراد از دو وزن
آنست که یکی حاصل شود بر تقدیر اصالت و دیگر بر تقدیر زیادت چنانکه نون نرجس اگر زائد باشد
هم وزن تفعل است و اگر اصلی باشد بروزن فعلل ست و هر دو خارج اند از اصول پس زائد ست
نیز بطریق اولی از برای آنکه اوزان مزید غیر مضبوط و محصور اند نرجس بفتح نون و سکون راء مهمله و کسر جیم
و سین مهمله معرب نرگس **بیت** کجا بجسن شود با تو همعنان نرگس ❊ تو چشم عالمی و چشم بوستان
نرگس ❊ و همچو نون حنطاو مکسر حاء مهمله و سکون نون و فتح طاء مهمله و سکون همزه دو او کوتاه
یا بزرگ شکم خلاصهٔ تقریر آنست که نون در نرجس زائد ست زیرا که فعلل و تفعل بکسر لام و همچنین فعلاو
و فنعاو در کلام نیست خرجتا بجا معجمه و راء مهمله و جیم تثنیه ماضی معلوم مؤنث غایبه از باب نصر و
صحیح مصدرش خروج بضمتین و خروج بالفتح که برآمدن ست و نون خندب از الم ثبیت جذب
و همچو نون خندب بضم جیم و سکون نون و فتح دال مهمله و باء موحده و آن ملخ سبز ست که زائد از
جهت عدم فعلل بضم فا و فتح دال مهمله و تفعل بر تقدیر اصالت نون و زیادت او و بر زیادت نون خندب
و تقدیر که ثابت نشده است در اصول جندب بضم جیم و سکون خاء معجمه و فتح دال مهمله و باء موحده
بمعنی خندب مذکوره اگر ثابت شود جندب چنانکه اخفش روایت کرده است پس وزن او
فعلل ست از برای عدم دلیل بر زیادت نون ثبان بفتح ثاء مثلثه و باء موحده بر جای بودن و قرار
گرفتن از باب نصر الا ان یشذ الزیادة مگر آنکه شاذ باشد دران محل زیادت پس در نیوقت حکم
کرده میشود باصالت زائد شاذ و در بعضی از نسخ ست تشذ بصارع مذکر غائب و مؤنث غائبه از
باب نصر و ضرب و سفاعف کمیم مرزنجوش همچو میم مرزنجوش بفتح میم و سکون راء مهمله منقوطه و فتح
زاء معجمه و سکون نون و ضم جیم و شین معجمه معرب مرزنگوش بفتح میم و سکون راء غیر منقوطه و فتح زاء
منقوطه و سکون نون و واو مجهول و شین منقوطه نوعی از ریحان باشد که در غایت گرمی و خشکی
بود شعرا تشبیه باین آنرا بزلف و خط خوبان کنند شیخ نظامی گوید **بیت** چو مرزنگوش خشک
بر دسیده ❊ بسی دل را چو طره سر بریده ❊ و انرا بتازی اذن الفار و بپارسی موش گوش و هندی
دوته نامند دون نونها از لم تزد الا میما و لا خامسة نه نون مرزنجوش اصلی ست بلکه زائد ست زیرا که
زیادت کرده نشده است میم در غیر جائی بر فعل در اول و نخستین در حالیکه پنجم ست یعنی یکی از پنج

باین طرز که هرگاه واقع شود میم در اول کلمه و اشتباه بحیثیتی که توقیف کند اصلی گردانند یکی از حروف اصلی خمسه گردد پس
حکم بزیادت او نمیکنند و نونش زائد است برای عدم فعلول پس وزنش فعلنول است لم نزد با حجا مجهول
مونث غائبه از باب ضرب و اجوف یائی و نون برنا ساز عطف ست بر میم مزرنجوش یعنی اگر آنکه شاذ باشد مانند میم
مزرنجوش و نون برنا ساز بفتح بار موحده و سکون راء مهمله و نون سین مهمله و الف ممدوده و آن مردم دونا ست میگوید یا از ری من ای
برنا ساز یعنی نمیدانم که از کدام مردم ست او پس نونش اصلی باشد زیرا که نون متحرک از حروف ثالث نمیباشد چنانکه بیاید پس وزنش فعلال ست
و اما کنابیل فمثل خزعبیل و اما کنابیل بضم کاف و فتح نون و سکون همزه و کسر بار موحده و سکون یاء
تحتانی که علم زمین ست پس مانند خزعبیل در اصالة نون و همزه و زیادت با از بهر عدم تفعلیل و فعالیل
و فناعیل وجود تفعلیل فان لم تخرج فبا لغلبة کالتضعیف فی موضع او موضعین مع ثلثة اصول
للالحاق وغیره پس اگر برنیاید وزن کلمه از اصول و نه وزن دیگر دار و بتقدیر اصالة و نه بتقدیر زیادت
پس شناخته میشود حرف زائد از اصلی بغلبه همچو تضعیف در یک موضع یا در دو موضع باشد حرف اصلی
از برای الحاق وغیر الحاق للالحاق متعلق تضعیف ست پس درین وقت حکم کرده میشود بزیادت یکی از
دو تضعیف بضاد معجمه و عین مهمله وفا دو چندان کردن و افزون کردن **بیت** چندان بود
کز شمه نگارسهی قدان ٭ کاید بجلوه سرو صنوبر خیام ما ٭ موضع بفتح میم و کسر ضاد معجمه جای نهادن چیز
کقرد همچو قرود دال دوم زائد ست و مصرریس بفتح میم و سکون راء مهمله و فتح میم و کسر راء مهمله و سکون
یاء تحتانی و سین مهمله بلا دیست از مراسمیه و آن شدت ست مکرر ست در وفا و عین از بهر الحاق سلسبیل
و وزنش فعلیل و عصعصب بعین و دو صاد مهملات و دو باء موحده بر وزن سفرجل بمعنی شدید و سخت
مکرر ست در و عین و لام بواسطه کثرت تضعیف از عصب بالفتح که سخت و پیچیده ست و مثال غیر
الحاق و وزنش فعلیل و همرش براء مهمله و شین معجمه بمعنی عجوز و وزن فرتوت بتضعیف عین برای
الحاق بجحمرش و عند الاخفش اصله همرش بجحمرش بعدم فعلل و نزد یک اخفش بتضعیف العین بلکه
اصل همرش ست سبون بعد لها همچو جحمرش وزنش فعلل از جهت عدم فعلل بفتحتین فارو عین مشدد
و کسر لام و دلتمس عدم نظیر ست قال ولذا لک لم یظهر او گفته است اخفش و از برای آنکه همرش
مضعف نیست پیدا نکردند نون را لم یظهر و الباقا معجمه و راء مهمله مجد معلوم جمع غائب افعال و صحیحه
قول مصنف قال ولذا لک الخ اشارت ست بسوی جواب سوال مقدر و تقریر سوال آنست که اگر اصل
همرش همرش بود نون را در میم ادغام نمیکردند زیرا که متقاربین بیاید اگر مودی بسوی التباس ترکیب دیگر بات
او نمیدانستند پس جواب داد آنکه عدم اظهار نون در بین لفظ برای امن ست از التباس بلفظ دیگر

زیرا که فعلل نیامده است پس معلوم شد که وزنش فعلل ست والزائد فی نحو کرم الثانی وحرف زائد در مانند کرم و قرد دلیل بر یکه در و تضعیف ست حرف دوم ست از برای آنکه دانسته شد که دال دوم قرد در برابر برای مهمله صفر ست و هرگاه در یک کلمه ثابت شد و در دیگر کلمات نیز یافته شد بیت گفتم بکفر زلف تو زنار بندم گفت بند و در کفر هم ثابت نه زنار را روا مکن ✤ وقال الخلیل الاول وگفته است خلیل ابن احمد که زائد حرف اول ست از بهر آنکه حکم زیادت حرف ساکن اولی و الیق ست و جوز سیبویه الامرین و روا داشته است سیبویه هر دو امر را بواسطه بر ابر بودن دو نشان نزد یک او و جوز بحیم وزن العجمه ماضی معلوم تفعیل و احوف واوی و لاقتضاعف الفاء وحدها بدانکه وصف ها حال ست از فاکه قائم مقام ست و حالت وحدها با آنکه معرفه است بنا بر تاویل او بمنفردا باشد چنانکه در کافیه مذکور ست در بحث حال مسطورا یعنی مضاعف کرده نمیشود فاء در حالیکه تنها ست نزد یک بصریان بواسطه آنکه اگر مکرر باشد فاء از وحال بیرون نیست قابل عین خواهد بود پس مودی بسوی ادغام میگردد و آن ممتنع ست از بهر آنکه مستلزم ابتداء ساکن ست و اگر مکرر بعد عین خواهد بود لازم می آید تکرار حرف بانفصل بحرف اصلی و مثل این در لغت ایشان ثابت نشده است یضاعف بضاد معجمه و عین مهمله و فاء مفتوح مجهول سونف غائبه از باب مفاعلته و صحیح و بخوزلزل و مانند زلزل بزایین معجمتین ماضی معلوم از زلزل بالکسر که جنبانیدن و لرزانیدن ست و صیصیته بکسر دو صاد و سکون یا اول و فتح ثانی آلت جولاهها که بآن تار و پود جامه درست سازند و آنرا شوکة الحایک نیز گویند و قلوه و کوشک و قوقیت بفتح دو قاف و سکون یا تحتانی و تاء فوقانی از قوقاة بالفتح آواز کردن ماکیان ست و همچنین ضوضیت بدو ضاد معجمه و یاء تحتانی از ضوضاة بالفتح شور و فریاد کردن مردم ست و هر دو متکلم واحد ماضی معلوم رباعی رباعی اند لیس تکریر لالفاء ولا العین للفصل و نیست تکریر مر فاء و عین را از برای فصل میان دو مکرر و امانند مر مریس که در میان حرف اصلی او که سیم اوست میان هیزائدش که سیم نافی ست فصل حرف اصلی که راست واقع شد لیکن چون را مکرر ست گویا حرف اصلی نیست و کوفیان تجویز میکنند تکرار فاء تنها نحو زلزل مبتدا ست و رباعی خبر تکریر بدو رای مهمله بار بار گردانیدن فصل بالفتح فا و سکون صاد مهمله جدا کردن و جدا شدن بیت صورتگران هلا کم از آن سیم تن جدا ✤ سازید صورتیکه بنا شد ز من جدا و لابد فی زیادة احد حرفی اللین لدفع التحکم و نیست صاحب زیادت مر یکی از دو حرف لین یا که بادو اوست از جهت دور کردن بحکم یعنی در صیصیته و قوقیته تا هیچ یکی از دو حرف لین را نباشد نیست از بهر آنکه اگر هر دو زائد باشند دو حرف باقی میباشند و اگر یکی از دو حرف زائد باشد تحکم لازم آید و این ترجیح بلا مرجح ست و بکسر ذال معجمه زا سماوسته است و باز ائدست که در خبر لیس میباشد و لا بالاء باز بهتر تاکید نفی ست زیادت بکسر زا از معجمه افزونی و افزون شدن احد بفتحتین یکی و فهم بالفتح دور کردن و باز داشتن

تحکم بجار مہملہ حکومت نمودن بر کسے و در اصطلاح سیجن بے دلیل گفتن ست و کذ لک سلسبیل خماسی
علے الاکثر و ہمچنین سلسبیل خماسی ست و بسیار تر وقوعیست در و نکریر فا دعبین و وزنش فعلیل ست از جہت
فصل و بعضے گفتہ اند کہ فا در و مکرر ست و وزنش ففعلیل و قال الکوفیون زلزل من زل و گفتہ اند
کوفیان کہ زلزل بدو زاء منقوطہ از زل ست یعنی لغزید و صرصر بدو صاد و راء مہملات من صر ارا ضرا نقلم
و الباب صریر یعنے آواز کرد خامہ آواز کردنے و دمدم من دم و دمدم از دم ست قولہ تعالے
فدمدم علیہم ربہم اے اہلکم یعنے پس ہلاکت مقرر کرد بر ایشان پروردگار ایشان لاتفاق
المعنی از جہت اتفاق معنی یعنے قائل باین اشتقاق از بہر آن شدہ اند کہ مشتق و مشتق منہ
در معنی اتفاق دارند پس فادرین کلمات ثلث مکرر ست و کا لہمزۃ اولا مع تلثۃ اصول فقط
و ہمچو ہمزہ در حالیکہ نخستین واقع شود باسہ حرف اصلی فقط زیرا کہ زیادت ہمزہ نزد یک وجود این
شرط بسیار ست مانند احمر و اصفر و ابیض و اسود و قولش و لا احتراز ست از انکہ غیر اولش باشد
پس اورا اصلی میگوئیم از جہت قلت زیادت این قسم ہمزہ با آنکہ اصل عدم زیادت ست و قولش
مع ثلثۃ اصول احتراز ست از انکہ بعد او چہار حرف اصلی باشد پس ہمزہ در و اصلی بود فقط یعنی پس
بفتح قاف و تشدید طاء مہملہ بریدن و با بفتح و تخفیف طا یعنی پس بیرون آمدہ و از نجاست فقط بیت پس کن
ای شوخ از جفا کردن ۔ تا بالعالم تو خوبروئی و بس ۔ فا فکل افعل پس وزن او فکل بفتح اول
و سوم و سکون فا و تنوین افعل ست و معنے او لرزہ است و المخالف مخطئی و مخالفیکہ مدعی آن
ست کہ افکل فعلل ست خطا کنندہ است زیرا کہ حکم او بر خلاف غالب ست مخالف بجار معجمہ و فاء
اسم فاعل مخالفۃ است و ہمچنین مخطئی بجار معجمہ و طاء مہملہ و ہمزہ از افعال و صہصل فعلل کقرطعب و
اصطبل بکسر ہمزہ و سکون صاد و فتح طاء مہملتین و سکون باء موحدہ طویلہ و جای ایستادن دواب
و این لغت اہل شام ست و وزنش فعلل ست ہمچو قرطعب زیرا کہ بعد ہمزہ اکثر از سہ حرف اصلی ست
و المیم کذالک ، و میم ہمچنین ست یعنی امر میم در زیادت مثل امر ہمزہ است زیرا کہ موضع زیادت میم
غالبا آنست کہ اول واقع شود باسہ حرف اصلی فقط مانند منبج بفتح میم و کسر باء موحدہ و سکون
نون و جاء مہملہ کہ نام موضعی ست و مطردفی الجاری علی الفعل و بسیار ست زیادت میم در اسمی کہ
جاریست بر فعل یعنی بر وزن فعل ست مثل مکرم و مدحرج اسم فاعل و مفعول و انچہ مثل او ست مانند
اسم مفعول ثلاثی مجرد و مصدر میمی و اسم ظرف و اسم آلہ مطر و بالک و تشدید طاء و راء و دال مہملات
لاست شدن کار و در پے یکدیگر بشدن و مطردہ اسم فاعل مؤنث ست از و و الیاء زیدت مع ثلثۃ

فصاعداً فزیاده کرده شده است یا باسه حرف اصلی پس فعلل از سه تا از برای آنکه باشتقاق معلوم شود
پس حمل کرده میشود آنرا که اشتقاقش معلوم نیست مثل ضیغم بفتح ضاد معجمه وسکون یاء تحتانی وفتح غین
معجمه که بیشتر است مشتق از ضغم بالفتح که بغض وعداوت ست حمل کردند برین بمعنی بسیار وعین ملمتین که سنگ
بسیار سفید را گویند الا فی اول الرباعی مگر در بائی که اول رباعی ست یعنی لفظیکه دران بعد یا چهار حرف
اصلی ست پس در وزانند نمیباشد الا فی ما یجری علی الفعل مگر در رباعی که چاری ست بر فعل مانند مخرج
درحالیکه علم شخصی باشد پس یاء درین وقت زائد ودر بعضی از نسخ فیما یجری علی الفعل واقع شده ولذلک
کان یستعور کعفرفوط واز برای آنکه یاء در اول رباعی مزید واقع نمیشود وهست یستعور مانند عصفور از یراکه
ورباعی مجرد یا فیه یاء او چهار حرف اصلی ست وجاری بر فعل نیست یستعور بفتح یاء تحتانی وسکون سین
مهمله وفتح تاء فوقانی وضم عین ورای مهملتین نام موضعی ست نزدیک سنگستان مدینه ودرختی که ازوی
مسواک سازند ونام بلائیست **بیت** قاتلتی غشوه فزالیست که من میدانم ✽ آن نه بالاست
بالایست که من میدانم ✽ وسلحفیه فعلیه وسلحفیه فعلیه است بزیادت یاء زیرا که در اول رباعی نیست
واین زیادت از برای الحاق اوست بقدعملة والواو والالف زیدتا مع ثلثة فصاعداً وواو والف
زیاده شده اند باسه حرف اصلی پس بالا از سه مانند کوثر میگویند رجل کوثر وقتیکه بسیار عطا باشد
شاعر گوید **بیت** وانت کثیر یا ابن مروان طیب ✽ وکان ابوک ابن العقلاء کوثرا ✽ یعنی
ولو بسیار در فضل وشرف پسر مروان وخوش بود پدر تو که کنیه او ابن العقلاء ست والف کوثر برای
اشباع ست ودر اشعار قدیم فارسی این قسم اشباعات بسیار ست فردوسی را **بیت** گرازی
بیاید چو ابر بهار ✽ درفشنده را بدرید بر شکل تار ✽ مانند ضارب وکتاب پس آنچه اشتقاقش معلوم نیست برو
مجهول میشود مثل کنهور بروزن سفرجل فعلول ست وگذشت زیدتا برای معجمه ویاء تحتانی ودال
مهمله تثنیه ماضی مجهول مونث غائبه از باب ضرب واجوف یائی الا فی الاول مگر در اول از کلمه که واو والف
در بیخ زائد نمی باشد الف ظاهر ست واما واو اگر مضموم ومکسور ست همزه می گردد مانند اجوه بضمتین همزه وجیم
رشتهاء طرر سماجمع وجه بالفتح اصلش وجوه واشاح بکسر همزه وشین معجمه وجاء مهمله حمائل وزایدیکه زنان در گردن
اندازند اصلش وشاح واگر مفتوح باشد همزه نزدیک گردانیدن او مضموم وآن در اسم تصغیر ست
ودر فعل نزدیک مجهول ساختن او وهرگاه واو همزه شد معلوم نمیگردد که همزه منقلب ست یا منقلب
نیست ولذا لک کان وزنبل فعللا لمحفصل واز برای آنکه واو در اول کلمه زائد نمی باشد ونتل لغتیست
در اثر مهمله وسکون نون وفتح تاء فوقانی یعنی داهیه وبلا فعلل همچو جحفل بجیم وجاء وسکون نون وفاء در عدم

زیادت واو وان بطریست بیت گفتم لبت گزنم که تو دل را ربودهٔ * بگفتا چه لب چه دل چه نشان کی کجا برد * والنون کثرت بعد الالف اخرا والنون بسیار ست زیادت او بعد الف در آخر مانند عمران وسکران وسرحان وجز آن کثرت ماضی معلوم میشود غالبه از ارباب شرف وثالثه ت آنکه ونون بسیار ست زیادت او در حالیکه سوم ساکن باشد از کلمه نحو شربث مانند شربث بشین معجمه و راء مهمله وباء موحده وثاء مثلثه وگذشت وعرندل بضم عین وفتح راء مهملتین وسکون نون ودال مهمله بمعنی چلمه وزه غلیظ واطروت فی المضارع والمطاوع ومطروست زیادت نون در مضارع مانند تضرب ودر مطاوع یعنی تابع ومتاثر از غیر مثل انقطع وحکم کرده نمی شود وباز زیاد نون مگر آنکه دلالت کند دلیلی از اشتقاق وغیر آن بر زیادت ولهذا حکم کرده ایم باصالة نون در نهشل بفتح نون وسکون هاء وفتح شین معجمه که نام مردی ست وگرگ وچرغ والتاء فی التفعیل ونحوه وتا زائد ست در تفعیل وما بعد او از مصادر نحو تفعل وتفاعل وتفعال وفی نحو رغبوت ودر مانند رغبوت بفتحتین راء مهمله وغین معجمه وباء موحده وگذشت واسین اطروت فی استفعل وسین زیادت او مطرد ست در استفعال وشذت فی اسطاع وشاذ ست در اسطاع بطاء مهملتین وقال سیبویه هو اطاع وگفته است سیبویه او یعنی اسطاع در اصل اطاع ست از اطاعة که فرمان بردن ست قیاس مضارعه یسطیع پس مضارع او یسطیع ست بالتضم بضم یاء واصلش یطیع وشاذ در زیادت سین ست وقال الفراء والشاذ فتح الهمزة وحذف التاء استثقالا فمضارعه یسطیع بالفتح وگفته است فراشاذ فتحه همزه اسطاع ست وحذف تاء اسطاع زیرا که اصلش استطاع بود از استطاعة یعنی توانستن پس مضارع اسطاع نزد یک فراستطیع ست بفتح یا واصلش یستطیع ودر بعضی از نسخ یسطیع نیست وعد سین الکسکسة غلط لاستلزامه شین الکشکشة عد بفتح عین وتشدید دال مهملتین مصدر ست از باب نصر ومضاعف یعنی شمردن سین مهمله وکسکسة که بفتح هر دو کاف مصدر ست از کسکس بکسر هر دو کاف وآن سین ست که لاحق می شود بکاف خطاب مؤنث در قول بعضی عرب مثل اکرمتکس مررت بکس وروقف از برای ابقاء کسره که فارق ست میان خطاب مؤنث وخطاب مذکر از حروف زوائد غالب ست از بهر اینکه دلالت میکند بر تفرقه درمیان خطاب مذکر وخطاب مؤنث پس حرف زائد مبنا واز بهر مستلزم بودن سین مهمله کسکسة زیادت شین معجمه کشکشة را که در قول بعضی عرب دیگر ست بجهة اکرمتکش مررت بکش با آنکه شین معجمه از حروف زوائد نیست ونیز مانند سین مهمله برمعنی مذکور دلالت میکند کشکشة بفتح هر دو کاف ودر شین معجمه بدانکه بعضی گفته اند که کشکشة بکسر کاف ست

از بهر انکه سین لاحق میشود بکاف مونث و آن مکسور ست پس حکایت نیز بایه که مکسور باشد
و مختار فتح ست زیرا که مصدر فعلل ست و ماخوذ ست از کس کس بکسر کاف و مصدر فعلل بفتح فا و لام
اول ست و پس مانند بسمله بفتح با بسم الله ای قال بسم الله و بسم الله الرحمن الرحیم
کذا فی الکشف اگرچه با در بسم الله مکسور ست و همچنین سبحله بفتح سین و سبحان الله با آنکه
سین مضموم ست و حمدله در الحمد لله و عبدله در عبد الله و عبادله جمع عبد الله است و مثل
کسکسه سین مهمله است کشکشه بشین معجمه الحاق هر دو سین مهمله و معجمه فصیح ست و کسکسه
کشکشه ست از برای تکرار کاف با سین مهمله و شین معجمه در هر دو و اما اللام فقایلته و امالام
پس زیادت او کمست کزیدل همچو زیدل در زید و عبدل در عبد بفتح عین مهمله و سکون با موحده
سبده حتی قال بعضهم فی قیشله مبعلته تا آنکه گفته اند بعضی مردم در قیشله بفتح فا و سکون
یا تحتانی و فتح شین معجمه بمعنی سرکیر و نیزه که فعیله است بزیادت یا و اصالت لام مع قیشته
بمعنا با قبشته بفتح فا و سکون یا تحتانی و فتح شین معجمه بمعنی او که دال ست بر اصالة یا و
زیادت لام و فی هیفانه مع هیق و گفته اند در هیفلته بفتح ها و سکون یا تحتانی و فتح قاف
که شتر مرغ ماده است بزیادت با و اصالة لام با هیق بالفتح که شتر مرغ نر ست و فی طبیل
مع طبیس و در طبیل بفتح طا مهمله و سکون یا تحتانی و فتح سین مهمله با طبیس بالفتح
طبیس باد سخت و غبار و شب تاریک و بسیار از هر چیز للتکثیر مر بسیار کردن را یعنی طبیل
که بمعنی بسیار کردن از هر چیز ست و در بعضی از نسخ در تحل للتکثیر کثیر ست بر وزن کریم
و فی تجل کجعفر مع انجح و در تجل که بفا و حا مهمله و جیم همچو جعفر ست با انجح بفا و حا مهمله و جیم که
مرد فراخ میان رویا ئی ست و مختار آنست که لام در قیشله و طبیل و تجل زائد باشد و قول
مصنف که حتی قال بعضهم ست دلالت میکند بر استبعاد حکم باصالت لام و کجعفر گفت تا تصریح
کند باصالت لام و اما الهاء فکان لمبرد و لایعبا و اما ها پس بود مبرد که نمی شمرد او را از حروف
زائده مبرد با موحده و را و دال مهملتین اسم مفعول باب تفعیل ابن خلکان در وفیات
الاعیان ایراد نمود که المبرد بضم المیم و فتح الباء الموحدة و الراء المهملة المشددة و بعد ها دال
مهمله لقب بت پیشه کنی از سر جهل شگرف + منع دنا میرو در اهم زصرف + گر بشل جمع شود
صرف کن + گوش نیوشنده باین حرف کن + هست مبرد که ترا سیبویه + گرچه بمحو است مشابه
هر چه بگوید بز اخفش مشو + ریش بجنبانی و دلخوش شوی + و لایلزمه کخواهشته و لازم

نمی آید مبرد را مانند اخفش بجاہ و شین معجمتین کہ امر حاضر ناقص یائی ست از ارباب علم
و اخراوہای سکت مزید واقع شدہ لزوم بالضم بوستہ بودن بخبری از ارباب علم حاصل آنست
کہ بر مبرد بحث باز دیا ہا و راخفش نمیتوان کرد فانہا حرف معنی کالتنوین و باء الجر و لام
پس بدرستیکہ ہا حرف معنی ست یعنی حرفیست کہ بر وقف دلالت میکند ہمچو تنوین و باء جر و لام کہ
بر تنکیر و تعدیہ و امثال آن دلالت میکند پس نمی باشد از حروف زائدہ و انما یلزمہ نحو امہات
و جز این نیست کہ لازم می آید مبرد را بحث باینکہ امہات در امات بضم ہمزہ و تشدید میم کہ بمعنی
مادران ست و گاہی امہات مر دمانرا گویند و امات چہارپایان و نحو ذلک امتی ضندف و الیاس ابی
و لازم می آید بر مبرد باینکہ این مصراع امتی بضم ہمزہ و تشدید میم و یای فوقانی مادر مضاف
بطرف یای متکلم ضندف بکسر ضاد معجمہ و سکون نون و کسر دال مہملہ و فا نام زن الیاس و او را
لیلی نیز میگفتند الیاس بالکسر و یای تحتانی و ہمزہ آخرش قطع ست و برای ضرورت شعر افتادہ الف
بالفتح و تخفیف باء موحدہ یعنی مادر من ضندف ست و الیاس پدر من در فخریہ است چنانکہ
این بیت شعر مرا مادر من کہ طرطوس خواند ۔ بروسی زبان ہیثم و بس نداند و ام فعل و ام بالضم
ہمزہ و تشدید میم و زنش فعل ست بضم فا و سکون عین یعنی مادر و اصل ہر شی بدلیل الا موتہ بدلیل
آنکہ مصدر او بر وزن امومۃ بضمتین زیرا کہ امتہ فعلیہ است بزیادت ہا و اجیب بجواز اصالتہا
بدلیل تامہت و جواب داده شده است از طرف مبرد بجواز اصالتہا بدلیل تامہت کہ متکلم واحد
ماضی تفعیل ست یعنی اتخذت امالیعنی گرفتم مادر را پس این قول دلالت میکند بر اصالت ہا
بجیم و باء موحدہ ماضی مجہول باب افعال و اجوف واوی اصلش اجوب کسرہ و او بما قبل دادند
و بیا بدل کردند اجابۃ بالکسر جواب دادن و قبول کردن فیکون امتہ فعالۃ کاسہ پس میباشد
امتہ وزنش فعلۃ بضم فا و تشدید میم و فتح عین ہمچو ابۃ کہ بیا ہ موحدہ یعنی بزرگی و عصمت ست
ثم حذفت الہاء پس ترحذف کردہ شد ہا و تانیز پس وزن ام مع باشد و امومنہ نعوجۃ ادمما الان
یا ہر دو یعنی ہا ہمزہ اصلی اند پس ام فعل ست و امتہ فعلۃ کرمث و در مر ہمچو دمث بفتح دال
مہملہ و کسر میم و ثاء مثلثہ جائی نرم ریگ ناک و در شر بکسر دال مہملہ و میم و سکون نا و مثلثہ و راء
مہملہ یعنی وشت و ممکن نیست کہ را زائد باشد زیرا کہ از حروف زائدہ نیست و شرہ و نثار و ہمچو
نثرۃ بفتح نا مثلثہ و تشدید راء مہملہ چشمہ بسیار آب و ابریست کہ بے آید از طرف قبلہ اہل عراق
و نثار بفتح دو نا مثلثہ و در راء مہملہ مرد پرگوے و ہمزہ در اسے ممکن نیست زیادت تا زیرا

از برائے فصل واو اورد و ہمچو واو اورد بضم ہر دو لام وسکون ہمزہ اول کہ مروا ریدست وممکن نیست
کہ ہمزہ دوم اوزائد باشد از جہت قلت باب سلس مراد از باب سلس آنست کہ قابلہ فا ولام
از یک جنس باشد این نہایت قلت دارد مثل سلس وقلق وغیرہ وان بالفتح گوارا ست ولالال
ومانند لالال بالفتح لام وتشدید ومدہ ہمزہ کہ تابع لولوست نیست از لولو رباعی بواسطہ آنکہ فعال
دل بر نسبت از ثلاثی می آید از رباعی چنانکہ از قاعدہ ایشان معلوم شدہ است ولیزنیہ
ایضا نحو اہراق اہراقہ ولازم مے آید مبرد را مانند اہراق براء مہملہ وقاف در راق بزیادت ہا
اے نسبت بصباد مہملہ وباء موحدہ یعنے ریخت واصل اراق اریق بریق واصلش یاریق و
در وزنے لغت دیگرست وآن اہرق الماء یہریقہ اہراقا ست بروزن افعل یفعل افعالا گفتہ است
سیبویہ کہ بدل کردند ہمزہ را بیا پس لازم شد چنانکہ از نفس کلمہ است وبعد ازان کہ عین را
حذف کردند الف بریا داخل کردند ساختند ہا را عوض از حذف عین زیرا کہ اصل اہراق اریق
ست وابو الحسن یقول ہجرع للطویل من الجرع للمکان السہل وابو الحسن اخفش گفتہ است ہجرع
بکسر ہا وسکون جیم وفتح را وعین مہملتین کہ مرد دراز را گویند مشتق ست از جرع بفتحتین کہ ریگ
نرم وہوا وجای نرم ست وہا زائد ست وجوابش آنست کہ اشتقاق بعید ست از برای عدم مناسبت
میان دراز ومکان سہل وہبلع للاکول من البلع وگفتہ است ابو الحسن اخفش ہبلع با موحدہ
وعین مہملہ بروزن ہجرع مرخورندہ کہ مشتق ست از بلع بالفتح با موحدہ وسکون لام وعین
مہملہ کہ فرو بردن ست اکول بفتح اول وضم دوم صفت مشبہ است از اکل بالفتح کہ خوردن ست
وبلاع بالفتح وتشدید لام مبالغہ بالع ست ودر عرف بلعیدن عبارت ست از فرو بردن چیزے
بغیر جاوبدن بیت ببلاعی کشید آخر مہ حضرت قاضی چو پس کہ غورہ باع طمع کند ست
وانشاء اللہ پس ہا در بلع زائد باشد اگر چہ ذرا کہ بمعنی باشد در خواجہ وخلاف کردہ شدہ در بلع نیز واگر چہ
شنیدہ کہ ترست از انکہ در ہجرع گفتہ شد زیرا کہ اشتقاق واضح نیست پس نمیباشد دلیل بر زیادت ہا
وقال الخلیل ہبر کولۃ للفصیحۃ ہفعولۃ لا ہاء تکل فی مثلہا وگفتہ است خلیل ابن احمد ہبر کولہ
بکسر ہا وسکون را ومہملہ وفتح کاف وسکون واو کہ میگویند مردفربہ ودختر شنگرف اندام لرزان سرین
را وزنش مفعولہ است بزیادت ہا زیرا کہ بدرستیکہ ہر کولہ بکسر ہائے کلمہ میزند در راہ رفتن خود
فصحۃ بفتح فا وسکون خا معجمتین وفتح آن سبطر تر کل بفتح فا ورا مہملہ مضارع مؤنث از رکل بالفتح
کہ بیک پای لنگیدن ست از باب نصر مشی بفتح میم وسکون شین معجمہ وآن رفتن ست پس حکم

کرده است بزیادت ها و خولف و خلاف کرده شده است درین ابرای عدم وضوح اشتقاق
فان تعدد الغالب مع ثلثة اصول حکم بالزیادة فیها او فیهما پس اگر متعدد باشد حرفیکه کمتر زائد میباشد
متعدده باشد حرف اصلی حکم کرده شود بزیادت از زیادت متعدد اگر متعدده سه حرف باشد
یا در دو متعدد دو مانند اهجری که در وهمزه و یا و الف زائد است و آن عادت است زیرا که موجب عادت
هجرت میکند بسوی عادت فی المثنوی **بیت** هر چه بر مردم بلا و شدت است ✻ این یقین دان
کز خلاف عادت است ✻ تعدد بعین و دالین مهملات ماضی معلوم باب تفعیل مضاعف تعدد شد کرده
کمنبطی همچو حنبطی بفتحتین حا مهمله و با موحده و سکون نون و طا مهمله و الف که در دو نون و الف
زائد است خورد و شکم و گذشت فان تعین احدهما مثل هجر و جما پس اگر معین شود از دو زائد از سه دو
جهت بودن حروف اصلی کلمه و تا لفظ ترجیح داده شود و زائد از سه دو بخارج شدن کلمه از حروف اصلی بر تقدیر گزاشتن
آن زائد معین اصلی خلاصه مطالب که در قطعی دو حرف زائد شده اند دیگی معین شده است بواسطه زائد بودن زیرا که اگر
حرف زائد نباشد کلمه از وزن مشهور بیرون می آید پس بودن او بر تقدیر زیادت این حروف بر وزن مشهور مرجح است
زیادت این را بر زیادت حرف دیگر کمیم مریم و مدین همچو میم مریم بفتح میم و سکون را و مهمله و فتح
یا تحتانی که نام مادر عیسی علیه السلام ست و او شوهر نداشت و جبرئیل علیه السلام در صورت
جوان مرد آنجا که غسل میکرد ظاهر شد و در آستین یا گریبان او در میرد دار دم حامله شد و عیسی
پیغمبر علیه السلام در ایام طفولیت بشرف رسالت مشرف گشته انجیل از برمیخواند و او را نصاری
ابن الله گفتند چنانچه یهود عزیر پیغمبر را پسر خدا گفتند احد اسم برحق تعالی الله عما یقولون علوا کبیرا
مدین بفتح میم و سکون دال مهمله و فتح یا تحتانی که نام دهی ست که دران حضرت شعیب می بود
پس درین دو لفظ حکم میکنی بزیادت میم نه یا از جهت عدم فعیل و وجود مفعل در کلام ایشان مریم
غیر منصرف ست بواسطه علمیته و تانیث معنوی و مدین از جهت علمیته و تانیث باعتبار قریه
و همزة ابدع و همچو همزه ابدع بفتح همزه و سکون یا تحتانی و فتح دال و عین مهملتین که زعفران ست
بیت به یار چهره نمودم که روی زردم بین ✻ بدید و خنده زنان گفت زعفران اینست ✻
نه یا و او از برای وجود فعل همچو انکل و عوکر که بعین و راء مهملتین یک چشم را گویند و عدم فعیل
و فعیه نظر بواسطه وجود صیقل که بصاد مهمله و قاف صفت ست یعنی زدوده شده زنگ آئینه زدودن نیز
بمجاز گویند چنانچه کارد را قاطع و از اینجهت صیقل کننده را صیقلی خوانند و صیاقله باید که جمع صیقلی باشد
و صیقل و همچنین سدر بها موحده و دال و راء مهملتین که خرمنکاست و یا تحتان و همچو یا تیجان

بفتحتین تای فوقانی و یای تحتانی مشدد و جیم یعنی شخصی که همیشه کار باشد نه تای فوقانی در آخر و زیرش
فیعلان مثل قیقان بر وقاف و بای موحده که دختی ست که از دیوب او زین سازند و این ورید
گوید آورد او رخار سی آزاد درخت خواسند **بیت** لان آزاد که از پای بند گستان بودن ✤ بروای
سرو که این جامه بهالای تو نیست ✤ و تای فوقانی عزیزیت و همچو تای فوقانی عزیزیت بکسر عین مهمله و سکون
نای معجمه و کسر زاء و سکون یای تحتانی طائر لیست و نام شهر لیست نه واو او بواسطه وجود فعالست مانند
عفریت که بعین و راء مهملتین و فا و یا و تحتیه ✤ گویند مشتق از عفر که بالفتح و خاک آلوده
کردن و در خاک غلطیدن ست، و عدم فعولیل و جائز نیست که واو و تا هر دو زائد باشند زیرا که اسم
ممکن بر دو حرف اصلی نمیباشد و جائز نیست که هر دو اصلی باشند مانند بر نیل زیرا که هر گاه واو
با سه حرف اصلی باشد پیوسته زائد باشد مگر آنکه در اول واقع شود و طای قطوطی و همچو طای دوم
قطوطی بفتحتین قاف و طای مهمله و الف که خراسنده و بنا بر راه رفتن ست قطوبا بفتح نزد یک شدن قدم ست
و لام او بولی و همچو لام دوم او لولی بکسر همزه و سکون اول مهمله و فتح لام و سکون واو و امنی معلوم
از باب افعیال و ناقص از اد لیلا که پنهان رفتن ست دون الفهما نه زائده است الف هر دو
کر قطوطی و او لولی ست بعدم فعولی و افعولی از جهت عدم فعولی و فعولی در کلام ایشان و وجود فعول
مثل عشوش بعین مهمله و دو نای مثلثه بمعنی مرد سست و فرومایه و وجود افعول مثل اعشوش بعین مهمله
و دو شین معجمه و بای موحده گیاه خاک شدن زمین که ماخوذست از عشب بالضم و آن گیاه تر
و وراء و حوا یاوون با واو و همچو واو حوا یا بفتح ها مهمله و سکون واو نام موضعی ست نه یا و او از بهر وجود
فوعالا همچو رو عالا بفتح راء معجمه و عین مهمله که نشانه شادیست و عدم فعلا یا و اول بهیر و التضعیف
دون الثانیه و همچو یا و اول بهیر همراه حرف مضاعف نه یا و دوم و آن بفتح یا تحتانی و سکون ها
و فتح یا تحتانی و راء مهمله مشدده و صمغ طلح بفتح طا مهمله و سکون لام و حا مهمله است و آن درختی
بزرگ خاردار در ریگستان و سراب را که نمایش آبست نیز بهیر گویند زیرا که بفعل اقرب است از فعیل
و همزه ارونان دون واو و ه و ان لم یات الا انجان و همچو همزه ارونان بکسر همزه و فتح آن و سکون
راء مهمله و فتح واو و نون که رز درخت ست نه واو از جهت عدم فعولان نه افعالان اگرچه بنیامده است
مگر انجان بزن و بای موحده و جیم که خمیر پاک و صاف ست و در صراح خمیر نخسته **شعر**
کسی را که با دخمیریست خام ✤ همه کس دمد نان نخیه بر ام ✤ و در کنز اللغت ست انجان
خمیر رسیده و بر آمده جوهری گفته است که این کلمه در بعض کتب [illegible] است الا از ابی عبید

والی الغوث بجیم مسموع ست فان خرجتا رجح باکثر هما وهرگاه فارغ شد مصنف از قسم اول آن خروج
کلمه ست از اصول بر طریق بودن یکی از دو حرف اصلی بحرف دیگر شروع کرد در قسم ثانی و آن عبارت
ست از انکه برآید کلمه از اصول بر هر دو طریق یعنی پس اگر برآید دو حرف از اصول ایشان بتقدیر
اصالت هر واحد و زیاده دیگر ترجیح داده شود وزن باکثر دو حرف در کلام ملخص سخن آنست که اگر
بتقدیر زیادت هر دو لفظ از اوزان اصول برآید در بعضی وقت قائل باید شد بزیادت حرفی که اغلب
و اکثر زائد میباشد کالتضعیف فی بقعان همچو تضعیف در شعفان بفتح تا و فوقانی و کسر با و مشدد و فا
که بمعنی اول و نخستین ست زیرا که فعلان و تفعلان موجود نیست در ابنیه ایشان امازیادت تضعیف
اکثر و بیشتر ست پس وزنش فعلان ست و الواوی کوالل و همچو او در کوالل بفتحتین کاف و واو و سکون
همزه و فتح لام و آن قصیر و کوتاه است زیرا که فوعلل و فعائل غیر موجود ست اما زیادت واو اکثر ست
از زیادت همزه پس وزنش فوعلل باشد ملحق بسفرجل و در بعضی از نسخ و واو کوالل واقع شد
ونون حنطاو و واو دار و همچو نون حنطاو و واو حنطار بکسر حا و مهمله و سکون نون و فتح طا و مهمله و همزم
و واو مذکور شد بواسطه آنکه در ما سبق دانسته شد که نون حنطاو زائد ست پس اگر همزه نیز زائد گردد
نه واو را باشد وزن او فعنال و یافته نشده و اگر همزه را اصلی باشد و واو زائد باشد وزن او
فعنلو و یافته نشده ولیکن زیادت واو اکثر ست پس وزنش فعنلو بود فان لم یخرج فیهما رجح
بالاظهار الشاذ پس اگر نه برآید کلمه بهر دو حرف از اصول ترجیح داده شود بواسطه اظهار کردن شاذ بدانکه این قسم
ثالث ست و این قسم آنست که نه برآید لفظ از اصول بر تقدیر کردن هر کدام که فرض کرده شود زائد
پس درین هنگام اینجا اظهار شاذ ست باینست در یکی از دو یا در هر دو پس اگر ثابت شود
در یکی بعضی قائل اند باظهار شاذ و جمعی بشبیه اشتقاق یعنی پس اگر خارج نشود کلمه از ابنیه ایشان الا
بتقدیر نزدیک گروهی آنست که ترجیح داده شود وزن باظهار شاذ و قیل بشبیه الاشتقاق و گفته شده
بشبیه اشتقاق شبیه بضم شین معجمه و سکون باء موحده پوشیده شدن چیزی و من ثم اختلفوا
فی یاجج و ماجج و ازانجا که اختلاف کرده اند در سبب ترجیح وزن اختلاف کرده شده است
در یاجج بفتح یاء تحتانی و سکون همزه و فتح جیم که قبیله ایست و در ماجج بفتح میم و سکون همزه و فتح جیم
اول که نام جای ست پس کسیکه ترجیح داده است باظهار شاذ تا لازم نیاید فرق قاعده معلوم
که ادغام ست نزد اجتماع دو حرف متجانس گفته است که وزن هر دو فعلل ست و جیم دوم بر سبیل
الحاق بجعفر ست و کسیکه ترجیح داده است بشبیه اشتقاق تا لازم نیاید بنائی که در کلام ایشان

یافته نشده گفته است که وزن هر دو فعیل و مفعل نیست که غیر متصرف اند از بهر آنکه یافته است و لغت
حب انمار توج اجیجای تلهب یعنی افروخت آتش و یافته نشده است یاج و ماج و فیه نظر بواسطه
تعذر اطلاع بر هر چیز یکه در کلام ایشان واقع شده است اجیج بروزن کریم زمانه زدن آتش از باب نصر
و مهموز الفا و مضاعف **بیت** بسکه از شرم گنه خونم در اعضا آتش ست ✣ چون شرر هر گه
پرد رنگم سراپا آتش ست ✣ و معنی شبه اشتقاق آنست که موافق شود بنا و لفظ بنا کلام ایشان را
در حروف اصلی و موافقت در معنی اصلی معلوم نباشد پس افتعل باظهار شاذ انسب و اصوب ست
و اظهار شاذ مثل عدم ادغام ست جائیکه قیاس ادغام باشد و نحو محبب یقوی الضعیف محبب
بفتح میم و سکون حا مهمله و باء موحده نام مردیست یقوی مضارع معلوم غائب از تقویة که زور
آوردن ست و ضمیر در و فاعل ست و ضعیف مفعولش یعنی و مانند محبب قوت بدهد ضعیف را که
شبه اشتقاق ست از جهت اتفاق ایشان بدانکه وزنش مفعل ست و اگر ترجیح داده شود اظهار
شاذ وزنش فعلل باشد نه مفعل و اجیب بوضوح اشتقاقه و جواب داده شد باظهار شاذ نیز فتح
شدن اشتقاق محب علم ست و در اعلام احتیاج چیزها میشود که در غیر اعلام نمیشود فان
ثبتت فیها فبالاظهار الفاقا پس اگر ثابت شود شبه اشتقاق در هر دو تقدیر پس ترجیح داده شود
وزن باظهار شاذ باتفاق ثبت مؤنث غائبه واحد کدال مهدد همچو دال مهمله دوم مهدد که بفتح میم و سکون ها
و فتح دال نام زنی و غیر منصرف برای تانیث و عائبه پس اگر دالش زائد بوده باشد از مهد بفتح
که گهواره گستردن ست و اگر میمش زائد بوده باشد از هد بالفتح و تشدید دال که شکستن و ویران
کردن ست **بیت** گه شکست از تو به گاه از خم گه از پیمانه بود ✣ طرفه شکین بشکنی امروز در میخانه بود
پس معین شد ترجیح باظهار شاذ وزنش فعلل ست پس میگوئیم که دال دوم زائد ست اگر زائد نباشد
ادغام واجب شود ایضاحش آنست که در هر لفظی که دو اشتقاق ثابت شود در ترجیح اصد الاشتقاقین
وران باظهار شاذ میباشد یعنی در اشتقاقی که شذوذ لازم نیاید بهتر ست در راجح و در اشتقاقیکه
شذوذ لازم آید مرجوح ست و غیر مقبول مثل مهدد که اگر مشتق از مهد باشد دال او زائده باشد
برای الحاق بجعفر و اگر زائده باشد لازم آید که دال مهدد مدغم باشد و اگر ادغام نکنیم قائل باید شد
باآنکه شاذ ست فان لم یکن اظهار فبشبهة الاشتقاق پس اگر نباشد اظهار شاذ و بعد ازان
یا آنست که ثابت ست شبه اشتقاق در یکی یا در هر دو یا هیچکدام ثابت نیست پس اگر ثابت
نشود در یکی فقط پس شبه اشتقاق مرجح ست اگر معارض نیست شبه اشتقاق را غلب کونه

ور دیگر کمیم موظب همچو میم موظب بفتح میم وسکون واو وفتح طاء معجمه وباء موحده پس اگر بگردانی
او را مفعل باشد از واو وظا وباء وآن بنابر مستعمل مثل وظب علی الشیء اے قام یعنے
پیوستگی کرد واگر بگردانی او را فوعل باشد از مطیب وآن غیر مستعمل ست پس حکم کرده شد
بزیادت میم موظب غیر منصرف زیرا که علم بقبیله است باقبه بضم باء موحده وسکون قاف وعین مهمله ریز
که محدد وجدا باشد از زمین دیگر ومعلی بفتح میم وسکون عین مهمله وفتح لام اگر بگردانی
میم او را زائد باشد از عین ولام دو او وآن مستعمل ست مثل علوت الشیء علوا یعنے بلند شدم
چیز را بلند شدنی پس اگر الف او را زائد گردانی باشد از میم وعین ولام وآن غیر مستعمل ست وفیه نظر
زیرا که میگویند معلت الشیء ای اخذته بسرعة یعنے گرفتم چیز را بشتاب دور ایراد دو مثال
اشارت ست بسوی آنکه وقتیکه معارض نباشد شبهه اشتقاقی را غلبه انوزنین ترجیح داده شود
شبهه اشتقاق اعم از آنکه معارض انیس انوزنین باشد چنانکه در موظب یا نباشد چنانکه
در معلی چه موظب بفعل ست ومعلی مفع وفی تقدیم اغلبهما علیها نظر ودر تقدم کردن اغلب انوزنین
بر شبهه اشتقاق وقتیکه معارض شود شبهه اشتقاق را غلبه انوزنین در دیگر بحث ست وواجب
تقدیم شبهه اشتقاق ست اگر برای جواز آنکه باشد رد لفظ بسوے اغلب انوزنین رد بسوے
ترکیب مستعمل باشد واو بسوی غیر اغلب انوزنین شبهه اشتقاق رد بسوے ترکیب مستعمل ورد بسوے
ترکیب مستعمل بهتر ست تقدیم بقاف ودال مهمله پیش کردن تفعیل ست وصحیح ولذلک قتیل رمان
فعال نغلبتها فی نحوه واز برای آنکه ترجیح میدهد اغلب انوزنین بر شبهه اشتقاق گفته شده است
که میزان رمان که بضم را مهمله وتشدید میم اماریست فعال ست از رمن واگرچه رمن غیر مستعمل ست نه فعلان
از جهت غلبه حرف تضعیف از جهت غلبه وزن فعال در مانند رمان از اسماء نباتات مانند
تفاح بضم تاء فوقانی وتشدید فاء وحاء مهمله بمعنے سیب وهمچو کرات بضم کاف وتشدید راء مهمله
ناء مثلثه گیاهی ست که آنرا در چوبه گویند ودر قلیه کنند وکرنا بیت فرسوده دان مزاج
جهان را بنا خوشی ۞ آلوده دان ومان شب او مگندنا + وبر دل اصح وزن او فعلان ست
از برای کثرت مشتقات از رحم نه از رمن واز نیجاست رمت الشیء اذا اصلحته اصلاح بصلاح
آوردن وصلاح بالفتح نیکی ضد فساد بالفتح ونزد یک خلیل وسیبویه رمان فعلان ست پس
گویا که همین مختار ست نزد یک مصنف ولهذا گفت قتیل رمان فعال ونه گفت کان رمان فعالا
فان ثبتت فیهما جح باغلب انوزنین پس اگر ثابت شود شبهه اشتقاق در هر دو تقدیر ترجیح

داده شود بقیاس تر بودن هر دو یعنی از هر دو وزن هر کدام که اقیس باشد ترجیح دارد قیس بقاف و یا بحتانی و سین مهمله اسم تفضیل مانند اغلب و اکثر و من ثم اختلف فی مورق و ازانجا مذکور شد اختلاف کرده شده است در مورق بفتح میم و سکون واو و فتح راء مهمله و قاف و آن نام مرویست پس اگر میم را زائد پنداری وزنش مفعل ست از ورق بالفتح که برگ از درخت چیدن ست و اگر میم را اصلی پنداری وزنش مفوعل ست از مرق بالفتح که شوربا در دیگ کردن ست و هر دو اشتقاق ممکن اند پس رجحان پیش بعضی اغلب دو وزن راست و آن مفعل ست که اکثر ست در لغت عرب از فوعل و رجحان پیش بعض اقیس دو وزن ست و قیس در اینجا فوعل ست مذهب آنکه قیاس لفظیکه مثل اوست و در اول او میم زائد میباشد آنست که عین الفعلش مکسور باشد مانند موعد و موجل از وعده که بالفتح بمعنی وعدکردن ست و از وجل بفتحتین که ترسیدن ست پس اگر میم مورق زائد بود قیاس آنست که عین او مکسور بود و از برای خروج وزنین اینجا قیاس مختلف فیه است درون حومان و اختلاف کرده شده است در حومان بفتح حاء مهمله و سکون واو که واحد اوحومانه است و جمعش حوامین و آن جاهای درشت ست زیرا که وزنش فعلان ست از حوم بالفتح که گرداگرد ست و معنی معظم و بزرگ نه فوعال از حمن و ازینجاست حمه بفتحتین نام زنی و حمامه کنیته از جهت غلبه فعلان با آنکه معارض نیست اورا اقیس دو وزن فان مذر حتمها پس اگر نادر باشند هر دو وزن باشبه اشتقاق از هر دو طرف احتمال دارد لفظ هر دو را مذر تثنیه ماضی معلوم مذکر غائب کارجوان بجیم ارجوان بضم همزه و سکون راء مهمله و ضم جیم و آن رنگی ست سخت سرخ یا معرب ارغوان ست و آن نام گلی ست که رنگش سرخ باشد بیت برگ گل ز خون شقایق نوشته اند ✻ کانکس که خته شد می چون ارغوان گرفت ✻ زیرا که احتمال دارد که ارجوان افعلان باشد مانند افعوان از رجا یرجو رجاءً و رجا بالفتح راء مهمله یا رجج اذا فاح یعنی بوی خوش او پراگنده شد مثل عنفوان و سراج ست ارج و اریج دمیدن بوی خوش از ارباب علم و صحیح فان تقدرت شبیه الاشتقاق فیهما فیا لاغلب پس اگر کم کرده شود شبه اشتقاق در هر دو تقدیر یعنی هر کدام را اصلی و زائد فرض توانیم کرد پس باغلب دو وزن ترجیح داده میشود کهمزة افعی بهمچو همزه افعی و همزه اوکلان بفتح همزه و سکون واو و تاء فوقانی که اسم موضعیست یا بمعنی تصغیر به الف در اول و واو و در ثانی زیرا که افعل بیشتر ست از فعلی اگرچه موجود نیست فعی و ثه افع و افعلان مثل اردنان اکثر ست از فوعلان مثل حوملات بجاء مهمله و فاء مثلثه

باتاء فوقانی وآن نام شهریست بیت ۞ باهم این هفته شد از شهر بطیخستم سالست ۞ حال هجران تو دانی
که چه مشکل حالست ۞ وهمیم امعة بمیم مفتوح وعین مهمله وتشدید فتح میم وعین مهمله وآن تخصیصست
که بسبب ضعف رای باهر کس باشد نه همزه او فعلة است مانند وغنه بدال مهمله ونون بمعنی تصغیر
نه افعلة مثل النقخة از نفخ اگرچه امع وممع موجود نیست واین سخن در انوقت ست که هر دو وزن
غالب باشد وشبه اشتقاق در هر دو متصور بود فان ندرا احتملها پس اگر نادر باشد هر دو
وزن احتمال دارد ولفظ هر دو را کسوانة بمیم همچو اسطوانه بضم همزه وسکون سین وضم طاء مهملتین
وآن ستون بست واساطین جمع ان تثبت انعوانة اگر ثابت باشد انعوانة بضم همزه
وعین درکلام احتمال دارد که یک وزن انعوانه باشد ودیگر فعلوانة از جهت ندر در هر دو
عدم ترکیب از سطن واسطنه ثبتت مؤنث ثائبه واحده ماضی معلوم والا ففعلوانة واگر
ثابت نشود انعوانه پس وزن او فعلوانة است وبس لا انعلانة نه وزن او ست انعلانه یحیی اساطین
برای آمدن جمع اسطوانه اساطین پس معلوم شد که وزنش انعلانه نیست بواسطه آنکه اگر وزنش
انعلانه میبود لام الفعل او را در جمع حذف نمیکردند زیرین لفظ حذف کرده اند زیرا که یا در
اساطین قطعاً زائدست وبدل واو نیست زیرا که واقع نمیشود بعد الف جمع سه حرف بغیر
تاء تانیث مگر آنکه اوسط حرف مدغم باشد مثل مصابیح واگر اسطوانه انعلانه باشد جمع او
مے باید که اساط بود بکسر همزه در اول وفتح آن در ثانی همچو جمع اتحوان بضم همزه وحاء مهمله که
نام گلی ست واورا بابونه گویند اقاح والاقاحی الامالة ان تنحی بالفتحة نحو الکسرة امالة بالکسر
مصدر افعال ست وآن میل دادن ست سیگوئی املت الشئ امالة وقتیکه بری چیزیرا
بسوے غیر جهتی که در روست ودر اصطلاح آنست که میل دهی فتحه را طرف کسره باین طرز که بافتحه
آواز کسره باشد پس میان فتحه وکسره ملفوظ گردد واین تعریف بهترست از تعریف قوم که ان تنحی بالالف
نحو الیاء یعنی ازاله آنست که میل دهی الف را طرف یاء واز ین تعریف که آن تنحی بالفتحة والالف
نحو الکسرة والیاء امالة آنست که میل دهی فتحه والف را بطرف کسره ویاء زیرا که فتحه گاهی تنها
امالة کرده میشود مثل الصغیر من الکبیر ومذکور شود بدانکه جمیع عرب امالة نمیکنند بواسطه آنکه اهل حجاز
قائل امالة نیستند واحرص ناس برامالة بنی تمیم اند انجاء بنون وحاء مهمله یکطرف بردن مصدر
باب افعال ناقص واوی خو بفتح نون وسکون حاء مهمله سوے وراه شعر راست
عشق که کس را کناره نیست ۞ آنجا جز آنکه جان بسپارند چاره نیست ۞ وسببها قصد

لمناسبة للکسرة او یاء وسبب امالة قصد مناسبة است مر کسره را یا یا را مناسبة بایکدیگر ماندن
وشبیه بیکدیگر بودن او لکون الالف منقلبة عن مکسورة یا از جهت بودن الف بدل از حروف
مکسور او یاء بابدل از یا او صائرة یاء مفتوحة یا کردند سبب الف بدل از یاء مفتوحه صائرة
بصاد و را بسهملتین و کسره همزه اسم فاعل مؤنث صیرورة بالفتح او للفواصل یا از جهت رعایت
فواصل بفتح فا و کسر صاد مهمله که رؤس آلای ست و مذکور شد او لامالة قبلها علی وجه یا از برای
امالة که پیش آن حرف ست بر یک وجه و نیست متفق علیها پس همگی اسباب امالة که هفت باشد
قالکسرة قبل الالف پس کسره که اول اسباب جواز امالة است پیش الف ست فی نحو عماد و شملال
در مانند عماد بکسر عین و دال مهملتین که بناهای بلند و ستونهاست جمع عماده ست درین لفظ
میان کسره و الف فاصل حرف واحد ست و شملال بکسر شین معجمه و سکون میم که ناقه سبک رو
ست درین لفظ میان کسره و الف فاصل دو حرف اند اولی ساکن و دوم متحرک و نحو درهام
سوغة خفاء و الهاء مع شذوذه جواب سوال مقدر ست و تقریرش آنست که شما گفتید امالة
در کسره که قبل الف میباشد وقتی جائز ست که فاصل در کسره و الف یکحرف یا دو حرف بود که
یکی ساکن باشد و دیگر متحرک و درهام با آنکه سه حرف درمیان کسره و الف واقع شده امالة
کردند تقریر جواب آنست که مانند درهام را که بکسر دال و سکون را و مهملتین و فتح ها تثنیه درهم
و همچنین بیدان نیز عهار یعنی میخواهد که بکسر ها و را با آنکه دو حرف متحرک درمیان کسره
و الف واقع شده امالة کردند نزع بفتح نون و سکون زا معجمه و عین مهمله کشیدن از باب
ضرب ست و برید از اراده که خواستن ست و او و نیزع مضارع غائب اند رواداشته اند
او را انهسان شدن باشاذ بودن او وند در دروداو در کلام یعنی در درهام و بیدان نیز عها
با بواسطه سه حرف در اول و دو حرف متحرک در دوم امالة از بهر آن جائز ست که ها در آنها اعتبار
ندارد بنا بر آنکه حرفی ست که مخفی میباشد پس انها از قبیل عماد و شملال باشند تسویغ
بسین مهمله و غین معجمه روا داشتن و روان کردن عطار او ضمیر مفعول متصل سوغه راجع
بسوی نحو و بعد ها و کسره پس الف ست فی نحو عالم در مانند عالم بعین مهمله و کسر لام که دانسته
است درین لفظ میان کسره و الف فاصل نیست و کسر اصلی ست و نحو من کلام قلیل و مانند
من کلام با مالة کم ست لعروضها از جهت عارض بودن کسره میم کلام زیرا که بحرف جر که من
ست بهم رسیده و حرف آخر محل تغیر میباشد بخلاف من دار للدار بخلاف من دار که کسره را

اگرچه بعد الف عارضی ست و ازمن جاره ناشی شده امّا امالهٔ او ازبرای را جائزست زیراکه را حرف مکررست پس گویا اینجا دو کسره است و اختیار کردند کسرهٔ قبل الف با فاصله و اختیار نکردند کسره بعد الف با فاصله ازبهر آنکه فرود آمدن بعد ما لازم نیست آسان ترست از عکس آن پس مقدر بالاصلی کما فوقها علی الاصح و نیست کسرهٔ مقدر اصلی همچو کسرهٔ ملفوظ اصلی بر اصح کجا و جواد همچو جاد بجیم و دال مهمله مشدده اسم فاعل از جد بد بالفتح و تشدید دوم بریدن و کوشش کردن اصلش جاود بواو و بفتح جیم و تشدید دال مهمله جمع جاده بتشدید دال که راه بزرگ و شارع عام ست اصلش جواد و چون درین دو کلمه ادغام دال اول در دال دوم التزام کرده اند کسره از بهر لزوم و سکون کالعدم شد و نزدیک بعضی که مقدار اصلی کالملفوظ ست پس مانند جاد و جواد را امالهٔ میکنند مقدر بالقاف و دال و را را مهملتین اسم مفعول تقدیرست و آن اندازه کردن ست و در عرف اهل عرب بمعنی پوشیدن و پنهان آوردن ست ملفوظ بالفا و ظا معجمه خوانده شده بخلاف سکون الوقف بخلاف سکون وقف که او مانع امالهٔ نیست همچو وقف بر راع و ماش زیراکه کسره اینجا معتبرست بر مذهب اکثر از جهت عروض سکون و لا تؤثر الکسرة فی المنقلبة عن واو واثر ندارد کسره در الفی که بدل ست از واو عم از آنکه باشد کسره قبل الف یا بعد الف تؤثر بنا و شلشه و را و مهمله مضارع معلوم ست غائبه از باب تفعیل و مهموز الفا نحو من یا به و امالهٔ مانند من یا به و امالهٔ از بهر آنکه الف در هر دو بدل واو است بدلیل جمع ایشان بر ابواب و اهوال پس کسرهٔ با و لام باب و مال تاثیر ندارد نزد یک اکثر و گفته است سیبویه اخذت من مالهٔ یا مالهٔ و گفته شد که این ضعیف ست از برای عروض کسره باب و مال خواسته تاثیر بنا و شلشه و را و مهمله نشان گذاشتن

شعر نجست از دهان دوست نشانم نمیدهد ✣ دولت خبر زراز نهانم نمیدهد ✣ والکبا شاذ و کبا بکسر کاف و با موحده و الف مقصوره شاذست و آن کناسه است بضم کاف و نون و سین مهمله آنچه از جاروب کردن جمع شود و فارسی بلغت به گویند یعنی امالهٔ کبا با آنکه الف او بدل واو ست از بهر قول ایشان کبوت البیت یعنی رفتم خانه را شاذست

شعر زمژگان رفتم خاک درش اما بشیمانم ✣ مبادا در رهش افتاده باشد خار مژگانم ✣ کالعشی والمکا همچو عشی و مکا که این هر دو نیز شاذند از جهت آنکه ما قبل الف در اینها مکسور نیست و از بهر آنکه الف ایشان بدل واو ست بدلیل قول ایشان عشوا بفتح عین مهمله و شین معجمه و الف مقصوره شب کوری و روز کوری و باب دمال و الحجاج و الناس بغیر سبب و باب دمال

حجاج وناس وقتیکه ایشان مرفوع باشند اما امالهٔ ایشان بغیر سبب ست زیرا که نیست کسره و نه سبب دیگر
امالهٔ پس امالهٔ ایشان شاذست حجاج بفتح حاء مهمله بسیار حجت آرنده ولقب ظالم که از ابن یوسف
گویند فی المثنوی شعر از دو هلاک لقمه کردن گنج را ۞ سهل باشد خونخواری حجاج را ۞ وبالضم حج
کنندگان جمع حاج ناس بنون وسین مهمله مردم واما الربوا فلاجل الراء وامار بوا بکسر
راء مهمله وباء موحده والف مکتوب بصورت واو والف بعد او امالهٔ اش از برای راست وشاذ نیست
باآنکه کسره در قبل الف منقلب از واوست زیرا که مشتق ست از ربا الشیء بربوا ذا زاد وربوا بالکسر
زیاده شدن وافزون ونما کردن وزیاده گرفتن در وام ومبیع ربا وبی بالف وبا نیز مکتوب می شود
واجل بفتح همزه وسکون وجیم از بهر والیاء انما تو شر قبلها یا کسبب دوم جواز امالهٔ ست جز این نیست
که راء مکسور قبل الف نه بعد الف وقبل الف نیز اثر میکند مطلقا بلکه هرگاه که باشد فی نحو سیال
وسیبان ومانند سیال بفتح سین مهمله ویاء تحتانی که درختی ست خاردار وگیاهی ست که خار سفید دارد
وشیبان اولاد بکر بن وائل شیر سفید ازان برآید وشیبان بفتح شین معجمه وسکون یاء تحتانی وباء موحده
گروهی دو قبیله است هرکدام را شیبان گویند واول ما قبل الف ست بغیر فاصله ودوم ثانی بیک فاصله
ویا در وساکن ست بواسطهٔ آنکه حاجز وفاصل یکم ست ویا حرف لین ست وکسره در نیوقت مناسب اوست
بخلاف افظیکه چنین نباشد مثل حیوان بفتحتین که زنده بودن ست وزندگان ودر فارسی
بسکون دوم وفتح آن جانور مثل گوسفند شعر صوفی شهر بین که چون لقمه میشه پنجه زند
بار دمش دراز باد آن حیوان خوش علف ۞ والمنقلبة عن مکسور وسبب سوم جواز امالهٔ الفی ست
که منقلب شده ست از حرف مکسور در فعل نحو خاف مانند خاف بخاء معجمه وفا زیرا که اصلش خوف ست
بکسر واو از بهر آنکه کسره داده در بعضی الفاظ طرف ما قبل الف متصل میگردد مانند خفت پس امالهٔ
ما قبل الف چنین نیز جایز باشد بخلاف الفیکه منقلب ست از حرف مکسور در اسم مانند رجل مال ای کثیر المال واصل
در اصل این مال ست بکسر واو از جهت آنکه این کسره هرگز عود نمیکند وعن یاء وسبب چهارم جواز امالهٔ الف
منقلب از یاست واین یا گاهی عین الفعل میباشد ووقتی لام الفعل وهنگامی هر دو هم در اسم وهم در فعل نحو ناب
والرحی مانند ناب بنون وباء موحده ورحی براء وحاء مهملتین بدلیل جمع او برانیب بفتح اول وسکون دوم وضم
سوم وتثنیهٔ ثانی برحیان بفتحتین ورسال ورمی بدلیل مضارع ایشان یسیل ویرمی ویسیل بالفتح ردان شدن آب
وغیره وجز آن رمی بالفتح انداختن وتیر انداختن والصائرة یاء مفتوحه وسبب پنجم جواز امالهٔ الف کردن
یاء مفتوحه ست اگرچه یا بدل واو باشد صائرة ابصاد وراء مهملتین گذشت نحو دعا وجلی

مانند دعا ماضی معلوم مثل دعاید عو وجهل بضم جا و مهمله وسکون با موحده و اعلی البضم عین مهمله و الف مقصوره جمع مؤنث اعلی بالفتح که برتر ست زیرا که میگوید در مجهول دعی و در تثنیه فاعلیان و در مفرد عملیا بالضم بخلاف جال و حال که اول بجیم ماضی معلوم ست از جولان بفتحتین و دوم بحا مهمله از حول بالفتح و مجهول هر دو جیل و حیل ست و الف درین هر دو یا مفتوح نمیگردد بلکه یا ساکن میگردد و الفواصل نحو الضحی و سبب ششم جواز امالهٔ فواصل ست مانند والضحی و اللیل اذا سجی بواسطه آنکه اگر باقی فواصل نمی بودند در والضحی امالهٔ بهیچ وجه جائز نمیشد زیرا که کسره ندارد و نه الف منقلب از واو مکسور و نه از یا مدغم کرده یا مفتوح داود والضحی برای قسم ست ضحی بضم ضاد معجمه و حاء مهمله چاشتگاه و جی بسین مهمله و جیم ساکن یعنی سوگند وقت چاشت و سوگند شب وقتیکه آرام گیرد و قرار پذیرد و الا مالهٔ نحو رایت عماد او سبب هفتم جواز امالهٔ قبل اوست مانند امالهٔ دال رایت عمادا در حال وقف از بهر امالهٔ میم امالهٔ برای امالهٔ قبل سبب ضعیف است لهذا بعضے آنرا اعتبار نکرده اند امالهٔ بعد امالهٔ ضعیف ست و قد تمال الف التنوین و گاهی امالهٔ کرده میشود الف تنوین یعنی الف که بدل تنوین میباشد در وقف اگرچه قبل او امالهٔ نباشد تمال مضارع مؤنث مجهول از امالهٔ اصلش تمیل نحو رایت زیدا مانند این مثال گفته است سیبویه که میگویند رایت زیدا چنانکه میگویند رایت شبیان آما امالهٔ در رایت زیدا ضعیف ست زیرا که الف او لازم نیست مثل لزوم الف بسیال و شیبان و الاستعلاء فی غیر باب خاف وطاب وضغی مانع سرگاه فارغ شد مصنف از بیان اسباب امالهٔ شروع کرد در بیان موانع امالهٔ و آن هفت حرف ست یعنی و حرف استعلاء در غیر باب خاف وطاب وضغی مانع ست از امالهٔ الف و مراد از باب خاف لفظی ست که الف او مقلوب باشد از یا و غرض از باب ضغی لفظیست که الف او مقلوب باشد از یا مفتوح چون نباکنی مجهول تعدی بحرف جر مثل ضغی الله الف یا میگردد پس مانع امالهٔ نمیشود از جهت فوت سبب مر دو حرف استعلاء بنا بر آنکه مانع اند از امالهٔ که وقت تلفظ ایشان زبان مرتفع میگردد بسوی کام پس اگر الف را امالهٔ کنند بعد این حروف ما قبل این حروف البته فرود آیند بان بعد بالا رفتن یا بالا رفتن و بعد فرود آمدن و هر دو گران و دشوار ست و ثانی گران تر و دشوار تر و لهذا گفته اند که امالهٔ الف ممنوع ست وقتیکه حروف مستعلیه باشد و حروف مستعلیه صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف ست و یکی از قائلان منظوم ساخته **بیت** حرف استعلاست هفت ای نور عین ✽ قاف صاد و ضاد و طا و ظا و خا و عین ✽ و استعلاء در لغت بلند شدن ست و اما حرف را اگرچه در و استعلا نیست

انا مکرر است پس شبیه حروف مستعلیه باشد از بهر تکرار ے که در انست بلکه بعضے او مانع شد گفته اند
طاب یطاب و باب موحده از طیب بالکسر یعنی خوش شدن و صغی بصاد مهمله و غین معجمه یصغو و صغی یصغی
صغے اما یال یعنی میل کرد بیت نظر کرم تو با اهل هوس بسیار است * شعله را سیل بآمیزش خس بسیار
ست * قبلها یا یلیها فی کلمتها و وقتے که بود حروف استعلا قبل الف در حالیکه متصل میباشد حروف
استعلا الف را در کلمه الف مانند خالد یعنی جاوید ان و صاعد بالا رونده و ضابن ابضاد معجمه بد رفتار و
طالح بیده و ثاء مثلثه و شین معجمتین ستمگار و ظالم و قاعد بعین و دال مهملتین نشیننده پس
امالہ ممتنع ست و بحرفین و هیچین وقتیکه مقدم باشد حروف استعلا الف زائد و حرف یکی از ان همان خود نیست
و دیگر غیر او مثل خوالد و صواعد و ضرابن و طوالب و ظوالم و غواشم و قواعد علی راهی بر رے
یعنی ای بالفتح را و مهمله و سکون همزه اندیشه و تدبیر و خرو یعنی امالہ بر رے اکثر غیر ممتنع و بر رے بعضے
ممتنع و بعد ها یلیها فی کلمتها و وقتیکه باشد حروف استعلا بعد الف در حالیکه متصل میباشد الف را در کلمه
الف هیچ اخذ و عاصم و عاضه و عاطل و واطب و شاغل و عاقل پس امالہ ممتنع ست اخذ بالفتح و سکون
خاء و ذال معجمتین گرفتن عصمت بکسر عین و سکون صاد مهملتین نگاه داشتن عضه بالفتح عین مهمله و
سکون ضاد معجمه باز و دادن عطل بضم عین و سکون طاء مهملتین بیکاری و وطب بضمتین و او و طاء معجمه
پیوسته بودن بیکاری شغل بضم شین و فتح آن و سکون غین معجمه و ضمتین و فشتین بیکاری در شدن
عقل بالفتح دانستن و بحرفین و هیچین وقتیکه باشد حروف استعلا بعد الف بدو حرف یکی خود ش
و دیگر حرف دیگر یا نند سالخ و فاحص و قابض و باسط و لاحظ و بازغ و لاحق علی الاکثر بر مذهب
اکثر و بعضے گفته اند که اگر حرف استعلا در کلمه دیگر باشد او را اثری نمیباشد مانند ضبط عالم با مالہ از
بهر آنکه بسبب انفصال کالعدم شده است با آنکه انحدار بعد صعدا و سهل ست انحدار فرود آمدن
و صعود بالا رفتن شعر عاشق که با غیار سخن میگوید * در صورت انکار سخن میگوید * سهل ست
اگر راز تو گفتم بر قیب * دیوانه بدیوار سخن میگوید * سلخ بفتح سین مهمله و سکون لام و خاء معجمه پوست
کندن فحص بفاء و حاء و صاد مهملتین باز کاویدن از چیزے قبض بقاف و باء موحده و ضاد معجمه
گرفتن به پنجه و گرفتگی خلاف بسط لحظ بحاء مهمله و ظاء معجمه بگوشه چشم دیدن بزوغ بضمتین باء موحده
و زاء معجمه و سکون واو و غین معجمه بر آمدن آفتاب لحق بحاء مهمله و قاف رسیدن و دریافتن و الراء
غیر المکسورة اذا ولیت الالف قبلها او بعدها نعت عطف ست بر قول او و الا استعلاء یعنے
و راء غیر مکسور وقتیکه متصل شود الف را که قبل او ست یا بعد او ست باز دارد امالہ را از بهر آنکه اگرچه

در را استعلا نیست ولیکن مکررست تشبیہ کردند را را با حروف مستعلیہ برائے تکراری کہ در روست منع امالہ
ہمچو باز داشتن حروف مستعلیہ از امالہ در غیر باب خاب وطاب وبعضی پس امالہ کردہ نمے شود در
مانند کرام وراحم ومانند ہذا حمار کہ والمالہ کردہ میشود دوران دتری باتفاق امارات از بہر آنکہ الف او بدل
از یاست میگویند ران رینہ علی قلبہ ببرین ریا ای غلب بین بفتح را ومہملہ وسکون یا تحتانی غالب شدن
گناہ بر کسی ودرشت نفس شدن ومہر کردن وباتری از برای آنکہ میگویند تتران در تثنیہ دوتار
اول بدل واوست وہلش دری از وشر بالک وآن فرد وتنہاست قولہ تعالے وہ ہلینا سلینا
تتری واحداً بعد واحد یعنے فرستادیم پیغمبران خود را پی در پی تتری بفتح تا ورفوقانی اول وسکون دوم
والف یک یکے پی در پی میگیرد تتری بالفتح نزدیک آمدن از باب حسب پس تعلیہ اسم فاعل ومؤنث استعمال وتغلب
المکسورۃ بعد ہا المستعلیۃ وغیر المکسورۃ وغالب میباشد رائی مکسورہ کہ بعد الف ست حروف
مستعلیہ را ورا وغیر مکسورہ قبل الف واگر باشد را مکسورہ قبل الف پس او را اثری نیست
ولہذا امالہ کردہ نشدہ است قول اللہ تعالی ومن رباط الخیل تا لازم نیاید عدول از پستی بسوئے بلندی
رباط بکسر را ومہملہ وباء موحدہ پنج شنبست یا بیشتر کہ برائے مہمی بستہ باشد خیل بفتح خاء معجمہ وسکون یا تحتانی
اسپان تغلب بغین معجمہ ولام موحدہ مضارع مؤنث معلوم از باب ضرب وصحیح غلب بفتحتین چیرہ شدن
از مصادر مفتوح العین ست مانند طلب فیمال طارد وغارم پس امالہ کردہ میشود طارد وغازم از برائے
چیزے کہ گفتم کہ را مکسور کہ بعد الف ست غالب میباشد حروف مستعلیہ اطار دبطاء وداو ودال مہملات
رانندہ از طرد بالفتح غارم بغین معجمہ ورائے مہملہ تاوان گیرندہ از غرم بالضم ومن قرائب زیرا کہ را مکسورہ
غالب میباشد غیر مکسورہ ہرگاہ کہ باشد را مکسورہ بعد الف ومستعلی واگر متاخر باشد مستعلی در الف
مانند فاروق امالہ جائز نیست از جہت قوت مستعلی فاروق بفا وراء مہملہ جدا کنندہ شعر
یگانہ گشتن ویکدل شدن زچشم آموز ۔ کہ ہر دو چشم جدا و دو جا نمی نگرند ۔ فاذا تبا عدت
فکالعدم فی المنع والغلب پس وقتیکہ دور شود را یعنے ہرگاہ میان را والف فاصل واقع شود
پس وجود را ہمچو عدم ست در منع امالہ اگر غیر مکسورہ باشد وجود را ہمچو عدم ست در غلبہ بر مستعلی
اگر مکسورہ باشد عندالاکثر نزدیک اکثر وبیشتر تبا عدت ماضی معلوم مؤنث غائبہ از باب تفاعل
تبا عد بباء موحدہ وعین ودال مہملتین از بہ دگر دور شدن فیمال ہذا کافر پس امالہ کردہ میشود
ہذا کافر بکسر از جہت عدم اعتبار منع را غیر مکسورہ برائے بعد دوری کافر پوشیدہ وناکردیدہ مثل
ست کافر النعمۃ کالکافر یعنے پوشندہ نعمت ہمچو ناکردنی است یمال مضارع غائب مجہول از باب

افعال صاحش میل یا را بعد نقل فتحہ از ما قبل بالف بدل کردند واجوف یائی ست و بفتح مرت بقادر
و فتح فاء نمیشود در قاف در مرت بقادر مثل مرت بقادم یعنی امالہ کردہ نمیشود زیرا کہ وقت امالہ فتحہ
او بدل میشود باکسرہ از بہر آنکہ را از برای بعد یر مستعلی غالب نمیشود و آن نا قص ست قادر بقاف
و کسر دال مہملہ توانا و قادم بقاف و کسر دال مہملہ از سفر آیندہ و بعضہم بعکس و بعضی مردم بازگونہ
یعنی ما زندا مر را پس بفتح میخوانند کاف ہذا کافر را یعنی امالہ میکنند مرت بقادر را از بہر اعتبار
یا کہ کسرہ در غلیہ بر مستعلیہ اگرچہ دوست عکس بالفتح بازگونہ از باب ضرب وقیل ہو الاکثر
و گفتہ شدہ است کہ این مذہب اخیر اکثر و اغلب ست و در بعضے از نسخ و بجرف و بجرفین
فی کلمتہا علی رسم الربعہ ہا یلیہا و بجرف و بجرفین علی الاکثر واقع شدہ بدانکہ بجرف عطف ست
بر قول او یلیہا از بہر آنکہ جار و مجرور و چون در تقدیر فعل میباشد معطوف میگردد بسیار بر جملہ فعلیہ
ای الاستعلاء مانع قبلہا یا یلیہا و تفصیل بہا بجرف الخ پس قول مصنف یلیہا حال ست و ما بعد او
معطوف ست بر و قد یمال ما قبل ہا را التانیث فی الوقف و گاہی امالہ کردہ میشود حرف بالای
ہا را تانیث کہ منقلب میباشد از واو در حال وقف از جہت مشابہت ہا بالف درین ہنگام از روی
لفظ در خفا و از روی حکم در انکہ ہر دو برای تانیث اند پس امالہ کردہ نمیشود تا تانیث
در افعال از برای فقد مشابہت لفظی و امالہ کردہ نمیشود ہا سکت و ضمیر از بہر فقد مشابہت حکمی
و حسن فی نحو رحمۃ و نیک میباشد این امالہ در مانند رحمۃ یعنی لفظیکہ در و فتحہ بر ما قبل ہا وقف
نیست و نہ بر مستعلی و تفخیم در شت می باشد این امالہ در مانند فی الراء و فی نحو کلمۃ در مانند
کسرۃ بالضم زیرا کہ امالہ فتحہ را ہمچو امالہ در فتحہ است از بہر تکرار پس عمل در امالہ اولیٰ بسیار میشود و
حسن بجاء و سین مہملتین و تفخیم بقاف و باء موحدہ و حاء مہملہ مضارع معلوم مؤنث غائبہ از باب
شرف اول از حسن بالضم و ثانی از قبح بالضم شعر زنجیر پای حسن تو شد خط عنبرین ٭
معجز نگر کہ موی نگہبان آتش ست ٭ و متوسط فی الاستعلاء و متوسط می باشد در حسن و قبح امالہ
و در حرف استعلاء نحو حقیقۃ مانند حقہ یعنی لفظ کہ در و حرف استعلاء و ہا متصل اند زیرا کہ
را مفتوح مانع شد امالہ است بخلاف مستعلی حقہ بالضم ہا و مہملہ و تشدید قاف ظرفی از جوب
و غیر آن کہ در و مروارید و معاصیین و مانند آن کنند و بالا و نخلتی و بالا کثر تربیجہ سہ سالہ کہ در سال
چہارم آمدہ باشد و بالفتح چیزیست ثابت و درست و حقیقت چیزیست و الحروف الاثنان و دو حرف ہا
امالہ کردہ نمیشوند از جہت قلت تصرف ایشان در حروف و امالہ باب تصرف ست و برای آنہا

الفهای ایشان اصل ندارند تا آنکه اماله کرده شود برای مناسبت فان همی بها فکذا لاسماء پس
اگر نام کرده شود بحروف پس همچو اسمها اند حاصل سخن آنست که هرگاه بحرفی شخصی را مسمی سازند
برآید از حرفیت و داخل شود در تحت هیئتی پس اگر بیفتد مقتضی اماله در او بوده باشد اماله
کرده شود و اگر مقتضی اماله نباشد اماله کرده نشود پس داخل الالف الکبری اولی و ثانیه بدو دوم اما جائز
است و در علی و الی جائز نیست زیرا که حکم کرده میشود در الف چهارم و سوم بآنکه بدل و یا است
و لهذا این هنگام تثنیه او بنا میکنند مانند الیان بر قیاس جلبیان و اگر الف چهارم نباشد
نام کرده شود بفعل مانند علی و الی اماله کرده نشود از بهر آنکه تسمیه میکردند آن اسماء را از بناهای
واو از برای آنکه بناهای واو بیشتر بست نسبت بیا و ازین جهت میگویند در تثنیه علی علوان
و اسیل بلی و یا و لدی اما لاقتضائها الجملة جواب سوال است و تقریر سوال آنست که شما گفتید که حروف
اماله کرده نمیشوند و بلی و یا و لدی را اماله کرده اند پس جواب داد مصنف بآنکه و اماله کرده شده است
بلی که حرف ایجاب است و یا که حرف ندا است و لا که حرفی نفی است و اما لا بکسر همزه و تشدید میم از جهت
متضمن بودن هر یک معنی همچو را پس بلی بمنزله فعل است زیرا که مستقل میباشد در جواب و لی نیاز
میسازد از جمله که مذکور است از سوال که صحیح و جید است بر یکم قالوا بلی یعنی آیا نیستم پروردگار شما گفتند
او روح بلی ای انت ربنا یعنی آری تو پروردگار ما هستی و یا قائم مقام او عوامست و همچنین لدی و اما لا
و اما در اصل ان یا بود و ما وصلیه است و نون را بجهت قرب مخرج با میم بدل کردند و میم را در میم
ادغام و معنی اماله در فارسی باری ست میگوئی اخرج یعنی بیرون رو پس هرگاه ما مصدر از خروج
متمنع شد اماله فتکلم ای ان کنت لا تفعل الخروج فتکلم اگر نمیکنی فعل خروج را پس سخن بگو پس
معلوم شد که لا در اما لا معنی ست غنا و جمانی فعلیه را اسیل ما بنی المجهول از باب افعال و اصلش اسیل کسره
یا ما قبل دادند و غیر التمکن کالحروف و اسم غیر متمکن مانند ما و استفهامیه و از اسمهای حرفهاست در اماله
اماله زیرا که اصل الفات اسم تمکن معلوم نمیشود و ذا و ای و متی کبلی و ذا بذال معجمه و الفی بفتح همزه و تشدید
نون و الف و متی با فتح تا فوقانی و الف همچو بلی ست و در انکه آن هر یک مستقل ست بمفهومیه و لهذا
اماله در ایشان جائز ست اگرچه اسماء تمکنه نگفته اند میگوئی من فعل کذا یعنی کدام یکی کرده است
چنین پس در جوابش گفته میشود ذا یعنی آن مرد چنین کرد و میگوئی من انی یعنی از کجاست
در جواب کسیکه گفته است یک الف دینار یعنی مرا یک دینار است دینار در اصل دنار بود نون مشدد
بدل کردند نون اول را بیا و تلفیق بود بمقتضای کلام نحویان و اما لا بالکسر می آید چنانکه در این آیه

کذبوا یا تنا کذا الخ یعنی دروغ داشتند کافران آنجهای ما را دروغ داشتی و میگوئی متی یعنی کی
وجه وقت و جواب کی گفته میشود زید مسافر یعنی زید را انگذری میشود شعر آوتا کی زسفر بازنیائی
بازآ ای آنکه بهشتی تو بهر انجمنی ✤ اسمعیل عیسی لمجی عیسیت و اما که کرده شده است عیسی
از برای آنست عیسیت عیسی را بنا بران ذکر کرد اگرچه فعل صحیح بود از ذوات یا که توهم نکنند که از برای
عدم تصرف یعنی از بر نیامدن صنایع و امر و نهی از وی بنا شد کالحرف در امتناع اماله و قال الفتحة
بگاهی اماله کرده میشود فتحه منفرده در جائیکه تنهاست از الف یا ها تانیث و نمیباشد مگر با راء مکسور
بعد فتحه زیرا که در اماله اکلفت ست پس تو ف ندارد بر فتحه مگر با راء مکسوره در قوت او و کسره است فی نحو
من النصر و فتحتین نحو اعجمیه و رای مهمله گزند و من الکبر مکسر کاف و فتح باء موحده بیرون و من المحاذر بجای
مهمله و ذال معجمه و راء مهمله اسم مفعول ست از محاذره که از یکدیگر پرهیز کردن ست تخفیف الهمزة
تجمعه الابدال والحذف و جلها بین بین سبک کردن همزه جمع میکند او را سه قسم یکی ابدال و آن بدل
کردن او ست باحرفی دوم حذف و آن انداختن او ست سوم گردانیدن او میان بین او یا بین هر دو تنها
و بین حرف حرکتها یعنی گردانیدن همزه میان همزه و حرفیکه موافق حرکت او ست بین بین دو قسم
ست یکی مشهور و آن مذکور شد چنانکه گوئی سیل میان همزه و یا در ماضی مجهول و قیل او حرف حرکة
ماقبلها گفته شده است گردانیدن همزه است میان او و میان حرکت ماقبل او و این قسم
دوم ست که غیر مشهور ست چنانکه گوئی سئول میان همزه و واو در سیل ماضی باید دانست که همزه حرف
شدید و سنگین است بر می آمد از اقصای حلق و از برای همین ثقل و است در و تخفیف از برای
نوعی استحسان و آن نعت تمرکش و اهل حجاز ست باید که اصل در همزه بین بین ست از بهر آنکه تخفیف
همزه است بالقاء او بوجهی و بعد از ان ابدال از ابلغ است باعوض و پس از ان حذف زیرا که
حذوف از یاب همزه است بغیر عوض و شرط ان لا یکون متبدا بها و غرض تخفیف همزه آنست که بنا
همزه آنرا ذکر کرده شده باو در کلام مثل اهل و اهل دائم و متبدا بها بنا بران گفت که همزه اول کلمه
متصل بکلمه یکی شود مخففه نگردد و نشنود و احد هم چنانکه یاید و همزه متبدا بها را اگر تخفیف
تخفیف بین بین خواهد بود کان هل ست و لیکن و میسا کن ست پس ممتنع میشود ابتدا و هرگاه
ممتنع شد اصل باقی ماند و استثناء مثل بران کرده شد یا آنکه همزه متبدا بها نقیل نیست و وارد نمی شود
بحث یکه اصلش ارخنه بود یا بردن او در ابتدا تخفیفش بحذف ست از برای آنکه محذوف
همزه دوم ست و بعد حذف همزه دوم استغنا حاصل شده است از همزه اول و وارد نمی شود نیز بحث نقیل

که در اصل اقول بود از بهر آنکه منع میکنم که اصلش اقول باشد بواسطه آنکه ماخوذ است از نقول بحذف
حرف مضارع وسکون واو پس شد قول و واو برای التقاء ساکنین افتاد پس قل شد و همزه
در او موجود نیست پس او را مخفف چه قسم کنیم و اگر سلامت داریم که اصل قل اقول بوده باشد
اما چون ضمه واو نقل کرده بما قبل دادند واو را بالتقاء ساکنین حذف کردند بستغنا شد از همزه پس
همزه را حذف کردند نه از جهت تخفیف بلکه از بهر استغنا حذف کردند و هی ساکنة او متحرکة و همزه که را تخفیفش
کرده ایم ساکن ست یا متحرک فالساکنة تبدل بحرف حرکة ماقبلها پس همزه ساکن بدل کرده میشود
باحرفیکه مشابه حرکت ماقبل بود اعم از انکه این همزه در یک کلمه باشد یا در دو کلمه خلاصه مقصود آنست
که همزه منفرده ساکنه را اگر ماقبلش مفتوح باشد بدل کنند بالف و اگر مکسور باشد بیا و اگر مضموم باشد
بواو کراسیم همچو راس اصلش روس بود بسکون همزه بالف بدل کردند و آن سر و سر دار ست و بیر
در اصل بیر بود بسکون همزه بیا بدل کردند و آن بکسر با موحده و سکون دوم در اردو کلمه چاه است
شعر در رنج دل غرق میشد دست بر زنقش فگند ❊ اورسن پنداشت اما بر سر چه مار بود ❊
وسوت ماضی متکلم واحد ست از باب نصر اصلش سوءت بسکون همزه و همزه را بواو بدل کردند
سوءت شد و اصل سوءت سوءت واو را بالتحرکها و انفتاح ماقبلها بالف بدل کردند الف بر ای
التقاء ساکنین انداختند سات شد و فتحه سین را بضمه بدل کردند تا دلالت کند بر واو
محذوف سُوت شد سوء بفتح سین مهمله و سکون واو و همزه اندوهگین کردن و بدکردن و بالضم
بدی و آتش و هر آفتی که باشد والی الهدا تنا یت بکسر همزه و سکون یا و کسر تا امر حاضر ست از
اتیان بالکسر و اتی بالفتح که هر دو از باب ضرب اند و بمعنی آمدن اصلش ایتی همزه دوم بسکون تا
و انکسار ماقبلها یا شد و یا خیر بوقف افتاد یت شد و این محل استشهاد نیست و پس ازان
متصل شد کلمه را الهدی و همزه وصل از اول او افتاد پس عود کرد و باز آمد همزه دوم از جهت
زوال موجب قلب که اجتماع همزتین بود پس دو ساکن ملاقات کردند یکی الف هدی دوم همزه
عائد پس الف هدی حذف کردند زیرا که در آخر ست و تغییر در اخر اولی و انسب ست پس شد
الی الهدا تنا همزه ساکنه بعد دال پس اگر قلب کنی همزه بالف بگردد الی الهدا تنا و این موضع استشهاد
نیست و قرأة امام عاصم همزه ساکنه است یعنی دعوت میکند او را بسوی راه راست و میگوید بیا مارا
و نا بنون ضمیر متکلم مع الغیر ست و در اینجا مفعول واقع شده و الذی یمین او تمن ماضی مجهول است
از ائتمان همزه دوم او را بواو بدل کردند زیرا که ساکن ست و ماقبل او مضموم و چون متصل شد

بالذی همزه وصل در درج افتاد و همزه دوم منقلب بواو باز آمد پس دو ساکن بهم آمدند همزه ایمن
و بالذی پس حذف کردند یا را و گشت الذ یمین همزه ساکنه بعد ذال معجمه پس بدل کردند همزه را بیا
پس شد الذ یمین و همزه ساکنه قراءت امام عاصم ست ایمان امین داشتن کسی آنی و آنکه امین داشته
است و یقولون ذن لی اذن امر حاضر ست از اذن یاذن که از باب علم ست همزه دوم او را قلب
کردند بیا و بعد از ان وقف اتصال بقول ساقط شد همزه وصل در درج و برگشت همزه منقلب
بیا پس شد یقول وذن همزه ساکنه بعد لام پس بدل کردند همزه بواو و شد یقولوذن و همزه قراءة
امام عاصم ست اذن بکسر همزه و سکون ذال معجمه دستوری دادن و گوش داشتن یعنی و میگویند
دستوری ده و اجازت فرمای **شعر** نالهٔ من گوش گوهر نه بده رخصتی ۞ چشم براه نیست ملقهٔ دام و گوش
و درین سطر تها ابدال بنا بران متعین ست که وقت ارادهٔ تخفیف همزه بین بین مشهور بسبب ساکن
همزه ممکن نیست و نه بین بین غیر مشهور از بهر آنکه هرگاه مشهور جائز نباشد غیر مشهور نیز جائز نباشد
و حذف نیز ممکن نیست از بهر آنکه باقی نمیماند چیزیکه بر همزه دلالت کند و المتحرکة ان کان ماقبلها
ساکنا و هو واو او یاء زائدتان تغیر الالحاق قلبت الیهما او غم فیهما و همزه متحرک اگر باشد حرف
پیش از و ساکن و حال آنکه آن ساکن واو و یا زائد ست از برای غیر الحاق قلب کرده شود همزه
سوی آن ساکن و ادغام کرده شود این حرف در ان همزه منقلب **خطیئة** همچو خطیئه بفتح خا و معجمه
بکسر ناء مهمله و تشدید یا بیاء تحتانی که بمعنی گناه ست اصلش خطیئه بسکون یا و همزه بعد او بروزن
فعیلة همزه را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و مقروءة بفتح میم و سکون قاف و ضم راء مهمله و تشدید
واو نسخه خوانده شده و اصل آن اصلش مقرؤة بسکون واو و همزه بعد او بروزن مفعولة همزه را بواو
بدل کردند و او را در واو ادغام کردند و انیس بضم همزهٔ اول و ضم دوم مع فاء بفتح اول و سکون دوم
و اصل انیس ست همزه بعد یا و تحتانی همزه را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام فاء ست
شعر تبر زین بخون یلان گشته غرق ۞ چو تاج خروسان جنگی بفرق ۞ بدانکه این قلب و ادغام
بطریق جواز ست و بعضی نحویان این را مذهبی و بر یه التزام کرده اند پس مصنف رد کرد و گفت
و قولهم التزام فی نبی و برئیة غیر صحیح و قول بعضی نحاة که التزام ست الخ غیر صحیح ست یعنی لازم
گرفته شده است قلب همزه بیا و ادغام یا در یا دور و لفظ نبی و برئیة که قول نحویان ست صحیح نیست
بواسطهٔ آنکه نافع که یکی از قراء سبعه ست نبی را در تمام قرآن بهمزه میخواند و نافع و ابن کثیر
که یکی از راویان قاریان ست برئیه را بهمزه میخواند پس در نبی و برئیه عدم التزام قلب و ادغام

ثابت شده در صحاح ست بار بفتحتین نون و بار موحده خبر دهنده از نبی ست نبی فعیل و بمعنی فاعل یعنی
خبر دهنده و تواند بود که نبی از نبوت بالفتح بمعنی رفعت بالکسر باشد و برین تقدیر مهموز نیست
و فعیل ست بمعنی مفعول یعنی بلند کرده شده هر تقدیر اول اصلش نبی بست بفتح نون و کسر بار موحده
و سکون یا و همزه پس همزه را بیا بدل کردند یا را در یا ادغام کردند نبی شد و بریه بفتح بار موحده کسر را مهمله و تشدید یا تحتانی
اصلش بریئة بسکون یا و همزه بعد او همزه را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و بریه خلق ست و ذاکره
که اگر بریه ماخوذ از برا بالفتح باشد که بمعنی خاک ست اصلش بی همزه بود میگوئی براه الله بپرده برا
ای حلقه و لکنه کثیر و لیکن التزام قلب و ادغام بسیار ست و انکان الفا فبین بین المشهور و اگر
باشد ساکنی که پیش همزه است الف و اراده کرده تخفیف او پس میگردانی همزه را بین بین مشهور
پس اگر همزه مفتوح باشد بگردانی او را میان همزه و الف مانند قرأت بالکسر و المد که خواندن
است و اگر مضموم باشد بگردانی میان همزه و واو مثل یسال که از یکدیگر خواستن ست و اگر
مکسور باشد بگردانی میان همزه و یا همچو قائل و بین بین مشهور از بهر آنست که حذف همزه بنقل
حرکت ما قبلش که الف ست ممتنع ست از بهر آنکه الف قابل حرکت نمیباشد زیرا که او پیوسته
ساکن ست بی فشاریش زبان و قلب او ادغام بنا بران ممتنع ست که الف نه مدغم میباشد نه مدغم فیه
و بین بین مشهور معین شد بواسطه آنکه قبل همزه ساکن ست پس بین بین غیر مشهور ممکن نباشد
و انکان حرفا صحیحا او معتلا غیر ذلک نقلت حرکتها الیه و حذفت و اگر باشد ساکن که قبل همزه باشد
حرف صحیح یا معتل غیر آن که مذکور شد یعنی الف یا واو و یا هر دو زائد باشد از برای غیر الحاق
نقل کرده شود حرکت همزه بسوی ما قبل همزه و حذف کرده شود همزه نحو مسئلة مانند مسالة بفتحتین
میم و سین مهمله اصلش مسئلة بالفتح و سکون دوم و فتح سوم حرکت همزه نقل کرده بما قبل دادند
و حذف کردند مسئله شد مسئله در خواستن و پرسیدن و چیزیکه ازان پرسیده شود واجب
بفتح خا معجمه و با اصلش خبا بالفتح و سکون دوم و همزه پنهان و گیاه همزه در لفظ اول عین الفعل
ست و در ثانی لام الفعل و شی بفتح شین معجمه و یا تحتانی اصلش شیئ بفتح اول و سکون دوم
و همزه و سوء بفتح سین مهمله و واو اصلش سوء بفتح اول و سکون واو و همزه و آن راستی و زمین
هموار ست میگویند ارض سوء و ثوب سوء یعنی طول و عرض جامه برابر ست و درین دو لفظ
یا و واو اصلی ست و سوء بالضم بدی اصلش سوء و جیل بفتحتین جیم و یا تحتانی اصلش جیال
بفتح اول و سکون دوم و فتح و جوبة بفتحتین جیم و واو اصلش جوبة بفتح اول و سکون دوم

وفتح سوم یا و واو درین دو لفظ را اندبزای الحاق بجعفر گفته است جوهری جیال فعل است
اسم گفتار و مه به آبی ست از آبهای عرب در راه بصره وحکم جمیع این کلمات آنست که حرکت
همزه بسوی ماقبل نقل کنند وهمزه را حذف ابلغ داد که است در تخفیف
و ابو ایوب و ذو مرهم و اتبغ مره و قاضو بیک وحکمی که سابقا ذکر شد ساکن در کلمه بود که دران
کلمه همزه نباشد واگر بنا شد ساکن در کلمه که همزه دران ست بلکه در کلمه دیگر ست پس درینجا
نیز همان حکم ست پس نقل میکنند حرکت همزه بسوی ساکن وحذف میکنند اعم از انکه ساکن
حرف علت باشد یا حرف صحیح یعنی و مانند ابو ایوب بفتح همزه وضم باء موحده وفتح واو وضم و تشدید
یاء تحتانی وسکون واو اصلش ابو ایوب بفتح همزتین وسکون واو بین و ایوب نام پیغمبر ست که
بر امراض و آلام بسیار صبر کرد چون اوجاع و اسقام از حد گذشت فرمود رب انی مسنی الضر وانت
ارحم الراحمین یعنی ای پروردگار من بدرستیکه من رسید مرا گزند و تو مهربان ترین مهربانان پس شفا
بزنام من ارفال کشائی زکر اسر ✤ مبنی بخط اول قد سنی النصه ✤ غیر منصرف ست بواسطه علمیت و
عجمیت و ابو ایوب کنیت شخصی ست از صحابه که اورا ابو ایوب انصاری میگفتند و حضرت رسالت پناه
در خانه او شرف نزول داشته بودند ذو مرهم بضم ذال معجمه وفتح واو وسکون میم وکسر راء اصلش
ذو امرهم بسکون واو وفتح همزه یعنی صاحب کار ایشان و اتبغی بباء موحده وغین معجمه امر حاضر ست
اتبغی بدو یاء تحتانی از باب افتعال کسره بر یا ثقیل بود اند اختند وبجهت التقاء ساکنین حذف
کردند مره در اصل امره بود ها ضمیر غائب ست اتبغی مره اصلش اتبغی امره یعنی بخواه ای زن طلب
کار او حرکت همزه امر ما قبل را دادند وحذف کردند اتبغا خواستن وقاضون اصلش قاضیون بعد
نقل ضمه یا بما قبل یا را از برای التقاء ساکنین حذف کردند قاضون ش چون اضافت کردند
بسوی ایک نون افتاد وبعد فتحه همزه ایک بواو دادند وساقط کردند قاضو بیک شد بضم ضاد
معجمه وفتح واو یعنی قاضیان بدرستیکه شعر گرانی میکند بسیار قاضی احمد لاغر ✤ نمیدانم چرا بر اهل عالم
منتی دارد ✤ بکوی میفروشان میفرست محتسب همدم ✤ مگر از زمره پرستان هم خیال رشوتی دارد
ندارد هیچکس پروای ریش محتسب ما ✤ بدور شیشه می ریش قاضی حرمتی دارد ✤ ریش قانی
در اصطلاح باده نوشان لته باشد که بر دهن شیشه یا کدوی شراب بندند تا چون شراب
به پیاله ریزند شراب ریخته نشود وگوشته ان لته آویخته باشد وشراب ترشده قطره قطره میچکیده باشد
وقد جاء باء شئی وسورد عما ایضا وتحقیق آمده است باء شئی وسو یعنی نقطی که ساکن او باء و او صلی

ادغام کرده شده نیز حاصل آنست که همزهٔ ارایها و واو را بدل میکنند و یا را در یا و واو را در واو ادغام
از جهت تشبیه واو و یا را اصلی بواو و یا زائد و الله اعلم ذالک فی باب سیری و اری سیری و لازم
گرفته شده است آن یعنی نقل حرکت همزه بما قبل که ساکن ست و حذف همزه در باب
سیری که مضارع باب منع ست و مهموز العین ناقص یائی و همچنین باب اری سیری که ماضی
و مضارع باب افعال ست للکثرة از جهت کثرة استعمال با آنکه جائز نیست استعمال اصل
مگر از برای ضرورت شعر یه یری مضارع رای ست اصلش رای بروزن منع یا الف شد و یری
اصلش یری بود بروزن یمنع فتحه همزه با قبل دادند و حذف کردند یری شد و یا را با الف
بدل کردند یری شد و تا بضم را مهمله و سکون همزه و یا تحتانی دیدن بچشم و دانستن و متعدی
بسوے دو مفعول میباشد میگویند راه ای ابصره یعنی دید او را و راه عالما یعنی دانست
او را دانا و صاحب علم ای عالم ماضی معلوم اصلش رای بروزن اکرم حرکت همزه با قبل دادند
و حذف کردند ای شد و یا را با الف بدل کردند یری شد مضارع ای یهمش یری بروزن یکرم
کسره همزه با قبل دادند و حذف کردند و ضمهٔ یا را بواسطهٔ ثقالت ساقط کردند ارا تا بماند همزه
اول و فتح دوم نهودن بخلاف ینای و انای سینے بخلاف ینای و بفتح یا و سکون نون و مد همزه
اصلش ینای را نای اصلش و نای بفتحات و سکون نون ماضی معلوم افعال و مبنی بالضم
و سکون نون و کسر همزه اصلش مبنی بضم هر دو یا مضارع معلوم فعال و صیغها همزه از جهت
عدم کثرة استعمال بر جواز باقی ست نائی با فتح و رشد زن میگویند نائیه و نایت عنه
ای بعدت انابة دور کردن و کشتی سل للهمزتین و بسیار ست حذف همزه بعد نقل حرکتش
با قبل و سل بفتح سین مهمله که امر حاضر ست از باب منع و اصلش اسال از برای بودن دو همزه
درین کلمات یکی همزهٔ وصل و دیگر همزهٔ اصل باکثرت استعمال و چون همزهٔ دوم حذف کردند همزهٔ اول نیز
حذف کردند بجهت استغنا از دو اذ ارقف نمی المستطرفة وقف بمقتضے الوقف بعد التخفیف
و سرگاه وقف کرده شود بر همزه که در طرف و کناره واقع شده است وقف کرده شود موافق
مقتضاے وقف بعد تخفیف همزه کلام شروع ست در بیان آنکه همزهٔ متطرفه حکمش در تخفیف حال
وصل بحکم اوست در حال وقف یعنی اول عمل باید کرد که موافق مقتضای وقف ست در مانند
او و آن سکون ست بار دوم یا اتمام متطرفه لطباء و را مهملتین و فاسم فاعل مؤنث از تطرف
که در طرف رفتن ست شعر رنجیدن و در بزم تو رفتن گناه من ۞ ساغر ز دست غیر کشیدن

لنا ه کیست ✤ فیجوز فی ہذا الخب وہذا ایرء ومفرد السکون والروم والاشمام پس می آید یعنی حاصل میشود
در ہذا الخب نسکون با وہمزہ سکون در روم واشمام ہر سہ بواسطۂ آنکہ در ہذا الخب وقتیکہ تخفیف
نمی ہمزہ را بر تقدیر وصل بنقل حرکتش بما قبل وحذفش الخ کرد در بضم باو بعدم شدہ است
در وقف کہ ہرگاہ وقف کنند کلمہ را کہ آخرش مضموم باشد جائز ست دران اسکان آخر و روم
و اشمام وہمچنین در ہذا یری وحذا مقرد زیراکہ ہرگاہ تخفیف کردی ہمزہ ہر دو را بقلب بیاو واو
واو ادغام حاصل شد بری ومقرد بیاو واو شد دنان مضمومتان در وقف بوضوح پیوستہ
است جواز سکون وروم واشمام در مثل این لفظ وکذالک شیٔ وسوء وہمچنان ست شی وسوء مرفوع
نقلت نقل کردہ شود حرکت ہمزہ بما قبل وحذف کردہ شود او او یا ادغمت یا ادغام کردہ شود
بدانکہ در شیٔ وسوء تواند بود کہ حرکت ہمزہ بما قبل دہند وحذف کنند وگویند شی وسو بیاو واو
کہ ہر دو مخفف اند بعد ازان وقف کنند و تواند کہ ہمزہ را بیاو واو بدل کنند ویارا در یاو واو را
در واو مدغم سازند پس ازان وقف کنند بریاو واو کہ ہر دو مشدد اند پس جائز ست درین
ہر دو لفظ اسکان وروم واشمام زیراکہ در آخر ہر دو یا مخفف مضموم ست یا یا مشدد مضموم
واو مخفف مضموم باو او مشدد مضموم این حکم وقتی ست کہ نباشد قبل ہمزہ متطرفہ متحرکہ موقوف
علیہا الف الا ان ما قبلہا الف مگر آنکہ بدرستیکہ چیزیکہ یعنی ہمزہ کہ پیش او الف ست
اذا وقف بالسکون وجب قلبہا الفا نحو قرا ٔ وقتیکہ وقف کردہ شود بسکون واجب ست
قلب ہمزہ بالف مانند قراٰ بضم قاف وتشدید راء مہملہ ودر بعضے از نسخ ان یکون بالا ے
ما قبلہا واقع شد اذ لا نقل زیراکہ ممکن نیست تخفیف ہمزہ بنقل حرکت طرف ما قبل و نہ ممکن
حذف زیراکہ مفروض وقف بسکون ست وتعذر التسہیل وممتنع ست تسہیل یعنی گردانیدن
ہمزہ بین بین مشہور از برای سکون ہمزہ وسکون ما قبلش پس معین شد تخفیف ہمزہ
بانکہ او را بالف قلب کنند وچون بالف قلب کنند جمع شوند دو الف یک الف آنست کہ پیش ہمزہ بود و الف دوم کہ
از قلب ہمزہ بالف ہمرسیدہ فیجوز القصر والتطویل پس جائز میباشد قصر بحذف یکی از
دو ساکن وجائز میباشد باقی داشتن ہر دو با مکان جمع ہر دو بدراز کردن مانند
قراٰ بضم قاف وتشدید راء مہملہ وہمزہ تعذر بعین مہملہ وذال معجمہ بدراء مہملہ وشوا ذ شاذ
مراد امتناع ست تسہیل بسین مہملہ آسان کردن قصر بفتح قاف وسکون صاد ودراء مہملتین
کوتاہ کردن تطویل بطاء مہملہ ودراز کردن شعر عاشق شب وصل یار بگزیدۂ خویش ✤

از بهر نشاط دل غمدیدهٔ خویش ۞ وان وقف بالزوم فالتسهیل کا توصل واگر وقف کرده شود
بروم پس متعین ست تسهیل وآن تخفیف همزه است بگردانیدن او بین بین چنانکه بود
تخفیف همزه در حال وصل همچنین و این ظاهر ست وانکان قبلها متحرک فتسع عطف ست
بر قول او انکان ماقبلها ساکنا از بهر آنکه سخن در همزه متحرکه میرود و همزه متحرکه که ماقبلش ساکن
باشد مذکور نشد و باقی ماند همزه متحرک که ماقبلش متحرک ست یعنی واگر باشد پیش همزه متحرک
حرف متحرک پس اقسام منحصر اوند مفتوحه قبلها اثلاث همزه مفتوح ست و پیش او سه
حرکت ست فتح وکسر وضم ومکسوره کذلک وهمزه مکسور ست همچنان یعنی پیش او سه حرکت
ست فتح وضم وکسر ومضمومه کذلک وهمزه مضمومه است همچنان یعنی پیش او سه حرکت
فتح وکسر وضم تسع بکسر تا و فوقانی وسکون سین وعین مهملتین نه زن تسعه با تا نه مرد نحو سال
وماية ومؤجل مانند سال بفتحات وسین مهمله ماضی معلوم باب منع وماية بکسر میم وفتح همزه ملتوب
بصورت الف صدو مؤجل بضم میم وفتح همزه مکتوب بصورت واو وتشدید جیم اسم فاعل و
اسم مفعول از تاجیل که مهلت دادن ست اشباه همزه مفتوح اند وسئم بسین مهمله ماضی معلوم از
سام بالفتح که ملول وآزرده شدن ست وارباب علم ومستهزئین بضم میم وسکون سین مهمله
وفتح تا و فوقانی وسکون هاو کسر زا معجمه وسکون یا تحتانی جمع مستهزئ وآن کسیکه سخریه و
افسوس کند وسئل بسین مهمله ماضی مجهول از سوال مشابه همزه مکسور اند و رؤف بفتح راء مهمله
وسکون واو بسیار مهربان ومستهزؤن جمع مستهزئ ورؤس برا و سین مهملتین فعول
بضمتین جمع راس بالفتح اشباه همزه مضموم اند فنحو مؤجل و اولیس مانند مؤجل یعنی لفظیکه
دران همزه مفتوح باشد وماقبلش مضموم تخفیف همزه بابدال او بواو ست ونحو ماية یاء
ومانند ماية یعنی لفظیکه دران همزه مفتوح باشد وماقبلش مکسور تخفیف همزه بابدال
او بیاست زیراکه اگر بگردانند درین دو لفظ بین بین مشهور بالف نزدیک شود و حال آنکه
قبل او ضمه است یا کسره واین مستکره است وهرگاه مشهور مستعذر شد غیر مشهور نیز مستعذر
شد از بهر آنکه فرع ست ونحو مستهزؤن وسئل بین بین المشهور ومانند مستهزؤن وسئل یعنی
لفظیکه دران همزه باشد وماقبلش مکسور و یا همزه مکسور باشد وماقبلش مضموم در تخفیف
بین بین مشهور ست یعنی میان همزه وحرفیکه از جنس حرکت همزه است پس بیاشد
مستهزؤن میان همزه وواو وسئل میان همزه و یاء قلیل البعد وگفته شده است یعنی بعضی قائل اند

با آنکه در تخفیف دو رست که بین بین غیر مشهور ست پس مستهزون میان همزه و یا باشد و سئل
میان همزه و واو اول مشهور ست درمیان جمهور و بعضے در مثل مستهزون همزه را یا محض میگردانند
و در مانند سئل واو محض شعر بیند حکم عین صوابست و محض خیر ❊ فرخنده بخت آنکه بسمع رضا
شنید ❊ والباقی بین بین المشهور و باقی مانند پنج قسم متعین ست در وبین بین مشهور
و جاء مناة و سال و آمده است مناة بکسر میم و سکون نون و سین مهمله و قلب همزه مفتوحه
که قبلش فتحه است بالف و قیاس نیست و مناة عصا و چوب دستی ست و همچنین سال بقلب همزه
مفتوحه که قبلش فتحه است بالف و آن ماضی معلوم ست و نحو الواجی و صلاً و آمده است واجی
بجیم و ابدال همزه متحرکه که قبلش مکسور ست بیا در وصل و نیست قیاس از بهر آنکه تخفیف این
همزه در حال وصل بین بین ست و بواسطه آن قید وصل کرد که واجی که در شعر عبد الرحمان ابن
حسان واقع شده است بر قیاست چنانکه مصنف میگوید و اما یشیجر اسه بالفهر واجی ❊ فعلی القیاس
و اما لفظ واجی که یشیجر اسه الخ آمده است پس بر قیاس ست از بهر آنکه همزه واجی درین مصراع
برای وقف ساکن باشد و ما قبلش مکسور ست پس بدل کردند بیا بنا بر قیاس و سه مصراع
بالای مذکور درین انیست شعر دعوا لهم لکنت کموت بحر ❊ هوای فی مظلم الغمرات واجی
و کنت اذل من وتد بقاع ❊ یشیجر اسه بالفهر واجی ❊ و با بفتح و سکون واو کنت ماضی متکلم
از باب نصر حوت بضم حاء مهمله و سکون واو ماهی بزرگ احتیان با کسر جمع بحر بفتح باء
موحده و سکون حاء مهمله هوی ماضی معلوم منظلم با ضم و سکون ظاء معجمه و کسر لام تاریک
غمره بفتح غین معجمه و سکون میم و راء مهمله سختی و لبیا آب غمرات جمع واجی بدال مهمله و کسر
جیم تاریک اذل بفتحتین همزه و ذال معجمه و تشدید لام اسم تفضیل ذلیل که بمعنی خوارست
وتد بفتحتین واو و تاء فوقانی و دال مهمله قاع بقاف و عین مهمله زمین هموار یشیجر بشین
معجمه و جیم تفعیل ست بمعنی سر شکستن و یشیجر مضارع معلوم غائب ست از وراس بارج
و سکون همزه فهر بکسر فا و سکون هاء و راء مهمله سنگ که بدان جوز و غیران سایند و سنگ گل
مشت دست را پر کنند و اجی بجیم کوبنده پس معنی بر دو بیت انیست که اگر نمی بودند
ایشان سر آئنه میبودم مانند ماهی بزرگ دریا که بر همه ماهی غالب ست و ظاهر شده است
در تاریکی آبهای بسیار سخت تاریک ست و بودم خوارتر از سنگ زمین هموار که میکوبد بر او
کوبنده بسنگ خلافا لسیبویه یعنی مخالفت میکنند قول سابق مخالفت سیبویه را و جمع

کرتابعان او نیند زیرا کہ این سبب در تخفیف شاذ انشاذ کردہ اند والتزموا خذ وکل علی غیر قیاس
للکثرة ولازم گرفتہ اند قوم حذف ہمزہ در خذ بخاء و ذال معجمتین کہ امر حاضرست از باب نصر و مہموز الفا
وہمچنین کل بر غیر قیاس از جہت کثرت استعمال اصل خذاو خذ بود ہمزہ دوم حذف کردند برائے
کثرت استعمال وہمزہ اول برائے استغنا وعدم احتیاج وصل کل اُکل بود بر طرز خذ اخذ بالفتح گرفتن
اکل بالفتح خوردن شعر دیگر حریف پختہ بہبود نیستم ۔ یک زخمہ جانستان کہ دلم از رفو گرفت
وقالوا امر وہوا فصح من اومر وگفتند کہ مرامر حاضرست از باب نصر ومہموز الفا بر منوال خذ وکل در حذف
ہمزہ ونیست حذف اولازم از جہت عدم کثرت ومر فصیح ترست از اومر بقلب ہمزہ دوم بواو بر قیاس
چنانکہ مذکور شود وہر گاہ مر در کثرت بخذ وکل نمیرسد حکم او را متوسط ساختند پس درواومر ومر ہر دو
تجویز کردند اما در ابتدا امر افصح ست از اومر بواسطہ ثقل دو ہمزہ واما واامر فافصح من ومر واما وامر
بعود ہمزہ محذوفہ در وقت وصل واو وغیر آن افصح ترست از ومر بواو عطف وایراد مر بی اعادۂ ہمزہ
زیرا کہ مستغنی میشوند از ہمزۂ وصل پس ثقل لازم نمی آید در مصحف مجیدست وامر اہلک بالصلوٰة یعنی
وامر کن ای محمد تابعان خود را بنماز واین بحث را مصنف دریخجا ذکر کرد ومناسب آن بود کہ در بحث
دو ہمزہ مذکور میکرد از بہر آنکہ باستناة وسال وواجی وصلا مناسبت دارد در دانکہ تحقیقات ایشان
خلاف قیاس ست واذ اخفف باب ہمزة الاحمر فبقاء ہمزة الام اکثر وہر گاہ ساکن شود باب
ہمزة الاحمر یعنی ہر ہمزہ کہ واقع باشد بعد لام تعریفیکہ ثابت ست بعد ہمزہ وصل در پس بقاء ہمزہ
لام یعنے ہمزہ وصل پیشتر ست در ماسبق مذکور شد کہ حرکت ہمزہ ساکنہ بماقبل نقل میکنند پس
اشارت کرد اینجا بسوی آنکہ ہر گاہ نقل کنند حرکت ہمزہ بسوی لام تعریف آیا حرکت لام معتبر میباشد
یا معتبر نمیباشد پس اگر معتبر نباشد چنانکہ مذہب اکثرست فیقال الحمر پس گفتہ میشود
الحمر بفتحتین ہمزہ ولام وسکون حا وفتح میم واثبات ہمزہ وصل زیرا کہ لام در حکم ساکن ست در اصل
الاحمر بود فتحہ ہمزہ ثانی بماقبل دادند وحذف کردند واگر حرکت لازم معتبر نباشد گفتہ میشود وحمر بفتح لام وسکون
حا وفتح میم وحذف ہمزہ از جہت استغنا از وبحرکت لام واعتبار نکردہ است ہیچکس حرکت نون
در لم یکن الذین واعادۂ واو محذوف زیرا کہ لام تعریف با اسم کالجزء شدہ است لفظا برائے آنکہ
یک حرف ست ومعنی از بہر اینکہ مدخول را تغییر داده است از تنکیر بسوئے تعریف وقتیکہ
لام کالجزء شده حرکت منقولۂ ومشابہ حرکت منقولہ اصل گردید کہ اصل انسال ست وعلی الاکثر قیاس من
حمر بفتح النون وقلحمر بحذف الیاء وبنا بر مذہب اکثر گفتہ شدہ است وقت اتصال من جارہ

من بر لغت بنو من و فتح لام لحمر در من الاحمر و قتیکه سبک کرده شد زیرا که لام کا لساکن ست پس اگر
نون را حرکت ندهند التقاء ساکنین لازم آید و مذهب اکثر گفته شده است فلحمر بکسر فا و فتح لام و
سکون حا و حذف یاء فی جاره در فی الاحمر از برای التقاء ساکنین بواسطه اینکه لام در حکم ساکن ست
و اما بر مذهب اقل گفته میشود من لحمر بسکون نون و فی لحمر باثبات یا از جهت اعتبار حرکت لام و علی
الاقل جار عادنولی و بر مذهب کمتر آمده است قرأة ابو عمر و نافع عادلولی در عادن الاولی یعنی نیست
سوء خدای عاد نخستین را توضیح این مطلب آنست که قیاس لغت بیشتر چنین ست که نقل کردند حرکت
همزه اولی اسوی لام و حذف کردند و حرکت دادند نون تنوین را و گفتند عادن لولی زیرا که تنوین
نون ساکن ست و لام تعریف در حکم ساکن پس واجب شد کسر تنوین برای التقاء ساکنین و اما بر لغت
قلیل اعتبار حرکت لام کردند و حرکت ندادند نون را و گفتند عادن اولی پس بدل کردند نون را
بلام و ادغام کردند لام را در لام و گفتند عادلولی بفتح دال و تشدید لام مضموم و لم یقولوا سئل و لا اقل
لاتحاد الکلمة اشارت ست بسوی جواب سوال مقدر تقریرش آنست که شما در اسئل و اقل حرکت همزه
بسوی سین و حرکت و او بسوی قاف که منقول ست اعتبار کردید و باعتبار این حرکت عارضی همزه را
حذف کردید با آنکه در احمر اعتبار نکرده اند جواب آنست که ونگفتند اسئل و نه اقل باثبات همزه وصل
بر لغت اکثر از برای یکی شدن کلمه اینجا بخلاف احمر زیرا که حرفیکه منقول ست بسوی حرکت همزه
و آن لام تعریف ست غیر حذف لفظی ست که منقول شده است از و حرکت و آن همزه است
و از برای آنکه این الفاظ کثیر الاستعمال اند و النهر تان فی کلمة ان سکنت الثانیة وجب قلبها
هرگاه فارغ شد مصنف از بیان یک همزه شروع کرد در بیان دو همزه پس گفت دو همزه اگر باشد
در کلمه واحده اگر ساکن باشد همزه دوم واجب شود بدل کردن همزه دوم با حرفیکه از جنس حرکت
همزه اول ست از جهت کراهیت اجتماع دو همزه با دشواری تلفظ بثانی حاصل سخن آنست که هرگاه
در یک کلمه دو همزه جمع شود و اول متحرک باشد و دوم ساکن اگر همزه اول مفتوح باشد همزه دوم را
با الف بدل کردند و اگر مکسور باشد بیا و اگر مضموم باشد بواو و این تبدیل بطریق وجوب ست
کادم همچو آدم اصلش ادم بود همزه اول زائده است و دوم فا الفعل مشتق از ادمة بالضم که رنگ
گندم گون ست همزه دوم را بالف بدل کردند این سخن بر تقدیری درست میشود که آدم عربی باشد
و اصح آنست که آدم اسم عجمی ست چنانکه جار الله زمخشری در کشاف گفته است ایت در اصل ایت بود
امر حاضر ست از باب ضرب و مهموز الفا ناقص یائی یعنی بیا همزه دوم را بیا بدل کردند او گفتن در اصل

از تمن بود از ایتمان کہ گذشت ہمزۂ دوم را بواو بدل کردند و در بعضے از نسخ عطف بالاے امیت
واو تمن واقع شدہ ولیس اجر منہ لانہ فاعل ونیست اجر بدہمزہ وفتح جیم وراء مہملہ از قبیل آدم کہ در و
دو ہمزہ جمع شدہ باشند دوم ساکن بود و بدل کردہ باشند زیرا کہ بدرستی کہ اجر بروزن فاعل ست
ماضی معلوم باب مفاعلہ ہمچو ضارب پس الف زائدہ باشد نہ مبدلہ از ہمزہ لا افعل و نہ افعل ست ماضی
افعال چون اکرم باجتماع دو ہمزہ اول مفتوح و دوم ساکن وابدال دوم بالف لثبوت یواجر از جہت
ثابت شدن یواجر در مضارع او واگر افعل باشد مضارع او یوجر بود و ما قبلہ فیہ واز چیز یکہ گفتم
او را در آنکہ اجر فاعل ست نہ افعل این دو بیت قول مصنف ست کہ میگوید شعر
دللت تلتا علی ان یوجر ✤ لاستقیم مضارع اجر ✤ فعالہ جار والافعال غر ✤ وصحۃ اجر تمنع اوجر یکون
را راء روی در ہر دو بیت برای وقف ودلالت بالفتح والکسر راہ نمودن ثلاث مفعول باسقاطہ بقاف
راست شدن واستقیم مضارع غائب ست از وعر بفتح عین مہملہ وتشدید زاء معجمہ ای اقل یعنی کم ست
تمنع مضارع غائب مؤنث از منع بالفتح کہ باز داشتن ست یعنی دلیل آوردم سہ دلیل را بر انکہ یوجر بضم
اول وکسر سوم مستقیم نمیباشد کہ مضارع اجر بودیکی فعالہ بکسر فاست و دوم آنکہ یوجر بضم اول وکسر
سوم الی افعال کمیاب ست وسوم اینکہ صحت اجر یعنے فاعل ست منع میکند اجر بمعنے افعل را الیضاح
این مطلب آنست کہ مصنف سہ دلیل ثابت کردہ کہ اجر فاعل ست اول آنکہ آمدہ است اجر اجارۃ
واگر اجر افعل باشد مصدر او بروزن فعالہ بکسر اول نباشد زیرا کہ فعالہ مصدر فاعل ست نہ افعل
دوم آنکہ نگفتہ اند در مصدر اجر ایجار واگر اجر افعل باشد وصحت اجر فاعل منع میکند اجر افعل را فیہ
نظر از جہت جواز اشتراک اجر در فاعل وافعل ومصدر اول اجارۃ باشد ومصدر ثانی ایجار وقول
مصنف کہ الافعال غیر ممنوع ست زیرا کہ صاحب کتاب حکم نقل کردہ است اجرت انراۃ البغی نفسہا ایجارا
یعنے کرایہ دادن زانیہ تن خود را کرایہ دادنی یعنی بفتح باء موحدہ وکسر غین معجمہ وتشدید تحتانی فاحشہ
ومحجبہ بدآنکہ اجر بمعنے اعطے یعنے بخشیدن نزاع افعل ست نہ فاعل نزاع درین ست کہ اجرت الدابۃ ای
اکریتہا یعنے کرایہ دادم چارپایا را وحق آنست کہ اجر باین معنے مشترک ست در فاعل ومضارع او
یواجر ست ودر افعل ومضارع او یوجر ومواجرۃ مصدر اول ست وایجار مصدر ثانی وان تحرک وسکن
ماقبلہا کسا ال تثبت عطف ست بر تقول او وان سکنت الثانیۃ یعنی واگر متحرک باشد ہمزہ دوم
وساکن باشد ماقبل او ہمچو سا ال بفتح سین مہملہ وتشدید مد ہمزہ کہ اصلش سأال بود بسکون ہمزہ اول
در وزیرا کہ ممکن نیست تخفیف او بابدال از برائے فرق کردن میان این ہمزہ ومیان ہمزہ کہ در موضع لام

میباشد چنانکه بیاید وبین وبین مشهور توان کرد زیرا که همزهٔ قریب بالف میگردد ولازم می آید التقاء
ساکنین وازما بین بین غیر مشهور پس از جهت سکون همزهٔ اول وتخفیف بحذف نیز نمیتوان کرد از
بهر آنکه معلوم نمیشود که فعال مشدد ست یا فعال مخفف مثبت ماضی معلوم مؤنث غائبه از باب نصر
سال بسیار خوانده وسوال کننده وان تحرکت وتحرک ماقبلها فقالوا واجب قلب الثانیة یاء ان
انکسر ماقبلها واگر متحرک باشد همزهٔ دوم ومتحرک باشد ماقبل او پس گفته اند که واجب ست بدل کردن
همزهٔ دوم بیا اگر مکسور باشد ماقبل همزهٔ دوم که همزه اول ست او انکسرت هی وواو فی غیره یا مکسور باشد
همزهٔ دوم یا همزه دوم بواو در غیر هر دو واحد از دو صورت که مذکور شد نحو جاء مانند جاء واصلش بر مذهب
غیر خلیل جاءیء ست با دو همزه متحرک که همزه اول بدل ست از عین الفعل که یا بود چنانکه در رابع ودهو
دوم لام الفعل ست پس همزه دوم را بیا بدل کردند از برای انکسار ماقبلش پس گشت جاءی بعد ازان
جون قاضی اعلالش کردند وبین بین نکردند زیرا که دران ملاحظه همزه است پس لازم می آید اجتماع
دو همزه وا ما بر مذهب خلیل جاءی بقلب ست چنانکه گذشت پس اعلالش مثل اعلال قاضی
کردند پس برین تقدیر از ما نحن فیه نمیباشد مثال همزهٔ ماقبل مکسور ست وایمة بفتح همزه وکسر یاء
یا ء تحتانی وتشدید میم جمع امام بالکسر وآن پیشواست اصلش ائمة بفتح همزه اول وسکون دوم
وکسر میم اول مانند امرة جمع حمار بالکسر واول او دو همزه جمع شدند نخستین همزه جمع ودوم بنا بر الفعل
وقیاس قلب ثانی بالف ست از جهت سکونش وانفتاح ماقبلش چنانکه ءمة جمع اما ما چون
بعد همزه دو متجانس که میمین اند واقع شده اند وارادهٔ ادغام کردند نقل کردند حرکت میم اول و
آن کسره ست بسوی همزه وادغام کردند میم را در میم پس گشت ائمة پس همزه دوم را بیا بدل کردند
مثال همزه ایست که خود مکسور ست البته نقل کسره میم بسوی او مکسور شده واو یدیم بضم همزه وفتح واو
وسکون یاء تحتانی وکسر دال مهمله تصغیر آدم اصلش أُیدِم بدل کردند همزه دوم را بیا واوادم بفتح
اول وکسر چهارم جمع ادم اصلش ادراد م با دو همزه والف بعد هر دو بدل کردند همزه دوم را بواو ومنه
خطایا واز دست یعنی از انکه در رد دو همزه متحرک که جمع اند خطایا ست جمع خطیئة بفتح خاء معجمه وکسر طاء مهمله وتشدید یاء
تحتانی وآن گناه ست بیت مکن برین جفا گر هیچ راهی + نکردم جز وفا داری گناهی + اگر کردم گناه آن نیز ما هی
حیم ست + گناه آدمی هم قدیم ست + فی التقدیر الاصلی در تقدیر اصلی اضاحش آنست که اصل خطایا می بود
بتقدیم یاء تحتانی بر همزه پس قلب کردند یا را بهمزه چنانکه در قبایل جمع قبیله پس گشت خطاءِ با دو همزه وهمزه دوم را
از جهت انکسار ماقبل بیا بدل کردند خطاءی شد وبعین اجتماع دو همزه است وخواهد آمد در بحث اعلال که همزه بعد الف

باب مساجد است واقع شود بعد او یا باشد و مفرد او چنین بود بدل کنند آن همزه را بیاء مفتوح و یا را بالف پس گردند خطایا و قید کرد مصنف تقدیر را باصلی زیرا که خطائی بتقدیم همزه بر یاء تحتانی نیز تقدیر اصلی او نیست بلکه تقدیر اصلی او خطاءر باد و همزه است و در حقیقت این تقدیر نیز تقدیر اصلی او نیست بلکه تقدیر اصلی خطائی است بتقدیم یا بر همزه مگر آنکه خطاءر بُد و همزه اصل ست بنسبت بسوی خطای همزه پیش با و این تقدیر مذهب سیبویه است **شعر** نزیفت نسبت بمشک خطا کردم خطا کردم ✤ من این تشبیه بے معنی چرا کردم چرا کردم ✤ خلافا للخلیل مخالفت میکند قول سابق مخالفت کردنی مر خلیل را از بهر آنکه خلیل مخالفت دارد در آنکه اصل خطایا خطائی بتقدیم یا بر همزه است اما میگوید که همزه را بر یا مقدم کردند پس گفت خطائی بر وزن وفائی و بعد ازان کردند انچه گفته شد و مذهب سیبویه اقیس و اصح ست بواسطه آنکه منقول ست از عرب موثوق بعربیه اللهم اغفر لی خطای یعنی انچه خدائی بیامرزم مرا گناهان را بتخفیف دو همزه بقلب یائین و اگر خطائی مقلوب باشد چنانکه خلیل میگوید نباشد قول عرب راوجهی و قد صح التسهیل فی نحو ایمة و التحقیق اعتراض ست بر قول نحویان که واجب ست قلب همزة دوم بیا اگر ما قبلش مکسور باشد یا خودش مکسور باشد یعنی و تحقیق صحیح شده است از فراگردانیدن همزهٔ دوم بین بین در مانند ایمة و تحقیق صحیح شده است ابقاء همزتین در نحو قول قرا اولی ست از قول نحاة از برای استماع از لغات و ممکن ست که جواب داده شود با آنکه مراد نحویان آنست که قلب همزه بیا قیاس ست و مخالف او شاذ که یاد کرده میشود الفاظ دیگر را بران قیاس نباید کرد و این منافات ندارد آنرا که در قرأت سبع واقع نشود از برای آنکه جائز ست که مخالف قیاس و مخالف استعمال نباشد و مثل این مقبول و در کلام صحیح واقع ست و نحاة شاذ را سه قسم ساخته اند یکی مخالف قیاس فقط و دیگر مخالف استعمال فقط و این دوم مقبول اند و سوم مخالف قیاس و استعمال و این قسم مردود ست و التزم فی باب اکرم حذف الثانیة و حملت علیه اخواته اعتراض دیگر ست بر قول نحاة که گفتند واجب ست قلب همزه دوم بوا و اگر همزه ما قبل همزه مکسور نباشد یعنی و لازم گرفته شده است در باب اکرم حذف همزهٔ دوم و حمل کرده شده است بر اکرم امثال او در احتمال سؤال آنست که اکرم مضارع معلوم متکلم واحد ست و اصلش ءاکرم با دو همزهٔ مفتوحه زیرا که حروف مضارع همان حروف ماضی اند بزیادت حرف مضارع و هرگاه ماضی او اکرم ست واجب شد که اصلش ءاکرم شد و بعد ازان اجتماع دو همزه در کلمه کثیر الاستعمال مکروه ثقیل داشتند

پس حذف کردند همزهٔ دوم را حذف لازم دوم را بجای بران خاص کردند که نقل از دو ناشی شده بود
پس ازان حمل کردند اخوات و نظائر در آنکه یکرم و تکرم ست بر دو ضم دادند حرف مضارع را تا ملتبس
نشود بمضارع ثلاثی مجرد پس ثابت شد که قول سخویان منقوض ست بمثل اکرم و ممکن ست که
جواب داده شود با آنکه مراد سخات آنست که تعدی قلب ست اما استعمال در اکرم خلاف قیاس ست
فی المثنوی شعر جان فی معنی درین تن بے خلاف ✤ تیغ چوبین ست پنهان در غلاف ✤
وقد التزموا قلبها مفردة یا مفتوحة فی باب مطایا و تحقیق لازم گرفته اند بدل کردن همزه
در حالتیکه تنهاست بیا و مفتوح در باب مطایا بفتح میم و طا و مهمله جمع مطیه بالفتح و کسر طا و تشدید
یا و تحتانی اشتر سواری و صراح ست مطیه بارگی و باره و بارگی اسپ ست ما لغنی راست سیعر
و آمد سخرم بارگے ✤ نگونسار گردید یکبارگی ✤ مطیه مطیوه مشتق از مطیو بالفتح که سرعت
و شتاب دابه است در سیر و او را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و اصل مطایا مطایوست
و او را برای نظرف و انکسار ما قبل بیا بدل کردند گشت مطائی با دو یا و بعد ازان یا را که
بعد الف جمع بود همزه بدل کردند قبائل و شد مطای تقدیم همزه بر یا و گران داشتند یا را
بعد کسره که بر همزه است پس بدل کردند کسره را بفتحه و یا را بالف مثل عذاری بعین مهمله
و ذال معجمه و راء مهمله جمع عذرا بالفتح که زن بکر و دوشیزه است پس گشت مطاا ابدو الف
و همزه در میان ایشان و گویا که سه الف ست و همزه را بیا بدل کردند مطیایا ت. و منه خطایا
علی القولین و از قبیل التزام قلب همزه مفرده است بیا و مفتوح خطایا برد و قول سیبویه و خلیل
اما بر قول سیبویه نیابر آنکه بعد انقلاب همزه ثانیه یا میگردد خطائی بهمزه مفرده و بعد او یای
مزید و بر مذهب خلیل از بهر آنکه مقدم میکنند همزه را بر یای اجتماع دو همزه پس میگردد خطای همزه
بعد او و یا و عمل بعد از پیش مذکور شد و فی کلمتین یجوز تحقیقهما و تخفیفهما تخفیف احدهما علی قیاسها
عطف ست بر قول مصنف فی کلمة نجا که گفته است و الهمزتان فی کلمة یعنی دو همزه که در دو
کلمه باشند جائز میباشد اثبات هر دو و سبک کردن هر دو و سبک کردن یکی از دو همزه در
دو کلمه جمع شوند روا ست التقاء هر دو همزه بے تغیر بواسطه آنکه اجتماع هر دو عارضی ست
و آسان کرده است امر ثقل را و تخفیف هر دو نیز روا ست از بهر ثقل بسبب اجتماع هر دو
و تخفیف یکی ازان دو نیز جائز ست و بعد ازان اختلاف کرده اند ابو عمر اختیار کرده است
تخفیف همزه اول زیرا که ثقل از اجتماع در همزه است و خلیل اختیار کرده است تخفیف

همزه دوم بتغییر که ثقلی نزدیک ثانی پیدا شده است پس تخفیف قبل حصول ثقل نمیتوان کرد
[illegible]

زیرا که الف در حروف علت دیگر است و همزه دیگری نیست ولا یکون الالف اصلا فی متمکن ولا فعل
ولکن عین واو او یاء و نیز باشد این در اسم متمکن و در فعل اصل و لیکن بابدل ست از واو او یا از
یا زائده است و این از استقراء معلوم شده است و اما حروف پسه الفهای ایشان چه علی اند از بهر آنکه
حروف نه مشتق ست و نه متصرف پس نشاخته نمیشود احوال الفات حروف سوا ظاهر پس نگاه نیند
که الف در او زائده است یا نیست و نگویند که بدل ست از حرفی و همچنین سینه و انجیر از بهت عدم
اشتقاق هر دو شکل بیان و نه آنچه فاعل یا تفعل ست و در اصطلاح نحاة اسم معروف را
گویند نا بران که قابل اعراب ست و قد انتقضا مامین و تحقیق متفق شده اند واو و یا در واقع
شدن سوم و فا یعنی واو فا الفعل واقع میشود فا مین تثنیه باعتبار واو و یا ست کوعد
و یعد بالفتح و آن نوید دادن ست ضد وعید و روزن کریم و یسر بالضم و آن
آسانی ست ضیق و عسر بالضم و همچنین واو و یا مشتق شده اند در وقوع خود ها و عین الفعل یعنی
واو عین الفعل واقع میشود و یا عین الفعل واقع میشود کقول و بیع و همچو قول بالفتح و بیع بالضم و لام
و واو و یا لام الفعل واقع میشود کغزو و رمی همچو غزو بفتح عین و سکون زا و فا مفتحتین با دشمن دین جنگ
کردن و رمی بالفتح مکرر محرر شد و تقدمت کل واحدة علی الاخری پیش شده است هر واحد از
واو و یا بر دیگری فا و عینا از روی فا و عین یعنی کاهی واو فا الفعل و یا شد و یا عین الفعل باشد
کویل همچو ویل بفتح واو و سکون یاء تحتانی و آن وادی ست در جهنم و نهب و نام وادی ست در دوزخ
و یوم بالفتح تقدمت بقاف و دال همه ماضی معلوم شدند باب فعل اخری بالضم و سکون خاء
معجمه و الف دیگر مؤنث آخر بالمد و فتح خاء معجمه که در فارسی زبان ترجمه آن دیگریست شعر
تیری زدی و در دلش دل آسوده شد زدرد ۞ جان ای طبیب خسته دلان مرهمی دگر ۞ و دگر دیگر بیاء
معروف نیز لغت ست مثال ۞ کشتگان خنجر تسلیم را ۞ هر زمان از غیب جان دیگریست ۞ و خلفتا
فی ان الواو تقدمت عینا علی الیاء و لاما و مختلف شده اند واو و یا در آنکه بدرستی که واو پیش شده است
در حالیکه عین الفعل باشد یا در حالیکه لام الفعل باشد مانند طویت بطا و همه یعنی پیچیدم
بخلاف العکس بخلاف عکس مذکور یعنی مقدم نشده است یا در حالیکه عین الفعل باشد
بر واو و در حالیکه لام الفعل باشد بواسطه آنکه این صورت واقع نمیگردد و فیه نظر از بهر آنکه
در حیوان یا عین ست و واو و لام و یا بر و مقدم شده است و جوابش مصنف می گوید و واو حیوان
بدل عن یاء و واو حیوان بفتحتین بدل ست از یا زیرا که اصلش حییان ست و باعث شده ست

قوم را برین توجیه عدم نظیر تقابل یاء واو و الف در کلام یا استقراء و قیاس میان جیاءت بواسطه آنکه یا متحرک ست و ماقبلش مفتوح و یا را متحرک انگاشته اند تا سابق ساکن باشد و تحرک یا مانند تحرک واو در جولان بفتحتین صیم و واو و خفقان بفتحتین شاهد صحیح و فاو تا و ما قبلش ساکن باشد و جیئیل بفتحتین و سکون یا و ضم واو و سکون ل و سکون یا دوم و ل علم و مانند آنست اما چون اجتماع دو متجانس مکروه بود یکی را دوم را بالف بدل کردند نه اول را زیرا که تغییر در آخر بهتر میباشد و ان الیاء وقعت فاء و عینا فی بین و فاو و یا مافی بدیت و نیز مختلف شده اند واو و یا در آنکه بدرستیکه یا واقع شده است فاء و عین در بین که بفتح یا و اول و سکون دوم نام مکانی ست و واقع شده است با فاء و لام در بدیت بیا تحتانی و دال مهمله و سکون یای تحتانی ای البغت یعنی نعمت و ادم نعمت بالکسر ال و نکی ست فناز دست و رس و انچه کرده شود از نکوئی در حق کسی بخلاف الواو و بخلاف واو کراهیت هرگز فاو عین واقع نشده است و فاو لام نیز واقع نشده الافی اول علی الاصح مگر در لفظ اول بر مذهب صحیح که اصل او دوواو و لام ست و در بعضی از نسخ لفظ اول محلی بلام ست و حال اول و اول مفصل رقم یافت هر چه ان ماضی ست لایذکر بود و الافی الواو علی وجه و مگر در لفظ واو بر یک طرز یعنی بران طرز که اهلش و وو باشد بدانکه اخفش گفته است که واو در اصل دو واو بود بسبب واو و واو متوسط را بالف بدل کردند واو شد و بعضی گویند واو در اصل وی و بود بتوسط یا در میان دو واو اول صعوبت ست زیرا که واوی از یائی بیشتر میباشد و عین او را قلب کردند بلام او را از جهت کراهیت اجتماع دو حرف متحرک اول کلمه دان الیاء وقعت فاء و عینا و لاما فی بیت بخلاف الواو و مختلف شده اند واو و یا در انکه بدرستیکه یا واقع شده است فاء و عین و لام در بیت که ماضی متکلم واحد تفعیل ست ای کتب الیاء یعنی نوشتم حرف یا بخلاف واو که فاء و عین و لام واقع نشده است الافی الواو علی وجه مگر در لفظ واو بر یک طرز یعنی نزد یک کسیکه قائل ست با انکه اهلش لبسه واوست و آن اخفش ست و گذشت و الفاء تقلب الواو و همزة لزوما و فا بدل کرده میشود و او همزه بدل لازم اگر واو و فا فعل واقع شود واجب ست ابدال او بهمزه فی نحو اوصل واوصیل و الاول درمانند او صل بفتح همزه و کسر صاد مهمله که در اصل وصل بود جمع تکسیر واصل و آن بچیزے پیوسته و پیوند کننده را گویند و اوصیل بالضم و فتح دوم و سکون سوم و کسر چهارم و اول بضم همزه و فتح واو جمع اول بضم همزه و النث آخر که مؤنث اول ست اهلش رول بالضم و فتح دوم شعر عشقم بلند مرتبه چون پروز اولست ✽ خاکستر وجود مرا سوز اولست ✽ پروانه صد چراغ گزید و همان نمط ✽ در سینه سوز شمع

نسخه نور

شب افروز اولست * اذا تحرکت الثانیة وقبلها متحرک باشد واو دوم یعنی ابدال واو اول
از دو واو با همزه برتقدیرست که واو ثانی متحرک بود نه ساکن بخلاف دوری بضم واو اول سکون
دوم و کسر راء مهمله که ماضی مجهول ست از باب مفاعلة وتصریف مفروق تصریفیه واری یواری
بواو و همواریات پنهان کردن ست دوری پوشیده شد و درین کلمه که در مصحف مجید واقع شده
واو اولرا همزه بدل نکردند زیرا که واو دوم ساکن ست اصلش واری بالف آخر چون خواستند مجهول
کنند واو را ضم دادند ناچار الف از جهت ضمه ماقبل واو شد پس گشت دوری وجواز امثال نحو
اجوه واوری وقلب کرده میشود واو که فاء الفعل باشد همزه بطریق جواز در مانند اجوه بالضم که در اصل وجوه بود بضم جمع وجه
بالفتح واوری اصلش دوری بابدال واو اول همزه ومراد از مانند اجوه لفظی ست که واو مضموم در اول او باشد مقصود از مانند
اوری کلمه که در اول او دو واو باشد واول مضموم بود دوم ساکن وقال المازنی فی نحو اشاح وگفته است مازنی که
قلب میکند واو را همزه بطریق جواز وقتیکه واو مکسور در اول واقع شود چنانکه در اشاح بکسر همزه وشین معجمه وحاء مهمله که گرفتن
مرصع بجواهرست واصلش وشاح مازن بکسر زا منقوطه نام مدیر قبیله است از تمیم ومازنی نحویست چنانکه شافعی هم امامی از ائمه اهل
سنت وجماعت والتزموا فی الاولی حملا علی الاول ودفع اعتراض ست و
تقریر اعتراض آنست که شما گفتید که هرگاه دو واو در اول لفظ جمع شوند دوم
ساکن باشد قلب واو اول بهمزه جائزست و در اولی قلب واجب ست تقریر جواب
آنست که لازم گرفتند قلب واو اول بهمزه در اولی از جهت حمل بر اول یعنی چون واو اول را بهمزه
بدل کردند در اولی نیز چنین کردند از برای رجوع هر دو بسوی اشتقاق شعر
کیف بکی وصل اثنین هما فی الاصل واحد * ومن قسم الواحد حیلا فهما لواحد حاصد * یعنی چگونه
چنین کرده شود وپیوستن دو یاکه هر دو یا در حقیقت یکی اند وکسیکه بخش کرده یکی را از روی
نادانی پس او یکی منکر ونشناسنده است واما اناة واحد واسماء علی غیر القیاس واما اناة
واحد واسما پس بر غیر قیاس اند یعنی قیاس واو مفتوحه که در اول کلمه واقع شود آنست که باقی
باشد وبدل بهمزه نگردد و در سه کلمه که واو بهمزه بدل کرده اند بر غیر قیاس ست اناة بفتح
همزه ونون آهستگی وزن آهسته اصلش وناة احد الفتحتین همزه وحاء مهمله اسماء
نام زنی ست که در عرب بحسن معروف بود وزن صاحب جمال اصلش وسماء مشتق از وساته بالفتح
که نیک روی شدن ست وغیر منصرف بسبب الف ممدوده وتانیث واین نزد سیبویه ست وابو عبیده
گوید که اسماء جمع اسم ست یعنی نام ووزنش افعل وغیر منصرف ست بواسطه علمیت وتانیث

و مذهب اول اظهر و روشن تر است از بهر آنکه تسمیه بعضی از جمعها واضح تر میباشد مانند لیلا از آنکه بالف ممدوده زن سیاه فام را گویند و نام عشیقه مجنون و تقلبان تارفی التعدو التسر و بدل گردیده میشود واو و یا تبا در مانند التعد کرواو یست و التسر که یائی ست حاصل سخن آنست که اگر واو و یا فاء الفعل در باب افتعال واقع شوند و بدل از همزه نباشند آن واو و یا را تبا بدل کنند و تا را در تا ادغام مثل التعد اصلش اوتعد واو را تبا بدل کردند و تا در تا ادغام التعاد و عمد کردن و وعده پذیرفتن و التسر در اصل اتسر بود یا را تبا بدل کردند و تا را در تا ادغام در اکثر اللغت ست التسار و التیسار خشتر کشتن و اعضا را آزار انگیختن کردن و بعضی بمعنی قمار باختن نوشته اند بخلاف ایتیزر بزای معجمه و راء مهمله که اصلش ایتزر بود بدو همزه و بجهت اجتماع همزتین همزه دوم را برای آنکه سار ماقبلش بیابدل کردند ایتیزر شد و این یا را تبا بدل نمیکنند از بهر آنکه این یا عارضی ست و نزد وصل زائل میگردد و با آنکه و ایتیزر بوصل واو عطف مثلا و ایتیزار ازار پوشیدن و ازار در غار شلوار بضم شین منقوط گویند قطب العارفین شاه شرف الدین ثانی بیتی فرموده اند شعر همه را قبله انچه در کعبه است ✽ همه را کعبه انچه در شلوار ✽ و فیه نظر زیرا که در اتخاذ که اصلش ایتخاذ بود همزه دوم را بیا بدل کرده اند و یا را تبا و تا را در تا ادغام و اتخاذ گرفتن ست و مصدر باب افتعال مگر آنکه گوییم درین کلمه چون کثیر الاستعمال ست همزه را بیا بدل کرده اند و یا را تبا و تا را در تا ادغام و بعد ازان بسیار شد استعمال اتخاذ نقصد کردند بسوی آنکه تا اصلی ست تبا بدل کردند فعل بفعل و گفتند اتخذ یتخذ اگر گوئی در اوتعد واو ساکن ست و ماقبلش مکسور چرا بیا بدل نکردند چنانکه در میعاد و میزان و نظائر آن گوییم واو را بیا بنا بران بدل نکردند چنانکه در میعاد و میزان و نظائر آن که کسره ماقبل واو عارضی ست چون همزه در ترخیم کلام ساقط شود کسره نیز ساقط شود چنانکه گفته اند شعر قرب تا خواهد که داد او تعد را تا کند ✽ کسر عارض آنکه واو ش را بدل بیا کند ✽ زین رو قول آخر کرا ای دوست رجحان تقضی ست ✽ قرب تا تخریج دار د زانکه کسره عارضی ست ✽ دانسته باش که قلب واو او تعد بیا چون ایتعد و بالف چون یا تعد و البقار بیا ایتسر و ابدال او بالف مثل یا تسر لغت فصیح ست چنانکه مذکور شد اما اصح ابدال واو و یا تبا ست و ادغام تا در تا و قلب الواو و یا الف از انکسر ماقبلها و بدل کرده میشود واو را بیا بر گاه مکسور باشد ماقبل واو و الیاء و او از انضم ماقبلها و بدل کرده میشود یا بواو و گفته که مضموم باشد ماقبل یا نحو میزان مانند میزان بکسر میم و زاء معجمه اصلش موزان واو برای آنکه از ماقبل یا شد

و این لفظ

واین لفظ اسم آلہ است از وزن کہ پنجید بدست و میزان ترازو است موازین جمع و میقات
بقاف اصلش موقات از وقت کہ بہنگام ست و میقات انچہ از وقت معلوم شود و در صراح ست
میقات ہنگام کار بستن و جای آن کہ موضع احرام بستن و موقظ بقاف و ہای معجمہ اسم فاعل از لفاظ
مصدر باب افعال مشتق از یقظ بالفتح کہ بیدار یست موقظ بیدار کنندہ و در اصل منیقظ بود یا برای
انضمام ماقبل واو شد و در صراح ست ایقاظ بیدار کردن و در پے کسے رفتن و ہمچنین موسر بسین و راء
مہملتین اسم فاعل ایسار کہ تونگر یست موسر تونگر سمعت تونگر یکہ دل و دستش از عطا خالی ست
بگوش نمردہ ماند کہ از صدا خالی ست ✽ و تحذف الواو من نحو یعد ویلد یوقوعہا بین یاء و کسرۃ اصلیۃ
انداختہ مے شود واو از مانند یعد یعین و دال مہملتین ویلد بدال مہملہ از جہت واقع شدن واو
درمیان یاء و کسرہ اصلیہ اصل یعد یوعد بالفتح گذشت اصل یلد یولد ولادت بالکسر گذشت شعر
زنان بردار اے مرد ہشیار ✽ اگر وقت ولادت مارزایند ✽ ازان بہتر نبینی یک خردمند ✽
کہ فرزندان ناہموار زایند ✽ خلاصۂ تقریر آنست کہ ہرگاہ واو درمیان یاء تحتانی و کسرہ لازم
واقع شود حذفش واجب ست بواسطۂ آنکہ واو از جنس ضم ست و او را در ضم تقدیر کنند و
کسرہ بعد او جنس یائی ست کہ بالای واو ست و وقوع چیزے درمیان دو صد ثقیل ست
پس قرار ازین گرانی و دشواری لازم و متحتم ست و وقوع بالضم افتادن و من ثم لم بین
نحو ودد بالفتح لما یلزم من اعلالین فی ید از انجا کہ حذف واو در مثل یعد واجب ست
بنا کردہ نشد بمضاعف معتل فا در مانند ودد بفتح عین ماضی از برای ناخوشی کہ لازم مے آید
از دو اعلال بے فاصلہ در مضارع او کہ یدست بتشدید دال ملخص سخن آنست کہ ہرگاہ مقرر
شدہ است کہ واو واقع درمیان یاء و کسرہ اصلیہ واجب الحذف مینا شد ماضی مضاعف
مثال واوی را مفتوح العین بنا نکردہ اند بلکہ مکسور العین بنا کردہ اند از برآنکہ اگر ماضی
مفتوح العین باشد مضارع وی مضموم العین نخواہد بود زیرا کہ مثال از باب نصر نے آید
و مضارع مفتوح العین ہم نخواہد بود زیرا کہ مشروط ست ببودن یکی از حروف حلق عین الفعل
یا لام الفعل و مکسور العین نیز باید کہ نباشد و او بواسطۂ آنکہ اگر مکسور العین باشد حذف واو از مضارع
او لازم شود و بعد حذف واو اگر ادغام نکنند لازم آید دو اعلال بے فاصلہ در یک کلمہ کہ موجب
اختلال ست یکی حذف واو دوم ادغام احد المتجانسین در دیگر و اطلاق اعلال بر ادغام بطریق مجاز ست
زیرا کہ ادغام نیز موجب تغییر ست لم ہین مجہد مجہول غائب ناقص از باب ضرب و د بہ شد

حرکت واو و تشدید دال و دوستی داشتن از باب علم من بالکسر بیان ماست تیدیر تقدیر یکه از باب ضرب باشد اصلش یود دست واوش می افتد و دال در دال مدغم میگردد دوست و دوست داشتن وفی التنزیل یودا احدهم یعنی دوست میدارد یکی از ایشان ثم بفتحتین ثاء مثلثه و میم مشدد از ظروف مبنیه بر فتح ست وحذف نکردند واو را در یوعد مضارع معلوم باب افعال زیرا که واو در اصل میان یا و کسره نیست بلکه میان همزه و کسره است از بهر آنکه اصل یوعد یا وعد ست بضم یا و فتح همزه پس کون واو و کسر عین العاد با لکسر ترسانیدن و حمل خواتمه نحو اعد و تعد و نعد و صیغه امر غایبه و حمل کرده شده است مثل یعد که تعد و اعد و نعد ست و صیغه امر از ین باب که عد ست بر بعد از جهت اطراد و استوای باب حاصل آنست که هرگاه واو از یعد انداختند الفاظ دیگر را که مانند او بودند نیز محذوف الواو ساختند و همه را بر یک وتیره پرداختند **شعر** ناکه تسلیم بشمشیر ارادت شده ایم * پیش مابد مددی کردن و امداد یکیست * ولذا لک حملت فتحه یسع و یضع علی العروض و از برای آنکه کفتیم که واو چیزی فتحه کرده نمیشود دیگر وقتیکه در میان یا و کسره لازم واقع شود حمل کرده شده است فتحه یسع و یضع بر عارض شدن یعنی ازین دو لفظ فتحه عین عارض ست نه اصلی و عوض کسر ست که برای حرف حلق ثقیل میباشد و کسره نیز حرکت ثقیل ست و اجتماع ایشان در یک کلمه نیز ثقیل باشد پس اصل یسع یوسع بود بکسر سین و او افتاد یسع شد و کسره را از جهت عین حلقی الفتحه بدل کردند اگر گوئی در یذر با آنکه واو در میان یا و کسره لازم واقع نشده است و حرف حلق نیز ندارد چرا حذف کردند گوئیم یذر که در اصل عین الفعلش مکسور ست و فتحه داده اند از جهت حمل بر تدع که مرادف اوست و فی النصاب ع مسه مگو سه مکن دع و در مان * و دع بفتح دال و سکون عین مهملتین و ذر بفتح ذال معجمه و سکون را مهمله بمان و بگذار و رها کن **شعر** مدام آتش عشق تو اندرون دل ست * چنانکه یکدم ازان آتشم رهائی نیست * و از بو نمیشود اعتراض بیعد که بعد حذف واو باید که عین الفعل او از جهت ثقالت حرف حلق مفتوح گردد زیرا که لازم نیست که هر جا کسره را الفتحه بدل کنند و غالبش آنست که در هر مضارع مثال واوی مفتوح العین که واو افتاده است و قاعده ایشان آنست که چون واو در میان یا و کسره واقع شود تقدیر میکنند که در اصل مکسور العین باشد پس اصل خود ست و لهذا دخل بدخل را که از باب نصر ست و سمع سمع را که از باب علم ست نقل بباب منع نمیکنند و این سخن بعینه مانند اعتبار عدل ست در ثلث و مثلث و اجر زعمرو زفرجه هرگاه نحویان این الفاظ را

در استعمال غیر منصرف یافتند باینکه جر و تنوین در آنها نبود و قاعدهٔ ایشان آنست که در غیر منصرف دو علة عینا شد یا یک علة که قائم مقام دو علت ست از برای حفظ قاعده خود اعتبار عمل کردند از بهر آنکه هیچ سبب دیگر قابل اعتبار نبود و همچنین جمع در سراویل که بفتح سین و راء مهملتین و کسر واو و سکون یاء تحتانی شلوار ست جمع از برای حفظ قاعده فرض کردند و گفتند که جمع سراویل بالکسر ست و آن قطعه و پاره است زیرا که این وزن بدون وزن جمعیت غیر منصرف نمیباشد و سع بالضم و سکون سین فراخی و تونگری و دسترس و توانائی مراد ست و سعة بالضم و ضع بالفتح و سکون ضاد معجمه نهادن چیزے در جاے عروض بفتحتین عارض شدن و عارض آنچه لاحق چیزے شود و یوجل علی الاصل و یوجل بجیم مفتوح بر اصل خود ست یعنی فتحه جیم عارضی نیست بلکه اصلی ست و لهذا واو ش نمی افتد چنانکه یضع و یقع و یطأ از جهت عروض فتحه و طاء بالفتح و سکون طاء مهمله رفتن و پای بر زمین نهادن و پایمال کردن و در کتب فقه بمعنے جفتی کردن شائع ست

شعر ازان شد پرده چشمم بخون گریه آلوده * که غم با لعبتان دیده جفتی کرد پنهانی * و وجل بفتحتین ترسیدن از ارباب علم و شبهها بالتجاری و التجارب و تشبیه کرده شده اند هر دو بیعنے بیع و اخوانش و یوجل و اشالش با تجاری و تجارب بجیم و راء مهمله ملخص مطلب آنست که فتح بیع را تشبیه کرده اند باکسره تجاری زیرا که فتحه بیع در رنگ کسره تجاری عارضی ست و اصل تجارے تجاری بود بضم راء و ضمه او را بجهت وقوع قبل تاء متطرف بکسره بدل کردند مصدر ست از باب تفاعل و معنی او با هم رفتن ست و تشبیه کرده اند فتحه یوجل را باکسر تجارب از بهر آنکه فتحه یوجل مانند کسره تجارب اصلی ست از جهت آنکه تجارب بفتح تاء فوقانی و جیم و کسره راء مهمله جمع تجربه ست بالفتح و کسر سوم و آن آزمودن و امتحان کردن ست **شعر** پس تجربه کردیم درین دیر مکافات * یا در دکشان سر که در فتنا در افتاد *

بدانکه قیاس جمعی که حرف سوم او الف باشد و بعد الف دو حرف آنست که حرف بعد الف البته مکسور بود مانند مساجد جمع مسجد و ضوارب جمع ضاربه تشبیه بشین معجمه و باء موحده مانند کردن چیزے بچیزے شبهتا ثنیه ماضی صونث غائبه مجهول از باب تفعیل و این لغت ست و تجاری و تجارب نشر مرتب و لف این را عت و نشر مرتب گویند چنانکه درین بیت حکیم فردوسی طوسی **شعر** فرو رفت و بر رفت روز نبرد * نم خون باهی و برماه کرد * و لف این را لف غیر مرتب که ابزار مشوش نیز گویند است که نشر ترتیب لف نباشد چنانکه درین بیت راقم حروف **شعر** آن یار سمن عذار سیمین اندام * از چشم من و نهان پسته نهود و با دام *

بخلاف الیاء بخلاف یاء تحتانی که اگر در میان یاوکسره لازم واقع شود واجب الحذف نیست
از بهر آنکه یاء از جنس کسره است نحو یئیس مانند یئیس بهمزه بعد دو یاء و سین مهمله مضارع
غائب معلوم است از باب حسب و علم یاس بالفتح وسکون همزه والف مبدله از همزه نا امید شدن
و دانستن و پیسر بسین و راء مهملتین مثل یئیس از یسیر بفتح میم وسکون یاء تحتانی و کسر سین
قمار باختن و قمار بالکسر معروف است و قد جاء یئیس و یابس کما جاء یاتعد و یاتسر و تحقیق
آمده است یئیس بحذف یاء از بهر ثقل دو یاء با همزه و آمده است یاءس بقلب یاء بالف
چنانکه آمده است یاتعد بقلب واو بالف در یوتعد و یاتسر بقلب یاء بالف در یتیسر و شذ فی
مضارع وجل یوجل و شاذ است در مضارع وجل بکسر جیم یوجل قلب واو بیاء تحتانی و یاجل قلب
او بالف و یوجل بکسر یاء تحتانی در صحاح مذکور گردیدن اما ایجل من کذا ترسم و نحن ایجل
و ما نی ترسم و انت توجل و تو هستی ترسی بکسر علامات مضارع درین صیغها و ایشان یاء را در بعض مکسور
نمیخوانند که از دو یاء یکی بگریزد چون یافته است شعر کند هر کس بجنس خویش پرواز کبوتر با کبوتر باز
با باز یا بازد بحذف الواو من نحو العدة و المقة و حذف کرده میشود واو از مانند عدة بکسر عین
و فتح دال مهملتین و مقة بکسر میم و فتح قاف عدة در اصل وعدة و مقة در اصل وقة است کسره
واو را بجهت ثقل با آنکه فعل او معتل است بما قبلش دادند که عین الفعل است و واو را حذف کردند
لازم شد تا تا نیث کالعوض از واو محذوف و اگر واو مکسور نباشد و یا مکسور باشد و فعل او را
تعلیل نکرده باشند حذف او جائز نیست مثل وعد که واوش مفتوح است و وصال که پیوستن
است و وداد که دوست داشتن است درین دو لفظ واو مکسور است اما فعل او را اعلال نیارد چون
واصلته و واودته عدة و عده کردن مقة و دوست داشتن و نحو وجهة قبلة و مانند وجهة بکسر
واو و سکون جیم کرست اما فصیح است زیرا که در قرآن مجید وارد شده است و لکل وجهة هو موليها
یعنی هر کسی را قبله ایست که او رو آرنده اوست شعر چشم من خاصیت قبله نمائی دارد
یار هر سو که رود دیده همان سو دارد میتوان گفت که جهة مصدری که جاری بر فعل باشد
نیست بلکه اسم ظرفیست که بسوی وی رو آرند و او در اسم ثابتی باشد مثل ولده جمیع ولید
بفتح واو و سر لام و سکون یاء تحتانی و آن طفل بچه است و یا گوئیم که وجهة مصدرست
و واو را بنا بران حذف نکرده اند و صحیح داشته اند که در اتباعا او معتبر است بر اصل نا نهند حوذ
فتحتین که بمعنی قصاص ست و گذشت و استحواذ بجا و مهمله و ذال معجمه ای غالب العین بقلبان

الفا اذا تحرکتا مفتوحا ماقبلهما او فی حکمهما واو ویا وعین الفعل بدل کردہ میشود بالف وقتیکه
متحرک باشند ہر دو در حالیکه مفتوح باشد ماقبل ہر دو یا در حکم ہر دو یعنی در حکم تحرک فتح در واو و یا
در بعضے از نسخ فی حکمه است یعنے در حکم مفتوح فی اسم ثلاثی او فعل ثلاثی وقتیکه باشد واو و یا
در اسم ثلاثی یا در فعل ثلاثی او مجهول عاریه او اسم محمول علیهما یا باشد واو و یا در آنکه حمل کرده شده است
ہر ہر یک از اسم ثلاثی و فعل ثلاثی یا در آنچه حمل کرده شده است بر اسم و فعل
که ہر دو ثلاثی اند و ماقبل ایشان مفتوح ست دانسته باش که اعلال عین الفعل یا بقلب ست و یا نقل
حرکت و اسکان و یا بحذف نحو باب و ناب مانند باب اصلش بوب بود واو در اثر حرکت ما و انفتاح ماقبلها
بالف بدل کردند و همچنان ناب اصلش نیب ست یا در اثر حرکت ما و انفتاح ماقبلها بالف بدل کردند زیرا که
واو و یا مقدر اند بدو حرکت و اگر متصل شود با ایشان حرکت ایشان و حرکت ماقبل ایشان
چہار حرکت متواتر و متوالی در یک کلمه در تقدیر جمع شوند و این ثقیل ست و اجتناب و احتراز کردند
ازین ثقل و گرانی بقلب واو و یا بالف از جهت تجانس و تناسب الف با حرکت ماقبل و ہر دو
اسم ثلاثی اند و قام و باع قام در اصل قوم بود و قیام بکسر قاف ایستادن و باع در اصل بیع بود
و ہر دو فعل ثلاثی اند و اقام و اباع اقام در اصل اقوم بود فتحه واو را بماقبل دادند و واو را بالف
بدل کردند و اباع در اصل ابیع بود فتح یا را بماقبل دادند و بالف بدل کردند درین دو کلمه واو
و یا در حکم متحرک اند زیرا که در محل حرکت بودند ماقبل ایشان وقت نقل حرکت ایشان
حقیقة مفتوح ست بخلاف قام و باع که واو و یا در اصل ایشان حقیقة متحرک ست و همچنین ماقبل
ایشان حقیقة مفتوح ست و قلب واو و یا ایشان از جهت حمل بر قام و باع ست زیرا که
چون اقام و اباع فرع قام و باع بودند ماقبل ایشان را نیز در حکم مفتوح ساختند و الاقامة
و اقامة بالکسر و قاف ایستادن و بر پا کردن و بر پا داشتن و راست کردن و حق چیزے
گذاردن شعر بهمین چاک دل از تیغ تو منت دارست + حق شمشیر تو بر گردن من بسیار است
و الاباعة بایعه موحده و عین همله چیزے را از برای فروختن پیدا کردن و بر گذشت اصل
اقامة اقوام در اصل اباعة ابیاعا و الاستقامة استقامة با تاء و قاف اصلش استقوام در ہر دو
مصدر فتحه واو و ما قبل دادند و بالف قلب کردند و بسبب اجتماع دو الف یکی افتاد و تا عوض
محذوف آوردند استقامة راست شدن و راست ایستادن مجهول اند بر قام و استقام و اصل
استقامة مانند اقامة است بعد قلب واو ہر دو بالف و اجتماع دو الف نزدیک خلیل و سیبویه

الف ثانی که زائده است افتاد و نزدیک خفش الف اول که عین الفعل ست و مقام بفتح میم
و قاف جای ایستادن جماش مقوم ماقبل او وقت نقل حرکت او مفتوح شد و او در حکم متحرک
ست از جهت محل و مقام بالضم موضع اقامه جماش مقوم وقت دادن حرکت و او و میم ماقبل او
مفتوح ست و او در حکم مفتوح از برای حمل اقام محمول ست بر قام و استکان منه و استکان
از قسم فعلی ست که محمول ست بر فعل ثلاثی مجرد یعنی جماش استکون بود بر وزن استفعل و
محمول ست بسیرکان خلافا للاکثر مخالفت میکنند قول سابق مخالفت کردنی مر اکثر و بیشتر را
بعد الزیادة و قولهم استکانه از جهت دوری زیادة الف و گفتن ایشان استکانه یعنی استکان
استفعل ست مشتق از کان نه افتعل از سکون از برای دوری آنکه باشد مده زائده و از
جهت آنکه مصدر او استکانه ست و این مصدر دلالت دارد بر آنکه استکانه استفعل باشد
نه افتعل از بهر آنکه افتعل افتعاله نمیباشد و در ماسبق نیز محقق شد حاصل آنست که اکثر بر آنند
که الف استکان زائده است و بدل واو نیست پس اصل برین تقدیر استکن ست از سکون
و الف زائده است اما تحقیق آنست که استکان از باب استفعال باشد و اصل او استکون از برای
دو دلیل یکی آنکه بعید ست که قائل شویم بزیادت مده که الف ست و دیگر آنکه مصدر او استکانه
است و در کتاب نصاب ست شعر ابتهال و ضراعت ست و خضوع * استکانه تضرع و زاری
قول او بعد الزیادة دلیل منه است بعد بضم باء موحده و سکون عین و دال مهملتین دور
و دور شدن شعر از دوری تو گر چه چیز نیم چیز میشود * بهیدل نیم هنوز بهنیم چیز میشود بخلاف
قول و بیع بخلاف قول و بیع بالفتح که او و یا در میان ایشان ساکن ست هر چند ماقبل ایشان
مفتوح ست وطائی و یاجل شاذ وطائی بهمزه بعد الف و تشدید و یاجل شاذ ست طائی منسوب
بطی بتشدید یاء و یاء اول را که مدغم ست با وجود ساکن بودنش بالف بدل کردند شعر
گر شود جامه بدل نشخص سایل نشود * هر کجا باشد آید بزبان یا صدست * و بخلاف قاول و بایع قاول
بقاف که ماقبل او مفتوح نیست و لهذا او را بالف بدل نکردند مقاولة با کسی گفت و شنید
کردن و بایع ببای موحده و عین مهمله که ماقبل یا ساکن است لهذا بالف مقلوب نساختند
مبالغه با کسی خرید و فروخت کردن و عهد بستن و قوم بقاف و تشدید واو که واو مدغم ساکن ست
و انیسه باش که حروف شده دو حروف میباشد اول ساکن و دوم متحرک تقویم راست
کردن و تهیت کردن و تبین بباء موحده و تشدید یاء تحتانی که یاء مدغم ساکن ست تبیین

پیدا شدن و پیدا کردن و تقوم بقاف مانند قوم بقوم راست شدن و تبیین مثل
بین تبین پیدا شدن و تقاول همچو قاول و یقاول باکسی گفت و شنید کردن و در بعضی
از نسخ در محل تقاول تقاوم واقع شده تقاوم با همدگر برابر ایستادن و مقابل شدن و تبایع چون
بایع تبایع باکسی خرید و فروخت کردن از قاول تا تبایع همه الفاظ را ماضی معلوم ملاحظه
باید نمود و نحو القود و الصید و اخیلت و اغیلت و اغیمت شاذ اشارت ست بسوی جواب
سوال مقدر تقریرش آنست که شما گفتید که هرگاه واو و یا متحرک باشد حقیقة او حکما و ماقبل
ایشان مفتوح باشد حقیقة یا حکما واجب ست بدل کردن آن واو و یا بالف و در قود و صید تا
آخر واو و یا را بالف بدل نکردند و جواب آنست که مانند قود و صید و امثال او شاذ ست قود
بفتحتین قاف و واو و دال مهمله کشنده را بقصاص امر کشتن و درازی کردن بشت صید
بفتحتین صاد مهمله و یاء تحتانی و دال مهمله سر بلند داشتن از کبر و گردنکشی اخیلت بخا معجمه
و یاء تحتانی ماضی معلوم متکلم واحد ای خیلت بالناقة یعنی وضع کردم نر دیک بچه ناقه جمالی را
تا ترسد گرگ از و اغیلت بغین معجمه و یاء تحتانی ماضی معلوم متکلم واحد از باب افتعال ای
اغیلت المراة ولدها یعنی سیراب کردن زن فرزند خود را بغیل و آن بفتح غین معجمه و سکون یاء
تحتانی شیری ست که زن در هنگام جماع کردن بطفل دهد تا بغایت مضرت اغیمت بغین
معجمه و یای تحتانی مثل اغیلت ای اغیمت السماء ابرهم سایه آسمان شعر زچاک تبر زین و چتر
کمان ۔ بر زین گشت لرزان تر از آسمان ۔ و صحیح باب قوی و هوی للاعلالین جواب سوال
مقدر ست و تقریرش آنست که در قوی و هوی واو و یا متحرک ست و ماقبلش مفتوح و بالف بدل
نکرده اند جواب آنست که صحیح ست واو در قوی و هوی از جهت اجتماع دو اعلال لغیر فاصل و
حاصل آنست که اگر واو و در این دو لفظ بالف بدل کنند دو اعلال از یکجا که موجب اختلال ست
همدگر را زیرا که واو اخیر قوی را که مکسور العین ست و ماضی معلوم بیاید بدل کردند از بهر آنکه اصلش
قووست مشتق از قوت بضم قاف و تشدید واو که توانائی و توانا شدن ست و همچنین یا هوی
که مفتوح العین ست و ضعیف مقرون و ماضی معلوم بالف بدل کرده اند و هوی گذشت و مات
طوی و حیی لانه فرعه صحیح ست باب طوی ابطای مهمله و حیی بحاء مهمله دو یاء تحتانی که هر دو مکسور العین اند
و واو و یا را در هر دو با وجود عدم اجتماع بالف بدل نکردند زیرا که بدر ستیکه آن هر یک مکسور العین
اند و فرع مفتوح العین و هرگاه در فعل مفتوح العین که سبب پیشتر ست عین صحیح میباشد

در مکسور العین کوفرع ست نیز صحیح نباشد باید دانست که طوی یطوی که از باب علم ست مصدر او طوی بالفتحتین والف مقصوره است بمعنی گرسنه شدن وطوی یطوی که از باب ضرب ست مصدر او طی بفتح اول وتشدید ثانی اصلش طوی واو از جهت اجتماع واو ویا وسابق ساکن باشد ویا در یا مدغم ومعنی او بپیچیدن ست شعر اگر گیسو بر افشانی هوا در مشک تر پیچی ٭ وگر خسارہ بنمائی شب مادر سحر پیچی ٭ اولما یلزم من یقای ویطای ویحای ویا از برای آنکه لازمی آید از جنس یقای ویطای ویحای حاصل آنست که اگر در باب قوی وطوی وحیی عین الفعل را بالف بدل کنند واجب شود که عین مضارع نیز بالف بدل کنند وبگویند یقاوی بقلب واو بالف و یطای بابدال واو بالف ویحای بقلب یا بالف وقلب در مضارع مرفوض ومهجور ست ومضارع سهوی ذکر کرد بواسطه آنکه قلب مذکور در مضارع او جاری نمیشود زیرا که مضارع او یهوی بکسر عین ودر بعضی از نسخ در محل او که حرف عطف تردید ست واو واقع شده وکثر الادغام فی باب حیی للتسهیل وبسیار ست ادغام یا در باب حیی از برای اجتماع دو مانند که دو یاست ربعضی ادغام نمیکنند از بهر آنکه قیاس آنست که اگر ادغام کرده شود در ماضی ادغام کرده شود در مضارع واگر ادغام در مضارع کنند لازم آید که یا متحرک باشد بحرکت ضم چون یحیی وقد تکسر الفاء رکاهی کسره داده میشود فا یعنی هرگاه حیی را ادغام کنند وگویند حیّ بعضی فتحه بر حال خود نگاه میدارند زیرا که خفیف ست وحیی فا را کسره میدهند از برای مناسبت یا ویا بجهت ثقل از عین بخلاف باب قوی لان الاعلال قبل الادغام راجع ست این کلام بسوی ادغام یعنی بسیار ست ادغام در باب حیّ بخلاف باب قوی که در او ادغام نمیباشد زیرا که بدرستیکه اعلال پیش ادغام ست از بهر آنکه هرگاه قلب شد واو متطرفه بیا باقی نماند مقتضی ادغام واو اول در ثانی واعلال بنا بران برادغام مقدم ست که سبب اعلال موجب اعلال ست وسبب ادغام موجب ادغام نیست بلکه مجوز ادغام در حیی بدو یا دانسته باش که مراد از باب حیی هر فعلی ست که مضاعف الیا باشد ومقصود از باب قوی هر فعلی ست که مضاعف الواو بود ولذلک قالوا یحیی و از برای آنکه اعلال مقدم ست بر ادغام گفتند یحیی ویقیی واحواوی یحواوی وارعوی یرعوی فلم یدغموا وهمچنین یقوی الخ بواسطه آنکه هرگاه بدل شد یا در یحیی واو در یقوی واحواوی وارعوی الف واو در یحواوی ویرعوی بیا باقی نماند مقتضی ادغام پس ادغام نکردند اصل یحیی بالف یحیی بفتح یا اول که بعد حذف وضم یا واصل احواوی احواو ودر همچنین مضارع او واصل ارعوی ارعو وهمچنین مضارع او اصلش

بر عود و احوذی و احوی و بفتح حا بمهمله و سکون واو است جهنی گوید که آن سرخی ست که مایل سیاهی باشد از عوی اذا عوی است که بمعنی عوعوی ست و احوذی بمعنی ناز ایستادن ست از بدی شعر

ای نیک نکرده و بد بیاکرده ✤ وانگاه بحق تو لاکرده ✤ بر عفو مکن نکته که هرگز نبود ✤ ناکرده چو کرده کرده چون ناکرده ✤

و حیار احویاء و احویاء و احویاء آمده است مصدر احوای احویا را بکسر و سکون سین و کسر واو و سکون یا بفک ادغام و احویاء بکسر همزه و سکون حا و تشدید یا یا بادغام بواسطه اجتماع یا و واو دوم و سکون اول و من قال اشهاب قال احوذار کاقتال و کسکه گفته است اشهیاب بشین معجمه و دو باء موحده و حذف الف برای تخفیف که در اصل شهیباب بود بیاء تحتانی بعد الف و آن در لغت بمعنی سفیدی شدن ست گفته است احوذار بحذف یا زیرا که اثقل ست از اشهیاب بواسطه آنکه یا و را حویاء در میان دو واو ست بخلاف یا در اشهیاب و ادغام نکردند برای سکون ماقبل او مثل اقتتال بقاف و دو تاء فوقانی و آن بالکید گرکار زار کردن ست و کشتن و بوباعشق کسیرا شعر

زیر حرفی که داد استادیاد ش ✤ سه حرف عشق میماند بیادش ✤

و من ادغم اقتتالا قال حواء و کسیکه ادغام کرده است اقتتال را گفته است حواء یعنی کسیکه رعایت سکون ماقبل مثلین در مانند این بیان میکند و گفته است اقتتال بادغام تاء در تاء و کسر قاف و حذف همزه گفته است حواء بکسر حا و حذف همزه و تشدید واو بعد ادغام حاء در واو زیرا که این قائل ساکن میکند اول مثلین را و ماقبل را حرکت اول و مثل میدهد و جاز الادغام فی احیی و استحیی عطف ست بر کثیرا لادغام یعنی جائز ست در احیی و استحیی بدو یاء تحتانی که هر دو ماضی مجهول اند از جهت اجتماع دو مثل اگرچه نرسیده اند بکثرت ادغام حیی بواسطه سکون ماقبل دو مثل اینجا و لازم نمی آید گردانیدن این دو فعل مانند حیی چنانکه احج را منزله حج گردانیده اند زیرا که ادغام در حج واجب ست و در حیی واجب نیست حج بجای مهمله و تشدید جیم قصد و علت یعنی آهنگ کرد و حیی شد احج از حجاج ست که مصدر افعالست بخلاف احیی و استحیی که ماضی معلوم اند و ادغام در انها جائز نیست از بهر آنکه هرگاه منقلب شد یا بالف باقی نماند مقتضی ادغام احیا زنده کردن استحیا شرم داشتن و زندگی خواستن و اما امتناعهم فی یحیی و یستحیی فلئلا ینضم ما قبل الضمة و اما ما را یستادن ایشان در یحیی و یستحیی که مضارع معلوم افعال و استفعال اند از ادغام پس از بهر آنست که مضموم نشود آنکه ترک کرده شده است ضم او حاصل آنست که در یحیی و یستحیی با آنکه دو مثل کرده است

او غام نکرده اند از بهر آنکه اگر ادغام کنند لازم آید که یا مضموم شود و یا خود مضموم نمیباشد
بدانکه لکلا در اصل لان لا بود و لام کی ست سوان بعد او ناصب مضارع و نون او را بجهت فرق بخرج
بلام بدل کردند و لام را در لام ادغام الضمام بضاد معجمه مضموم شدن رفض بر راء مهمله و فاد و ضاد
معجمه ماضی مجهول از رفض بالفتح دشتین گذشت ولم ینبو فی باب قوی مثل ضرب لاشرف
و بنا نکردند از باب قوی مانند ضرب را و نه مانند شرف را اشارت ست بسوی آنکه مضاعف
الواو مخصوص ست بفعل مکسور العین و در بعضی از نسخ باء جاره بالای مثل واقع نشده کراهته
قوت و قوت از جهت ناخوش داشتن قوت بدو واو یعنی اگر مضاعف الواو را مفتوح
العین و مضموم العین بنا میکردند میگفتند قوت بفتح اول و قوت بضم واو اول و ایشان اجتماع
دو واو را کریه تر و ناخوشتر از اجتماع دو یا میدانند و ازین قبیل ست اجتماع حبیب و رقیب
شعر بار قیبان بنیت میروم زخم بمیروم زین شهر تا کی چشم خود بر هم نهم +
و نحو القوة و الصوة و البوء الجوز محتملات للادغام و مانند قوة و صوة و بوء جوز محل احتمال ادغام
ست از بهر آنکه شرط ادغام سکون اول و تحرک ثانی ست و این شرط در اینجا موجود ست
بخلاف قوت بفتح واو اول و قوت بضم واو اول که در اینجا امتناع اول متحرک ست
و ثانی ساکن و تواند بود که محتمل بمعنی معتقر و موضوع بفتین و فا و سین مهمله و غین معجمه باشد که اسم
مفعول افتعال و تفعیل ست و لام للادغام برای تعلیل باشد یعنی مانند قوت جائز داشته شده
است وقوع ادغام در ان زیرا که اسکان اول که از برای ادغام ست پیدا کرده است در ان
هر دو حق را که آسان کرده است اجتماع هر دو را حاصل آنست که اجتماع دو واو مکروه است
اما در مثل قوة و صوة برای ادغام جائز ست قوة بضم قاف و تشدید واو گذشت صوة
بضم صاد مهمله و تشدید واو نشانی کردن راه باشد بوء بفتح باء موحده و تشدید واو چرم بچه اشتر
که پر از کاه باشد جوز بفتح جیم و تشدید واو میان زمین و آسمان و هوای آن و زمین نشیب
و در بعضی از نسخ جوز بضم جیم و تشدید واو واقع شده جمع احوی که بر وزن و معنی اسود ست
و فتح باب ما افعله لعدم تصرفه عطف ست بر فتح باب قوی یعنی صحیح ست باب ما افعله که
یکی از افعال تعجب ست و دیگر افعل به مانند ما اقول زیدا و اقول به و ما ابیع عمرا و ابیع به که اول
ماضی معلوم افعال ست و دوم امر حاضر از ان باب از بهر عدم تصرف او بواسطه آنکه اگر
اعلال کنند از جهت مثل برقال و باع خواهد بود ما قصد تصرف او بواسطه آنکه اگر اعلال

نکرده ماند و عمل بر فعل متصرف نیز نکرده اند تا فرق باشد میان افعال تعجب و غیر آنها و به تصحیح اولی داده اند
از جهت مشابهت آنها با اسم در عدم تصرف و بواسطه آنکه آن افعال بعد نقل لصیغ تعجب جاری
مجری امثال شدند پس در آنها تصرف نمیکنند چنانکه در امثال تصرف نمیکنند ما اقول زیدا یعنی
چه چیز گویا گرداینده است زید را و اقول بزید یعنی گویا گردان زید را یعنی او را صاحب قول تصور کن
یعنی زید گویا ترست از عمرو افعل منه محمول علیه و افعل تفضیل مانند زید اقول من عمرو ما ابیع عمرا یعنی
چه چیز فروشنده کرده است عمرا و ابیع بزید یعنی فروشنده گردان او را یعنی او را فروشنده تصور کن
و همچنین زید ابیع من بکر یعنی زید فروشنده ترست از بکر حمل کرده شده است بر افعال
تعجب زیرا که افعل تفضیل و افعال در مباحث و ممانعت جاری مجرای یک چیز اند هر دو
از ثلاثی مجرد مبنی میباشند و ممنوع ست بودن از عیوب و الوان او للبس با فعل عطف ست
من حیث المنع بر قول او که محمول علیه است گویا چنین گفته است که فعل تفضیل لم یعل للحمل
علی ما افعاده و للبس بالفعل یعنی یا از جهت اشتباه فعل تفضیل بافعل اگر اعلال کنند حاصل آنست
که اگر اقول و ابیع اسم تفضیل را اعلال کنند واو و یا هر دو بالف بدل بسازند قال و باع شود پس
معلوم میگردد که فعل تفضیل ست یا ماضی معلوم افعال و از دو جوا و اجتور و الا نه بغی لقا علوا و صحیح
از دو جوا بزا معجمه و دال مهمله و جیم و اجتور و ابجیم و راء مهمله با آنکه واو متحرک ست و ماقبلش مفتوح زیرا که
بدرستیکه آن سیر یک در معنی تفاعلوا ست یعنی از دو جوا در معنی تزاوجوا ست بزا معجمه و جیم
اجتوروا در معنی تجاوروا ست و از جهت عدم موجب اعلال اعلال نکردند در از دو جوا و اجتوروا و از
برای عمل بر آنها اعلال نکردند از دواج و تزاوج قرین و جفت شدن باهم تجاور و اجتوار
همسایگی کردن و در بعضی از نسخ با موحده در محل فی واقع شده و باب اعوار و اسوا د للبس و صحیح
باب اعوار بعین و راء مهملتین و اسوا د بسین و دال مهملتین و تشدید آخر از جهت التباس یعنی
اگر واو اعوار و اسوا د بعد نقل فتحه و او بما قبل بالف بدل کنند دو الف جمع شوند و لاجرم یکی از دو تا
بیندازند اعار و اساد شود و همزه را بواسطه عدم احتیاج ساقط گردانیدند عار و ساد گردد پس معلوم
شود که افعال ست بتشدید لام یا فاعل بفتح عین شعر ما بین دو عین یارا زنوان تا میم مبنی الف
کشیده بر صفحه نسیم ۞ نی نی غلطم که از کمال معجز ۞ انگشت نبی ست کرده سرا دو نیم ۞ و عور و
سود لانه بمعناه و صحیح ست عور بفتح عین مهمله و سر راو و راء مهمله ماضی و همچنین سود بسین و دال
مهملتین زیرا که بدرستیکه آن هر یک یعنی آن هر یک ست که اعوار و اسوا د ست حاصل آنست که

باب افعلال اصل ست در الوان وعیوب وهرگاه در اصل اعلال نکردند در فرع نیز نکردند در صراح ست عور بفتحتین یک چشم کور شدن از باب علم و ما تصرف مما صح صحیح ایضا و آن چیزی که تصرف کرده شده است و برآورده شده از انچه صحیح ست آن نیز صحیح ست یعنی هر فعلی که در و اعلال نمیکنند یا در صیغهای دیگر که از تصاریف اوست و از و برمی آید نیز اعلال نمیکنند باهمراه ما تصرف موصولا است یا موصوفه مبتدا و من در مابیان اوست و صحیح خبر و تصرف ماضی مجهول تفعل ست کاعورته همچو اعورته یعنی یک چشم کور ساختم او را مجرد ش عور و مقاول و مبایع اسم فاعل قاول و بایع و عاور اسم عور و اسود ماضی معلوم افعلال مجرد ش سود و من قال عار قال اعار و استعار و عائر و کسیکه گفته است عار بقلب واو و بالف در عور گفته است اعار ماضی باب افعال یعنی در ماضی باب افعال نیز واو را بالف بدل کرده است و همچنین گفته است استعار بقلب واو بالف در ماضی باب استفعال و عائر بقلب واو بهمزه چون بعد الف واقع شده است در اسم فاعل وضح تقوال و تسیار للبس و صحیح ست تقوال و تسیار از جهت اشتباه حاصل سخن آنست که تقوال بالفتح و سکون قاف و تسیار بالفتح و سکون سین مهمله و یاء تحتانی مصدر اند همچو قول و سیر و واو و یاء ایشان بالف بدل نکردند زیرا که اگر واو و یاء ایشان را بالف قلب کنند و فعال فعل متحرک شود و دو الف جمع شوند و یکی را حذف کنند و گویند تقال و تسیار مشابه شوند در صورت بمضارع مجهول قال و سار و مقوال و مخیاط للبس و صحیح ست مقوال و مخیاط از بهر التباس یعنی ممکن ست که در مقوال و مخیاط واو و یا را از جهت حمل بر فعل ملاقی مجرد بالف بدل کنند اما عدم اعلال از بهر دفع التباس ست بواسطه آنکه اگر اعلال کنند دو الف جمع شوند و حذف یکی واجب گردد پس معلوم نشود که مفعل ست یا مفعال مقوال بقاف از قول بالفتح ست مخیاط بکسر میم و سکون خاء معجمه و طاء مهمله از خیط بالفتح که رشته است و معنی او سوزن شعر یکسو پرت نشسته و یک سوزن + این هر دو بیک طرف نه و یک سوزن + عیسی نتوانست بمعراج رسید + تا داشت زاسباب جهان یک سوزن + و مقول مخیط محذوفان منهما او بمعناهما و مقول و مخیط بکسر اول و سکون دوم و فتح سوم محذوف کرده شده اند از مقوال و مخیاط یعنی مقول در اصل مقوال بود الف حذف کردند مقول شد و همچنین مخیط در اصل مخیاط بود و بعد حذف الف مخیط گردید یا مقول و مخیط بمعنی هر دو اند که مقوال و مخیاط ست و لهذا مقول و مخیط را اعلال نکردند و تواند بود که در مقوال و مخیاط اعلال بنا بران واقع نشده باشد که مثل فعل نیستند از جهت بودن الف بعد عین و یا از برای آنکه حرف علت پناه گرفته است در میان دو ساکن و اکتساب چنین موجب

تصحیح تواند شد و اعل نحو یقوم و مبیع و مقوم و مبیع لغیر ذلک لالتباس انما رست بسوی جواب سوال
سقدر و سوال آنست که لازم می آید از انکه گفتید که تصحیح بعضی الفاظ برای حمل ست که مانند یقوم و مبیع
از جهت حمل بر قال و باع تقلب واو و یا یا بالف اعلال کنند و جوابش آنست که اعلال کرده شده مانند
یقوم و مبیع و مقوم و مبیع که اسم مفعول اند از قام و باع یعنی اعلال که حمل ست بر قام و باع باسکان واو
و یا بعد حرکت ایشان با قبل تا التباس لازم نیاید زیرا که هرگاه واو و یا بر یقوم و مبیع را بالف بدل کنند
و یقام و یباع گویند معلوم نشود که عین ایشان مفتوح ست یا مضموم یا مکسور از بهر آنکه بعد اعلال
مثل یخاف سیکردند که عین او مفتوح ست و صحیح نحو جواد و طویل و غیور للالتباس بفاعل و بفعل عطف
بر نحو یقول یعنی و صحیح ست مانند جواد بفتح جیم و دال مهمله و طویل بفتح طاء مهمله و کسر واو و غیور بفتح غین معجمه و ضم
یا بر تحتانی از جهت التباس بفاعل یا بفعل یعنی اگر چون علت را درین صیغها قلب بالف کنند و گویند جاد
زیرا که یکی از دو الف برای التقاء ساکنین خواهد افتاد و همچنین طال بواسطه آنکه طویل چون الف شد
یا برای التقاء ساکنین می افتد و غار از برای آنکه یا در غیور چون الف شد و او از بهر التقاء
ساکنین حذف میشود پس معلوم نمیشود که جاد و غار اسم فاعل ست یا ماضی معلوم ست از جاد یجود
و طال یطول و غار یغور یا فعل و فعیل و فعوال ست جواد جوانمرد طویل دراز غیور بسیار رشک برنده بر الخ
خود و غیر آن جاد اسم فاعل از جدیته یعنی طلبیدم ازو روغن و غار اسم فاعل از عرنیه ای الصفت
بالغرار یعنی چسپانیدم او را الغرا و غر بالفتح غین معجمه سر پشم ماهی ست شعر بعد ازین نامه مگر
بر پر ماهی بندم ✤ کره کوی تو عرقاب ست از گریه ما ✤ جاد یجود از جود ست بالفتح که باریدن باران
و جوانمردی ست التباس لکبس دوبار موحده جامه پوشانیدن مراد لبس و اشتباه است اولانه لیس
بجار علی الفعل و لا موافق یا از برای آنکه بدرست یکه جواد دو برادر او نیستند جاری و نه موافق و مطابق آنه
مر فعل را در حرکت و سکون زیرا که جاری بر فعل اسم فاعل و اسم مفعول میباشد از جهت آنکه موافق
در صیغه و دلالت بر حدث بافعل و لهذا جاء الله علامه در مفصل گفته که شان اسم فاعل و اسم مفعول آنست
که جاری باشند بر فعل و نحو الجولان و الحیوان و الصوری و الحیدی للتثنیه بحرکته علی حرکة مسماه و صحیح ست
مانند جولان بفتحتین و همچنین حیوان و صوری بفتحتین صاد و راء مهمله و حیدی بفتحتین حاء مهمله و یاء تحتانی
و دال مهمله از جهت تثنیه بحرکت آن هر یک بر حرکت نام کرده شده هر یک فعل آنست که درین الفاظ
واو و یا را بالف بدل نکردند بلکه حرکت خود نگاه داشتند تا حرکتی لفظی دلالت کند بر حرکت معنوی که در مسمیات
این الفاظ و معانی آنهاست جولان و حیوان گذشت صوری نام آبی ست اصلش صور بفتحتین ست

بمعنی میل وشوق میگویند حل صوری ای مائل ومشتاق وحمار رحیدی خرست که میل میکند بسایه
از بهر نشاط وشادی شعر گوش خر بفروش ودیگر گوش خر ۞ کاین سخن را در نیابد گوش خر ۞ تنبیه
بنون وباء موحده پیدا کردن وواقف ساختن بر چیزے حرکت بفتحتین جنبش ضد سکون بالضم
که آرمیدن ست والموتان لازمه تقیضه واعلال کرده نشد موتان که بفتحتین مردن ست زیرا که
بدرستیکه او نقیض وضد حیوان ست ونقیض محمول میباشد نقیض بنون وکسر قاف وضاد معجمه
ضد وباز گونه چیزے اولانه لیس بجار علی الفعل ولا موافق له یا زیرا که بدرستیکه آن هر یک نیستند
جاری بر فعل ونه موافق مر فعل را یعنی تواند بود که تصحیح الفاظ مذکوره از برای عدم جریان بر فعل باشد
واین سخن ظاهر ست ونیز موافق فعل بحرکات نیستند ونخواهد شور واعین للالتباس وصحیح ست
مانند اودر کر بفتح اول وضم سوم جمع دارست وذکر او در ما سبق تکرار ست واعین بفتح همزه وسکون
عین مهمله وضم یاء تحتانی که جمع عین بالفتح ست از جهت التباس حاصل آنست که اگر او در واعین را
بنقل حرکت عین ما قبل واسکان او در اول ودر ثانی بقلب ضمه منقوله بکسره برای موافقت یا تغیر
اعلال کنند وگویند اعور واعین ملتبس شود بمضارع دار وعان از قول ایشان داریعور در را بالفتح
ودو را تا بفتحتین وعان فلان یعین عنایة یعنی گردید فلان کس بر با آشکارا وپیدا ودر بعضے
از نسخ صحیح بالای نحو واقع شد اولانه لیس بجار علی الفعل ولا مخالف یا زیرا که بدرستیکه هر یک نیستند
جاری بر فعل وآن ظاهر ست ونه مخالف بضم میم وخاء معجمه وکسر لام ناسازگاری کننده ملخص سخن آنست
که موافقت او در با فعل حاصل ست اما موافقت مشروط ست باآنکه بوجهی مخالفت نیز داشته باشد
ودر او در واعین مخالفت مشروط نیست چه هر دو با فعل موافقت تمام دارند پس شرط اعلال در ایشان
مفقود ومعدوم ست ولهذا تصحیح واجب شد ونحو جدول وخروع وعلیب لمحافظة الالحاق الوسکون
المحض محافظة بجاء مهمله وفاء وطاء معجمه نگاه داشتن محض بالفتح وسکون حاء مهمله وضاد معجمه هر چیز خالص
یعنی صحیح ست مانند جدول الخ از بهر نگاه داشتن الحاق بجعفر ودرهم وجندب اگر ثابت شود زیرا که
ملحق بحذف حرکت ونقل وحذف حرف لین اعلال نمیکنند تا مخالف ملحق نگردد وعرض الحاق فوت
نشود مگر آنکه حرف الحاق آخر باشد که درین هنگام اعلال بحذف وقلب میکنند نبا بر آنکه او آخر محل تغیر
میباشد ودیگر جدول ومانند آن را صحیح داشتند از برای سکون خالص ما قبل حروف علت ایشان
بسبب ما قبل ایشان مفتوح نیست ونه در حکم مفتوح ست چه ما قبل او وجدول پیوسته ساکن ست
بخلاف یقال که اصلش یقول بود واو ما قبل او گاهے مفتوح هم باشد مانند قال وقائل جدول گذشت

خروع بکسر خاء معجمہ وسکون راء مہملہ وفتح واو وعین مہملہ بید انجیر وآن درختی ست کہ در ہندے ارنڈ گویند لفتحتین ہمزہ وراء غیر منقوطہ وسکون نون وہر چہ دوتا شود از گیاہ بسبب سستی ساق علیب بضم عین مہملہ وسکون لام وفتح یاء تحتانی وباء موحدہ نام وادی ست شعبر وادی مجنون زلی آبی خراب افتادہ است + گریۂ ما را سری باید بآن صحرا کشید + وتقلبان ہمزۃ فی قائم وبائع من المعتل فعلۃ عطف ست بر قول تقلبان الفاکہ در اول باب واقع شدہ یعنی وقلب کردہ میشود واو و یا ہمزہ در مانند قائم وبائع از انکہ اعلال کردہ شدہ فعل اوزیرا کہ اگر اعلال این الفاظ بحذف الف کنند صیغۂ اسم فاعل در صورت فعل شود واگر اعراب او را فاصل از فعل سازند کفایت نمیکند از بہر روشن در وقف پس قلب کردند واو و یا را بالف بواسطۂ عدم اعتبار الفی کہ بالای او بود پس گردید حرف علت گویا کہ متصل فتحہ ست وچنان شد کہ واو و یا متحرک ست وماقبلش مفتوح بالف بالای او را نازل منزل فتحہ ساختند چون کہ زیادہ است وملاقات کردند واو والف مکروہ داشتند حذف یکی و ہمچنین تحریک اول از بہر آنکہ بر صیغۂ فاعل نمیباشد پس الف اخیر بجہت التقاء ساکنین حرکت دادند بقلب او ہمزہ از جہت قرب ہمزہ بالف ونوشتند این ہمزہ را بصورت یا بی نقط بخلاف نحاو کہ اسم فاعل عور ست زیرا کہ واو را ہمزہ بدل نکردند از جہت صحت عور ونحو شنگ وشاک شاذ ونادر شاک بشین معجمہ بجر ورفع شاذ ست شاک مشتق ست از شوکت وآن ہیبت کارزار ست میگوئی شاک الرجل یشاک شوکا ای ظہرت شوکتہ وحد حدتہ بکسر حاء وتشدید دال مہملہ تیزی ودر اسم فاعل او سہ وجہ است یک شاک بہمزہ موافق قیاس دوم شاک ہمچو قاض بنا بر تاخیر عین از لام ودر نشر فالیع میگوئی ہذا شاک ومررت بشاک ورایت شاکیا وسوم حذف عین ومیگوئی ہذا شاک برفع ورائت شاکا بنصب ومررت بشاک بجر وفی نحو جاء قولان ودر مانند جاء اسم فاعل دو قول ست قال الخلیل مقلوب کالشاکی وگفتہ است خلیل کہ جاء باز گونہ کردہ شدہ است ہمچو شاکی بشین معجمہ کہ در اصل شاوک بود قلب کردند شاکو شد واو را التطرفہا بیا بدل کردند شاکی شد وقیل علی القیاس وگفتہ شدہ است کہ جاء بر قیاس ست وقلب ندارد وتقریر ہر دو قول در صدر مرقوم شد شعر از مستی چشم تو حیرانم کرد + با این خواب نخواہیست کہ تعبیر توان کرد +

وفی نحو اوائل وبوالع مما وقعتا فیہ لبد الف باب مساجد وقبلہما واو او یاء عطف ست بر قول فی نحو بائع یعنی قلب کردہ میشوند واو و یا مانند اوائل وبوالع از جنس حرفی کہ واقع شدہ اند واو و یا بعد الف مساجدی کہ پیش آن الف مساجد واو ست یا یا واین ہمہ وقتی ست یا نیاز گرفتہ است

الف ردو واو چنانکه در دلائل جمع اول اصلش او اول یا در میان و یا چون خیایر بخای معجمه جمع خیر اصلش
خیایر یا در میان واو و یا باین طرز که اول واو باشد و اخیر یا مثل بوابع اصلش بوایع جمع بویعه که فوعله است
و جمع واو در میان یا دو او باین وجه که اول یا باشد و اخیر واو همچو سیاوق بسین مهمله و قاف
جمع سیقه بفتحتین سین و یا مشدد چهارپائی که او را دشمن براند اصلش سیاوق و دلیل قلب
عین واو و یا همزه است که وقوع دو حرف علت که میان ایشان الف باشد و حال آنکه الف
حائل غیر استوار ست در جمع تقلیل و جمع هم اقصی ست و با آنکه حرف علت واقع ست بعد
الف که مجاور طرف ست و طرف محل تغییر ست و همزه از برای چیزیکه در بایع گذشت بخلاف
عواوير و طواويس بخلاف عواوير بعین و راء مهملتین جمع عوار با ضم و تشدید واو و آن نامی
ست و خاشاک که در چشم افتد و طواویس بطاء و سین مهملتین جمع طاؤس که مرغی ست معروف
و مرد خوب صورت شعر رفتن بچه ماند بخرامیدن طاؤس ۱۲ دیدن بنگه کردن آهوی بچه
از برای وقع شدن یا ساکن بعد عین پس یا گشت کالمعتدد از جهت دوری واو و یا از
طرفیکه محل تغییر ست و ضیاون شاذ و ضیاون بضاد معجمه و یا تحتانی شاذ ست جمع ضیون
بفتح اول و سکون دوم و فتح سوم و آن کربه نرست و قیاس ضیائن ست بقلب واو همزه
چنانکه معلوم شد و بقلب تصحیح هرگاه که در مفرد صحیح ست در جمع نیز صحیح ست و صحیح عواور و اعل عیائل لان الاصل
عواویر فحذفت و عیائل فاشبع و صحیح ست عواویر و اعلال کرده شده است عیائل زیرا که
بر بستیکه اصل عواویر ست بیا پس انداخته شد یا و اصل عیائل عیائل ست بغیر یا پس
اشباع کرده شده کسره همزه پس متولد شد یا عیال بکسر عین مهمله و یا تحتانی اولاد زن و
آنانکه تکفل و تعهد حال ایشان باید کرد و نفقه باید داد و آن جمع عیل ست بفتحتین عین و یا مشدد
و عیائل جمع الجمع مثل جید بر وزن سید و جیاد و جیائد جمع سرونیکو را گویند و چون از
اشباع در عیائل یا دیگر پیدا شد یا را اول را موافق قیاس همزه بدل کردند شاعر گوید ع
فیها عیائل اسود و نمر ۱۲ ضمیر فیها راجع ست بمفازه بفتح میم مفاوز اسم جمعیست و آن بیابان ست اسود بفتحتین
همزه و سین و سکون واو شیرها جمع اسد بفتحتین نمر بضمتین نون و میم و راء مهمله پلنگها جمع
نمر بفتح اول و کسر ثانی یعنی دران بیابان شیران و پلنگان بچه دارند و با عیال و اولاد اند
اشباع بشین معجمه و با موحده و عین مهمله سیر کردن و اشبع ماضی مجهول ست از افعال و در بعضی
از نسخ حذف تا تانیث واقع شده و لم یفعلوه فی باب تقادم و معایش للفرق بینه و بین باب سایل

وعجائز وصحائف ونکردند او را یعنی واو یا را بہمزہ بدل نکردند در باب مقادم ومعایش یعنی در محل
کہ واو ویا بعد الف جمع حرف اصلی باشند از جہت فرق میان باب مقادم ومعایش وہمیان باب
رسائل واخوات او کہ حرف علت در انہا بعد الف جمع حرف زائدہ است پس در مقادم ومعایش
واو ویا را باقی داشتند تا معلوم شود کہ حروف اصلی اند ودر رسائل ومثال او ہمزہ بدل کردند تا معلوم
شود کہ واو ویا حرف زائدہ اند وزائد اولی والیق ست بتغیر مقادم بقاف جمع مقامہ بفتح میم
ست وآن محل ایستادن ومجلس ست معایش بعین مہملہ وشین معجمہ جمع معیشہ بروزن جلیقہ
وآن زندگانی ست وانچہ بآن زندگانی کنند شعر جوانی بود زندگانی بود ۔ دگر زندگی سخت جانی
بود ۔ ودر رسائل برادر وسین مہملہ مکتوبہا ونامہا جمع رسالت بمعنی رسیدہ بفتح اول وکسر ثانی وبعد
بعین مہملہ وجیم وزاء معجمہ زمان پیر جمع عجوز بالفتح وضم جیم وعجوزہ بازیادت تا نیث روی ست و
ابن سکیت گوید لا تقل عجوزۃ وفی الحدیث الجنۃ لا تدخلہا العجوز یعنی بہشت داخل نمیشود
او را زن پیر بلکہ جوان شدہ داخل میشود وانچہ در اشعار شعراء بزرگوار واقع شدہ محمول بر ضرورت
شعر یہ است وگفتہ است یجوز للشاعر ما لا یجوز لغیرہ صحائف بصاد وحاء مہملتین وفاء جمع صحیفہ
وآن نامہ است شعر احوال من بنامہ چہ حاجت کہ رود آہ ۔ پیچیدہ نامہ ایست کہ سربستہ
میشود ۔ لم یفعلوہ مجددہ نگر غائب از باب منع وصحیح وجار معایش با ہمزہ علی ضعف وآمدہ است
معایش بہمزہ بر ضعف وآن بفتح وضم ضاد معجمہ وسکون عین مہملہ سستی وناتوانی ست شعر
تنم از ضعف چنان شد کہ اجل جست ونیافت ۔ نالہ ہر چند کشان داد کہ در پیرہن ست ۔
وقیاس آنست کہ معایش باشد بابقای یاء تحتانی زیرا کہ حرف اصلی ست نہ حروف زائدہ واشتروا
ہمزۃ مصائب ولازم گرفتہ اند ہمزہ مصائب را یعنی قیاس آنست کہ معایش مصاوب ست
واو را ہمزہ بدل نکنند زیرا کہ عین الفعل ست وبالای الف واو ویا نیز نیست چنانکہ در مقادم
اما التزام قلب واو بہمزہ خلاف قیاس از جہت تنبیہ است بر آنکہ مصائب جمع مفعلہ است
بفتح میم وکسر عین وجمع مفعلہ بفتحتین میم وعین نیست ہمچو مقادم ومعایش بلکہ جمع مُفعلہ
است بضم میم وکسر عین زیرا کہ اصل مفرد او کہ مصیبت ست مصوبۃ است وکسرۂ واو بصاد
دادند وقلب کردند بیا از جہت ساکن بودن او وکسرۂ ما قبلش واحتیاج باین شبیہ از بہر آن شد
کہ قیاس جمع اسم فاعل واسم مفعول وامثل این لفظ آنست کہ صحیح باشد وبگویند مصیبات
بنا بر ان کہ گذشتہ است کہ در مانند مکرم نسبت بجمع صحیح از جمع تکسیر مستغنی شدہ اند وچون این جمع

جمع تکسیر واقع شدہ است مظنہ آن شد کہ جمع مفعلہ بضم میم وکسر عین یا فتح آن نیست بلکہ
جمع مفعلہ بفتحتین میم وعین ست یا جمع مفعلہ بفتح اول وکسر سوم پس قلب کردند
واو را ہمزہ تا تنبیہ باشد بر انکہ جمع مفعلہ بضم میم وکسر عین ست برخلاف اصل
واصل آنست کہ جمعش صحیح باشد نہ تکسیر وتقلب یا رفعلی اسماء واو افعی نحو طوبی وکوسی وبدل
کردہ مے شود یا رفعلے بضم فا وسکون عین والف درحالیکہ اسم ست بواو ورمانند طوبے
بطاء مہملہ وباء موحدہ تانیث اطیب ست وکوسے بسین مہملہ تانیث اکیس واگرچہ اینہا
صفت اند ولیکن جارے مجرے اسم اند زیرا کہ صفت بغیر الف ولام نمے باشد طوبی خوشی
وخوبے ونام درختے ست در بہشت وخوشتر وپاکیزہ وچیزہاے مبارک جمع طیبہ بالفتح و
تشدید وکسر یا رتحتانی شعر خورشید زیر سایۂ زلف چو شام اوست ✤ طوبے غلام قد صنوبر
خرام اوست ✤ آن قامت ست یا بحقیقت قیامت ست ✤ زیرا کہ رستخیز من اندر قیام اوست
کوسی زن زیرک تر ودانا تر ولا تقلب فی الصفۃ ولکن یکسر ما قبلہا فتسلم الیاء وبدل کردہ نمیشود
یا رفعلی بواو در صفت ولیکن کسرہ داد ہ میشود ما قبل یا تا سلامت وبدل از واو نگردد دوم تسلم
بسین مہملہ مضارع مؤنث غائب از باب علم ومنصوب بآن مقدر بعد لام کی نحو مشیۃ حیکی وقسمتہ
ضیزی مانند مشیۃ حیکی الخ مشیۃ بفتح میم وسکون شین معجمہ ویا رتحتانی رفتن حیکی بکسر
حاء مہملہ در اصل حیکی بالضم بود بدل نکردند یا را بواو بلکہ ضمہ را بکسرہ مقلوب ساختند از جہت
فرق میان اسم وصفت وعکس نکردند از بہر آنکہ اسم سزاوار تر ست بخفت بآن کہ یا واو را
بدل کنند بواو وگفتند کہ فعلی ست بالضم نہ فعلی بالکسر زیرا کہ فعلی بالکسر در صفت یمین عزے ہے بکسر
عین مہملہ وسکون زا معجمہ آمدہ است وان شخصی ست کہ از بازے خوش نگردد
یعنی آنکہ طرب وجماع ودست ندارد ہمچنین ست ع زوج شوی وزوجہ زن غرہات ست
وفعل زفعلی بالکسر در نصاب صبیان واقع شدہ است وفعلی بالضم بسیار ست مانند فضلے بفا وضاد معجمہ وراء
مہملہ تانیث افضل وضربی بضاد معجمہ وراء مہملہ مؤنث اضرب یعنی افزون تر وزنندہ تر چیکے زن خرامندہ
وجنبش خود در راہ رفتن جنبانیدن قسمتہ بکسر قاف وسکون سین مہملہ بخش ضیزی بکسر
ضاد معجمہ وسکون یا رتحتانی وزا معجمہ قسمتہ ناحق وقلیل ظالم وستمگار قولہ تعالے تلک اذا قسمۃ
ضیزی یعنے آن قسمت الحال بخش بیہودہ است یکی از فضلاء بخش محرر اوراق نقل کرد کہ
روزے بحسب اتفاق در مجلس دانشمند خان کہ سر آمد فضلاء ایران بود ومعاصر شہاب الدین

شاہجہان

شاه جهان بادشاه هند و ستان انار الله برهانه وارد شدم و ذکر آیهٔ استبدلون الذی هو ادنی بالذی هو خیر در میان آمد پرسیدم که مقابل ادنی اعلی میباشد در اینجا خیر واقع شده ساعتی در فکر رفته گفته خیر عام ست شامل اوسط و اعلی گفتم آیه در مذمت و نکوهش وحماقت و عدم دانش یهود یانست و مبالغه در انست که ایشان ترک اعلی کرده باشند و اختیار ادنی نموده و در ترک اوسط مبالغه و اغراق نیست چون بسیار سلیم الطبع بود قبول نمود و گفت اگر در خاطر شما بهتر ازین وجهی رسیده باشد بگوئید گفتم وجه اختیار خیر شاید آنست که چون این کلام در مذهب سفهاست و ایراد کلام بی رعایت الفاظ مناسبه بعید از فصاحت زال بر بلادت و بلاهت آنهاست و برای تقویهٔ زیر و روش این سخن گفت که همین بهست که در کلام خیری که غیر مانوسته الاستعمال ست گفته اند چه بعضی کافران می گفتند که فرشتگان دختران الله تعالی هستند پس خدا تعالی برای او دختر ها اختیار کرد و ما را پسران داد ایزد سبحانه رد کرد و فرمود الکم الذکر وله الانثی استفهام برای تقریع و توبیخ ست یعنی آیا مر شما راست نر و مر خدای راست ماده این بخش زشت ست بنا بر انکه اگر الله تعالی از بهر خود فرزندان میگرفت پسران که بهتران اند اختیار میکرد نه دختران که مادگان اند و در خانه و کاشانه افتادگان و در آرایش و پیرایش نشو و نمای یابند و از برای جنگ و پرخاش نمی شتابند و فضیلت و افروزنی در رجال ست و بر بوی نسا و اناث واضح تر از آنست که دران باب باشباع کلام و تطویل سخن احتیاج افتد و معنی آیهٔ نخستین آنست که آیا بدان میکنند شما آنرا که ادنی تر ست با آنکه او بهتر ست یعنی من و سلوی که بهتر از انگبین و لوذنه است و خوش نمیکنند و خیار و سیر و عدس و پیاز و تره که چیزهای فرومایه اند و ناسزه مینخواهید و درین آرزو میکاهید و للمصدر در القائل شعر شاهد معنی عیان و من بصورت ملتفت * ای درون جهل تو چون روی نادانی سیاه * و کذلک باب و بیض و همچنان ست باب بیض که در اصل مبیض بضم باء موحده و سکون یاء تحتانی و ضاد معجمه بود زیرا که جمع ابیض ست بمعنی چیزی سفید همچو احمر و حمره پس بدل کردند ضمه را بکسره تا یاء سلامت باشد از بهر آنکه جمع ثقیل ست و اگر یاء را و را بواو قلب کنند مقتضی دو مؤدی تثقیل گردد و مراد از باب بیض جمعی ست که بر وزن فعل بالضم باشد و صفت او دو واو یا دو یاء مختلف فی غیر ذلک و اختلاف کرده شده است در غیر آن که باب فعلی و فعل بالضم ست نقال بیوم

القیاس الثانی پس گفته است سیبویه که قیاس دوم ست یعنی قلب ضمه بکسر تا محفوظ
باشد از بهر آنکه تغییر از دو کمتر ست فنحو مضوفة شاذ عنده پس مانند مضوفة بفتح میم وضاد معجمه
وسکون واو و فا شاذ ست نزدیک سیبویه بواسطه آنکه اصلش مضیفة بفتح میم وسکون ضاد وضم
یا و قیاس آنست که ضمه یا بما قبل دهند ومقلوب سازند بکسره تا یا سلامت باشد ومگرد مضیفه
بروزن خلیفه وخلاف قیاس ضمه یا بما قبل داده اند و یا را بواو بدل کرده اند ومراد از رو حوادث
دهر و نوائب روزگار گویا مهمانند که چون ضیف نازل شوند ومشتق از ضیافت باکه مهمانداری
شعر خدنگش میگذشت از سینه ام بگرفت پیکانش ✽ چو مهمانی که ناراضی بود گیرند دامانش ✽
شعر ونحو معیشة یوزان یکون مفعلة ومفعلة مانند معیشة بفتح میم وکسر عین مهمله وسکون یا
تحتانی وشین معجمه جائز نباشد بودن او بروزن مفعلة بفتح میم وضم عین ودر نفیسورت
کسر عین الفعل از ماخن فیه نباشد وکسره اورا بما قبل داده اند ودر وقت ضم عین الفعل
از ماخن فیه است وضمه اورا بما قبل داده اند وبدل کرده اند بکسره تا یا سلامت باشد شعر
دل اگر گم شده دلدار سلامت باشد ✽ هر چه خواهد بشود یار سلامت باشد ✽ وقال الخفش
القیاس الاول وگفته است خفش قیاس اول ست یعنی بقای ضمه وقلب با بواو چنانکه
در طوبی وکوسی مضوفة قیاس عنده پس مضوفة قیاس ست نزدیک خفش زیرا که ثقل در
ضمه یا را بسوی ضاد وقلب کرده اند یا را بواو ومعیشة مفعلة ومعیشة نزدیک خفش مفعلة است
بکسر عین الفعل نه بضم عین الفعل والا لازم معوشة واگر معیشة بکسر عین نباشد بلکه بضم عین
باشد لازم آید که یا واو را بجهت ضمه ما قبل بواو بدل کنند وگویند معوشة بروزن مقولة وجواب
خفش آنست که القای ضم وقلب با بواو ودر طوبی وکوسی از برای فرق ست میان اسم وصفت چنانکه
گذشت ودر اینجا احتیاج باین فرق نیست وعلیها لونبی من البیع مثل ترتب تقبل تبوع تبیع
بدانکه هرگاه بیان کرد مصنف آنرا که وقتی که یا را ما قبل مضموم واقع شود ودر غیر باب فعلی وفعل
مذهب سیبویه قلب ضمه است بکسره ومذهب خفش قلب ست بواو واشارت کرد بسوی
مسئله متفرعه بر سر دو مذهب یعنی بنا بر هر دو مذهب مذکور اگر بنا شود از بیع بفتح باء موحده و
سکون یاء تحتانی وعین مهمله مثل ترتب بضم هر دو تا گفته شود تبیع بضم تاء فوقانی وسکون باء موحده
وضم یاء تحتانی بر مذهب سیبویه وگفته است تبیوع بضم تین وضم عین وسکون واو واصلش تبیع بضم تا وباء تحتانی
یا واو گشت بر مذهب خفش وتقلب الواو المکسورة ما قبلها فی المصادر یاء وقلب کرده میشود

واوی کہ بکسور ست ماقبل او در مصدر ہا بیا نحو قیاما و عیاذا مانند قیام بکسر قاف اصلش قوام سیگوئی قام قیاما یعنے ایستاد ایستادنی و عیاذ بکسر عین مہملہ و ذال معجمہ پناہ بردن اصلش عوذ مصادر بفتح اول و کسر چہارم جمع مصدر و قیما لاعلال افعالہا و در قیاما بکسر قاف و فتح یاء تحتانی کہ در اصل مصدر ست و اصلش قوما و او را بیا بدل کردہ اند از جہت اعلال آنہا و قلب واو و یا بالف مثل قام کہ در اصل قوم ست و عاذ کہ اصلش عوذ ست از باب نصر قیم راست کردن و حال حولا کالقود و حال حولا ہمچو قود ست درشدود و قیاس حیل و قادست بابدال واو بیا و قلب واو و یا بالف حول بکسر حاء مہملہ و فتح واو برگشتن و از جائے بجائے رفتن حال برگشت قولہ تعالی ولا یبغون عنہا حولا یعنے نمیخواہند اہل بہشت از جنت برگشتی ستعر کسی کاین بدل و منزل دید ممکن نیست تحویلش ✽ کسی کاین نقل مجلس یافت حاجت نیست بقلابش خ بخلاف مصدر نحولا و ذ بخلاف مصدر مانند لاوذ بذال معجمہ ہمچو قادم بقاف کہ لواذا و قواما بکسر اول زیرا کہ برگاہ صحیح شد داد در فعل صحیح شد در مصدر لواذ بکید یگر پناہ گرفتن حاصل آنست کہ چون در ماضے این افعال واو و یا بالف بدل نکردند در مصادر ایشان نیز واو را بجہت کسرہ ماقبل بیا بدل نکردند و فی نحو جیاد و دیار و ریاح و تیر و دیم لاعلال المفرد عطف ست بر قول مصنف فی المصادر یعنے بدل کردہ میشود واو و یا قبل مکسور بیا در مانند جیاد الخ از جہت اعلال مفرد یعنے در جمعی کہ در مفردش اعلال واقع ست جیاد بکسر جیم و یا بر تحتانی و دال مہملہ جمع جید بفتح اول و تشدید دوم و اصل جیاد جواد و اصل جید جیود و او و یا مجتمع شدند اول ایشان ساکن بود و او را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و دیار بکسر دال و راء مہملہ جمع دار و اصلش دوار و اصل دار دور بفتحتین ریاح بکسر راء مہملہ و حا جمع ریح بوی و باد ست تیر بکسر تاء فوقانی و فتح یا بر تحتانی و راء مہملہ جمع تارۃ و آن یکبار ست قولہ تارۃ اخری یعنی یکبار دیگر دلیل بر انکہ یا و او افتادہ است قول ایشان ست نادرۃ و الناس بیاور دن و دیم بکسر دال مہملہ و فتح یا بر تحتانی جمع دیمۃ با الکسر و گذشت اصل دیمۃ دوامۃ از دوام بدو م و شذ طیال و شاذ ست طیال بکسر طا مہملہ از روی قیاس و استعمال زیرا کہ اکثر طوال ست از برای صحت مفروش کہ طویل ست یعنی دراز و صحیح روا بود جمع سکون کراہتہ اعلالین و صحیح ست روا بکسر راء مہملہ جمع ریان بفتح راء و تشدید یا بر تحتانی اصلش رویان واو را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام از جہت کراہت اجتماع دو اعلال در روز زیرا کہ اصل در روی ست قلب کردند یا بہمزہ پس اگر واو را نیز بیا قلب کنند دو اعلال جمع شوند و آن مکروہ ست

ریان سیراب شعر لعل سیراب بخون تشنه لب یار منست ✤ از پی دیدن او دادن جان کار منست
ونواد جمع ناد وصحیح ست نواد بکسر نون جمع نادو آن اشتر فربه وسمین ست میگویند نوث انتقته
ای سمنت یعنی فربه شد اشتر ماده از جهت صحت عین در مفردش حاصل آنست که در رواد واورا
از جهت کسره ماقبل بیابدل نکردند از بهر آنکه اگر واو را بیابدل کنند دو اعلال که موجب اختلال است
جمع شود یکی قلب واو بیا ودیگر قلب یا که در آخر اوست بهمزه و در نواد واو را بیا بدل نکردند
از برای آنکه در مفردش بدل نکرده اند که ناوست اگر گوئی در بقی که اصلش بوقی بوده و اعلال
جمع شده است یکی اسقاط واو ودیگر حذف ضمه یا گوئیم مراد از دو اعلال آنست که بی فاصله
باشد مانند هوی که واوش را بالف بدل نکنند و در بقی قاف فاصله است اگر گوئی در رواد
فاصله است گوئیم الف از جهت خفا کالعدم ست پس گویا فاصله نیست وفی نحو ریاض وثیاب
سکون نهائی الواحد مع الالف بعدها عطف ست بر قول او فی نحو جیاد یعنی وقلب کرده میشود
واو بیا مانند ریاض بکسر راء مهمله وضاد معجمه بالفتح وثیاب بکسر ثاء مثلثه و باء موحده جمع ثوب
بالفتح از جهت سکون واو در واحد بالف بعد او در جمع حاصل آنست که واو در مفرد ساکن
بود و او بسبب سکون گویا اعلال دارد زیرا که سکون واو را چون مرده میسازد و در وقت
جمع کردن بعد او الف واقع میشود پس واو ثقیل شد از جهت طول نطق بسبب الف
بخلاف عودة وکوزة بخلاف عودة بکسر عین مهمله وفتح واو و دال مهمله جمع عود بالفتح که اشتر و
بزرگان سال ست وکوزة بکسر کاف وفتح واو وزای معجمه جمع کوز بالضم از بهر بودن الف بعد واو
دران هر دو کوز معرب کوزه است واکواز بالفتح وکسر آن نیز جمع ست کذا فی الصراح
شعر کوزه کی پر آب شد تا از هوا خالی نشد ✤ تن چو شد از خود تهی لبریز جانان میشود
واما تیرة فشاذ واما شیرة بکسر تاء مثلثه وفتح یاء تحتانی وراء مهمله جمع ثور بالفتح که گاو ست پس
شاذ ست قیاس ثورة ست بکسر اول وفتح دوم از جهت فقدان الف بعد واو واین شاذ
ست قیاسا نه استعمالا وتقلب الواو عینا اولاما او غیرهما اذا اجتمعت مع یاء وسکن السابق منهما
وتدغم مفعول دوم تقلب و عینا بادو معطوف خود حال ست یعنی وقلب کرده میشود واو
در حالیکه عین ست یا لام یا غیر هر دو با آنکه زائده باشد وقتیکه جمع شود یا یاء اصلی یا زائد
وساکن باشد اول از واو هر کدام که بوده باشد بیاء و ادغام کرده میشود یاء اول در ثانی و
شرط سکون اول بر آنست که ادغام ست و بنا بران قلب کردند که اخف ست از واو

وکسر ما قبلها ان کان مضموما وکسره واوه میشود ما قبل یا اول مضموم اگر باشد ضمه کسره همچو سید اصلش سیود ووزنش نزدیک محققان فیعل ست بکسر عین وبعد ادغام گویند وزنش فیعل ست بفتح عین همچو ضیغم نقل کرده اند بسوے فیعل بکسر عین از بهر آنکه گفته اند که ما در صحیح کلمه فیعل بکسر عین نیافته ایم واین سخن ضعیف ست از بهر آنکه در معتل سے آید انچه در صحیح نمی آید وایام بفتح همزه وتشدید یا تحتانی جمع یوم بالفتح اصلش ایوام ودنیا بفتح دال مهمله وتشدید یا تحتانی اصلش دیوار بروزن فیعال وآن صاحب خانه است ویکی از ساکنان کشور ودیار بالکسر بوقیام بفتح قاف وتشدید یا تحتانی اصلش قیووم بروزن فیعول وقیوام بفتح قاف وتشدید یا تحتانی اصلش قیووم بروزن فیعال از قیام بکسر قاف واگر وزنش فعول بتشدید عین می بود قووم میگفتند قیام وقیوم نام الله تبارک تعالی شانه وبیانگار اند ودنیه بضم دال مهمله وفتح لام وتشدید یا تحتانی اصلش دلیوة تصغیر دلو بفتح اول وسکون ثانی گویند که آن آب از چاه کشند وام بر سه حرفی وطی وبلا ولسانه که بر اعضای شتر باشد وتے بفتح حا مهمله وتشدید یا تحتانی اصلش حیوی مصدر ثلاثی آن چنین ست ومرمی اسم مفعول از رمیت وسلمی رفعا بضم اول وکسر دوم در حال رفع اصلش سلامی بود اضافت کردند بسوی یا متکلم نون ساقط شد وسلموی گردید واو را بیا بدل کردند یا را در یا ادغام کردند وضمه سیم را بکسره بدل ساختند وقید رفعا از بهر آن کرد که در حال نصب وجر او را در یا جمع نمیشوند وجاءنے فی جمع الوی بالضم والکسر آمده است الوی بضم لام وکسر آن تخفیف یا تحتانی ودر جمع الوی بفتح همزه وسکون لام والف آخر وآن وتشدید اختصوصیت ست اصلش الوی بکسر لام بر مناسبت یا ست بواسطه آن که ضمه بر گاه بالای یا ساکن باشد بکسره بدل کنند وضمه بر یا ثقیل ست از بهر آنکه جمع افعل صفت فعل بالضم وسکون عین میباشد ودر بعضی از نسخ بالکسر والضم تقدیم کسر بر ضم واقع شده وقید کردلی را جمع الوی بنا بران که احتراز شود از لی مصدر که در ان ضم وکسر هر دو جایز نیست بلکه از مفتوح الاول ست مانند سطے از بوسے الرجل اذا اشتد خصومته یعنی وقتیکه سخت شود جنگ وجدال او وامضیون وحیوة ومهوفشاذ وامضیون بفتح نماذ عجمه وسکون یا تحتانی وفتح واو وکسر نون ست وحیوة بفتح حا مهمله وسکون یا تحتانی وفتح واو له نام مرد یست وغیر منصرف ست بواسطه علمیت وتانیث ومهوفشاذ بضم میم ونون وبا وتشدید واو که مبالغه تاهی ست که بمعنی باز دارنده ممنع کننده پس قیاس در ضیون وحیوة آنست که واو را بیا بدل کنند ویا را در یا ادغام

وقیاس در نهو آنست که گوئیند نهی زیرا که اصل او نهوی ست و صاحب صحاح گوئید که در تصغیر او ادغام کنند برای آنکه اسمی ست که موضوع ست علامت و جز فعل و همچنین جمیعة اسم مرویست و صمیم و قیم شاذ و همچنین بضم صاد مهمله و تشدید و فتح یاء تحتانی و همچنین قیم جمع صائم و قائم نیز شاذ ست بواسطه آنکه قلب کرده اند واو را بیاء باعدم مقتضی اعلال و اصل در هر دو صوم و قوم بضم اول و تشدید ثانی ست صائم بصاد مهمله و کسر همزه روزه دار در روزه داران جمع و مفرد آمده **شعر** زود آ که در فراق تو چشم امید وار ۞ چون گوش روزه دار برالله اکبرست ۞ و قوله فما ارق النیام الا سلامها شاذ ترست شعر الا طرقتنا میة انبة سندر ۞ فما ارق النیام الا سلامها شاذ ترست زیرا که قیاس در نیام بضم نون و تشدید یاء تحتانی جمع نایم نوام بضم نون و تشدید واو سیت و وجه شند و ذ قلب واو ست بیاء از غیر موجب قلب و وجه اشذیة دور شدن اوست از طرف که محل تغیر ست چه در صیم و قیم واو بیک حرف از طرف دور ست و در نیام بدو حرف اشذ بفتحتین همزه و شین معجمه و تشدید ذال معجمه اسم تفضیل شاذ الا بفتحتین حرف تنبیه طرقت ابطاء و از مهملتین و قاف ماضی معلوم غایبه از باب نصر از طرق بالضم که شب آمدن ست نا نبون مفعول به میة بضم میم و تشدید یاء تحتانی و تاء فوقانی نام عشیقه ایست و لا نیصرف از برای علمیة و تانیث معنوی انبة بکسر همزه و سکون باء موحده و نون مندر بنون و ذال معجمه و راء مهمله اسم فاعل از افعال و آن نام مردیست تاریق بهمزه و راء مهمله و قاف بیدار کردن سلام بالضم تحیت و نیز گویند و فاعل ارق و نیام مفعولش پس معنی بیت آنست که آگاه باش آمد مارا نمیة دختر مندر پس بیدار نکرد خوانندگان را مگر سلام او نعم ما قیل شعر آیا بود که بینم در آنی بزم ما ۞ تا در برت بگیرم و گویم سلام ۞ واه واه ۞ و تسکنان و تنقل حرکتها الی قبلها فی نحو یقوم و یبیع للبسه بباب نجاف و بباب تسکنان تبنیه مضارع مجهول مونث غائب از باب نصر و همچنین تنقل که لفظ مونث واحدست یعنی ساکن کرده شود واو و یاء و نقل کرده شود حرکت هر دو بما قبل در مانند یقوم و یبیع از جهت التباس هر یک از یقوم و یبیع بباب نجاف حاصل آنست که اگر واو یقوم و یاء یبیع را از برای حمل بر ماضی بالف بدل کنند و گویند یقام و یباع مشتبه شود بنجاف در انکه از کدام باب ست از باب نصرست یا ضرب ست یا از باب علم و مفعل و مفعل کذالک و مفعل بفتح میم و ضم عین و مفعل بفتح میم و کسر عین همچنین ست مثل معون بعین مهمله اسم ظرف عون بالفتح که یاری کردن ست و بیت بکسر باء موحده و سکون یاء تحتانی اسم ظرف بیتوتة که بفتح باء موحده و سکون یاء تحتانی و ضم تاء اول فوقانی و سکون واو و تی شب گذرانیدن ست یعنی در صیغها ضمه واو و کسر یا نقل کرده یا قبل می دهند و واو و یا را بالف بدل نمیکنند از جهت التباس بنجاف و در صدر کتاب مذکور شد که هر گاه مضارع مکسور العین باشد اسم ظرف او

ازبرای موافقت مضارع مکسور العین میباشد واگر مضارع مفتوح العین باشد ظرف او مفتوح العین میباشد
واگر مضارع مضموم العین باشد هم طرف او باید که مضموم العین باشد اما چون این بنا در استعمال مرفوض ست
عین را در ظرف از جهت خفت فتحه مفتوح ساختند پس اصل ظرف از مضارع مضموم العین بضم عین ست و مفعول
کذالک و مفعول همچنین ست نحو مقول و مبیع مانند قول که اصلش مقوول ست ضمه را و بما قبل دادند و یکی از
دو واو را برای التقای ساکنین ساقط گردانیدند و بالف بدل نکردند از جهت التباس مذکور و اصل مبیع
مبیوع ضمه یا بما قبل دادند یکی از واو و یا را بواسطهٔ اجتماع دو ساکن حذف کردند و درین صیغه بعد حذف
واو ضمه ما قبل را بجهت مناسبت یا کسره بدل کردند و اگر یا را حذف کنند واو را بیا بدل کنند تا مشتبه نشود
با جوف واوی و یا را و را بدل بالف نکردند از بهر التباس مذکور و المحذوف عند سیبویه واو مفعول واند اخته
نزد یک سیبویه واو مفعول ست که زائده است زیرا که علامت مفعول هیم ست نه واو آیا نمی بینی بسوی استمرار
آمدن میم در تلاشیهای مزید و غیر ایشان بخلاف واو که بهر سیده است و ناشی گردیده از اشباع ضم عین مفعول
که جاری ست بتفعیل که بادی چندان غرض تعلق ندارد و بهتر ست از حذف حرف اصلی و عند الاخفش العین
واند اخته شده نزد یک اخفش عین الفعل ست که واو اول دیاست از بهر انکه اصل و قاعده وقت اجتماع دو ساکن
که اول ایشان حرف باشد آنست که حرف اول دور کنند چنانکه در قول و بیع و انقلابت واو مفعول عنده یا
بلکسرة فخالفا اصلیهما و بدل شده واو مفعول نزد یک خفش بیا از جهت کسره یعنی نزد یک اخفش هر گاه
یا که عین الفعل بود در مبیوع بعد نقل ضمه او بما قبل و قلب ضمه بکسره از بهر اجتماع دو ساکن محذوف شد
واوش بیا بدل گشت زیرا که واو ساکن ست و ما قبلش مکسور پس مخالفت کردند هر دو سیبویه و خفش و اصل و را اما
مخالفت سیبویه بنا بر آنست که او مقرر کرده که چون دو ساکن جمع شوند و اول ایشان حرف لین باشد
حرف اول حذف کنند و در مقول و مبیع حرف دوم حذف کرده است و اما مخالفت اخفش از بهر آنست که
او مقرر نموده است که اگر بعد فای مضموم یا باشد منقلب گردد بواو از جهت محافظت ضمه و در نیخا ضمه یا بکسره
قلب کرده است انقلابت ماضی معلوم میگوئی غائبه خالفا تثنیه ماضی معلوم از باب مفاعلة اصلیهما در اصل
چهلین بود نون برای اضافت بسوی ها افتاده است **شعر** خط مگر در عارضش از مشک آب افتاده است طرة مشکی
بر ست آفتاب افتاده است * مراد شیب و مهوب و شاذ تر ست مشیب بشین معجمه و یا و تحتانی و باز حمد
گرا شوب ست بالفتح که آمیختن ست میگوئی شاب بشوب و قیاس در مشوب ست مانند مقول و مهوب بها
موحده از هیبت ست بالفتح ها و سکون یا تحتانی و با موحده که ترسیدن ست و قیاس در او مهیب ست
مثل مبیع و از نیجا ظاهر شد فساد قول بعضی ناشناس که مهیب اسم مفعول را بضم میم میخوانند زیرا که

اسم مفعول ثلاثی مجرد البته مفتوح ست مهیب مرد سهمناک که خوف و ترس از دیدار او در مردم پیدا شود
و کثر نحو مبوع و بسیارست تصحیح در یای مثل مبوع و مبیوب و قلیل مصوون و کم ست تصحیح در واوی
مانند مصوون بصاد مهمله از صون بالفتح که نگاه داشتن ست شعر ای گل تو نیز خاطر بلبل نگاه دار *
هر جا که رنگ و بو بود و گفتگو بود * بواسطه آنکه واو کران ترست از یا کثر بنا و شاذ نه در اسم مهمله ماضی علی
اشرف و مضمون قبل بقاف اول تصحیح ست و ثانی مضاعف و اعلال نحو تلوا و تصحیح قلیل در اعلال مانند
تلوول و در واو تصحیح بر و یای اخیر که ست تلوو و جمع ندکر عاقل ست از اوی یای یا بالفتح لام و شد یای
تحتانی گردانیدن و چیزی را بچیز دیگر دوانیدن و مداومت کردن در دوام و مضبوط نیدن حاش تلویا مثل تقصر تواند
یا بما قبل را دادند که واو اول ست بعد حذف حرکت او و برای التقای ساکنین حذف کردند پس گشت
تلوا و در اصل تلوون بود نون او برای جزم بواسطه آن افتاده است قوله تعالی ان تلوا و تعرضوا
یعنی اگر بگردانید یا روگردان شوید و بعد ازان جمعی نقل میکنند حرکت واو را بلام و یکی از دو واو را حذف
میکنند و میگویند تلوا و همچنین در تصحیح یکی از دو یای اخیر را بعد نقل کسره یای اول با قبل و میگویند تصحی
یک باد آخر شعر گل بهار بچیدان نمیشود آخر * جمال یار بدیدان نمیشود آخر * غزان حسن ترا
صد بهار در پیش ست * یک بنفشه و میدان نمیشود آخر * و تحذوان فی نحو قلت و بعت و قلن و بعن
و حذف کرده میشود واو و یا در اینها بقلت نحو قلت که در اصل قولت بود و بعت بیعت و اصل قلن قولن
و اصل بعن بیعن واو و یا بالتحرکها و انفتاح ماقبلها الف شد و الف بالتقای ساکنین افتاد و بعد ازان
در قلت و قلن فتحه قاف را بالضمه بدل کردند تا دلالت کند بر یای محذوف و یکسر الاول اذا کان العین
یا گردانند واو را مکسوره تا کسره داده میشود اول که فا الفعل ست و فتحه که باشد عین الفعل یا مثل بعت یا و مکسور
مانند خفت که اصلش خوفت بود و بضم فی غیره و ضم داده شود فا الفعل و غیر انچه مذکور شد یعنی در صورتیکه
صیغه یفعل یا واو و مکسور نباشد همچو قال و ظلت که اصلش قولت و ظولت بود و تحقیق این سخن در صدر گذشت
و لم یفعاوه فی ست شبهه بالحرف و نکردند او را در ست بسین مهمله که یکی از افعال ناقصه است از جهت
مانند بودن او بحرف که لیست بفتح لام و سکون یا تحتانی و فتح تا و قوقانی ست حاصل آنست که لیست
در اصل لیوت بود بکسر یا تحتانی با التحرکها و انفتاح ماقبلها بالف بدل کردند و الف از برای التقای
ساکنین انداختند و فتحه لام را بکسره بدل نساختند چنانکه در بعت گفته اند از بهر آنکه بعد اعلال مشابه
لیست شد در عدد حروف و حرکات و سکنات و در حروف تصرف نمیکنند پس در مشابه او نیز تصرف
نکردند لیست کلمه ایست که در وقت آرزوی چیزی گویند و در فارسی معنی او کاشکی باشد شعر

اوی کاشکی

ای کاش گوش را غنم اول شدی چو چشم * تا هرچه گفتی از تو مکرر شنیدمی * بدانکه لیس
مکسور العین است و مفتوح نیست زیرا که مفتوح العین را از برای خفت فتحه سبک نمیکنند و میگویند
و علم علم بسکون اللام و نمیکنند و ضرب ضرب بسکون را و مضموم العین نیست از بهر آنکه ذوات الضم
العین نمیباشند و در بعضی از نسخ تشبیه بحرف بلی با ضمیر و بارجاره واقع شده است لم یفعلوا احد جمع
مذکر غایب از باب سمع و صحیح نوشته از جهت لم جازم ساقط شده و سقوط نون علامت جزم است قوله
ثم سکنوا الیاء سکنوا از تسکین مصدر تفعیل است یعنی و از انجا که لست لیت ست ساکن کردند یا را و لیس که
سیغه ماضی است تا منقلب نگردد با ست مثل باب و جاری مجری حرفش ساکنش کردانیدند مثل
لیت زیرا که ابدال یا بالف تصرف ست در جوهر کلمه و اسکان تصرف ست و بهیات کلمه و فی قول یع
لانه عن تقول و تبیع و نیز حذف کردند واو و یا را در قول و یع زیرا که بدرستیکه آن هر یک متفرع ست از تقول
و تبیع پس واجب ست که نقل کنند ضمه و کسره را در هر دو از واو و یا بما قبل چنانکه در یقول و تبیع و بعد
از نقل دو ساکن بهم آمدند و یکی را از ان دو بطریق وجوب حذف کردند و فی الاقامة و الاستقامة و قلب
کردند واو را در اقامة و استقامة که صاش اقوام و استقوام ست و قلب کردند بالف از جهت تحرک ما قبل در اقام
و استقام و دو ساکن جمع شدند الف عین الفعل و دوم الف زائد پس حذف کردند الف اول از برای
التقای ساکنین بنا بر اصل اخفش در مقول بنا بر اصل سیبویه محذوف الف دوم ست و بعضی شراح
اعتراض کرده اند که ذکر اقامة و استقامة مکرر ست و جوابش آنست که ذکر سابق از جهت قلب
عین ست بالف و اینجا از برای حذف بواسطه التقای ساکنین و یجوز الحذف فی بحویت و سیدو جائز
میباشد حذف واو و یا در مانند میت و سید که بتشدید یا مکسور فیعل ست بفتح فا و کسر عین صاش
سیود و میوت پس گوئی سید و میت بسکون یا مخفف و کنیونة و در کنیونة واو و یا جمع شدند
و اول ایشان ساکن بود واو را یا کردند و یا را در یا ادغام کنیونة مشد بتشدید یا تحتانی و بعد حذف یا
کنیونة گشت بتخفیف با و آن بودن ست و قیلولة بفتح قاف و تشدید یا تحتانی مکسور صاش قیلولة
بعد قلب واو بیا و ادغام یا در یا قیلولة شد بتشدید یا و چون یا دو مشد قیلولة گشت بتخفیف یا و آن
خراب کردن چاشتگاه است بدانکه لازم گرفته اند حذف حرف یا درین دو لفظ از جهت کسرت حروف
کلمه با تا رتا ئیث و کلام مصنف بران دلالت میکند که حذف در و جائز باشد و فیه نظر بواسطه آنکه کنیونة
و قیلولة بیوسته مخفف مستعمل ست مگر نادر در ضرورت شعر که بتشدید آمده است شعر اگر اعجاز باشد
بی بلند و پست نیست * در بدیهاهمه انگشت بامکیدست نیست * و فی باب قیل و بیع تلاقی الساکنین

و در باب قیل و بیع سه زبان ست الیاء و الاشمام و الواو یکی یا ست دوم اشمام و سوم واو مخصص سخن آنست که در باب قیل و بیع یعنی در فعل مجهول ثلاثی معتل العین سه لغت ست اول قیل و بیع و اصل بیع بیِیع بضم یا و کسر یا پس ساکن کردند یا را از جهت کراهت کثرت بر و بعد ضمه پس یا ساکن ماقبل او مضموم ست فار اکسره دادند و بعد ازان قیل را بر حمل کردند و دوم اشمام ست بشین معجمه و آن عبارت ست ازان که فاء الفعل را بوی ضمه دهند از جهت تنبیه بر اصل او و مخفی نخواهد بود که اشمام اینجا بمعنی که در اوائل وقف مذکور شده نیست و این لغت صحیح ست و سوم قول و بوع ست بضم اول بنا بران که اصل قیل قول بود و کسره را از واو بواسطه نقل حذف کردند پس گشت قول و بعد ازان بوع را بران حمل کردند و این لغت ردی ست زیرا که حمل ثقیل بر خفیف بهتر ست از حمل خفیف بر ثقیل لغات بضم لام و عین معجمه جمع لغة بضم اول و فتح دوم و آن آوازی ست که مردم بفرضهای خود ازان خبر کنند از راقمه شعری یا رمیس از شتن بیدل خبر من * تا از تو خبر یافتم از خود خبرم نیست * فان الاصل به ما یسکن لامه تحو بعت با عبد و قلت یا قول فالکسر و الاشمام و الضمیر پس اگر متصل شود بمانند قیل و بیع چیزے که ساکن بساز د لام الفعل را همچو ضمیر مرفوع متحرک و کنی حذف عین الفعل از برای التقاء ساکنین مانند بعت یا عبد و قلت یا قول پس کسر فاء الفعل و اشمام و ضم بر سه جائز ست بعت یا عبد فروختم ای غلام و قلت یا قول گفتم ای گفتار عبد بفتح عین مهمله و سکون باء موحده و دال مهمله قول بفتح قاف و سکون واو گفتن و گفتار یکن مضارع معلوم از باب تفعیل و باب اختیر و انقید مثاله فیهما و باب اختیر و انقید یعنی ماضی مجهول معتل عین باب افتعال و انفعال مانند باب قیل و بیع ست در هر دو معنی در واو و یائی و اختیر یائی ست و انقید واوی ست و این را جاری مجرے قیل و بیع بنا بران ساخته اند که اصل اختیر و انقید اختیر و انقود ست و تیر و قود همچو بیع و قول ست بخلاف باب اقیم و استقیم بخلاف ماضی مجهول افعال و استفعال که اقیم و استقیم ست زیرا که اصل هر دو اقوم و استقوم ست و واقع شده است درین هر دو قیل عین ضمه تا معامله قیل و بیع با نها کرده شود بلکه در انها قیل عین سکون واقع ست پس آنها جاری مجرے یقیم و استقیم شده اگر جاری مجرے قیل و بیع نیستند و شرط اعلال العین فی الاسم غیر الثلاثی و الجاری علی الفعل مالم یذکر موافقة الفعل حرکة و سکونا مع مخالفته بزیادة او بنیة مخصوصتین به و شرط اعلال عین در اسمی که غیر ثلاثی ست یعنی بر اکثر از سه حرف ست و غیر جاری بر فعل از انکه یاد کرده نشده است حکم او موافقه فعل ست در حرکت و سکون با مخالفه بزیادة حرفی یا بنای که مخصوص اند زیادة و بنیه باسم جاری بر فعل مثل مصدر و اسم مفعول شرط اعلال العین

مبتدا است و موافقت خبر اوست و مما بیان غیر ثلاثی و جاری ست حرکة و سکون ثانی آید موافقت تقدیم
ثانی بر قاف یا کسی ممکن بودن و هم شب شدن و لائق آمدن جاری بجیم و کسر را و رونده و اهل سخن آنست
که اسمی که ثانی و جاری ست حرکة و سکونا نمیرانند بلکه زیاده از سه حرف ست و نیز بر فعل جاری نیست و
ازان قسم ست که حکمت در صدر مذکور نشده است اورا وقتی که اعلال میکنند که موافق فعل باشد در حرکة
و سکون با حرف زائد سے و فعالی که مخصوص بآن اسم اند با فعل مخالفت داشته باشد نهشته باش که لفظ غیر بدل از
توغل در ابهام مخالفت بسوی یکی از معارف معرفه نمیشوند اما چون از نکارة صرف بیرون آیند جائز ست
که صفت معرفه واقع شوند مثلهم اگر چه بالة من در دولت اثر نکند ✤ نمیشود که حال در خبر نکند ✤
فالدلک لو نسبت من البیع مثل من ضرب و حلی قلت مبیع و تبیع معلا پس بر آنکه شرط اعلال غیر ثلاثی
و غیر جاری بر فعل موافقت فعل ست در حرکت و سکون و مخالفت بزیادت بابنیه خصوصیه اگر
تو اکنی از بیع مثلا مثل من ضرب بفتح میم و کسر عین را یعنی اسم ظرف را یا تحتانی یکسر تا و فوقانی و سکون
عار مهمله و کسر لام و همزه و آن چیزی ست که فاسد شده باشد از جرم و اوراکه روییده از حلا یحلا
یعنی کند پوست را حلد بکسر حیم و سکون لام و دال مهمله مراد ازوی امر فاسد ساقط از حیز بیت یکون
مبیع بفتح میم و کسر با و تبیع بکسر تا و فوقانی و با موحده و سکون یا تحتانی در حالیکه اعلال کرده شده
و اصل مبیع مبیع بفتح میم و سکون با و کسر با همچنین تبیع اصلش تبیع بکسر اول و سکون دوم و کسر
سوم از جهت موافقت فعل در حرکت و سکون یا مخالفت مبیع بزیادت میم و مخالفت تبیع بوزن تفعل
بکسر تا بدانکه مبیع مثال زیادت مخصوصه ست از بهر آنکه زیادت میم مخصوص باول اسم میباشد نه فعل و تبیع مثل نا مخصوص
بنا بر انکه فعل بر بن وزن نمیباشد میت و قلت ماضی معلوم مخاطب اول از باب ضرب دوم از باب نصر مثل تضرب
قلت تبیع مصححا اگر بنا کنی از تبیع مانند تضرب بفتح تا و کسر را بگوئی تبیع بفتح تا و فوقانی و سکون با موحده و سوم یا تحتانی
در حالیکه صحیح داشته شده ست تا ملتبس نشود بفعل یعنی اگر اعلال کنند بعینه مثل قول سے شود پس
معلوم نمیشود که اسم ست یا فعل معل بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید لام اسم مفعول اعلال و مضاعف
مصحح اسم مفعول تفعیل و مضاعف اللام تقلبان الفا اذا تحرکتا و انفتح ما قبلهما ان لم یکن بعدهما
موجب الفتح و معتل لام قلب کرده میشود در ان واو و یا بالف و میتگه متحرک باشد و مفتوح باشد
ما قبل هر دو اگر نباشد بعد او و یا واجب کننده مر فتح را از برائے دلیلی که در معتل یمین گذشت
تحرکتا بجاء و را و مهملتین تثنیه مؤنث غائبه ماضی معلوم از باب تفعل و انفتح بفا و تا و فوقانی و هاء مهمله
ماضی معلوم از باب انفعال موجب بالضم و کسر جیم اسم فاعل ست از باب افعال و مثال واوی

لغزا اصلش غزو بفتحتین غین وزا و اجتمعتین ضلش غزو و رمی اصلش رمی و یقوی اصلش یقوو و یحیی اصلش یحیی بفتح حا و مهمله و تشدید یا بر تحتانی زنده شدن و عصا اصلش عصو و رحی اصلش رحی بخلاف غزوت و رمیت که بسکون واو و یا اند و لهذا بالف بدل نکردند و همچنین غزونا و رمیا و خشین جمع مونث حاضر و نرشن تفعلن یا واو را الف نکردند برای سکون و اما تخشین واحده مخاطبه اصلش تخشیین بود یا اول الف شد و افتاد و نرشن تفعلن و تامین بفتح تا و سکون همزه و فتح با مانند تخشین جمع مونث حاضر و نرشن تفعلن اول از ارباب علة و ثانی از ارباب منع ابا بانکسر و یا موحده و رای بالی گذشت شعر

من وانم دیده ترسن ✣ کامشب چه گذشت بر سر من ✣ و غزو بفتح غین و سکون زا و عجمه و رحی بالفتح و سکون میم از جهت سکون ما قبل و بخلاف غزوا که واوش الف نشد و همچنین رمیا که یاوش الف نشد از بهر آنکه بعد واو و یا موجب فتح است و آن الف ست زیرا که اگر درینها لام را بالف بدل کنند الف بالتقاء ساکنین خواهد افتاد و ملتبس میشود بغزا و رمی که واحد ست و حمل علیه عصوا و رحیان للالتباس و حمل کرده شده است بر بهر واحد از غزوا و رمیا عصوان و رحیان بفتحتین از بهر التباس یعنی اگر لام ایشان را بالف کنند و الف برای اجتماع ساکنین ساقط شود عصان و رحان ماند پس ملتبس شود نزد یک سقوط نون بسبب اضافة مانند عصا زید و رحا عمرو و بهر واحد از ضمیر تثنیه موجب فتح واو ست چه ما قبل الف پیوسته مفتوح میباشد و اخشیا نحوه لانه من باب لن تخشیا و اخشیا مانند غزا ست در عدم اعلال لام از جهت آنکه رد از باب لن تخشیاست زیرا صیغه تثنیه مضارع ست از بهر آنکه امر ماخوذ میباشد از مضارع و بی شبهه اگر لام درین تخشیا منقلب شود بالف پس بعد سقوط باقی میماند لن تخشی و ملتبس میشود بمفرد و اخشین الشبهه بذلک عطف ست بر لن تخشیا یعنی زیرا که اخشیا از باب لن تخشیاست و از باب تخشین از بهر آنکه هر دو امر اند موجب فتح لام در هر دو متحقق ست و بهتر آنست که معطوف باشد بر اخشیا یعنی اخشین نیز مانند غزوا ست در عدم اعلال از برای مشابهت او لن تخشیا و اگر چه ملتبس نمیشود بر تقدیر اعلال و گفته میشود اخشیان و ممکن حمل کرد نه بر لن تخشیا از بهر موافقت در وجود فتح لام و جائز ست که بذلک اشاره باشد بسوی اخشیا پس اولا حمل کردیم اخشیا را بر لن تخشی و بعد ازان اخشین را بر اخشیا بخلاف اخشوا زیرا که قلب میکنند در واو را الف از بهر آنکه بعد الف موجب فتح نیست و اصل او اخشیوست یا را بفتحه کها و انفتاح ما قبلها بالف بدل کردند بالتقاء ساکنین اند اختند اخشوا شد بروزن افوا و همچنین اخشون بفتح شین و ضم واو و تشدید نون بواسطه آنکه سرگاه باخشوا نون تاکید ثقیله متصل شد واو را حرکت ضمه دادند بنا بران که قبل واو فتحه

و ملاقی ساکن ست کہ بعد او ست مثل اخشوا القوم و شد اخشون و همچنین اخشی بفتح شین بسکون یا اصلش اخشی مانند اعلمی یا از بهر تحرک و انفتاح ماقبل الف شد و الف برای اجتماع ساکنین افتاد و اخشی شد و همچنین اخشین بفتح شین بسکون یا و کسر او شد بدانکہ ہرگاہ متصل شود بوی نون تاکید ثقیلہ یا احرکت کسرہ داد بسبب آنکہ قبل یا فتحہ است و ملاقی ساکن ست کہ بعد او ست مثل اخشی القوم و کنت اخشین شعر زلف تو سیاہ گشت مبادا پ بسیار در آفتاب گشتہ است و تقلب الواو یا و اذا وقعت ثالثۃ مکسورا ماقبلہا او رابقیہ قضا عدا اولم ینضم ماقبلہا و بدل کردہ میشود واو بیا و قتیکہ واقع شود حرف سوم در حالیکہ مکسور ست ماقبل او یا واقع شود حرف چہارم پس یا لای روندہ از چہار یعنی واو حرف پنجم و ششم واقع شود و مضموم نباشد ماقبل او بلکہ مفتوح یا مکسور باشد کدعی ہمچو دعی ماضی مجہول اصلش دعو دا باشد و رضی اصلش رضو ماضی معلوم یا مجہول و الغاری اصلش غازو در ین الفاظ واو را بیا بہ ازان قلب کردند کہ واو منطرفہ بعد کسر نزدیک البشان مستکرہ و مستہجن ست و لہذا آنرا رفض و ترک کردہ اند و اعزیت اصلش اعزوت و تغزیت اصلش تغزوت و استغزیت اصلش استغزوت و تغزیان تثنیہ مضارع مجہول ست از باب تفعل و تغزوان و ترضیان تثنیہ مضارع معلوم از باب علم یا مجہول اصلش یرضوان و ترضوان کلمات واو را بواسطہ آن بیا بدل کردند کہ ہرگاہ کلمہ زیادہ شد بر سہ حرف ثقیل در گران گویند [illegible] از واو و ما ضی نیست ہمچو ضم در یدعو و یغزو پس بدل کردند او را بیا از بہر آنکہ ہرگاہ واو [illegible] و یا در بعضی متصرفات او عمل کردند باقی را بر ان اما در غزیت و استغزیت پس عمل کردند ماضی را بر مضارع زیرا کہ مضارع ایشان تغزے و تستغزے ست و او بیا قلب شدہ است از جہت تطرف ماقبل و اما در تغزیت و تغازیت با آنکہ در مضارع ایشان واو الف شدہ است مثل تغزے و تغازی از جہت تحرک و انفتاح ماقبل زیرا کہ تفعل و تفاعل مطاوع فعل و فاعل اند و در اصل واو از جہت انکسار ماقبل یا میگردد ہمچو یغزے و لہذا ست ماضی را عمل بر ایشان کردند چون غزیت و غازیت و باقی ماند یا بعد دخول یا و مطاوعہ در ماضی بحال خود و در مضارع الفا و یا ممکن نیست از جہت تحرک و انفتاح ماقبل در تغزیان و ترضیان مثل کوشت یعنی عمل کردند مضارع را بر ماضی از بہر آنکہ واو در یغزے و نہی از جہت انکسار ماقبل یا شدہ است پس عمل کردند مضارع را بر و برائے طلب مماثلہ و مشاکلہ و ہرگاہ اسم فاعل را از برای اعلال فعل اعلال کردند با اختلاف حیثیۃ پس اعلال ماضی از بہر اعلال مضارع و اعلال مضارع از بہر اعلال ماضی اولے و الیق باشد **شعر**

قوشهی و تبان سپه سر چه کشم ز بند شه ✤ من که بر لقهٔ وفا بندهٔ هر سپاهیم بخلاف بدعو و بغرو
که درین دو لفظ واو زائد بیابدل نکردند اگرچه رابع واقع ست ازجهت آنکه ما قبلش مضموم ست
وقنیة و بواین عمی دنیا شاذ و قنیه بکسر قاف و سکون نون و یا بتحتانی و دنیا بضم دال مهمله و سکون
ان و یا بتحتانی که در ترکیب هواین عمی دنیا وارد شده شاذات حاصل آنست که قنیه اصلش قنوه ست
واو را بسکون سابق بوقوع فاصل درمیان کسره و واو بیابدل کرده اند و قنیه سرمایه است و بعضی
گویند که در قنیه هیچ شذوذیت میگویند قنوت الشئی و قنیه بواو و بیا اصل دیادنوست هیچ انیز واو
را برای موجب قلب بیا بدل کرده اند و ما بعنی قریباست هوبتدا است و این خبر او مضاف بسوی
عم بفتح عین مهمله و تشدید میم که برادر پدر ست و او مضاف بسوی یا متکلم دنیا حال ست یعنی
او پسر برادر منست در حالیکه نزدیکست شعر ساعد یارین وسیم وزر و هر سه یکیست ✤ زلف کج مار سیه
سنبل تر هر سه یکیست ✤ مطلب اعلی ان الباء فی باب رضی ردعی و بقی الفا و قبیلهٔ مطے بدل میکند
یا را در باب رضی و دعی و بقی الخ بالف میگویند رضا و بقا و دعا و این مخصوص بافعال ست نه بهامثل قاضی
تقلب مضارع معلوم مؤنث غائبه است از باب ضرب برای تاویل مطے بقبیله و تقلب الواو طرفا
بعد ضمة فی کل متکلم یا فتقلب الضمة کسرة و بدل کرده میشود واو در حالیکه منظرف ست بعد ضمه
در هر اسم متکلم بیا پس بدل میشود برای مناسبت ضمه بکسره طرف ضخمتین طاء و راء مهملتین و فا
و سکون دوم کنارهٔ تقلب بقاف و باء موحده مضارع معلوم مؤنث غائبه از باب انفعال و صحیح
کما انقلبت فی الترامی و التجاری تصیر من باب قاض چنانکه بدل کرده شده است ضمه بکسره
در قاف ترامی برای مهملة پس میگردد از باب قاض در ابدال واو بیا و حذف یا در حال رفع و جمه نه در حال
نصب ترامی و تجاری مصدر ترامیا و تجاریا و ترامی باهم یکدیگر تیر اندازی کردن شعر گاه گاهی
فوطه گشته گاهی میکن ✤ تیر برگشته زدن صنعت تیر اندازیست ✤ تجاری باهم رفتن و اصل
هر دو ترامی و تجاری بضم میم و را ضمه هر دو را برای مناسبت یا بکسره بدل کردند چنانکه در نمی
گویند از رمیت و تمشی بر خوردن ست یصیر بصاد مهمله و را و مهملتین مضارع معلوم مذکر غائب از باب
ضرب اجوف یائی نحو اول و تمامش ما تقدم اول و قاضی اول بفتح همزه و سکون دال مهمله جمع دوست بافتح اصلش
اودل بضم دال ضم سوم و او را بیا بدل کردند و ضمه را بکسره اول دادند و ضمه یا را برای ثقل انداختند و یا را برای التقاء
ساکنین که یکی خودش و دیگر تنوین ست که ملفوظ میشود و مکتوب نمیگردد و ساقط کردند اول شد بدانکه تنوین نون ساکن
ست که بعد حرکت آخر کلمه واقع شود و برای تاکید فعل میآید و دیگر مرقوم و محرر شد و میگویند هذا اول و مررت باول و

رایت اد لیا و قلنس بفتحتین قاف و لام و سکون نون و سین مهمله اسم جنس قلنسته و آن کلاه است مانند تمر و تمرة قلنبسوة بضم سین و این واو را بیا بنابران بدل کردند که در کلمات ایشان اسم متمکن که آخرش واو و ما قبلش مضموم بود نمیباشد بخلاف تغزو و ترعو که فعل اند و هو که اسم متمکن نیست بلکه اسم مبنی ست و نیز بر دو حرف ست اگر واوش حذف کنند بر یک حرف میباشد و دو بضم دال معجمه و سکون واو که بر مضاف الیه مشتمل نمیشود پس واو در ان متطرف نباشد مانند ذوال بخلاف قلنبسوة و قمحدوة بفتحتین قاف و میم و سکون حا و ضم دال مهملتین و فتح واو و نون و آن لپه سبز ست که واو درین دو کلمه در طرف واقع نشده و بخلاف اعین که اقوباد و بخلاف عین الفعل همچو قوباء بضم قاف و فتح واو و با و تحتانی و الف ممدوده و آن دردیست معروف و معالجه او آب دهن ست که واو او را بیا و ضمه او را بکسره بدل کردند و همچنین الخیلاء بضم خا معجمه و فتح یا تحتانی و الف ممدوده تکبر کردن و پندار داشتن که واو او را بیا و ضمه او را بکسره بدل نکردند از جهت عدم وقوع واو و یا در طرف قال الشاعر شعر یا عجبا لهذه الغلیقه ✤ هل تعلمن القوباء الریقه ✤ فلیقه بکسر فا و سکون لام و قاف و اسبه و بلا تعلیل بغین معجمه و با موحده و نون مشدد و تاکید مضارع غائب مؤنث از باب ضرب و صحیح و قوباء فاعل ریقه بکسر را و مهمله و سکون یا تحتانی و قاف و آب دهن و مفعول ثانی و قافیه در هر دو مضارع برای وقف های ساکن باید خواند یعنی ای عجب باین بلا دانست آیا چیره میشود قوباء آب دهن را یعنی بر آب دهن قوباء غالب نمیشود و از بهر آنکه آب دهان کاسر و واقع قوباء ست الا ماشاء الله کمافی الشنوی شعر از قضا سه کنگبین صفرا فزود ✤ روغن بادام خشکی میفزود ✤ از بلیله قبض شد اطلاق رفت ✤ آب آتش را مدد شد همچو نفت ✤ و لا اثر للمد الفاصلة فی الجمع الالفی الاعراب نحو عتی و جثی و بنت اشرده را که فارق ست در میان ضمه و او در جمع مگر در اعراب مانند عتی و جثی زیرا که نمیگردد اسم بعد قلب یا و او و ضمه بکسره از باب قاضی بلکه اعرابش زائد ست ایضاحش آنست که هرگاه جمع بر وزن فعول بالضم باشد از معتل لام واوی همچو عتی بکسر تین عین مهمله و تا و فوقانی و تشدید یا تحتانی و جثی بکسر تین جیم و ثا مثلثه و تشدید یا تحتانی جمع عات و جاث که اصل هر دو عتو و جثو ست بدو واو یکی واو زائد فعول و دوم واو لام الفعل بدل کرده شوند هر دو را او بیا زیرا که جمع ثقیل ست و واو اول مده زائده است پس واو لام الفعل را بیا بدل کردند عتوی و جثوی شد را و در جمع شدند و سابق ایشان ساکن بود واو را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و کسره دادند عین الفعل را که تا دلالت کند کسره دار بودن لام را در اول جمع و لو عتی و جثی شد

و بعضے فاء الفعل را کسره دهند و گویند عنی و حشی بضم اول و کسر ثانی پس ظاهر شد که نیست اثر مده را که
فاصل ست درمیان واو متطرفه و ضمه که بالاے اوست مگر در حریان اعراب زیرا که میگوئی هذا الولی
و مررت بالولی و رایت الولیا بتقدیر ضمه و کسره و اظهار فتحه میگوئی هذه عنی و مررت بعنی و رایت عنیا
با عراب ثلثه بلفظے هر سه حال عات سکر و گرد کش از حد در گذرنده و بغایت پیری رسیده و صلش
عاتو جات نیز انوث پینده اصلش جاثو و جمیع این هر دو کلمه در مصحف مجید واقع شده است و التحتین
همزه و ثاء مثلثه نشان مده بفتح میم و تشدید دال مهمله حرف علتی که ساکن باشد و حرکت ماقبلش موافق
بود فاصله فعالا و مهمله فارقه بخلاف المفرد بخلاف مفرد که دران قلب واجب نمی باشد
مانند قول الله تعالی و عتوا عتوا کبیرا یعنی سرکشی کردند سرکشی کردن بزرگ عتو بضمتین عین مهمله
و تاء فوقانی و تشدید واو مصدرست بواسطه آنکه ماده فاصله موثرست در مفرد در عدم قلب واو بیا
و عتو در اصل عتو بود بروزن دخول و حصول واو اول در واو دوم ادغام کردند عتو شد از بهر آنکه
جمع را ثقیل داشته اند نه مفرد و از جهة آنکه عدم وجوب قلب در مفرد بهترست و قلب نیز بنا بر ضعف
جائزست و قد تکسر الفاء للاتباع فیقال عنی و حشی و گاه کسره داده میشود فاء الفعل در جمیع بعد قلب واو
بیا و ابدال ضمه بکسره از برای تبعیت عین پس گفته میشود هتی و حشی بکسر اول چنانکه الحال گفتم
و نحو خوشاذ و مانند نحو بضمتین نون و حاء مهمله و تشدید واو جمع نحو بالفتح و سکون دوم شادست
و اصل جمع نحو بست بود واو یکی را در دوم ادغام کردند نحو صدو و این خلاف قیاسست و قیاس نحی بضم اول
و کسر دوم و تشدید یاست که اصلش نحوو باشد و واو دوم را بیا قلب کنند نحوی شد و او را از جهت
اجتماع او و یا و اسبق ساکن بیا بدل کردند و یا را در ادغام نحوسوے و راه و مانند و علم معروف
و آهنگ کردن و برگردانیدن و نام هر دو بیت مخفی نیست لطف کردن از نحو و بحوست که اول
بضمے مانندست و دوم بهمان لفظ از تجنیس ناقص که عبارت ست از اتحاد دو لفظ مفرد در حروف
و اختلاف ایشان در حرکات و سکنات چنانکه درین بیت شعر صبحد من مالة قمری شنوا زطرف
چمن ✤ تا زدل در گنج محنت دور قمری ✤ و قد جاء نحو معدی و مغزی کثیرا و القیاس الواو و تحقیق
آمده است در مفرد قلب واو بیا و قیاس واوست مانند معدی بفتح میم و سکون عین و کسر دال
مهملتین و تشدید یاء تحتانی اصلش معدو و واو دوم را بیا بدل کردند معددے شد واو اول را
از بهر اجتماع واو و یا و سکون اول بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام کردند و ضمه اول را بکسره بدل ساختند مشتق ست از
عدوان بالضم و الکسر که ستم کردن و از حد در گذشتن ست و همچو مغزی بغین و زاء مجمتین بروزن معدے

واصلش مغزوی مشتق از غز و بالفتح و قیاس در هر دو معدو و مغزوست تبش. بدواو و تقلبات همزة اذا وقعتا طرفا بعد الف زائدة و بدل کرده میشود واو با همزه وقتیکه واقع شوند آن هر دو در طرف پس الف زائد و قعتا تثنیه ماضی معلوم مؤنث غائبه مثال واوی نحو کساور دار مانند کساء که اصلش کساو بود از کسوت ور دار که ردائی بود از قول ایشان فلان حسن الرداءة یعنی جادار و نیک ست پس واقع شدند واو و یا در طرف بعد الف زائد و اعتبار الف زائد نکردند پس حرف علت گویا بعد متصل ست قلب کردند واو و یا بتحرکها و انفتاح ماقبلها بالف نا نازل کردند الف را منزلة فتحه چون زائد ست و از جوهر فتحه و منجر او پس دو الف ملاقات کردند نکره داشتند حذف یکی و تحریک اول تا اسم ممدودة و مقصورة نگردد پس الف اخیره حرکت داده شد بواسطه التقاء ساکنین پس الف همزه شد اگر واو و یا بعد الف زائد نباشند بلکه الف منقلب از حرف اصلی باشد ایشان را اعلال نکنند از جهت توالی دو اعلال که عین و لام ست بخلاف رای و شای که رای برای مهمله اسم جنس رایت ست و آن علم و نیزه ایست و شای بشین معجمه مثلثه جای بودن اشتر و گوسفند ست رآی مثالی ست و الف او بدل بواو و لام او یاست از رویت و عین او را اعلال کرده اند و لام او سالم ست و اصل اعلال لام ست و تصحیح عین چنانکه گفته اند در هوی و مغزی اما ملحق بشاذ ست و شار از ثنویت ست با علال عین و تصحیح لام و عدم اعلال از برای اجتماع دو اعلال ست وند کور شد و یعتد بتاء التانیث قیاساً و اعتبار کرده میشود بتاء تانیث از روی قیاس اگر لازم کلمه باشد نحو شقاوة مانند شقاوت بفتح شین معجمه و قاف و آن بدبختی ست و سقایة بکسر سین مهمله و قاف و آن آب دادن ست و ظرفیکه در و آب خورند این واو و یا را کالمنصرف نساخته اند بلکه متوسط اعتبار کرده اند از جهت اتصال تاء تانیث بکلمه پس واو و یا را بهمزه بدل نکردند چنانکه قلنسوة را جاری مجری قلانس نکردند و نحو صلارة و عطارة و عباءة شاذ و بانند صلاءة و اخ شاذست حاصل آنست که ابدال یا در لفظ بهمزه با عدم تصرف یا شاذ ست و قیاس صلایة و عطایة و عبایة است از جهت لزوم تاء تانیث و ایشان صلارة بفتح صاد مهمله سنگ پهن که بران دارو سایند عطارة بفتح عین مهمله و طاء معجمه و یه است خورد تر از نوع بفتحتین و او و زای و غین منقوطین که آفتاب پرست ست و عطاءة در فارسی کاسو و کاسه برادر سین مهملتین گویند و بالا گذشت عباءة بفتح عین مهمله و باء موحده نوعی از کلیم و تقلب الیاء واوا فی فعلی اسما و بدل کرده میشود یا بواو در فعلی بفتح فا و سکون عین و الف در حالیکه اسم ست کتقوی همچو تقوی تباء فوقانی و قاف که ورع و پرهیزگاری ست از وقیت اصلش وقتی قلب کردند واو را بتا چنانکه تراث و گشت تقیتی و بدل کردند یا را بواو و این محل استشهاد دست و شد تقوی و آن غیر منصرف ست زیرا که الف او

برای تانیث ست و در کشاف مذکور ست که سیبویه از عیسی ابن عمر روایت کرده است علی تقوی من الشهر بتنوین تقوی و وجهش آنست که عیسی ابن عمر الف را برای الحاق میگرداند نه از بهر تانیث چنانکه ترسی جمعی که او را ممنون میدانند و تقوی و همچنین تقوی بباء موحده و قاف و همزش تقبی و در صحاح ست البقیت علی فلان اذا رحمته و الاسم منه البقیا بضم الباء یعنی میگوی ابقیت الخ و قتیکه مهربانی کنی او را و بقیا بضم باء اسم ست ازان و همچنین تقوی بفتح باء موحده بخلاف الصفة نحو صدیا و ریا بخلاف صفة مانند صدیا بفتح صاد وسکون دال مهملتین مؤنث صدیان که بمعنی عطشان و تشنه است از صدی بمعنی عطش و ریا بفتح راء مهمله و تشدید یاء تحتانی مؤنث ریان بالفتح و تشدید دوم که سیراب ست زیرا که قلب نکرده اند در بنهایا را الواو از جهت فرق میان اسم و صفت و تغییر در اسم اقرب ست از برای خفت اسما و ثقالت صفات و لهذا صفت یکی از اسباب منع صرف ست و تقلب الواو یاء فی فعلی اسما و بدل کرده میشود واو بیاء در فعلی بالضم و الف در حالیکه اسم ست کالدنیا همچو دنیا بضم دال مهمله و سکون نون که این جهان را گویند همزش و لوازیرا که دانا یند گفت

شعر

جهان و کار جهان جمله هیچ در هیچ ست ۰ هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق

و العلیا و ندیا یعنی مهمله و همزش علوا از علا یعلو اگر گوئی چرا دنیا و علیا را اسم گفتند و اینها صفت واقع میشوند همانند الدار الدنیا و المنزلة العلیا گوئیم انیها اگرچه صفت اند اما از معنی برآمده اند و اسم شده اند و مستعمل میشوند مثل استعمال همها چنانکه میگوئی اجرع را که بجیم و عین مهملتین سنگستان ست و ابطح را که بباء موحده و طاء و حاء مهملتین رود خانه ست الاجرع و الابطح محلی بلام تعریف مثل صفات و ایشان همچو صفات مستعمل شده اند ابطح و اباطح و اجرع و اجارع پس منصرف ساختند انیها را و شذ القصوی و حزوی و شاذ ست قصوی بقاف و صاد مهمله و حزوی بحاء مهمله و راء و قیاس در ایشان قصیا و حزیا ست و دانسته باش که در قصوی بوصف از موصوف مستغنی شد همچو صاحب و اصل در او غایت قصوی گفته است اسم غیر صفت و لهذا حکم بشذوذ کرده اند و معنی او دور تر ست حزوی نام جای و در صراح ست حزوی بضم ریگ نوده بخلاف صفت مانند غزوی بغین و زاء معجمتین تانیث اغزی که بدل نکردند در او را بیاء از جهت فرق میان اسم و صفت بانکه در اسم قلب نکردند و عکس نکردند از بهر آنکه اسم حقیقت ست و گفته شد و لم یفرق فی فعلی من الواو و فرق کرده نشده است میان اسم و صفت در فعلی بفتح فاء و قتیکه بهم رسیده باشد از او او نحو دعوی که مانند دعوی آن اسم ست از دعوت بالفتح و شهوتی بشین معجمه مؤنث شهوان بالفتح بمعنی آرزو از شهوت و صفت و لا فعلی من الیاء و فرق کرده نشده است میان اسم و صفت در فعلی بالضم هرگاه بهم رسیده از یا نحو القتیا و القضیا مانند لقیا بفاء و تاء فوقانی که از اسماست و بمعنی حکم مسئله و قضیا بقاف و ضاد معجمه تانیث اقضی از قضایا بالفتح که حکم ست و از

صفات و تقلیب آنها را و اذا وقعت بعد همزة بعد الف فی باب مساجد و لیس مفردها کذلک الفاء الهمزة یاء
و تقلب کذلک همزة یاء و تقلب کذلک همزة یاء و تقلب کذلک همزة یاء و تقلب کذلک همزة یاء و تقلب کذلک هم

یا واقع شده بعد همزه که کائن شده بعد الف و بر مفرد او نیز هست پس رعایت او کردند از جهت مشاکلة واحد با جمع در اعلالش مانند اعلال قاضٍ است و بخلاف شواء و جواء جمعی شائیه و جائیه بالقولین فیهما و بخلاف شواء و جواء بجیم در هر دو جمع شائیه و جائیه است بر دو قول یکی قول خلیل و دیگر قول غیر او در هر دو یعنی در شواء و جواء و شواء با فتح جمع شائیه و اسم فاعل است از شاء یشاء و آن بمعنی مهموز اللام است مصدر او شئیة همزه بعد یا تحتانی مانند خطیئة بر وزن فلیفة همزه را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام و اصل شواء شوای بتقدیم یا بر همزه پس مقدم کردند همزه را بر یا نزد یک خلیل و گشت شوای نزد یک غیر خلیل قلب کردند یای را که واقع شده بعد الف بهمزه و شد شواء بعد همزه و قلب کردند همزه دوم را بیا از جهت انکسار ما قبلش و گشت شوائی پس بر هر دو مذهب واقع شده یا بعد همزه زائده بعد الف است در باب مساجد. ما عمل مذکور نکردیم از جهت مشاکلة جمع با مفرد چنانکه گذشت و همچنین حکم جواء جمع جائیه که اسم فاعل است از جاء یجیء اجوف یائی مهموز اللام و در بعضی از نسخ شاء و جاء بعد جائیه واقع شده که هر دو ماضی معلوم اند اصل ایشان شیاء در و جیاء است یا الف شده جمعی در اصل معین بود نون بواسطه اضافه افتاده و قد جاء اودی و علادی و هراوی مراعاة للمفرد و تحقیق آمده است اودی بدال مهمله جمع اودة بالکسر که مطهره است و گذشت علاوی بعین مهمله بر وزن مطایا در علاوه بکسر و آن چیزیست که می آویزند بگردن اشتر بعد بار کردن او مانند سقایة و جز آن هراوی برای مهمله بر وزن رکابا در هراوة بالکسر و آن چوب دستی و عصاست از جهت رعایت مفرد و اضافتش آنست که مقتضای اصل مذکور انیست اودا و علایا و هرایا از بهر آنکه اصل همه اداوی و علاوی و هراوی است قلب کردند واو را در آنها بیا از برای انکسار ما قبل و قلب کردند یا را همزه مثل صحائف پس گشت اداوی و علائی و هرائی بیای که واقع شده بعد همزه بعد الف در باب مساجد و مفرد او چنین نیست و بود قیاس او در یا هرایا اما قلب کردند یا را بواو از برای تشاکل جمع بواحد زیرا که مفرد اداوی و علاوة و هراوة است مراعات بالضم نگاهبانی کردن مصدر است از باب مفاعلة اصل مراعیة یا الف شده

شعر جزء تغافل چه کند لطف بعاشق سخت ✽ که در آئینه هم از عکس نگهبان دارد ✽ و تسکنان فی باب یغزو و یرمی مرفوعین و ساکن کرده میشود واو و یا در باب یغزو و یرمی در حالیکه مرفوع اند از برای استثقال ضمه بر واو و یا بعد ضمه و کسره مراد از باب یغزو و یرمی ناقص واوی و یائی باب نصر و ضرب است بشرطیکه فعل مضارع و قتیکه مجرد از باب ناصب و جازم مرفوع میباشد مانند یضرب و بنصر اعراب مضارع رفع و نصب جزم است و عامل رافع او مشابهت است باسم در آنکه مانند اسم مشترک میباشد و بقرینه خاص بیک معنی میگردد و مضارع مشترک است در معنی حال و استقبال و این مذهب اصح است و بعضی گفته اند که

موضوع برای حال ست و در استقبال بطریق مجاز مستعمل میشود جمعی عکس این گفته اند و بعضی اسما مشترک
میباشند مانند عین که بمعنی چشمه و آفتاب و امثال آنست که بقرینه خاص بیک معنی میشوند مانند رایت عینا جاریة
و الغازی و الرامی مرفوعا و مجرورا و ساکن کرده میشوند و او و یا در باب غازی و رامی در حال رفع و جر بسکونی
و یا و الغازنی و الرامی و مررت بالغازی و الرامی باسکان یا و روایت الغاری و الرامی منصب یا و التحریک
فی الرفع و الجر شاذ کالسکون فی النصب و حرکت دادن در حال رفع و جر در یا شاذ ست همچو سکون
در حال نصب و الاثبات فیهما فی الالف بالجزم اثبات بجر عطف ست بر السکون یعنی و همچو اثبات در واو
و یا در الف در حال جزم جاعل آنست که یا در حال رفع و جر حرکت دادن و اثبات واو و یا و الف با وجود حالم
شاذ ست و در شعار بطریق ندرت و قلت واقع شده است و تحذفان فی مثل یغزون و یرمون و حذف
کرده میشود واو و یا در مانند یغزون جمع مذکر غائب اصلش یغزون واو اول را ساکن کردند چنانکه در یغزو
بعد ازان بر ای اجتماع ساکنین انداختند و اصل یرمون یرمیون بود یا را ساکن کردند چنانکه یرمی بعد ازان
از بهر اجتماع دو ساکنین انداختند و پس ازان میم را برای مناسبت واو ضمه دادند و اغزن اصلش اغزو
ضمه واو دور کردند و بعد ازان او را از برای اجتماع دو ساکنین حذف کردند و گشتند اغزو پس ازان لاحق کردند
نون تاکید ثقیله و حذف کردند واو را از بهر ملاقات دو ساکن و حرکت ندادند واو را چنانکه در خشون برای
وقوع ضمه قبل واو بخلاف خشون که قبل واو در و فتحه است و اغزن اصلش اغزوی کسره واو حذف کردند
و بعد ازان واو را برای التقای ساکنین انداختند و بعد ازان نون را بجهت وقوع یا ساکن بعد او کسره دادند و گشت
اغزی و بعد ازان لاحق شد نون تاکید ثقیله پس جمع شدند دو ساکن یکی با مخاطبه دیگر نون حذف کردند
یا را گشت اغزن یا را حرکت ندادند چنانکه در خشین از بهر آنکه وقوع کسره ماقبل بخلاف خشین و ارمین
بضم میم و کسر میم همچو اغزن و اغزن در تعلیل مگر آنکه میم در ارمین در اصل مکسور ست و ضم داده شده است
بعد حذف یا از جهت واو جمع و نخواهید دم و آهم و ابن و اخ و اخت لیس لقیاس و مانند ید و دم و اخ و غیرهن
قیاس اصل این کلمات بدی و دمی یا دمو و سمو و بنو و اخو ست و هیچ چیز در انها مقتضی حذف آخر نیست
بلکه قیاس بعضی اسماء ست همچو ید و دم و اسم از جهت سکون ماقبل حرف علت در انها چنانکه در رد و
وسطی و قیاس بعضی ابدال ست مثل ابن و اخ از برای تحرک حرف علت و انفتاح ماقبلش چنانکه
در عصا ست اما حذف کرده شده است او اخر ایشان بر خلاف قیاس از بهر آنکه کثرت استعمال
ایشان در کلام و بسیاری در محاورات ست بدلیل فتح یا بشتانی و تخفیف دال مهمله دست و بعمت شعیر
از فراش سینه دستم تا بیاز و سوده شد به داغ دستم نیستم داغم که داغ از دست رفت به دم فتح

دال مهمله و تخفیف میم خون اسم باشگر نام اب بالفتح و تخفیف باء موحده یدراح بفتح همزه و تخفیف خاء معجمه
براورا خت بضم همزه و سکون خاء معجمه گذشت **شعر** پای چوبین راه باریک رفتن مشکل ست ✤ شانه
حیلانم چه سان در مار آن گیسو گذشت ✤ الابدال جعل حرف مکان حرف غیره ابدال گردانیدن حرفی
جای حرفیکه غیر او ست بدانکه مکان حرف وگفت نگفت جعل حرفا عوضا عن حرف از جهت احتراز گردانیدن
حرفی عوض حرف دیگر و غیر موضع او مانند همزه این واسم وتاء عدة وزنته که این را ابدال میگویند مگر مجازا
وقول او غیره احتراز ست از رد و محذوف مثل باب اب واخ واسته زیرا که وقت نسبت میگوئی ابوی واخوی واستی
برد لام وگردانیدن او در مکانش پس تعریف افعال بر وصادق می آید ویعرف باشتقاقه وشناخته
میشود ابدال بصیغهاے که اشتقاق کرده شده است ازان کلمه که دران حرف مبدل ست کتراث بضم
تراث بضم تا و فوقانی وراء مهمله وثاء مثلثه که مال موروث ست زیرا که ورث یرث وواراث وموروث و موروث
دلالت میکند بر انکه اصل تراث وارث ست وهمچنین اجوه بضم همزه وجیم جمع وجه بالفتح بواسطه آنکه وجه از توجه هو جهة دال
ست بر انکه همزه اتف بدل واو ست وبقلة استعماله وشناخته میشود ابدال بکمی وبینی استعمال لفظے که
در و حرف دیگر ست کالثعالی همچو ثعالی بثاء مثلثه وعین مهمله وباء موحده جمع ثعلب بفتح اول وسکون
دوم وفتح سوم کروباه است زیرا که ثعالب کثیر الاستعمال ست وثعالی قلیل الاستعمال پس معلوم شد
که یا تحتانی در ثعالی عوض باء موحده است وباثاء مثلثه اشتقاق نیز معلوم میشود بواسطه آنکه ماده را
ثعلبه گویند و بر ثعلبان و یکونه فرعا والحرف زائد وبودن لفظ فرع حال آنکه حرفی که مبدل منه است
زائد ست یعنی ابدال شناخته میشود بودن لفظی فرع لفظ دیگر که این حرف بدل حرفی ست که زائد ست
کضویرب همچو ضویرب تصغیر ضارب زیرا که حرفی که واقع ست در فرع در برابر حرف زائد در اصل میباشد
بدل از و مانند ضویرب که فرع ضارب ست از بهر آنکه تصغیر او ست و الف ضارب زائد ست و او ضویرب
که بدل ست از و نیز زائد باشد از بهر آنکه حرف مبدل زائد ست و یکونه فرعا وهو اصل کمویه وشناخته
میشود ابدال ببودن ولفظ فرع از لفظ دیگر و حال آنکه حرف مبدل منه اصل ست در فرع پس حرف که
در برابر او ست در اصل بدل او میباشد مثل مویه که فرع ماء ست زیرا که تصغیر او ست پس هرگاه گفتند در تصغیر
مویه بها معلوم شد که ها اصل ست از بهر آنکه در تصغیر رد میکنند اشیاء را بسوے اصل خود پس همزه ما بدل
از ها باشد و مار در فارسی آب بالمد گویند و در ترکی سو بضم سین وسکون واو معما باسم الغ
شعر بر دو چشم آن شوخ سرگش بگذرم ✤ یغاے ترکانه دلهاے عالم ✤ ترجمه یغاے ما ترکانه یعنے ما مردم ترک
که هستیم وسو در لغت ترکی ست طرف نفع و تقریبه اسم ماء ست بدل شود از دلهاے عالم که الف ولام ست

ل شده و بلزوم بناء مجهول کهراق، وشناخته میشود ابدال بلازم شدن بناء مجهول یعنی بنا بیکه وجودش معلوم در کلام نیست اگر حکم ابدال بکنیم مانند هراق واصلش اراق واصل هریق وراق از حیث عدم مفعل واصطبر همچنین اصطبر واگر بگوییم که اصلش اصتبر ست بتاء فوقانی وبدل شده است تاء حطی از تاء فرشت لازم آید افتعل واین بناء در کلام ایشان مجهول ست وهمچنین ادراک بدال راء مهملتین اصلش تدارک ست پس بدل کردند تاء را بدال برای ادغام وآوردند وصل از برای ابتداء بساکن وحکم باین بنا بران کردیم واقدال معلوم وجذفه انصت یوم جدبطاه زل وحروفهای ابدال چهارده اند که مجموع اند در قول ایشان انصت یوم جدبطاه ظل انصت بنون وصاد مهمله وتاء فوقانی ماضی معلوم از انصات که خاموش بودن ست یوم بالفتح یاء تحتانی وسکون واو ظرف یعنی روز ست جد بکسر جیم وتشدید دال مهمله کوشش ودرستی کار مبتدا ومضاف بسوی طا بطاء مهمله وآن علم مردی ست زل بزای معجمه وتشدید لام ماضی معلوم از زلل بالفتحتین که بمعنی اولغزیدن ست زبان در سخن وپای در گل ست وآن خبر مبتدا ست وظرف مضاف ست بسوی این جمله اسمیه یعنی خاموش بود در روزی که کوشش طاء بعیده تواند بود که جد بالفتح پدر پدر وبهره ونخت باشد ومراد آنست که ابدال واقع نمیشود مگر از ان حروف چهارده گانه ونیست مراد آنکه این حرفها پیوسته مبدل میباشد چنانکه این قسم سخن در حروف زوائد مذکور ومسطور شد وقول بعضهم استجده یوم طال وهم فی نقص الصاد والزاء قول مبتدا ست وهم خبر او نقص بفتح نون وسکون قاف وهم بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد یعنی مردم گرفته اند که حروف ابدال سیزده اند که مجموع اند در استجده یوم طال وهم درکم کردن صاد مهمله وزاء معجمه لنبوت صراط وزقر از جهت ثابت شدن صراط بکسر صاد وطاء مهملتین در سراط بسین مهمله که بمعنی راه است وزقر بزاء معجمه وقاف وراء مهمله در ستر بسین مهمله وآن طبقه ایست از طبقات دوزخ وفی زیادة السین وقول بعض مردم وهم ست در زیادت سین مهمله بر حرفهای ابدال وحال آنکه نیست سین از حروف ابدال که استجد بسین وتاء فوقانی ونون وجیم ودال مهمله یاری خواستن وقوی شدن پس از ضعف ودلیر شدن برکشتی یوم بفتح یاء تحتانی وسکون واو وگذشت طال بطاء مهمله ماضی معلوم یعنی یاری ومددگاری خواست او را روزی که دراز شد باید دانست که در شرح رضی وصراح وغیر هما مذکور ست که راء بی نقطه را بالف بعد او همزه مینویسند باین صورت راء وزاء بی نقطه را بیاء تحتانی بعد الف باین صورت زای پس احتیاج نباشد از برای تفرقه میان هر دو مهمله ومعجمه تقیید کنند واقم سطور از بهر آنکه اکثر کاتبان خصوصاً کاتبان از ان نویس کار سواد دهند ودر غلط نویسی انگشت نما اند تفاوت در همزه راء ویاء تحتانی زای نکرده هر دو حرف را یکسان مرقوم میسازند راء بی نقطه

را مهمله وزاء بانقطه را معجمه مفید نموده تا متعلمان را آشنائی بود و ذهن ایشان بر غلط نرود یکی
از ظرفا گفته شعر نوید آمدن و وعده پیام غلط ✤ چو خط کاتب هندوستان تمام غلط ✤ ولو اورد
اسمع ورد اذکر و اظلم و اگر وارد کرده شود بحث باسمع بکسر همزه و فتحتین سین مهمله مشدد و میم که صیغه
استمع ست ماضی معلوم افتعال و سین را از تا بدل کرده اند و در سین ادغام پس سین از حروف ابدال
باشد وارد شود بحث باذکر بتشدید ذال معجمه و اظلم بتشدید ظا معجمه که اصل بر دو دا ذکر و اظلم ذال
و طاء در اینها بدل اند از تا پس باید که این دو حرف نیز از حروف ابدال باشند و حال آنکه اینها را از
حروف ابدال ننشمرده اند حاصل سخن آنست که مراد از حروف ابدال حروفی ست که از برای اعلام نباشند
و الا اعتراض باذکر و اظلم وارد گردد و آوردن برای دوال مهملتین ماضی مجهول باب افعال و مثال واوی
ایراد بالکسر فرود آوردن دو حرف بمعنی بحث و اعتراض ست شعر در بزم ما که میرود از نقل و جام بحث ✤ ای مدعی مکن ز حلال و حرام بحث ✤ ورد ماضی معلوم باب ضرب و مثال واوی از کار بتشدید
ذال معجمه یا و کردن اظلم بتشدید طاء معجمه شذ بن و احتمال کردن فا لهمزة بدل این حروف اللین و العین
و الهاء پس همزه بدل کرده میشود از حروف هائے لین که واو و یا و الف ست و از عین مهمله و هاء من
العین و اعلال لازم فی نحو کساء پس ابدال همزه از حروف لین اعلال لازم ست در مانند کساء که اصلش
کسا وست و رداء که اصلش ردای ست مثال اعلال سلام ست و قائل اصلش قاول و بائع اصلش بایع
مثال اعلال در عین ست و او اصل اصلش قوم و اصل مثال اعلال در فاست و چون تغییر باخر اولی ست
مقدم کرد مصنف ابدال در لام را بر ابدال در عین و ابدال در عین را بر ابدال در فاء و جائز فی نحو اجوه
و ابدال همزه از حروف لین جائز ست در مانند اجوه که اصلش وجوه است جمع وجه بالفتح و اوری اصلش
وری ماضی مجهول باب مفاعلة و گذشت و اما نحو دابة و شابة و العالم و البازو شئمة و موقد فشاذ
و اما مانند دابة بفتحتین دال مهمله و همزه و تشدید باء موحده اصلش داتبة بالف و شابة بفتحتین شین معجمه
و همزه و تشدید باء موحده زن جوان و اصلش شابة بالف و عالم بفتح عین مهمله و سکون همزه و اصلش
عالم بالف و باز بفتح باء موحده و سکون همزه و اصلش باز بالف و شئمة بکسر شین معجمه و سکون همزه و اصلش
شیمة بیاء تحتانی و موقد بضم میم و سکون همزه و کسر قاف و دال مهمله اصلش موقد بواو پس شاذ ست از
عدم اطراد باز جانوری شکاری معروف ست و لو را بازی مثل قاضی نیز گویند براة بالکسر و براة بالضم
بمعنی شیمه خوی و طبیعت موقد آتش روشن کننده شعر زلف کجت که سلسله جنبان آتش ست
هنگامه گرم ساز گلستان آتش ست ✤ و باب بحر اشد بر اباب بحر شاذ تر ست آباب اصلش

عباب عین را از همزه بدل کرده اند عباب بضم عین مهمله و دو با موحده بسیاری آب و برآمدن آن بحر
بالفتح یا زموجده و سکون حا مهمله دریا و اباب بحر نیابران اشتد است که ابدال عین از همزه در هیچ موضعی
تمامیت نشد و اند گفته است این حتی آنست که گفته شود که اباب از اب ست اذا هنیأ یعنی وقتیکه
متهیا شود و تواند که وجه شده فهمان باشد که همزه اثقل ست از عین که عین از وسط حلق ست و همزه از اقصای
حلق پس این ابدال شاذ باشد اشتد از برای وقوع ابدال در مرکب از بهر آنکه اباب بی اضافت مستعمل
نشده است شعر ... بدریا قطره چون گردید اصل ترک سر گیرد کسی چون با تو نشیند چه پسان دل
از تو گیرد ... بدست گیران نتوان گرفتن دامن دولت ... نباشد نخل را گر شاخ و برگی کی ثمر گیرد
و نامه شاذ لازم ما را بدال همزه از پا شاذ و لازم ست اصلش موه بفتحتین بدلیل تصغیرش مویه و گاهی بدل میکنند
ما را از همزه در جمع نیز و میگویند اماوه و اما ابدال در ماء لازم ست در رسوای ما و ضع ما و مباه با نکسه سینه
آبدار ست و الف در ختهیا بدل همزه از الماء و الف بدل کرده میشود از دو شکل خود که واو و یا ست و از همزه با
فتحتین ختهیا لازم ست پس ابدال الف از دو شکل خود ش که واو و یا باشد لازم ست اختی در اصل اختین بود
نون از مراعات مسبوق ها ساکنه شده بخو قال مانند قال اصلش قول و باع اصلش بیع و ال علی رای
و ال بر یک اندیشه و رای بفتح را مهمله و سکون همزه است ایضاحش آنست که اصل آن نزدیک
کسانی ارأی ست بفتحتین بدلیل تصغیرش نزدیک بعضی اویل ست قلب کردند و او را از الف نزدیک
بجمهور ان الف ال مبدل ست از هاجه نزدیک ایشان اصل آل اهل ست ها را از همزه بدل کردند و همزه را
بدل از الف آل شد آل پیروان و اهل خانه و شخص و فرزند و اهل دین و سراب که آنرا در فارسی نمایش
آب گویند و در فارسی کنار گشت زار باشد و نحو یاجل ضعیف و مانند یاجل با بدال واو از الف اصلش
یوجل مضارع غائب معلوم از باب علم و شال واوی ضعیف ست وطائی شاذ لازم و ابدال یا اول
و طا ئی از الف شاذ و لازم ست و کمر رمقوم و محرر شد و من الهمزة فی نحو راس و بدل کرده شود الف
از همزه در راس و رباب تخفیف همزه گذشت و من الها فی ال علی رای و بدل کرده میشود الف از ها
در ال بر یک رای ایضا رقم یافت و الیاء من اختیها و من الهمزة و یا بدل کرده میشود از دو شکل خود که
واو و الف و از همزه و من احد حرفی المضاعف و از یکی از دو حروف مضاعف یعنی یا را هرگاه دو حرف
متجانس جمع شوند یکی از ینها بدل کنند شعر ... فقد عمر ی که ندارد بدلی صرف کمن ... جز بسود ای
بکار ی که ندارد بدلی ... و النون و العین و الیاء و السین فی الثناء و از نون و عین مهمله و با موحده و سین در ثنا
مشابهت و من احتیها لازم پس ابدال یا از دو شکل خود که واو و یا ست لازم ست فی نحو میقات در مانند میقات

اصلش سوقات وغاز اصلش غازو و قیام اصلش قوام وحیاض اصلش حواض و در اعلال گذشت
وشاذ فی نحو حبلی وشاذ ست ابدال یا از الف در تنثیه حبلی بفتح لام وسکون یا تحتانی اصلش حبلی بالف
ست ومراد از نحو حبلی اسمی ست که آخرا و الف مقصوره باشد وتیم وشاذ ست ابدال یا از واو در نحو
صیم بالضم وتشدید وفتح یا واصلش صوم بواو وجمع صائم وصبیة وشاذ ست ابدال یا از واو در مانند صبیة
بکسر صاد مهمله وسکون باء موحده اصلش صبوة بواو وجمع صبی بفتح وبجیم وشاذ ست ابدال یا از واو در ریجل
که گذشت بدانکه مقصود از صیم اسمی ست که ماقبل واو مشدد او ضمه باشد ومراد از مانند صبیة اسمی ست
که ماقبل واو متحرک او ساکن باشد ومراد از ریجل کلمه ایست که در و واو ساکن باشد وماقبلش مفتوح
ومن الهمزة فی نحو ذیب وبدل کرده میشود یا از همزه در مانند ذیب بکسر ذال معجمه وسکون یا تحتانی
که در اصل ذئب بود همزه از جهت سکون وانکسار ماقبل باشد ومراد از نحو ذیب کلمه ایست که همزه
دران ساکن باشد وماقبلش مکسور ومن الباقی مسموع کثیرا وابدال یا از حروف باقی ماورائے مذکور
شنیده شده ست وبسیار ست باقی باز ماند فی نحو املیت در مانند املیت اصلش املات لام ثانی را
بیا بدل کردند وقصیت اصلش قصصت بدو صاد مهمله صاد دوم را بیا بدل کردند قص بالفتح وتشدید
صاد بریدن موی وپشم وپر مرغ گفته اند قصیت اظفاری یعنی بریدے ناخنان مرا اظفار بالفتح
وسکون ظاء معجمه وفا ناخنها جمع ظفر بالضم شعر نغمه هرچند که ناخن زن دلهاست دلے ✤
نالہ را راه بجائیست که من میدانم ✤ وفی نحو اناسی ودر مانند اناسی بفتح همزه ونون وکسر سین مهمله
وتشدید یای تحتانی اصلش اناسین زیرا که جمع انسان ست نون را از یا بدل کردند یا را در یا ادغام
قوله تعالے وانا سی کثیرا وابا الضفادی والثعالی والسادی والثانی ضعیف اما ضفادی الخ پس
ضعیف ست از برائے آنکه شنیده نشده است این ابدال از عرب موثوق ضفادی بفتح ضاد معجمه
وفا وکسر دال مهمله اصلش ضفادع جمع ضفدع بکسر اول وسکون دوم وفتح سوم وعین مهمله را بیا تحتانی
بدل کردند وضفدع جانوریست که اورا در فارسے غوک بغین منقوطه وواو وبرغ بفتحتین باء موحده وراء
منقوطه وچغز بفتح جیم فارسے وسکون غین وزای منقوطتین خوانند ودر بر شکال بیشتر باشد وفریاد کند
حکیم خاقانی در تعریف جوی گفته شعر خوشش بنواز خنگر مردم ✤ نواد وسماع وبانگ بردم ✤ ثعالے
بفتح ثاء مثلثه وعین مهمله اصلش ثعالب گذشت سادی بسین ودال مهملتین اصلش سادس سین دوم را از یا بدل کردند والواو من
اختیها ومن الهمزة واو بدل کرده شود از دو مثل خود که الف ویاست واز همزه فمن اختیها لازم پس
ابدال واو از دو مثل او که الف ویاست لازم ست فی نحو ضوارب وضویرب ودر مانند ضوارب بفتح ضاد معجمه

وکسر را مهمله جمع ضارته وضویرب بضم اول وفتح دوم وکسر چهارم تصغیر ضارب واو بدل از الف ست
ورحوی بفتحتین راو حا مهملتین وکسر واو وتشدید یا تحتانی منسوب برحی بالفتح واو بدل از الف ست
وعصوی مثل رحوی واو بدل از الف ست وموقن بضم میم وسکون واو وکسر قاف بمعنی ایمش موقن واو
بدل از یا ست اسم فاعل ست از ایقان وطوبی بالضم گذشت واصلش طیی از طاب یطیب واو
بدل از یا ست ویوطر بیا موحده وطا مهملتین راء مهملتین ماضی مجهول ست اصلش بیطر از بیطار وبیطر
بالفتح که معالج دواب ست واو بدل از یا ست ولبقوی بفتح با موحده وسکون قاف اصلش لبقی
بیا تحتانی واو بدل از یا ست از البقی علیه اشفق علیه کاز لبقیت گویا طلب کرده است لبقا او
وشاذ ضعیف عطف ست بر قول اولازم یعنی ابدال واو از دو مثال او در امثله مذکور لازم ست
ودر الفاظ آینده شاذ ست فی هذا امر مضوعلیه چنانکه ترکیب هذا امر الخ مضوع بفتح میم اول وسکون
دوم وضم ضاد معجمه وتشدید واو اسم مفعول ست از مضی یعنی اصلش مضی مثل مرمی زیرا که ناقص
یائی ست از باب ضرب واصل مضی مضوی ست واو را بجهت اجتماع واو ویا وسبق ساکن بیا بدل
کردند ویا را در یا ادغام وضمه ضاد را بکسره بدل ساختند ودر مضوی یا را که مضوی در اصل بود بواو
بدل کردند واو را در واو ادغام یعنی این کاریست که گذشته شده ست وبعضی گفته اند که در
سخن که یا مضموبدل از واو باشد بحث ست بواسطه آنکه میگویند مضیت علی الامر مضیا ومضوت
علی الامر مضوا حاصل آنست که این لغت ناقص واوی یائی هر دو ست ونهو عن المنکر
نهو بضمتین نون وها وتشدید واو بازدارنده اصلش نهوی از نهی ست بفتح نون وسکون ها یا را از
واو بدل کردند واو را در واو ادغام عن بفتح عین مهمله وسکون نون حرف جر منکر بضم میم وسکون
نون وفتح کاف زشت وبه یعنی بازدارنده است از بد وجبارة بکسر جیم وبا موحده وفتح راء اصلش
جبابرة بیا تحتانی بعد الف وآن گردکردن خراج ست وفیه نظر زیرا که جبایه وجبایة دو لغت اند
در صحاح ست جبیت الماء فی الحوض وجبیته ای جمعته ومن الهمزة فی نحو جونة واز همزه در مانند جونة
بضم جیم وسکون واو ونون وجون بضم جیم وفتح ذال وجمع جونه واصل هر دو جونة وجون همزه است
ومراد از مانند جونة وجون همزه ساکن ماقبل مضموم ست جونه طبله عطار طبلة بفتح طا مهمله وسکون
با موحده خریطه که در واو دو به باشد شعر فقیه به زا فلاطون که آن کس در چشم آید * یکی کحال
کامل به زصد عطار کرمانش * والمیم من الواو واللام والنون والباء ومیم بدل کرده میشود از واو
ولام ونون وبا موحده فمن الواو لازم فی نم وحده پس ابدال میم از واو لازم ست در نم تنها بهر سه

حرارت فاویشه دور از اضافت ست و تخفیف میم و آن دبان بست تا لازم نیاید بودن اسم معرب بر
حرف و اصلش فوه بسکون عین بدلیل جمعش بر فواه ها از جهت خفا انداختند و بدل کردند واو را میم دالامر را
ساقط میکردند از جهت تطرف و ضم ما قبل در صراح ست فوه بفتحتین اصل فم و گران داشتند اجتماع
دو ها نزدیک اضافت بسوی ضمیر غائب مانند بذا فوه و حذف کردند ها را و گفتند فوه و نوزید دهانرا
وفی زید و اگر اضافت نکنند فور احتمال تنوین نمیتوانند کرد پس بدل کردند واو را از میم و گفتند فما
و فمون و ضعیف فی لام التعریف و ابدال میم در لام تعریف ضعیف ست حاصل آنست که میم را
لغة الضعف از لام تعریف بدل کردند چنانکه من امبر صیام فی امسفر من ابر اسام فی السفر یعنی
آیا از نیکی ست روزه داشتن در سفر و قطع راه شبها سفر از آن سفر ست و از آن سبب رشت
سفر سفر ست و وی طائیه و ابدال میم از لام تعریف لغت بنی طی ست و من النون لازم و ابدال میم
از نون لازم ست فی نحو عنبر و مانند عنبر بفتح عین مهمله و سکون نون و فتح باء موحده حلیش عنبر و عنبر
ست معروف و میگویند که آن سرگین جانوریست و بعضی گفته اند منبع و چشمه ایست در دریا و صحیح آنست
که نوعی ست خوشبوی در کوهستان هند و چین از زیر خزل که انواع گیاه خوشبوی میخورد بهم رسد
و بسیل آنرا بدریا میبرد و شست و شو میدهد و اگر جانور بحری آنرا فرو برد نتواند که هضم کند در آنرا بیندازد
و از آن جهت بعضی گمان برده اند که آن سرگین جانوریست کاتب مزوف گوید شعر
نه خط بگرد رخ همچو لاله ترش ست این * نوشته بر ورق ماه سطر عنبر ست این * و شنبار بفتح شین معجمه
و سکون نون و باء موحده و الف ممدوده و مونث است بفتحتین تیزی و خوشی آب دندان و مقصود ما شنبار
عنبر و شنبا لفظ ست که نون ساکن در آن بالای باء موحده باشد و نوشته باش که مثل این دو لفظ را بنون
نویسند و بمیم خوانند و ضعیف فی البنام و ضعیف ست ابدال میم از نون در بنام بفتح باء موحده و نون
و اصلش بنان و آن سرانگشتان ست جمع بنانه شعر زمن مپرس که زردست او دلت چونست *
از و بپرس که انگشتهاش پرخونست * و طامه الله علی الخیر و ابدال میم از نون درین ترکیب طامه بطاء مهمله
اسم جبله و خلقه خیر بفتح فاء معجمه و سکون یاء تحتانی یعنی پیدا کرده است او را خدا تعالی بر نیکی
و من الیاء فی نبات مخر و ابدال میم از باء موحده درین ترکیب اضافی نبات بفتح نون و باء موحده
گیاه مخر بفتح میم و سکون خاء معجمه و راء مهمله اصلش بخر بباء موحده و سکون خاء معجمه ابزیاست سفید طراف
کریش تابستان آیند از اخبار بصم و آن نفتی ست که از جای نمناک گرم برآید و میم او بدل از باست و مارلت را تا
مازلت تمیز راء معجمه را تم براء مهمله و کسر تاء فوقانی در اصل راتب بود بباء موحده و تاء فوقانی و میم اتم بدل

از باست راتب رتوب بالضم ست یعنی برجائی ایستادن معنی ترکیب مذکور است که پیوسته ام برجای استاده
و دیگ بمکان مازنت ماضی متکلم واحد مضی از باب علم و اجوف واوی اصلش مازرت کسره را قبل دادند
و حذف کردند و من کشم من بکسر میم و سکون نون کم بالفتحتین کاف و ثا مثلثه یعنی از نزد یک اصلش
کنب بفتحتین که بمعنی قریب ست و میم عوض پاست **شعر** مخور شکنجه بالا که چشم صدر نشین ۲ برانکس
است که باشد زاستان نزدیک ۲ والنون من الواو واللام و بدل کرده میشود نون از واو و لام شاذ فی
صنعانی و بهرانی اما بدال نون از واو شاذ ست و صنعانی و بهرانی گویا که گفته اند صنعاوی و بهراوی مثل عمراوی
و بعضه ازان بدل کردند نون از واو و بعضے گفته اند که نون بدل ست از همزه در صنعاء و بهراء و اول بهتر ست
زیرا که در صیاد همزه و نون هیچ مقاربه نیست از بهر آنکه نون از دهان ست و همزه از اقصای حلق و نون و واو
متقاربتین و صنعانی و بهرانی در منسوب مذکور شدند و ضعیف فی المعنی و اما ابدال از لام ضعیف ست در معنی
بقیاس لام و معین مدغم نون شد و فصیح بعل ست از جهت کثرت استعمال و نون را از لام بنابران بدل
کردند که هر دو مقارب المخرج اند و بسند انون را در لام ادغام میکنند قوله تعالی من لدنه جزاء اظیما یعنی داد
دهنده از نزد یک خود مثرو بزرگ یعنی گویند بهر دولت اند از بهر آنکه در حرف تصرف کرده واقع شده است
بدانکه در اول حکم کرده شد و در سوم بضعیف بر اسبقه آنکه مبرا و از شاذ نیست که خلاف قیاس باشد اگرچه موافق
استعمال فصحا بود و مقصود از ضعیف آنست که خلاف استعمال فصحا باشد و اما من الواو و الیاء و السین
و الیاء و الصاد و بدل کرده میشود تاء فوقانی از واو و یاء تحتانی و سین مهمله و یاء موحده و صاد مهمله من
الواو و الیاء لازم فی نحو اتعد و اتسر علی الافصح پس ابدال تاء فوقانی از واو و یاء تحتانی لازم ست در مانند
اتعد و اتسر بر افصح لغات اصل قد او تعد و اصل تسر یتسر واو و یا را از تا بدل کردند تا را در تا ادغام اتعد و اتسر
شده آمده است اتعد و ایسر با بدال یا از واو در اول و اتعاد یا در ثانی یا تعد یا تسر با بدال واو و یا از الف
و سر و لغت فصیح ست و شاذ فی نحو اتلجه و شاذ ست ابدال تا از واو در مانند اتلجه لحم اصلش ولجه زیرا که از ولوج
بالضم ست یعنی در آمدن و التلاح او خال و در آوردن ست و فی طست و عده و شاذ ست ابدال تا از سین
مهمله در طست بفتح طاء و سکون سین مهملتین در حالیکه تنهاست اصلش طس بالفتح و تشدید سین زیرا که
جمع او طسوس و تصغیرش طسیس ست اگر گوئی جمع طست بر طسوت نیز آمده است چرا حکم کردید
شما با آنکه سین اصل ست و تا بدل از غیر عکس گویم بنابر آنکه ثابت نشده است که تا از حروف ابدال ست
و سین از حروف ابدال نیست طسة طشت ست شین منقوطه شعر اے پرده شام دشمن و او در عین
نشست ۲ آن دیگ نیز بر بنهد و طست و آب خواه ۲ و فی الزالت و ابدال تاء فوقانی در ذوالت بفتح فال

منقوطه وعین مهمله وکسر لام که اصلش ذعالب ست از بار موحده ضعیف ست ذعالب مخفف ذعالیب
بیار تحتانی ست وذعالیب پارهای خرقه جمع ذعلوب بالضم ولصف ضعیف وابدال تار فوقانی
در لصت بکسر لام وسکون صاد مهمله از صاد مهمله ضعیف ست واصل لص بود بالکسر تشدید صاد
بدلیل جمعش بر لصوص وقیل لص بحرکات لام وکسر افصح ست وآن سارق دوزدست ودر فارسی
شب رو نیز گویند شعر ضیاء نور تو دل را کشد زروزن چشم * چو شب رویکه بر دزد خانه از سوراخ والهاء
من الهمزة والالف والباء والتاء وها بدل کرده میشود از همزه والف ویار تحتانی وتار فوقانی فمن الهمزة
مسموع فی ہرقت پس ابدال ہا از همزه شنیده شده است از لغات موثوق بعربیت در ہرقت ہرا ای امهاء
وقاف ای ارقت ماضی متکلم واحد یعنی رنجیم یا بدل از همزه است ودر ہرحت ہرا ودحا مهملتین ای
ارحت الدابة ای رددتها الی المراح یعنی ہردم چہار پایا را در انجا که شب باشند ہا وان بدل از همزه است ودر
ہیاک بکسر ہا وتشدید یا تحتانی درین بیت شعر وہیاک والامر الذی ان توسعت * موارده ضاقت
علیک المصادر * اصلش ایاک ہا بدل از همزه است وہیاک والامر برای تحذیر ست ای لیعد نفسک
عن "امر والامر عن نفسک توسع بسین وعین مهملتین تفعل ست موارد بر او دال مهملتین جمع مورد بفتح اول
وکسر سوم جای آمدن ضافت بضاد معجمه وقاف مصادر بصاد ودال ورا مهملات جمع مصدر بفتح اول و
سوم جای برآمدن یعنی دور دارنفس خود را از کاریکه اگر خراج شود جاہای درآمدن او تنگ شود بر تو محلهای برآمدن او ودر لهنک اصلش
لانک بفتح لام تاکید وکسر ہمزه وتشدید نون مفتوح بمعنی ہر آئنه وبدرستیکه تو ہا بدل از همزه است وتو در ہیئات بکسر همزه وسکون
نون ہا بدل از همزه است یعنی اگر کردی تو فی سطے در زمان نبی سطے ہیاک متبدا است ومی سطے خبر وہذا الذی
فی اذا الذی ودر ہذا الذی که اصلش اذ الذی ست بفتح همزه وذال معجمه ہا بدل از همزه است وہمزه
در ینجا استفهامیه است واذ الفتح همزه ودال معجمه ہا بدل از سم اشاره یعنی ایا این آنست بدانکه همزه را
درین صورتها از بہر آن ابدال کردند که همزه حرف شدید وسنگین ست وہا حرف مهموس سبک ومخرج
ہر دو قریب ست ومن الالف شاذ فی انه وجهله وابدال ہا از الف شاذ ست ورانه بفتحتین همزه ونون
وسکون ہا ودر جهله بفتحات حا مهمله ویا تحتانی مشدد وہا ولام وسکون ہا وایضاحش آنست که انا
بفتحتین واختفا الف ضمیر متکلم واحد ست یعنی من وچون بر سر وقف کردند گفتند انا بالف پیشتر در وقف
واستعمال بالف میباشد وتواند بود که ہا بدل الف باشد وتواند بود که برای بیان حرکت نون باشد وجهله
مرکب ست از جه بفتح حا وتشدید یا تحتانی ولی بفتح ومعنی بر فتح ست میگویند جهل الشر یعنی
بیاثر شد ر الفتح ثا مثلثه وکسر را مهمله وسکون یا تحتانی ودال مهمله که در شعور باتر کرده باشند در اهل جهلا بود

ها بدل از الف ست از وقف بهمرسیده زیرا که وقف در اکثر استعمال بالف میباشد و ها کمتر و بعضی گفته اند
که این ها ساکنه ست که در وقف واقع میشود و مثل قوره خبیطلا با الف نیز آمده است و اما قول موزون حی
علی الصلوة یعنی بیا بر نماز از ما نحن فیه نیست و فی سه مستفهما مدود رسمه بفتح میم و سکون ها در حالیکه استفهام ست
بسین مهمله و تا فهمیدگی چیزی خواستن در شروح مذکور ست که در مه جائز ست که بواسطه زجر باشد و بدل از الف
باشد از جهت تقارب مخرج گویا که مخاطب بانفس خود میکند و زجر میکند خود را و فی یا هناه علی رای در ریا هناه بر یکسر ای
اصلش سناه بر وزن فعال بفتح فا یعنی همزه قلب کردند و او را بالف بر طریقه قلب در کساء و رداء یعنی
چنانکه واو و یا در این دو لفظ بهمزه بدل کردند و در یا هناه بالف بدل کردند و تلفظ بدو الف ممتنع ست بدل
کردند الف دوم را بیا و بهمزه منقلب نشناختند ناظن آن نشود که فعال ست از همنیته که بسیار کباد
گفتن ست و مصنف علی رای از بهر آن گفته است که نزدیک بعضی بصریان ها بدل از واو ست چنانکه
یاد کردیم و پیش جمعی از ایشان ها بدل از همزه است و همزه بدل از واو و جمعی فرموده اند که ها اصلی ست
و نیست بدل و کوفیان و اخفش بسوی آن رفته اند که الف و ها هر دو زائد اند و ها ساکنه ست و لام محذوف
چنانکه در هن و هنیه هن بفتح ها و تشدید نون نالیدن و گریستن و قضیب مرد و اندام زن تخفیف نون نیز
آمده است شعر مشو ایمن از زن که زن پارساست * که خربسته به گرچه دزد آشناست و من
الیاء فی هذه و ها بدل از یاست در مده امته الله در اصل هذی بود و جائز ست که هذه موصوع از برای مونث
باشد امته بضم همزه و تشدید میم کرده مردم و غیر آن یعنی این گروه خدا ست و من التاء فی باب رحمة
وقفاً و ها بدل کرده میشود و از تا در باب رحمة در حال وقف نه در حال وصل غرض از باب رحمة لفظی ست که
آخر او تا تانیث باشد رحمة بالفتح مهربانی کردن للام من النون و الضاد فی اصیلال و لام بدل کرده میشود
از نون و ضاد معجمه در اصیلال از جهت قرب مخرج میان لام و نون و ضاد منقوطه اصیل بفتح همزه و کسر
صاد مهمله و سکون یاء تحتانی شبانگاه بعد از وقت عصر تا فرو رفتن آفتاب و اصیل بفتحتین و اصال
بالکسر و اصائل بفتح همزه اول و کسره دوم جمع و نیز جمع اصیلان بکسر همزه میباشد مانند
بعیر و بعیران ببا موحده و عین و راء مهملتین مصرع بعیر اشتر ست و جرس چه درا * و بعد از ان
جمع آخر را تصغیر کردند و گفتند اصیلان و پس از ان بدل کردند لام را از نون و گفتند اصیلال و هو قلیل
و او کم ست یعنی قسم تصغیر شاذ ست زیرا که فعلان بکسر فا از ابنیه جمع تکسیر ست و او را در تصغیر نمیکنند
و فی الطمح و ابدال لام از صاد معجمه در الطمح بطاء مهمله و جیم و عین مهمله همش اضطجع بضاد معجمه
اضطجاع بر پهلو خفتن شعر یک شب به پهلوی من خوابی کن ای پری وش * تنها به بستر نازت

فتحتین چه دخل دارد و سوردی بفتح راو تشدید دال مهملتین یعنی وابدال لام از ضاد منقوطه لغت زبون
وغیر فصیح ست ردی بالفتح وتشدید آخر خبر زبون وفاسد والطار من الثیاب لازم وابدال طا مهمله از تا رفوقانی
لازم ست فی نحو اصطبر مانند اصطبر بصاد وطا وراء مهملات دبار موحده بعد طا مهمله اصلش صتبر تا رفوقانی
را بطا مهمله بدل کرده اند مشتق از صبر بالفتح کر شکیب ست بکسر تین و یا مجهول اصطبار شکیبائی کردن
وشاذ فی نحو حصط وابدال طا مهمله از تا رفوقانی شاذ ست در مانند حصط بضم حا وسکون صاد وضم
طا مهملات اصلش حصت مشتق از حوص بالفتح وآن خیاطت با مکسر و در نکری ست ووجه شذوذ
آنست که حصت بروزن قلت صیغهٔ متکلم واحد ماضی ست پس تغیر تا او موجب انهدام کلمه میشود
والدال من اقتاد لازم وابدال دال مهمله از تا رفوقانی واجب ولازم ست فی نحو ازدجر در مانند
ازدجر بزای معجمه ودال مهمله وجیم ورا مهمله اصلش از تجر از زجر بالفتح کر بازداشتن ست از دجار بازایستادن
وبازداشتن داد کر بتشدید دال ورا مهملتین اصلش ادتکر از ذکر بکسر ذال معجمه کر یاد کردن ست تا را
از ذال مهمله بدل کردند وذال معجمه را از دال مهمله ودال را در دال ادغام ادکر شد وتواند بود که دال مهمله را
از ذال معجمه بدل کنند ودال در دال ادغام ادکار بدال مهمله یاد آوردن وپند گرفتن از کار بذال
معجمه پند دادن وپسر زادن شعر هرگز کسی باز نشد چشم ولب تو ۞ آه ای پسر ازین همه شرم
وادب تو بدو شاذ فی نحو فرد وشاذ ست ابدال تا رفوقانی از دال مهمله در مانند فرد بضم فا وسکون
را منقوطه وضم دال مهمله ماضی متکلم واحد اصلش فرت از فوز بالفتح کر رستن وفیروزی یافتن ست ووجه
شذوذش در حصط مذکور شد وفی احد معوا ودر احد معجمه وجیم ودال وعین مهملتین اصلش اجتمعوا دال او
بدل از تا ست اجتماع گرد آمدن واجد بکسر همزه وسکون جیم وفتح دال مهمله وزا معجمه شده اصلش
اجتر مشتق از جزر بالفتح جیم وتشدید زا معجمه بریدن موی وپشم ودرو دین گندم وخرما وجزآن فی دوجح
بفتح دال مهمله وسکون واو وفتح لام وجیم اصلش تولج وآن محلی ست که دران جانوران وحشی داخل
شوند مشتق از الوج بالضم کر درآمدن ست والجیم من الیاء المشددة وبدل کرده می شود جیم از یاء
تحتانی مشدد واز جهت اشتراک هر دو در مخرج زیرا که از وسط زبان اند برای اشتراک در جهر مشدد
بشین معجمه ودو دال مهمله اسم مفعول مؤنث از باب تفعیل وتشدید در غائت شهرت ست فی نحو تقیمح
وقفادر مانند تقیمح بضم فا وفتح قاف وسکون یاء تحتانی وکسر میم وتشدید جیم در حال وقف اصلش
تقیمی جیم شد وبدل از یاء مشدد ست یعنی منسوب بقمقم ۞ بضم اول وفتح ثانی وسکون ثالث گروهی
اند از قبیله بنی کنانه وهو شاذ واین ابدال شاذ ست فی نحو ابو ملیح امشد وابدال از یاء تحتانی مشدد

در ابو علج بفتح عین مهمله و کسر لام و تشدید جیم شاذ ست اصلش ابو علی و این نام مردیست و من غیر المشدده
و ابدال جیم از یا و غیر مشدد و فی نحو لاهم ان کنت قبلتش حجیج است و در مانند این مصراع شاذ ترست زیرا که جیم
مشدد یست و یا بقیه کرده شد و نباشد نزدیک بجیم نمیگردد و لاهم بفتح با و تشدید و فتح میم در اصل اللهم بود و با الله
میم بدل از یا امده است ان بکسر همزه و سکون نون کنت ماضی مخاطب معلوم از باب نصر همچنین قبلت
بقاف و با و موحده از باب علم حج بکسر حا مهمله و تشدید فتح جیم کسر تا فوقانی و سکون جیم در اصل حجی بود
بحرکت بکسر اول و تشدید دوم کیبار حج کردن و قیاس آنست که بالفتح باشد یعنی ای خدای اگر هستی تو که پذیرفته
حج مر اصراع اخیر امنیت مصرع فلا یزال شاحج یا تیکنج ۞ یزال بزا معجمه مضارع غائب از باب تعلم
و اجوف واوی شاحج بشین معجمه و کسر و حا مهمله و جیم بغل و اشتر فریاد کننده یا تی مانند یزال و از باب مصر
و مهموز الف ناقص یائی یکنج بکسر با و موحده و سکون جیم در اصل یکنجی بود یعنی پیوسته شتری می آرد مرا بسوی
یعنی نزدیک یکنج گذاردن تو فی نحو حتی اذا ما مسجت و مسجا استدلال جیم از یا در ترکیب حتی اذا
ما مسجت بسین مهمله و جیم و همچنین مسجا الف اشباع ست کاز سر کردن فتحه جیم جرسیده بعینی گفته اند جیم سر
لفظ بدل ست از الف مسی و جائز ست بدل جیم از الف زیرا که الف بدل از یاست اگر جیم بدل از الف
نمی باشد و این ابدال اشتباه را برآنست که مقدر کالملفوظ ساخته اند امسا با کسر شام کردن و اقصاد
من السین التی بعدها غین او خاء او قاف او طاء جواز او بدل کرده می شود صاد مهمله از سین مهمله که
بعد او غین معجمه یا خاء معجمه یا قاف یا طاء مهمله بدل کردن جائز زیرا که سین مرموز شست پس قبل این حروف مستعلیه مخصوصه
واقع شود تکرده و اشته اند خروج از همموس بسوی مستعلی پس بدل کرده اند صاد را از سین برسبیل جواز
زیرا که صاد موافق سین ست در همس و صفیر موافق این حروف ست در استعلا پس متجانس می شود
آواز هر دو مس بفتح ها و سکون میم و سین مهمله آواز نرم و نرم کردن آواز صفیر بانگ مرغ و نیست فرق
میان که سین ملاصق این حروف باشد یا میان سین و این حروف فاصله واقع شود و اگر سین متاخر
باشد ازین حروف جائز نیست این ابدال نحو اصبع بعضاد مهمله و با موحده و غین معجمه
ماضی معلوم باب افعال در اصبع اسباع مالک تمام کردن و تمام بوسیدن زنده و تمام آوردن و نقصتین
شعر من بعد ما زدم که وضو ساختم از چشمه عشق ۞ چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست
و صاد بضاد و خاء معجمه در مسخ ماضی معلوم باب منع مسخ پوست کندن و مس صفیر مس سین مهمله
مشدده ماضی معلوم از باب مد بالفتح و التشدید ثانی مسودن صفر بفتحتین صاد مهمله و قاف
و صقر بفتحتین یعنی سود همچنین و تواند که ترکیب اضافی باشد از قبیل اضافت مصدر بسوی فاعل یعنی

سودن دوزخ و سقر غیر متصرف ست علمیت و تانیث معنوی قوله تعالی ذوقوا مس سقر بخشید سودن دوزخ را
یعنی حرارت آتش دالم آن را و صراط بکسر صاد و راء مهملتین در سراط الزای من السین والصاد اوا
قبل الدال کہ مہملتین و زا معجمہ بدل کردہ میشود از سین و صاد مہملتین کہ واقع اند پیش دال مہملہ در حالیکہ
ساکن اند سین و صاد و ابدال جائز ست زیرا کہ سین حرف مہموس ست و دال حرف مجہور پس کردہ اند
خروج از حرفی بسوی حرفی کہ مخالف اوست و نزدیک کردند یکی را بایکدیگر یا آنکہ بدل کردند زا را از سین
از جہت تقارب ہر دو در مخرج و لوافق و صفیر و موافقت در جہر پس ہر دو ادا متجانس شدند نخوانند دال
بزا معجمہ و دال مہملہ مضارع معلوم غائب از باب نصر اصلش یسدل بدل زا معجمہ بدل از سین مہملہ است
سدل بالفتح فروگذاشتن آزار دمانند آن و یکذا فردی انہ فردی بالفتح فا و سکون را معجمہ و کسر دال مہملہ
اصلش فصدری را معجمہ بدل از صاد مہملہ است و یا متکلم ست انہ بالفتح ہمزہ و نون و سکون یا و وقت
وراصل انا بود بفتحتین و ہمزہ مکتوب نہ ملفوظ یعنی من تاکید یا و متکلم واقع شدہ فصد بفتح فا و سکون صاد
مہملہ رگ زدن آوردہ اند کہ حاتم طائی را کہ جوانمرد مشہور ست با سیرے بردہ در خیمہ نگاہ داشتہ بود
ناگاہ مہمانی بر و وارد شد و پیش حاتم طائی طعام نبود اتفاقا آنکہ او را اسیر کردہ بود فرمود کہ اشتر را رگ بزن
حاتم برای مہمان اشتر را بکشت امیر گفت من ترا امر بر گ زدن اشتر کردہ بودم نہ از بہر کشتن حاتم
گفت یکذا فردی انہ یعنی ہمچنین ست خون ریختن و رگ زدن من البتہ پس امیر ببخشید کہ تو چہ نام داری
گفت کہ نام من حاتم ست او را از بند رہا کرد **شعر** اگر نخلہ وفا خواہی بر و تخمی کرم بنشان ۔ بر کو
نیکرم باشد بیک شغلہ نمی ارزد ۔ وقد فتوح بالصاد از اوزنا مضارع بفتح عین معجمہ در اوزان معلمین مہملتین مشابہ
و مانند بودن و فتوح ماضی مجہول ست از وزنا یعنی و تحقیق تشبیہ کردہ شدہ است بصاد مہملہ زا معجمہ سین مہملہ
بدانکہ ہرگاہ واقع شود صاد مہملہ ساکنہ قبل دال مہملہ دران سہ وجہ جائز ست یکی آنکہ زا معجمہ خالص گردانیدہ شود
چنانکہ در یکذا فردی انہ گذشت و دوم مضارعت ست و معنی مضارعت آنست کہ بخلط او آمیختہ سازند
صاد مہملہ را با پارہ آواز زا معجمہ پس میکردد بین بین حرفی میشود میان مخرج صاد و مخرج زای تا صاد بالکلیہ بر دد
و سوم آنکہ صاد خالص سازند و این اصل ست چنانکہ بعد ازین اشارت بسوے این قول خود و ایشان
اکثر منہا خواہد کرد و فتوح بالتحریکۃ ایضا و تحقیق تشبیہ کردہ شدہ است زا معجمہ بصاد مہملہ در حالیکہ
متحرک ست صاد مہملہ نیز یعنی چنانکہ زا معجمہ مضارع صاد مہملہ ساکنہ قبل دال واقع مے شود ہمچنین
زا معجمہ مضارع صاد مہملہ ساکنہ قبل دال نیز واقع میگردد نحو صدف بصاد مہملہ و دال مہملتین و فاصد
بالفتح روی گردانیدن و میل کردن از ما بجذب و صعد بہما و دال مہملات صعد بالفتح با عین مہملہ از باب نصر

والبیان اکثر منها وبیان بسیار تر است از مضارعت و ابدال یعنی تلفظ صاد خالص اکثر است حاصل سخن
آنست که ابدال با سین جایز نیست به مضارعت و اگر سین متحرک باشد پس بیان فقط است و اگر
صاد ساکن باشد پس بیان بیشتر است و ابدال را از سین و صاد و مضارعت جایز و اگر صاد متحرک باشد
پس بیان اکثر است و مضارعت نه ابدال و نحو مَسَّ رقر کلبته و مانند مس زقر نعت کلبته است ایضاً حش
آنست که اگر سین متحرک باشد بدل نکنند او را مگر از زا و این نعت کلب است زیرا که میگویند ایشان
مس زقر را بدال سین از زا کلب بفتح کاف و سکون لام و باء موحده گروهی از قضاعه و کلبیه بتشدید
یا تحتانی منسوب بایشان واجدر واشدق بالمضارعة قلیل واما اجدر بفتح همزه و سکون جیم و
فتح دال و راء مهملتین و همچنین اشدق بشین معجمه و دال مهمله و قاف بمضارعت جیم با سین و مضارعت
شین با جیم کم ست و فرق ظاهر نمیشود میان هر دو زیرا که لفظ در اجدر و اشدق وقت مضارعت
یکی ست اجادر مثل اوادر تر و اشدق فراخ دهن تر رباعی گفتم سخنش شکسته دشوار آید ✽ باآنکه همه عمر در سخن کار آید
قضا سخن از دهان تنگی که مراست ✽ تا شکنش چگونه بیرون آید ✽ الادغام ان تاتی بحرفین ساکن فمتحرک من مخرج واحد من غیر فصل
ادغام آنست که بیاری دو حرف را یکی ساکن و پس ازان متحرک که از یک مخرج اند بے فاصله
و فرق ادغام بدال مهمله و فین معجمه لگام در دهان سپ کردن و چیزی در چیزے آوردن
و این معنی لغویست و اصطلاحی مذکور شد بدانکه حرفین بنابران گفت که ادغام بے دو حرف
متصور نمی شود لابد ست که حرف اول ساکن باشد چه اگر متحرک بود حرکت میان هر دو حائل گردد و اول
ثانی متصل نشود باید که حرف دوم متحرک باشد زیرا که بیان میکند حرف اول را گویا مرده است و جان
از عالم بیرون برده پس چه قسم نفس خود را بیان تواند کرد تا بیان دیگری چه رسد و گفت فمتحرک
بنا بر تغلیبه نه ثم که دال بر تراخی و مهلت ست تا دلالت کند بر انتفاء مهلت و درنگ و نه گفت بواو
که برائے جمع مطلق ست تا معلوم شود ترتیب و قولش من مخرج واحد احتراز ست از مانند
قاس زیرا که لام ساکن ست و بعد او سین متحرک ست اما متغائرا لمخرج اند و قولش من غیر فصل
احتراز ست از مثل ربیا بکسر راء و سکون یاء تحتانی اول از بهر آنکه یاء اول ساکن ست و یاء دوم
متحرک و از مخرج واحد اما فصل درمیان دو با بنقل زبانست از بهر آنکه فصل گاهی بحرف میباشد
مانند ربرب بفتح دو راء مهمله و دو باء موحده بمعنی ماده گاو دشتی و گاهی بنقل زبان از محلی بمحلی
دیگر میباشد مثل قلنس و زنه محل پس محل خود مانند ربیا بخلاف نطق بهر دو با یکبارگی ربیا در صف مجید
بکسر راء مهمله و سکون همزه و یاء تحتانی بمعنی صورت خوب واقع شده است و همزه مفرد ساکن را

اگر با قبائش مکسور باشد ابدالش بیاجائز ست وغرض از ادغام طلب تخفیف ست زیرا اجتماع
دو ساکنین گران ست از برای آنکه در دو متجانس عود ست بسوی حرف اول بعد نطق وی بیکون
فی المثلین والمتقاربین ومیباشد ادغام در دو مانند و در دو نزدیک بمخرج وصفت مثل بکسر میم
وسکون ثا مثلثه همتا ونظیر متقارب بقاف ودر امهله وبا موحده اهم فاعل ست از تقارب بمعنی
نزدیک شدن المثلان واجب عند سکون الاول وهرگاه جمع شوند در متجانس واجب ست ادغام
نزدیک سکون مثل اول مانند مدّ دشد که در اصل مدد وشد دبود که مثلین در یک کلمه اند یا در دو کلمه
باشند بحسب قول الله تعالی فاضرب بعصاک الحجر یعنی پس بزن ای موسی بچوبدستی خود سنگ را
الالفاء الهمزتین گمرد در دو همزه حاصل سخن آنست که هرگاه اوّل همزتین باشند اوّل ادغام ممتنع ست مثل آنکه
هرگاه خواهی از قرارت که بکسر قاف ودر امهله وهمزه بمعنی خواندن ست فعل مکسر فا وعین و
سکون لام بچوسطر بنا کنی گوئی قرائی بقلب همزه دوم بیا چنانکه در مسائل همزتین مذکور شود ودر بعضی
از نسخ الهمزة واقع شده الافی نحو سائل گمرد مانند سال بفتح سین مهمله وتشدید ما همزه که ادغام
واجب ست خلاصه مطلب آنست که هرگاه همزتین عین مضاعف باشند ادغام لازم وواجب ست
والدات بفتح دال مهمله وتشدید ومد همزه وثا مثلثه اکال بسیار خورنده طعام ونیز نام وادی ست در
بکسر دال مهمله رود خانه وجوسے آب ست اوویه بر وزن امثله جمع ودر بعضی از نسخ سول وجوز دلو
نیز واقع شده سول بضم سین مهمله وتشدید وفتح همزه خوانندگان جمع سائل وجوز بضم جیم وتشدید
وفتح همزه آوازکنندگان جمع جائز مشتق از جواز بالضم که صورت ست بوس بضم باو موحده وتشدید
وفتح همزه ودسین مهمله گدایان جمع بائس از بوس بالضم که فقر ست والافی الالف المتعذره وهگرردد
دو همزه که الف باشند از جهت ممتنع شدن ادغام یعنی اگر دو حرف متجانس الف باشند در الف ادغام
ممتنع ست مانند صحرای بواسطه آنکه این کلمات در اصل مقصور اند الف از برای توسع زیاده کرده اند
پس ملاقات کردند دو ساکن ومکن نیست ادغام از بهر تعذر پس قلب کرد الف دوم را بهمزه بتعذر
بعین مهمله وذال معجمه در امهله دشوار شدن مراد امتناع ست شعر دوری از ما سخت دشوار ست ملکا
ترک ملکی بتوانی کرد نازی میکنی ۱۲ والافی نحو قولهم للالتباس دیگر در مانند قولهم ماضی مجهول وقاول که از
مفاعله ست از جهت التباس که مجهول ماضی تفعیل ست با ماضی مجهول مفاعلة مفاولة گفت وشنیده کردند
تحویل بر کسی شخص دعوی کردن وفی تودی دریا علی همتا راذا جفت دیگر در تودی تقدیم همزه بر واو که
مضارع معلوم ست از باب افعال تصریفیه اوی بودے یوادی بالکسر جاے دادن وفرود آوردن

وما همزه

در یاییجزه و یا تحتانی بر مذهب مجاز که فک ادغام است و تقدیر که یک کاره شود همزه هر دو لفظ
یا بین که بدل کرده شود در اول از واو و در ثانی بیاء دیگر در ابدال بدو واو دوم بدو یا که ادغام هر دو
ممتنع است اگرچه جمع شده اند در مثل در کلمه بخ بین دو واو و در کلمه یدوم دو یا زیرا که واو اول در تلفوظ
و یا اول هر دو بدل از همزه است پس اعتبار ندارد از بهر آنکه عارضی است و گوییا که درین دو لفظ
شلان جمع نشده اند بدین آنکه علی المختار قبل تودی و ریا در قطع شده است و در وقف و قول است
یکی آنکه همزه تودی را بواو و بدل کنند و از جهت عارض بودن واو ادغام نکنند و بدو واو خوانند
و این قول مختار است و دوم آنکه بنظر کردن هر دو متجانس ادغام کنند و بدین تقدیر از ماکن فیه
نباشد و همچنین ریا که کاف را و سکون همزه و یا تحتانی است همزه اول را بدل کنند بیا و او
عارض بودن او ادغام نکنند و بدو بخوانند و این قول مختار است و قول دیگر منظر کردن هر دو
متجانس ادغام است و بدین تقدیر از ماکن فیه نمی باشد و قرأت امام عاصم درین کلمه بر اصل خود
است قوله تعالی و کم اهلکنا قبلهم من قرن هم احسن اثاثا و رئیا یعنی بسیار هلاک ساختم پیش ایشان
یعنی مشرکان عرب این عصر از گروه را که ایشان نیکوتر بودند از روی رخت و خوله قرن
و فتح ثاء و سکون را مهمله کرده اثاث بفتح همزه و دو ثاء مثلثه متاع و رخت خانه و فی نحو قالوا و مالنا و گفتند
و مانند قول خدای تعالی وقالوا و مالنا ان لا نقاتل فی سبیل الله یعنی گفتند مر ایشان چه چیز است
مارا که کارزار نه کنیم در راه خدای و فی یوم و مقدر درین آیه فی یوم کان مقداره خمسین الف سنة
یعنی در روزیکه باشد اندازه او پنجاه هزار سال بواسطه آنکه ادغام در صورت بآنکه در اول دو واو
جمع شده اند و در ثانی دو یا جائز نیست از جهت محافظت فضیلت سه گانه که ثابت شده بود پیش
از انضمام کلمه دوم بسوی اول بخلاف مقدر و مرمی که در بخاده را بحقیقت نیست و لهذا واجب است
ادغام از بهر تخفیف و عند تحرکهما فی کلمة و لا الحاق و لا بس و ادغام در مثلین نیز واجب است
متحرک بودن دو مثل در یک کلمه و حال آنکه نیست الحاق و نیست التباس حاصل آنست که اگر
دو حرف متجانس متحرک در یک کلمه جمع شوند و حرف ثانی متجانس برای الحاق نباشد و از اول
دو متجانس متحرک التباس لازم نیاید ادغام کنند کلمه بنابران گفت که اگر مثلان متصف
باین صفت در دو کلمه باشند ادغام واجب نیست مثل ضرب یک چون متجانسین در دو کلمه اند
گوییا منفصل اند نه متصل و پهلوی یکدیگر شعر دهر بر سر ان غزال دهر کرد آهرا ۴ از پهلوی دهر
دل پهلو بدر د آهرا ۴ و لا الحاق از برای احتراز است از قرد و لا بس از بهر احتراز است

از سه بصبتین جمع سر سر که تحت ست اگر ادغام کنند معلوم نشود که فعل بصبتین ست یا فعل
بسکون ثانی نخورد ببرد مانند رد که اصلش رودست بفتحات حروف مثلث و بردد اصلش یردد
بفتح یا و سکون را و ضم دو دال از باب نصر الاتی نحو حیی فانه جائز نگردر مانند حیی بجای مهاه و دو یاء
تحتانی ثم ماضی معلوم علم ست پس بدرستیکه ادغام در و جائز ست نه واجب باعدم موانع ادغام
بالازم نباید در مضارع او یعنی یحیی وان قبیح و شنیع ست و اگر شت و الاتی نحو اقتتل و تتنزل و تتباعد
و تکرر و مانند اقتتل ایتلاف و دو تا و فوقانی و تتنزل بنون و زا و تجمه و تتباعد بباء موحده و عین و دال
مهملتین که ادغام در ایشان جائز ست نه واجب اما در مانند اقتتل اگر حرکت ما نقل کرده بما قبل
دهند و تا را در تا ادغام کنند همزه ساقط شود و ملتبس شود بقتل ماضی معلوم تفعیل و اگر ساکن کنند
تا اول در تتنزل و ادغام کنند در دوم احتیاج بهمزه وصل شود و بگویند اتتنزل ملتبس شود مضارع بماضی
از برای احتمال آنکه همزه استفهام باشد و همچنین اگر ادغام کنند در تتباعد ملتبس شود مضارع
ماضی از برای آنکه همزه استفهام باشد احتمال با یکدیگر کار زار کردن تنزل فرود آمدن تباعد
از یکدیگر دور شدن **شعر** معشوق در کنار و هجر در روشنی بدل ❊ زان آتشم چه سود که
از دور شد بلند ❊ و سیاتی و خواهد آمد وجه جواز ادغام در آخر این باب بدانکه سین مفتوح برای
استقبال قریب شد و سوف بفتح سین و فا برای استقبال بعید و محقق تفتعلانی در مطول از جار الله
زمخشری نقل کرده که گاهی سین برای تاکید محض باشد و منقل حرکت ان کان قبله ساکن غیر لین
و نقل کرده میشود حرکت متجانس اول ما قبل اگر باشد قبل او حرف ساکن که در او حروف لین
نخویرد مانند یرد مضارع معلوم غائب اصلش یردد ضمه دال اول نقل کرده با قبل را دند و در دوم
ادغام کردند و اگر قبل متجانس اول ساکن لین باشد درین صورت بی نقل حرکت با قبل ادغام
کنند مثل مادکه اصلش مادوست دال اول را ساکن و در دوم ادغام نمودند و خویصة اصلش خویصة
تصغیر خاصه و اگر قبل متجانس اول متحرک باشد درین صورت اول مثلین را ساکن کنند و در دوم
ادغام هیچ تدرد و سکون الوقف کالحرکة و سکون وقف هیچو حرکت ست یعنی اگر ساکن کرده شود
آخر دو مثل از برای وقف این سکون مانع ادغام نمی باشد از برای آنکه بواسطه وقف ست پس
گویا این سکون حرکت ست مثلا هر گاه وقف کنی بر مدد و رد نحو مکنی نکینی و مناسکنا و ما سلککم
من باب کلمتین جواب سوال مقدر ست و تقریرش آنست که درین کلمات دو مثل جمع شده اند
و هیچ یکی از موانع ادغام نیست و حال آنکه ادغام نکرده اند و جوابش آنست که مانند مکنی الخ

از قبیل دو کلمه است و اجتماع دو مثل در دو کلمه موجب ادغام نمیباشد یکنی ماضی معلوم تفعیل است
و نون دوم وقایه و یاء متکلم قوله تعالی فاذا قضیتم مناسککم بالضم ضمیر جمع مخاطب مجرور است باضافت
مناسک بسوی او یعنی پس وقتیکه گذاردید اعمال حج خود را و قوله تعالی وما سلککم فی سقر کم ضمیر جمع
مخاطب مفعول ست یعنیچه چیز راهبری کرد شما را در جهنم وجه باعث شد بردخول شما در دوزخ حاصل
آنست که اگرچه نون وقایه و کم سبب شدت اتصال کا بجز از کلمه شده است اما در حقیقت آخر کلمه
نیست کلمه علحده است ولهذا ادغام در و جائز ست نه واجب مناسک بفتح میم و سکون نون و فتح
و کسر سین مهمله عبادتگاه و جای قربان و اجیان مناسک بفتح اول کسر چهارم جمع و متمنع فی الهمزة
علی الاکثر و متمنع ست ادغام در همزه بر مذهب اکثر مردم و فی الالف و در الف چنانکه گذشت
و عند سکون الثانی لغیر الوقف و نیز در یک سکون حرف دوم متجانس از براء غیر وقف در
کلمه یا در دو کلمه نحو ظللت و رسول الحسن مانند ظللت و رسول الحسن و ادغام در اینجا بنا بران ممتنع
ست که اگر لام اول ظللت را در دوم ادغام کنند واجب ست که لام دوم را متحرک کنند و تحریک
لام دوم برای ادغام مستقیم نمیشود از بهر آنکه ما قبل ضمیر مرفوع متحرک البته ساکن میباشد همچنین
در رسول الحسن جائز نیست تحریک لام دوم تعریف از برای ادغام از بهر آنکه لام تعریف پیوسته
ساکن میباشد شعر نه بزم باده نه رقص جامی نه چرخ روی ❊ درین آشفتگی چون بگذانم
جبین و ابروی ❊ ظللت بظاء معجمه ماضی معلوم متکلم واحد مضاعف از باب علم بقال ظللت اعمل
کذا ظلوا لا اذا عملته بالنهار دون اللیل رسول بفتح راء و ضم سین مهملتین پیغمبر و فرستاده حسن بفتحتین
نیکگوئی ست پس شایسته کاری چنین شو کرشوی شعر گویند باری همه شئی بهتر از گفتار
زشتست ❊ زبان چو آن حسن ورشد باس کشت ❊ و تمیم بدغم و بنی تمیم ادغام میکنند در هر متجانس
متحرک دوم ساکن و بسکون عارضی باشد نحو ردّ مانند ردّ که امر حاضر نصر ست ای رد یا رحل یعنی
برگردای مرد دلم برد و لم یرد که سکون ثانی در ایشان عارضی ست پس اعتبار ندارد و در میان
ظللت و لم یرد فرق بین کرده اند که سکون لم یرد عارضی ست که بسبب جازم بهم رسیده است
و در ظللت لازم ست تا که هرگز جدا نمیشود و اگر بحث کرده شود بر ایشان که تا بظللت بهم اتصال
جازم ست به یرد جواب دهند بر انکه تا کالجزء کلمه است بخلاف لم و لهذا ادغام کرده میشود در لم یرد
و ادغام کرده نمیشود در ظللت و عند الالحاق عطف ست بر عند اول یعنی و ممتنع ست ادغام
نزد یک الحاق یعنی اگر حرف ثانی متحرک مکرر برای الحاق باشد ادغام نکنند و اللبس بفتح لام و

ونزدیک التباس بوزن دیگر یعنی اگر سبب دیگر ادغام التباس لفظی بر لفظ دیگر لازم آید ادغام
نکنند نحو قرد و بانند فرد دکه دال دوم او مکرر ست از برای الحاق بجعفر و مکرر محرر شد که هرگاه دال
ثانی برای الحاق ست اگر ادغام کنند غرض الحاق فوت شود و سرّ بفتحتین سین و راء مهملتین
جمع سریر بفتح اول و کسر دوم و آن تخت ست گذشت و همچنین شرّ بفتحتین شین معجمه و راء مهمله
که ضد خیر ست اگر راء اول او در راء مدغم شود معلوم نگردد که در اصل فعل ست بفتح عین و ساکن شده
برای ادغام یا فعل بسکون عین ست **شعر** بال طائرٍ سُ ارم باخط عنبر بوست این
نامه بپیچیده باز ست با بر دست این ✽ اعتراض کرده آنکه ادغام کرده اند مانند تر را بالتباس
جواب دادند با آنکه ادغام در رد و منفک میشود مثل ردوت دا ما در سرّ را گر ادغام کنند منفک
نمیگردد و عند ساکن صحیح قبلها و همانی کلمتین و متنع ست ادغام نزدیک حرف ساکن صحیح که قبل
دو متجانس ست و حال آنکه دو متجانس در کلمه است یعنی اگر در دو کلمه دو حرف متجانس جمع شوند
و ما قبل هر دو حرف ساکن صحیح باشد ادغام متنع ست خواه دو متجانس مثل یکدیگر باشند خواه
متقارب المخرج نحو قرم مالک مانند قرم مالک بفتح قاف و سکون راء مهمله و کسر لام ساکن صحیح
حرف راست بالای رو میم یعنی بتر خداوند مالک و آن بالکسر ملکی ست و من بعد ظلمه ساکن
صحیح حرف نون ست بالای رو متقارب المخرج که دال طاست یعنی از پس تاریکی داد غام دان
بنابران متنع ست که هرگاه ادغام کنند وقت ادای میم اول اگر نقل نکنند حرکت او را بسوی را ادغام
کنند لازم آید التقاء ساکنین بر وجه غیر مقدر و اگر نقل کنند حرکت میم بسوی او متغیر شود بنا بر کلمه
شعر گر روم سیکشدم ور نروم می میرم ✽ مصلحت چیست حریفان بروم یا نروم ✽ مراد
از صحیح در قول او ساکن صحیح آنست که حرف مدّ نباشد و لهذا متنع ست ادغام در مانند قرم
مالک نواو از بهت عدم و مانند عدو و لید و لے یزید یعنی دشمن طفل دوست یزید
فی المثنوی **شعر** از برون طعنه زند بر ما بزید ✽ از درون نیکش همیدارد در تربّد
و احتمال دارد که ولید نام مرد ست باشد و محل قول القراء علی الاخفاء حمل بجای مهمله ماضی مجهول
ضرب قرار بصم قاف و تشدید راء مهمله جمع قاری گذشت اخفا نجا و معجمه و فا بمعنی ساختن بمصدر
اخفاء ست یعنی محمل کرده شده است قول قاریان در مثل ادغام مذکور بر اخفا نه ادغام
حقیقی از برای جمع کردن میان ادغام و اخفا زیرا که اخفا نزدیک ست با دغام الضاد و تنقیح
این مطلب و مقصد آنست که مصنف در شرح مفصل گفته است که درین موضع محققان بخطر ب

شده اند از بهر آنکه نحویان متفق اند که در مثل قرم مالک و من ظلمه صحیح نیست از ادغام بر خلاف قیاس متفق اند که صحیح ست ادغام پس این دو قول راجع با یکدیگر شد و شاطبی این دو قول را هر دو صحیح گرفته است که قرا ارداده کرده اند اخفا و نام کرده اند اخفا را ادغام از جهت قرب اخفا با ادغام و ارادت کرده اند نحویان ادغام محض و بعد ازان مصنف گفته که اولی بنسبت آنست که قول نحویان را در منع جواز رد نماید کرد و قول قرا را حمل بر نسبت فاضل آنست که قول قرا اولی ست از بهر آنکه ایشان ناقل اند از همچو کسی که سمت ایشان در نقل بر همه کس ثابت ست و بر ای آنکه قرارت ثابت شده است بتواتر و بخلاف نحویان که نقل کرده اند غیر واحد بست **شعر** عالم بخبری مرد بهاری بوده است * جهت صد نیم زر دو خبر دار شدیم * پوشیده نیست بر ذی فطنتی که ذکر قرا در اخفا واقع شده در آن مقام بیچ مناسبتی ندارد و آن چیزی است که دو مرتبه یا بیشتر بگمان آورده باشد که در وزن و صفت و حروف و روی متفق باشند چنانکه در بین منظر ابرو من السبز فی زمن الورد بیفشرد سرد تر از زمهریر هنگام کل منقار گوی بافته و سپ تاخته و اطلاق روی بر طریق توسع مجاز ست چه روی در شعر عبارت باشد از آن حرف اصلی قافیه است یا بمنزله حرف اصلی باشد در قافیه این بیت **شعر** بیمی که نهار از نهمت مشوریدگی در کار ما * از سر ما خود بخود دوا میشود در دستمال ما * و مثل میم در بیت جمال الدین رومی قدس سره السامی **شعر** سر نهان است اندر بر دلم * فاش اگر گویم بدان بر هم زنم * از بهر آنکه میم در هم حرف اصلی ست و در نهم زائد مشهور التر کیب پس در حکم اصلی و جایز نیست ادغام او در میم پیوسته که در پی آنست از واجب و ممتنع دانسته و بر گاه واقع میشود ادغام در شکلین و متقاربین اشارت کرد بسوی تقارب حروف و تباعد آنها پس گفت المتقاربان و یعنی بهر ما تقاربا فی المخرج او فی صفة تقوم مقام المتقاربان خبر مبتدا محذوف ست ای هذا بحث المتقاربین چون مبتدا را حذف کرد متقاربان را که مضاف الیه بود قائم مقام خبر کرد که مثل بحث ست ساخت و اعراب ش باو داد و این مشعر بر انست که جایز ست که اعراب گویند یعنی این بحث در حروف متقارب و مخرج ست مراد میدانیم بدو متقاربان آنرا که نزدیک باشند دو حرف در مخرج یا در صفتیکه قائم مقام مخرج باشد مهر و همس و غیر آن و مخرج حرف محل برآمدن اوست و معرفت مخرج باین طریق ست که چون خواهی که مخرج حرفی بدانی او را ساکن کن و بالا او همزه وصل در آر و نظر کن بآنکه کجا منتهی میشود آواز پس هر جا که آواز منتهی شد همان جا مخرج ست و چنانکه میگوئی آبخند و میش میشوی پس می یابی اطباق یکی از دو کب

برو گیرد بغیر مضارع معلوم متکلم مع الغیر ست از باب ضرب و ناقص یائی تقدیر بالقاف
و راو تثنیه ماضی معلوم تفاعل صحیح و مخارج الحروف ستة عشر تقریبا و مخرجهای حرفها شانزده اند
از روی تقریب بر تحقیق تقریب بقاف و راو مهمله و باو موحده نزدیک کردن و در عرف
مثل تقلید مقابل تحقیق میباشد و قول تقریبی آنست که مناسبتی و ملابستی با قول تحقیقی داشته باشد
والا فالکل مخرج و اگر قول سابق تقریبی نباشد بلکه تحقیقی باشد تمام میشود زیرا که مر هر حرف را
در حقیقت مخرجی ست علیحده بدانکه کل لازم الاضافت ست و گاهی مضاف الیه او محذوف
میباشد و تنوینش قائم مقام او میگردد و ای فالکل حروف و در بعضی شروح مذکورست که اختلاف
مخارج باعتبار جهات میشود گلو و زبان و دو لب و بینی شعر بهنگام تسمیم
زان شکر لب ✻ رسید بوی صبح صادق در دل شب ✻ فللهمزة والهاء والالف اقصی الحلق
پس مخرج مر همزه و ها و الف را دور تر حلق ست و للعین والحاء وسطه و مخرج مر عین و حاء مهمله را
میان حلق ست وسط بفتحتین و او سین و طاء مهملتین میانه راست برابر از هر دو طرف و به کاف
سین یعنی میان ست خواه برابر از هر دو طرف باشد یا نباشد و للغین والخاء ادناه و مخرج
مر غین و خاء معجمتین را فرو تر حلق ست حاصل آنست که حروف حلق هفت اند و سه مخرج دارند
پس اقصای مخارج حلق از اسفل حلق ست تا چیزی که متصل سینه است و آن مخرج همزه است
و لهذا ثقیل ست اخراج همزه از جهت تباعد و بعد او با ست و پس از ان الف همچنین گفته
ست سپس وسط حلق مخرج عین و حاء و غین منقوطه است و غین دور تر ست از ذهن
و خا نزدیک تر ست بسوی ذهن و ادنی حلق بسوی ذهن مخرج غین و خاء منقوطتین ست
و للقاف اقصی اللسان و ما فوقه من الحنک و مخرج مر قاف را دور تر زبان و ما فوق او ست
از کام زبان بکسر لام و سین مهمله فوق بفتح فا و سکون واو و قاف حنک بفتحتین ساکن مهمله و نون
دور بعضی از نسخ من الحنک نیست و للکاف منها مایلیهما و مخرج کاف را از اقصای لسان
و ما فوق مایلی هر دو ست علی مضارع معلوم مخاطب از باب ضرب بفتح فا و سکون راو قاف
غرضش آنست که مخرج کاف ارفع ست از مخرج قاف و می شناسی این را بآنکه هر گاه وقف کنی
بر قاف و کاف مثل اق و اک بیابی قاف را نزدیک بسوی حلق و کاف را دور تر از حلق شعر
که در گوشت تحرک میکند دانی که چیست ✻ عاشقان را هر زمان از دور دردر میکند ✻ و للجیم
و الشین و الیاء وسط اللسان و ما فوقه من الحنک، و مخرج مر جیم و شین معجمه و یاء تحتانی میان

زبان وما فوق اوست از کام بالاتر و للضاد اول احدی حافیتہ وما یلیہما من الاضراس و مخرج
ہر ضاد معجمہ را اول یکی از دو طرف زبان وما یلی حافہ است از دندانہاے ۔ حاصل آنست کہ اخراج
ضاد معجمہ از ہر دو جانب زبان کہ چپ و راست ست و از انچہ متصل کنارہاے زبان ست ہمسر منتہیٰ
و اخراجہا من الجانب الایسر اکثر و اما اخراج ضاد از جانب چپ آسان تر و اکثر ست احدے
بکسر ہمزہ و سکون حاء مہملہ و الف یک زن چنانکہ برائے مذکر و احد میباشد ۔ حافہ بجاء مہملہ
تخفیف و کنارہ چیزے ۔ و حافۃ الوادی کنارہ جوی ۔ ہر سہ بکسر ضاد معجمہ و سکون او و سین مہملتین فیما
اضراس بالفتح و ضم راء بالضم جمع ۔ للام ما دون طرف اللسان الی منتہاہ و ما فوق ذلک و مخرج ہر لام
از ہر سہ طرف زبان ست تا نہایت آن طرف و ما فوق طرف زبان و ارادہ میکند از طرف
لسان یکی از دو طرف زبان و ہیچ حروف ادیع در مخرج از لام نیست منتہی بضم میم و سکون نون
ما فوقانی و الف پایان و محل پایان طرف بفتح طاء و سکون او را مہملتین و فا نہایت چیزے
بفتحتین کرانہ اطراف بالفتح جمع شعر تا گل فتادہ باہم ران روبیاک طرف ۔ افتادہ رنگ یکطرف
و بر یکی طرف ۔ و المراد ہما یلیہما و مخرج را و مہملہ را از ان ہر دو ست انچہ متصل عیناست ہر دو را
یعنی از ما دون طرف لسان تا منتہاے او و ما فوق طرف لسان و ہر چہ متصل ما دون طرف
لسان و ما فوق لسان ست و للنون منہما ما یلیہما و مخرج مر نون را از مخرج لام و
راست انچہ متصل مے باشد مخرج لام و راء ۔ یعنی مخرج نون ما بین دو حرف لسان
و فوق ثنایا ست حاصل آنست کہ مخرج نون اخرج ست از مخرج لام و مخرج را داخل از مخرج
نون و اخراج ست از مخرج لام و لہذا مصنف نگفت و المراد و النون منہما ما یلیہما بلکہ ہر دو را جدا ذکر کرد
از جہت اشارت بسوی آنکہ مخرج چرا داخل قلیل ست از مخرج نون و چون دانستن بعضے مخارج منوط
ست بر معرفت دندانہاے لابد ست از تفصیل آنہا بدانکہ تمام دندان سی و دو تا ست شانزدہ
براسفل و شانزدہ بر اعلی چہار دندان پیش را ثنایا گویند بفتح ثا و شلشہ و نون و پا و تحتانی بعد الف
و جمع مثنیہ بفتح اول و کسر دوم و تشدید سوم و بر اعلی دو و بر اسفل دو و چہار دندان بعد از ثنایا را رباعیات
خوانند بفتح راء مہملہ و باء موحدہ و کسر عین مہملہ و یا و تحتانی جمع رباعیہ بفتح را و تخفیف یا و بر اعلی
از جانب راست دو و بر اسفل مثل ثنایا و چہار دندان بعد از رباعیات را انیاب نامند بفتح
ہمزہ و سکون نون و یا و تحتانی و باء موحدہ جمع ناب و بر اسفل مثل رباعیات و چہار دندان بعد از
انیاب را ضواحک نام کنند بفتح ضاد معجمہ و کسر حاء مہملہ جمع ضاحک مثل انیاب و شانزدہ دندان

بعد از ضم لب راباضراس مسمی ساز پشت بر اعلی و پشت بر اسفل چهار جانب راست و چهار جانب
چپ بعضه مر بعضه را بعد از اضراس چهار دندان دیگر باشد که آنرا انجذ بفتح همزه و سکون نون و فتح
جیم و ذال معجمه گویند جمع ناجذ بکسر جیم تا تر انیث دو بر اعلی و دو بر اسفل و این سخن در شرح رضی
و دیگر کتب مذکور است و در صحاح مسطور است که ضرس سن را گویند بکسر سین مهمله و ثنیه دندان که در
و در مذهب گفته که غیر ثنایا ضرس ست و للطاء و الدال و التاء طرف اللسان و اصول الثنایا و مخرج
مر طا و دال مهملتین و تا فوقانی از طرف زبان و بیخهای ثنایا ست شعر بکام خویش کشیدم
زبان بسوخته را پخته کرتا بیان نکند شرح جان سوخته را اشاره للصاد و الزای و السین طرف اللسان
والثنایا و مخرج مر صاد مهمله زای معجمه و سین مهمله را طرف زبان و انفس و ذوات ثنایا ست
وللطاء و الدال و التاء طرف الثنایا و مخرج مر طا و دال معجمتین و تا مثناة را طرف زبان و مخرج
ثنایا ست و للذال و الظاء باطن الشفة السفلی و طرف الثنایا العلیا و مخرج مر فا را اندرون لب ست
و فرو دین کنارهٔ ثنایا ست که آن ثنایا طرف اند یعنی باطن با موحده و مر طا مهمله شفت تحتیه
شبر معجمه و فا و تا فوقانی سفلی بضم سین مهمله و سکون نا و الف همچنین علیا بعین مهمله و یا تحتانی
سفلی و عنق غنه علیا صفت ثنایا و للیا و الواو و المیم الواو و ابین الشفتین و مخرج مر با موحده و میم
و او را چیزی ست که میان دو لب ست مخرج المتفرع واضح و مخرج حروفی که متفرع از حروف اصول ست که مذکور شد
روشن ست و حروف مذکوره را اصول بنا بران گویند که از مخارج موافق موجب خاص ملفوظ میشوند
و ملحق باصول حرفهای دیگر اند که متفرع اند متفرع از چیزی که فرع بیرون آمدن و الفصیح ثنایا نیشه
و فصیح هشت عرب ست فصیح بفتح فا و کسر صاد مهمله سخن پیدا و آشکارا ثمانیه بفتح ثا و شانه و کسر نون
و یا تحتانی همزه و باء بین بین رهی ثلثه همزه بین بین ست و آن سته ست همزه و الف میان
همزه و یا تحتانی و میان همزه و واو و در بعضی نسخ رهی ست و النون الخفیة و پنجم نون خفیه
بفتح خا و جیم و کسر فا و تحتانی پدید یا تحتانی و آن چیزی پنهان ست محرر اوراق گوید شعر
دست من دامن وصل تو آسان کی رسد * در همه جا گشته پیدا و نهانی هنوز * نخو عنک
مانند لفظ عنک یعنی از تو این را نون خفیه بنا بران گویند که از برای سکون خفای دارد و این
نون وقتی در یابد قسم صیانه که واقع شود ساکن بالا سه حروفی که آنها را خفا کنند چنانکه
مذکور خواهد شد آیا نمی بینی و قتیکه گفتی عن مخرج او طرف زبان ست و هر گاه عنک مخرج
او از دهان ست اما بر آید از خیشوم کر نفخ خا و معجمه و سکون یا تحتانی پنج بنی ست و الف الامالة و خمسهم الف الا

مثل ربی و سمیعه بعد این الف را الف ترخیم میگویند و ترخیم برداشتن حرف اخیر کلمه است و معجمه نرم کردن آواز است و لام
المنبطحه و شینم نام تفخیم است مانند الصلوٰة تفخیم لفظ و خاء معجمه بزرگ کردن و الصاد کالزاء و هفتم صاد مهمله
همچو زا معجمه است خوانده است حمزه و کسائی درین آیه من اصدق من الله قیلا یعنی کیست راستتر
از خدای از زوی گفتار و الشین کالجیم و هشتم شین معجمه همچو جیم ست در لفظ اشرف و هر دو در بحث
ابدال مذکور شد پس این هشت حرف متفرع اند زیرا که بسبب امتزاج
تسهیل لفظ تطبیع ست قابل میشوند در قرآن و غیر آن از کلام فصیح یافته شده اما الصاد کالسین
و اما صاد مهمله همچو سین مهمله است مثل سبغ در صبغ صبغ بفتح اول و سکون دوم رنگ کردن ست
و الضاد کالتاء و طاء مهمله همچو تاء فوقانی ست چون سلطان و سلتان که زبان اهل عراق است عراق
بالکسر ملک معروف از عباد ان تا موصل از زوی طول و از قادسیه تکریت از روی عرض
زیرا که بر کنار رجله فرات واقع شده و عراهین کوفه و بصره باشد و الفاد کالباء و فا همچو باء موحده است
و الضاد الضعیفة و ضاد ضعیفه یعنی ضاد که بیاشد مخرج او میان ضاد و طاء معجمتین ضعیفه
بضاد معجمه و عین مهمله و فا فهیله است از ضعف و الکاف کالجیم و کاف همچو جیم ست مستجنه
پس قبیح و بد ست و یافته نشده است در کلام فصحا اما الصاد مبتدا و ست نمسه بفتحه خبر او و
اسم مفعول ست از باب استفعال استحان بجیم و ثاء مثلثه و عیب ناک شدن شعر مکن عیب
از خیال خسته از غم ✤ که آه و ناله در وی میکند نم ✤ کسی کز ماتمی غمناک گردد ✤ اگر بندد دهان
دل چاک گردد ✤ و اما الجیم کالکاف و الجیم کالشین فلا تحقق و اما جیم همچو کاف چنانکه محمد بجید
و جیم همچو شین معجمه پس ثابت نمیشود مخرج هر دو زیرا که جیم کالکاف و جیم کالشین بعینه کاف کالجیم
و شین کالجیم ست که در مخارج مستجنه مذکور شد و نیست فرق مگر از جهت ذعیه و اصلیه پس اصل حروف
معجمه بنا بر شهرت دارد لبست و نه شد و تمام حروف مذکوره در لغت عرب واقع شده اند و در کلام
عجم همزه نیست مگر در ابتدا و نیست ضاد معجمه مگر در عربی و لهذا گفت رسول علیه السلام انا افصح
من تکلم بضاد یعنی من فصیح ترکسی ام که سخن گفته است بضاد معجمه و الف و لام احرف متکمده عوام
کالانعام شمرده اند بنا بر آنست که در کلام عرب تراوگاف و پا و جیم عجمی نمیباشد و در سخن فارسی
این هشت حرف یافته نمیشود چنانچه اکابر المدققین و افضل المحققین شرف الدین علی یزدی گفته است
متعرب نیست حرف ست آنکه اندر پارسی نامدهی ✤ گر نیاموزی نباشی اندرین معنی معاف ✤
بشنو از من تا کدام ست آن حروف فی از گیر ✤ ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف ✤

امابستعان لغت اہل فرس پوشیدہ و پنہان نیست کہ این قاعدہ اکثریہ است نہ کلیہ و منہا
المجہورۃ والمہموسۃ اشارت ست بنوعی الفتام حروف باعتبار صفات و بعضے مردم چہار
صفت ذکر کردہ اند و فرقہ زیادہ کردہ اند و فریقی کم کردہ اند و منصف انچہ مشہور ست ایراد نمودہ
و فائدہ این صفات از برای فرق ست میان ذوات حروف و اگر این تفرقہ نمی بود حرفہا
مانند اصوات بہائم و طیور مہمل مے بود شعر گر عشق نبودی و غم عشق نبودے چنین
سخن نغز کہ گفتی و شنودی ✤ یعنی و بعضی ازان حروف مذکورہ مجہورہ اند بہیم و را و عین مہملہ جہر الفتح
بانگ کردن و مہموسہ اند سین مہملہ و ہمس بالفتح مرقوم شد و منہا الشدیدۃ و الرخوۃ و ما بینہما
و بعضے از انہا حروف شدیدہ اند بشین معجمہ و دو دال مہملہ صفت مشبہ است از شدت کہ ضد رخاوت
و تشدید ثانی از سختی ست و بعضے حروف رخوۃ اند بکسر را و مہملہ و سکون خا معجمہ کہ ضد
و بعضے حروف میان ہر دو اند یعنے پارہ شدیدہ و پارہ رخوۃ و منہا المطبقۃ و المنفتحۃ
و بعضے از انہا مطبقہ اند بطاء مہملہ و باء موحدہ و قاف اسم مفعول از مؤنث اطباق بر ہم
نہادن و پوشیدن و بر کاسے پیش آمدن و منفتحہ اند بفا و تا و فوقانی و حا مہملہ اسم فاعل
مؤنث انفعال انفتاح کشادہ شدن و منہا المستعلیۃ و المنخفضۃ و بعضے از انہا مستعلیہ
یعنی مہملہ و یا تحتانی اسم فاعل استفعال بالا رفتن و منخفضہ اند بنجا و معجمہ و فا و ضاد معجمہ اسم فاعل
مؤنث انفعال انخفاض پست شدن شعر خواہے بلند ساز مرا خواہے پست من
کار من از بلندی و پستی گذشتہ است ✤ و منہا حروف الزلاقۃ و المصمتۃ و بعضے از انہا حروف
زلاقۃ اند بفتح ذال معجمہ و قاف و در لغت تیزی زبان در فصاحت و تیز زبان و فصیح شدن ست
و مذکور شود و بعضے مصمتہ اند ہم مفعول مؤنث افعال اصمات درست کردن چیزے را باب تعلم
و جامہ یکرنگ و منہا حروف القلقلۃ و الصفیر و بعضے از انہا حروف قلقلہ است بفتح دو قاف
و سکون لام اول و آن بانگ کردن و جنبانیدن ست و بعضے حروف صفیر اند بفتح صاد مہملہ
و کسر فا و سکون یا تحتانی و را مہملہ کہ بانگ مرغ و بانگ کردن مرغ ست و مانند آن و اللینیۃ
و المنحرف و بعضے از انہا حروف لثیہ اند بفتح لام و ثا مثلثہ بدو کسر یا تحتانی و نون و مرفوع ست
از برائے عطف بر حروف و ہمچنین معطوف او و بعضے حروف منحرف اند بجا و را و مہما تین و فا اسم
فاعل انفعال انحراف کشتن و خم شدن و المکرر و المکررۃ منہا و المتوسط
و بعضے از انہا حروف مکرر اند بدا و مہملہ اسم مفعول تفعیل

و بعضے از انہا حروف ہاوی اند بمعنے صاحب ہوا کہ باد است چنانکہ تامر صاحب خرما و شاعر
صاحب شعر و بعضے حروف مہتوت اند بدو تا و فوقانی اہم مفعول ست بالفتح و تشدید دوم کہ مذکور
شود فالمجہورۃ تا نیحصر جریٰ النفس مع تحرکہ پس حروف مجہورہ آنست کہ نمیشود جریان نفس
در ہا متحرک بودن او حاصل آنست کہ حروف مجہورہ حرفہاے اند کہ چون انسان را متحرک کنای
وقت انحقق نفس باز ایستد و یکی از انہا قاف ست انحصار یعنی دور از مہملات انفعال ست
و معنی او کوتاہ شدن جریے بفتح جیم و سکون راء مہملہ روان شدن نفس بفتحتین نون و فاء و سین
مہملہ دم شعر نعیر یا وحدا ہر نفسی کہ میگذرد ❊ ندامت ست مرا زان نفس نفس نفس ❊
مع بفتحتین میم و عین مہملہ و ہی ما عدا احروف ستشخنک خصفہ و حروف مجہورہ ماورائے حرفہاے
مجتمع و ہین ترکیب اند حین مہملہ برای استقبال ست تشحث شین معجمہ و حاء مہملہ و ثاء مثلثہ مضارع
معلوم مؤنث غائبہ از باب منع مشتق از شحث بالفتح کہ الحاح و افتراح است در پرسیدن خصفہ
بفتحتین خاء معجمہ و صاد مہملہ و فا زنی ست عبارالمہ زمخشری فعلے ترکیب مذکور گرفتہ است کہ تکندی
علیک بندہ المراۃ تکدی مصدر تفعل ست و تکدی مضارع مؤنث واحد ست در اصل تتکدے
بود بدو تا یکی را از برای تخفیف حذف کردند یعنے سختے میکند بر تو این زن و المہموسۃ عشر الفہا
و حروف مہموسہ خلاف و اند مجہورہ اند و آنہا حروفی کہ محبس و بند نمیگردد جریان نفس با تحرک
انسان و مثالہا لقق و کلک و مثال آورده شده اند حروف مجہورہ و مہموسہ بقق کہ سہ قاف ست
و کلک کہ سہ کاف ست یعنے تمثیل مجہورہ بقق آورده اند و تمثیل مہموسہ کلک از بہر آنکہ ہرگاہ گوئی
بقق میبالی نفس را محصور و ہرگاہ گوئی کلک میبالی نفس را جاری و غیر محصور و مثال باین دو حرف
از برای ان آورده اند کہ چون تباین و تغایر در دو حروف متقارب کہ قاف و کاف ست ظاہر شد در دو حرف
متباعد تباین و تغایر ظاہر خواہد شد و صفت درشت فصل گفتہ مجہورہ را بدرشتی ست از انجہت یعنی عرب
جوت باشے میگویند وقتیکہ آشکارا کنی چیزی را اعلان بعین بروزن فعال و معنی او اظہار و ابراز ست مہموسہ ماخوذ
از ہمس کہ بالفتح خفاست مثلا بثاء مثلثہ تثنیہ ماضی مجہول ست از باب تفعیل و بالتقق برای حرف
مذکور شد قول متقدمان ست و مخالف بعضہم فجعل الضاد و الظاء و الذال و الزاء و العین و الغین و الیاء
من المہموسۃ و مخالفت کردہ اند بعض مردم مجہورہ را پس گردانیده اند ضاد و ظاء و ذال و زاء
و عین مہملہ و غین معجمہ و یاء تحتانی را از مہموسہ و الکاف و التاء من المجہورۃ و گردانیده اند کاف و تاء
فوقانی را از مجہورہ و رای ان الشدۃ تاکد الجہر پنداشتہ اند بعضے کہ شدت ہستوار شدن جہر ست

ونیست امر همچنین بلکه شدت انحصار جریان آواز ست نزدیک اسکان وهجر انحصار جریان نفس ست
با تحرک چنانکه گذشت پس تواند بود که جریان نفس باشد بجریان آواز همچو کاف وتاء فوقانی تواند بود
که جریان آواز باشد بجریان نفس همچو خاء غین معجمه پس فرق ظاهر شد تا کدو توکید استوار شدن
والشدیدة ما یحصر جری الصوت عند اسکانه فی مخرجه وحروف شدیده آنست که منحصر میشود روان شدن
آواز نزدیک ساکن کردنش در مخرج او فلا یجری پس روان نمیشود آواز یجری مضارع معلوم غائب از باب ضرب
وناقص یائی وجمعها اجدک قطبت وجمع میکند ثمانیه شدیده را ترکیب اجدک قطبت وجدان یکدیگر را دوست میدارد
جیم ودال مهمله ودانستن قطب بفتح قاف وسکون طاء مهمله وباء موحده شراب باب آمیختن وبین
برابر وانگذاردن احد مضارع متکلم واحد ست از باب ضرب جهلش یوجد داوطر اللباب افتاد قضیت
ماضی معلوم مخاطب مذکر از باب ضرب یعنی میدانم تراکم شراب پاک می آمیزی یا در راه ترش روی
میسری وراقم حروف گوید شعر ای بی سبب از صحبت یاران ناخوش ۔ شیرین بمن آموخته
صد حرف ترش ۔ تو کز صحبت مرنشتن این بنده ترا ۔ برخیز وبیاموز دگر بیش تو تیغ ویکبش
بخلاف انها وحروف رخوة بخلاف شدیده است یعنی منحصر نمیشود آواز در مخرج او نزدیک اسکان
بلکه جاری میباشد آواز بآن حروف نزدیک نطق بآنها رخوة از رخاوة بفتح راء مهمله وخاء معجمه است
بمعنی سستی وما بینهما تمام تیم لا الانحصار ولا الجری ما بین شدیده ورخوة آنست که تمام نمیشود
مر او را انحصار ونه جری که مذکور شد تمام تیم تبارذوقانی مضارع معلوم مذکر غائب از باب ضرب ومضاعف
وجمعهما یردعنا وجمع میکند حروف ثمانیه بین شدیده ورخوة را ترکیب لم یردعنا لم یکسر لام بفتح
میم در اصل لما بود الف را از تخفیف حذف کرده اند چنانکه در رغم رم که مما بود ومما بود در یردعنا این
مهملتین مضارع معلوم نامرنباب ست از باب نصر راعوف واوی از روع بالفتح که خوف بالفتح وجب بالضم
در صراح ست روع ترسیدن مترجمانیدن لازم ومتعدی ست ونابنوب مفعول یروع ونصبه در روفاعل
یعنی چرا میترسانیدی او را یا در این حروف را شدیده نبا بران گوینده که فوذا انداز شدت که قوت
در وست زیرا که موصوف هر گاه متصف شد بصفتی متصف گشت قبول او مر صفت او را مثلث باجیم والطش
والخل ومثال آورده شده اند اصناف ثلثه شدیده رخوة وما بین هر دو با بین سته لفظ مذکور در این سته
کلمه را موقوف باید خواند از بهر آنکه اگر وقف کنی بر جیم بفتح خاء مهمله وشدید جیم ومعنی او قصد کردن ست
بیابانی آواز خود را ثابت ومحصور اگر وقف کنی بر طش بفتح طاء مهمله وتشدید شین معجمه وآن باران قطر بر بدن ست
بیابانی آواز خود را روان واگر وقف کنی بر خل بفتح خاء معجمه وتشدید شین لام که سرکه است بیابانی آواز خود را

بین بین منصف مثال سہ حرف آوردیکی شدیدہ کہ جیم ست و دیگر رخوہ کہ شین است و سوم بین بین
کہ واو ست بکلمات مذکورہ سہ و اکنون بنابران تقدیر کردہ اند کہ ظاہر شود انحصار صوت در مخرج باجریان
یا میان ہر دو بخلاف حروف سابقہ کہ در تحریک ظاہر تر اند مثال شار مثلثہ ماضی مجہول مؤنث غائبہ از باب
تفعیل و المطبقۃ ما یطبق علی مخرجہ الخ حروف مطبقہ آنست کہ منطبق میشود زبان با در مخرج او کہ کام
یعنی اول است از حروف مطبقہ آنہا اند کہ زبان با ایشان بر کام اعلی منطبق شود پس منحصر شود او از این
وقت میان زبان و از کام اعلی تا وزنکند و ہی الصاد و الضاد و الطاء و الظاء و حروف مطبقہ صاد مہملہ
و نا معجمہ طاء مہملہ و ظاء معجمہ ہمہ ہست و جہ این مطبقہ بیرون گویند بطریق مجاز زیرا کہ مطبق لسان و حنک ست و حروف
مطبق اند نزد یک لسان و حنک پس انحصار کردند و گفتند مطبق چنانکہ مشترک فیہ را مشترک و مانند این
و لغت بسیار ست ہمچو معتمد کہ در اصل معتمد علیہ ست و محتشم و محتشم منہ و معتبر منہ و امثال آن و المنفتحۃ بخلاف ہا
و حروف منفتحہ اند مطبقہ انست پس منحصر میشود زبان و کام نزدیک انطباق با نہا میان زبان و کام بلکہ
میباشد میان زبان و کام گفتہ و کلام در تسمیہ این حروف بمنفتحہ مانند کلام در مطبقہ است زیرا کہ این حروف
منفتحہ کہ میشود بکبر زبان منفتح میشود از کام مثلہ ای زلو صحیح مر اصورت شام دگر ✽ بے تو
نیا رام کہ کام دگر شود و مستعلیہ مرتفع اللسان بہا الی الحنک و حروف مستعلیہ انست کہ بلند میشود زبان
با نہا بسوی کام مرتفع مضارع غائب معلوم مذکر از افتعال از ارتفاع بلند شدن و از جاے برآمدن و ہی
المطبقۃ و الخاء و الغین و القاف و حروف مستعلیہ ہمان حروف مطبقہ اند و دیگر خاء معجمہ و تین و قاف
لازم نمی آید ہمہ مستعلی و از انطباق استعلا لازم مے آید ایامی بنی و قتیکہ گفتی صاد و امثال او مستعلی
زبان منطبق شد کام بسوی زبان و مستعلیہ را بران مستعلیہ گویند کہ زبان نزدیک آنہا بسوی کام مستعلی
میشود پس نزدیک او مخرج زبان مستعلی میگردد و تسمیہ ایشان مستعلیہ بطریق مجاز ست چنانکہ لیل قائم
و نہار صائم و المنخفضۃ بخلاف ہا و حروف منخفضہ بخلاف مستعلیہ است منخفضہ بجای معجمہ و فا و معجمہ اسم فاعل مؤنث
منفعال از انخفاض پست شدن و حروف الذلاقۃ ما لا ینفک باعی و خماسی عن بنی منہا لسہولتہا حروف
ذلاقہ آنست کہ جدا نمیشود ہیچ لفظ رباعی و خماسی از چیزے از آنہا از جہت نرمی آنہا ینفک بفا مضارع
معلوم غائب انفعال و مضاعف سہولت بفتحتین سین مہملہ و لام نرمی و آسانی و یجمعہا مر لفظ و جمع میکند
شش حروف ذلاقہ را قول تو مر بنفعل مر برادر مہملہ امر حاضر از باب نصر یا جارہ نفل بفتحتین نون و فا و غین معجمہ
یعنی حکم کن تو مر برادر خود را بجارہ شدن و کوچ کردن و این شش حرف جمع کردہ اند این حروف را در
گفتہ اند این حروف را حروف ذلاقہ برای آن گویند کہ ذلاقہ بفتح ذال معجمہ و قاف کہ سرعت گفتار ست نمی باشد
مگر بتصرف زبان و دو لب و حرف زبان و دو لب مخرج این حروف ست سہ تا از این شش تا دو لقب اند و آن

و را و نون ست و سه تا شفتیه و آن بار مهموده و فا و میم ست و لهصمیه بخلافها و حروف صمته بخلاف ذلاقه
است لانه صمت عنها فی بنار رباعی و خماسی زیرا که بدرستیکه شان انیست که خاموش کرده شده باشد
ازان حروف در بنار رباعی یا خماسی یعنی گویا که هرگاه نگردانیده اند آن حروف را منطوق بها صامت و خاموش
ساختند آنها را یا خاموش شدند متکلمان از انکه بگردانند از آنها رباعی یا خماسی و حروف القلقلة ما جمعها
الی الشدة فیها ضغط فی الوقف و حروفهای قلقله آنست که جمع میشود بسوی سختی در آنها فشاریش
زبان در وقف ضغط بفتح ضاد و سکون غین معجمتین و طا مهمله فشردن و تنگ گرفتن بالضم تنگی و سختی و جمعها
قد طبج و جمع میکنند پنج حرف قلقله را ترکیب قد طبج قد بفتح قاف و سکون دال مهمله حرف ست و طبج
بطا مهمله و با موحده و جیم ماضی معلوم ست یطبج فیها طبجا ای الاحمق مصدرش طبج بالفتح نادان شدن
وزدن بر چیزے میان فالے مانند سر و غیران یعنی تحقیق احمق ست یا چیزی میان تهی زده است گفته
خلیل ابن احمد که قلقله شدت آواز ست و مصنف در شرح مفصل گفته است که حروف را نبار ان قلقله
گویند که آواز چیزهاے خشک ست مثعر سلام خشک برے تا صدا این بار ۞ که از بار ان اشکم
نامه تر شد ۞ و حروف الصفیر یا صفیر بها و حروفهاے صفیر آنست که آواز شنوده میشود باو وقت آنکه
هرگاه وقف کنی بر اص یا واس بشنوے آوازے که شبیه و مانند صفیر ست زیرا که برمی آید از
میان ثنایا و طرف زبان پس منحصر میشود آواز آنجا و می آید مثل صفیر و هی الصاد و الزاء و السین
و حروف صفیر صاد مهمله و زاء معجمه و سین مهمله است و اللتیة حروف لینه حروفهاے لین ست و آن الف
و واو و یا ست زیرا که قابل تطویل اند بآوازهاے خود و همین مراد ست ازین محقق رضی گوید که
اگر حرف علت متحرک باشد او را حروف مد و لین میگویند از بهر آنکه در و درازے و نرمی نیست اگر این حروف
ساکن باشند حروف لین گویند بواسطه آنکه در آنها نرمی ست از غیر سختی بر مخرج و اگر در وقت ساکن
بودن حرف علت حرکت ماقبل او از جنس او باشد یعنی ماقبل واو ضمه بود و ماقبل یا کسره و ماقبل الف
فتحه او را حرف مد گویند از جهت آنکه در و نسبت با امتداد ست مانند یقول و یبیع و قال و اگر حرکت ماقبل
حرف علت موافق او نباشد حرف لین گویند بجرف مد پس این حروف گاهی حروف علت میباشند و
گاهی حروف مد و گاهی حروف لین پس حرف علت عام ست از حرف لین و حروف لین عام ست از حروف مد و چنانچه
محبت عام ست از صداقت و صداقت عام ست از عشق از بهر آنکه تواند بود که محبت در میان جمعی کثیر متحقق شود
و صداقت در میان چند کس بود و عشق جز در میان دو کس نمیباشد شعر زروح خاطر عاطر
غبار غیبه بشوے ۞ که شرط عشق بود دل یکی و یاریکی ۞ و المنحوف اللام لان اللسان ینحرف به و

حرف منحرف نام ست زیرا که بدست تیکه زبان منحرف میشود نزدیک نطق باو طرف داخل کام والمکرر الراء
لتکریر المنسبان به و حرف مکرر راء مهمله است بنابرانکه وقتیکه وقف کنی بر راء یعنی زبان را معتبر میشود
از برای تکریر سه که در راست تغییر بعین مهمله و تاء مثلثه و راء مهمله بروزن تصرف شکوهیدن بضم تین
مثنین منقوطه دکاف تازی و واو و مجهول و خاء منقوطه و یاء معروف و دال غیر منقوطه یعنی لغزیدن و لیز
در آمدن چنانکه شخصی در راهی تند و تیز رفته باشد پایش بر سنگی یا کلوخی بخورد یا سوراخی در رود و بیفتد
کوهیدن شکوهیدن نخوردن بهت شعر ظلم از هیبت شاه جهان تیز میگریخت ۵ کابذر عدم فتاد
شکار شیر از کارخ شعر و ان در کوب تو میهت خسرو ۵ که آمد ناگهانش پای بر سنگ ۵ و الهاوی
الالف و جرفها سمی هاوی الف ست لاتساع هوا الصوت یعنی برای فراخ شدن هوا آواز باو گفته است بسبب
آن الف حرفی ست که فراخ میشود باو هوا و بصوت و مخرج او شدت از مخرج واو و یا زیرا که جمع میکنی دو لب را در واو و در میدانی
زبان خود را پیش کام در واو و هم از آنست که در واو و یا مایل اند اگر آنکه جمع میکنی دو لب را در واو و در قع میکنی زبان را
بسوی کام در یا و میست همچنین الف هاوی بنابران گویند که از هوست بضمها بمعنی بالا رفتن و بفتحها
فرود آمدن اتساع اصلش اتساع واو ناشده و تا در تا مد غم مصدر افتعال و المهشت الهاء لخفائها
و حروف مهموسه هاست از جهت خفا و پنهان شدن او و در بعضی شروح مذکورست که مهموسه هاست از برای
لطف و خفا و سرعت مشتق از هست که بسرعت حرف زدن و سخن گفتن ست و در بعضی شروح از نسخ المهتوت کالتاء واقع شده است
و آن سهو ناسخان و غلط کاتبان ست گفته است ابو الفتح حرف المهتوت هو الهاء لما فیها من الضعف و الخفاء
و معنی تصدا ادغام المتقاربین فلا بد من القلب و هرگاه قصد کرده شود ادغام دو حرف متقارب در مخرج
پس باچار ست از قلب یکی باد گیرے تا بگردند هر دو از یک جنس متحقق شود ادغام قصد بفتح قاف و
سکون صاد و دال هما متین آهنگ کردن از باب نصر و در بعضی از نسخ من قلبه واقع شود و القیاس قلب
الاول الا لعارض و قیاس تبدیل کردن حرف اول ست بحرف ثانی از بهر آنکه ساکن تغییر بهتر لائق ترست
مگر از جهت مانعی و مراد همی وی نخواهد بحتو داد و از بجاذه در مانند این دو لفظ را صل اول از یج عنود از یج بذال
معجمه و با موحده و عاء مهمله لمر حاضر باب منع ست از زیج با فتح که گلو بر بان ست عنود بفتح عین مهمله
و ضم تاء فوقانی و سکون واو و دال مهمله بر غاله یکساله و اصل ثانی از بج بذ بفتح با و ذال الف ما فوقه نکتوب و کسر ذال
معجمه و ها یعنی گلو بر بچه بزرا گلو بریدن ماده را هرگاه اراده کردند ادغام حاد در عین قلب کردند عین را
بحاد را زیج بذه از برای آنکه عین و ها دو فصل ست در حلق از حا پس بگردانیدند قلب حاد در هر دو حاصل
آنست که عدول کردند از قیاس که قلب اول ست بدوم بقلب عین و ها زیرا که اول اخف ست از ثانی

وغرض از ادغام تخفیف ست وفی جملة تین تار الافتعال کلمه وچنانکه در ح حروف مبدله از تا را افتعال
از جهت مانند بسبب مذکور وان بودن ما قبل تا را افتعال ست وان سکون از تا را افتعال مذکور میشود حمد
بضم جیم وسکون لام مهمله شعر مصدقش در سنه آبروس را خبری نیست مگر جهت منشائے
همه را چشم بر انست ولکثرة تغیرها از جهت بیانے تغیر ان تا انکه با یا تغیر یافته تحریر و بیان
از حال خود گشتن ومحم فی معجم ضعیف وانا نحم بابدال عین مهمله و با بجای معجمه ضعیف ست وتصحیح
بتغییر قلب وادغام یعنی با انشان مع بفتحتین میم وعین مهمله بضم با و سکون میم و قیاس قلب بدال ست
ثانی ومنبت اصله سدس شاذ لازم دست بکسر سین مهمله وفتح با و تا و فوقانی که در اصل مهمز ست شاذ
ست وشاذ نباید برانکه قیاس قلب یکی از دو متقارب ست بدیگر از کلمه ادغام وانفکاک
بهر انکه استعمالش همچنین ست یعنی بقلب دال با تا و فوقانی و دلیل بر انکه اصل ست تصغیرش سدیس
تکسیرش باسداس ومکروه داشتند توالی فاولام از جهت قلت بابدال کردند سین را با زیرا که هر دو
مهموسه اند وکشت سدت وبعد ازان قلب کردند دال را با تا و ادغام کردند تا را در تا از برای تقارب در مخرج
وتوافق در شدت ستبه یا دو تا و فوقانی شش مرد ست بغیر تا و فوقانی شش زن ولامد منهمله
کلمه مایودی الی الالتباس بترکیب آخر را ادغام کرده نمیشود واز حروف متقاربه آنکه میرساند بسوی اشتباه
ترکیب دیگر آخر بمد بهمزه وفتح خا معجمه غیر منصرف ست رود وسبب دران وزان فعل ست ووصف اصلی هم
نحو وطد تا وطد بجا و دال ماضی معلوم ست از باب ضرب وطد بفتحتین مصدر کردن و ثابت داشتن وسخت
بر زمین انداختن ادغام نکردند طا را در دال از انکه بعد از ادغام هم ثانی ساکن ست را با دال ست را با
بفتحتین واو و تا و فوقانی و دال مهمله که زن میخ ست شعر
گفت تا میخ میرود می کوب وشاة ز نماد مانند این ترکیب
وضم آن وسکون نون وحرکت آن چیزے که بریده میشود از گوسفند وشتر وغیر آن
وگذاشته میشود معلق واویران ومیگویند بعیر زم وناقة زمة زماد بفتح اول وسکون دوم واصل
همدرده دار گردن زماد نون را در میم ادغام کنند وگویند زماد معلوم نشود که عین ولام هر دو در اصل میم اند
یا غیر آن ومن ثم لم یقولوا وطد ولا وتد از انجا که ادغام نمیکنند ورا که میودی بسوی لبس میکرد و بگفتند
وطد وتد بسکون طا و تا لمانع من قبل او لبس بر آن چیزے که لازم مے آید از گرانی یا اشتباه حاصل
آنست که وطد ووتد بسکون ثانی نمیباشد از بهر انکه اگر ادغام نکنند التباس لازم آید بواسطه آنکه
اگر گویند در وتد ووطد معلوم نگردد که عین ولام هر دو در اصل دال ست یا تا ثقل بکسر ثا و سکو

قافیه گرانی بخلاف ممی و طیر بخلاف امی دائمی بنون و جاء مهمل از انجا که نیست شدن نست بابدال
نون بمیم و ادغام میم در میم و طیر متشدید طاء مهمله و یاء تحتانی از طیر یطیر و طاء و ادغام یا در طاء و تبدیل
همزه بجهت ابتدا بسکون از جهت عدم لبس و فاعل یا بازگشت نست فعل کسر همزه و تشدید فلو فتح تبدیل
بیچ شای نزد نیک ایشان و بهر عدم لبس در ثانی بود است آنکه نیست هیچ فعل که بر تطیر و تشدید یا
عین هر دو نزد یک ایشان تطیر فال بد گرفتن و در اصل تطیر فال گرفتن نهفته و در آخر فال بد
میدانند فی المثنوی شعر انبیا گفته قومی را کم بما طیرنا + یعنی بد بیستیکه بما فال
بد گرفتم بشما عبارت مصنف مجید ست و جاء و دال زشتی نمیم بپوشاند فائده ست و لو روتد نسکون تا در ثنا
حی میم بابدال تا در دال و ادغام دال در دال و آن نیاز ست و آن در طاء مهمله بسکون تا از مهمله و ادغام کنند
از جهت القاء قلب حرف اطباق و لا تدغم مروف مفترق فیما یقارب لزیادة مفتاح و ادغام کردن مشتبه
حرفهای که در ترکیب صنوی مشفر جمع اند و زقتیکه نزدیک بیکدیگر باشد اگر اف ایشان را از جهت
زیادة وصف ایشان پس ضاد صفت استطالة است و آن بطاء مهمله دراز شدن
ست و لهذا او را مستطل و طویل گویند و رواد و یالین ست و در میم غنه است و غنه
بضم غین معجمه و تشدید نون آواز بینی ست و در شین معجمه تفشی ست و آن نهاد شین معجمه بزبان در
پراگنده شدن ست و تفشی دران از بهر زیادت رخاوت ست و در فا تفشی ست با تا خفیف زیرا که
بدو فا آوازی ست که بر می آید از دهان با تلفظ فا و در تا نگرارست و قید فیما یقارب بها بنا بر ان کرده که حروف
صنوی مشفر در مثل خود مدغم میشوند صنوی بضاد معجمه ماضی معلوم ست از باب علم مشفر بفتح میم و سکون شین
معجمه و فتح فا و راء مهمله یعنی لا غر شده اشتر یقارب بقاف و راء مهمله از باب مفاعله مضارع معلوم غائب
مذکر از مقاربه صفت بکسر صاد مهمله و فتح خا بیان کردن حال و نشان چیزے صفات جمع و نحو سیده و
لیته انما ادغما لان الاعلال صیرها مثلین و مانند سید که اصلش سود ست و لیته که اصلش لویته است
و آن فعله است از لوی ملوی در صراح ست لوی راسه دالوی بر اسای مال او اغرض یعنی میل کرد
در وگردانید خبر این نیست که ادغام کرده شده اند اگرچه واو و یا متقارب المخرج هستند زیرا که بدینستیکه
اعلال گردانیده است هر دو را دو مثل حاصل آنست که هر گاه واو و یا جمع شدند و اول ایشان ساکن بود
واو را بیا بدل کردند بعد اعلال چون اتفاق باجتماع دو مثل بهم رسید ادغام کردند بآنکه واو و یا متماثل
در آنها پس بدال او بدل آنها از برای ادغام نیست بلکه از بهر اعلال است میر صاد مهمله و یاء تحتانی و راء مهمله ماضی معلوم ست
از تصییر بمعنی بعمل ست دو مفعول میخواهد بصیر بدو یاء تحتانی گردانیدن چیزے از حالی بحالی که

شعر گشته آشفته همچون موی شیدا چون شود ✤ حال زار عاشق بیدل نمیدانی هنوز ✤ واو غنت النون فی اللام والراء الکبرا هته غنه نون تنها را ادغام کرده شده است نون در لام و را مهمله از جهت آنکه غنه نون بنزدیک بقرب نون و سکون با موحده و را مهمله آواز برداشتن مرد و کوی یعنی چون زبان از نون برداشته یکی دهان و دیگر هیچ نمی ماند پس در تلفظ او اعتماد قوی می باید پس او را باره اخفا کردند با دغام از جهت خشونت کراهیت بالفتح ناخوش داشتن و فی المیم دان لم یتقاربا بفقتها و ادغام کرده شده نون زیم اگرچه هر دو متقارب المخرج نیستند از جهت غنه بودن و همچنین هر دو درین صفت شایان اند و فی الیاء و الواو لامکان بقاءهما و ادغام کرده شده نون در یا و واو اگرچه متقارب المخرج نیستند از جهت امکان بقاء غنه با دغام پس گویا نون با ایشان است و بعضی قاریان ادغام کرده نه نون را در لام و را با غنه نیز امکان بالکسر دست دادن بقا بالفتح با موحده و قاف فانی نشدن

شعر بقائی نیست هیچ اقبال را چند از موی دست ✤ خود دانیک لا بقا مغلوب بالاست بر و انش و قد جاء بعض شائهم و اخفری و خسف سهم و تحقیق آمده است از بعضی قرا ادغام حروف صفیر مشفر در متقاربان فرو نشاند بعض شائهم با دغام شاء شین در خفری با دغام را مهمله در سهم بخسف با دغام خا در یا بعض بالفتح با موحده و سکون میم مهمله و ضاد معجمه یا ره دخت شان بالفتح شین معجمه و سکون همزه حال و کار یعنی از بسیاره کار ایشان اخذ بفتحین معجمه و فا و را مهمله امر حاضر از باب ضرب یضرب لی بکسر لام یعنی بنیاد مرد را خسف بخا معجمه و سین مهمله و فا مضارع متکلم مع الغیر است از باب ضرب یضرب فرو بردیم ایشان را در زمین هر شش ترکیب عبارت صحت مجید است و لا حروف الصفیر فی الغیرها عطف است بر قول او حروف صفیر یعنی و ادغام کرده نمیشود حرفهای صفیر در غیرها از جهت مخالفت صفیر و لا المطبقة فی غیرها من غیر الاطباق علی الافصح و ادغام کرده نمیشود حروف مطبقه در غیر خود سوای حروف اطباق بر لغت فصیح تر از جهت محافظت اطباق از قول لا غیر اطباق و از قول او غیر اطباق معلوم شده که با بقیه اطباق مدغم میشود و وجهی ست که سه آید و لا حرف حلق فی ادخل منه و ادغام کرده نمیشود حروف حلق در ادخل از ان بسوی سینها لازم نیاید ادغام اسهل در ثقیل پس ثقل بسوی ادخل بدال مهمله و غا معجمه سه تفضیل ادخل و غیر منصرف ست برای وصفیه و وزن فعل الا الحاء فی العین و الحاء بگردها مهمله ادغام کرده میشود در عین مهمله و ها با آنکه هر دو ادخل اند از جهت شدة تقارب لین ثم قاف انیهما از بجبة داد از بجاذه و از بیجا گفتند و هر دو یعنی در عین و ها از جهت و اجانب نافی در اول و گذشت فالهاء الحاء هرگاه فارغ شد مصنف از بیان تقارب حروف بسبب

بحسب صفة از بیان حرفیکہ در متقارب مدغم نمیشوند شروع کرد و بیان حرفیکہ ادغام کردہ میشود در متقارب و ذکر کرد ترتیب مذکور نزد یک ذکر مخارج و ترک کرد ہمزہ را زیرا کہ او در متقارب مدغم نمیشود یعنی پس ہا مدغم میشود در حا مہملہ فقط مانند اجیہ بجیم و با موحدہ امر حاضر واحد باب منع ست از جبہ بالفتح بر پیشانی زدن کسی را از چیزی باز داشتن و نمایست بردے کسی آوردن و ضمیر مستتر در و فاعل ست و حاتم بجا مہملہ رک تا و فوقانی و فتح آن نام مردے و مفعول یعنی بر پیشانی بزن حاتم را یا منع کن حاتم را شعر دل را چگونہ منع محبت کند کسے ✤ گیرم کہ بشنود چہ نصیحت کند کسے ✤ و الف را تو کر نکرد زیرا کہ او مدغم در مثل و متقارب نمیشود از بہر آنکہ اگر ادغام کنند در مثل باید کہ الف ثانی را متحرک سازند از بہر آنکہ مدغم فیہ البتہ متحرک میباشد بتحریک او منقلب الف ہمزہ میگردد پس اول ہمچو ثانی نمیشود پس ممکن نیست ادغام و ہرگاہ ادغام نکردند در مثل پس البتہ در متقارب نیز ادغام نکنند بواسطہ آنکہ ادغام در متقارب نمیباشد مگر در اینہا ہر دو مثل یلد یگرد و العین فی الحاء و ادغام کردہ میشود عین مہملہ در حا مہملہ از جہت قرب مخرج مانند ارفع حاتم یعنی بلند کن حاتم را و الحاء فی الہاء و العین بقلبہما ہاءین و ادغام کردہ میشود حا مہملہ در ہا و عین مہملہ بقلب کردن ہر دو بجا مہملہ چنانکہ گذشت در اذبح بذہ و جاء فمن زحزح عن النار و آمدہ است در قرأت ابی عمر فمن زحزح عن النار بقلب حا بعین مہملہ یعنی فمن زحرح عن النار و ادخل الجنۃ فقد فاز زحرح بفتح دو زا معجمہ و سکون حا مہملہ و کردن و راندن ادخال بدال مہملہ و خا معجمہ در آوردن فوز بفتح فا و سکون واو و زا معجمہ رستن و پیروزی یافتن در سیدن بخیری یعنے کسی کہ دور کردہ شد از آتش و در آوردہ شد در بہشت پس تحقیق رستگار شد و ظفر یافت و بخیر خوب رسیدہ و العین فی الخاء و الخاء فی العین و ادغام کردہ میشود غین معجمہ بجا معجمہ مانند او مع خالد او مع بفتح دال مہملہ و سکون میم و عین معجمہ سر شکستن چنانکہ مغز رسد از باب نصر یعنے بشکن سر خالد بنا لد بخا معجمہ و کسر لام نام مردی ست شعر مرد یکہ زشمشیر جفاروی بتابد ✤ در کوی وفا مرد نخواہش کہ زن ست آن ✤ و خا معجمہ در غین معجمہ مثل اسلخ غنمک سلخ بفتحتین سین مہملہ و سکون لام و خا معجمہ مصدر ست از باب منع غنم بفتحتین غین معجمہ و نون اسم جمع ست یعنی پوست بکن گوسپند ہای خود را و در نصورت قلب میکنی خا را با عین اگرچہ عین ادخل ست از جہت شدت تقارب و القاف فی الکاف و الکاف فی القاف و ادغام کردہ میشود قاف در کاف ہمچو خلقکم بخا معجمہ و قاف ماضی مفعلوم از نصر یعنے آفرید کار و کاف در قاف چون لک قال یعنے مر ترا گفت و الجیم فی السین و ادغام کردہ میشود جیم در شین معجمہ از جہت شدت تقارب مثل اخرج شاۃ اخرج بخا معجمہ و را مہملہ و جیم امر حاضر

باب افعال یعنی بیرون آرگوسپند را و ذکر شین معجمه و یا تحتانی و ضاد معجمه را از آنکه از حروف
مصوی مشفر اند که در تقارب [illegible] نام نهاده اند که گذشت و اللام المعرفة مدغم وجوبا فی مثلها معرفه بعین
در اول معطیین و فاعل فاعل [illegible] یعنی معرفه سازنده نکره و معرفه آنست که موضوع باشد
از برای چیزی معین [illegible] یعنی لام معرفه ادغام کرده میشود وجوبا در مانند خود که همان
لام است و وجوب [illegible] حکم لام [illegible] که وجوب و جواز بفتح جیم گفتند در کلام عربی
فاعل صفت مشبهه [illegible] و اسم فاعل [illegible] بطریق مجاز بمعین مصدر بها
مذکوره را مفعول مطلق میگویند [illegible] موسکون ضاد بها گوشت [illegible]
وسکون یا و تحتانی شب [illegible] ظلم را پریشان کرده بود یا زال را
مراد است دگر یاران بود [illegible] نام عشر حرفا [illegible] نام معرفه در سیزده حروف نگیر
و حروف سیزده گانه تا و فوقانی و ثا مثلثه و ذال معجمه و دال مهمله و راء مهمله و زاء معجمه و سین مهمله و شین
معجمه و صاد مهمله و ضاد معجمه و طا مهمله و ظا معجمه و نون است از جهت کثرت دور زبان حروف در کلام از
جهت موافقت لام با این حروف زیرا که جمیع حرفها از طرف زبان اند بخلاف لام گر حروف دیگر
گردد ضاد او [illegible] از بهر مقارنت تا آنکه متصل شده است مخرج لام و همچنین شین و [illegible]
بمخرج ها مهمله و غیر المعرفة لازم فی تحویل زان و ادغام لام غیر معرفه لازم است در مانند بل زان از جهت
تقارب حاصل آنست که سر حرف لام بل سر حرف ز خصوصا در قرآن بارا غیر منقوط جمع شده است
ادغام لازم است و جائز فی الباقی و جائز است ادغام در باز مانده با باقی بفتح با موحده و کسر قاف
جمع باقیه و النون [illegible] حروف یا [illegible] مرملون و نون ساکن ادغام کرده میشود ادغام واجب
در حرفهائی که جمع اند در [illegible] نون که شش تا [illegible] مانند من یوم و من ربک و من مار و من لبن
و من وال و من نور مگر آنکه [illegible] ادغام بسوی التباس ترکیب دیگر چنانکه گذشت مانند
قرآن که بمنگوئی قرآن با ادغام نون در [illegible] و حروف بفتحتین جمع حرف [illegible] در روی
و لا غیر الف تامت دوست [illegible] حرف دگر یاد نداد استادم ✽ رمل بفتح راء مهمله و سکون میم
نیک یافتن و بفتحتین آنکه باران شدن و دویدن بسوی یه رفتن یرملون میبابند یا میدوند
و الافصح الاقتصار علی تنهائی الواو و الیاء و فصیح تر باقی داشتن غنه نون است و وقت ادغام در واو و یا مانند
من ولد و من یکون و در یا بمجانی اللام و الراء و افصح رفتن غنه است وقت ادغام نون در لام در مانند
من لدنه و من ربه لدن بفتح لام و ضم دال مهمله و سکون نون نزدیک ذهاب بفتح ذال معجمه و یا موحده رفتن

ووقت ادغام نون در میم ونون لابد ست از غنہ وتقلب میما قبل الباء وقلب کردہ میشود نون باء میم
وقتیکہ پیش باء موحدہ باشد از جہت کراہیت نبرت مانند غیر وشیا ولو در امثال گذشت ویخفی
فی غیر حروف الحلق ومنہان کردہ میشود نون در غیر حرفہاے حلق باین طرز کہ اختصار بر غنہ میکنند
واز ین کلام معلوم شد کہ باحرف حلق اظہار ست من عندک اخفا بجاء معجمہ وفا پنہان کردن وتخفی
مضارع مجہول مؤنث ست از ان فیکون لہا خمس احوال پس میباشد سر نون ساکن را پنج حال
تفریع ست بر کلام سابق اول وجوب ادغام باحروف یرملون دوم ابقاء غنہ ہا او در یاسومن ذہاب
غنہ با لام ورا جہارم قلب میم ہمراہ با بجیم اخفا باغیر حروف حلق احوال بالفتح جمع حال وآن حالتی ست
کہ غیر کس بران بود ہ باشد شعر حال دل گفتن بتوا فسانہ نگفتن باکسے ست ؎
گرچہ میگوئی کہ میدانم نمیدانی ہنوز خمس بفتح خاء معجمہ وسکون میم وسین مہملہ وبنج زن خمسین بنج زر
والمتحرکۃ تدغم جوازا ونون متحرک ادغام کردہ میشود در حروف یرملون ادغام جائز والطاء والدال والتاء
والظاء والذال والثاء یدغم بعضہا فی بعض وطاء ودال مہملتین وتاء فوقانی غیر افتعال ومانند او
وظاء وذال معجمتین وثاء مثلثہ ادغام کردہ میشود پارہ از انہا در پارہ دیگر از جہت تقارب مخرج و
فی العقاد والزاء والسین واو ادغام کردہ میشود حروف مذکورہ در صاد مہملہ وزاء معجمہ وسین مہملہ از بہر دلیل
مذکور بخلاف عکس کہ صاد وزای وسین را در غیر آنہا ادغام میکنند از جہت فوات صفیر چنانکہ تحریر یافت
والاطباق فی نحو فرطت ان کان معہ ادغام فہو اتیان الطاء اخری مع جمع بین الساکنین الطباق
در حروف مطبقہ مانند غنہ در نون ست ودر ما سبق مذکور شد کہ حروف اطباق را در غیر خود ادغام
کنند بابقاء اطباق چون این سخن نزد یک مصنف مرضی ولسندیدہ نبود رد کردہ گفت اطباق در مانند
فرطت کہ بقاء او را وطاء مہملتین ماضی معلوم تفریط ست اگر باشد باو ادغام پس بودن اطباق
چنین آوردہ طاء مہملہ دیگر وجمع میان دو ساکن ست اما اتیان طاء دیگر از بہر آنکہ اطباق بدون
حروف اطباق متعذر ست وجمع میان دو ساکن بواسطہ آنست طاے کہ واجب ست
آوردن او برای ضرورت اطباق ساکن ست وطاء اصلی کہ مبدل میشود از تاء فوقانی از جہت ادغام
نیز ساکن ست پس نمیتوان گفت کہ طاء مدغم ست زیرا کہ ادغام طاء واجب میکند قلب او را بتاے
کہ بعد او ست پس صحیح نیست کہ گفتہ میشود کہ اینجا حرفی دیگر ست کہ ادغام کردہ شدہ است در تا بابقاء
طاء زیرا کہ میرساند بہوی التقاء ساکنین وآن فاسد ست حاصل آنست کہ اگر آنجا ادغام باشد
باوجوب اطباق لازم آید اتیان طاء دیگر جمع میان دو ساکن واین باطل ست پس نیست ادغام

تقریر یا تقصیر کردن و فراموش کردن و ضایع کردن و گذاشتن ضد افراط بخلاف غنة النون فی من یقول بخلاف غنه نون که در من یقول ست با بقاء غنه باد غام نون در یا زیرا که غنه برمی آید از خیشوم و نون ادغم پس ممکن ست انفراد غنه از نون این کلام اشارت ست بسوی جواب سوال بر ملازمه و تقریر سوال آنست که سلامت نمیدارم آنرا که اگر باشد اینجا ادغام لازم آید آوردن طاء دیگر جمع میان دو ساکن چرا که جائز نباشد اطباق بدون مطبقه چنانکه غنه بدون نون میباشد شعر زلف تو جیم ست و قدت چون الف ابرو چو نون ✽ عاشقان از بهر این معنی ترا جانان گفته اند ✽ من بفتح میم و سکون نون کسے مفرد و جمع و مذکر و مؤنث آمده یقول مضارع غائب معلوم از باب نصر و اجوف واوی و الصاد و الزاء و السین یدغم بعضها فی بعض و صاد مهمله و زاء معجمه و سین مهمله ادغام کرده میشود بعضے آنها در بعض دیگر از جهت اشتراک در فضیلت صفیر باتفاق در مخرج و الباء فی المیم و الفاء و باء موحده ادغام کرده میشود در میم و فا مانند یعذب من یشاء یعنے شکنجه میکنند خدا تعالی کسی را که میخواهد و یعذب فاجرا یعنے شکنجه میکنند بدکار و زشت کردار را از جهت تقارب مخرج باء و میم و فاء و قد تدغم تاء افتعل فی مثلها و گاه ادغام کرده میشود تاء افتعل در مانند خود که همان تاست و عین الفعل باین طریق که ساکن کنند تاء اول را که تاء افتعال ست و ادغام کنند در تاء دوم که عین الفعل ست و بعد ازان نقل کنند حرکت تا را بسوی فاء الفعل و چون متحرک شده فا همزه وصل از جهت استغنا افتاد فیقال قتل پس گفته میشود قتل بفتح قاف و تاء مشدد و اصلش اقتتل فتحه تاء اول بما قبل دادند و همزه را حذف کردند و تا را در تا ادغام قتل شد و سکونی در مضارع یقتل بفتح قاف و یا و تشدید و کسر تا اصلش یقتتل و قتل و گفته میشود قتل بکسر قاف و تشدید و فتح تاء اصلش اقتتل حذف کردند حرکت تاء اول بے نقل بما قبل و ساکن هم آمد نه فاء الفعل و عین الفعل فار اکسره دادند و تا را در تا ادغام کردند قتل شد بکسر قاف و تشدید فتح تا پس احتیاج همزه نباشد و بدین طرز گوئی در مضارع یقتل بفتح یا و کسر تین قاف و تاء مشدد و اصلش یقتتل پس ساکن کردند تاء اول را بی نقل حرکتش بما قبل را ادغام کردند در تاء دوم مکسوره پس باقی ماند بر سر خود پس کسره قاف را از برای التقاء دو ساکن و از قبیل ثانی ست کلمه بهدی بفتح یا و کسر تین یا و دال شد و که در کلام الله واقع شده است اصلش بهتدی تاء ابدال بدال کردند و دال را در دال ادغام و یا را از جهت التقاء دو ساکن کسره دادند اهتدا راه راست گرفتن و همچنین یخصمون که در قرآن مجید ست اصلش یختصمون تا را بصاد بدل کردند و صاد را در صاد ادغام و خا را کسره دادند

مخصوص شد بفتح یا و کسر تین فاد صاد مشدد از اختصام جنگ کردن با کسی یقال مضارع مجهول
باب نصر اصلش یقول واو الف شد و علیها مقتلون و مقتلون بضم میم و کسر قاف افتعال بقاف
و دو تا ر فوقانی با هم گرفتار کردن و کشتن و عشق کسی را شعر چه باشد عاشقی خود را بهم
مبتلا کردن و بصید خون جگر بیگانه را آشنا کردن و قد حار مردفین اتباعا و تحقیق آمده است
مردفین بقرأت اهل مکه بضم میم و او کسر دال مشدد از جهت اتباع میم اصلش مرتدفین از ارتدفه
ای استدبره پس هرگاه اراده ادغام کردند بدل کردند تا را بدال و کشت مردفین باده دال و
بعد ازان حذف کردند حرکت دال اول و ادغام کردند در دال دوم و کسر دادند را را از جهت التقاء
ساکنین پس کشت مردفین بضم میم و کسر تین را و دال مشدد و جائز ست فتح دال چنانکه گذشت
از نقل کردن فتح عین بفا و جائز ست ضم را از برای اتباع میم از ترداف از پس کسی در آمدن و از
پس سوار شدن و تدعم انتا و فیها وجوبا علی الوجهین و ادغام کرده میشود تا ر مشلثه در تا ر افتعال
ادغام واجب بر دو طرز حاصل سخن آنست که وقتیکه ما قبل تا ر افتعال که فا ر الفعل ست تا ر مشلثه
واقع شود ادغام کنند تا ر مشلثه را در تا ر افتعال بر دو وجه یکی آنکه قلب کنند اول را ثانی یعنی
تا ر مشلثه را تا ر فوقانی سازند و این افصح ست زیرا که اولی آنست که اول را ادغام کنند در دوم
پس سزاوار ست که ثانی بر لفظ خود باقی باشد و دوم آنکه قلب کنند ثانی با ول یعنی تا ر فوقانی را
تا ر مشلثه گردانند و این فصیح ست نحو اتار تبا ر فوقانی و همزه و را ر مهمله اصلش تبقدیم تا ر مشلثه بر تا ر
فوقانی قلب کردند تا ر مشلثه را تا ر فوقانی و تا را در تا را دغام و اثار تبا ر مشلثه شد و همزه
اصلش انتا ر بدل کردند تا ر فوقانی را با تا ر مشلثه و تا را در تا را دغام اثار شد انشا ر ای ادرک تا ر بان
تبتل یعنی یافت تا ر خود را باین که کشت و تقبل رسانید تا ر بفتح تا ر مشلثه و سکون همزه و الف مبدله
از همزه و را ر مهمله خون و طلب خون کردن و کشنده خون و نیز در بعضی شروح مذکور ست که هرگاه
فاء افتعال باشد جائز ست بیان از جهت اختلاف دو حرف پس میگوئی در افتعال از شرد که بفتح
تا ء مشلثه و سکون را و دال مهملتین نان در شور با تر کردن ست اشتر و یشتر دنهو مستر د جائز میباشد ادغام او در
تقارب مخرج تا نکه بر دو محسوسه اند و حار الدر زمخشری ادغام میدانند و سیبویه بجواز بیان تصریح کرده است و تدعم فیها السین
شاذا علی الشاذ و ادغام کرده میشود تا ر افتعال سین مهمله ادغام شاذ بر شاذ خلافا لبعضهم تقریر آنست که وقتیکه فا ر افتعال
سین مهمله واقع شود جائز ست در و بیان مانند استمع و این سین ست از جهت اختلاف مخرج و بطریق شذوذ ادغام سین در تا نیز روا ست
باین طریق که تا ر افتعال را باین بدل کنند از جهت تقارب مخرج و اتحاد در همس پس نحو استمع الاستماع اتمع مانند اسمع تا را بسین بدل کرده دو سین را در

از جہت امتناع اجتماع تقلب سین با تا و ادغام تا در تا از برای فوت فضیلت صفیر وارادہ کردہ است مصنف بشنا ذاول شد دواو ادغام
و بشنا ذدوم قلب ثانی بادل وقیاس قلب اول ست بائی استماع شنیدن امتناع باز ایستادن **شعر** بازم نشستہ تا شود
در دل نگاہ کیست * روزم سیاہ کردہ چشمم سیاہ کیست * وقلب بعد الاطباق طاء و تدغم فیہا و جوبا فی طلب وقلب کردہ میشود
تاء افتعال بعد حروف اطباق بطاء مہملہ پس ادغام کردہ میشود در طاء ادغام واجب در مانند طلب حاصل سخن آنست کہ وقتیکہ فاء
افتعال یکی از حروف مطبقہ باشد قلب کردہ میشود تاء افتعال بطاء مہملہ زیرا کہ اگر تا باقی داشتہ شود با مقاربہ تا با طا میرسانند
بسوی ادغام طا در طا ادغام کردہ نمیشود و یا میرساند بسوی اظہار طا پس دشوار میباشد نطق بوی از جہت قرب مخرج
و متاناۃ در صفات زیرا کہ تا حروف شدید و صاد و طا مہملتین و ظاء معجمہ رخوہ اند پس بدل کردند تاء افتعال را
بحرفی کہ موافق تاست در مخرج و موافق ماقبل در صفت از جہت دفع تنافی میان دو حرف در ہر گاہ شناختی آنرا کہ قلب کردہ میشود
تاء افتعال بعد حروف اطباق بطاء مہملہ پس درین ہنگام فاء افتعال طاء مہملہ است یا ظاء معجمہ یا صاد
مہملہ یا ضاد معجمہ پس اگر طاء مہملہ باشد ادغام میکنند تاء را در طا بطریق وجوب چنانکہ در اطلب اصلش
اطتلب قلب کردند تاء را بطا و ادغام کردند طاء را در طا وجوبا از جہت اجتماع دو مثل طلب بفتحتین جستن **شعر**
دست از طلب ندارم تا کام من برآید * یا تن رسد بجانان یا جان زتن برآید * وجوازا علی المرجحین فی نظلم و اگر ظاء معجمہ باشد ادغام کردہ میشود بطریق جواز بر دو وجہ یعنی قلب اول
ثانی و بالعکس در نظلم اصلش اظتلم بعد ادغام بر دو جہ قیاس قلب اول ست ثانی اظلم ظاء مہملہ باشد
و بر وجہ دیگر اظلم ظاء معجمہ باشد و بیان نیز احسن و بہترست مثل نظلم اظلام بالکسر و تشدید سر ظاء
معجمہ تاریک شدن و در تاریکی در آمدن و در خشان شدن دندان و ستم کشیدن **شعر**
صبری کنم تا ستم او چہ میکند * با این دل شکستہ غم او چہ میکند * وحاءت الثالثۃ تفی و نظلم احیانا
فیظلم و آمدہ است در قول زہیر کہ این بیت ست ہوالجواد الذی یعطیک نائلہ عفوا و یظلم احیانا
ثلثہ یکے ترک ادغام و دوم و سوم ادغام ہر دو وجہ یعنی ظاء معجمہ و طاء مہملہ یعنی یظلم ظاء مہملہ و یظلم
ظاء معجمہ و نظلم نیک ادغام جواد بفتح جیم و دال مہملہ یعطی بعین و ظاء مہملتین مضارع معلوم غائب از باب
افعال و ناقص واوی نائل بنون و کسر ہمزہ عطا مر ارا مال ست عفو بفتح عین مہملہ و سکون فا ظلم
بضم ظاء معجمہ و فتح آن ستم کردن از باب ضرب و نظلم مضارع مخاطب مذکرست ازان احیان بفتح
ہمزہ و سکون حاء مہملہ و یاء تحتانی ہنگامہا و اوقات جمع عین بالکسر اظلام مستقبل ظاء معجمہ بر ظاء مہملہ
احتمال ستم کردن و نظلم مضارع غائب مذکرست ازو پس معنے بیت آنست کہ ممدوح جوانمردیست
کہ نمی بخشد ترا مال و متاع خود را بسہولت و آسان و ممنون نمیسازد بدفع الوقت نمیکند و ستم میکند

یعنی طلب میکنی ازو در غیر محل طلب پس احتمال میکند آنرا و آزرده نمیشود از سوال سبب وقت
وطالب سود را محروم نمیکند از دونی نصیب نمیدارد حکیم انوری گوید شعر موی بر سالک زبان
خواهد ✤ طبعش از بهر بخشش دینار ✤ وشاذ علی الشاذ نحو اضطبر واضطرب لامتناع اطبر واطرب
واگر صاد مهمله وضاد معجمه باشد پس اکثر و بیشتر بیان ست مثل اضطبر واضطرب آمده است ادغام
شاذ بر شاذ درمانند اضطبر واضطرب از جهت امتناع اطبر واطرب بقلب ثانی باول یعنی بقلب طاء مهمله
باضاد معجمه مانند اضبر واضرب بقلب صاد وضاد وطا همچو اطبر واطرب تا فوت نشود صفیر صاد مهمله و اشطاط
ضاد معجمه اما شاذ از برای آنکه حروف مفیر در غیر خود مدغم نمیشود و حروف صفوی مشفر در متقارب مدغم
نمیکردند اما شاذ بر شاذ بواسطه آنکه قیاس قلب اول ست ثانی نه قلب ثانی باول اصطبار شکیبائی
کردن شعر مرا شکیب نمیباشد ای مسلمانان ✤ نزروی خوب لکم دینکم ولی دین ✤ وتقلب
مع الابدال الزال والزاء والافتعال غم وجوبا فی ادان وقوی آفی ادکر وبدل کرده میشود تا را افتعال با دال
مهمله وذال وزا معجمتین وقتیکه باشند این حروف ثلثه فاء الفعل بدال مهمله پس ادغام کرده میشود ادغام
واجب در لفظ ادان وادغام قوی در ادکر بلخص کلام آنست که وقتیکه باشد فاء افتعال دال
یا ذال یا زای بدل کرده شود تا و افتعال بدال زیرا که تا مخالف این سه حرف ست در صفات اما مخالفت
تا با ذال وزا معجمتین از بهر آنست که تا حرف شدید ست واین دو حرف رخوه اند ونیز تا مهموس ست
واین دو حرف مجهور اند واما مخالفت تا با دال مهمله بنا بر آنست که تا حروف مهموس ست ودال
مجهور پس قلب کردند تا را با دال از جهت موافقت تا با دال مهمله در مخرج وبا ذال وزا معجمتین در جهر
وهرگاه قلب کردند تا را با دال مهمله ادغام میکنند دال را در دال بطریق وجوب در ادان بکسر همزه
وتشدید دال مهمله که دام خواستن ست مشتق از دین بفتح دال مهمله وسکون یا تحتانی اصلش دیین
یا بالتحرکها وانفتاح ماقبلها بالف بدل کردند ذالش شد وتا را بدال مبدل ساختند ودال را در دال
مدغم تواند بود که از دین بالکسر باشد ودین بالفتح دام ودوام خواستن ودوام دادن وبالکسر پاداش
دادن وگردن نهادن وغالب شدن وادغام قوی در ادکر بکسر همزه وتشدید دال مهمله دلالتش
اذ تکر افتعل ست از ذکر بالکسر همزه که یاد کردن ست قلب کردند تا را بدال مهمله وادغام کردند دال را
در دال بعد قلب ذال معجمه بدال مهمله از جهت تقارب مخرج دبر ادار قوی بفتح قاف وکسر دال وتشدید
یا تحتانی بمعنی زور آور و نیرومند فصیح ست وضعیف مقابل اوست شعر ره نرفتم
چو نرفت از نظرم صورت دوست ✤ همچو چشمی که چرا غش ز مقابل برود ✤ وجاء اذکر آمده است

اذکر بذال معجمه زذال معجمه بنابر قلب تا بدال مهمله وقلب دال مهمله بذال معجمه وادغام ذال معجمه در ذال معجمه
خلاف قیاس واذ ذکر آمده است اذ ذکر بتقدیم ذال معجمه بر دال مهمله بنابر فک ادغام وضعیف
فی ازان وادغام ضعیف درازان بکسر همزه وتشدید زا معجمه صلش افتعل ست از زین بفتح زا معجمه
وسکون یا تحتانی که بمعنے آراستن ست یا بتحریکها وانفتاح ماقبلها باالف بدل کردند ازتان شد و
قلب کردند تا را بدال مهمله وگشتازدان واین فصیح ست اگر ارادهٔ ادغام داشته باشد قلب کنند دال
مهمله را بزای معجمه خلاف قیاس وزی ازدرای مدغم سازند واین غیر فصیح ست لامتناع ادان از جهت
امتناع اذان بکسر همزه وتشدید دال مهمله بقلب زا معجمه در دال مهمله چنانکه قیاس ست از بهر آنکه میرود
فضیلت صغیر را معجمه ونحو خبط وحصط وفرد وعد فی خبطت وحصت وفرت وعدت شاذ
ومانند خبط الخ شاذ ست بدانکه تشبیه کرده اند تا ضمیر را اینجا تا را فتعال ووجه تشبیه آنست که
تا ضمیر کالجزء کلمه است پس مانند همچو تا را فتعال وهرگاه مشابه تا را فتعال باشد وواقع شود بعد حرفی
که مکروه است اجتماع تا باوی قلب کنند تا را بآن حرف مثل خبطب بجا معجمه وبا موحده وطا مهمله
سیگوے خبطب الشجرة خبطا اذا خزنتها بالعصا یسقط ورقها یعنی بچوبدستی زدم درخت را تا بریزد
برگ او وتا متکلم یا تا مخاطبه را باطا مهمله بدل کردند وطا را در طا ادغام خبط شد بفتحتین خا وبا
وتشدید طا خبطه بفتح اول وسکون ثانی دست وپازدن ستور وبعصا برگ درخت زدن از باب
ضرب حصت از حوص ست بجا وصاد مهملتین تا را چون بعد صاد مهمله واقع شده بطا بدل کردند
وحصط گفتند حوص یعنی خیاطت بالکسر که درزدگی کردن ست از باب نصر گذشت شعر ز هنگام
برش صد دیده بر خیاط اگر دوزے ✤ قبا دارے بهم چیده بی بند دگریانش ✤ وفرز از فورست
اصلش فرزت تا ضمیر را بدال بدل کردند از باب نصر وند کورش وعد بضم عین وتشدید دال مهملتین
عدت تا ضمیر را بدال بدل کردند دال را در دال ادغام عد شد از عود بالفتح که برگشتن ست از باب
نصر وقد تدغم تا ر نحو تتنزل وتتنابز دا وصلا ولیس قبلها ساکن لکن صحیح وگاه ادغام کرده میشود تا ر تتنزل
که مضارع مذکر حاضر ومؤنث غائبه تفعل ست وتا ر تتنابز وابنون وبا موحده وزا معجمه که جمع مضارع
مذکر حاضرست از باب تفاعل در حال وصل وحال آنکه نیست پیش تا حرف صحیح ساکن از جهت
استثقال اجتماع دو تا در اول کلمه یکے تا ر مضارع ودوم تا ر تفعل وتفاعل مانند غزال تتنزل وقال
تتنابزوا وقال وتتنزل ولا تتنابزوا حاصل سخن آنست که هرگاه باشد حال وصل وقبل تا ساکن
صحیح نبود بلکه قبل تا صحیح متحرک باشد مثل قال تتنزل یا ساکن غیر صحیح مانند قالوا تتنزل ادغام کنند

واگر غیر حال وصل باشد جائز نیست ادغام از بهر آنکه اگر ادغام کنند تا از اول را در تا ء دوم بهنگام بهمزه وصل
گردد واذ جهت سکون اول بهمزه وصل بر مضارع داخل نمیگردد زیرا که مضارع در معنی اسم غافل ست پس
چنانکه همزه وصل داخل نمیشود بر مضارع نیز باید که داخل نشود وهمچنین اگر ما قبل تا صحیح ساکن بود ادغام جائز
مانند بل تنزل تا التقاء ساکنین علی غیر حده لازم نیاید دانسته باش که اجتماع ساکنین علی حده آنست
که ساکن اول حرف لین باشد وساکن دوم مدغم مثل دا بّه بتشدید با وخویصه بتشدید صاد تصغیر خاصه
وغیر حده درای نیست تنزل بنون وزای معجمه بدرنگ فرود آمدن تتنابز بنون وبا بهوجده وزای معجمه
همدگر را لقب نهادن وبلقب خواندن ودر مصحف مجید ست ولا تنابزوا بالالقاب شعر اے زدی تو
تترجمهٔ وردین مصحف * وزخال وخطت یافته تزئین مصحف * یک نقطه سهو در همه روئے تو نیست *
گویا بخط مصنف ست این مصحف * امر حسین واعظ در تفسیر خود تحریر نموده ولا تنابزوا بخوانند
یکدیگر را بالقاب یعنی بلقبهاے ناخوش چنانکه اگر جهود ونصاری مسلمانان شوند به یهودیت ونصرانیت
ملقب نسازند ویا مومن را فاسق ومنافق نخوانند وتا ء تفعل وتفاعل فیما تدغم فیه التاء فنجلب همزة
الوصل ابتداء اگر وهمچنین ادغام کرده میشود تا ء تفعل وتفاعل در چیزیکه ادغام کرده میشود دران تاء فوقانی
نیس نمیکشی یعنی مے آرے از برای همزه وصل در ابتداء کلام حاصل آنست بعد تا ء تفعل وتفاعل هشت
حرف واقع شوند که طا ودال وصاد وسین مهملات وزاء وظاء وذال معجمات وثاء مثلثه اند تا را از جنس آن
حروف گردانند ودر دو مدغم سازند واگر ابتداء کلام باشد احتیاج همزه وصل میشود واجتلاب بکسر وباء موحده
کشیدن ودر بعضے از نسخ تجلب ست مشتق از جلب کردن ست وبعضی گفته اند که تجلب ست از وجوب بضمتین که لام شدن ست
نحو اطیروا مانند اطیر وا بکسر همزه وتشدید طاء مهمله ویاء تحتانی همانش تطیروا تا را الطا بدل کردند وطاء را در طا
ادغام وبرای ابتداء بسکون همزه آوردند تطیر فال بد گرفتن ودر اصل تطیر فال گرفتن از مرغ ست وآن را
عرب فال بد میدانند واز ینوا از ینوا بمعجمه ویاء تحتانی ونون مانند از بنوا از بنوا تا را بزا بدل کردند وزاء
در زاء ادغام وهمزه آوردند بزین آراسته شدن وخود را بر آراستن واثاقلوا بکسر همزه وتشدید ثاء مثلثه
وفتح قاف همانش ثاقلوا تا را بثاء مثلثه بدل کردند وثاء را در ثاء ادغام وهمزه وصل در آوردند ثاقل گران
شدن وادارءوا بکسر همزه وتشدید دال وفتح راء مهملتین وضم همزه همانش ادارءوا تا را بدال مهمله بدل
کردند ودال را در دال ادغام وهمزه وصل آوردند تدارءوا با یکدیگر مدافعه کردن ودر کنز اللغت ست تدارءوا
با یکدیگر خلاف کردن بدانکه نیست تطیروا از ینوا فتعلوا بلکه تفعلوا است از بهر آنکه اگر افتعلوا باشد
واجب شود که چنان گویند اطاروا از انوا وهمچنین نیست اثاقلوا واداروا از ءوا افتعلوا بلکه تفاعلوا است

از برای همین الف مفخم و زائد در میان فاوعین واقع شده شعر خوبی آن نیست آنرا و سوی همیانی دارد
چه طبیعت آن باشد که آنی دارد و نحو استطاع مدغم بقار صوت اسین نادر مانند استطاع بطاء عین
مهملتین بگردانیدن تار استفعال ادغام کرده شده و چیزیکه ادغام کرده میشود تا بالبقار او از سین
مهمله نادرست خوانده است او را همزه درین آیه فما استطاعوا ان یظهروه یعنی پس نتوانستند یاجوج و
ماجوج آنکه بالا روند بران شد بسبب ارتفاع اساس حاصل آنست که هرگاه واقع شود در باب استفعال
بعد فاکی ازان حروف ثمانیه ادغام نمیکنند تار ادر آنها اعم ازانکه آن حروف ساکن باشند مانند
استدراک استدراک طلب دریافتن چیزی کردن از جهت فقدان شرط ادغام همچنین تار ادر تا ادغام نمیکنند
در مثل این صور تها همچو استتباع پیروی کردن خواستن همچنین اگر آن حروف متحرک باشند
اما در نسبت سکون ست مانند استدان و استطال و اصل هر دو استدین و استطول ست استدانه دام
خواستن و استطاله گردن کشی کردن و دراز شدن شعر تا کار تو بیداری شبهای دراز ست
چیصمت در فیضی ست که بر روی تو باز ست ✤ الحذف الاعلالی والترخیمی قد تقدیم حذف اعلالی درین کتاب
و حذف ترخیمی در کافیه تحقیق پیش شده ست پس محتاج اعاده نیست شعر تکرر گر چه سخر آمیز
باشد ✤ طبیعت را ملال انگیز باشد ✤ حاصل آنست که هرگاه حذف حرف علت که برای اعلال میباشد
و حذف بعضی حروف که از بهر ترخیم واقع میشود مذکور شد در تکرار آن افاده جدیدیت ترخیم برای
مهمله و خاء معجمه نرم گردانیدن و حذف کردن آخر منادی و ترخیم در غیر منادی نیز برای ضرورت شعر
آمده است تقدم بقاف و دال مهمله ماضی معلوم تفعل تقدیم پیش شدن و حاء غیره فی تفعل و تفاعل
و آمده است و را ر حذف اعلالی و ترخیمی در تفعل و تفاعل بلکه تفعل بدانکه وقتیکه باشد همراه تار شده باب
مذکوره تار دیگر جائزست اسباب هر دو این اصل ست قوله تعالی تتنزل علیهم الملائکة یعنی فرود می آیند
بر ایشان فرشتگان و جائزست حذف یکی از دو تا از جهت اجتماع دو مثل و ممکن نیست ادغام
از برای آنکه اگر ادغام کنند تار اول را در تار دوم ناچارست از اسکان اول و اجتلاب همزه وصل
در مضارع نمیباشد چنانکه گذشت و هرگاه ممکن نشد ادغام و گران داشتند اجتماع دو مثل متعین شد
حذف یکی از دو تا قوله تعالی فاذ زکم نارا تلظی یعنی پس ترسانیدم شما را از آتشی که شعله میزند تلظی بطاء
معجمه در اصل تتلظی بود و مضارع ست زیرا که اگر ماضی می بود تکلف میفرمود از بهر آنکه هرگاه که فعل مسند باشد بسوی ضمیر مؤنث
واجبست الحاق تا با امر تا دلالت کند بر تانیث فاعل چون الشمس طلعت و شروط ست درین حذف بودن هر دو تا مفتوح
پس اگر یکی از دو تا مضموم باشد باین طرز که فعلت را بنی للمفعول سازند مانند تتعل جائز نیست حذف بواسطه آنکه

اگر حذف کنی تا اول رکونی تفعل ملتبس شود بتفعیل و اگر حذف کنی تا ردوم ملتبس شود بتفاعل بدانکه
مذهب سیبویه و بصریان آنست که محذوف تا ردوم ست زیرا که تا اول علامت مضارع ست و ثانی اصل ست
بخلاف و از جهت آنکه ثقل از دو ناشی شده است بعضی گفته که محذوف تا اول ست از بهر آنکه تا در تفعل
از برای معنی مطاوعه است مثلاً و حذف او مخل این معنی ست پس حذف تا اول اولی و لایق ست و نی ست و احسن
و ظلمت دزدیده است حذف یکی از دو مثل در مانند ست الخ بواسطه آنکه هرگاه متعذر شد ادغام
از جهت سکون ثانی حذف کردند یکی از دو مثل را اما اول را بهر آنکه او را بر تقدیر صحت ادغام میکردند
و اما ثانی را از بهر آنکه ثقل از دو بهم رسیده است بدانکه درست و ظلمت فتح فا و کسر آن هر دو جائز ست
وجه جمعش آنست که اگر حذف کنی بی نقل حرکت محذوف فتح دهی و اگر بعد نقل حرکت حذف میکنی کسری ست
اصلش ضمست بفتح میم و کسر سین مهمله مسن بفتح اول و تشدید ثانی سودن از باب علم و نصر و اول فصیح ست ظلمت
اصلش ظلمت بفتح ظاء معجمه و کسر لام ظلول بضمتین سایه کردن و در روزگار کردن از باب علم بدانکه حذف در ظلمت
فصیح ست از جهت کثرت استعمال بخلاف مست احست اصل و احست بحاء و سین مهملات احساس دیدن و یافتن
و دانستن شعر توان در چشم خود صد خار دیدن ✽ که نتوان بار خود با یار دیدن ✽ توان خوردن لب تشنه
دور باشی ✽ که نتوان خوردن از غیرت خراشی ✽ و استطاع یستطیع و آمده است حذف در استطاع بکسر همزه
یستطیع بفتح حرف مضارعت اصل هر دو استطاع یستطیع و حذف فصیح ست از جهت کثرت استعمال و جاء استاع یستیع
و آمده است استاع بکسر همزه و حذف طاء مهمله و یستیع بفتح حرف مضارع بغیر حذف طاء مهمله و قالوا
بلغبر و علماء و ملماء فی بنی الغبر و علی الماء و بین الماء و گفتند بلغبر در بنی الغبر و علماء در علی الماء و ملماء در بین الماء
از بهر آنکه هرگاه نون و لام قریب المخرج بودند و ادغام بجهت سکون ثانی متعذر ست حذف کردند حرف
اول را از هر سه لفظ مذکور بنی بفتح با موحده و کسر نون در اصل بنبین بود و نون دوم باضافت ساقط شده
یعنی پسران غبر بفتح عین مهمله و سکون نون و فتح با موحده پدر قبیله ایست از تمیم و بلغبر بالفتح فرزندان
غبر مخفف بنون غبر علما بالفتح بر آب ملماء با لکسر از آب شعر زاهدی ناب تخواهم گذشت ✽
زین گوهر نایاب تخواهم گذشت ✽ هر چند که این آب گذشت از سر ماست ✽ ما از سر این آب تخواهم گذشت
و ظاهر آنست که در محل علی عن باشد تا موافق لفظ سابق و لاحق بود و اما در اکثر مشروح و متون علی مرقوم ساخته
و با نحو یتسع و تیفی فشاذ و اما مانند یتسع بفتحتین یا رتحتانی و تا و فوقانی و کسر سین مهمله و تیفی بفتحتین یا رتحتانی
و تا و فوقانی و کسر قاف پس شاذ ست زیرا که هرگاه ممکن ست تخفیف با دغام تا در تا مدول بسوی تخفیف
بحذف تا خلاف قیاس ست و وجهش آنست که چون حذف کردند او را در یتسع و تیفی تائی مجرد حمل کردند

یتسع وتقی را بردی وعلیہ جل وتقی الدر فینا والکتاب الذی تتلو بہ تخفیف بحذف تا آمدہ است قول شاعر تق
الدراج تق بفتح تا ر فوقانی وکسر قاف امر حاضر است وبنی ست بر تقی مخفف زیرا کہ حذف کردند حرف مضارعت
کہ تاست وما بعد او متحرک ست واحتیاج بہمزہ ندارد ونیا را بو تقی انداختند تق شد وگفتند تقی تقی بیحو
رمی یرمی واصل ہر دو وقی یوقی ست واگر واو نگاہ دارند حذف او لازم آید در مضارع از برای وقوع در میان
یا وکسرہ پس بدل کردند واو را از تا تا حذف کردہ نشود التباس بکسر ہمزہ وتشدید تا ر فوقانی مکسور و
قاف بر سبیر کردن فینا بکسر فا در یا امر منصوب ست بنزع خافض ای من اللہ تیلو مضارع حاضر معلوم
از باب نصر یعنے پرہیز کن از خدا وحق ما واز کتابیکہ تلاوت میکنی ومیخوانی شعر ترس از
خدا بیار از کس ✤ رہ رستگاری ہمین ست وبس ✤ بخلاف تخذ تیخذ فانہ اصل بخلاف تخذ بفتح تا ر فوقانی
وکسر خا معجمہ در ماضی وبفتح یا تحتانی وسکون تا ر فوقانی وفتح خا معجمہ در مضارع پس بدرستیکہ آن ہر یک
اصل ست ومانند تیسع وتقی ولہذا میگوئی امر اتخذ نہی لا تتخذ پس تخذ تیخذ بمعنے اخذ یاخذ است واز سر کردن
نیست واستخذ من مستخذ واستخذ بیک تا ر فوقانی ماخوذ از استخذ بدو تا ر فوقانی کہ استفعل ست از تخذ تیخذ
حذف کردند یکی از دو تا را چنانکہ حذف کردند تا از استطاع وقیل ابدال من تا را تخذ وسواشد وگفتہ شدہ
کہ آمد ن سین در وبدل کردن ست سین را از تا را اول اتخذ کہ در اصل تخذ بود وچون در باب افتعال آوردند دو تا جمع
شدند یکی اصلی ودیگر تا ء افتعال وتا را در تا ادغام کردند وبعد ازان تا ء مدغم را بسین بدل زیرا کہ ہر دو
مہموسہ انداشند بسیار ست یعنی قول باخوذ شدن استخذ بیک تا از استخذ بدو تا شاذ تر ست
از تیسع وتقی بفتح اول وسکون ثانی زیرا کہ حذف دران ہر دو از جہت حمل بر تسع وتقی بود ودر جا
ہیچ وجہ حذف نیست وظاہر آنست کہ اصلش استخذ نیست واگر ہم بود استخذ باخوذ از استخذ اصل
گاہی مے آید زیرا کہ ہیچ واقع وجود او نیست ونیز استخذ یعنے اتخذ ست واگر استفعل مے بود البتہ یعنے او
مختلف مے شد لہذا بعضے گفتہ اند اتخذ ست بابدال سین از تا وبرین قیاس نیز استخذ شد ست
از تیسع بدانکہ قول مصنف استخذ در محل مبتدا ست وقول او شاذ خبر ست واین بمثل قول تست ضرب فعل
ماضی ونحو تبشرونی وتیشرونی ق تقدم ومانند تبشرونی تبشد ینون وتیشرونی بتخفیف نون ونی
بکسر ہمزہ وفتح آن وتشدید نون تحقیق پیش شدہ است در کافیہ حاصل آنست کہ وقتی اتصال نون
وقایہ باکلمہ است کہ خالی از حذف نون واثبات نون سابقا در کافیہ مذکور شد ومسطور بدانکہ تبشرونی
بباء موحدہ وشین معجمہ وراء مہملہ صیغہ جمع مذکر حاضر ست از باب تفعیل وہر گاہ نون وقایہ باو متصل شد
ویا متکلم گردید تبشرونی بعضے نون را در نون ادغام نمیکنند وبعضے نون را در نون ادغام میکنند بلکہ نون

اعراب بر او قفت لحوق نون وقایہ حذف میکنند وہمچنین دران بکسر ہمزہ فتح آن وتشدید نون بعضے
انی میخوانند بدو نون وگروہی آن بیک نون تبشیر خبر خوش دادن شعر خبرم رسیدہ امشب
نرگس یار خواہی آمد ✽ سرمن فدائے راہی کہ سوار خواہی آمد ✽ وکافیہ است ونون الوقایہ مع الیاء لازمۃ
فی الماضی والمضارع عریا عن نون الاعراب وانت مع النون فیہ ومع لدن وان واخواتہا مخیر وہذہ
مسائل التمرین ہر اینہا کہ بعد ازین یاد کردہ میشوند مسئلہای تمرین اند واین باب را بصریان وضع کردہ اند
از جہت معتاد شدن وخوگر ساختن متعلم تصریف در شتی کہ باشد وہمیشہ تمرین برار مہلہ ونون نرم کردن وخوگر ساختن
تفعیل ست مشتق از قول ایشان مرن علی الشی یمرن مرونا ومرانۃ بعودہ واستمر علیہ یعنے خوگر شد
وعادت کرد او را وپیوستہ شد بر و میگویند مرتبہ علی العمل اذا صلبت یعنے مرتب یافت دست
او بر کار وقتی کہ سخت شود مسئلۃ بفتح میم وسکون سین مہملہ وفتح ہمزہ پرسیدن وچیزیکہ ازو پرسیدہ شود
مسائل جمع ومعنی قولہم کیف تبنی من کذا مثل کذا اذا رکبت منہا رتہا وعملت ما تقتضیہ القیاس
کیف متعلق بہ معنی مبتدا مضاف ست بسوی قول وکیف تبنی من کذا مثل کذا مقول اذا رکبت
تا آخر خبر او ست یعنے معنے قول ایشان کیف تبنی الخ اذا رکبت الخ ست اختلاف کردہ اند در معنی
قول ایشان کہ کیف الخ وجمہور بر انند کہ معنی آن قول کہ کیف ست الخ اذا رکبت منہا ست تا آخر
یعنے چگونہ بنا میکنی از چنین لفظ مثل چنین لفظ معنی این کلام آنست کہ وقتیکہ مرکب ساختی از
کلمہ معبر عنہا بگذار در قول ایشان کہ من کذا ست وزن آن کلمہ معبر عنہا بکذا کہ در قول ایشان مثل
کذا ست وعمل کردی چیز یرا کہ میخواہد آن چیز را قیاس تصریفی مثل قلب یا حذف یا ادغام یا اعلال
یا غیر آن از اعمالی واجبہ چگونہ میگوئی وتلفظ میکنی مرکب را بعد عمل مذکور حاصل آنست کہ ہرگاہ جدا
کردی صیغہ را کہ برو زنی ست ونقل کردی او را بسوی چیزیکہ مطلوب ست مماثلۃ وی پس میگردانی آن
کلمہ را مثل مماثل در حرکت وسکون مرتب زوایہ وصول واگر عارض نشود در فرع قیاسی کہ مقتضی
تغیر ست پس چہ قسم بنطق بے آری آن تغیر را ومثالش اینست کہ بزبکری گوئی کہ از مثل این دست برنجن
چنین انگشتری بساز پس غرض آنست کہ صورت این دست برنجن تغیر کن وارزو صورتے بساز پس
غرض آنست کہ مانند انگشتری باشد پس اصل کہ زرد سیم ست مثلا یکی ست واختلاف در صورت ست
وہمچنین حروف اصلی بمنزلہ جوہر اند کہ در ہر دو حال باقی میباشند وصورتہای آنہا مختلف میگردد
شعر از نقطہ چہ حرفہاے بمجد کہ نمود ✽ وین طرفہ کہ تغیر نقطہ را نیست وجود ✽ انگشت
زحرف غیر اگر بردارے ✽ یک نقطہ شود مرکز پرکار شود ✽ شعر ہستی کہ در و مکنوبات صفحہ

دیدهٔ اهل کیف مرآة حق ست * در ظاهر او نبین که معروض فناست * در باطن او نگر که او ذات حق ست
شعر نور یکه بذات خویش پیدا شده است * از دیدن حسن خویش شیدا شده است * در صورت
حسن میکند جلوه گری * در کسوت عشق بے سر و پا شده است * کیف بفتح کاف و سکون یاء
تحتانی و فتح فا برای سوال ست از حال تبنی بیا موحده و نون مضارع معلوم مخاطب ست از باب
ضرب ترکیبه ماضی معلوم مخاطب از باب تفعیل ترکیب وصل کردن چیزے با چیزے زنهار تبنی
با معجمه و فتح نون گذشت عملت ماضی معلوم مخاطب مذکر از باب علم عمل بفتحتین کار یقتضی مضارع عاتب
معلوم افتعال منطق بنون و طاء مهمله و قاف مضارع مخاطب معلوم از باب ضرب و قیاس قول
ابی علی ان تزید و تحذف ما حذف فی الاصل قیاساً قیاس قول ابی علی آنست که زیاده کنے
برانکه ذکر کردیم قول خود را و تحذف ما حذف فی الاصل قیاساً باین طرز که گوئی آواز کبت منهاز نهتا
و عملت ما تقتضیه القیاس یا معنی انه ذکر و تحذف ما حذف فی الاصل قیاساً فکیف تنطق به یعنے
وقتیکه ترکیب کردی از کلمه معبر عنها وزن او را و عمل کردی عملی را که تقاضا میکند او را قیاس معنے
که مذکور شد مانند قلب و ادغام و نظائر آن و حذف میکنی در فرع آنرا که حذف کرده شده است
در اصل پس چگونه میگوئی او را تزید نبا معجمه و یا تحتانی و دال مهمله و تحذف مضارع مخاطب معلوم
از باب ضرب شعر عاشق از روی نکو در نظرے فهم کند * آنچه معلوم بصد شرح مطایع نشود *
و قیاس قول آخرین ان تحذف قیاساً او غیر قیاس و قیاس قول دیگران آنست که وقتیکه
مرکب ساختی از کلمه معبر عنها تا آخر ما ذکرنا و حذف کردی از فرع محذوف در اصل را از روے قیاس
یا غیر قیاس پس چگونه تلفظ میکنی او را و اثر خلاف انشاء الله تعالے بیان کرده خواهد شد باید دانست
که ترکیب مذکور از حروف اصلی میباشد و لهذا اگر گفته شود که چه قسم بنا میکنے از مستغفر مثل خرج
میگوئی غفر و حذف میکنی میم و سین و تا را زیرا که ایشان زائد اند و همچنین اگر گفته شود بنا کن از فعرود
مثل ضارب میگوئی خارج و اختلاف کرده اند علماء در بنا سیبویه میگوید که بنا میکنی از کلام عرب عربے را که
وارد شده است مثل او فوکلام از بهر آنکه غرض ریاضت نفس ست و امتحان فهم طالب بر کلام عرب
و اخفش میگوید که بنا میکنی از کلام عرب عربی را که مانند او در کلام عرب وارد شده است یا وارد شده
است در کلام عجم عجمے را و عربی را زیرا که درین زیادت و رایت ست و نیز بنا نمیکنند از رباعی ثلاثی
و از خماسی رباعی بواسطه احتیاج حذف یعنے حروف پس درین ویران کردن ساست مثل محوی
من ضرب بضربے شروع ست در ذکر تفاصیل کیفیت بنا یعنے پس بنا او مانند محوی بضم میم و فتح حا مهمله

وکسر واو و تشدید یا از ضرب نزد یک جمهور مضرب بست بتشدید یا از مهمله و وجهش آنست که محوی
باسم فاعل ست از محی یمحی شحیه بفتح تا و کسر حا و تشدید یا سلام گفتن و دیر گاه ماندن و بادشاه کردن یا
و فعل لحوق یا را نسبت پنج حروف داشت و بالای آخر و یا مشدد ست یعنی محیی و وقت اجراد یا را
نسبت حذف میکنی یا را اخیر را چنانکه هر گاه نسبت کنی بسوی مشهری پس میگوئی مشهری و جمیع میشود یک کسره
و عیاز یا ر تحتانی پس حذف میکنی یکی از دو یا را و میگوئی یا در یگیر را بواو و میگوئی محوی پس هر گاه بنا کنی
مثل محوی از ضرب گوئی بنا بر قول جمهور مضرب بضم میم و فتح ضاد و تشدید کسر را زیرا که نسبت در فرع قیاسی
که مقتضی تغییر بوده باشد شعر میبر زحلق ذرعفا قیاس کار مگیر که منسب گوشه نشینان
زقاف تا قاف ست ٭ وقال ابو علی مضری و گفته است ابو علی مضری بضم میم و فتح ضاد و کسر را مخفف
از بهر آنکه حذف کرده شده است در اصل از و سے قیاس و در اصل حذف کرده شده است لام فعل
و یکی از دو عین پس واجب شد حذف این هر دو فرع نیز و آن یک را و باست پس مضری شد همچنین
بر قول دیگران زیرا که ایشان حذف می کنند محذوف را در اصل را حذف قیاسی و غیر قیاسی و مثل اسم
و عده من دعا و عود و عولا ادع و لا ادع خلافا للاخرین و بنا بر مانند اسم و عدا از دعا و عود و عواست نه ادع و نه دع مخالفت
میکنند قول سابق مخالفت کردنی بر قول دیگران را یعنی بنا بر مانند اسم بکسره همزه و سکون سین مهمله
و مانند عد بفتح عین معجمه و تخفیف دال مهمله از دعا که بر دال همزه و عین مهملتین ماضی معلوم ست از باب نصر
و عود و عو بکسر دال و ضم نیست نه ادع و نه دع بواسطه آنکه اصل اسم سمو است بکسر سین و ضم آن و این
بنا بر مذهب جمهور ست و بنا بر مذهب ابو علی نیز زیرا که حذف واو در اسم قیاسی نیست و بنا بر قول
دیگران ادع و بکسر همزه و سکون دال ست از بهر آنکه حذف میکنند ایشان آنرا که محذوف ست
در اصل قیاسی باشد باغیر قیاسی و از اصل لام محذوف ست در اصل قیاسی باشد یا غیر قیاسی
و سکون عین بقیاس داده ماند آورده همزه وصل و چون از فرع نیز حذف کردی مثل محذوف اصل احتیاج
همزه وصل شد پس میگوئی ادع و چون بنا کنی مثل عد از دعا گوئی دعوا بفتح بر هر دو قول زیرا که اصل عدد واست و حذف او قیاسی
ست که ابو علی تابع او باشد و میگوئی بر قول ثالث دع بحذف اخیر از بهر آنکه ایشان حذف میکنند
آنرا که در اصل محذوف ست بقیاس یا غیر قیاس و در کلام مصنف لف و نشر ست ای مثل اسم من
دعا و عود و عولا ادع خلافا للاخرین بدانکه جائز ست ضم دال و کسر آن در قول که دعو نخستین و ثانی
ست و در قول او که دعو ثالث ست دال مفتوح فقط ای مثل عد من دعا و عولا دع خلافا للاخرین
عد فرد است ضد اس بفتح همزه و سکون سین فی النصاب شعر عدد انس عکسند فردا دوتا ٭

چو ابهمن سفیدست راسو و سیاه ✤ پوشیده نخواهد بود که این بیت مذکور مرتب ست نه مشوش
چنانکه درین بیت شیخ فیضی شعر گر سخن زان دهن و زلف مسلسل گویم ✤ سبق مختصر و درس
مطول گویم ✤ و مثل صحائف من دعا یا بالاتفاق از لا حذف فی الاصل و بنا و مثل صحائف
از دعا و عا یاست بالاتفاق همه زیرا که نیست حذف در اصل بلکه در اصل مهل آنست که هرگاه بنا کنی مثل صحائف
را از دعا گوئی دعا یا و مهلش دعا بود و بجهت آنکه ما قبل بیا بدل کردند پس گشت دعای بدو یا
و بعد ازین قلب کردند یا را که واقع ست بعد الف زائد همزه چنانکه در صحائف پس گشت ازان
قبیل که واقع ست دران ما بعد همزه بعد الف در باب مساجد نیست مفرد او چنین پس قلب کردند
یا را بالف و همزه را بیا چنانکه در رکایا و سوایا در جایا متفق اند زیرا که نیست حذف در اصل نه قیاسی
و نه غیر قیاسی و مثل عنسل من عمل عمل و من باع و قال مبیع و مقول باظهار النون نیستن للالتباس
بفعل و بنا و مثل عنسل از عمل ماضی علم تعمل ست بی او غام همچو عمل و بنا و عنسل از باع مبیع ست
و از قال مقول باظهار نون در ایشان از جهت خوف لبس بفعل بتشدید عین مانند بیع و قول
الالتباس بالکسر افتعال و مثل قنفخر من عمل عنمل و من باع و قال مبیع و مقول باظهار للالتباس بعلمدر قنفخر
بکسر قاف و سکون نون و فتح فا و سکون خاء معجمه از عمل بفتح فا و کسر عین عنمل ست بدو لام
زیرا که رباعی و خماسی که معنی از ثلاثی میباشد تنکیر ارلام ست و بنا و قنفخر از باع و قال مبیع و مقول
ست باظهار نون از جهت التباس بعلمدر بکسر عین مهمله و تشدید و فتح لام و سکون کاف و دال مهمله
و آن اشتر غلیظ و سخت گردن ست از بهر آنکه اگر عمل و بیع و قول گویند معلوم نشود که مثل قنفخر ست
و ادغام کرده اند با مانند علکد ست در اهل خود شعر روزگار آشفته سر با زلف تو با کار من ✤
ذره کمتر با دهانت با دل خسته ز من ✤ و لا یبنی مثل حجنفل من کسرت او جعلت الفهم مثله
لما یازم من ثقل او لبس و بنا کرده نمیشود مثل حجنفل بفتحتین جیم و حاء مهمله و سکون نون و فتح فا از
کسرت بین و را مهملتین یا جعلت بجیم و عین مهمله از جهت ترک ایشان و مانند این بنا را از برا
چیزے که لازم می آید از گرانی یا اشتباه از بهر آنکه اگر گویند کسر و جعنفل باظهار نون و عدم او غام
متجانسین که نون و را و نون و لام ست ثقیل باشد که مرفوض و مهجور ست در کلام ایشان و اگر
گویند کسر و جعلل با دغام نون متلبس شود با شفلح بشین معجمه و فا و حاء مهمله که میوه بزرگ ست و در صراح
شفلح ست بفتحتین و التشدید فراخ بینی و بزرگ لبها و زن فراخ و سطبر لبهائے فرج حجنفل کسیکه
بزرگ لب باشد کسر با بفتح شکستن از باب ضرب جعلل با فتح گردانیدن از باب منع قوله تعالی و جعلنی

نبیا ای عیسی و بمعنی نام کردن و پیدا کردن اول چنانکه این آیه جاعلو الملائکة الذین هم عباد الرحمن اناثا
ای سمّوهم کذا فی الصراح یعنی نام کردند کافران فرشتگان را که ایشان بندگان خداوند اند
مادگان یعنی دختران خدا گفتند و ثانی چنانکه در این آیه جاعلو الظلمات والنور ای خلق یعنی
پیدا کرد خدا تاریکیها را در روشنی را و مثل ابلم من وایت او رحمن من ودیت او مدغما لوجوب الواو و نباء
مانند ابلم بضم همزه و سکون باء موحده و ضم لام که برگ درختی ست از روایت بالفتح واو و همزه ابلش
او دی قلب کردند نصف همزه دوم را بکسره چنانچه در تراثی و تلاقی پس گشت او دی و بعد از ان اعلال
قاضی کردند و گفتند او دنباء مثل ابلم از اوءیت بفتح همزه و واو و سکون یاء تحتانی ای ادیت الی المنزل
یعنی بناه گرفتم و باز گشتم بسوی سزا ادیت بضم همزه و واو و مدغم از جهت واجب شدن واو یعنی
ابدال همزه بواو حاصل آن ست که چون مثل ابلم از وبت نباکنند گویند اوبا بضم و تشدید واو و ابلش
او دی بدو همزه و واو و یاء تحتانی قلب کردند همزه دوم را به او و از جهت اجتماع دو همزتین و ضم اول
و سکون دوم قلب لازم واو ادغام کردند واو مبدله را در واوی که عین الفعل ست او دی شد و ضمه
واو را بجهت مناسبت یا بکسره بدل کردند و اعلال قاضی کردند او شد او و بالکسر پناه گرفتن
ماواے جاے پناه و جائی که شب در وی در آن باشند قوله تعالی سآوی الی جبل یعنی زود باشد
که باز گردم و پناه گیرم بسوے کوہی قول کنعان پسر نوح علیه السلام در صراح ست انهم بکسرتین
و ضمتین و فتحتین پوست مقل انتهی کلامه مراد از کسرتین الخ دو کسره و دو ضمه و دو فتحه حرف اول
و سوم ست مقل بضم میم و سکون قاف نوعی از درختها بخلاف نوعی که اصلش نوی بود بسکون
همزه و کسر واو زیرا که وقتیکه قلب کردند همزه او را بواو فصیح عدم ادغام ست زیرا که در وهمزه
واجب القلب بواو نیست از بهر آنکه همزه منفرده را قلب کردند بحرف جنس حرکت ماقبل جائز
نه لازم پس گویا همزه نیست و دو مثل جمع نشده اند که واجب باشد تو وی مضارع معلوم باب
افعال ابواجای و ماوای و ابلن و فرو د آوردن در جائی قوله تعالی و او بنا هما الی ربوة ذات
قرار معین یعنی فرو د آوردیم هر دو را یعنی عیسی و مریم را بسوی که خداوند آرام و قرار و صاحب
آب گذار بود شعر آب از حرکت غبار گیرد ✽ صافی شود ار قرار گیرد ✽ و مثل اجر و من
ادیت ای و بنای مانند اجر و بکسر همزه و سکون جیم و کسر راء و ال معلمتین آن گیاهی ست از وبت بالفتح واو و همزه و سکون
یاء تحتانی ای ست بکسر همزه و سکون یاء تحتانی و همزه ابلش او دی همزه واو و یاء او را بالسکون نهاد
و نکسار ناقلها بیابدل کردند و گشت او دی بعد از ان اعلال قاضی کردند و شد او دی و میگوئی ندای

ومررت بای در رایت ایا من ادیت ای وبنا بر مثل اجر واز ادبت بهمزه وواو ای ست بکسر همزه
وتشدید یای تحتانی اصلش ایوی بود وهمزه دوم را یا قلب کردند همزه دوم را بیا وجوبا از جهت سکون یای
ووقوع همزه بکسور ما قبلش پس گشت ایوی واجب شد قلب واو بیا واو غام یا در یا از جهت
اجتماع واو ویا وسبق ساکن وگشت ای وقیاس کلمه که در آخر او سته یا جمع شوند آنست که یا را حذف کنند
غیر اعلالے بر مذهب اکثر واسم را اعراب او دهند بآن اعراب که گویا از وے چیزی حذف نکرده باشند
پس باقی ماند ای مگوئی هذا ای ومررت باخی رایت ایا فیمن قال اخی واجرار اعراب سه گانه در نزد یک
کسے ست که میگوید اجی باعراب غیر منصرف هر یا لفظا واخی بضم همزه وفتح خا وتشدید یا تصغیر ای خواهد
که مذکور شد وغیر منصرف ست از جهت وصفیت ووزن فعل ومن قال اخی قال ای وکسیکه گفته است اخی
در حال رفع وجر مثل قاض گفته است ای مانند قاض واصل آنست که هر که یا را خیر ای را حذف غیر قیاسی
کرده است او هر سه اعراب میدهد چنانکه جمیعکه اخی را بعد اعلال غیر منصرف میدانند رفع ونصب بے تنوین
میدهند وهر که یا را خیری را حذف قیاسی میکنند او را در رفع وجر مثل قاضی سازد که اعراب اش در حال
رفع وجر تقدیری ست ودر حال نصب لفظی ومثل اوزة من رایت ایاة وبنا بر مثل اوزة بکسر همزه و
فتح واو وتشدید زا تعجبه از رایت بواو وهمزه ایاة ست بکسر همزه وسکون یای تحتانی وتا همزه واو زاة
ربما مرغابی ست شعر * بازبه بود گفت که صحرا خوش ست * گفت تراخوش که مرا جا خوش ست *
واصل ایاة اواة بکسر همزه وسکون واو وفتح همزه یای تحتانی چرا که اصل اوزة اوزة بر وزن افعلة تحرکت
را را اول را نقل کرده با قبل که واو ست دادند وزا در زا ادغام کردند اوزة شد چون بنا کردند مثل اوزة
از رایت بواو وهمزه قلب کردند واو را بیا چنانکه در میزان وگشت آیاة وبا بر دوم را التحرکها وانفتاح
ما قبلها بالف بدل کردند آیاة شد ومن اویت ایاة مدغما وبنا بر اوزه از رایت بهمزه وواو ایاة ست
در حالیکه یا مدغم ست واصلش اویة بکسر همزه اول وسکون دوم وفتح واو ویا همزه دوم را بیا بدل کردند
چنانچه در رایت امر حاضر اتی یاتی اصلش ایت پس گشت ایوة واو را از جهت اجتماع واو ویا وسبق
ساکن بیا بدل کردند ویا را در یا ادغام مثل ستد وسعدیه ویا را خیر را از جهت تحرک وانفتاح ما قبل
بالف بدل کردند ایاة شد ومثل اطلخم من رایت ایمیا وبنا بر مانند اطلخم بکسر همزه وسکون طا مهمله و
فتح لام وخا معجمه وتشدید میم از رایت بواو وهمزه ایمیا است بکسر همزه وسکون یای تحتانی وفتح همزه وتشدید
یای تحتانی والف زیرا که اصل اطلخم اطلخمید وسیم چون بنا کردند مثل اطلخم از رایت بتقدیم واو بر همزه گفتند ایمیا
گشت بعد همزه واو وسکونها واو کسار ما قبلها یا شد وگشت ای ای یا را در یا ادغام کردند وگشت ای ای

بحرکت یا دفتح ماقبل پس قلب کردند ہا را التحرکہا و انفتاح ماقبلہا بالف و گشتہ اینہا میگویند اظلم اللیل اظلم
ربابہ و معجمہ ظلمت بالضم تاریک شدن و من اویت الیو یا و بنا ر مانند ظلم از اراویت بتقدیم ہمزہ بر واو
الیو یا ست بکسر ہمزہ و سکون یا تحتانی و فتح واو و تشدید یا تحتانی و الف اصلش بکسر ہمزہ اول و سکون
دوم و فتح واو و سکون یا را اول قلب کردند ہمزہ دوم را بر حسب اجتماع ہمزتین و کسر اول و سکون دوم بالزوم
و گشت ایویی و بعد ازان ادغام کردند یا را در یا و گشت ایوی بحرکت ایو فتح ماقبل و یا التحرکہا و انفتاح
ماقبلہا بالف بدل کردند و گشت الیو یا و ادغام نکردند بعد قلب واو یا زیرا کہ ہمزہ وصل ست و وقت
وصل محذوف میشود و ہمزہ از یا بسوی اصل خود راجع میگردد پس میگوئی ایو یا و یا بدو ہمزہ و لہذا ادغام
نکردند فی المثنوی شعر ہر کسے کو دور ماند از اصل خویش ۔ باز جوید روزگار وصل خویش

سئل ابو علی عن مثل ما شاء اللہ من اویق تقول ما الیق الالاق فقال الالاق فقط اللفظ و سوال کردہ شدہ
ابو علی از بنا و مثل ما شاء اللہ بشین معجمہ از اویق بفتح ہمزہ و لام و قاف پس گفت در جواب ما الیق
بفتحتین ہمزہ و لام و الالاق بکسر ہمزہ و تشدید لام بر لفظ اللہ و الالیق علی وجہ و گفت ما الیق و الالاق بفتحتین
بر یک وجہ طرز سئل ماضی مجہول و ممنوع از بین از باب منع ایضاح مطلب آن ست کہ چون از ابو علی بنا
مثل ما شاء اللہ از اویق پرسیدند در جواب گفت الیق الالاق بفتحتین بر یک وجہ و طرز زیرا کہ اصل شاء شیاء است
از باب منع پس بنا کرد اویق را و بر آن بنا مثل اللہ گرفت الالاق بکسر ہمزہ دوم از بہر آنکہ اصل الالہ است
نقل کردند حرکت ہمزہ با ماقبل و حذف کردند و این حذف قیاسی نیست تا در الالاق جاری کنند و گفت
ما الیق الالاق بفتح ہمزہ و تشدید لام از حیث نظر بسوی لفظ اللہ و این دو قول بران تقدیر ست کہ اللہ
مشتق باشد را بفتح لام از اتحیر زیرا کہ ذو العقول در کنہ کمال او حیران اند و اما اگر گوئیم کہ اللہ مشتق ست
از الاہ یالیہ بمعنے ستر یعنے پنہا نے شد پس جواب ما الیق الالاق باشد پس اصل اللہ بر ہین تقدیر لیہ بود
یا التحرکہا و انفتاح ماقبلہا الف شد و لام تعریف بر او داخل کردند لام را در لام ادغام اللہ شد بدانکہ
اختلاف کردہ اند در آنکہ اللہ اسم ذات ست یا اسم صفت و اصح آن ست کہ اسم ذاتی ست کہ مستجمع
جمیع کمالات باشد و گروہی بیان کردہ اند کہ ماخوذ ست از الہ یالہ بمعنے عبد یعبد عبادۃ زیرا کہ الوہ بمعنے
معبود ست و فرمودہ اند کہ از الہیت الی فلان ست ای سکنت الیہ از بہر آنکہ دلہا آرام میابند در ذکر او
پس بعضی گویند کہ اصل او لاہ ست بکسر اول و قلب کردہ اند واو را بہمزہ از برای استثقال کسرہ بر واو
و نیز میگویند کہ اصلش الہ ست بہجوا عداد انتاج در دعا بکسر واو و عین مہملہ کہ آوندست و شاخ بکسر او
و شین و عا مہملہ کہ گردن بند مرصع ست و جمعی بران رفتہ اند کہ از الہ بمعنی فزع ست بواسطہ آنکہ پناہ گیرند

فرع دشرس دارد و از آنکه بعضی واو بنا بر آنکه از نوع شقیه او هشتد بنی علی انه فوعل بنا کرده است
ابو علی امر مدرستیکه جمیع آنها بر تقدیر آنست که گفته شود که وزن اولق فوعل ست و اگر گویم وزن اولق
لعفل ست باشد جواب اولق الالاق بنا بر اصل و ما وزنی اللاق برنطق و ما اولق اولق بدانکه ماشاء و قشر
سه کلمه است و بنا کرد ابو علی از ایق مثل دو کلمه از دو و خیر و از مثل اول بنا کرد و بدو شش است که از اول بنا کرد
نیست از بهر آنکه احتیاج میشود بسوی بعض حروف اصول پس این بدرم و ویران کردن است بنا کردن
ر ساختن نبی بنا بر موجده نون ماضی معلوم ناقص یائی از باب ضرب دانسته باشی که اگر اولق بروزن
فوعل باشد یعنی دیوانگی ست و اولق مجنون ست و اگر بروزن افعل باشد شقشق ست از ولق از قلق
نموصوف و قتیکه سبک شود شقشق زبان دری مردان بروزن مصاف سبک کرده کرز گران کوپال
و اجاب بای باسم باق او باق علی از لک و جواب داد ابو علی و قتیکه ترسید بنا فعل بنا مثل
با موجده حاره و همزه و سکون سین مهمله از اولق یا باق بکسر همزه دیا باق بضم همزه مران طرز گفتیم
که اولق او فعل ست نه افعل مثل سمع بکسر اول بالضم اول بر اعتلال تقدیر در اصل سیم و سال اولق
این خالویه عن مثل مسطار من ۱۱۱ آ ۱ قه نقله معلا و غیر قلب او علی ساوسوال کرد ابو علی این خالویه را از بنا مثل
مسطار از ۱۱۱ آ ۱ قه بالف ممدوده و همزه پس کمال بردد این خالویه مسطار را مفعل یا مسطار را مفعل
کرد بنا و مثل مسطار از ۱۱۱ آ ۱ قه ستارست نا جاب علی اهلا پس جواب داد ابو علی بر مثل مسطار از ۱۱۱ آ ۱ قه بالف ممدوده
و بعد او همزه که او نوه ست بنفعلات همزه و بار ممدوده و بهر آنکه اصل مسطار مسطار ست و ساکن متطرف بار
دادند و بار در موضع حرکت بود و ما قبلش بحال مفتوح گشت بار با الف بدل کردند و حذف کردند بار را از
جهت اجتماع او با الف ممدوده چنانچه در قطاع چون بنا کردی مثل مسطار را از ۱۱۱ آ ۱ قه مسطار او بروزن مستفعل
بحرکت و او ما قبل او در حکم مفتوح ست و بدل کردند و او را بالف و گشت مستار و بعد از ان حذف کردند تا را
چنانکه در قطاع حذف قیاسی و اگر چه واجب نیست زیرا که حذف کرده شده است از اصل که مسطارست
پس باقی ماند مسا و بضم میم و سکون سین و بهمزه و همزه دیگر این خالویه بکسر همزه و سکون با موجده و غار
معجمه و فتح لام و واو و سکون یا تحتانی نام مردی ست مسطار بمیم و سکون سین و حار مهملتین شراب
انگوری که او را خمر نیز گویند بفتح خا معجمه و سکون میم و را مهمله آ ۱ قه بالف ممدوده و همزه درختی ست
و علی لا کثر مستار و بنا بر قول اکثر و بسیار تر گفته میشود مستار بی حذف تا زیرا که ایشان حذف نمیکنند
از فرع مگر آنرا که اقتضا کند نفس او نه نظر بسوی اصلش اگر گوئی چرا گفتند که اصل مستار ست بجاء و نه بیاء گوئیم
از برای دلیلی که مذکور خواهد شد که الف چون عین الفعل باشد و معلوم نشود اصل او حمل کرده شود بر قلب

الف از واو و ابو منصور در کتاب بیان معرب گفته است که مصطفا و مصطفون و مصطفین
و بسطفا و بسطفون و بسطفین معرب نیز گوید مصطفی هر دو عرب از بهار است و بسطفا

عین دوم در سوم بعد نقل حرکت عین دوم بعین اول چنانکه در مماثل اوست و میگردد و ابیعع و یا را بالف قلب کردند از برای آنکه توسط حرف علت میان دو ساکن مانع اعلال ست چنانچه در راسود و ابیض اطمینان آرام یافته شدن شعر رگ در تنست از پاکی گوهر نتوان یافت * در آئینه صاف تو جوهر نتوان یافت * و مثل اغدودن من قلت اقوول و بنا مثل اغدودن بعین معجمه و دال مهمله که افعوعل ست از قلت بقاف اقوول ست بکسر همزه و سکون قاف و فتح واو و تشدید واو دوم همثل اقوودل اشه واو واو ادغام کردند واو را در واو از جهت سکون ثانی و تحرک ثالث پس گشت اقوودل و قال ابو الحسن اقویل للواوات و گفته است ابو الحسن اقویل بکسر اول و سکون دوم و فتحتین سوم و چهارم که یا مشدد ست در اقوودل بقلب واو دوم از یا بجهت کراهیت اجتماع سه واو و گشت اقوویل بدو واو و یک یا و بعد ازان قلب کردند واو دوم را بیا از جهت وقوع او ساکن قبل یا و ادغام کردند یا را در یا بواسطه اجتماع دو یا پس گشت اقویل و تواند بود که قلب واو اخیر بیا از جهت اجتماع واو و یا و سبق یکی از واو را بیا بدل کرده باشند و یا را در یا ادغام و مثل اغدودن اقوودل و ابیوعع منظر و بنا مثل اغدودن که مبنی للمفعول ست از قلت اقوودل و ابیوعع ست در حالیکه منظر ست و او را و یا بر هر دو مذهب پس ادغام کرده نمیشود تا ملتبس نشود به باء دیگر بدانکه ادغام نکردند واو دوم در اقوودل و واو را در ابیوعع بنا بر آنکه بدو زائد ست از برای آنکه ساکن ست و ما قبلش مضموم پس جاری مجرای الف فاعل گردید پس تغیر کرده نمیشود و مثل مضروب من القوة مقوی و بنا مانند مضروب که مفعول ست از قوة بضم قاف و تشدید واو مقوی ست بفتح میم و سکون قاف و کسر واو و تشدید یا اصلش مقوود و بواوات ثمث قلب کردند واو سوم را از جهت تطرف او بیا مقوودی شد و واو دوم را از برای اجتماع واو و یا و سبق ساکن بیا بدل کردند و یا را در یا او غام کردند و ضمه را برای مناسبت یا بکسره بدل کردند و بار را در یا ادغام و ضمه را برای مناسبت یا بکسره بدل کردند مقوی شد و مثل عصفور قوی و بنا مثل عصفور بضم عین و فا از قوة قوی ست بضم قاف و تشدید و کسر واو و تشدید یا اصلش قووو بجهار واو اول عین ست و دوم لام سوم زائد چنانکه در عصفور رابع لام مکرر ست و واو اول از جهت اجتماع دو واو و در واو دوم ادغام کردند قوو دشد پس واو بعد ازان واو منظر را بیا بدل کردند و یا را در یا ادغام قوی شد و ضمه را بجهت مناسبت بکسره بدل کردند قوی شد شعر عصفور شادم اگر گداخت تنم زار روی تو * زیرا که نیستی بود او را بموی تو * و من الغزو غزوی و بنا مثل عصفور

از غزو بفتح عین وسکون زا بر معجمتین غزوی نسبت بضم اول وسکون دوم وکسر سوم وتشدید چهارم اصلش غزد و بسبه واو اخیر را بیا بدل کردند از جهت کراهیت اجتماع واوات ثلث غزودی شد بدو واو دوم از بهر اجتماع واو ویا وسابق ساکن بیا بدل کردند یا را در یا ادغام غزوی شد وضمه واو را بکسره بدل کردند غزوی شد ومثل عضد من قضیت قضی وبنا را مانند عضد بفتح عین مهمله وضم ضاد معجمه از قضیت بقاف وضاد معجمه قضی است اصلش قضیی ضمه ضاد را بجهت مناسبت یا بکسره بدل کردند واعلالش مثل اعلال قاض کردند قضی شد ومثل قد عملة قضیة لمعینة التصغیر وبنا مثل قد عملة از قضیت قضیة است بضم قاف وفتح ضاد وکسر واو وتشدید یا اصلش قضیبة بیارات ثلث اول لام الفعل ودوم وسوم لام مکرر اند پس حذف کردند یا را خیر را چنانکه در مسئلة تصغیر معاویه نزدیک اجتماع سه یا وبعد از آن ادغام کردند یا را اول را در یا دوم قضیة شد ومثل قد عملة قضیة وبنا مثل قد عملة از قضیت قضیة است بضم قاف وفتح ضاد وکسر واو وتشدید یا اصلش قضیبة بیارات اربع اول لام الفعل ودوم مکرر وسوم زائد وچهارم لام مکرر واو ادغام کردند یا را اول را در یا دوم وسوم را در چهارم پس گشت قضیبة ومکروه داشتند اجتماع یا وات چنانکه گذشت در اموی وحذف کردند یا را اول را وبدل کردند یا را دوم را بواو چنانکه کردند در اموی گشت قضوة ومثل حمصیصة قضوة فقلب ضمه قضوة وبنا مانند حمصیصة بفتح حا مهمله وسکون میم وکسر صاد مهمله اولی وسکون یا تحتانی واو آن کیاییست ترش که دباغت کنند واز قضیت قضوة است بفتح قاف وسکون ضاد مهمله وکسر واو بدل کرده میشود یا را اول بواو اصلش قضیبة است بیارات ثلث ادغام کردند یا را در دوم در سوم وقلب کردند یا را اول بواو چنانکه در مروة است در نسبت زن بسوی ری قضوة شد **شعر** زان آن به که در پرده نهان بود * که آهنگ بی پرده افغان بود * ومثل ملکوت قضوت وبنا مثل ملکوت از قضیت قضوت بفتحتین قاف وضاد وسکون واو است اصلش قضیوت یا بتحرکها وانفتاح ماقبلها الف شد واز برای التقاء ساکنین افتاده گشت قضوت بر وزن فعوت ومثل حجرش قضیی وبنا مثل حجرش از قضیت قضیی بفتح قاف وسکون ضاد وفتح یا واول اصلش قضیی بیارات ثلث یا اخیر را اعلال کردند چنانکه یا را قاض پس گشت قضیی واین را که یا الفعل است بتحرکها وانفتاح ماقبلها بالف بدل نکردند زیرا که این متوسط شد از برای الحاق وبمانند این یا منقلب نمیگردد واو اخیر را با آنکه او نیز از برای الحاق است در اعلال نکردند بواسطه آنکه مثل این یا را اعلال نمیکنند چنانچه در علیا ومغزی ومن جهت حیوة وبنا مثل حجرش عذ حیت بفتح حا مهمله وکسر یا تحتانی

اول حیوست بفتح حا و تشدید یا و فتح یا اصلش حییی بیاوات اربع یا و اخیر را اعلال قاعده کردند
و یا و سوم را از جهت اجتماع با یا ات بواو قلب کردند و یا را اول را در دوم ادغام حیوست شد مثل
حلیلاب قضیضا و بنا مثل حلبلاب بکسر تین حا مهمله و لام و سکون با موحده اولی از قضیت
قضیضا است بکسر تین قاف و ضاد و سکون یا تحتانی اصلش قضیضای یا اخیر را از جهت
وقوع او بعد الف زائد همزه بدل کردند چنانکه در رداء و کساء قضیضا است حلبلا بیگمان
کراو را لبلاب بالفتح نیز گویند و آن بقلیست که بر درختان بپیچد و را عشق پیچان خوانند
شعر مرخی اشک زردی رخ من * دعوی عشق را گواه بس است و مثل حرجت
من قرای قرایت و بنا و مثل حرجت از قرای بقاف و را و همزه که ماضی معلوم منع است قرایت
اصلش قراءت بود همزه دوم را یا بدل کردند قرایت شد و قیاس بر قلب همزه دوم است
بالف از جهت اجتماع همزتین و فتح اول و سکون دوم و بعض چنین تقریر کرده اند که در قراءت
همزه دوم را بالف بدل کردند چنانکه در راس و الف بالا تا همیر در کلام ایشان نمیباشد بلکه
قلب میکنند بواو یا بیا مانند رعوت و ریت اینجا واو جائز نیست زیرا که رابع ست پس قلب
کردند الف را بیا و مثل سبطر قرمزی و بنا و مثل سبطر از قرمزی بکسر قاف و فتح را و سکون همزه
و یا تحتانی ست اصلش قرءمز بدل کردند همزه دوم را بیا سبطر بکسر تین مهمله و فتح با موحده و سکون
طا و را و مهملتین بسر دار و مانند آن و مثل اطمانت از قرایات و بنا مثل اطمانت بکسر همزه و سکون
طا و مهمله و فتح میم و سکون همزه و فتح نون اول و سکون ثانی از قرایات ست بهمزه دوم و یا و جهای
و همزه از برای آنکه در قراءتی گذشت و مضارعه بقرئی مثل یقرئیع و مضارع اطمانت بقرءی ست فتح یا و سکون
قاف و فتح را و کسر همزه و سکون یا و همزه مانند یقرئیع اصلش یقرءیع بهمزتین ست چنانچه آید ان شاء الله
نقل کردند کسر همزه متوسط را بیا تحتانی پس گشت یقرءیع بتوسط یا در میان دو همزه یکمتحرک یقرءیع بقلب همزه
زیرا که همزه گاه نقل کردند حرکت لام اول را و بطین پس نقل کردند و ما قبل و نیز ممکن ست و ادغام کردند چنانکه بطین گذشت
زیرا که همزه در مثل این لفظ مدغم نمیگردد شعر کسی کو تشنه وصل ست با کوثر نمیسازد و باب حصر
اگر با شق رسد لب تر نمیسازد بخط نصویر اللفظ بحروف هجائه الا اسماء الحروف اذا قصد بها
التسمیه خط نقش کردن لفظ ست بحرفهای هجاء او نامهای حرفهای وقتیکه قصد کرده شود
بنامهای حرفها مسمای آنها یعنی هرگاه خواهند لفظ زید را تصویر کنند و بنویسند بحرفهای هجاء او که
زا دیا و دال ست خواهند نوشت باین طرز زید دیگر اسماء حروف که وقتیکه مقصود تسمیات آنها باشد

مثلاً جیم نست ہرگاہ خواہند او را نام قوم سازند بجیم و با و میم مثل جیم نویسند بلکہ ج بنویسند بیک حرف
زیرا کہ مسماء اوست و در بعضے از نسخ بہا بجہ قصد مرا قع شد ۱۲ ایضاح این مطلب بطریق بسط آن
کہ گوئیم رسم الخط باعتبار اختلاف میشود چنانکہ رسم لغت عربی دیگر است و رسم لغت ترکی دیگر
و مقصود اینجا بیان احکام عربی ست از بہر آنکہ بر تلفظ جاری نیست زیرا کہ بعضے حروف ملفوظ میشوند
و مکتوب نمیشوند و بالعکس و در بعضے لفظہا حرفے در کتابت بدل حرفی مکتوب میشود چنانکہ الف
نوشتہ میشود و بصورت یا در آلی و بصورت واو در صلوٰۃ و لہذا احتیاج بسوی بیان این مقصد
ثابت شد و تعریف کرد خط را باین کہ تصویر لفظ ست بحروف ہجا و وی یعنی تصویر لفظی کہ مقصود
تصویر او ہجا کنند با و جیم و ہمزہ بحی کردن حروف تہجی و الفاظی کہ ہجے کردہ میشود بآنہا اسماء اند
مسمیات آنہا حروف مفردہ اند کہ از آن کلمات مرکب میشوند پس صادق ہم صدست از ضرب
و قتیکہ مجی این او را و تہجی او با ہر دو اسم رہ جز او بلفظہا و چون این را شناختی بدانکہ
شافی المقصود ست تصویر لفظ یا از اسماء حروف ست یا نہ و اگر از اسماء حروف نباشد یا او در اول
دارد و نہ یج الکلمات ست یا نہ پس اگر اول او یج الکلمات نیست مانند زید و ہرگاہ کہ گویند
فلان زید را مکتوب میشود بہجا ز ا ر یا و د ال با تصویر ست زید و اگر او را اول یج الکلمات باشد
مانند شعر پس چون گویند بنویس شعر را پس درین وقت اگر قرینہ قائم باشد بر آنکہ مقصود لفظ
شعر ست نوشتہ شود با تصویر ست متعرو الا نوشتہ شود انچہ بران اطلاق شعر میکنند شعر
علی المرجان یعنی تحسین حالہ ۱۲ و پس علیہ ان لم یساعدہ الدہر ۱۲ یعنے لازم ست بر مرد کوشش
کردن از برای نیک کردن حال خود و نیست در گرفتن ہر دو اگر یاری نکند او را روزگار بعد آنکہ مساعی
جمیلہ و لطائف جلیلہ بتقدیم رسانید و مثلاً شعر روی تو حیرت از دل بتہا ببرد ۱۲ و صبر تو
اضطراب از سیماب ببرد ۱۲ چون باغبان بسایہ گل خواب میکند ۱۲ ہرگز ببر پای تو ام خواب میرد
و اگر لفظ از اسماء حروف باشد یا آن ست کہ نام کردہ شدہ است بسوے مسماء دیگر یا نہ پس
اگر نام کردہ شدہ است با و مسماء دیگر یا قصد کردہ میشود بدی مسمی یا قصد کردہ نمیشود بلکہ قصد
کردہ میشود آنی کہ از اسماء حروف ست پس اگر قصد کردہ شود بدی مسمی گفتہ شود بنویس جیم و عین
و غار باین صورت نوشتہ میشود و جعفر زیرا کہ این صورت مسمیات آن حروف ست و اگر قصد کردہ شود
بوے اسم نہ حروف مسمی گفتہ شود بنویس جیم و یا را و این لفظ ست پس نوشتہ میشود و این صورت
جیم و اگر جیم مثلاً نام کسی کردہ شود کہ مسماء دیگر ست پس در کتابت او دو مذہب ست بعضے مینویسند

جیم و جمعی مسماه او کرده ست نحو تولک و اکتب جیم مین فارا نمند قول دیگر بنویس جیم مین فارا
اکتب فعل امر حاضرست از باب نصر فانک تکتبها بدون الصورة جعفر پس بدرستیکه تو مینویسی تصویر را
که جعفرست لانها مسماها خطا و لفظا زیرا که بدرستیکه صورت مذکوره مسماه آنهاست از روی خط
و لفظ بواسطه آنکه مفهوم از جیم مکتوب اول حرف جعفرست و آن ج است نه جیم و همچنین مفهوم از جیم
ملفوظ ج است نه جیم و لذلک قال الخلیل لما سالهم کیف تنطقون بالجیم من جعفر فقالوا جیم و ز برای آنکه
صورت جعفر مسمیات چهار حرف مذکورست خطا و لفظا گفت خلیل ابن احمد یاران خود را بر گاه
سوال کرد از ایشان که چگونه میگویند جیم را از جعفر پس گفتند جیم کیف تا من جعفر مقول قال الخلیل
فقال انما نفقته بالاسم و لم تنطقوا بالمسمّی عنه پس گفت خلیل یا یاران خود جز این نیست که گفتید
اسم جیم و نگفتند آنرا که پرسیده شده است از و لفظ بضم نون و سکون طا مهمله و قاف بخن گفتن
از باب ضرب و الجواب بج و جواب سوال مذکور جیم است بفتح جیم و اخفاء ها جواب بالفتح پاسخ بالضم و مذهر
پرسیدن لانه المسمّی زیرا که بدرستیکه جیم مسماه جعفرست نه جیم یا و میم خان سمی بها مسمی آخر کتبت
کغیرها پس اگر نام کرده شود بها سماء حروف هجا مسماء دیگر مثلا جیم نام مردی باشد نوشته شود همچو غیر خود
با حروف هجا پس درین هنگام اگر گویند بنویس جیم نوشته شود جیم بجیم و یا و میم چنانکه نوشته میشود
زید اگر گویند بنویس زید شعر قلم صحیفه شوق از سر بارة نوید * هنوز عذر تقصیر بر کنارة
نوید * فتد ز رقت کاغذ گریه خامه و کاتب * بنامه درد نهانم گر آشکارة نوید * چو کار من
بیان ردیان اوست جیم * رسم فرشته اعمال هیچکاره نوید * علاج وال طلبیدم نمود خط که
زخم بین بکسی نکو تر ازین در دراچه چاره نوید * و فی الصحف علی اصلها علی الوجهین نحو نیس
وحم و یاسین و حامیم در مصحف نوشته میشود حروف مقطعه که دارد نه در اوایل بعضی سور تها بر اصل خود
بر دو وجه مانند یس وحم و یاسین و حامیم حاصل سخن آنست که اسماء حروفی که واقع در مصحف فواتح
سور تهاست اگر گردانیده نشود از ان قبیل که نام کرده شده است بسوی مسماء دیگر پس قیاس آنست
که مکتوب کردند بصورت حروفی که آن اسماء مسمیات آنحروف اند همچو یاسین باید دانست که ایراد حروف
مقطعه در ابتدای بعضی سوره در مصحف مجید برای تنبیه است بر آنکه قرآن مرکب ازین حروف ست
همچو الفاظ شما که حروف مینویسند و اگر قادر آید اقصر سوره مثل او بیارند و اختلاف ست در آنکه این حروف
سوای تنبیه چه معنی دارند بعضی گفته اند که ابعاض کلمات اند مانند الم الله که معنی او انا الله اعلم و بعضی
فرموده اند که اسماء سور تهاند و فرقه گفته اند که نامهای اشخاص اند مثلا طه و یس که نام حضرت رسالت پناه است

والاصل فی کل کلمة ان تکتب بصورة لفظها بتقدیر الابتداء بها والوقف علیها والاصل معتبر فی الکتابة
همچو کلمه آنست که نوشته شود بصورت لفظ خود بتقدیر آغاز کردن بآن کلمه و وقف کردن بران کلمه
فمن ثم کتب نحو زیدا وقه زیدا بالها پس ازانجا که مدار کتابت لفظ بر اصل مذکور ست نوشته شده است
مانند زیدا بها مکتوب نه ملفوظ ازبهر آنکه هرگاه وقف کنی بر هر دو گونی ره وقه بها ساکن مکتوب نه ملفوظ
ومثل هو انت ومجی هیئت بالها ایضا ونوشته شده است مانند مه انت ومجیئت بالها مکتوب غیر ملفوظ
ونیز می نویسی من انیک را بهمزه وصل ازبهر آنکه در حال ابتدا بغیر بهمزه می نویسی ازبهر آنکه وقتیکه
وقف کنی بریا در آنها وقف کنی بها چنانکه در وقف گذشت ره زیدا بین زیدا وقه زیدا نگاه دار زیدا را
ازرهٔ فتح را و مهملهٔ امر حاضرست از باب منع اصلش اری حرکت همزه بما قبل دادند وحذف کردند و یا را برای
وقف وهمزه را بواسطهٔ عدم احتیاج بسبب حرکت را همچنین وق بکسر قاف از باب ضرب اصلش اوقی
وا وبرای موافقت باب افتاد و یا ازجهت وقف وهمزه برای استغنا از و شعر این چه استغناست
یارب این چه نادرحکمت ست ✦ کاین همه در رونهانست ونجال آه نیست ✦ بخلاف الجا ونحو حتام
والام وعلام نشرة الاتصال بالحروف بخلاف حرف جار وقتیکه متصل شود ما استفهامیه مانند حتام
بفتح حا مهمله وتشدید تا و فوقانی والام بکسر همزه وعلام بفتح عین مهمله که مکتوب بها نمیگردد زیرا که اتصال
ما وسکت لازم نیست ازجهت سخت شدن بسبب سکتگی ما با حرف جر پس گردید با ما قبل خود مثل شی واحد
ونوشته شده است فی والی وعلی ما با استفهامیه بالفها بلکه حق آنها آنست که مکتوب بیارات باشند
چنانچه در آخر کتاب بیاید وکتب مم وعم بغیر نون ونوشته شده است مم وعم بغیر نون ازشدت
اتصال با با حروف اصل هر دو من ما وعن ما ست حاصل آنست که چون حرف جر با ما استفهامیه شدید اتصال
ست بعد ابدال نون بامیم وادغام میم در میم نون را از کتابت حذف کردند چنانچه هر حرف مدغم در متقارب
را چنین میکنند مثل همرش وانجی که در اصل همره اش وانجی بود فان قصدت الی الها وکتبتها پس اگر قصد
کنی در حال وصل بسوی ها بنویسی ها را در ردت الیاء وغیرها ان سئلت وبازآری یا را در حتی مه والی مه
وعلی مه وغیرها را که نون ست در من مه وعن مه اگر خواسته باشی اما ردیا پس بنظر بسوی یاست
زیرا که ما وسکت ازبهر استقلال ما استفهامیه متصل شده است وعدم او یا ازبهر عدم استقلال حرف جر
به ما استفهامیه پس میباشد علامت همچو کیفه وانیه پس گویا ها وسکت لاحق شده است بکلمهٔ واحد متحرک
بحرکت غیر اعرابی ونه شبیه بحرکت اعرابی پس ظاهر شد که مدار کتابت بر ابتدا و وقف ست قصدت
ماضی معلوم مخاطب از باب نصر وصحیح رودت مانند قصدت ومضاعف شئت بشین معجمه وهمزه ماضی معلوم

مخاطب ست از باب سمع رجع عود بالضم باز گشتن و باز گردانیدن لازم و متعدی ست از باب ضرب قولہ تعالی یرجع بعضهم الی بعض القول ای یتبادرون ویتبادفون من ثم کتب انا زیدبالالف وازیرای آنکہ ہرگاہ نوشتہ میشود بصورت لفظ خود بنفی برابتدا باوقف نیز نوشتہ شدہ است انا زیدبالف زیراکہ وقف بر همچنین ست چنانکہ در باب وقف گذشت ومنه لکنا هو الله وازدست لکنا هو الله ربی زیراکہ در اصل لکن انا ست چنانچہ گذشت ومن ثم کتب تاء التانیث فی نحو رحمة وفحمة تا فیمن وقف بالهاء وازانجا کہ اصل درکتابت صورت لفظ بر تقدیر ابتدا باوقف ست نوشتہ شد تاء تانیث در مانند رحمة وفحمة درنزد یک کسیکہ وقف کردہ بهاء فحمه بفتح قاف وسکون میم وحاء مهمله مصدرست همچو فتح بالفتح وسکون دوم ومانند رحم ورحمه وفحم گندم وپست خشک خوردن پست بکسر باء عجمی وسکون سین غیر منقوطه وتاء نوقانی گندم وجو یا مانند آن کہ بریان کردہ آرد سازند وفیمن وقف بالنا تاء ونوشتہ شدہ است تبا ر ما شاء رحمت وفحمت درنزدیک کسی کہ وقف کردہ است تبا بخلاف اخت وبنت وباب قائمات وباب قامت هند بخلاف تا راحت وبنت وباب قائمات باب قامت هند زیراکہ آنہا مکتوب نمیشوند بهابلکه تبا ازبهر آنکہ وقف در جمیع ایشان بتاست نه بهاء واز باب قامت ماضی معلوم مؤنث غائبه واحده است ومقصود از باب قائمات جمع مؤنث سالم هند بکسر هاء وسکون نون نام زنی ست وکشور معروف شعر هلاک هندم وخوبان بے تکلف او ✱ همین اشاره به ابروی کج او کافی ست وهمن ثم کتب المنون المنصوب بالالف وغیره بالحذف وازانجا کہ اصل خاکور معتبرست نوشتہ شد لفظ تنوین واز صاحب نصب بالفعل بالف مانند رایت زیدا زیراکہ وقف بر الف ست ونوشتہ شد تنوین واز غیر منصوب کہ منون مرفوع ست ومجرورست بحذف الف بشمل جاءنی زید ومررت بزید ازبهرآنکہ وقف بر همچنین ست واذا بالالف علی الاکثر ونوشتہ شد اذا بالف برمذهب اکثر زیراکہ وقف بر وا الف ست براکثر وبعضے بنویسند اذا را بنون از جهت توهم آنکہ آن نون ست در وقف ودر بعضے شروح مسطورست کہ نون اذن را بالف بدل نباید کرد کہ از نفس کلمه است پس نون او چون نون من وعن ولون باشد وگاہے وقف بر وا الف میکنند از جهت تشبیه بنون خفیفه ونون تنوین پس بنا بران نعت بعید نیست کہ بالف نویسند اما بهتر آنست کہ بنون نویسند تا فرق باشد میان این اذا ومیان اذا ظرف واضرباکنه لک ونوشتہ شده است اضربا بالف واین امر واحد است مذکرست بنون خفیفه همچنین عنی بالف براکثر زیراکہ وقف بر وا الف بخلاف وبعضے بنویسند اضربا را بنون از جهت الحاق با ضربن کہ امر جمع مذکرست وکان قیاس امر بن بوا د والف واضربن بیا ر وبل تضربن بواو ونون وبل تضربن بیا ونون وهست قیاس اخیر یکہ خطاب

جمع مذکر را مؤکد بنون خفیفه که نوشته شود بواو و الف زیرا که چون بر وقف کنی بیندازی نون تاکید را
و گوئی اضربوا و هست قیاس آخرین که امر واحد مخاطبه است که نوشته شود بیا از بهر آنکه چون بر وقف کنی
گوئی اضربے باسقاط نون در و وهست قیاس هل تضربن که استفهام ست از جماعه مخاطبان که نوشته شود
بواو و نون بواسطه آنکه چون وقف کنی بر و بینداز ی نون تاکید را باز آید واو و نون محذوف و گوئی هل
تضربون و هست قیاس هل تضربن که استفهام ست از واحده مخاطبه که نوشته شود بیا و نون از جهت آنکه
وقتیکه وقف کنی بر نون خفیفه که ماقبلش مضموم ست یا مکسور و کنی آنرا که محذوف ست از برای نون خفیفه
از واو و یا غیر آن و لکنهم کتبوه علی لفظ التعسر تنبیه او لعدم تبین قصدهاو لیکن قوم نوشته اند آن هر یک را
بر لفظ او از جهت دشواری ظاهر شدن این اصل که نون تاکید محذوف شده است زیرا که نمی شناسد آنرا
مگر شخصے که حاذق و ماهر بعلم اعراب باشد بخلاف معرفت آنکه وقف بر اضربن بفتح یا بالف ست از بهر آنکه
ملفوظ میباشد همچو تنوین رزید و مشهور شده است که او را بالف مینویسند یا از جهت عدم ظهور قصد نون
نسبت بحاذق و ماهر زیرا که این الفاظ غیر نون تاکید همچنین میباشد تبین آشکارا شدن تفعل ست
از بیان بفتح با موحده و یا تحتانی شعر احوال دل عاشق بیمار چه پرسے * چیزے که عیانست
چه حاجت به بیانست * و قد یجرے امرن مجراه وگاه جاری میباشد آخرین بفتح با محل جریان قیاس
پس نوشته میشود بنون از برای حمل بر سائر ملحوق نون خفیفه یا از بهر خوف التباس مثنی و من ثم کتب
باب قاضٍ بغیر یا و رباب القاضی بالیا و از انجا که بنا کتابت بر وقف ست نوشته شده است باب
قاضٍ بغیر یا و حال رفعه و جر از جهت وقف بر و بی یا و نوشته شده است باب القاضی بیا از برائے
وقف بر و با یا علے الافصح فیهما بر لغت فصیح تر دران هر دو از بهر آنکه افصح وقف بر قاضی بغیر یا ست از برائے
بایا و من ثم کتب نحو یزیدو لزیدو کزید متصلا و از انجا که بنا کتابت بر وقف می باشد نوشته شده است
حروف جر مانند بزید و لزید و کزید متصل و چسپیده و پیوسته لانه لا یوقف علیه زیرا که بدر ستیکه شان ایشان است
که وقف نمیباشد بر حسب حروف جر مانند بزید تا بودن او بر یک حرف متصل و در اصل موصول بود
واو قریب تا را فتعال باشد و تا در تا مدغم و کتب نحو ومنک و منکم و ضرکم متصلا نوشته شده است زیرا نمیماند
منک و منکم و ضرکم متصل لانه لا یبتدا به زیرا که بدر ستیکه شان ایشان است که آغاز کرده نمیشود بمانند این ضمیر
از بهر بودن او ضمیر متصل پس اول انچه بوے متصل شود درکار ست و النظر بعد ذلک فیما لا صورة
له مخصوصة فیما خیف و نظر بعد تقدیر مذکور در لفظے ست که نیست صورت مر او را که خاص کند او را و در لفظ
ست که مخالفت کرده شده است با اصل یعنے نظر بعد از ان در وے چیزیست که او را که صورت خاص ندارد

دوم آنکہ مخالف اصل مقرر ست نظر بفتحتین نواے و نظار معجمہ دیدن در چیزے بتامل و اندیشہ شعر زگرہ یا باختہ ام دیدۂ بہین باشد ✤ بکیش دل شد گمان معنی نظر بازی ✤ تخلص بخار معجمہ و صاد مہملہ مضارع معلوم مؤنث غائبہ مضاعف از باب نصر مخالف ماضی مجہول مفاعلہ و صحیح بوصل او بزیادۃ او نقص او بدل و مخالفت بہ پیوستن ست یا بافزون ساختن یا کم کردن یا بدل آوردن نقص بفتح نون و سکون قاف و ضم نون سہو عوام کالانعام ست قولہ تعالے ولنبلونکم لشیء من الخوف والجوع ونقص من الاموال والانفس والثمرات یعنے ہر آئنہ امتحان میکنم شمارا بچیزے از ترسیدن و گرسنہ شدن و کم کردن از مالہا و شخصہا و میوہا بدل الفتحتین معروف کہ آنرا عوض بکسر اول و فتح دوم نیز گویند یعنے ہر چہ بجاے دیگری بجواز ترسیدن و گرسنہ بود و لفظ مفردی سوار در فارسی مسموع نشدہ ہمانا کہ مثل صابون قلم و مہد در اکثر زبان مستعمل شدہ فالاول المہموز ہمزۃ اول و وسط و آخر پس اول کہ صورت خاص ندارد مہموز ست یعنے آنکہ در و ہمزہ است و ہمزہ اول ست و در میان ست و آخر ست ارجاع ضمیر ہو لبسو ہمزہ کہ از مہموز مفہوم میشود و نبا بر قد کہ اول تواند بود از بہر آنکہ ضمیر چون دائر باشد میان مرجع و خبر پس رعایت خبر بہتر ست وسط بفتحتین میانہ و مرقوم شد آخر بمد ہمزہ و کسر خاء معجمہ پسین نالاول الف پس اول یعنے مہموز الفاء ہمزۃ او بصورت الف ست در کتابت مطلقاً مطلقا اعم از انکہ مفتوح باشد یا مضموم یا مکسور نحو احد واحد وایل باشند احد بفتحتین کہ یکی ست و احد بضمتین ہمزہ و حا مہملہ و آن کوہی ست نزدیک مدینہ و ایل بکسر تین ہمزہ و با موحدہ و آن بمعنی اشتر ان ست پوشیدہ و پنہان نیست لطف احد و احد کہ تخصیص غیر تام ست چنانکہ درین بیت شعر دری کہ دُرِ بے گوش تو شاہ مے بینم ✤ ستارہ ایست کہ پہلوے ماہ مے بینم ✤ و اعم از انکہ ہمزہ قطع باشد چنانکہ یاد کردیم یا ہمزہ وصل مثل انفر و اعم از انکہ اصلے باشد مانند ایل یا منقلب مثل احد از بہر آنکہ ہمزہ مشارک الف ست در مخرج و الف اخف حروف لین ست پس بدل کردند ہمزہ را بالف از بہر تخفیف زیرا کہ تخفیف چنانکہ در لفظ مطلوب میباشد در خط نیز مطلوب میباشد و اگرچہ تخفیف این ہمزہ لفظاً میسر نمے شود از برائے دلیلی کہ گذشت اما تخفیف او در خط ممکن ست پس تخفیف کردند او را در خط تا غرض بالکل فوت نگردد والوسط اما ساکن مجرد حرکۃ ماقبلہ و ہمزہ میان باساکن ست پس کتابت او بصورت حرفی ست کہ مناسب حرکت ماقبل ست یعنے اگر ماقبل ہمزہ متوسط ساکنہ مفتوح باشد بصورت الف نویسند و اگر مضموم باشد بصورت واو و مرقوم سازند و اگر مکسور باشد بصورت یا کتابت کنند

مثل یاکل و یومن و بئس مانند یاکل و یومن و بئس نویسد زیرا که تخفیف او نمیکنند مثل یاکل بالفتح خوردن او ایمان بالکسر بئس بکسر باء موحده و سکون همزه و سین مهمله فعل ذم ست در رنگ ساء و دو نقطه که زیر همزه نویسی میگذارند از اغلاط ناسخان ست ساء الرجل یعنی بد است مرد شعر سرخ و زردی که لائق مرد ست اشک سرخ ست و چهره زرد ست ✤ و اما متحرک ماقبله فتکتب بحرف حرکته و یا همزه متوسط متحرکی ست که ماقبل او ساکن ست پس نوشته میشود بصورت حرفی که موافق حرکت آن همزه است مثل سیال و یلوم و یئیم مانند بسال از سوال و یلوم از لوم بالفتح که نکوهیدن ست و یئیم از ساءت بین مهمله و دو همزه گذشت و در بعضی از نسخ میشم بشین معجمه مرقوم ست از شوم بالضم و سکون همزه که بد فالی ست ضد یمن شعر مبارک بود فال فرخ زدن ✤ نه بر بزخ زدن بلکه شهر خ زدن ✤ و منهم من یحذفها ان کان تخفیفها بالنقل او الادغام و بعضی از مردم کسی ست که حذف میکند همزه متوسط متحرک را اگر باشد تخفیف همزه بنقل حرکت ماقبل و حذف او و بادغام مانند مسالة بفتحتین که صاش مسئله بالفتح است همزه را بیابدل کردند و یا را در یا ادغام و سر دو گذشت و منهم من یحذف المفتوحة فقط و بعضی از مردم کسی ست که حذف میکند همزه مفتوحه و متوسطه را فقط از جهت کثرت آمدن او همچو مسئل نه همزه مضمومه و مکسوره متوسطه را مانند یلم و یئیم و الاکثر علی حذف المفتوحة بعد الالف و اکثر و بیشتر مردم بر حذف همزه مفتوحه متوسطه اند که بعد الف واقع شده باشد بخو سال مانند سال بروزن ضارب ماضی معلوم باب مفاعلة و همزه را بعد سکون دیگر سوا را الف حذف نمیکنند مسالة با کید دیگر خواستن و منهم من یحذفها فی الجمیع و بعض مردم کسی ست که حذف میکند همزه مفتوحه متوسطه را در همه احکم از انکه تخفیف انقلاب باشد یا حذف یا ادغام جمیع بفتح جیم و کسر میم و سکون یاء تحتانی مرادف کل در کتاب نصاب ست شعر کل و جمیع و قاطبه و جمله دان همه ✤ شصت ست و نصف و نیمه و جزو ست و بعض لخت ✤ و اما متحرک و قبله متحرک فتکتب علی نحو تسهیل و یا همزه متوسط متحرک ست که ماقبل او متحرک ست پس نوشته میشود بر طرزیکه تخفیف کرده میشود مراد از تسهیل بین بین تخفیف ست و در لغت آسان کردن ست فلذلک کتب نحو مؤجل بالواو و نحو فیئة بالیاء پس از برای آنکه کتابت همزه متحرک ماقبل متحرک موافق تسهیل بیاشد نوشته شده است همزه متوسط متحرک ماقبل متحرک مانند مؤجل را که اسم مفعول باب تفعیل ست بواو و همزه فیه را که بکسر فاء فتح همزه مبنی کرده ست یا زیرا که تخفیف او همچنین ست و کتب بخو سال و یسم و بئس و منقرنک و رؤف بحرف حرکته و نوشته شده است مانند سال که ماضی معلوم منع ست و یلوم که ماضی معلوم شرف ست و بئس با موحده و سین مهمله که ماضی معلوم علم ست و من مقرنک بضم میم و سکون قاف و کسر راء مهمله که اسم فاعل فعال ست و رؤف بفتح راء مهمله و ضم همزه و فاء که فعل ست بصورت حرفیکه مناسب حرکت اوست از برای

دلیلی که شناختی که او را بین بین میکنند با من بفتح با موحده و سکون همزه عذاب و شنوق و سخت
شدن متقربی خوانده رئوف بروزن فعلول بسیار مهربان مرادف رؤف بروزن فعول و در بعضی
از نسخ بس بیا و تحتانی مرقوم ست فی النصاب شعر یاس و حرمان قنوط نومیدی ✦
چون معطل رحباله بیکاری ✦ بنوعی از وصالت ناامیدم ✦ که می بینم ترا و باور نمیست ✦ و تواند بود
که من کلمه میم حرف جار باشد و تواند بود که من با بفتح بود یعنی کدام کی و درین وقت همزه مرقوم
بصورت واو باشد زیرا که من مبتدا است و مقرنک خبر و بالعکس و جاز فی سئل و یقرنک یقولان
و آماده است از سئل که ماضی مجهول ست و در یقری که مضارع معلوم غائب مثال ست و قول یا یکتوب میگردد
بحرف حرکت خود یا بحرف حرکت ماقبل خود از برای چیزی که شناختی از نیکه خلاف درانکه تخفیف او بگرداندن ست بین بین
مشهور یا بین بین بعید و الاخران کان ماقبله ساکنا حذف و همزه پسین اگر باشد ماقبل او ساکن انداخته شود در کتابت
نحو جب و خباو خب مانند هذا خب و رایت خبا و مررت بخب و الف در رایت خبا صورت همزه نیست بلکه الفی
که وقف کرده میشود بروی عوض تنوین چنانکه در رایت زیدا خبا بفتح خا و عجمه و سکون با ی موحده
و همزه در صدر مذکور شد و انکان متحرکا کتب بحرف حرکة ماقبله کیف کان و همزه آخر اگر ماقبل او باشد
متحرک نوشته شود بحرف حرکة ماقبل خود بهر حال که بوده باشد همزه آخر خواه متحرک خواه
ساکن مثل قرأ و یقرئے و رد و ؤدلم یقرا و لم یقری و لم یرد و مانند قرأ ماضی معلوم منع و یقرئے
مضارع معلوم افعال و رد و بر او دال مهملتین ماضی معلوم شرف اذا فتد و لم یقرا و لم یقرئے
و لم یرد و حکم مذکور وقتی ست که همزه متطرفه بحیثیتی باشد که وقف بر و جائز بود و الا تطرف الذی
لا یوقف علیه لاتصال غیره کالوسط و همزه در طرف واقع شده که وقف کرده نمیشود بر و از جهت
پیوسته شدن غیر او مانند ضمیر و تا و انیث حکمش همچو حکم همزه متوسطه است در کتابت پس
کسیکه کتابت کرده متوسطه را بصورتے در اینجا نیز او را بهمان صورت کتابت میکند و کسیکه ساقط
کرده است در اینجا نیز ساقط میکنند و نیست فرق در همزه اصلی زائد طرف بالفتح و فتحتین کناره آورده اند
که ما لا یقینی شاعر در مدح طرفدار قندهار چنین گفت باسم خود و طرفدار صله آن معما هزار و پیه داد و هو هذا
شعر تو در قندهار سے و از هر طرف ✦ به پیش تو آیند اهل طرف ✦ در قرن ده آری که با ست
و از هر طرف یقینی شد نحو جزوک و جزاک و جزایک مانند جزوک الخ جز و بضم جیم و سکون زا و عجمه
و همزه در بیت نصاب گذشت ک بفتح کاف تو مرد باشد کاف توزن حرف خطاب ست اگر
حرف جار با ست مفتوح ست یعنی همچو پیل و همچو شیر و مثل زید کالاسد یعنی زید همچو شیر ست

شعر کی همچو پیل و یکے همچو شیر ✻ نگشتند پیرو به پیکار سیر ✻ نخورد اکوک و رد او کرد رد یک

و ما شتند ذکوک الخ رد انکسر راد دال مهملتین، و ذه بمزه جاد رفرق درمیان جزء فرد دار آنست که همزه جزء

اصلی ست و بدل از چیزے نیست و همزه رد از بدل ست ازیا چه اصل رد دار، دای ست و نحو اقیره و هو یقیر

و ما شاکله و مضارع غائب معلوم منع و یقیر مک مثل یقیر از باب افعال مثال فعل ست و جز الخ مثال اسم ست

الا فی نحو مقروّة و بریّة مگر در مانند مقروة و بریة که نوشته میشود همزه درین دو صیغه بحذف او گویا که رعایت

تخفیف همزه کرده اند بخلاف الاول المتصل به غیره بخلاف همزه او ل که متصل ست باز غیر او که او همچو همزه

متوسط نمیباشد و لهذا با الف مکتوب میشود نحو باجد و لاحد و کاحد مانند باجل الخ بخلاف لئلا لکثرته او لکراهت

صورة بخلاف لئلا که اصلش لان لا ست مکتوب میشود بصورت یا از جهت کثرت او یا از برای کراهت

صورت او یعنی قیاس مقتضی آنست که همزه اش بصورت الف نوشته شد اما مکتوب بیا میشود یا از جهت

کثرت استعمال پس مثل همزه متوسط گردید یا از بهر آنکه اگر با الف مکتوب شود با حذف نون صورت او لالا

میگردد و مکروه داشتند این را و نوشتند بیا بخلاف لئین نیز که بصورت یا مکتوب میشود نه بصورت

الف از جهت کثرت استعمال و در بعضے از نسخ این عبارت واقع نشده و کل همزة بعد ها حرف مد بصورتها

تحذف و هر همزه که بعد او حرف مدی ست همچو صورت او انداخته میشود آن همزه از جهت استثقال

اجتماع همزه و مده در خط مثل استثقال در لفظ پس حذف کردند از خط نحو خطا فی النصب مانند خطا

در حال نصب که مکتوب بیک الف میگردد و آن الف تنوین ست خطا بفتحتین خا معجمه و طا مهمله

نا راست و ناصواب و در فارسے پیوسته بدال همزه با الف مستعمل ست زهی گناه شنایع شعر

آنجا که وصف گیسوے آن دلربا کنند ✻ از مشک اگر کنند مذمتی خطا کنند ✻ و مستهزئون و مستهزئین

و مثل مستهزئون نزد سیبویه که مکتوب بیک واو میگردد که واو جمع و واو که بصورت همزه ملفوظ ست محذوف

ست از جهت آنکه هرگاه گران داشته اند اجتماع دو واو در لفظ گران داشتند خطا و مستهزئین که مکتوب

میشود بیک یا رجمع و یای که بصورت همزه ملفوظ ست محذوف ست و قد یکتب بالیاء و گاهی نوشته میشود

مستهزئین بیا زیرا که استثقال یا نیست مثل استثقال واو استهزاء سخریه کردن کسی را مسخره گرفتن بخلاف

قرأ و یقرأن للبس بخلاف قولا که تثنیه ماضی معلوم ست و یقرآن که تثنیه مضارع معلوم ست بدو الف

مکتوب میشود از جهت لبس زیرا که اگر قرا بیک الف مرقوم شود بواحد نذکر ملتبس شود و یقرآن بجمع

مؤنث غائبه گردد بخلاف نحو مستهزئین فانه یثنی لعدم الملبس بخلاف مانند مستهزئین که صیغه تثنیه است

مکتوب میگردد بیا از جهت عدم حرف مد بعد همزه و جمع او بیا نه نویسند از برای فرق میان تثنیه و جمع

وبتخفیف غیر لائق تر دسزاوار تر ست زیرا کہ اثقل ست وبخلاف روائی وکحرہ فی الاکثر للمغائرۃ الصورۃ او للفظ
الاصلی وبخلاف روائی بکسر اول وہمزہ بعد الف ومانند او کہ مضاف ست بسوی یار متکلم حذف میکنند کہ دران یار اول و
ہمزہ بعد الف او مانند او کہ مضاف ست بسوی یار متکلم حذف میکنند در نزد یک اکثر مردم از جہت
مغائر ومخالف بودن صورت یار اول باصورت یار ثانی از بہر آنکہ یار اول مکتوب ست بصورت چند
حرف مانند بار موحدہ وتار فوقانی وثار مثلثہ ونون ویار دوم مکتوب ست بصورت یا تحتانی
یا از جہت فتح باشد ہمچو ہمزہ استفہام ولام ابتدا او وغیر انہا کہ موضوع اند بر حرف واحد پس ہمزہ با حرف
مد باعتبار اصل جمع نشدہ باشد مغائر تعین میجبہ ورا مہملہ غیر نکد یگر بودن شعر خوشم کاب دچشم
من ہمدوی زمین گیرد ✽ مبادا کرد غیرے دامن آن نازنین گیرد ✽ ودر بعضے از نسخ نخوردائے
واقع شدہ وبخلاف نحو جبائے فی الاکثر للمغائرۃ والمتدید وبخلاف مانند جبائے کہ بعد ہمزہ یا ثابت
دارد ودر نزد یک اکثر مردم از جہت مغائرہ میان صورت دو با د تشدید یکے میبرد مدرا واز بہر آنکہ حذف
کردہ اند یکی از دو یا را در مشدد وبا ین طرز کہ یک بائے نویسند پس مکررہ داشتند حذف یا ی دیگر کہ صورت
ہمزہ است حبائ بضم جیم وبار موحدہ والف ممدودہ شہر یست بخورستان ودہی ست ورنہ دان وبا منع
بے ہمزہ نیز آمدہ است ودر بعضے از نسخ حنائے بکسر حا مہملہ وتشدید نون مستعمل ست شعر نگرفتہ است
پنجۂ خورشید را کسے ✽ در حریرم کہ دست تراچون حنا گرفت ✽ وبخلاف نحو لم یقرئے للمغائرۃ واللبس
وبخلاف لم تقرئے واحدہ مخاطبہ است از قرء یقرء واز باب منع کہ او را بد وبائی نویسند از جہت مغائرۃ
مذکورہ تا ملتبس نشود بمضارع قرے یقری بکسر قاف در ا مہملہ والف مقصورہ وقرا بفتح قاف و
الف ممدودہ مہمانے کردن ونکوئی کردن از باب ضرب شعر یار آمد ودوش کردمش
مہمانی ✽ ہر چہ آش گفتم نکرد او نا فرمانے ✽ مے خورد وخفت ست ودر را بستم ✽ وانکہ با وچہ کردہ باشم
دانے ✽ واما الوصل فقد وصلوا الحروف وشبہہا بالحرفیۃ ہر گاہ فارغ شد مصنف از اول وان چیزے
ست کہ صورت مخصوصہ ندارد شروع کرد در دوم وآن چیزے ست کہ مخالف مقرر در خط باشد
وآن چہار قسم ست وصل وزیادت ونقص وابدال واما وصل پس تحقیق وصل کردہ اند حرفہا را مانند
آنہا را بحرفیہ یعنے مائی کہ حرف ست نہ اسم نحو انما الہکم الہ واحد یعنے جز این نیست کہ خدائے شما
خدائے است وانما تلمن امکن وہر جا کہ باشی تو باشم من وکلما اتیتنی کرتک وہر گاہ بیائی مرا گرامی دارم
ترا شبہ بکسر شین معجمہ وسکون با موحدہ وفتحتین ہمتا ومثل ومانند وشبہ حروف
اسمائے کہ در آنہا معنے شرط واستفہام باشد انما بکسر ہمزہ وفتح آن وتشدید نون یعنی والا

و امیر حسین و اعظ ترجمه او جزء این نبشت نوشته اند بکسر همزه و الف منفوظ بعد لام نه مکتوب
برگزیده شده خواه حق باشد خواه باطل الله اسم ذاتی ست مستجمع جمیع صفات کمال و منزه از زوال
و انتقال و دیگر اسماء نامهای صفاتی اند و مخصوص بمعبود حق ست و مذکور شد تکمن مضارع مخاطب
معلوم واحد و اکن متکلم واحد از باب نصر اصل هر دو تکون و اکون و او برای اجتماع ساکنین اند اختند
در لم یکن و لم تک و لم اک و لم نک نون را برای تخفیف از جهت کثرت استعمال مانند بار لا اور که در اصل
لا اور سے بود مضارع منفی معلوم ست یعنی نمیدانم شعر گلی یا سوسنی یا سرو یا ماهی نمیدانم ✤
از ین آشفته مبدل چه میخواهی نمیدانم ✤ نقط کل چون لازم الاضافه است شبیه بحرف ست در انکه
محتاج کلمه دیگر ست اثبت ماضی معلوم مخاطب و اکرمت متکلم ماضی بخلاف آن ما عندے حسن
و این ما وعدتنی بخلاف ان مالخ که آنرا یا یاء اسمیه وصل نمیکنند تواند بود که ما در نیجا موصوله باشد
بمعنی الذی و تواند بود که موصوفه باشد بمعنی شیء حسن نقطتین حا و سین مهملتین یعنی بد ست یکه آنکه
ما چیز یکه نزدیک من ست نیک ست این بفتح همزه و کاف یا تحتانی و فتح نون و عدت ماضی
معلوم مخاطب از باب ضرب یعنی کجا ست انچه یا چیزے که وعده کردے مراد کل ما عندے
حسن هر چیز یکه نزدیک من ست نیک ست متصل آنست که نون حرف استقلال ندارند بنابر متصل خود
موصول شدند بخلاف اسماء که مستقل می باشند بدانکه ما مصدریه اگرچه نزدیک اکثر حروف ست
وصل نمیکنند مانند آن ما صنعت عجب ای صنعک یعنی کار و پیشه تو نادرست صنعت بفتح صاد مهمله و سکون
نون از بهر آنکه تسمه باشد بر نون یا بعد او هیچ هم واحد پس ما مصدریه تمته ما بعد ست نه تمته قبل
و کذا نک من ما وعن ما فی الوجهین همچنین ست من ما وعن ما در وجه چون واقع شود بعد من
و عن لفظ ما اگر بگردانی ما را حرفیه وصل کنی و الا فصل کنی شعر برو ز وصل دل از هجر کے
خبر دارد بده حریفی باده کجا فکر درد سر دارد ✤ قد تکتبان متصلین بوجوب لالا دغام و گاهی نوشته
میشود و ما و عما پیوسته مطلقا خواه ما حرفیه باشد یا اسمیه از جهت وجوب ادغامی که غالبا اتصال
اتصال لفظی ست و لم یصلوا منی لما یلزم من تغیر ایسا و وصل نکردند منی با حرفیه و اگرچه هست مانند
این از برای چیزے که لازم می آید از تغیر یا یعنے اگر منی را در مثل نا منی ما وصل میکردند با حرفیه لازم
می باشد که قلب بکنند با را با الف چنانکه در اغلام و آلام یا از جهت کثرت استعمالش ترکیب بفتحتین
را مهمله و کاف سوار شدن از باب علم منی بفتح میم و تا مثناة فوقانی و الف کجا و هر گاه و لم یصلوا احد جمع
نکره غائب فعلش یصلوا و او افتاد چنانکه در یعدو او از باب ضرب و مثال واوی و وصلوا الی انتهاء

للفعل مع الاخلاف المخففة و وصل کردند ان ناصبه مرفعل مضارع را با حرف لا مانند لئلا یعلم بخلاف ان مخففه
از مشتمل از جهت فرق میان هر دو و عکس نکردند از جهت قلت آن مخففه و کثرت آن ناصبه و کثرت
بتخفیف سزاوارتر ست یا بنا بر آنکه ان مخففه در اصل مشدده است پس مکروه شمرده آنرا که زیاده
کنند او را زیرا که زیادت محل حذف ست نحو علمت ان لا یقوم مانند علمت الخ یعنی دانستم که بدرستیکه
شان این ست که تو استاده نمیشوی ان بفتح همزه و سکون نون مصدریه است و ناصب مضارع و به تشدید
نون مفتوح حرف مشبه بفعل ست که ناصب اسم و رافع خبر می باشد و چون مخفف کنند اسم او ضمیر
شان محذوف بود و جمله خبرش و لهذا مضارع بعد او مرفوع ست قوله تعالی علم ان سیکون منکم مرضی
یعنی دانست خدا که شان این ست که بدرستیکه بعضی از شما بیمار خواهند بود و یقوم صیغه معلوم مضارع
غائب باشد و مملوا ان الشرطیه بلا و ما و وصل کردند ان شرطیه را با حرف لا و ما نحو الا تفعلوه تا
این آیه ای ان لا تفعلوه یعنی اگر نکنید شما او را و اما تخافن ای ان ما تخافن تواند بود که این لفظ
بفتح فا واحد مخاطب باشد یا واحده مؤنث غائب موکده بنون ثقیله و تواند بود که بضم فا جمع مذکر مخاطب
باشد و با نون خفیفه نیز توان خواند و بفتح فا و تشدید نون عبارت مصحف ست و خطاب بحضرت رسالت
پناه یعنی اگر می ترسی و حذفت النون فی الجمیع لتاکید الاتصال و انداخته شده است
نون در همه از جهت تاکید اتصال زیرا که نون حذف کرده میشود در لفظ بطریق وجوب پس هرگاه
قصد کردند بسوی وصل حذف کردند در خط تا خط در لفظ موافق باشد شعر ای آنکه
لاف میزنی از دل که عاشق ستی * طوبی لکی از زبان تو با دل موافق ستی * و وصلوا الخ یومئذ
وحینئذ فی مذهب البناء و وصل کردند یومئذ و حینئذ را در مذهب بناء یعنی در مذهبی که یوم و حین
یا اذ میتی بر فتح ست از جهت خفت وصل کردند یوم و حین را با دا زیرا که بنا دلیل شده اتصال
طرف ست با اذا و دانسته باش که یومئذ و حینئذ در اصل یوم اذ کان کذا و حین اذ کان کذا چون
کان کذا را حذف کردند عوض مضاف الیه محذوف تنوین دادند لهذا این تنوین را تنوین عوض
گویند فمن ثم کتب الهمزة یا بر پس از انجا که همزه را کالمتوسط گردانیدند همزه را بصورت یا نوشتند
و قیاس آنست که تالف نویسند مثل یاخذ و اکثر کتابت این همزه بیاست بر مذهب اعراب نیز
از جهت حمل اعراب بر بناء زیرا که بنا اکثر و بیشتر ست یومئذ بفتح یا بر تحتانی و سکون واو و فتح میم آن روز
حینئذ بکسر حاء مهمله و سکون یا بر تحتانی و فتح نون آن هنگام و کتبوا الخ الرجل علی المذهبین متصلا
نوشتند مانند الرجل را که معرف بلام ست بر مذهب سیبویه و خلیل ست متصل الف بر مذ

سیبویه بنا بر آنکه نزدیک از حروف تعریف لام تنهاست ذوآن حرف واحد ست
پس واجب شد اتصال و اما بر مذهب خلیل قیاس آنست که منفصل مکتوب نشود زیرا که
حرف تعریف نزدیک اول ست مثل هل و بل لیکن همزه لام الحذف ست نزدیک وصل بدانکه اختلاف ست
در آنکه ادات تعریف کدام یکی ست سیبویه میگوید که حرف تعریف تنها لام ساکن ست و همزهٔ وصل او
از بهر تعذر ابتدا بساکن زیاده کرده اند و خلیل ابن احمد گوید که حرف تعریف ال ست بتمامه همزه و سکون
لام مانند بل و هل که اول حرف عطف و دوم حرف جر ست و مبرد میگوید که حرف تعریف تنها لام
مفتوحه است و لام را با و نبا بران افزودند که فرق باشد میان همزه تعریف و میان همزه که
از بهر کلام ست و ان با لام والله اعلم ذوالجلال والاکرام لان همزه کالاسم زیرا که همزه هیچ مدخل ست تو خبر از
للکثرة یا حذف همزه از جهت اختصار ست از بهر کثرت استعمال او در کلام اختصار نیز اجمع و صاد معامله
کوتاه کردن **شعر** ای مهر تو از صبح ازل همدم نفس ما ✦ کوتاه ز دامان تو دست هوس ما
و اما الزیادة فانهم زادوا الف و واو الجمع المنطرفة بعد الفعل الفا و اما زیادت پس بدرستیکه ایشان
زیاده کردند بعد واو جمع که در طرف واقع ست الفی را نحو کلوا و اشربوا یعنی بخورید و بنوشید
و لا تسرفوا انه لا یحب المسرفین و از جمله نگذارید در خوردن و نوشیدن بدرستیکه خدا تعالی
دوست نمیدارد از حد در گذرندگان را **شعر** نه بسیار کن شوخ بسیار خوار ✦ که این سستی
آرد و آن ناگوار ✦ کلوا امر حاضر جمع مذکر ست از باب نصر اصلش اوکلوا و گذشت اشربوا بتعجب معجبه
در ارسله و بار موجده مثل کلوا و از باب علم و در بعضی از نسخ اکلوا و اشربوا بصیغه جمع مانی معلوم
و ملتبس شده فرقا بینهما و بین واو العطف از جهت فرق کردن میان او جمع و میان واو عطف
اگرچه حاصل نمیشود التباس در مانند کلوا و اشربوا زیرا که واو عطف متصل مکتوب نمیشود در صورت
مانند جاؤ و شاؤ و این وقت التباس حاصل میشود پس بطرد اللباب همه جا بنویسند بخلاف
نحو یدعوا و یغزوا و بخلاف مانند یدعوا و یغزوا که ملتبس نمیشود اگرچه تقدیر کرده شود انفعال
از بهر آنکه مفرد یدع و یغز نیست تا حاصل آنست که الف بعد واو از برای فرق بین واو جمع و میان
واو عطف مے نویسند بخلاف یدعوا و یغزوا که در اینها الف برای فرق میان واو اصلی و واو جمع
عطف نه نویسند زیرا که بر تقدیر عدم کتابت الف واو یدعو و یغزو ملتبس بواو عطف میشود بواسطهٔ
آنکه واو در اینها لفظها جزء کلمه ست و در یدع و یغزے واو نمیباشد **شعر** گل افشان شعله
چون بر تو آن رو نمی باشد ✦ پریشان سنبلم چون سایه آن مو نمی باشد ✦ دمن تم کتب ابراهیم فی لیتا کفه بالف

واز بجا که زیاده کرده اند بر او جمع ستد و الف را نوشته شده است ضربوا هم در تاکید یعنی وقتیکه هم تاکید واو ضمیر جمع واقع شود بالف و فی المفعول بغیر الالف و در مفعول نوشته میشود است بغیر الف یعنی هرگاه اسم مفعول باشد بغیر الف نویسند زیرا که ضمیر مفعول کالجزء از فعل است پس نوشته میشود بغیر الف زیرا که در طرف واقع نمیشود مثل ضربوا هم یعنی زدند قوم ایشان را و در بعضے از نسخ بعد مفعول لفظ به واقع شده است و منهم من یکتبها فی نحو شاربوا الماء و بعضے از ایشان کسی هست که مے نویسند الف را در مانند شاربوا الماء و زائد و از ید چنانکه نوشته میشود در فعل شاربوا الشین معجمه و را و مهمله و باء موحده در اصل شاربون بود نون برای اضافت ساقط شد و همچنین زایء و زاء معجمه و کاف همزه و را و مهمله اصلش زائرون زیارت باکسر دیدن جای متبرک یا شخص متبرک و منهم من یحذفها فی الجمیع و بعضے از مردم کسی هست که حذف میکند بالف را در همه یعنی فعل و اسم

شعر

چون از و گشتی همه چیز از تو شد * چون از و گشتی همه چیز از تو شد

و بعضے الف را در جمیع که فعل و اسم ست بنا بران نمینویسند اگرچه التباس لازم میاید که این التباس نادر است و بقرار این زائل میشود و زاد و فی رماة الفا فرقا بینه و بین مئة و زیاده کرده اند در مائة الفی را بعد میم از جهت فرق میان لفظ مائة و میان مئة بکسره میم و سکون نون و ضم ها در صورت وخاص کردند مائة را بر زیادت زیرا که لام او را حذف کرده اند در اصل مای بود مثل مئے و تا عوض یاست پس در زیاده کرده اند از جهت جبر نقصان یکی از فضلا نقل کرده و العهد علی الراوی که طلبه علم مازندران ها مئة و حنة را مکسور میخوانند و میگویند که من و عن حرف جر در و خبر کرده است مائة بکسر میم و فتح همزه صد دانسته باش که صواب آنست که سد بسین مهمله مکتوب شود چرا که مهملة در فارسی نمی باشد چنانکه از این عبارت شاعے که در شبستان خیال واقع شده مستفاد میگردد

سید در صد ده اند یعنے اگر صد کس دعوی سیادت کنند ده شخص سید باشند و باقے بیست خواهند بود و معنی معماے آنست که سید نقطے آنست که در میان سده است و آن یار تختانے ست که در حساب جمل عدد آورده میشود مگر آنکه گویند که ضد سر سبز ست مانند بط معرب بت و بربط معرب بربت زیرا که این سه شش سینه بط ست و نیز در فارسی صد سینه است و بعضی گفته اند چون او را در برگرفته میتواز زند بربط گفتند و همچنین شش ست که زه گیرست و حلقه آهنین که بآن ناهی را استکار کنند و عدد معین اصح سین ست و صاد سهو ناسخان ست

شعر

بی خطا جستے خدنگ از شست او * شست او شاگرد چشم مست او

و الحقوا المثنی بجمع السلامة

ولاحق گردند تثنیه مانیه را که مانیان بعد زیرا که بصورت مفرد باقی است در لفظ مثنی پس مانیه
مفرد فرض کرده اند در کتابت الف بخلاف جمع که تا مانیه تساقط میگردد در رمات وزاد وافی عمر وواو
فرقا بینه و بین عمر مع الکثرة و زیاده کرده اند در عمر بفتح عین مهمله وسکون میم واو را از جهت فرق
میان عمر بالفتح و میان عمر بضم عین و فتح میم با کثرت عمر مفتوح الاول و در بعضی از نسخ مع الکثرة
نیست واو را در عمر بالفتح وقتی زیاده کنند که علم باشد از جهت شهرت او در اسماء رجال و کثرت استعمال
و زیاده نکردند واو در عمر که واحد عمور الاسنان بضمتین ضمین و میم ست و آن چیزی ست که میان
دو دندان باشد از گوشت اسنان بفتح همزه و سکون سین مهمله و نون و بند انها جمع سن بالکسر
و تشدید نون و نه در عمر بالفتح که بمعنی زندگانی ست و نه در عمر ے که قافیه شعر واقع شود و علم نیز بود
زیرا که در محل عمر بالفتح عمر بالضم و فتح میم واقع نمیگردد پس ملتبس نمیشود و نه وقتیکه مصغر باشد
زیرا که لفظ سرد و در تصغیر یکی ست مانند عمر پس احتیاج تفرقه نباشد و نه وقتیکه منصوب باشد
از جهت حصول فرق بالف بعد عمر حال بنصب و عدم الف بعد عمر و نه هرگاه که مضاف باشد بسوے
ضمیر مانند عمره و عمرک و عمری از بهر آنکه ضمیر مجرور کالجزو است از ما قبل خود و عمر بالفتح را خاص کردند
بزیادت نه عمر بالضم را زیرا که عمر بالفتح اخف ست و سکان از عمر بالفتح و سکون ست و در عمر
ضم و فتح واو زیاده کردند نه الف تا ملتبس شود بنصب و نه بزیاده کردند تا مغیبه نشود بمضاف
بسوی یاء در مثنوی جلال الدین رومی قدس سره مذکور ست که شخصی میخواند ضرب زید عمرا یعنی
زدن زید عمر را مردے شنید و گفت که چرا زدن زید عمر را گفت و نه ضرب زدنی نیست مقصود از ضرب
و مثال فعیل در فاعلیه ست و مفعولیه است گفت نه البته عمر گناهی کرده است که زید او را زده
گفت زید عمر را امروز دیده بود گفت والله که راست گفتی و سبب زدن زید عمر را همین ست
همین ست و من تم لم یزیدوه فی النصب و از انجاکه واو در عمر بالفتح برای فرق با عمر بالضم می نویسند
زیاده نکردند واو را در نصب چه بواسطه زیادت الف که علامت تنوین ست و در غیر منصرف
نیاید فرق حاصل ست و گذشت و زاد وافی اولک واو افرقا بینه بین الیک و زیاده کرده اند
بعد همزه در اولنک واو را از جهت فرق میان او و میان الیک بکسر همزه و فتح لام و سکون یا
و اجری اولاء علیه و جاری کرده شد اولاء با بالضم و واو و مکتوب بی نه ملفوظ و الف ممدوده بعد ے
اشاره بسوے جمع مذکر و مؤنث و لنک در کتابت واو با آنکه بلتبس میشود با الاء استثناء و خاص
نکردند اولنک را بزیادت خبر آنکه اولنک در اسم سنا پس او اولی و انسب ست بصرف از حرف

که در الیک ست زیرا که در عرف تصرف نمیباشد شعر بکی تصرف افکنیم دل شتاب مکن ✤
من از تقول زتو جانان من اضطراب مکن ✤ وزاد و افی اولی واو افرقا بینهما وبین الف وزاده
کودند در اولی بضم همزه واو مکتوب نه ملفوظ و کسر لام در حال نصب و جر و او را از برای فرق میان
اولی و الی که حرف انتهاست و عکس نکردند از بهر دلیلی که الحال مذکور شد و اجری اولو علیه وجاری
کرده شد اولو بر اولی او بود و اولی بضمتین همزه ولام و بضم همزه و کسر لام خداوندان جمع ذو بالضم بغیر
لفظ مفرد و اما النقص فانهم کتبوا کل مشدد من کلمه حرفا واحدا و اماکم کردن پس بدرستیکه ایشان
نوشته اند هر حرف صاحب تشدید را از کلمه بیک حرف نحو شدد مدد و ادکر مانند شد الخ شد بشین
معجمه و دال مهمله و همچنین مدد و اکر بیک همزه و تشدید و فتح دال مهمله با ذال معجمه و اجری نحو فت جزاه
وجاری کرده شده است مانند فت بضم فا و تشدید تا مر فوقانی مجری شد و مدد در کتابت بیک
حرف از جهت شدت اتصال فاعل با بودن دو تا مماثل بکدیگر و اصلش فوت بالفتح که در کذشت
ست واو بالتحرکها و انفتاح ماقبلها بالف بدل کردند و برای التقاء ساکنین امر فتنه فت شد
بدو تا و فوقانی و تا را در تا ادغام کردند و فا مفتوح را برای دلالت بر واو محذوف ضم دادند و نتوانند بود
که ماضی معلوم متکلم واحد و نتوانند بود که مخاطب واحد باشد بخلاف نحو وعدت بخلاف مانند و عدت
که در ان دال را در تا ادغام کردند و بیک حرف نتوانستند زیرا که تا و دال بشکل بکدیگر نیستند از جهه
و بخلاف از جهه که در ان ها و اول را در دوم ادغام کردند و بیک ها ننوشتند از بهر آنکه مفعول در اتصال
همچو فاعل نمیباشد از جهه بحکم و بار صوت و امر حاضر معلوم ست از باب منع و ضمیر در و فاعل و ها
مفعولش یعنی در پشانی بزن آورا شعر سر نوشت کاید بدست دبیر چه سود ✤ کس نتواند
کشاید کره پیشانی ✤ و بخلاف نحو لام التعریف مطلقا و بخلاف یا ننوشتند لام تعریف که نوشته نمیشود
با چیزیکه ادغام کرده شده است حرف واحد اعم از انکه مدغم فیه لام باشد یا غیر لام نحو اللحم والرجل
مانند اللحم بفتح لام و سکون حا مهمله که کوشت ست و الرجل بفتح راء مهمله و ضم جیم که مرد صاحب زبان
لکوتها کلمتین از جهت بودن هر دو کلمه یعنی لام تعریف کلمه ایست و مدغم فیه کلمه دیکر و لکثرة اللبس
و از جهت آنکه لام تعریف را با مدغم فیه حرف واحد کتابت کنند مانند الحم و ارجل ملتبس شود با سیکه
برادو همزه استفهام داخل ست بخلاف الذی و التی و الذین که اینها را با لام واحد مینویسند لکوتها
لا تنفصل از جهت بودن لام تعریف در آنها که جدا نمیشود پس کلمه کا لجزء کشته است الذی
بفتح همزه و لام مشدد و الذین الخ اسم موصولی ست اول از برای مذکر و ثانی از بهر مؤنث و الذی بر

جمع مذکر تفصیل مضارع مؤنث غائب از باب انفعال و نحو الذین هی المثنیة بلا مین للفرق و ما نحو
الذین و تثنیه مذکر نوشته میشود بدو لام از جهت فرق میان تثنیه و جمع زیرا که از بهر تغالب مزاوار شک کردن
نیست و محذوف در اندی و مانند و لام اول هم سمت حرف تعریف از بهر آنکه حرف تعریف دلالت
میکند بر معنی و حذف او محل بعقوبت و حمل المتین علیه و حمل کرده شده است المتین بر الذین اگرچه
ما تبس نمیشود بچیزی اگر حذف کرده شود لام مؤنث در تحیین اللذان محول است بر الذین در
کذلک اللاذون و اخواته و همچنانست اللاتون و لقائل ان گوید اللاتی و اللواتی را اللائی نوشته
نوشته شده است بدو لام از بهر آنکه از جمله ابنیها اللام است پس اگر او را در کتابت کنند بلام واحد
اکتفا کنند بهمزه بالا و بعد از ان تمام باب را بحمل سرد کردند بواسطه آنکه همه یعنی اللاتی اند و لفظ
ایشان همچو لفظ اوست چنانکه حمل کردند اولاء را بر اولئک شعر ـــ سر بسر همرنگ معشوق بود
دل شنو زست ✤ نقص و عیبش جمله کبر و انانیت بتست ✤ اخوات تحتین همزه و خا و مجمعه
و سکون خا سهو ست و نحو عم و مم و ما و لا لیس لقیاس و مانند عم الخ نیست قیاس غرض آنست که
ادغام آخر کلمه اول در اول کلمه دیگر و حذف حرف مد عم و رحم که اصلش من ماست و عم که اصلش
عن ماست را که اصلش ان ماست و الا که اصلش ان لاست موافق قیاس نیست و در کلما است
قلیله آمده است و آن در ان ما و ان لا شرطیه است و قیاس ست که حرف مشدد در انها دو حرف
نوشته شود و همچنین گذشت و نقصوا من بسم الله الرحمن الرحیم الالف للکثرة و کم کرده اند از بسم
الرحمن الرحیم الف را در بسم از جهت کثرت استعمال و ب یاری و در او بر السنه پس حذف کرد
در کتابت از بهر تخفیف و عوض او دراز ساختند باء را ترجمه آغاز میکنم بنام خدای سزاوار پرستش
که نیک بخشنده ست بر خلق بوجود و حیات و بخشاینده بر ایشان بقاء و محافظت از آفات
و در عباب اللباب مذکور ست که جار و مجرور بسم الله متعلق فعلی ست که بقرینه مقام مستفاد میگردد
مثلاً اگر شارع کتاب باین آیه متکلم شود فعل مقدر ابتدی خواهد بود و اگر مسافر گوید اسافر و اگر اکل طعام
گوید آکل و علی هذا القیاس شعر ـــ هست صلای سر خوان کریم ✤ بسم الله الرحمن الرحیم ✤ شعر
هست کلید در گنج حکیم ✤ بسم الله الرحمن الرحیم ✤ شعر موج تحسین محیط کریم ✤
بسم الله الرحمن الرحیم ✤ شعر هست گل تازه باغ نعیم ✤ بسم الله الرحمن الرحیم ✤
بخلاف باسم الله و باسم ربک و نحوه بخلاف باسم الله و باسم ربک و مانند ایشان که اکثر الاستعمال
همستند و کذلک الالف من اسم الله و الرحمن مطلقا و همچنان گم کردند الف را از نام الله و رحمن

بعد لام و میم مطلقا خواه در ابتدا یا در جای دیگر از جهت کثرت آن در کلام و لقصوا من نحو للرجل
و للدار جرا و ابتدا الالف لئلا یلتبس بالنفی و کم کردند از مانند للرجل و للدار امر از روی جر ابتدا بالف
تا ملتبس نشود بلا نفی حاصل آنست که لام مکسور یا رجل که جاره است بالام مفتوح او که ابتدائیه است
و دال در آغاز کلام میباشد چنین با لام للدار یا لف الرجل و الدار نمی نوشتند و اگر می نوشتند
ملتبس میشد بالنفی باین صورت لا رجل و لا الدار بخلاف بالرجل و مانند او که
کما لرجل است که با وجود الف ابتدا هیچ چیز مشتبه نمیگردد و لقصوا مع الالف اللام مما او اللام نحو الیمین و اللحم
کراهة اجتماع لمثلات و کم کردند با الف لام یعنی هر دو را در لفظ یکی نشمردند او لام است مانند نحو
و للیمین از جهت ناخوش داشتن جمع شدن سه لام اول لام جر دیا لام ابتدا دوم تعریف سوم لام
فاعل فعل نحو بفتح لام و سکون حا مهمله در سابق رقم یافت لیمین بفتحتین لام و یا موحده شیر و اورا
ریائی در بفتح دال و تشدید یا او مهملتین نیز خوانند و در بعضی خبر و نکی نیز مستعمل ست من المثنوی
شعر ای نداشته توشر و خیر را به امتحان خود مکن و نگیر را
فارغ آئی از امتحان دیگران + الف وصل لفظ اجتماع تلفظ نا باید کرد و لقصوا من نحو انبک یا ر
و اصطفی البنات الف الوصل و کم کردند از مانند ترکیب انبک یا برو از استفهام و
کیه اصطفی البنات علی البنین الف وصل از جهت کراهت اجتماع دو الف در اول کلمه و اصل سخن
آنست که انبک بفتح همزه و سکون با موحده و نون و اصلش انبک سمت بزیادت همزه استفهام و
همزه وصل این را بدست آمدن همزه استفهام انداختند یا بمعنی نیکو کار اصطفی بفتح همزه و اصلش صطفی ست و معلوم از بافتعال چون
همزه استفهام بالائی او در آید همزه وصل که در درج واجب الحذوف ست ساقط شد نات بفتح با موحده و نون و تای فوقانی دختران
جمع بنت از کسر یعنی ما برگزیده است خدا تعالی دختران را بر پسران جمعی از کفار میگفتند که فرشتگان دختران خدا تعالی اند پس او
ترا برای خود دختران قبیله کرده است و ما را پسران داده اند تعالی الله عن قولهم کرد قول آنان را و فرمود که دختران را از پسران
اختیار کرده است نه بر آنکه دختران را بر پسران فضیلتی هست بلکه پسران بهتر اند از دختران که مؤثر اند نه متاثر و مخلص
ست تکبر شما کنست من العالمین یعنی آیا خود را بزرگ اعتقاد کردی یا بودی از جمله بلندان خطاب
با ابلیس پر تلبیس در آن هنگام که از سجود آدم صفی ابا و انکار نمود و حجت آورد بر آن افزود و مطرود و مردود
ازل و ابد شد و کار بر شش انگیر گردید و همچنین ست افترا و افترا کردن یعنی دروغ بستن و گفتن بر کسی بامر ندیده یعنی
آیا بسته است محمد بر خدا دروغ را یا با او دیوانگی ست افترا بکسر همزه و سکون فا و ترا ضمیر مخاطب بفتح
کاف و کسر فا مال مجمله گرفته او اقع شود و اگر به تای مثناة صدق بود بکسر اول و سکون ثانی ست معنا باهم جانی ست

ای جوانی که در آفاق نداری ثانی بدینتوانی که یکی بنویسه و کم بستانی ۵ چون از لفظ جوانی حرف ثانی
که واو نشست ساقط گردانی جانی چون سهل ثانی از مطلع این معما مطلع باید و شاید مقصود از سر ده خفا چهره
گشاید و جاری نحو الرجل ابران و آمده است در مانند الرجل و قتیکه بالاسے او همزه استفهام داخل
شود و امر یکی حذف الف وصلی از سه رو که یاد کردیم و دوم اثبات الف وصل بدین طریق ءالرجل
تا ملتبس نشود و ظاهر باشد و این لفظ که کثیر الاستعمال است بخلاف اصل قیاسی که بحذف کثرة الرجل نیز استعمال
نیابد بمعجمه و باء موحده و راء مهمله استعمال است از خبر لفتحتین که آگاهی از یک چیز است یعنی علم بدان یعنی
بگردان مراد از و استفهام است حاصل آنست که اگر مثلاً الرجل قائم بے همزه گوید معلوم نشود که جمله خبریه
است یا استفهامیه و نقصوا من ابن آدم وقع صفة بین علمین الفوه کم کرده اند از لفظ ابن وقتیکه
واقع شود صفت میان دو علم الف او مثل هذا زید بن عمرو مانند هذا الرجل یعنی ابن زید
پسر عمرست بخلاف زیده ابو عمر که این اضافه ترکیب خبر زیدست نه صفت و بخلاف آنکه در میان دو علم
واقع نشود اگرچه صفت بود مثل جاءنی زید ابن زید ابن خیثما یعنی آمد مرا زید که پسر برادر پدر جاءنی العالم ابن العالم
یعنی آمد مرا دانائی که پسر دانا ست و همزه را بنا بران حذف میکنند که اراده کرده اند تخفیف او در خط
چنانکه تخفیف کردند در لفظ بحذف تنوین موصوف و بخلاف المثنی و بخلاف تثنیه که ابنان بهتر از بهر آنکه
جامع اوصاف مذکوره کثیر الاستعمال ست پس او را در خط حذف کردند چنانکه حذف کردند تنوین موصوف
در لفظ در بحث مذاکر کافیه بتحریر پیوست شعر دل چو بخریدند مصحف رخسار ترا بدید خواهد
که بسر خی همه اعراب کند و نقصوا الفهم الاشارة نحو هذا و هذان و هؤلاء و کم کردند الف لفظهارا
که کلمه تثنیه است با اسم اشارت که ذا و ذه ذاست و ذان و اولاء ست مانند هذا و هذه و هؤلاء از جهت کثرت
استعمال هذا بذال معجمه برای اشارت بسوی مذکر واحد ست هذه بکسر ذال معجمه و یاء تحتانی ملفوظ از برای
اشارت ست بسوی مؤنث واحده هذان بکسر نون برای تثنیه مذکر و هؤلاء بضم همزه اول و الف ممدوده بعد
لام از بهر اشارت بسوی جمع یعنی آن جماعت و گروه در تفسیر قاضی ناصر الدین بیضاوی مذکورست که حضرت
رسالت پناه در دستی جامه ابریشمی و در دستی زر گرفتند و فرمودند هذان حرامان علی ذکور امتی یعنی این دو جنس
که حریر پست و زرست نارواست بر مردان امت من بخلاف بانوان و مانند اسم اشارت ست
از برای مؤنث واحد که در ان الف کم کردند از جهت کمی استعمال فان جاءت الکاف وحدها پس اگر بیاید کاف
خطاب همراه اسم اشارت باز گردانیده شود الف محذوف و مثل ذاک و ذلک لاتصال الکاف مانند
ذاک و ذلک از جهت اتصال کاف باذا کسر نون او کانجز پس کرده اند مترجم سه کلمه را یکدیگر

یکی را دوم واو دوم کاف نقصوا الالف من ذلک واو ذلک ومن الثلثة والثلثین ومن لکن ولکم کردند الف را
در خط از نقط ذلک واو لذلک واز ثلث بفتح ثاء مثلثه اول وثلثین کبد وثاء مثلثه یعنی سی است واز
لکن که کلمه استدراک ست مشدد باشد خواه مخفف از جهت اختصار یا کثرت استعمال ونقصوا الکثیرة الواو ومن داود
والالف من ابراهیم واسمعیل واسحق وکم کردند در وقت بسیار واو را از داود والف را از ابراهیم واسمعیل
واسحق که اسامی پیغمبرانند وغیر منصرف بواسطه علمیته وعجمیته از جهت کثرت استعمال داود را در مصحف مجید
بضم واو اول ملفوظ ومکتوب وسکون واو دوم ملفوظ نه مکتوب ملاحظه باید نمود واو را از جهت
کراهت اجتماع دو واو وحذف کردند از ابراهیم واسمعیل واسحق از جهت کثرت استعمال الف حذف
کردند تا آنکه اعلام اند شعر دست بتیغش زدم از من بجان رنجید + + + با وجود آنکه
سیمابست مطلوب مرا + وبعضهم الالف من عثمان وسلیمان ومعاویة وبعضی کم کرده الف را
از عثمان بضم عین مهمله وسکون ثاء مثلثه واز سلیمان بضم سین مهمله وفتح لام وسکون یاء تحتانی
واز معاویه بضم میم وعین مهمله از جهت کثرت استعمال وبودن ایشان علم ونوشته اند اسامی ثلثه را
باین صورت عثمن وسلیمن ومعویة ومعاویه غیر منصرف ست از برای علمیته وتانیث لفظی مانند طلحه
بالفتح وعثمان وسلیمان غیر منصرف اند بواسطه علمیه والف ونون مزیده آورده که قدماء حذف میکردند
الف متوسط را در کتابت وفتیکه بما قبل متصل باشد مانند الکفرین والنصری والسلطن وغیرانیها
دانسته باش که اکثر رسم الخط قرآن مجید خلاف قیاس ست ولهذا ائمه قرائت ومفسرین
قاضی شهاب الدین در تفسیر بیضاوی گفته که لام را در قالوا مال نه الرسول باکل الطعام یمشی فی الاسواق
مفصول نویسند یعنی در نقطه کار قرآن بچیزیست پیغمبر را که میخورد طعام او میرفت در بازار برای
خرید وفروخت وگفته که علمان لا یقاس رسم الخط القرآن وخط العروض یعنی رسم خط قیاس کرده نمیشوند
بلکه خلاف قیاس مینویسند بعضی خط قرآن ودیگر خطوط عروض رسم خط قرآن یاد کردیم ودر علم عروض
مقرر شده است که الف بعد واو را الف اعتیاد باید کرد ودر تقطیع که وزن کردن شعر ست علیحده
باید نوشت اول متحرک دوم ساکن مانند انا فعلن وان فعلن وفتحتین حرف مشدد را دو حرف باید فهمید
اول منقوطه با مرقوم باید گرفت مثل فرع فعلن وغزو فعلن والف مد را در تقطیع تحریر باید نمود مثل ما فعلن
وبا در یاء ساکن ما قبل مکسور باید گرفت مثل فعلن وهمچنین واو را که در تقطیع مرقوم باید ساخت
عوامل را فعلن وفعلن وفاعلاتن وخواص امثال آن تا حروف ملفوظ از مکتوب جدا گردد واز یکدیگر ملتبس
وشتبه نگردد + + +

فانهم کتبوا کلی الف رابعة فصاعدا فی اسم او فعل یاء او واما بدل یا و واو بدل ایشان نوشته اند هر الف را
که چهارم کلمه است خواه بالا رونده یعنی پنجم کلمه یا ششم مملوست در اسم یا فعل مثل جعفر یعنی فرا تحریر
اسم مفعول باب افعال و افعنلین و فرا تحتین ماضی مجهول باب افعال و مستفعل و افعوعل و مستفعل
از جهت تنبیه و اشعار بر آنکه الف بدل یاست و یا از اینها بدل واو ست افعرار ایکسی از باب از بهر جنگ
کافران ساختن و اصطفا برگزیدن و استصفا تمام مال کسی گرفتن الا فیما یاء یا یاد کرد نفیکه ما قبل الف
یا باشد مانند محیا بفتح میم و سکون حاء مهمله و احیا بفتح همزه و سکون حاء مهمله که آنرا بالف نویسند از جهت
آنکه اجتماع دو یا محیا نه نیکوست و از باب افعال زندگانی احیا یکسر همزه که زنده کردن ست الا فی لحم
نگذرد یعنی بدو یا تحتانی متوسط الحال و المهملة که علم ست و اعلما بفتح را و مهمله و تشدید یه یا تحتانی که نام
مردی ست و مانند هر دو که الف ایشان بصورت یا نویسند از جهت فرق میان ایشان در احوال
که علم باشد و میان ایشان در آن حال که فعل باشند از برای استقلال صفت و فعل و الف واخت ست
از یا از بهر آنکه علم یا اولی ست از برای قلت و بسیار احتمال تقل و گرانی میتواند کرد شعر حنین فراق
توسیعم نباتوانی کرد * که یاد وصل تو بر جا علم گرانی کرد * و اما الالف الثالثة فانکانت عن یاء کتبت یاء
در یا الف سوم یعنی الفی که حرف سوم از کلمه است پس اگر باشد بدل از یا نوشته نشود بصورت یا
مانند فتی بفتح فا و تا و نون قوقانی که جوان ست شعر رحمی بده خدایا آن سنگدل جوان را * یا طاقت
صبوری پیران ناتوان را * والا فبالالف و اگر الف ثالث بدل از یا نباشد بلکه بدل از واو یا باشد
همین کتابت او بصورت الف ست موافق مقتضای اصل زیرا عصا بفتح عین و صاد مهملتین چوب باشد
محقق تفتازانی در شرح رسالی گفته که الف مبدل از یا بصورت یا نویسند و الف مبدل از واو بالف تحریر
نمایند تا مبادی از واوی جدا شود و از یکدیگر ملتبس نگردد و بحسب صورت یاد و لقط نگردند و منهم من یکتب
الباب کله بالالف و بعضی از ایشان کسی ست که مینویسند تمام باب را بالف حاصل آن ست که بهر حال
خواه الف سوم باشد یا بالا ازان و بدل از یا باشد یا نباشد بعضی الف مینویسند زیرا که همین قیاس ست
و الغا غلط و از اله سهو ست از کاتب و مانع یکتب مضارع معلوم غائب باب نصرت و علی کتبه با لیاء
فیما کان منونا فالمختار انه کذلک و بر تقدیر نوشتن اسم مقصور بیا از بهر آنکه اصل ست پس اگر باشد اسم مقصور
صاحب تنوین پس تنوین بر سر تکیه شان نهیست که اختیار کرده شده همچنین ست که بیا نیز نویسند کتب بفتح
کاف و سکون تا و فوقانی و با موحده مصدر ست و هو قیاس المنبر و این کتابت قیاس متبر دست
و آرا بضم میم و فتح با موحده و تشدید دال مهملتین نام نحوی ست و قیاس المازنی بالالف و قیاس مازنی

بکسر ز از معجمه کتابت او بالف سنت و قیاس سیبویه المنصوب بالالف و قیاس سیبویه آنست که نوشته شود
مضروب بالف و ماسوا ه بالیاء و انچه که در او منصوب بست نوشته شود بیاء سوی بکسر سین مهمله و ضم آن
غیر و یعرف لواو من الیاء بالتثنیه و شناخته میشود واو از یا بتثنی کردن لفظ اشارت ست بسوے
معرفت واو سے و یاسے تعرف بعین و را مهملتین و فا بروزن تصرف معرفت جستن تثنیه بفتح تا و فوقانی و سکون
نا و شلثه و کسر نون و یا و تحتانی و تا و فوقانی دو تا کردن و در اصطلاح بمعنی مثنی شایع ست نحو فتیان و عصوان
مانند ذبان بفتحتین فا و تا و فوقانی دو جوان تثنیه فتی و عصوان بفتحتین عین و صاد مهملتین دو چوب و تثنیه
عصا **شعر** گر فلک با من هم آغوشی نماید دور نیست * با غبان بر چوب بندد گلبن نوخیز را
و با جمع و شناخته میشود واو از یا بجمع ساختن نحو الفتیات مانند فتیات بفتحتین فا و تا و فوقانی
زنان جوان جمع فتیه بفتح فا و سکون تا و الفتوت و فتوات بضمتین قاف و نون و فتح نون و سکون واو
آن جمع فتوة بالضم و آن فرمان بردار کردن ست و وا خواندن و خاموش بودن در نماز دانسته باش
که در تفسیر ناصر الدین بیضاوی سطر ست که در ظلمات که جمع ظلمت ست بالضم بمعنی تاریکی سه لغت ست
ضمتین اول و ثانی و ضم اول و فتح ثانی و ضم اول و سکون ثانی و بهمین قیاس در جمیع لفظیکه بروزن ظلمت
باشد سته احتمال مذکور جاریست مگر در شهوات که بفتحتین و فتح اول و سکون دوم جمع شهوت بالفتح ست
و در خدمت و خدمات بکسر اول و فتح دوم و کسرتین جمع خدمت بالکسر که بمعنی چاکری کردن ست که در انها
همین دو احتمال است و در مفرد مفتوح الاول ساکن الاوسط فتحتین و فتح اول و سکون دوم در جمع و در
مفرد مکسور الاول ساکن الاوسط کسر اول و فتح ثانی و کسرتین در جمع رعایت جمع گذشت و بالمرة
و شناخته میشود واو از یا بلفظیکه دلالت دارد بر مرة که بفتح میم و تشدید را بمعنی یک بار است و گذشت
نحو رمیة و غزوة مانند رمیة بفتح را مهمله و سکون میم یکبار انداختن یا یک تیر انداختن **شعر**
تیر نگاه با من و گوشهٔ چشم با رقیب * دیده ندیده انچنین راست براست کج بکج * غزوة بفتح غین
و سکون زا و تحتیه یکبار غزا کردن با کافران و بجنگ بیرون آمدن و بالنوع و شناخته میشود واو از یا
بلفظیکه دلالت کند بر نوع نحو رمیة و غزوة مانند رمیة بالکسر یک نوع رمی و غزوة بالکسر یک نوع غزو
و بدانکه فعلة بفتح برای مرة ست و فعلة بالکسر از برای نوع و در صدد محرر شد الفعلة للمرة و الفعلة للحالة
و المفعل للموضع و المفعل للآلة تو برد افعل الی التفعل و شناخته میشود واو از یا بگردانیدن و گردانیدن
لفظ بسوی نفس خود هر گاه متکلم باشد یعنی وقتیکه لفظ را متکلم سازی واو از یا معلوم میشود نحو بست و غزوت
مانند بست و غزوت و بالمضارع و شناخته میشود واو از یا در مضارع یعنی وقتیکه لفظ را مضارع گردانی

واو از یا واضح میگردد مثل میری و لیزو مانند برسد و بگوید و بگوید الفاز واو و شناخته میشود واو از یا به بودن فا الفعل واو نحو دعی مانند دعی بعین مهمله که ماضی معلوم لفیف مقرون ست از بهر آنکه هرگاه باشد فا الفعل واو معلوم شود که لام الفعل یا ست خواه واو زیرا که در کلام ایشان کلمه نمیباشد که فا الفعل او واو بود مگر یک لفظ که واو ست و آن اسم کلی از حروف تهجی ست بنا بر آن یک مذهب که آخر او نیز واو باشد بعضی واو آخر او را بدل از یا میدانند و گذشت دعی بالفتح یا در گرفتن و نگاه داشتن فی المثنوی ؎

گرچه ناصح را بلاد صد داعیه ✻ نیذیرا دعی نیاید داعیه ✻ تو بصد تدهیف پیشش میدهی ✻ او زیندت میکند بهلوتهی ✻ و کجوف العین واو او شناخته میشود واو از یا به بودن عین الفعل او نحو شوی مانند بشوی بشین معجمه بواسطه آنکه درین هنگام لام الفعل او نخواهد بود زیرا که نیست در کلام ایشان کلمه که عین و لام او واو بوده باشد شهی بفتح شین معجمه و تشدید یا در تحتانی بریان کردن همچو شوی مانند طی الا ماشذ مگر آنکه خلاف قیاس ست نحو الفوه ابهموا مانند فوالضم قاف مجمع قوة بضم اول و تشدید دوم بمعنی نیرو و زور و ضعف بالضم و الفتح همچو قوة بضم اول و فتح ثانی چنانکه صورت و صورة و نکت و اواز جهت تحرک و انفتاح ماقبل الف باشد. وصوا بضم صاد مهمله جمع صوة بضم اول و تشدید ثانی و آن سنگ توده است که در ره برای نشان باشد همچو صبو بضم اول و فتح دوم چنانکه خانه و سورة و سور کتابت قوابا فطاست زیرا که الف در و بدل از واو ست و الف مبدله از واو بصورت الف نوشته میشود و الف مبدله از یا بصورت یا مرسوم میگردد و گذشت شعر قبل من اگر جانان دلت خوشنود میگردد ✻ بجان منت ولی تیغ تو خون آلود میگردد ✻ فان جهل فان اهلیت فالیاء بس اگر دانسته نشود باین طرز که هر چه گفتم از نیاید هیچ چیز در و جارے نمیگردد پس اگر اماله کرده شود پس آن حرف مجهول یا ست جهل ماضی مجهول باب علم جهل و جهالت بالفتح ندانستن نحو منی مانند منی بفتح میم و تار فوقانی و الا فالالف و اگر اماله کرده نشود پس آن حرف مجهول الف ست مانند منا بفتح میم و تشدید نون و آن مقدار و اندازه ایست و انما کتبوا الدی بالیاء و جز این نیست که نوشته اند مدی بفتح لام و دال مهمله که بمعنی عند و نزد یک ست بنا بآنکه مجهول الحال ست نقولهم لدیک از جهت گفتن ایشان لدیک بفتح لام و دال بانقلاب الف بیاء و کلا کتب علی التوهمین و لفظ کلا کسر انکاری که بمعنی دوم و ست و از بهر آنی تثنیه نوشته شده است بر دو طرز گاهی بالف و وقتی بیا لاحتمال از بهر احتمال کلا آن را که باشد الف بدل از واو بدلیل قلب الف او بیا در کلتا بانکه که برای دو مؤنث ست همچو کلا از بهر دو مذکر چنانکه او بدل از تا ست در اخت بضم و سکون خاء معجمه و بواسطه احتمال قلب الف از یا بجهت او او زیرا که

لف ثالث منقلب از واو را یا نمیکنند و اما الجرد و فلم یکتب منتها با نبا غیر تلی و الی
و اما حرد فنا پس نوشته نمیشوند از تنها بیا ورای تلی بفتح با موحده که ظرف ایجاب ست و در قوا
آری بالمد و یاء مجهول گویند از جهت امالة او و الی بکسر همزه که حرف انتهاست بود
الیک و علی بفتح عین مهمله که از بهر استعلاست از بهر قول ایشان علیک همچنین حتی بفتح حا
تا ظرف فوقانی که بمعنی الی ست در غایت و نهایت پس بر آ مجهول میباشد
تا خوش باشد ✤ چون اهل دلی دید مشوش باشد ✤ آن دم که کند نکته عرفان تصدیق

خاتمه

احقر العباد و افقر الانام محمد سعید المتخلص به غالب که همیشه عنان عزیمت بطرف اصطیاد سواد
و مطالب معطوف و همواره مبذوله قصد و بانب تزئین مضامین نادره و درر دارد معرض رای عالی آرای اصحاب
فهم و فراست و ملتمس ضمیر فیض مقتبس ارباب عقل و کیاست که طبیعت بی خدیعت و خاطر عاطر
ایشان انصاف پسند و ناظر بر پرسیدن و بلند ست میگرداند که این فقیر حقیر کثیر التقصیر قلیل البضاعت
عدیم الاستطاعت که شبهای طویل در مطالعه کتب علمای نامدار و مشاهده نسخ فضلای بزرگوار و دود در شمع و جراغ
خورده و از دل آسایش گسل شست منزل که مشقت دوست در فاهیت دشمن ست تن آسانی
و فراغ برده در کشف اغلاق کتاب شافیه که در رنگ کافیه مشتمل بر ضوابط صافیه و متناول قواعد
وافیه و حاوی مقاصد خافیه است سطری چند از روی شروح معتبره و کتابهای استادان نکته دان
در تصانیف سخن سنجان فضل پرور در ایام کهولت و ناتوانی و هنگام محنت و حیرانی که از یک طرف صوارف
و سر و عوایق روزگار مزاحم احوال کثیر الاختلال میشدند و از جانب دیگر کج طبعان مخالف رد بعان
ناهموار مضیع اوقات تفرقه سمات میگشتند هر یک از انها چون جمله معترضه غافل از سیاق و سباق
و سر و احد مانند دلبران بیوفا در شتاق طاق و فلتاق نه قابل موعظت و نصیحت مثل جدید و حجر و
نه لایق سعید کاری همچو انگشت و خاکستر الفت ایشان موجب کلفت و مودت ایشان مسبب
تلخی ایام دوست دوزخ نهاده و بیخ را در افسردگی سه ضربه داده

نظم

یکی ابتر و خیره شوخ و شنگ ✤ یکی کنج و مبهوت و نادان و ذنگ ✤ یکی طالب درس دیوان هزل
یکی اغلب با سفره نان هزل ✤ یکی را بالفاظ گرد الصرف ✤ بود میل باد انش نیم حرف ✤ نفهمیده هرگز
درس از آزده ✤ دهد شرح را جنبش همچو نیز ✤ کتاب کلان دکف هر کسی ✤ ولیکن ندانسته کم از دسی ✤

نه مدهوشه ازضعف دوق ✤ سحر گه رسید بهرای سبق ✤ نه شرم از معلم نه از نسخه ترس ✤ گرفته
بر ابلیس درس ✤ کتابیکه میخواند آنرا دشت نام ✤ بیک روز خواهد گرفت تمام ✤ باین احمقی و
نزدلی ✤ بگو که هستم به از بوعلی ✤ ارسطو حکیم ست شاگرد من ✤ فلاطون کند طوف بر گرد من ✤
شنود از تنجر چنان ✤ که اطفال در گوشه گلستان ✤ من از دست ایشان بجان آمده ✤ بفریاد
آمده ✤ گهی مانده در کنج خانه نهان ✤ گهی رانده نزدیک صحرایان ✤ دوان کو بکو سو بسو
✤ نه دل در سکونت نه در دیده خواب ✤ زبیحتی چنین مشت خس ✤ زجان رفته آرام و از
دل هوس ✤ گاهی در غضب گشته از خوی ایشان ✤ گهی گفته لاحول بر روی شان ✤ چند بر سازم چه در زمان
نه کار آید ✤ پیر شود جان در تنم ✤ مسوده نبود دوباره درست واندکی نوبت از کثرت کمش جماعت ندکوره
وسوسه نه بسطوره بوده در تهذیب و تحریر و تنقیح و تحریر این اوراق و اجزا مشغول و مشغوف بوده
وخاطر ناظر در حل معاقد دلائل و ایضاح عوامض مسائل ابیار نرموده ✤ سخن گفتن ای یار جان
صفتی ست ✤ همه کس را سزای سخن گفتن نیست ✤ باین دلفریبی سخنهای نغز ✤ که آید ز تفتیش در پرده مغز
✤ نه آسان بود در کف آوردنش ✤ خردمند باور کند ارزنش ✤ گهر بار بسیار گنج از زمین نیست ✤
که را ایگان بهره نابیده نیست ✤ گر این بیشه خود سرو بودے فراخ ✤ نه مانندی یکایک بر بیخ شاخ ✤ اگر
در برخے از مواضع وخلل ازین شکسته بال وخسته حال که پریشان در ریگ ملال و سرگردان بیدای کلال
ست خطائی سرزده باشد و غلط شده بکلک گوهر آگین اصلاح نماید و بشمل بلطف و استمداد دندان بخنده
بر غیب دین ناکس نکشاید ✤ شعر ✤ مباش در پی آزار و هر چه خواهی کن ✤ ولیک تا نه بآزار دیگران باشی
مساعی جمیله پیر و برنا ست که مقدس و برتی از نسیان و طغیان ذات پاک حضرت خداست و بعد از ان نفوس قدسیه
انبیا و اولیا که از لغزش و زلل معراه بر است و سوای این اصفیا و از کیا کم کسے منظهر و مصفا از ادناس و آفات
سهو و فراموش نباشد و اتمام و اختتام این مجموعه غریب و نسخه عجیب بتوفیق خدای تعالی و تقدس که قریب
و مجیب ست در سال هزار و نود و سه هجرت ✤ فرجام الله المتعالی بالفتح و النصر و الظفر مسئول و میسر گردید بتاریخ
خامه نارنگا[illegible] تمام طائفه رقم پایان پذیرفت و آنرا [illegible] حسن ای جلیل القدر
عظیم المقدار شافعی المذهب مشتق از شفا که بالکسر و التشدید [illegible] بندرستی و دوا ست نام این ترجمه
عاقبه که در لسان [illegible] مصیر و مرادف معادات و آخر است یعنی طالب روزی و جزا
و در فارسی زبان در معنی عاقبت و بخیر است مناسب و ملایم یافته [illegible] از نقص و خلل
بحضرت مع جلاله و علاست که این قطاع مشکین و شریف طبع را موجب استکمال از صنعت بشناسد و

و استقام غفلت وجهالت وباعث تولے وتقصی از صعوبت رکعوبت اوجع وآلام عطات
پیوسته ودائم بار بند شعر دگر ضبط کردن زگفتن نیست ✤ همین بس که دانی که

خاتمة الطبع

هزاران هزار حمد وثنا خالق لیل ونهار که ذات پاکش مصئون از دستبرد زوال
و درود نامحدود ونثار روضه رضوان سرور عالم فخر بنی آدم که ابتداء شریعت
استقام نفسانی مجلی اطلام روحانی مستغنی از احتجاج واستدلال ست وبر
وتتبعین اقوال وافعالش که بیان توصیف شان از حیطه امکان انسان
وزبان ناطقه لال ست اما بعد درین خرد زمان سعادت اقتران نسخه نایاب
حاوی مسائل وتراکیب نحویه جامع قوانین وضوابط بدیعیه ونظریه حل مضامین لطیفه وغوامض
دقیقه مصنفے ارجمند صافیه مسمے به عافیه شرح شافیه از تصنیف منیف فارس میدان سخندانی
شهسوار میدان خوش بیانی سرآمد فضلاے امصار وبلاد ملا محمد سعد در مطبع منیف شمع
معدن استادان ودانایان زمان ورشک مخزن طباعان ونقاشان چین وختن مسکن
شعرفاے غریب الوطن ملجاء شاعران شیرین سخن مرکز دائره رسامان سامری فن چشمه
مجمع کمالاے دهور ومربع مسکون معروف ومشهور برالسنه هر خاص وعام مذکور قدرشناسان
ارباب کمالات واصحاب شعور منشی نول کشور ادام الله اقباله اے یوم النشور بحسن
کارپردازان یکتاے روزگار وتجربه کاران هر شهر ودیار آخر ماه جمادی الثانی مطابق
ماه محرم سنه ۹۳ هجری نبوی تیار گردیده وباختتام رسیده امید از طلباے شائقین مزدیک
ودور ومدرسین ذوی الفراسته والشعور ضرور بنظر ورکه بانگشت قبول توتیاے عیون
تحقیق حقیقت اشیاء وتفتیش ماهیت حروف واسماء نمایند. وکحل الجواهر بصیرت حقائق
ومعرفت دقائق انکاشته ازمالک مطبع نامی گرامی طلب فرمایند ✤

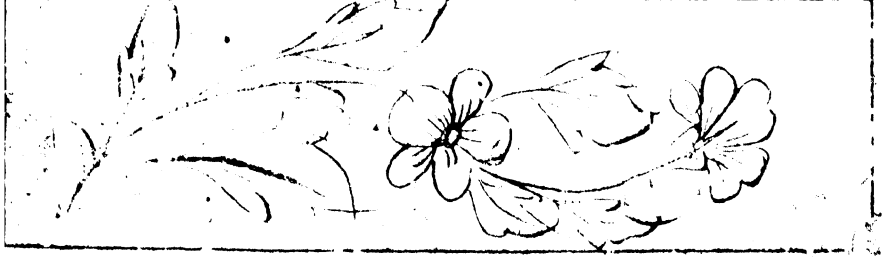

سب دینیہ مذہب اہل اسلام از فقہ حنفیہ و امامیہ وغیرہ اردو

چہار جلد بشرح و ترجمہ مولوی خرم علی
ی محمد احسن صاحب
سرا یا احسن کا بیان
دعوت کرنا اسلام کا قابل پیش کر
سمی ہر بعض الانبا در حالات پیغمبر
کربلا از منشی محمد ظہیر الدین مرحوم
ثنا عشری ہیں ہے۔
نواب محمد مرد اخلیفان بہادر
باب وغیرہ قرآن کے نکات کا
د حالات قیامت متضمن ہیں مذکور
جوزہ یوسف منظوم و مشہور و مستند کتاب ہو
یاہی سعادت ترجمہ احیاء العلوم کامل صاحب
شہادت الحسنین
م۔ مولفہ مولوی منظور احمد
و مصنفہ دلوی ظہور الحق صاحب
دہ امام
ب حضرت خاتم المرسلین
جود مجلسین
ص فی حسب مسائل صوم

فضیلۃ الاحرت ۔ چار جلد ہیں منظوم مثنوی ہمارے
قرآن شریف ہے چار مصرع چھپی ہے تصنیف مولوی
عب السلام بدایونی
مجموعہ نو دو نام ۔ مسائل دعا ئی نعتی و قصیدہ ہمزہ
بانت سعاد و قصیدہ غوثیہ و دعا ئی سرانی وغیرہ
مفتاح الجنت ۔ تصنیف مولوی کرامت علی جونپوری
فقہ عین
خلاصۃ المصائب ۔ در مصائب اہل بیت علیہم السلام
دہ مخدرات ۔ اردو در مصائب شہدا کرام
تاریخ مدینہ ۔ ترجمہ جذب القلوب ۔ در فضائل
تفسیر سورہ فاتحہ ۔ تصنیف مولوی اکرام الدین
وفات نامہ ۔ تصنیف فضل حسین حیدر آبادی ذکر وفات
علیہ السلام
حقیقۃ الصلوۃ ۔ نماز روزہ کی فضیلت کا ذکر
حقیقۃ الاسلام ۔ اردو ترجمہ رسالہ قاضی سنارا
یانی پتی کا تصنیف مولوی محمد علی صاحب علوی
سبیل الجنان ۔ مصنفہ میر علی
کا ترجمہ
بیہ نوشہ
ا ی
کشف الحجا
تذکرۃ النجبہ
دیلمی
فوائد دار
ترغیب الاذکار ۔ در فضائل قرآن
موقع الحق ۔ مسائل ضروری حنفیہ

ع القدیر ۔ تکملہ فتح القدیر کامل
یخ الاسلام کمال الدین ابن ہمام در تحقیق
علامہ زین الدین ابن نجیم حنفی کتاب شرح
مبسوط و معتبر ہے۔
عدہ الصناعت ۔ فی مسائل
طوارق احمدیہ لاستیصال بنا
محیب احمد
عینی شرح ہدایہ حاصل المتن
ن احمد العینی ہے اس کتاب
صرف ایک نسخہ ہم ہو سکا
کنز الدقائق فارسی
عینی شرح کنز ۔ تحفہ از کتا
تصنیف مولوی عبد الکریم
انوار العارفین ۔ در سائل
توضیح و تلویح ۔ مع حاشیہ
و حاشیہ ملا خسرو

مصطفائی
المتن بالترجمہ
عہ کلکتہ جو چند علمائے

عقد العوام — بہشتی زیور — کتاب المسائل مذہب
مظاہر حق — ترجمہ مشکوٰۃ شریف — علم حدیث
نور نامہ — نور محمدی کا بیان —
ذبائح نامہ — بہشتی نامہ در حالات قیامت
صبح کا ستارہ در حالات بہشت و دوزخ و قیامت
حدائق بخشش — در مدائح سید الانبیاء حضرت علیہ السلام
شرح حمدی — عقائد اہل سنت و نماز و روزہ و رمضان
مزار انبیاء — یہ کتاب فضائل نبوت پیغمبران
بوستان شریف —
عروس الفصاحت — مصنفہ مولوی [redacted] الدین مرحوم
شرح کمل حدیث — تصنیف سید علی صاحب بن
حافظ محمد علی صاحب — رسائل فقہیہ
عورات کے عمدہ انتخاب ہوا ہے تصنیف شیخ مراد علی
لکھنوی)
رسالہ کلید باب الحج — تصنیف صاحبی النور علی الحکام
حج بیت
سراج السالکین — ترجمہ منہاج العابدین تصنیف
امام غزالی رح
فضائل الشہور والصیام — روزہ و نماز کی فضیلت میں
بہشتی نامہ — شریعت اسلام — رسائل دین میں
فضائل درود و سلام — تصنیف مولوی عبد العلی
انفاس الکاکبہ بانوار الفقہاء — سلوک قلم دین
تصنیف مولوی نعیم اللہ صاحب
کلیات کرامات — مصنفہ مفتی غلام سرور لاہور
ذکر کرامات حضرت ایوب سجانی رضی اللہ عنہ
دہلوی رح — تصنیف مولانا قطب الدین
رسالہ شغل — سبحہ عجلہ ہادیہ تصنیف حافظ
عبداللہ
محاسبہ غم الغیب — امام غزالی بن نبی
حدیث الحد — فقہ حنفیہ میں سوال و جواب
سماع — تفسیر — شمائل شرح شمائل حدیث میں

اظہار الحقیقت بعض مسائل
تحفۃ الموحدین —
مساجد —
عقد الجواہر — مسمی
جواز شاعری کا بیان
اعجاز غوثیہ — مسمی
ابو العلا محمد قاسم
مجموعہ اجوبہ
صغیر و — در درود
فضائل القرآن —
خمسہ نجمیہ — تصنیف
زاد المتقی — شرح
جنگ نامہ کربلا — سرکار شہادت کربلا
فتحان الفردوس — تصنیف مفتی عنایت احمد
مطبوعہ مطبع
طریقہ حسنہ — تصنیف حکیم رحمان علی خان
مدار المہام ریوان
مجموعہ نسیم جنت — قصیدہ نعتیہ خیابان
منتظم فضائل درود
اصل الاسرار — فی مناقب اہل بیت الاطہار
مطبع گلشن محمدی
نزہۃ الناظرین الماہرین — تالیف مولوی
صاحب
ہفت سورہ مترجم — مطبوعہ مطبع اسدی
دعبت نامہ رسالہ ذاکشمندی تصنیف شاہ
صاحب دہلوی
مجموعہ معجزہ آل نبی — شہادت نامہ و معجزہ
امام محمدین و نجات نعمت حسنین
مجموعہ معجزات نعت شق القمر و معجزہ خواب وغیرہ
مطبع ریاض احمدی
مرثیہ ہائے امرزاد
اذکار آل عبا مرثیہ
مرحوم ہے اسکی
تصنیف ملا محمد باقر
سبحوا زالعین
صاحب مذہب
قصہ ماہ رمضان